UNIWERSYTET RZESZOWSKI

Wydział Prawa i Administracji

mgr Mariusz Kądziołka

Prawa osób pozbawionych wolności w świetle prawa międzynarodowego praw człowieka oraz orzecznictwa sądów międzynarodowych.

Rozprawa doktorska

Promotor: prof. dr hab. Elżbieta Dynia

Rzeszów, 2026 r.

Spis treści

Spis treści 1

Wykaz skrótów 6

Wstęp 6

Rozdział I

Prawa człowieka - geneza i ewolucja 15

Wprowadzenie 15

1.1. Pojęcie oraz generacje praw człowieka 20

1.2. Status jednostki w międzynarodowym systemie ochrony praw człowieka 32

1.2.1. Ograniczenia i derogacja zobowiązań z zakresu praw człowieka 40

1.3. Uniwersalny system praw człowieka 46

1.3.1. System ochrony praw człowieka ONZ 48

1.4. Regionalne systemy ochrony praw człowieka 57

1.4.1. Europejski system ochrony praw człowieka 59

1.4.1.1. Ochrona praw człowieka w Radzie Europy 59

1.4.1.2. Ochrona praw podstawowych w Unii Europejskiej 66

1.4.1.3. Ochrona praw człowieka w ramach Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie 66

1.4.2. System amerykański 79

1.4.3. System afrykański 84

1.4.4. System arabski 88

Wnioski 92

Rozdział II

Regulacje uniwersalnego i regionalnego prawa międzynarodowego praw człowieka odnoszące się do osób pozbawionych wolności 95

Wprowadzenie 96

2.1. Regulacje w ramach uniwersalnego system praw człowieka 98

2.1.1. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka 99

2.1.2. Międzynarodowe Pakty Praw Człowieka 105

2.1.3. Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania 109

2.1.4. Wzorcowe Reguły Minimalne 114

2.2. Regulacje w ramach regionalnych systemów ochrony 122

2.2.1. Regulacje Rady Europy 122

2.2.1.1. Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności 124

2.2.1.2. Europejska Konwencja o Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu lub Karaniu 129

2.2.1.3. Europejskie Reguły Więzienne 132

2.2.2. Prawa podstawowe w Unii Europejskiej 138

2.2.2.1. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej 139

2.2.3. Regulacje w ramach amerykańskiego systemu ochrony praw człowieka 143

2.2.3.1. Amerykańska Konwencja Praw Człowieka 143

2.2.3.2. Amerykańska Konwencja o Zapobieganiu i Karaniu Tortur 147

2.2.3.3. Zasady i Dobre Praktyki dotyczące Ochrony Osób Pozbawionych Wolności w Ameryce 147

2.2.4. Regulacje w ramach afrykańskiego systemu ochrony praw człowieka 152

2.2.4.1. Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów 152

2.2.4.2. Deklaracje w sprawie Standardów Więziennictwa w Afryce 159

2.2.5. Regulacje w ramach arabskiego systemu ochrony 163

2.2.5.1. Arabska Karta Praw Człowieka 163

2.3 Regulacje międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych 167
Wnioski 172

Rozdział III

Prawa przysługujące osobom pozbawionym wolności..... 177

Wprowadzenie..... 177
3.1. Prawa materialne 180
3.1.1. Prawo do życia 180
3.1.2. Zakaz tortur i nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania..... 193
3.1.3. Prawo do godnego i humanitarnego odbywania kary pozbawienia wolności204
3.1.4. Prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego..... 211
3.1.5. Wolność myśli, sumienia i wyznania 222
3.1.6. Prawo do zawarcia małżeństwa..... 230
3.1.7. Prawo do udziału w wyborach 236
3.2. Prawa proceduralne 241
3.2.1. Prawo do legalnego pozbawienia wolności..... 241
3.2.2. Prawo do sądu 253
Wnioski 272

Rozdział IV

Mechanizmy ochrony praw osób pozbawionych wolności 278

Wprowadzenie..... 278
4.1. Mechanizmy uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka 281
4.1.1. Mechanizmy pozasądowej ochrony praw człowieka 281
4.1.1.1. Rada Praw Człowieka 281
4.1.1.2. Komitet Praw Człowieka..... 287

4.1.1.3. Komitet ONZ Przeciwko Torturom 294
4.1.1.3.1. Podkomitet do spraw Prewencji Tortur 297
4.2. Mechanizmy regionalnych systemów ochrony praw człowieka 303
4.2.1. Mechanizmy w ramach europejskiego systemu ochrony praw człowieka... 303
4.2.1.1. Mechanizmy Rady Europy 303
4.2.1.1.1 Mechanizmy sądowej ochrony praw człowieka 303
4.2.1.1.2. Mechanizmy pozasądowej ochrony praw człowieka 318
4.2.1.2 Ochrona praw jednostki w Unii Europejskiej 324
4.2.2. Mechanizmy w ramach amerykańskiego systemu ochrony praw człowieka 329
4.2.2.1 Mechanizmy sądowej ochrony praw człowieka 329
4.2.2.2. Mechanizmy pozasądowej ochrony praw człowieka 334
4.2.3. Mechanizmy w ramach afrykańskiego systemu ochrony praw człowieka .. 339
4.2.3.1. Mechanizmy sądowej ochrony praw człowieka 339
4.2.3.2. Mechanizmy pozasądowej ochrony praw człowieka 344
4.2.4. Mechanizmy w ramach arabskiego systemu ochrony praw człowieka 349
4.2.4.1. Mechanizmy pozasądowej ochrony praw człowieka 349
4.3. Mechanizmy międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych 350
Wnioski 355

Rozdział V

Wybrane orzecznictwo sądów międzynarodowych w sprawach osób pozbawionych wolności oraz jego wpływ na prawo i praktykę penitencjarną 359

Wprowadzenie 359
5.1. Sprawy dotyczące praw materialnych 360
5.1.1. Sprawy dotyczące prawa do życia 360
5.1.1.1. Opieka medyczna 366

5.1.2. Sprawy dotyczące zakazu tortur i nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania 371

5.1.2.1. Kary cielesne 371

5.1.2.2. Izolacja osób pozbawionych wolności 375

5.1.3. Sprawy dotyczące prawa do godnego i humanitarnego odbywania kary pozbawienia wolności 379

5.1.4. Sprawy dotyczące prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego 384

5.1.5. Sprawy dotyczące prawa do wolności myśli sumienia i wyznania 394

5.1.6. Sprawy dotyczące prawa do zawarcia związku małżeńskiego 399

5.1.7. Sprawy dotyczące prawa do udziału w wyborach 402

5.2. Sprawy dotyczące praw proceduralnych 406

5.2.1. Sprawy dotyczące prawa do legalnego pozbawienia wolności 406

5.2.2. Sprawy dotyczące prawa do sądu 411

5.2.2.1. Korzystanie z pomocy obrońcy 411

5.2.2.2. Udział w krajowych postępowaniach sądowych 415

Wnioski 419

Zakończenie 425

Bibliografia 431

Wykaz skrótów

Akty normatywne:

AKPCiL	-	Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów z dnia 26 czerwca 1986 r.
AKPCz	-	Amerykańska Konwencja Praw Człowieka z dnia 22 listopada 1969 r.
ArKPCz	-	Arabska Karta Praw Człowieka z dnia 22 maja 2004 r.
EKPCz	-	Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 4 listopada 1950 r.
EKS	-	Europejska Karta Społeczna z dnia 18 października 1961 r.
ERW	`	Europejskie Reguły Więzienne, Rec (2006)2 Komitetu Ministrów Rady Europy z dnia 11 stycznia 2006 r.
I KG	-	I Konwencja Genewska o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych z dnia 12 sierpnia 1949 r.
II KG	-	II Konwencja Genewska o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu z dnia 12 sierpnia 1949 r.
III KG	-	III Konwencja Genewska dotycząca traktowania jeńców wojennych z dnia 12 sierpnia 1949 r.
IV KG	-	IV Konwencja Genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny z dnia 12 sierpnia 1949 r.
KNZ	-	Karta Narodów Zjednoczonych z dnia 26 czerwca 1945 r.
KPP	-	Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej z dnia 7 grudnia 2000 r.

MPPGSiK	-	Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z dnia 19 grudnia 1966 r.
MPPOiP	-	Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 r.
PDPCz	-	Powszechna Deklaracji Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r.
TFUE	-	Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej z dnia 13 grudnia 2007 r.
TUE	-	Traktat o Unii Europejskiej z dnia 7 lutego 1992 r.

Organizacje i Instytucje:

AKmPCiL	-	Afrykańska Komisja Praw Człowieka i Ludów
AKmPCz	-	Amerykańska Komisja Praw Człowieka
ATPCiL	-	Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów
ATPCz	-	Amerykański Trybunał Praw Człowieka
ArKmPCz	-	Arabski Komitet Praw Człowieka
EKZT	-	Europejski Komitet do spraw zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu
ETPCz	-	Europejski Trybunał Praw Człowieka
KBWE	-	Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
KMP	-	Krajowe Mechanizmy Prewencji
KPCz	-	Komitet Praw Człowieka
KPGSiK	-	Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych
KPT	-	Komitet ONZ Przeciwko Torturom

LN	-	Liga Narodów
LPA	-	Liga Państw Arabskich
MKCK	-	Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża
OBWE	-	Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
OJA	-	Organizacja Jedności Afrykańskiej
ONZ	-	Organizacja Narodów Zjednoczonych
OPA	-	Organizacja Państw Amerykańskich
RE	-	Rada Europy
RPCz	-	Rada Praw Człowieka
TSUE	-	Trybunał Sprawiedliwości UE
UE	-	Unia Europejska
UA	-	Unia Afrykańska
WNP	-	Wspólnota Niepodległych Państw

Publikatory:

CETS	-	Council of Europe Treaty Series
Dz. U. UE	-	Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej
Dz. U.	-	Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej
ETS	-	European Treaty Series
LNTS	-	League of Nations Treaty Series
OAS TS	-	Organization of American States Treaty Series
UNTS	-	United Nations Treaty Series

Wstęp

Na świecie przebywa obecnie w detencji ponad jedenaście milionów osób, z czego trzy miliony stanowią osoby przebywające w areszcie przedprocesowym[1]. Choć pozbawienie wolności stanowi immanentną konsekwencję ograniczenia prawa do wolności, często zapomina się, że osoby zatrzymane powinny mimo to nadal korzystać z pozostałych praw człowieka. Duża liczba osób pozbawionych wolności nie korzysta nawet z minimalnych standardów ochrony praw człowieka i należy do najbardziej narażonych oraz zapomnianych grup społecznych. Poszanowanie praw człowieka w warunkach izolacji penitencjarnej ma szczególne znaczenie ze względu na całkowitą zależność osadzonych od władz państwowych. Uznanie określonych praw jednostki nakłada na państwo obowiązek nie tylko ich respektowania, ale także zapewnienia warunków do ich realizacji, w tym odpowiedniej organizacji i finansowania.

Standardy międzynarodowe dotyczące wykonywania kar, w tym kar pozbawienia wolności i innych środków penalnych, wyrażone są w konwencjach, rekomendacjach, zaleceniach i innych dokumentach. Stanowią one uniwersalne standardy międzynarodowe, określające minimalny poziom ochrony praw jednostki w warunkach pozbawienia wolności. Implementacja tych norm w krajowym systemie prawnym oraz praktyce penitencjarnej ma kluczowe znaczenie dla zapewnienia godności osobistej osadzonych i prawidłowego wykonywania kary. Doktryna praw człowieka podkreśla, że przestrzeganie tych standardów stanowi istotny element funkcjonowania demokratycznego państwa.

Ze względu na podstawę prawną pozbawienia wolności osoby pozbawione wolności można podzielić na trzy kategorie:

– skazani – osoby pozbawione wolności na mocy prawomocnego orzeczenia sądu w wyniku popełnienia przestępstwa; odbywają karę w zakładach penitencjarnych zgodnie z prawomocnym wyrokiem sądu;

– aresztowani (tymczasowo zatrzymani) – osoby pozbawione wolności decyzją organów ścigania lub sądu przed wydaniem prawomocnego wyroku; areszt tymczasowy ma na celu zabezpieczenie prawidłowego toku postępowania karnego, uniemożliwienie ucieczki lub zatarcia śladów przestępstwa;

– ukarani – osoby, w przypadku których sąd za wykroczenia wymierzył stosowną karę lub w

[1] www.cbpe.aws.edu.pl/liczba-wiezniow-na-swiecie (data dostępu: 01.04.2025 r.)

przypadku kiedy inna kara z uwagi na nieskuteczność wykonania, np. grzywna pieniężna, została zamieniona na karę pozbawienia wolności [2] . Wszystkie te grupy podlegają międzynarodowym standardom ochrony praw człowieka, które mają zapewnić respektowanie podstawowych praw i godności jednostki w warunkach ograniczenia wolności, przy czym szczegółowy zakres stosowania tych norm może różnić się w zależności od statusu prawnego osadzonego.

Podstawowym celem niniejszej pracy jest przedstawienie problematyki ochrony praw osób pozbawionych wolności w świetle prawa międzynarodowego praw człowieka oraz orzecznictwa sądów międzynarodowych. Analizie poddano regulacje dotyczące praw osób pozbawionych wolności. Praca uwzględnia zarówno normy prawa twardego (konwencje, pakty i traktaty), jak również akty prawa miękkiego (*soft law*), które współkształtują międzynarodowy system ochrony praw jednostki w warunkach pozbawienia wolności. Oprócz przedstawienia normatywnych podstaw ochrony, opracowanie obejmuje także analizę funkcjonowania mechanizmów międzynarodowych służących egzekwowaniu tych praw w praktyce. Integralną część pracy stanowi również omówienie orzecznictwa międzynarodowych sądów, które odgrywają kluczową rolę w interpretowaniu standardów ochrony osób pozbawionych wolności. Na marginesie powyższych rozważań uwzględniono sytuację osób pozbawionych wolności w czasie konfliktów zbrojnych, w odniesieniu do standardów wynikających z międzynarodowego prawa humanitarnego. W ten sposób praca stanowi próbę kompleksowego przedstawienia problematyki ochrony praw człowieka w kontekście detencji, zarówno w czasie pokoju, jak i w warunkach konfliktów zbrojnych.

Wybór tematu pracy podyktowany był brakiem opracowania, które w sposób kompleksowy obejmowałaby tematykę ochrony praw osób pozbawionych wolności w międzynarodowym prawie praw człowieka. Dotychczasowa literatura koncentrują się przede wszystkim na ochronie praw tych osób w ramach systemu ochrony praw człowieka Rady Europy[3].

---

[2] A. Płonka, *Prawa więźnia* [w:] L. Koba, W. Wacławczyk (red.), Prawa człowieka. Wybrane zagadnienia i problemy, Warszawa 2009, s. 384.

[3] Przykładowo zob. D. Gajdus, B. Gronowska., *Europejskie standardy traktowania więźniów*, Toruń 1998; E. Dawidziuk, *Traktowanie osób pozbawionych wolności we współczesnej Polsce na tle standardów międzynarodowych,* Warszawa 2013; B. Gronowska, P. Sadowski, *Treatment of prisoners. International and Polish perspective,* Toruń 2020.

Zasadniczą tezą badawczą jest założenie, że zarówno w regulacjach poszczególnych międzynarodowych systemów ochrony praw człowieka, jak i w orzecznictwie sądów międzynarodowych akcentowana jest szczególna rola praw gwarantowanych osobom pozbawionym wolności, co ukierunkowuje rozwój międzynarodowych standardów prawnych na rzecz kompleksowej ochrony tej grupy jednostek.

Tak określonej tezie głównej podporządkowanych zostało pięć tez szczegółowych, które odpowiadają poszczególnym rozdziałom pracy.

Po pierwsze, Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ) odegrała fundamentalną rolę w kształtowaniu uniwersalnych standardów ochrony praw jednostki, tworząc podstawowy katalog praw człowieka o charakterze globalnym. Jednocześnie efektywność tego systemu pozostaje ograniczona ze względu na jego polityczny charakter, bowiem opiera się on w dużej mierze na dialogu międzypaństwowym oraz mechanizmach sprawozdawczych, których skuteczność zależy od woli współpracy państw. Jeżeli chodzi o regionalne systemy to najbardziej rozwiniętym jest system Rady Europy (RE), natomiast system amerykański i afrykański mają mniej rozbudowaną strukturę, a w Azji i na Bliskim Wschodzie inicjatywy ochrony praw człowieka pozostają fragmentaryczne.

Po drugie, regulacje uniwersalne i regionalne prawa międzynarodowego praw człowieka tworzą komplementarny system ochrony osób pozbawionych wolności, składający się z norm prawnie wiążących oraz norm prawa miękkiego (*sof law)*. Należy zauważyć, że w zakresie określenia standardów traktowania osób pozbawionych wolności szczególne znaczenie mają konwencje dotyczące zakazu tortur oraz niewiążące standardy penitencjarne

Po trzecie, osobom pozbawionym wolności przysługują następujące prawa: do życia, do wolności od tortur, humanitarnego wykonania kary więzienia, do komunikacji ze światem zewnętrznym, do praktyk religijnych, zawierania małżeństwa oraz udziału w wyborach, a także gwarancje procesowe wynikające z prawa do legalnego pozbawienia wolności i prawa do sądu. Międzynarodowe konwencje ochrony praw człowieka formułują powyższe prawa w sposób nazbyt ogólny, dlatego istotną rolę w ich doprecyzowaniu odgrywają normy prawa miękkiego (*soft law).*

Po czwarte, mechanizmy ochrony praw osób pozbawionych wolności obejmują zarówno procedury sądowe, takie jak możliwość składania indywidualnych skarg do organów i sądów międzynarodowych, jak i mechanizmy pozasądowe, polegające na monitoringu warunków detencji, raportowaniu oraz wydawaniu zaleceń przez wyspecjalizowane organy międzynarodowe. W praktyce najskuteczniejsza ochrona przewidziana jest w ramach systemu

ochrony praw człowieka Rady Europy, gdzie obok możliwości składania skarg indywidualnych do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPCz) funkcjonuje również Europejski Komitet do spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu labo Karaniu, który wizytuje miejsca detencji (EKZT).

Po piąte, orzecznictwo sądów międzynarodowych, w szczególności Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, odgrywa kluczową rolę w rozwoju praw osób pozbawionych wolności oraz w wyznaczaniu standardów ich praktycznej ochrony. Analiza orzecznictwa sądów międzynarodowych pozwala zidentyfikować powtarzające się naruszenia praw jednostki, precyzować zakres obowiązków państw oraz kształtować wytyczne interpretacyjne dla prawa i praktyki penitencjarnej.

Przyjęte tezy badawcze wymagają udzielenia odpowiedzi na szereg pytań badawczych, z których najważniejsze to: Jak kształtował się uniwersalny system ochrony praw człowieka oraz regionalne systemy ochrony praw człowieka? Jakie regulacje w ramach uniwersalnego oraz regionalnych systemów ochrony praw człowieka odnoszą się do ochrony osób pozbawionych wolności? Jakie prawa materialne i proceduralne oraz w jakim zakresie, przysługują osobom pozbawionym wolności w świetle międzynarodowych standardów praw człowieka? Jakie są mechanizmy ochrony praw osób pozbawionych wolności w systemie uniwersalnym i systemach regionalnych, w jaki sposób funkcjonują oraz jaka jest ich skuteczność w ochronie praw tej grupy osób? W jakim zakresie orzecznictwo sądów międzynarodowych wpływa na kształtowanie standardów ochrony praw osób pozbawionych?

Osiągnięciu założonych celów rozprawy podporządkowano jej treść oraz układ. Praca składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów oraz zakończenia.

Rozdział pierwszy, który stanowi teoretyczne wprowadzenie do rozważań zawartych w kolejnych rozdziałach, przedstawia genezę, ewolucję i strukturę systemów ochrony praw człowieka. W części wprowadzającej omówiono pojęcie praw człowieka oraz ich generacje, a następnie status jednostki w systemie międzynarodowej ochrony praw człowieka, w tym kwestie ograniczeń i derogacji zobowiązań. Kolejne podrozdziały poświęcono uniwersalnemu systemowi ochrony praw człowieka oraz systemom regionalnym, ze szczególnym uwzględnieniem systemu europejskiego, amerykańskiego, afrykańskiego i arabskiego.

Rozdział drugi przedstawia regulacje uniwersalnego i regionalnych systemów ochrony praw człowieka odnoszące się do osób pozbawionych wolności, w tym normy międzynarodowego prawa humanitarnego obowiązujące w czasie konfliktów zbrojnych.

Analizie poddano zarówno wiążące normy traktatowe oraz akty prawa miękkiego (*soft law*), a także mechanizmy ich wdrażania i stosowania w praktyce.

Rozdział trzeci poświęcony jest prawom przysługującym osobom pozbawionym wolności. Analizie poddano zarówno prawa materialne, takie jak prawo do życia, zakaz tortur i nieludzkiego lub poniżającego traktowania, prawo do godnego odbywania kary, prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, wolność myśli, sumienia i wyznania, prawo do zawarcia małżeństwa oraz prawo do udziału w wyborach, jak i prawa proceduralne, w tym prawo do legalnego pozbawienia wolności oraz prawo do sądu. Rozważania z tym związane oparte zostały na przepisach zawartych w konwencjach międzynarodowych oraz aktach prawa miękkiego (*soft law*), które kształtują standardy ochrony osób pozbawionych wolności i stanowią podstawę praktyki penitencjarnej państw oraz orzecznictwa międzynarodowego.

Z kolei w rozdziale czwartym przedstawione zostały mechanizmy ochrony praw osób pozbawionych wolności. Analizie poddano zarówno mechanizmy uniwersalnego, jak i regionalnych systemów ochrony praw człowieka, wyróżniając ochronę sądową oraz pozasądową, a także mechanizmy wynikające z międzynarodowego prawa humanitarnego obowiązujące w czasie konfliktów zbrojnych.

Ostatni, piąty rozdział, zawiera analizę wybranego orzecznictwa sądów międzynarodowych dotyczącego naruszeń praw osób pozbawionych wolności oraz jego wpływu na rozwój standardów ochrony tych praw. Ze względu na ograniczoną objętość pracy, analizie poddano przede wszystkim te kategorie spraw, które najczęściej stanowią przedmiot rozpatrywania przez międzynarodowe organy sądowe, a ich dobór oparto na znaczeniu dla rozwoju orzecznictwa oraz reprezentatywności dla powtarzających się typów naruszeń. Uwzględniono również orzeczenia z ostatnich lat, które najlepiej odzwierciedlają aktualne tendencje w praktyce orzeczniczej i kierunki interpretacji przepisów dotyczących ochrony praw osób pozbawionych wolności.

W pracy zastosowano metody formalno-dogmatyczną, historyczno-prawną oraz komparatystyczną. W ramach metody formalno-dogmatycznej analizie poddano źródła prawa międzynarodowego, orzecznictwo sądów międzynarodowych oraz decyzje i rekomendacje innych organów międzynarodowych odnoszące się do standardów ochrony praw osób pozbawionych wolności. Metoda historyczno-prawna posłużyła do zbadania genezy i ewolucji regulacji dotyczących ochrony osób pozbawionych wolności, natomiast metoda komparatystyczna umożliwiła porównanie rozwiązań w ramach uniwersalnego oraz regionalnych systemów ochrony praw człowieka. Tak przeprowadzona analiza pozwoliła w

sposób klarowny określić istotę oraz zakres praw przysługujących osobom pozbawionym wolności, a także rolę obowiązujących regulacji w ich praktycznej realizacji. Ponadto, rozważania zostały uzupełnione przykładami z praktyki państw oraz stanowiskami prezentowanymi w doktrynie.

Analiza omawianych zagadnień została przeprowadzona w oparciu o literaturę naukową zarówno polską, jak i anglojęzyczną, co pozwoliło na wszechstronne i wieloaspektowe ujęcie problematyki. Poglądy przedstawicieli doktryny umożliwiły rzetelną ocenę obowiązujących rozwiązań prawnych, natomiast materiał źródłowy na ocenę praktycznego ich zastosowania.

Przedstawienie międzynarodowych standardów ochrony praw osób pozbawionych wolności, opartych na analizie norm prawa międzynarodowego praw człowieka oraz orzecznictwa sądów międzynarodowych, pozwoliło osiągnąć założony cel pracy oraz zweryfikować postawioną tezę główną i pięć tez szczegółowych. Spostrzeżenia, uwagi oraz wnioski wynikające z przeprowadzonej analizy zostały zawarte zarówno w zakończeniu poszczególnych rozdziałów, jak i całościowo w końcowej części pracy.

Rozdział I
Prawa człowieka - geneza i ewolucja

Wprowadzenie

W historii ludzkości prawa człowieka ujmowano pierwotnie jako nadane przez Boga, a następnie łączono je z prawem natury, z prawem odwiecznym. Później nadszedł okres, kiedy prawa człowieka kojarzono w ściślejszym związku ze społeczeństwem. Wreszcie filozofia marksistowska problematykę praw jednostki rozpatruje w całokształcie życia społecznego, którego jednostka ludzka jako jednostka społeczna jest wytworem[4].

Rozróżnienie prawa naturalnego i stanowionego datuje się od czasów starożytnej filozofii greckiej. W okresie oświecenia ateńskiego VI–V w. p.n.e. rozwijał się filozoficzny naturalizm zapoczątkowany przez sofistów. Do czołowych przedstawicieli tego nurtu zaliczani są między innymi Heraklit, Antyfont i Solon. Greccy myśliciele traktowali prawa naturalne i prawa umowne (stanowione przez człowieka) jako zasadniczo różne i wzajemnie przeciwstawne. Greccy filozofowie wyżej cenili prawa natury niż prawa stanowione. Radykalnym krytykiem praw konwencjonalnych był Antyfont. Twierdził on, że prawa naturalne wywodzą się z fizycznej natury człowieka, mają zatem pierwotny charakter względem praw stanowionych. W odróżnieniu od sztucznych praw konwencjonalnych nikt nie może uniknąć kary za ich łamanie. Dla ich przestrzegania nie są potrzebne specjalne zakazy i nakazy, bez których nie mogą się obejść normy prawa stanowionego. Idea prawa naturalnego miała wielu zwolenników w teorii prawa w starożytnym Rzymie. Cyceron twierdził, że prawo „przyrodzone" jest „myślą bóstwa rozumnie zniewalającego do czegoś lub zabraniającego czegoś"[5].

J. Milton i J. Locke sformułowali tezę, że prawa naturalne są nieodłącznie związane z istotą człowieczeństwa. Są one niezbywalne. Celem umowy społecznej było ich wzmocnienie, a państwo miało za zadanie pozytywizację praw naturalnych i ich egzekwowanie. J. Locke uważał, że człowiek ma prawo do oporu przeciwko złej władzy, która sprzeniewierza się umowie społecznej i narusza jego prawa naturalne. Teoria praw natury i umowy społecznej

[4] Z. Resich, *Międzynarodowa ochrona praw człowieka,* Wyd. I, Warszawa 1981, s. 7.
[5] A. Jabłoński, *Prawa człowieka – od ideologii do praw podstawowych*, „Studia Krytyczne" 2020, nr 9, s. 64.

została rozwinięta w okresie Oświecenia. J. J. Rousseau uznał umowę społeczną za podstawę równości i wolności. Celem umowy społecznej, według Rousseau, było tworzenie prawa pozytywnego oraz gwarantowanie wolności i innych praw. Niezbywalna suwerenność ludu miała zabezpieczać prawa jednostki przed nadużyciami ze strony władzy. I. Kant głosił natomiast pierwotność i nadrzędność prawa naturalnego nad prawem legalnym[6].

Wypracowana przez mieszczańską ideologię koncepcja praw naturalnych posłużyła za podstawę pierwszych regulacji prawnych w dziedzinie praw człowieka. Najwcześniej rangę norm prawa stanowionego nadali tym prawom północnoamerykańscy koloniści walczący w drugiej połowie XVIII w. z Anglią o uzyskanie niepodległości. Znaczny wkład w rozwój koncepcji praw człowieka wnieśli wtedy tacy politycy i intelektualiści amerykańscy, jak B. Franklin, S. Adams, T. Paine i T. Jefferson. Drugi kongres kontynentalny uchwalił Deklarację Niepodległości Stanów Zjednoczonych w dniu 4 lipca 1776 r.[7], którą poprzedziła wcześniejsza Deklaracja Praw (1774 r.) pierwszego kongresu i podobne deklaracje niektórych stanów amerykańskich (m.in. Wirginii)[8]. Autorzy tych dokumentów, wspomniani S. Adams i T. Jefferson, uważali, że każdemu człowiekowi przysługuje z jego natury, jedynie potwierdzone, nie zaś stworzone przez państwo, prawo do życia, bezpieczeństwa, godności, wolności, własności i szczęścia, a chrześcijaninowi również prawo do swobody wyznania i wolności sumienia. W deklaracjach nie zabrakło wskazania na jeszcze inne prawa realizowane w państwie: wolność prasy, odpowiedzialność urzędników przed narodem i in. Były one rozmaicie formułowane w poszczególnych dokumentach amerykańskich z końca XVIII w[9].

Do świeckiej idei praw naturalnych odwołała się również Rewolucja Francuska, która wybuchła w Paryżu w połowie lipca 1789 r. Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela sporządzona przez francuski Konwent Konstytucyjny 26 sierpnia 1789 r.[10], głosiła, że źródłem prawa ma być człowiek, a nie boskie przykazania czy utrwalona praktyka[11]. Charakterystyczne jest jednak, że Deklaracja, w części dotyczącej praw człowieka, odwołuje się do praw natury, zaś w odniesieniu do praw obywateli - do umowy społecznej. Na dualizm ten zwrócił uwagę K. Marks, stwierdzając, że posłużono się nim do zatarcia rzeczywistej klasowej treści, która

---

[6] T. Jurczyk, *Geneza rozwoju praw człowieka* „Homines Hominibus" 2009 nr 1, s. 33
[7] Tekst Deklaracji [w:] K. Motyka, *Prawa człowieka. Wybór źródeł,* Łódź 2002, s. 43-45.
[8] Karta Praw Wirginii z 1776 r. [w:] Ibidem, s. 39-42.
[9] A. Batory, M. Jabłoński, M. Maciejewski, K. Wójtowicz, *Współczesne koncepcje ochrony wolności i praw podstawowych,* Wrocław 2013, s. 14.
[10] Tekst Deklaracji [w:] K. Motyka, *Prawa człowieka…,* op. cit., s. 46-50.
[11] J. Menkes, *Uniwersalny system ochrony praw człowieka,* „Sprawy Międzynarodowe" 1998, nr 3, s. 75. Zob. także F. Compagnoni, *Prawa człowieka,* Kraków 2000, s. 60-76.

była wyrazem demokracji formalnej, a nie demokracji rzeczywistej. Dopiero w okresie Rewolucji Październikowej Deklaracja Praw Ludu Pracującego i Wyzyskiwanego z 1918 r. wprowadza zupełnie nową koncepcję praw człowieka. Koncepcja ta odbiega częściowo od tradycyjnego katalogu podstawowych zasad i pojęć praw obywatelskich i politycznych i zwraca się ku tym prawom, które mają największe znaczenie dla klasy robotniczej, a więc ku prawom socjalnym, ekonomicznym i kulturalnym. Daje temu zresztą wyraz pierwsza konstytucja radziecka i kolejne akty ustawodawcze. Ten moment historyczny, zdaniem Z. Resicha, jest bez wątpienia decydujący dla kształtowania się nowej koncepcji praw człowieka. W tym też kierunku rozwinęły się również konstytucje wszystkich państw socjalistycznych[12].

Należy zauważyć, że początki międzynarodowej ochrony praw jednostki są związane z ochroną jej wolności religijnej. Regulacja ta była związana z zapewnieniem równości wyznań (równość religii katolickiej i wyznań protestanckich) i tolerancji religijnej (traktat z Augsburga z 1555 r., traktaty westfalskie z 1648 r.). W XVII w. pojawiły się traktaty specyficzne dotyczące ochrony mniejszości religijnych (Stany Zjednoczone zawarły takie umowy z Niderlandami z 1792 r. czy Prusami w 1785 r. i przewidywały, że jednostki w razie aneksji terytorium będą miały prawo opcji, w tym emigracji)[13].W drugiej połowie XIX wieku, w okresie rozpadu imperium Otomańskiego, do szeregu zawartych wówczas z Turcją traktatów włączono postanowienia przewidujące wolność religii dla Chrześcijan i Żydów zamieszkałych w granicach Imperium lub nowo powstałych państw: Serbii, Czarnogóry i Rumunii[14].

Rozwój prawa międzynarodowego, stanowiącego o sytuacji ludzi znajdujących się z różnych przyczyn w upośledzonym wobec innych położeniu, przypadł na XIX wiek. Wystarczy przypomnieć w szczególności Deklarację Kongresu Wiedeńskiego z 1815 r. w sprawie zwalczania handlu Murzynami oraz istotny owoc kodyfikacji traktatowej, a mianowicie Konwencję w sprawie Niewolnictwa z dnia 25 września 1926 r[15]. Drugim nurtem stała się walka z handlem ludźmi, znaczona pierwszymi Konwencjami z lat 1904 i 1910, a potem Konwencją Organizacji Narodów Zjednoczonych w sprawie Zwalczania Handlu Ludźmi i

---

[12] Zob. szerzej na ten temat Z. Resich, *Polska w obronie praw człowieka,* Warszawa 1978, s. 15-16.
[13] C. Mik, *Państwo i prawo wobec procesów internacjonalizacji, integracji i globalizacji*, Toruń 2021, s. 158-159
[14] J. Machowski, *Prawa człowieka,* Warszawa 1968, s. 15.
[15] League of Nations Treaty Series (LNTS): 1927, vol. 60, p. 254. Tekst Konwencji [w:] K. Indecki, *Ochrona praw człowieka. Źródła do nauki prawa międzynarodowego publicznego,* Łódź 2002, s. 93-97; Dz. U. 1931, nr 4, poz. 21.

Eksploatacji Prostytucji z dnia 21 marca 1950 r[16]. Trzecim nurtem rozwoju stało się wykształcenie zakazu pracy przymusowej lub obowiązkowej, skodyfikowanego po raz pierwszy w Konwencji nr 29 Międzynarodowej Organizacji Pracy (MOP) z dnia 28 czerwca 1930 r. dotycząca Pracy Przymusowej lub Obowiązkowej[17]. Jak zauważa T. Jasudowicz, zakazy te – dzięki rozwojowi w prawie krajowym i praktyce państw – stopniowo uzyskiwały status ogólnie uznanych norm powszechnego prawa międzynarodowego[18].

Wiek XIX to również początki rozwoju międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych. Prawo to stanowi zespół norm gwarantujących osobom cywilnym i jednostkom, które z różnych powodów przestały uczestniczyć w walkach (chorzy, ranni, jeńcy), pewne minimum praw człowieka w czasie konfliktów zbrojnych zbrojnych i okupacji. Wcześniej regulacje tego typu miały charakter doraźnych ustaleń dokonywanych pomiędzy walczącymi stronami, jak również wewnętrznych rozkazów obowiązujących w danej armii (np. Kodeks Liebera z 24 kwietnia 1863 r. obowiązujący w Stanach Zjednoczonych). Rozwój techniki wojennej i spowodowana tym zmiana środków i sposobów prowadzenia walki prowadziły do gwałtownego wzrostu liczby ofiar wojny. Dzięki staraniom autora słynnego „Wspomnienia Solferino" Henry Dunanta i innych współzałożycieli Międzynarodowego Komitetu Pomocy Rannym Wojskowym, który od roku 1875 funkcjonuje jako Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża (MKCK), a także dzięki wysiłkom rządu Szwajcarii podpisano w Genewie w dniu 6 lipca 1906 r. Konwencję w sprawie polepszenia losu rannych w armiach w polu[19]. Był to pierwszy wielostronny traktat ustanawiający ogólne reguły humanitarne, które powinny być przestrzegane podczas wojen. Po tragicznych doświadczeniach I wojny światowej społeczność międzynarodowa zdecydowała się przyjąć 27 lipca 1929 r. dwie nowe umowy: Konwencję o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach na polu[20], która stanowiła poprawioną wersję traktatu dotychczas obowiązującego oraz Konwencję dotyczącą traktowania jeńców wojennych[21], rozszerzając tym samym

---

[16] United Nations Treaty Series (UNTS): 1951, vol. 96, p. 271. Tekst polski [w:] Ibidem, s. 98-104; Dz. U. 1952, nr 41, poz. 278.
[17] UNTS: 1948. vol. 39, p. 55. Tekst polski [w:] M. Wysocka-Madej. E. Rybicka, R. Lemieszewska, *Międzynarodowa Organizacja Pracy 90 lat istnienia. Informator,* Warszawa 2017, s. 114-123; Dz. U. 1959, nr 20, poz. 122.
[18] T. Jasudowicz, *Zakaz niewolnictwa i poddaństwa oraz pracy przymusowej lub obowiązkowej w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka,* „Studia Prawa Publicznego" 2003, nr 3, s. 13.
[19] LNTS: 1927, vol. 11, p. 440. Tekst polski [w:] P. K. Marszałek, *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych. Dokumenty,* Warszawa 2019, s. 306-311; Dz. U. 1927, nr 28, poz. 225.
[20] LNTS: 1930, vol. 118, p. 303. Tekst polski [w:] Ibidem, s. 317-324; Dz. U. 1932, nr 103, poz. 864
[21] LNTS: 1930, vol. 118, p. 343. Tekst polski [w:] Ibidem, s. 325-342; Dz. U. 1932, nr 103, poz. 866.

prawnomiędzynarodową ochronę także na tę kategorię osób[22].

Okres międzywojenny przynosi pewną zmianę. Wraz z powstaniem nowych państw w Europie Środkowej i Wschodniej, częściowo także w związku ze zmianami granic Niemiec i powojennym położeniem innych państw, stworzono międzynarodową ochronę mniejszości narodowych. Szereg państw zostało przymuszonych do zawarcia tzw. traktatów mniejszościowych bądź sformułowania jednostronnych deklaracji dotyczących ochrony mniejszości. W ich następstwie państwa, co do których uznano, że istnieją w nich mniejszości narodowe, były zobowiązane do zapewnienia im specjalnej ochrony[23].

Po burzliwym okresie I wojny światowej na straży porządku stanęła Liga Narodów (LN). Podjęto zatem, po raz pierwszy w historii, próbę utworzenia systemu bezpieczeństwa zbiorowego i trwałego. Powszechnie przyjmuje się, że LN była prototypem pierwszej uniwersalnej organizacji międzynarodowej, która swymi problemami obejmowała wszystkie dziedziny stosunków międzynarodowych między państwami[24]. Mimo iż założeniem, które legło u podstaw utworzenia LN, było „zapewnienie gwarancji niepodległości politycznej oraz integralności terytorialnej wszystkich państw", nie udało się uczynić LN skutecznym instrumentem zapewniającym pokój między państwami. Sam Pakt LN nie był w stanie tego zagwarantować, skoro na jego podstawie wojna została wyeliminowana jedynie warunkowo, dając państwom w dalszym ciągu możliwość korzystania z rozwiązań siłowych, ograniczając ich stosowanie jedynie pewnymi warunkami formalnymi. Wybuch II wojny światowej udowodnił więc jak daleko niedoskonały był system, mający w założeniu powstrzymać kolejny, globalny konflikt[25].

Ustrój totalitarny w wariancie faszystowskim całkowicie odrzucał wartość godności i wolności człowieka. Jednostkę całkowicie podporządkowywał państwu. Co za tym

---

[22] T. Jasudowicz, *Zagadnienia wstępne* [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski (red.), *Prawa człowieka i ich ochrona*, Wyd. I, Toruń 2005, s. 34.

[23] Rozwiązania te nie miały charakteru równoprawnego w tym znaczeniu, że zostały wymuszone przede wszystkim na państwach Europy Środkowej i Wschodniej. Spowodowało to zresztą istotną niechęć w stosunku do nich, a nawet ich odrzucenie. Po drugiej wojnie światowej nie powrócono do traktatów mniejszościowych, wpisując ochronę mniejszości narodowych w szersze ramy ochrony praw człowieka. Mimo to przekonanie, że z mniejszościami narodowymi mamy do czynienia jedynie (głównie) w Europie środkowej i Wschodniej w znacznym stopniu pozostało w świadomości elit politycznych Zachodu. C. Mik, *Państwo i prawo…,* op. cit., s. 159.

[24] N. Baranowska, T. Chłopecki, *Kilka słów o kształtowaniu się praw człowieka w okresie XVIII-XX w.,* „Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego" 2013, nr 36, s. 54.

[25] A. Kleczkowska *Karta Narodów Zjednoczonych jako światowa konstytucja - uwagi z perspektywy zakazu użycia siły,* „Studia Prawnicze" 2016, z. 3, s. 8.

idzie, wszelka aktywność społeczna, gospodarcza czy kulturalna była również podporządkowana zasadom i celom totalitarnego państwa. Komunistyczna doktryna praw człowieka największe znaczenie przypisywała prawom społecznym, gospodarczym i kulturalnym jako materialnej gwarancji praw politycznych. Ład, porządek publiczny i przestrzeganie prawa w teorii miały priorytet względem swobód obywatelskich i politycznych. Odrzucano koncepcję praw natury i przyrodzonej godności osoby ludzkiej. Państwo jako wyłączny suweren, arbitralnie wyznaczało zakres praw przysługujących jednostce. Kolejną przeszkodę utrudniającą rozwój prawnomiędzynarodowej ochrony praw człowieka, w tym i praw społecznych, stanowiło ówczesne rozumienie suwerenności państwa. Wedle niego państwo jest głównym suwerenem i jako podmiot prawa międzynarodowego nie ma żadnych zobowiązań wobec jednostki poza tymi, które wyraźnie przyjęło. Nie uwzględniało suwerenności człowieka jako takiego. Do zwrotu w procesie rozwoju ochrony, a co za tym idzie i idei społecznych praw człowieka, doszło dopiero po II wojnie światowej[26].

1.1. Pojęcie oraz generacje praw człowieka

Współcześnie prawa człowieka traktowane są jako powszechnie obowiązujące normy prawa międzynarodowego, a sam termin - *human rights* - po raz pierwszy został użyty w dokumentach ONZ. Najpierw w Karcie Narodów Zjednoczonych z dnia 26 czerwca 1945 r. (KNZ)[27], później w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r. (PDPCz)[28]. R. J. Rummel twierdzi, że pojęcia *human rights* po raz pierwszy użył prezydent F. D. Roosevelt w swoim przemówieniu wygłoszonym 6 stycznia 1941 r. do Kongresu USA. Wymienione w nim swobody dotyczyły: wolności słowa, wolności religii, wolności od biedy i wolności od wojny. Zdaniem R. J. Rummela, można przyjąć, że biorąc udział w tworzeniu KNZ, prezydent D. Roosevelt wprowadził pojęcie *human rights* do międzynarodowego obiegu oraz że później współtwórczyni PDPCz, E. Roosevelt ,,pożyczyła" ten termin od męża,

[26] J. Bucińska, *Społeczne prawa człowieka w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka,* ,,Roczniki Nauk Prawnych" 2003, z. 1, s. 122.

[27] UNTS: 1946, vol. 1, p. 16. Tekst polski [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe publiczne. Wybór dokumentów*, Wyd. VII, Lublin 2005, s. 5-47 (dalej cyt. jako A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe...,* Wyd. VII, op. cit.); Dz. U. 1947, nr 23, poz. 90.

[28] Tekst polski [w:] Ibidem, s. 166-171.

wprowadzając go do tego dokumentu[29].

Obecnie w prawie międzynarodowym, pomimo licznych prób zdefiniowania pojęcia praw człowieka, nie istnieje ich legalna definicja. Zdaniem J. Hersch'a najprostsza odpowiedź na pytanie czym są prawa człowieka, polegałaby na stwierdzeniu, że prawa człowieka są to prawa podmiotowe, które przysługują każdemu człowiekowi[30]. Taka podstawowa definicja nie usuwa jednak wątpliwości co do podstaw obowiązywania praw człowieka, a zwłaszcza co do ich szczegółowego katalogu. Konieczne jest zatem przedstawienie kolejnych definicji praw człowieka wypracowanych w doktrynie.

Jak wskazują inni zagraniczni autorzy, prawa człowieka kształtują się na skrzyżowaniu praw prawnych, moralnych i społecznych. Powinny być chronione przez prawo, a państwa i inne podmioty powinny być prawnie zobowiązane do ich poszanowania; prawa człowieka istnieją, ponieważ są moralnie słuszne i właściwe; a także zapewniają, że ludzie mogą żyć razem szczęśliwie i bezpiecznie jako członkowie społeczeństwa[31]. W związku z tym konieczne jest ustanowienie gwarancji prawnych chroniących prawa mniejszości oraz osób znajdujących się w szczególnie niekorzystnym położeniu. Dokonuje się tego poprzez uzgodnienie zasad regulujących społeczeństwo w formie konstytucyjnie zakorzenionego i egzekwowalnego katalogu praw podstawowych, który zawiera podstawowe prawa człowieka dla wszystkich. Dzięki temu katalogowi powstaje „prawo praw człowieka", które staje się integralną częścią systemu prawnego, nadrzędną wobec zwykłego prawa i działań wykonawczych[32].

W opinii K. Decker, S. McInerney-Lankford oraz C. Sage, prawa człowieka można rozumieć jako zbiór podstawowych, minimalnych gwarancji niezbędnych do prowadzenia godnego życia – czyli minimalnych warunków koniecznych do życia „dobrego"[33].

---

[29] L. Koba, R. Zydel, *Zarys historii praw człowieka* [w:] L. Koba, W. Wacławczyk (red.), Prawa człowieka…, op. cit., s. 27.

[30] J. Hersch, *Human Rights in Western Thoughts,* [w:] A. Diemer (red.), Philosophical Foundations of Human Rights, Paris 1986, s. 132.

[31] A. Sharom, J. Purnama, M. Mullen, M. Asuncion, M. Hayes, *An Introduction to Human Rights in Southeast Asia*. Volume 1, Thailand 2018, s. 7.

[32] F. Viljoen, *International Human Rights Law: A Short History*, „Journal of Humanitarian Medicine" 2012, nr 1, s. 4.

[33] Normatywne ramy praw człowieka można określić jako serię moralnych imperatywów lub uprawnień opartych na inherentnej godności człowieka, które zostały ujęte w prawie – zazwyczaj w prawie międzynarodowym. Prawa te czerpią swoją legitymację zarówno z norm prawnych, jak i moralnych. Jak w przypadku wszystkich praw, prawa człowieka wiążą się również z obowiązkami. W praktyce prawa człowieka określają szereg działań, które należy podjąć, lub takich, od których podmiot zobowiązany (zazwyczaj państwo) musi się powstrzymać. K. Decker, S. McInerney-Lankford, C. Sage, *Human Rights and Equitable Development: "ideals", issues and implications,* Washington 2005, s. 4.

Z kolei J. Nickiel podkreśla, że prawa człowieka to normy, które dążą do ochrony wszystkich ludzi na całym świecie przed poważnymi nadużyciami politycznymi, prawnymi i społecznymi[34].

Natomiast zdaniem A. Gutterman, chociaż podstawowe zasady praw człowieka są dobrze ugruntowane, to oczywiście nie dostarczają one szczegółowych wskazówek dotyczących zakresu tych praw. W tej kwestii zidentyfikowano trzy różne stanowiska. Pierwsze z nich, określane jako pogląd relatywistyczny, zakłada, że prawa człowieka mają podstawy kulturowe. Zgodnie z podejściem restrykcyjnym, prawa człowieka obejmują wyłącznie podstawowe prawa moralne, takie jak prawo do życia, wolności i własności. Koncepcja ta odrzuca szerokie katalogi praw ekonomicznych i społecznych, wskazując na trudności w wyznaczeniu ich granic oraz zapewnieniu ich skutecznej realizacji przez państwa. Trzecie stanowisko, pogląd ekstensywny, opiera się na przekonaniu, że podstawą praw człowieka jest „godność ludzka" i obejmuje pożądane cele lub ideały (np. zdrowe życie), do których społeczeństwo powinno dążyć, ale za których brak realizacji nie będzie potępiane ani karane[35].

T. Buergenthal zauważa, że prawa człowieka definiuje się jako prawa jednostek i grup, które są uznawane jako takie w międzynarodowych traktatach i deklaracjach, a także w zwyczajowym prawie międzynarodowym. Obejmują one prawa obywatelskie i polityczne, takie jak prawo do uczestnictwa w wyborach, wolność zgromadzeń, wolność zrzeszania się oraz wolność opinii i wypowiedzi. Obejmują również prawa ekonomiczne, takie jak prawo do pracy, prawa społeczne, w tym prawo do zabezpieczenia społecznego, prawo do zdrowia i prawo do żywności, a także prawa kulturalne, takie jak prawo do uczestnictwa w życiu kulturalnym. Ponadto prawa człowieka obejmują prawa mniejszości oraz narodów. Wspólnie te międzynarodowe prawa człowieka tworzą obecnie odrębną gałąź prawa międzynarodowego, określaną jako międzynarodowe prawo praw człowieka lub prawo międzynarodowe praw człowieka[36].

---

[34] J. Nickiel, A. Etinson, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy,* Stanford 2024, s. 1.

[35] A. S. Gutterman, *What are Human Rights?,* „Social Science Research Network" 2023, nr 1, s. 2-3.

[36] Międzynarodowe prawo praw człowieka należy odróżnić od praw człowieka proklamowanych w ustawach krajowych, a także od praw, które były uznawane za inherentne cechy osobowości ludzkiej. Chociaż międzynarodowe prawo praw człowieka czerpie z zasad praw człowieka formułowanych na przestrzeni wieków przez różne religie, tradycje filozoficzne i polityczne oraz krajowe systemy prawne, stopniowo przekształciło się w system prawny i instytucjonalny, którego źródła znajdują się we współczesnym prawie międzynarodowym. T. Buergenthal, *Max Planck Encyclopedias of International Law,* Oxford 2007, s. 1.

Według S. P. Marksa definiowanie praw człowieka w oparciu o prawo natury wydaje się trafne w naukach społecznych, jednakże w pracach prawniczych poszukuje się definicji o charakterze normatywnym, które będą wskazywać na legalne źródło pochodzenia tych praw[37].

Jeżeli chodzi o polską literaturę przedmiotu to zdaniem M. Balcerzaka, z faktu, że „prawa człowieka" są pojęciem definiowanym przez różne dyscypliny naukowe (m.in. prawo, filozofię, socjologię, politologię, naukę stosunków międzynarodowych) wynika sytuacja, w której definicja praw człowieka zależeć będzie od płaszczyzny badawczej, jak również przyjętych założeń ideologicznych, w tym przede wszystkim koncepcji człowieka, koncepcji państwa i jego funkcji wobec jednostki, a także relacji jednostki i władzy publicznej w kontekście historycznym, społecznym i politycznym. W ujęciu normatywnym prawa człowieka stanowią zróżnicowany, m.in. pod względem mocy prawnej, zespół wzorców postępowania władzy publicznej wobec osób fizycznych (a niekiedy także innych podmiotów) pozostających w obrębie jej oddziaływania, które zostały wyrażone w aktach prawnych o charakterze krajowym lub międzynarodowym albo obowiązują jako normy zwyczajowe. Prawa człowieka to standardy oczekiwanego traktowania jednostek (ewentualnie grup jednostek, osób prawnych) przez państwo w różnych dziedzinach życia, w których władza publiczna swoim działaniem lub zaniechaniem wpływa potencjalnie lub rzeczywiście na określoną sferę życia osobistego lub społecznego tych jednostek[38].

Z kolei M. A. Nowicki prezentuje pogląd, iż prawa człowieka to „prawa indywidualne, nie zaś zbiorowe (kolektywne). Ich podmiotem jest pojedynczy człowiek. Nie można więc mówić w obrębie praw człowieka o prawach mniejszości narodowych, lecz o prawach osób należących do mniejszości narodowych"[39].

---

[37] „Pozytywiści prawniczy" uważają prawa człowieka za wynik formalnego procesu tworzenia norm, przez co rozumiemy autorytatywne sformułowanie zasad, według których rządzi się społeczeństwo (narodowe lub międzynarodowe). Podczas gdy „prawa naturalne" wywodzą się z porządku naturalnego lub boskiego i są niezbywalne, niezmienne i absolutne, prawa oparte na „prawie pozytywnym" są uznawane poprzez proces polityczny i prawny, który prowadzi do ogłoszenia, ustawy, traktatu lub innego instrumentu normatywnego. Te prawa mogą zmieniać się w czasie i podlegać derogacjom lub ograniczeniom, mającym na celu optymalizację poszanowania praw człowieka, a nie narzucenie absolutnego standardu. Stają się częścią porządku społecznego, gdy autorytatywne ciało je proklamuje, i osiągają wyższy stopień uniwersalności dzięki udziałowi praktycznie każdego narodu w procesie tworzenia norm, który opiera się na prawie, ale odzwierciedla kompromisy i zmiany historyczne. S. P. Marks, *Human Rights: A Brief Introduction,* Cambridge 2016, s. 3.

[38] M. Balcerzak, S. Sykuna, *Leksykon ochrony praw człowieka. 100 podstawowych pojęć*, Warszawa 2010, s. 345.

[39] M. A. Nowicki, *Co to są prawa człowieka?* [w:] M. Jakowicka, K. Stech (red.), Pedagogiczne aspekty Paktów Praw Człowieka i Konwencji Praw Dziecka, Zielona Góra 2000, s. 160.

Z. Hołda wskazuje, że termin prawa człowieka będzie oznaczał ,,doniosłe prawa, które służą jednostce według jakiejś koncepcji filozoficznej, odnoszącej się do jej pozycji w państwie (płaszczyzna filozoficzna), czy też służą jej w świetle norm prawa międzynarodowego, wewnątrzkrajowego lub ponadpaństwowego (płaszczyzna prawna)"[40].

Dla C. Mika prawa człowieka oznaczają ,,sytuacyjne rozwarstwione naturalnie możności ludzkie, co do istoty indywidualne, ale społecznie zdeterminowane, równe, niezbywalne, czasowo trwałe, uniwersalne podmiotowo i terytorialnie (a do pewnego stopnia także kulturowo), konieczne i zawsze wypływające z przyrodzonej każdemu człowiekowi godności osobowej"[41].

W opinii R. Kuźniara, prawa człowieka stanowią ,,dziedzinę prawa konstytucyjnego i międzynarodowego, której zadaniem jest obrona w sposób zindywidualizowany praw osoby ludzkiej – jednostki. Autor ten uważa, że większe znaczenie dla ochrony praw człowieka ma ustawodawstwo krajowe, bo jest bliżej tych praw"[42].

Według W. Osiatyńskiego prawa człowieka to ,,powszechne prawa moralne o charakterze podstawowym, przynależne każdej jednostce w kontaktach z państwem. Pojęcie praw człowieka opiera się na trzech tezach: po pierwsze, że każda władza jest ograniczona; po drugie, że każda jednostka posiada sferę autonomii, do której nie ma dostępu żadna władza; po trzecie, że każda jednostka może się domagać od państwa ochrony jej praw"[43].

Jak wskazuje W. Skrzydło prawa człowieka to ,,prawa podstawowe, czyli najistotniejsze z punktu widzenia państwa i obywateli, niezbędne do zagwarantowania innych praw obywatelskich. Stanowią minimum uprawnień przysługujących każdej jednostce ludzkiej, bez których nie mogłaby ona korzystać z innych praw i przywilejów wiążących się z życiem w społeczeństwie"[44].

Według M. Piechowiaka prawa człowieka ,,są rzeczywistością nie dającą się ująć

---

[40] Z. Hołda, *Prawa człowieka. Wiadomości wstępne* [w:] J. Hołda, Z. Hołda, D. Ostrowska, J. A. Rybczyńska (red.), Prawa człowieka. Zarys wykładu, Wyd. I, Kraków 2004, s. 11.

[41] C. Mik, *Zbiorowe prawa człowieka,* Toruń 1992, s. 27.

[42] R. Kuźniar, *Prawa człowieka. Prawo, instytucje, stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2000, s. 12.

[43] Z takiego rozumienia praw człowieka wynika istotny wniosek dotyczący samej organizacji państwa, a dokładniej podziału w nim władzy. Jeżeli bowiem państwo ma być gwarantem i egzekutorem praw skierowanych przeciwko państwu, to trudno oczekiwać by jednolita władza państwowa zwracała się przeciwko samej sobie. W związku z tym koniecznym warunkiem przestrzegania praw jednostki jest podział władzy, niezależność sądów oraz istnienie sądownictwa konstytucjonalnego. Bez tych mechanizmów instytucjonalnych nawet te prawa jednostki, które są zapisane w konstytucjach i ustawach, stają się fikcją. W. Osiatyński, *Wprowadzenie do pojęcia praw człowieka,* [w:] Szkoła Praw Człowieka. Teksty wykładów, Warszawa 1996, s. 1 i n.

[44] W. Skrzydło, *Polskie prawo konstytucyjne*, Lublin 2003, s. 159

w proste formuły. Skuteczna ich ochrona wymaga wprowadzenia do konstytucji złożonych konstrukcji. Konstytucyjna koncepcja praw człowieka powinna być przedstawiona poprzez określenie podstaw państwa i porządku prawnego, jasne określenie samej koncepcji praw człowieka oraz ich katalogu. Dążąc do stworzenia konstytucji zgodnej z uznanym w prawie międzynarodowym paradygmatem praw człowieka, nie wystarczy ograniczyć się do wprowadzenia samych norm przyjętych w prawie międzynarodowym. Fundamentalne znaczenie ma uznanie dobra człowieka za rację istnienia i zasadniczy cel porządku prawnego i państwa. Istotne są także elementy dotyczące źródeł praw człowieka i możliwości poznawczego ugruntowania praw"[45].

Zdaniem A. Łopatki, „prawa człowieka są to uprawnienia przypisane każdej jednostce, wynikające z jej przyrodzonej godności. Praw tych nie można człowieka pozbawiać, nie można się ich zrzec, a państwo musi je respektować"[46].

Podobnie P. Zientkowski, według którego pojęcie praw człowieka rozumie jako „pewne przywileje przynależne każdej ludzkiej istocie, wynikające z faktu, iż jest ona po prostu człowiekiem. Wydawać się może, iż nie stanowi problemu zdefiniowanie czy też wyliczenie owych praw. Przywileje te współcześnie pojmowane wyłącznie w relacji wertykalnej jednostka – państwo wywodzą się wprost z ludzkiej godności, a ta niezbywalnie wpisana została w ludzką naturę. Wynika stąd, iż prawa człowieka i sposób ich ochrony możemy wyprowadzić wprost z koncepcji prawa natury, które okazują się być ich źródłem"[47].

Dla K. Orzeszyna pojęcie godności jako warunek przynależności jednostki do gatunku ludzkiego jest jednocześnie fundamentem, podstawą praw człowieka i celem, uwieńczeniem konstrukcji tych praw. To dlatego, że człowiek jest człowiekiem, ma prawa ogłoszone i chronione prawnie. Prawo międzynarodowe praw człowieka konstruuje się więc i rozwija na podstawie proklamacji godności ludzkiej[48].

Wskazać należy zatem na wielość definicji praw człowieka funkcjonujących zarówno w literaturze zagranicznej, jak i polskiej. Większość wskazanych wyżej definicji praw człowieka odwołuje się do godności ludzkiej jako ich fundamentu, co podkreśla

---

[45] M. Piechowiak, *Pojęcie praw człowieka* [w:] L. Wiśniewski (red.), Podstawowe prawa jednostki i systemy ich ochrony, Warszawa 1997, s. 36

[46] A. Łopatka, *Jednostka. Jej prawa człowieka*, Warszawa 2002, s. 13.

[47] P. Zientkowski, *Prawa człowieka prawem natury - źródło czy tożsamość? Refleksja nad koncepcją praw człowieka w cywilizacji Zachodu* [w:] J. Waskan (red.), Świat Idei i Polityki, Toruń 2010, t. 10, s. 193.

[48] K. Orzeszyna, *Godność ludzka podstawą praw człowieka,* [w:] R. Tabaszewski, Człowiek - jego prawa i odpowiedzialność, Lublin 2013, s. 17.

centralne znaczenie tego pojęcia w analizie i rozumieniu praw człowieka.

W doktrynie wyróżnia się liczne typy godności: godność osobową, godność osobowościową, godność osobistą, godność opartą na okolicznościach życia[49]. Reprezentują one różne sposoby rozumienia pojęcia godności. Godność osobowa jest podstawowym typem godności. Przysługuje każdemu człowiekowi z tej racji, że jest człowiekiem, niezależnie od jego postępowania lub postępowania innych osób oraz niezależnie od okoliczności, w których człowiek żyje. Godność osobowa określana jest mianem godności przyrodzonej. Stanowi aksjologiczne źródło praw człowieka i obywatela. Człowiek nie może być pozbawiony godności osobowej przez jakiekolwiek działania innych ludzi lub czynniki zewnętrzne, nie może też utracić godności osobowej przez własne niegodne postępowanie lub niegodny sposób życia. Godność osobowościowa może być nabywana lub utracona przez własne postępowanie podmiotu. Godność ugruntowana w okolicznościach życia to godność uzależniona od okoliczności, które sprzyjają lub utrudniają realizowanie godności osobowościowej. Godność osobista to godność rozumiana jako dobre imię podmiotu. Może być ona nabywana, naruszana i tracona zarówno przez własne działania, jak i przez działania innych podmiotów. Godność osobowa i godność osobista chronione są po śmierci człowieka[50].

Z prawnonaturalnej podstawy normatywnej praw człowieka wynikają ich określone cechy prawa człowieka są: przyrodzone - to znaczy, że człowiek rodzi się ze wszystkimi prawami człowieka, a niektóre z nich posiada nawet przed urodzeniem, tym samym człowiek nie otrzymuje ich od państwa, czy jakiejkolwiek władzy społecznej; powszechne - przysługują wszystkim ludziom; niezbywalne - co oznacza, że nikt nie może się zrzec choćby części swoich praw; nienaruszalne - nikt z ważnym skutkiem prawnym nie może pozbawić człowieka, posiadanych przez niego praw[51].

Równocześnie prawa człowieka spełniają szereg funkcji: ochronną - chronią cenne dla jednostki i społeczeństwa wartości; aksjologiczną - określają system wartości i są zasadami porządku prawnego; integracyjną - integrują społeczeństwo wokół istotnych dla niego wartości; socjotechniczną - są gwarantem ładu społecznego i wpływają na kształt systemu społecznego; polityczną - określają kierunki działalności państwa; gospodarczą - wskazują

---

[49] M. Piechowiak, Godność jako fundament powinności prawa wobec człowieka [w:] P. Morciniec, S. L. Stadniczenko (red.), Urzeczywistnianie praw człowieka w XXI wieku. Prawo i etyka, Opole 2004, s. 44-45.

[50] J. Mrozek, *Godność osoby ludzkiej jako źródło praw człowieka i obywatela,* „Civitas et Lex" 2014, nr 1, s. 43-44.

[51] K. Motyka, *Prawa człowieka…,* op. cit., s. 17

zasady funkcjonowania systemu społecznego; socjalną - określają zasady podziału dochodu narodowego[52].

Kolejnym istotnym do zdefiniowania pojęciem jest pojęcie ochrony praw człowieka, które B. Banaszak definiuje jako ogół środków oraz działalność mającą na celu zapewnienie i realizację praw człowieka[53]. Jak zauważa Z. Kulińska-Kępa cytowana definicja jest na tyle ogólnie sformułowana, że w swym zakresie mogłaby zmieścić również środki o charakterze pozaprawnym[54]. Warto zaznaczyć, że przedmiotem badania w niniejszej pracy są wyłącznie środki o charakterze prawnym ustanowione przez systemy ochrony praw człowieka o zasięgu uniwersalnym i regionalnym.

Nieocenione znaczenie dla rozwoju teorii praw człowieka w powojennej rzeczywistości ma koncepcja trzech generacji praw człowieka. Po raz pierwszy termin *generacja praw człowieka* użyty został przez K. Vasaka pod koniec lat 70. XX w., wyodrębniając ich trzy grupy. Przedstawiona przez tego francuskiego prawnika klasyfikacja praw człowieka oparta została na kryteriach o charakterze historycznym i filozoficznym. Zaprezentowany podział haseł nawiązuje do haseł Wielkiej Rewolucji Francuskiej: wolność, równość, braterstwo. K. Vasak obok powszechnie uznanych kategorii, tzw. praw obywatelskich i politycznych (pierwsza generacja) oraz praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych (druga generacja), wprowadził później koncepcję praw solidarnościowych (trzecia generacja)[55].

Po wprowadzeniu przez K. Vasaka w końcu lat siedemdziesiątych pojęcia trzech generacji praw człowieka koncepcja ta wzbudziła stale rosnące zainteresowanie odzwierciedlone w międzynarodowej dyskusji dotyczącej praw człowieka. Koncepcja ta nie była bowiem akceptowana bez zastrzeżeń[56]. Zdaniem M. Piechowiaka, biorąc pod uwagę

---

[52] H. Zięba-Załucka, *System ochrony praw człowieka w RP,* Rzeszów 2015, s. 18-19.

[53] B. Banaszak, *Zagadnienia podstawowe. Terminologia* [w:] B. Banaszak, A. Bisztyga, K. Complak, M. Jabłoński, R. Wieruszewski, K. Wójtowicz (red.), System ochrony praw człowieka, Wyd. I, Kraków 2003, s. 14.

[54] Z. Kulińska-Kępa, *Prawa obywatelskie i polityczne a prawa gospodarcze, społeczne i kulturalne. Porównanie systemów ochrony*, Warszawa 2017, s. 2.

[55] Zob. K. Vasak, *A 30-year struggle. The sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights*, „The UNESCO Courier. A window open on the world" 1977, nr. 11, s. 29–32. Zob. również J. Plis, *Wprowadzenie do problematyki i koncepcji praw człowieka trzeciej generacji Karela Vasaka*, „Ius et Administratio" 2014, nr 1, s. 44.

[56] Podnosi się przeciwko niej zarzut, że ogół powszechnie uznanych praw człowieka dzieli ona na różne kategorie, stworzone na podstawie sztucznych kryteriów, przez co zakwestionowana zostaje zasada niepodzielności i wzajemnych powiązań między wszystkimi prawami człowieka, Jeżeli jednak nie traktuje się jej w połączeniu z ustanowieniem hierarchii poszczególnych generacji , czy to przez uznanie

dalszy rozwój prawa międzynarodowego praw człowieka i jego doktryny, można powiedzieć, że formułując swą koncepcję w latach siedemdziesiątych K. Vasak trafnie dostrzegał zagrożenia wynikające z indywidualistycznej interpretacji praw człowieka oraz potrzebę szerszego uwzględnienia praw solidarnościowych[57]. W doktrynie prawa międzynarodowego podkreśla się, że powyższy podział K. Vasaka ma pewne walory dydaktyczne, ale należy pamiętać, że pojęcie generacji nawiązuje do historycznego rozwoju koncepcji praw człowieka inie może być utożsamiane z zastępowalnością jednej generacji przez kolejną, a poza tym nie ma waloru wartościującego (tj. prawa I generacji nie są „ważniejsze" od praw II generacji)[58].

Katalog praw zawartych w pierwszej generacji opiera się na tzw. egzystencjalnych prawach człowieka, tj. prawie do życia, prawie do wolności i prawie do własności. Owe egzystencjalne prawa człowieka zwykło się traktować jako prawa fundamentalne. Dla ich ochrony sformułowano dwie grupy praw[59]. Obywatelskie prawa to: prawo do życia, prawo do wolności osobistej jak też wolność od tortur i związane są one z egzystencją ludzką. Natomiast wolność wyznania, sumienia, myśli czy wolność wyrażania poglądów są prawami światopoglądowymi. Ważną rolę odgrywają tu prawa: do informacji, równość wobec prawa do osobowości prawnej, do ochrony prawnej w postępowaniu sądowym, do tajemnicy korespondencji oraz do swobodnego przemieszczania się. Drugą grupę w prawach wolnościowych stanowią prawa polityczne, do których należy zaliczyć: bierne i czynne prawo wyborcze, prawo zrzeszania się, prawo do skarg na organy państwa, prawo do udziału w życiu publicznym oraz prawo równego dostępu do urzędów[60].

W przypadku praw pierwszej generacji, do ich gwarantowania wystarczy prawidłowo skonstruowany system prawny i skuteczny system wymiaru sprawiedliwości. Innymi słowy, potrzebna jest dobra wola państwa uwzględniająca przyrodzony i niezbywalny

---

za najważniejsze praw należących do pierwszej z nich (gdyż są najstarsze i przez to najbardziej dojrzałe), czy też do trzeciej (bo są najstarsze i mogą zastąpić prawa należące do dwóch poprzednich kategorii), wówczas przedstawia on pewien teoretyczny schemat klasyfikacyjny uwzględniający ewolucję praw człowieka i ich przesłanek ideowych. M. Nowak, *Trzy generacje praw człowieka ich znaczenie w świetle przesłanek ideowych i historycznych oraz w świetle ich genezy* [w:] B. Banaszak (red.), Prawa człowieka. Geneza, koncepcje, ochrona, Wrocław 1993, s. 105.

[57] M. Piechowiak, *Filozofia Praw Człowieka. Prawa człowieka w świetle ich międzynarodowej ochrony,* Lublin 1999, s. 66.

[58] M. Balcerzak, *Międzynarodowe prawo praw człowieka* [w:] E. Cała-Wacinkiewicz, W. S. Staszewski (red.), Prawo międzynarodowe publiczne - zarys systemu*,* Wyd. I, Warszawa 2024, s. 663-664.

[59] K. Przybyszewski, *Prawa człowieka w kontekstach kulturowych,* Poznań 2010, s. 103

[60] M. Oksztulski, *Prawnomiędzynarodowe standardy prawa do nauki i ich praktyczna realizacja przez krajowe instytucje naukowe w odniesieniu do studentów ze spektrum autyzmu. Analiza porównawcza ze szczególnym uwzględnieniem Polski i Stanów Zjednoczonych*, Białystok 2021, s. 35-36.

charakter tych praw. Co do zasady, prawa osobiste i polityczne nie implikują lub prawie nie implikują kosztów związanych z ich poszanowaniem, dlatego można od państwa wymagać natychmiastowych działań zmierzających do zapewnienia podmiotom uprawnionym tych praw[61].

Prawa drugiej generacji wymagają natomiast pozytywnych działań ze strony państwa tj. świadczeń natury ekonomicznej bądź socjalnej, aby mogła zostać zrealizowana ich treść[62]. Przyczyną ukształtowania się praw drugiej generacji były m.in. brak zabezpieczeń socjalnych, złe warunki pracy, niemożność powszechnego udziału w tworzeniu dóbr gospodarczych i korzystania z nich. Dlatego prawa z tej grupy, z ideą równości na czele, bliższe są koncepcji kolektywizmu w ideologii marksistowskiej niż ideologii indywidualistyczno-liberalnej, promującej przede wszystkim szeroko pojętą wolność [63] .

Trzeba podkreślić, iż ta grupa praw jest nader trudna do realizacji (by nie rzec w niektórych przypadkach niemożliwa do wyegzekwowania). Prawa pozytywne traktuje się więc często jako zapis idealnie brzmiących zasad stojących przed państwem (jako formę społecznej organizacji). Mimo tych zastrzeżeń, większość konstytucji i ustawodawstwa krajów Zachodu, w wyniku rozwoju społeczno-kulturowo-politycznego, zawiera szeroką gamę praw pozytywnych. Do podstawowych praw ekonomicznych zaliczamy: prawo do pracy i jej odpowiednich warunków, prawo do strajku oraz prawo do wolnych związków zawodowych. Prawa socjalne to przede wszystkim: prawo do zabezpieczenia socjalnego, prawo rodziny do ochrony i opieki, prawo do ochrony zdrowia, prawo do odpowiedniego poziomu życia. Za główne prawa z dziedziny kultury uważa się natomiast prawo do nauki, prawo do udziału w życiu kulturalnym oraz wolność nauki i sztuki[64]. Można zgodzić się z R. Andrzejczukiem, że mówiąc o społecznych prawach człowieka, nie należy zapominać, że są to prawa podmiotowe, nierozerwalnie związane z wolnościowymi. Uprawniają one jednostki ludzkie do aktywnego udziału w tworzeniu dóbr gospodarczych i kulturowych i korzystania z nich oraz do partycypacji w podejmowaniu decyzji dotyczących spraw społecznych,

---

[61] B. Liżewski, M. Myślińska, *Mechanizm ochrony praw człowieka w systemie Rady Europy i w systemie interamerykańskim (teoretyczna analiza prawnoporównawcza)*, „Studia Iuridica Lublinensia" 2014, nr 21, s. 120.

[62] P. Kowalski, *Nowe prawa człowieka. Perspektywy i zagrożenia*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1988, z. 2, s. 59.

[63] S. Ruchała, *Współczesne filozoficzne spory o ugruntowanie praw człowieka*, Katowice 2006, s. 110.

[64] R. Czarnecki, *Prawa człowieka wobec wyzwań globalizacji, „*Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy" 2005, z. 6, s. 440

gospodarczych i kulturalnych[65].

Współzależność praw pierwszej i drugiej generacji nie powinna budzić wątpliwości, wynika bowiem z integralności podstawowych potrzeb jednostki ludzkiej. Dziś wiadomo, że same liberalne prawa wolnościowe i polityczne stanowią tylko część sprawiedliwego państwa. W istocie prawo do minimum bezpieczeństwa socjalnego jest bliższe „naturalnemu" prawu człowieka niż prawo udziału w wyborach czy prawo dostępu do informacji publicznej. Wynika to z ogólnej gradacji ludzkich potrzeb, które wszakże nie zostały nigdzie definitywnie ustalone. W zachodnich państwach demokratycznych większość obywateli traktuje obecnie wolności osobiste i polityczne jako coś naturalnego. Ludzie bardziej obawiają się utraty zdrowia, pracy i popadnięcia w biedę, niż utraty wolności słowa czy swobody podróżowania. Nie oznacza to, że można traktować prawa wolnościowe jako konkurencyjną wartość wobec praw socjalnych. Prawo własności i wolność działalności gospodarczej, regulowana przez prawo, jest czynnikiem rozwoju i przysparzania ogólnego bogactwa narodowego, które dobrze rządzone państwo potrafi pogodzić ze sprawiedliwą dystrybucją na rzecz dobra wspólnego[66].

Z kolei prawa trzeciej generacji są prawami, które w zakresie realizacji wymagają harmonijnej współpracy jednostek, grup, organów władzy publicznej oraz podmiotów prawa międzynarodowego. Zaliczają się do praw o wymiarze solidarnościowym (kolektywnym). W dokumentach międzynarodowych dostrzega się, że bogactwo struktury społecznej jest ogromne i nie zamyka się w wielości i autonomiczności jednostek. Uznaje się przeto istnienie różnych grup ludzkich jako pewnych zbiorów ludzi, w których zachowania jednych osób przynależnych do zbioru (werbalne i niewerbalne) wpływają bezpośrednio lub pośrednio na postawy, poglądy i postępowanie innych ludzi[67]. Do praw trzeciej generacji należą: prawo do pokoju, prawa narodów do samostanowienia, do rozwijania własnej kultury, do ochrony środowiska, do rozwoju gospodarczego, do pomocy humanitarnej, do komunikowania się, do wspólnego dziedzictwa ludzkości[68].

Prawa jednostki stale ulegają rozszerzeniu. Poszukuje się nowych praw, rozszerzając płaszczyznę ich występowania na coraz to nowe sfery życia. Obecnie coraz

---

[65] R. Andrzejczuk, *Ewolucja treści praw człowieka,* „Studia Prawa Wyznaniowego" 2002, t. 4, s. 233.

[66] A. Jabłoński, *Prawa człowieka..*, op. cit., s. 77.

[67] W. M. Hrynicki, *Potrzeba wzmocnienia międzynarodowej ochrony praw człowieka trzeciej generacji,* „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka - Praktyka- Refleksje" 2018, nr 30, s. 45.

[68] E. Klein, *Human Rights of the third generation*, [w:] C. Starch (red.), Rights, Institutions and impact of international law according to the German basic law, Baden-Baden 1987, s. 70.

częściej pojawia się koncepcja tzw. czwartej generacji praw człowieka[69]. Proponowany zakres potencjalnej czwartej generacji praw człowieka jest różny w zależności od środowisk, które postulują ich wprowadzenie. Środowiska wolnościowe chciałyby wprowadzić do ochrony międzynarodowej czy też do systemu uniwersalnego prawa związane z ochroną tożsamości narodowej, deklaracją praw dla poszczególnych grup etnicznych. Natomiast „mocniejszą" grupę naciskającą na normatywne uregulowanie czwartej generacji praw człowieka stanowią przede wszystkim bioetycy i moraliści, których zdaniem konieczna jest ochrona życia istot ludzkich na etapie ich rozwoju prenatalnego[70].

Obecnie podejmowane są próby wyodrębnienia także piątej generacji praw człowieka, źródłem której jest swoiście (odmiennie niż dotychczas) rozumiana godność człowieka[71]. Godność ta wynika ze struktury psychofizycznej każdego człowieka oraz procesów biochemicznych i kognitywno-neuronalnych zachodzących w mózgu człowieka. Zatem źródłem piątej generacji praw człowieka są ustalenia dotyczące godności człowieka poczynione we współczesnej biojurysprudencji traktującej człowieka przede wszystkim jako osobę[72].

Piąta generacja praw odzwierciedla stopniową ewolucję w uznawaniu i ochronie interesów zbiorowych. Generacja ta stara się podkreślić prawa wcześniej pomijane, w tym prawa środowiskowe, prawa cyfrowe i prawa przyszłych pokoleń. Uwzględnienie tych aspektów uwypukla zmieniający się paradygmat rozumienia praw człowieka w kontekście

---

[69] Zob. M. Ciszek, *Postulat czwartej generacji praw człowieka w politycznym systemie międzynarodowej ochrony: próba filozoficznego uzasadnienia z perspektywy personalizmu etycznego* „Studia Ecologiae et Bioethicae" 2010, t. 8, nr 1, s. 112.

[70] Podnoszą oni, że zagwarantowanie zwiększonej (względem obecnego stanu prawnego) ochrony jest konieczne, aby w przyszłości jednostki te w ogóle miały możliwość skorzystania z jakichkolwiek praw W takim ujęciu prawo do życia jawi się jako prawo pierwotne względem innych, przysługujące każdej jednostce aż od poczęcia Unicestwienie płodu spowodowałoby bowiem brak możliwości skorzystania z jakichkolwiek praw z powodu ontycznego faktu nieistnienia. Natomiast przeciwnicy tej koncepcji argumentują, że jest różnica między „istotą ludzką" a „człowiekiem" Dlatego też płód z pewnością jest w sensie gatunkowym istotą ludzką, ale w sensie ontycznym nie jest jeszcze człowiekiem, któremu należą się takie same prawa, jak każdemu narodzonemu Dlatego też zwolennicy „prawa wyboru" starają się znaleźć konstytutywne cechy każdego człowieka i wskazać moment, kiedy ludzki zarodek czy też płód w trakcie swojego rozwoju je nabywa Moment ten miałby być również chwilą pojawienia się bytu osobowego, któremu przysługują prawa człowieka. Zob. K. Stępniak, *Koncepcja jurydyzacji czwartej generacji praw człowieka w międzynarodowym systemie ochrony*, „Przegląd Sejmowy" 2019, nr 2, s. 111-112.

[71] Zob. J. Zajadło, *Wolności i prawa człowieka i obywatela-katalog,* [w:] A. Szmyt (red.), Leksykon prawa konstytucyjnego. 100 podstawowych pojęć, Warszawa 2010, s. 75–81.

[72] A. Kociołek-Pęksa, J. Menkes, *Aksjologia praw człowieka. O przesłankach i determinantach współczesnego dyskursu w filozofii prawa międzynarodowego*, „Zeszyty Naukowe SGSP" 2018, nr 2, s. 126.

współczesnych wyzwań globalnych[73].

T. Ćwierniak zauważa, że lista praw uznanych za „niezbywalne" wydłuża się, a jednocześnie rośnie kolejka „petentów" do uznania swoich roszczeń. Rozwojowi kolejnych generacji praw towarzyszy jednocześnie erozja rozumienia praw najbardziej podstawowych, na czele z prawem do życia. Bezwzględność i nienaruszalność tego prawa jest coraz częściej podważana, zwłaszcza w odniesieniu do zagadnień związanych z początkiem i końcem ludzkiego życia. Sytuacja ta może dziwić zwłaszcza wobec faktu, iż prawo do życia stanowi podstawowe założenie i warunek sensowności innych uprawnień[74].

Trudno zgodzić się ze stwierdzeniem, że rozwój nowych generacji praw prowadzi do erozji znaczenia praw podstawowych, np. prawa do życia. Współczesne debaty dotyczące ochrony życia, także na jego najwcześniejszych etapach, prowadzą nie tyle do podważenia tego prawa, ile do poszukiwania bardziej kompleksowych form jego realizacji. Rozwój kolejnych generacji praw człowieka jest nie tylko naturalny, ale wręcz konieczny, aby chronić jednostkę w coraz bardziej złożonym i technologicznym świecie. Nowe prawa pozwalają reagować na wyzwania, które nie istniały w momencie powstawania poprzednich generacji, a jednocześnie uzupełniają i wzmacniają prawa wcześniejsze, takie jak prawo do życia czy wolność osobista. Dobrym przykładem są regulacje dotyczące sztucznej inteligencji, które coraz szerzej wkraczają w różne obszary naszego życia, od pracy i edukacji, przez zdrowie, aż po systemy wymiaru sprawiedliwości. Sztuczna inteligencja jest już wykorzystywana chociażby w jednostkach penitencjarnych, na przykład do poprawy wydajności i skuteczności zarządzania celami więziennym czy monitorowania zachowania osadzonych[75].

1.2. Status jednostki w międzynarodowym systemie ochrony praw człowieka

Pojęcie podmiotowości prawnomiędzynarodowej jest przedmiotem dyskusji teoretyków prawa. W przeciwieństwie do wewnętrznego prawa państwowego, w którym

[73] www.rightsrecall.com/fifth-generation-of-rights-contemporary-discourse/ (data dostępu: 11.10.2025 r)

[74] T. Ćwiertniak, *Wokół zagadnienia filozoficznych podstaw praw człowieka,* „Roczniki Administracji i Prawa" 2019, nr 19, s. 90.

[75] M. Kądziołka, *Modern technologies in penitentiary institutions* [w:] Ł. Kominek, W. Śmiałek, K. Śmiałek (red.), Gospodarcze determinanty bezpieczeństwa międzynarodowego, Poznań 2025, s. 249-259.

ustawodawca rozstrzyga, kto i w jaki sposób staje się podmiotem, w prawie międzynarodowym brakuje podobnego rozwiązania. Zgodnie z przyjętą konwencją terminologiczną podmiotem praw człowieka jest ten, komu prawa człowieka przysługują. Intuicja sugeruje, że prawa człowieka przysługują po prostu człowiekowi. Tę z pozoru oczywistą odpowiedź trzeba jednak rozwinąć i sprecyzować[76].

W tym kontekście warto odnieść się do często używanego w doktrynie praw człowieka sformułowania „prawa człowieka i obywatela". Odróżnienie praw człowieka od praw obywatela dotyczy właśnie kręgu podmiotów, którym dane prawo przysługuje. Prawa obywatela to zespół uprawnień przysługujących jedynie obywatelowi danego państwa, czyli osobie fizycznej złączonej z państwem specyficznym i trwałym węzłem prawnym. Obywatelstwo jest to rodzaj stosunku prawnego, w którym uczestniczy z jednej strony człowiek, a z drugiej państwo, którego treścią jest wyposażenie obywatela w pełnię praw i wolności oraz obowiązków gwarantowanych przez system prawny. Problematyka obywatelstwa to wyłączna domena państwa, którego uprawnione organy decydują o tym, kto, po spełnieniu określonych prawem warunków oraz w jakim trybie może je otrzymać[77]. W nauce prawa podnoszone jest, że obywatel będzie podmiotem uprzywilejowanym, cieszącym się wolnością i szeregiem zagwarantowanych praw, ale także posiadającym określone obowiązki względem państwa. Z uprzywilejowanej pozycji obywateli nie należy jednak w sposób bezsporny wyprowadzać wniosku o zawsze zasadnym przypisywaniu jedynie tym podmiotom określonych publicznych praw podmiotowych, których źródłem są przyrodzone prawa człowieka[78].

Oprócz podziału na prawa człowieka i obywatela zdarza się zawężenie zakresu podmiotowego praw jednostki w inny sposób. Niektóre prawa mogą być przyznane bez ryzyka dyskryminacji, wyłącznie szczególnym rodzajom podmiotów. Po pierwsze dzieje się tak wówczas, gdy ze względu na swoje właściwości tylko podmioty określonego rodzaju mogą korzystać z danego prawa. Po drugie, może chodzić o klasę podmiotów słabszych i wymagających opieki ze strony władz publicznych. Często zresztą oba te przypadki nakładają się na siebie[79].

---

[76] P. Bogacki, *Zagadnienie podmiotowości prawnej w stosunkach międzynarodowych*, „Roczniki Nauk Prawnych" 1997, t. 7, s. 214.
[77] J. Matwiejuk, *Konstytucyjne wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela* [w:] S. Bożyk (red.), Prawo Konstytucyjne, Białystok 2014. s. 92.
[78] E. K. Czech, *Osoby fizyczne i osoby prawne jako podmioty publicznych praw podmiotowych, których źródłem są przyrodzone prawa człowieka*, „Krytyka Prawa" 2020, nr 4, s. 227.
[79] W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Wiącek, *Prawa człowieka*, Wyd. III, Warszawa 2021, s. 37.

Doktryna praw człowieka akcentuje również konieczność rozróżnienia między podmiotami uprawnionymi a podmiotami zobowiązanymi do realizacji tych praw. Za pierwszych uważa się tych, którym przysługują wynikające z praw uprawnienia. Drudzy to ci, którzy zostali zobowiązani do realizacji nakazów i zakazów wynikających z praw. Ideologia praw człowieka zakłada, że podmiotami praw są wszyscy ludzie. Natomiast za adresatów uważa władze publiczne. Jak zauważa M. Jagielski, tak zarysowana dychotomia jest w nauce praw człowieka bardzo mocno podkreślana. Koncepcja praw człowieka ukształtowała się wszak w wirze ideologicznej walki o uniezależnienie jednostek od wszechwładzy państwa (autonomię). Stąd przyjęta na gruncie nauki praw człowieka koncepcja praw podmiotowych jako instrumentu prawnego w rękach jednostki, służącego do ochrony jej wolności względem państwa. Wskazany układ relacji pomiędzy podmiotami praw i ich adresatami, zakładający wyraźnie silniejszą pozycję tych drugich względem pierwszych, określa się w nauce mianem wertykalnego obowiązywania praw człowieka. W ujęciu tym prawa człowieka realizują trzy zasadnicze funkcje. Po pierwsze, gwarantują jednostkom ochronę przed nadmierną lub nieusprawiedliwioną ingerencją ze strony władz państwowych. Po drugie, stanowią mechanizm wymuszający na państwie zapewnienie ochrony przed naruszeniami praw jednostek ze strony innych podmiotów. Po trzecie, mają na celu umożliwienie jednostkom realizacji przyznanych im praw[80].

Uwzględniając powyższe podziały, zasadne jest podjęcie refleksji nad podmiotowością jednostki w prawie międzynarodowym. Klasyczne prawo międzynarodowe nie dotyczy bezpośrednio jednostek, postrzega jednostkę przez pryzmat państwa. Dla zapewnienia prawa jednostek niezbędne było pośrednictwo państwa. Jednostka traktowana była jedynie jako przedmiot normy prawnej, co najwyżej beneficjent działań podejmowanych przez państwa, pośrednio czerpiący korzyści z umów zawieranych przez państwo. Nie mogła jednak opierać swoich praw bezpośrednio na prawie międzynarodowym. Państwa bowiem nie dopuszczały swoich obywateli do udziału w stosunkach międzynarodowych, a ochronę ich interesów na terytoriach innych państw i przed organami międzynarodowymi realizowały w ramach tzw. opieki dyplomatycznej[81].

---

[80] M. Jagielski, *Podmioty w prawach człowieka* [w:] A. Bielska-Brodziak (red.), O czym mówią prawnicy, mówiąc o podmiotowości, Katowice 2015, s. 140.

[81] E. Dynia, *Podmiotowość prawnomiędzynarodowa jednostki we współczesnym prawie międzynarodowym* [w:] E. Cała-Wacinkiewicz, J. Menkes, J. Nowakowska-Małusecka, W. S. Staszewski (red.) Podmiotowość prawnomiędzynarodowa i jej współczesne aspekty, Warszawa 2020, s. 199.

Umowy międzynarodowe zawierające zobowiązania państw do przestrzegania praw ich ludności - zarówno swoich obywateli, jak i cudzoziemców - były zawierane o wiele wcześniej niż ustanowiono międzynarodową ochronę praw człowieka. Były to jednak przypadki sporadyczne, a co ważniejsze miały wyraźnie konstrukcję zobowiązań międzypaństwowych, których przedmiotem było określone w umowie traktowanie przez państwo ludzi podlegających jego jurysdykcji[82].

Państwo może jednak nadać jednostce pewne uprawnienia, które podlegają egzekucji na zasadach określonych przez prawo międzynarodowe niezależnie od prawa krajowego. Rozwiązanie takie zostało zastosowane przez Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej w opinii doradczej z dnia 3 marca 1928 r. w sprawie Urzędników Kolejowych w Gdańsku[83]. Dotyczyła ona interpretacji umowy zawartej 22 października 1921 r. przez Polskę z Wolnym Miastem Gdańskiem Chodziło o to, czy postanowienia w niej zawarte mogą być uważane za będące częścią umowy o pracę urzędników, pracowników i robotników zatrudnionych przez polską administrację kolei i w następstwie tego być podstawą roszczeń pracowniczych wysuwanych przed sądami gdańskimi przeciw pracodawcy[84]. Pogląd przyjęty przez Trybunał interpretowany jest w doktrynie jako uznanie, że jednostka, choć w wąskim zakresie, to jednak stała się podmiotem prawa międzynarodowego. Takie ujęcie uwzględnia coraz bardziej wyraźny i znaczący udział jednostki w prawie międzynarodowym[85].

Pozycja osób fizycznych w prawie międzynarodowym uległa znaczącym przemianom po II wojnie światowej w związku z intensywnym rozwojem międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka i międzynarodowych instrumentów ich ochrony oraz

---

[82] L. Antonowicz, *Zagadnienie podmiotowości prawa międzynarodowego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska" 1988, nr 45, s. 23. Zob. także L. Antonowicz, *Podręcznik prawa międzynarodowego,* Wyd. VI, Warszawa 2001, s. 23,

[83] Opinia doradcza STSM z 03.03. 1928 r. w sprawie jurysdykcji sądów gdańskich. PCIJ 1928, Series B, No. 15. Tekst polski [w:] J. Połatyńska, P. Daranowski (red.) P*rawo międzynarodowe publiczne. Wybór orzecznictwa*, Warszawa 2011, s. 32-34.

[84] Polska wyraziła stanowisko oparte na dotychczasowym prawie zwyczajowym, że z samego traktatu nie mogą wynikać jakiekolwiek prawa dla osób fizycznych. Trybunał przyznał Polsce, co do samej zasady rację, że umowa międzynarodowa nie może ustanawiać bezpośrednio praw i obowiązków dla osób prywatnych. Jednak dalej zauważył, iż sam przedmiot prawnomiędzynarodowego porozumienia, zgodnie z intencja umawiających się stron, może powodować, że przyjęte zostaną przez strony pewne precyzyjnie sformułowane reguły ustanawiające prawa i obowiązki dające się stosować przez sądy krajowe. Na taką intencję można wskazać, odwołując się do sformułowań umowy. Intencja stron, którą wywieść można z treści umowy, sposobu, w jaki umowa była stosowana, jest decydująca. W konkluzji Trybunał uznał, że rozważana sprawa należy właśnie do tej kategorii i w konsekwencji prawo skargi urzędników kolejowych wynika bezpośrednio z umowy. Zob. Ibidem.

[85] A. Wnukiewicz-Kozłowska, *Autonomia jednostki w międzynarodowym prawie biomedycznym,* Wrocław 2019, s. 96.

rozwojem międzynarodowego sądownictwa karnego. Wśród praw przyznanych jednostce normy tego systemu odgrywają znaczącą rolę. W wielu przypadkach nie tylko zobowiązują państwa do zapewnienia znajdującym się pod ich jurysdykcją osobom fizycznym określonych praw i wolności, ale także przyznają je bezpośrednio tym podmiotom[86].

Według R. Bierzanka i J. Symonidesa istnienie norm adresowanych do osób fizycznych, posiadanie praw i obowiązków niezależnie od ich sporadyczności, nie wystarcza jeszcze do uzyskania podmiotowości. Prawa i obowiązki należy uzyskiwać lub zaciągać poprzez własne działania. Natomiast w przypadku praw człowieka czy mniejszości narodowych są to prawa uzyskiwane przez państwo i za jego zgodą. Jeśli państwo nie jest stroną odpowiednich umów, to jednostka - jako obywatel nie ma uprawnień przewidzianych w tych umowach. Za naruszenie norm zawartych w umowach traktujących o prawach człowieka państwo ponosi odpowiedzialność nie wobec jednostki, której prawo naruszyło, lecz wobec innych stron umowy[87]. Podobnie uważa C. Berezowski, który jednocześnie przyznaje, że w dobie współczesnej, charakteryzującej m.in. wzrostem liczby organizacji międzynarodowych notuje się coraz bardziej zdecydowane sięganie prawa międzynarodowego do sfery związanej z jednostką[88].

Jak zauważa A. Klafkowski, suwerenność jest podstawową cechą, która różni prawo międzynarodowe od innych działów prawa. Cecha ta sprawia, że prawo międzynarodowe reguluje tylko stosunki między państwami, a zatem nie reguluje stosunków między państwem a jednostką, ani też nie reguluje stosunków między jednostkami. Definicja prawa międzynarodowe wskazuje, kto jest podmiotem, stwierdzając - że jest nim państwo[89]. Również L. Antonowicz zauważa, że nie można przyjąć koncepcji, że jednostki ludzkie są podmiotami prawa międzynarodowego dlatego, że normy tego prawa ze swej natury i w treści są dostosowane do charakteru stosunków między państwami, ewentualnie podmiotami quasi-państwowymi. Nie przystają więc one merytorycznie do sytuacji jednostki ludzkiej. Zewnętrznym tego wyrazem jest okoliczność, że jednostki nie mają zdolności traktatowej, czyli zdolności zawierania umów podlegających prawu międzynarodowemu[90].

Obok poglądów negujących podmiotowość osób fizycznych w prawie międzynarodowym publicznym istnieją również poglądy przeciwstawne. Te ostatnie mają silne

---

[86] E. Dynia, *Podmiotowość prawnomiędzynarodowa…,* op. cit., s. 202.
[87] R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Wyd. V, Warszawa 1997, s. 141.
[88] C. Berezowski, *Prawo międzynarodowe publiczne,* Wyd. I, Warszawa 1966, s. 9.
[89] A. Klafkowski, *Prawo międzynarodowe publiczne,* Wyd. V, Warszawa 1979, s. 133.
[90] L. Antonowicz, *Zagadnienie podmiotowości…,* op. cit., s. 25.

oparcie w istnieniu norm prawa międzynarodowego adresowanych bezpośrednio do osób fizycznych i dających im pewne uprawnienia oraz obowiązki. Na przykład R. Andrzejczuk wskazuje, iż autorzy, którzy mają kłopoty z uznawaniem podmiotowości prawnej osób fizycznych w prawie międzynarodowym, nie dostrzegają trzech zasadniczych spraw: podstawy praw człowieka, ich treści i ich ochrony. Poza tym w ich interpretacjach praw człowieka ujawnia się wewnętrzna sprzeczność. Do praw osoby, które wypływają z wrodzonej godności osoby ludzkiej i mają charakter uniwersalny, niezbywalny i ponadpaństwowy, dopasowuje się interpretację czysto pozytywistyczną. Ponadto miesza się źródło praw człowieka z ich ochroną prawną. Ochrona nie jest podstawą tych praw, lecz jest jednym ze sposobów umożliwiających korzystanie z nich[91].

Odnośnie do podmiotowości międzynarodowej jednostek W. Czapliński oraz A. Wyrozumska sugerują, że akceptujący tą podmiotowość muszą przyznać, iż ma ona bardzo ograniczony charakter. Wskazują, że z jednej strony – jednostka stała się adresatem wielu norm prawa międzynarodowego (prawa człowieka, ochrona mniejszości itp.), nabyła na mocy niektórych umów międzynarodowych prawo do działania, np. do wnoszenia skargi do sądów międzynarodowych w zakresie ochrony praw człowieka, może również w pewnych przypadkach ponosić odpowiedzialność karną na podstawie prawa międzynarodowego i przed sądami międzynarodowymi. Z drugiej jednak strony – zauważają – ciągle podmiotowość ta różni się od podmiotowości organizacji międzynarodowych pod ważnym względem – w odróżnieniu od tych ostatnich jednostka nie może tworzyć sama prawa międzynarodowego ani zmieniać go swoim postępowaniem (praktyką), dodając, że odpowiedzialność państw za naruszenia praw jednostek egzekwowana jest tylko w takim zakresie, w jakim państwa wyrażą na to zgodę (zwłaszcza dotyczy to *locus standi* przed sądami i innymi organami międzynarodowymi)[92].

Należy jednak zgodzić się z E. Cała-Wacinkiewicz, że wzrostu znaczenia osób fizycznych, któremu na gruncie prawnomiędzynarodowym towarzyszy multiplikacja norm prawnych, wyznaczająca standard ich ochrony nie można bagatelizować. I choć nie da się jednoznacznie przesądzić momentu upodmiotowienia jednostek w prawie międzynarodowym czy też momentu powstania działu - międzynarodowego prawa praw człowieka, to bezspornie

---

[91] R. Andrzejczuk, *Prawa człowieka w świetle uwarunkowań kulturowych i prawnych,* Lublin 2011, s. 52. Zob. także R. Andrzejczuk, *Podmiotowość jednostki w prawie międzynarodowym,* „Studia z Prawa Wyznaniowego" 2001, nr 3, s. 127-128.

[92] W. Czapliński, A. Wyrozumska, *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, Wyd. II, Warszawa 2014, s. 131-132.

współczesne prawo międzynarodowe swoim zakresem podmiotowym obejmuje jednostki, przedmiotowym zaś normy prawne z zakresu ich ochrony, *de lege lata* składające się na dział jakim jest międzynarodowe prawo praw człowieka. Powstanie wskazanego działu ma nie tylko - z perspektywy systemu prawa międzynarodowego - porządkujący charakter, ale przede wszystkim odzwierciedla rozwój regulacji prawnomiędzynarodowych, biorący za podmiot jednostkę i paralelne względem tego rozwoju zmiany w systemie prawa międzynarodowego[93].

W aktualnym prawie międzynarodowym, szczególnie w normatywnym systemie ochrony praw człowieka, jednostka uzyskała zdolność do działania w sferze prawnomiędzynarodowej. Przykładem jest m.in. skarga indywidualna do Komitetu Praw Człowieka (KPCz), przyznana osobom fizycznym na mocy I Protokołu Fakultatywnego do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 16 grudnia 1996 r.[94], jeżeli uważają, że padły ofiarą naruszenia przez państwo-stronę którychkolwiek z postanowień Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 r. (MPPOiP)[95], oraz skarga do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka na podstawie Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 4 listopada 1950 r. (EKPCz)[96] i do innych międzynarodowych organów sądowych, czy przyznanie podmiotowości międzynarodowej jednostkom w prawie wspólnotowym upoważniającym do występowania przed Trybunałem Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE). Innym przykładem jest również odpowiedzialność jednostki za zbrodnie międzynarodowe[97]. Upodmiotowienie jednostki w regionalnej procedurze skargowej było niewątpliwie przełomem nie tylko w dziedzinie ochrony praw człowieka, lecz także w prawie międzynarodowym. Pozycja jednostki jako podmiotu praw została w niej zrównana z pozycją państwa jako podmiotu obowiązków uzupełniających te prawa. Pod tym względem EKPCz wyprzedziła regulacje traktatowe w skali uniwersalnej i odegrała istotną rolę w procesie budowy mechanizmu ochrony praw człowieka w ramach ONZ oraz innych organizacji

---

[93] E. Cała-Wacinkiewicz, *Humanizacja prawa międzynarodowego i humanizacja w prawie międzynarodowym a upodmiotowienie jednostki* [w:] E. Cała-Wacinkiewicz, J. Menkes, J. Nowakowska-Małusecka, W. S. Staszewski (red.) Podmiotowość prawnomiędzynarodowa…, op. cit., s. 93.

[94] UNTS: 1976, vol. 999, s. 302. Tekst polski [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe...,*Wyd. VII, op. cit., s. 192-195; Dz. U. 1994, nr 23, poz. 80.

[95] UNTS: 1976, vol. 999, s. 171. Tekst polski [w:] Ibidem, s. 172-191; Dz. U. 1977, nr 38, poz. 167.

[96] European Treaty Series (ETS): 1950, No. 005. Tekst polski [w:] Ibidem, s. 270-286; Dz. U. 1993, nr 61, poz. 284.

[97] E. Dynia, *Podmiotowość prawnomiędzynarodowa…,* op. cit., s. 205.

międzynarodowych[98].

Natomiast prawnomiędzynarodowa odpowiedzialność jednostki została zrealizowana po II wojnie światowej, kiedy to głównie niemieccy i japońscy zbrodniarze wojenni odpowiadali na podstawie prawa międzynarodowego przed Międzynarodowymi Trybunałami (Norymberskim i Tokijskim). Procesy norymberski i tokijski dowiodły, że jednostka może ponosić odpowiedzialność prawnomiędzynarodową za zbrodnie przeciwko pokojowi, zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości[99].

Poza działalnością Trybunału Norymberskiego i Tokijskiego, realizacja idei pociągania do odpowiedzialności osób winnych zbrodni międzynarodowych napotykała w zimnowojennej rzeczywistości problemy natury politycznej[100]. Za ważny etap w rozwoju prawa międzynarodowego należy więc uznać powstanie dwóch sądów międzynarodowych *ad hoc:* Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. zbrodni w byłej Jugosławii z siedzibą w Hadze[101] oraz Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. zbrodni w Rwandzie z siedzibą w Arushy[102]. Natomiast w 1998 r. udało się doprowadzić do powołania do życia Stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego z siedzibą w Hadze i przyjęcia jego statutu[103].

Reasumując, należy stwierdzić, iż po powstaniu systemu międzynarodowej ochrony praw człowieka mamy do czynienia z nowym podmiotem prawa międzynarodowego, którym jest osoba ludzka. Uznanie przyrodzonej godności za źródło tych praw wskazuje na ich podmiotowość oraz przyjęcie uniwersalnego systemu ochrony niezależnie od woli konkretnego państwa[104]. Podmiotowość posiadana przez osoby fizyczne różni się jednak znacząco od podmiotowości państw. Podmiotowość ta posiada bowiem ograniczony i pochodny charakter. Należy zgodzić się z E. Dynią, że zapewne ewolucja prawa międzynarodowego spowoduje dalsze umocnienie podmiotowości jednostki. Trudno jednak przewidzieć taki rozwój prawa

---

[98] E. Dynia, *Wpływ Rady Europy na rozwój prawa międzynarodowego* [w:] I. Głuszyńska, K. Lankosz (red.), Rada Europy. 60 lat na rzecz jedności europejskiej, Bielsko-Biała 2008, s. 62-63

[99] W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Wyd. XVIII, Warszawa 2020, s. 164.

[100] M. Drobnik, *Podmiotowość prawnomiędzynarodowa jednostki,* „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 2003, z. 2, s. 117.

[101] Security Council Resolution 808 (1993), Doc. S/25704, 3 May 1993.

[102] Security Council Resolution 955 (1994), UN Doc. S/Res 955, 8 November 1994.

[103] Tekst Statutu [w:] M. Flemming, *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych. Zbiór dokumentów,* Wyd. IV, uzupełnienie i redakcja M. Gąska, E. Mikos-Skuza, Warszawa 2003, s. 538-587 (dalej cyt. jako M. Flemming, *Międzynarodowe prawo...,*Wyd. IV, op. cit.); Dz.U. 2003, nr 78, poz. 708.

[104] R. Andrzejczuk, *Prawa człowieka podstawą prawa narodów do samostanowienia,* Lublin 2004, s. 69

międzynarodowego, który doprowadziłby do pełnej podmiotowości prawnomiędzynarodowej jednostki, zrównanej z podmiotowością państw[105].

1.2.1. Ograniczenia i derogacja zobowiązań z zakresu praw człowieka

Współcześnie przyjmuje się, że jednym z fundamentów istnienia państwa demokratycznego jest zapewnienie właściwej ochrony praw i wolności człowieka. Dostrzega się jednak, że prawa i wolności nie mogą mieć charakteru absolutnego, ponieważ często pozostają w kolizji z prawami i wolnościami innych podmiotów, a nawet innymi – równie ważnymi – wartościami, takimi jak np. bezpieczeństwo państwa czy porządek publiczny. Z tego względu akty normatywne z reguły przewidują możliwość ograniczania praw i wolności. Czynią to zwykle na trzy sposoby. Po pierwsze w formie tzw. wyjątków *ex definitione*, tj. postanowień, które wskazują, że określone działanie nie jest traktowane jako naruszenie danego prawa. Drugim sposobem unormowania problematyki ograniczeń praw i wolności w aktach międzynarodowych są tzw. *klauzule limitacyjne,* które przewidują, na jakich zasadach dopuszczalna jest ingerencja władz w sferę praw człowieka. Ostatnią formą regulowania ograniczeń praw człowieka są natomiast tzw. *klauzule derogacyjne*, które określają, na jakich warunkach dopuszczalne jest zawieszenie określonych praw i wolności w sytuacjach szczególnych zagrożeń[106].

W obrębie wyjątków *ex definitione* mieszczą się takie unormowania konkretnych międzynarodowo chronionych praw człowieka, które, bezpośrednio, w związku z wytaczaniem substancji chronionej danego prawa, wskazują jednoznacznie, że coś pozostaje lub może być pozostawione poza takim zakresem, że na jakiś obszar substancja ta się nie rozciąga lub może się nie rozciągać. Charakter i sposób wyartykułowania wyjątku mniej lub bardziej w poszczególnych kontekstach się różnią, podobnie jak stopień precyzji w ich wyartykułowaniu. Prawdziwie „definicyjnym" jest wyjątek towarzyszący zakazowi pracy przymusowej lub

[105] E. Dynia, *Podmiotowość prawnomiędzynarodowa…,* op. cit., s. 213.
[106] M. Radajewski, *Derogacja praw i wolności w sytuacjach nadzwyczajnych w międzynarodowych systemach ochrony praw człowieka* [w:] M. Jabłoński, T. Jurczyk, P. Gutierreza (red.), Międzynarodowa ochrona praw człowieka – współczesne problemy na świecie, Wrocław 2015, s. 129.

obowiązkowej tj. art. 8 ust. 3 MPPOiP i art. 4 ust. 3 EKPCz[107].

Klauzula limitacyjna wskazuje warunki, pod jakimi mogą być ograniczane wolności i prawa określone w danym akcie prawnym. Sposób jej sformułowania i usytuowania w systemie prawnym jest sprawą fundamentalną z punktu widzenia jakości ochrony praw człowieka. Niewiele będzie warta konstytucyjna ochrona tych praw, jeżeli ten akt szeroko dopuszczał będzie możliwości ich ograniczania w aktach prawnych niższego rzędu. To klauzula limitacyjna w sposób istotny określa rzeczywisty zakres i treść ochrony konstytucyjnych wolności i praw. Klasyczna klauzula limitacyjna obejmuje trzy zasadnicze warunki. Pierwszy z nich jest natury formalnej - ograniczenia muszą być przewidziane w akcie prawnym rangi ustawowej (zasada wyłączności ustawy). Drugim warunkiem jest realizacja celu prawowitego (przesłanka racjonalności). Jest to przesłanka o charakterze materialnym. Klauzula limitacyjna wylicza w sposób wyczerpujący cele usprawiedliwiające wprowadzenie ograniczenia. Katalog celów jest katalogiem zamkniętym. Aby ograniczenie było dopuszczalne, wystarczy, że służy realizacji jednego z celów wymienionych w klauzuli. Trzecim warunkiem jest konieczność obejmująca proporcjonalność środków zastosowanych do realizacji celów prawowitych. Aby ograniczenie było dopuszczalne, spełnione muszą być łącznie te trzy warunki[108].

Wśród międzynarodowych aktów z zakresu praw człowieka stosowanie konstrukcji klauzuli limitacyjnej (ograniczającej) jest dość powszechne. Konkretne regulacje opierają się na jednym z dwóch rozwiązań. Pierwsze polega na ogólnym sformułowaniu klauzuli generalnej, znajdującej zastosowanie w odniesieniu do całej treści danego traktatu. Zasadniczo stanowi ona, że w określonych okolicznościach prawa w nim zawarte mogą być ograniczone na rzecz ważniejszych wartości. Przykłady takiego rozwiązania mozna znaleźć m.in w art. 29 ust. 2 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka czy w art. 31 Europejskiej Karty Społecznej z dnia 18 października 1961 r. (EKS)[109].

Druga możliwość skorzystania z klauzuli polega na dołączeniu jej do konkretnego przepisu, co umożliwia zastosowanie zawartych w niej przesłanek do charakteru chronionej wartości. W efekcie przepis danego traktatu podlega ograniczeniom jedynie wtedy, gdy posiada

---

[107] T. Jasudowicz, *Granice wymagalności międzynarodowo chronionych praw człowieka. Wyjątki ex definitione* [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski (red.), *Prawa człowieka…,* Wyd. I, op. cit., s. 197.

[108] M. Piechowiak, *Klauzula limitacyjna a nienaruszalność praw i godności,* „Przegląd Sejmowy" 2009, nr 2, s. 56.

[109] ETS: 1961, no 35. Tekst polski [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka. Wybór dokumentów międzynarodowych,* Wyd. I., Toruń 1999, s. 155-182 (dalej cyt. jako B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka...,* Wyd. I, op. cit.); Dz. U. 1947, nr 23, poz. 90.

„własną" klauzulę limitacyjną [110]. Klauzule limitacyjne przewidują następujące artykuły EKPCz: art. 8, art. 9, art. 10, art. 11 [111]. Budowa klauzul ograniczających, zawarta w powołanych wyżej przepisach, opiera się na powiązaniu trzech elementów. Pierwszym z nich jest adresat możliwości dokonania ograniczenia praw, drugim – szacunkowe wskazanie na konieczność dokonania takiej ingerencji, a trzecim – oparte w dużej mierze na wartościach pozaprawnych powody, ze względu na które ingerencja taka jest dokonywana. Konstrukcja tych przepisów jest bardzo podobna, ale nie tożsama, zarówno gramatycznie, jak i treściowo[112].

Jednym z celów limitacji przewidzianych przez Europejską Konwencję Praw Człowieka jest zapewnienie bezpieczeństwa narodowego, bezpieczeństwa publicznego oraz integralności terytorialnej państwa. Bezpieczeństwo narodowe uwzględnione jest w klauzulach limitacyjnych artykułów: 8,10 i 11, a nie występuje w art. 9. Może być więc to ograniczenie stosowane w węższym zakresie niż bezpieczeństwo publiczne, przewidziane we wszystkich tych czterech artykułach. Natomiast integralność terytorialna przewidziana jest jako przesłanka ograniczająca jedynie w art. 10 EKPCz[113].

Ponieważ zasadność zastosowania klauzul limitacyjnych może być badana przez Europejski Trybunał Praw Człowieka, tworzy to okazję wypracowania standardów ich stosowania. Przykładowo w zakresie stosowania podsłuchów i innych form monitorowania komunikacji podkreśla więc konieczność szczególnie starannego ujęcia ram prawnych dla tego typu ingerencji w prawa zagwarantowane w art. 8 EKPCz[114].

Od klauzul limitacyjnych należy odróżnić klauzule derogacyjne z zakresu praw człowieka. Treścią klauzul derogacyjnych dopuszczalne jest tymczasowego zawieszenia

---

[110] B. Latos, *Klauzula derogacyjna i limitacyjna w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności,* Warszawa 2008, s. 150-151.

[111] Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,*Wyd. VII*,* op. cit., s. 274-275.

[112] Zmienia się postać ujęcia gramatycznego ograniczenia. Negatywne sformułowanie limitacji zastosowano w przypadku ust. 2 art. 8 i art. 11 oraz w art. 2 ust. 3 protokołu dodatkowego nr 4. Z kolei w ustępach drugich art. 9 i art. 10 oparto się na formule pozytywnej. Niekiedy inaczej ujęte są też powody, czyli – innymi słowy – przesłanki uzasadniające wprowadzanie ograniczeń. Nie wpływa to jednak na sens i istotę konstrukcji. Adresatem upoważnionym do dokonania ograniczeń praw człowieka jest państwo. Konwencyjne regulacje wyraźnie wskazują na adresata – ustawodawcę, którego można nazwać adresatem pierwotnym. B. Liżewski, *Klauzule generalne i ich funkcje w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka,* „Annales Universitatis Mariae Curie Skłodowska Lublin Polonia" 2016, nr 2, s. 197-198.

[113] J. Jaskiernia, *Bezpieczeństwo państwa a ochrona praw i wolności jednostki w Polsce - obszary koegzystencji i konfliktu tych wartości w kontekście realizacji standardów międzynarodowych i wewnętrznych* [w:] J. Jaskiernia (red.), Bezpieczeństwo państwa a ochrona praw i wolności jednostki we współczesnym świecie, Kielce 2012, s. 67.

[114] Wyrok ETPCz w sprawie *Ekimdzhiev i inni przeciwko Bułgarii* z dnia 11 stycznia 2022 r., nr skargi 70078/12, dostępny na stronie internetowej: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 04.04.2024 r.)

wykonywania zobowiązań z zakresu praw człowieka, przyjętych przez państwo w umowie międzynarodowej, gdy wymagają tego szczególne okoliczności. Nie chodzi tu zatem o ograniczenie praw, lecz o czasowe uchylenie (derogację) zobowiązań państwa. Przyjmowanie takich rozwiązań wynika z realizmu - oczekiwanie, że państwo zapewni pełnię praw jednostki w warunkach nadzwyczajnych, może nawet zagrażających biologicznemu przetrwaniu narodu, nie byłoby uzasadnione [115] . Generalne klauzule wyjątkowe na wypadek sytuacji nadzwyczajnych, nazwane klauzulami derogacyjnymi, występują w zasadzie we wszystkich, uniwersalnych i regionalnych, traktatach ogólnej ochrony praw człowieka[116].

Analizę klauzul derogacyjnych zawartych w różnych aktach międzynarodowych, rozpocząć należy od przedstawienia tego typu klauzuli znajdującej się w MPPOiP. Wynika to przede wszystkim z faktu, że Pakt ten – jako jedyny spośród traktatów międzynarodowych zawierających takie klauzule – ma charakter uniwersalny i został przyjęty przez wiele państw należących do różnych kręgów kulturowych i regionalnych systemów ochrony praw człowieka. Ponadto wskazać trzeba, że klauzule derogacyjne wyrażone w innych aktach międzynarodowych podobne są do regulacji przyjętych w tym zakresie w MPPOiP, stąd przyjąć można, że klauzula zawarta w tym akcie ma charakter wzorcowy[117].

Analizowana klauzula w MPPOiP wyrażona została w jego art. 4. Przepis ten składa się z 3 ustępów. Pierwszy wskazuje na przesłanki oraz zasady stosowania derogacji, drugi wymienia prawa i wolności, które nie podlegają ograniczeniu nawet w tym trybie, ustęp 3 natomiast formułuje pewne obowiązki notyfikacyjne związane ze stosowaniem derogacji. Jeżeli chodzi o przesłanki sięgnięcia po derogację praw i wolności, MPPOiP przewiduje, że jest to dopuszczalne wyłącznie w przypadku, gdy wystąpi wyjątkowe niebezpieczeństwo publiczne zagrażające życiu narodu i niebezpieczeń stwo to zostanie urzędowo ogłoszone[118].

Art. 4 ust. 2 MPPOiP określa katalog praw, których zawieszenie jest niedopuszczalne. Czyni to poprzez odesłanie do poszczególnych przepisów Paktu, które deklarują dane prawo. Przyjąć należy, że zakaz derogacji dotyczy całości norm wyrażonych w danym przepisie (chyba że sam MPPOiP wyraźnie odsyła tylko do niektórych ustępów danego

---

[115] W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Więcek, *Prawa człowieka*…, Wyd. III, op. cit. s. 47.

[116] T. Jasudowicz *Studium substancjalnych przesłanek dopuszczalności środków derogacyjnych* [w:] T Jasudowicz (red.), Prawa człowieka w sytuacjach nadzwyczajnych, ze szczególnym uwzględnieniem prawa i praktyki polskiej, Toruń 1997, s. 50.

[117] M. Radajewski, *Derogacja praw…*op. cit., s.130-131.

[118] Zob. A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,*Wyd. VII*,* op. cit., s. 174.

artykułu)[119]. MPPOiP wymaga, by państwo korzystające z klauzuli derogacyjnej dokonało notyfikacji tego faktu. Obowiązek ten został uregulowany w art. 4 ust. 3 Paktu, który stanowi, że państwo takie jest zobowiązane natychmiast poinformować pozostałe strony tego aktu, za pośrednictwem Sekretarza Generalnego ONZ, o tym, które prawa lub wolności zostały zawieszone oraz jakie były tego powody[120].

W EKPCz klauzulę derogacyjną zawiera art. 15 ust. 1[121], który przewiduje możliwość uchylenia stosowania wynikających z Konwencji zobowiązań. Podkreślić natomiast trzeba, że jest to dozwolone jedynie wyjątkowo, przy spełnieniu przewidzianych tym przepisem warunków. Jako uzasadnianie zakazu derogacji wymienionych praw ETPCz wskazuje, że zawierają one najbardziej podstawowe wartości demokratycznego społeczeństwa, tworzącego Radę Europy. W sprawie *Lawless przeciwko Irlandii*[122] ETPCz sprecyzował i zinterpretował warunki, przy zaistnieniu których możliwe będzie skorzystanie z art. 15. Istotne jest natomiast, że nie jest dozwolone uchylenie zobowiązań wynikających z artykułów: 2 (z wyjątkiem przypadków śmierci będących wynikiem zgodnych z prawem działań wojennych), art. 3, art. 4 ust. 1 oraz art. 7 EKPCz. Jednocześnie pamiętać trzeba, że nawet w sytuacji skutecznego skorzystania z art. 15 EKPCz, w dalszym ciągu obowiązywać będą pozostałe źródła prawa międzynarodowego, m.in. zobowiązania wynikające z międzynarodowego prawa humanitarnego, pozostałych powszechnych czy regionalnych konwencji praw człowieka, a także prawa zwyczajowego[123].

---

[119] Jako pierwsze spośród praw niederogowalnych wskazane zostało prawo do życia. Jako że w art. 6 MPPOiP zakazuje uchylania się od zobowiązań wyrażonych w całym art. 6, przyjąć trzeba, iż zakaz ten odnosi się również do takich postanowień jak: zakaz wykonywania kary śmierci za przestępstwa inne niż „najcięższe zbrodnie" (ust. 2), prawo skazanego na karę śmierci do ubiegania się o amnestię lub zmianę kary (ust. 4), zakaz wydawania wyroków śmierci na osoby, które w chwili popełnienia przestępstwa nie ukończyły 18. roku życia, czy zakaz wykonywania kary śmierci na kobietach ciężarnych (ust. 5). W dalszej kolejności Pakt zabrania uchylania się od zakazu tortur oraz nieludzkiego lub poniżającego traktowania lub karania, a także poddawania eksperymentom medycznym lub naukowym bez dobrowolnie wyrażonej zgody. Za niederegowalny w świetle art. 4 ust. 2 paktu uznać należy również zakaz niewolnictwa oraz poddaństwa. Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…*Wyd. VII, op. cit., s. 175.

[120] M. Radajewski, *Derogacja praw…*op. cit., s.132-135.

[121] „W przypadku wojny lub innego niebezpieczeństwa publicznego zagrażającego życiu narodu, każda z Wysokich Układających się Stron może podjąć środki uchylające stosowanie zobowiązań wynikających z niniejszej Konwencji w zakresie ściśle odpowiadającym wymogom sytuacji, pod warunkiem że środki te nie są sprzeczne z innymi zobowiązaniami wynikającymi z prawa międzynarodowego". Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. VII, op. cit., s. 276.

[122] Wyrok w sprawie *Lawless przeciwko Irlandii (nr 3)* z dnia 1 lipca 1961 r., skarga nr 332/57 hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 10.02.2025)

[123] M. Kazimierczuk, *Ograniczenie wolności i praw człowieka podczas stanu wyjątkowego w polskim prawodawstwie,* „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego" 2018, nr 9, s. 116-117.

Obie wskazane regulacje uznawane są za elementy teorii nadzwyczajnych sytuacji (*exceptional circumstances),* czy też stanu konieczności (*state of necessity).* Cechą charakterystyczną i konsekwencją zaistnienia tego stanu jest problem zagwarantowania praw jednostki, przy jednoczesnym efektywnym wykonywaniu funkcji suwerena. Poszerzenie prerogatyw państwa zmniejsza praktyczne możliwości ich kontroli w sytuacji, gdy kontrola ta powinna być tym większa. Należy tu podkreślić, iż na gruncie doktryny stanu konieczności dane państwo może korzystać również ze środków działania nieznajdujących wyraźnej podstawy w obowiązującym prawie. Nie jest też związane jakimikolwiek procedurami notyfikacji czy informowania organów międzynarodowych. W tym sensie działanie w stanie konieczności stanowi prawdziwie suwerenne prawo. Natomiast możliwość działania w sytuacji stanu nadzwyczajnego (*state of emergency)* jest z reguły przewidziana w traktatach. W konsekwencji znajdują wtedy zastosowanie odpowiednie ich przepisy, nakładając na państwo ograniczenia m.in. w zakresie dozwolonych podstaw derogacji i metod reagowania na bezpieczeństwo[124].

Zauważyć należy, że klauzule derogacyjne nie są charakterystyczne wyłącznie dla MPPOiP oraz EKPCz. Klauzulę derogacyjną przewiduje również art. 27 ust. 1 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka z dnia 22 listopada 1969 r. (AKPCz)[125]. Niniejszy artykuł nie upoważnia do jakiegokolwiek zawieszenia stosowania wymienionych w nim artykułów[126]. Choć art. 27 ust. 1 AKPCz zbliżony jest do wyżej przedstawionych regulacji, wykazuje on pewne cechy szczególne. W zakresie przesłanek dopuszczalności wprowadzenia derogacji przewiduje on, że jest to możliwe w przypadku wojny, niebezpieczeństwa publicznego lub innej nadzwyczajnej sytuacji, która zagraża niepodległości lub bezpieczeństwu państwa. Jest to regulacja nieco odmienna od norm MPPOiP, EKPCz czy EKS. W tym wypadku bowiem

---

[124] B. Latos, *Klauzula derogacyjna…,* op. cit., s. 63-64.

[125] Organization of American States Treaty Series (OAS TS): 1969, No. 36. Tekst polski [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe,* Wyd. II, Toruń 1993, s. 288-311 (dalej cyt. Jako B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka...,* Wyd. II, op. cit.).

[126] Artykułu 3 (prawo do osobowości prawnej), Artykułu 4 (prawo do życia), Artykułu 5 (prawo do ludzkiego traktowania),Artykułu 6 (wolność od niewolnictwa), Artykułu 9 (wolność od praw *ex post facto*), Artykułu 12 (wolność sumienia i wyznania), Artykułu 17 (prawa rodziny), Artykułu 18 (prawo do nazwiska), Artykułu 19 (prawa dziecka), Artykułu 20 (prawo do obywatelstwa) oraz Artykułu 23 (prawo do udziału w rządach), a także zasadniczych gwarancji sądowych dla ochrony takich praw. Zob. Ibidem, s. 297-298; Zob. szerzej na ten temat M. Andrzejczak-Świątek, *Prawno-międzynarodowe aspekty stosowania klauzuli derogacyjnej w amerykańskim systemie ochrony praw człowieka, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki derogacji praw dziecka,* „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego" 2018, nr 9, s. 6.

przesłanką zastosowania derogacji jest także wystąpienie nadzwyczajnej sytuacji innej niż niebezpieczeństwo publiczne. Po drugie wojna, niebezpieczeństwo publiczne czy wyjątkowa sytuacja nie muszą zagrażać istnieniu narodu, lecz niepodległości lub bezpieczeństwu państwa. Wydaje się, że tego typu unormowanie przesłanek derogacji czyni je łatwiejszymi do spełnienia[127].

Wartościowym dopełnieniem prezentowanego przeglądu może być niewątpliwie dorobek prawny Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE). Pomimo, że nie posiada on formalnoprawnej mocy wiążącej, to jednak zawiera jednak wyraźne wskazówki co do pożądanego i prawidłowego sposobu „obchodzenia się" przez państwa z gwarancjami praw człowieka[128].

1.3. Uniwersalny system praw człowieka

II wojna światowa stała się punktem zwrotnym w procesie rozwoju prawa międzynarodowego. System LN powołany do życia po pierwszym konflikcie światowym okazał się całkowicie nieskuteczny w zwalczaniu zagrożeń dla społeczności międzynarodowej. Ogrom okrucieństw popełnianych w czasie II wojny światowej uzmysłowił konieczność generalnej reorganizacji całego systemu prawnego w taki sposób, by ten nie dopuścił już nigdy do zbrodni kierowanych przeciwko państwom i przeciwko jakiemukolwiek człowiekowi, a przynajmniej utrudnił ich popełnienie[129].

W opracowaniu standardów ochrony praw człowieka ważną rolę odegrała ONZ -

---

[127] M. Radajewski, *Derogacja praw…,*op. cit., s. 139.

[128] Zgodnie z zasadą 25 Dokumentu spotkania kopenhaskiego konferencji w sprawie ludzkiego wymiaru KBWE z 1990 r., w przypadku ogłoszenia stanu wyjątkowego, wszelkie odstępstwa od norm w zakresie praw człowieka i podstawowych wolności muszą mieścić się ściśle w granicach przewidzianych przez prawo międzynarodowe, a w szczególności przez stosowne konwencje międzynarodowe, którymi są związane, zwłaszcza w odniesieniu do praw, od których nie może być żadnych odstępstw. Potwierdza ona również, że: środki stanowiące odstępstwo od takich norm muszą być podejmowane w pełnej zgodności z wymogami proceduralnymi określonymi w tych konwencjach; wprowadzenie stanu wyjątkowego musi być ogłoszone oficjalnie, publicznie i zgodnie z przepisami prawa; środki stanowiące odstępstwo od norm będą ograniczone do zakresu niezbędnie wymaganego przez zaistniałą sytuację; środki takie będą wykluczać dyskryminację wyłącznie ze względu na rasę, płeć, język, religię, pochodzenie społeczne lub przynależność do mniejszości. Tekst dokumentu [w:] A. Bieńczyk-Missala, *Międzynarodowa ochrona…,* Wyd. I, op. cit., s. 411-427. Zob. także B. Gronowska, *Formalno-organizacyjne przesłanki korzystania z derogacji w dziedzinie praw człowieka. Kontrola międzynarodowa* [w:] T. Jasudowicz (red.), Prawa człowieka…, op. cit., s. 28.

[129] M. Drobnik, *Podmiotowość prawnomiędzynarodowa…,* op. cit., s. 108.

powszechna i uniwersalna organizacja międzyrządowa[130]. Od czasu jej powstania prawa człowieka uzyskały nowy wymiar. Uznanie zdobyła koncepcja, że prawa te muszą być chronione nie tylko na szczeblu wewnątrzpaństwowym, ale także międzynarodowym. Objęcie sfery praw człowieka powszechnie wiążącymi regulacjami prawnomiędzynarodowymi spowodowało więc, że nie należą one już do wyłącznej kompetencji państwa, ale stały się przedmiotem zainteresowania całej społeczności międzynarodowej[131].

Podstawowe znaczenie dla ochrony praw człowieka w systemie ONZ ma Karta NZ podpisana na Konferencji w San Francisco dnia 26 czerwca 1945 r[132]. Proklamując w Karcie Narodów Zjednoczonych obowiązek poszanowania praw człowieka, czyniąc jednym z celów organizacji doprowadzenie do ich powszechnego przestrzegania, twórcy Narodów Zjednoczonych, przyjęli dwa podstawowe założenia. W przestrzeganiu praw człowieka upatrywali oni z jednej strony istotną gwarancję pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego, z drugiej zaś tamę przeciwko możliwości odrodzenia się faszyzmu. Podkreślenie związku między respektowaniem praw człowieka a zachowaniem pokoju na świecie i konieczność zapobiegania oraz zwalczania masowych i ciężkich przypadków naruszeń praw człowieka, stwarzających szczególne zagrożenie dla pokoju międzynarodowego, stało się od samego początku działalności ONZ fundamentalną przesłanką determinującą kierunek i kształt współpracy międzynarodowej w tym zakresie[133].

W działalności ONZ ochrona praw człowieka zajmuje ważne miejsce. Niewątpliwe jej atutem jest uniwersalność chronionych prawi wolności rozumiana zarówno jako obejmowanie swym zasięgiem niemal całej społeczności międzynarodowej (uniwersalność w sensie podmiotowym) oraz jako ujęcie podstawowych kategorii praw człowieka (uniwersalność w sensie przedmiotowym)[134].

---

[130] T. Grzeszczyk, *Organizacje międzynarodowe. Poradnik metodyczny,* Warszawa 1998, s. 50-51.

[131] E. Dynia, *Skuteczność systemu ochrony praw człowieka ONZ na przykładzie konfliktu na Ukrainie* [w:] E. Krzysztofik, M. Maksymiuk, D. Tarczyński (red.), Unijny system ochrony praw człowieka wobec współczesnych wyzwań, Lublin 2022, s. 13.

[132] Konferencja w San Francisco obradowała od 25 kwietnia do 26 czerwca 1945 r. Wzięło w niej udział początkowo 46 państw; potem na zaproszenie samej konferencji wysyłały delegatów Argentyna, Dania, Białoruska S.R.R. i Ukraińska S.R.R. Rząd Polski nie otrzymał zaproszenia; jednak zarezerwowano dla Polski wyraźne miejsce na podpis, jako dla jednego z Państw założycielskich. Zob. J. Makowski, *Organizacja Narodów Zjednoczonych,* Warszawa 1946, s. 7.

[133] J. Symonides, *Międzynarodowa ochrona praw człowieka,* Warszawa 1977, s. 5-6.

[134] I. Malinowska, *Promocja i ochrona praw człowieka w systemie organizacji Narodów Zjednoczonych* [w:] J. Kukułka, I. Popiuk-Rysińska (red.), Wkład ONZ w rozwój współżycia narodów, Warszawa 1997, s. 46.

1.3.1. System ochrony praw człowieka ONZ

Karta Narodów Zjednoczonych z 1945 r. składa się z 19 rozdziałów, w których uregulowano: cele i zasady ONZ, członkostwo, strukturę ONZ, kompetencje poszczególnych organów, pokojowe załatwienie sporów, akcje w razie zagrożenia pokoju, naruszenia pokoju i aktów agresji, układy regionalne, międzynarodową współpracę gospodarczą i społeczną, deklarację w sprawie obszarów niesamodzielnych, międzynarodowy system powiernictwa. Z uwagi zarówno na wagę norm prawnych zawartych w Karcie Narodów Zjednoczonych i ich znaczenie dla społeczności międzynarodowej, a także fakt, iż prawie wszystkie państwa świata są członkami ONZ, Karta NZ jest niekiedy określana jako „światowa konstytucja”[135]. Mimo, że Karta Narodów Zjednoczonych nie zawiera katalogu praw człowieka, to stanowiła ona podstawę do rozwijania dalszej współpracy międzynarodowej w tej dziedzinie. Była także pierwszym wielostronnym aktem międzynarodowym o takim zasięgu geograficznego oddziaływania, który tak wyraźnie podkreślił znaczenie praw człowieka[136]. Należy zgodzić się ze stwierdzeniem, że za sprawą Karty NZ kwestie zapewnienia ochrony tych praw przestały być wyłączną sprawą wewnętrzną państw, stając się przedmiotem zainteresowania całej społeczności międzynarodowej[137].

Uniwersalność ochrony praw człowieka można dostrzec w treści normatywnej Karty NZ. Przepis art. 13 ust. 1 pkt b stanowi, że: “Zgromadzenie Ogólne inicjuje badania i udziela zaleceń w celu popierania współdziałania międzynarodowego w dziedzinach gospodarczej, społecznej, kulturalnej, wychowawczej i zdrowia oraz przyczynienia się do urzeczywistnienia praw człowieka i podstawowych wolności przez wszystkich, bez różnicy rasy, płci, języka i wyznania”[138]. Z kolei art. 55 pkt c KNZ stanowi, że “Mając na widoku stworzenie warunków stałości i dobrobytu, które są niezbędne do pokojowych i przyjaznych stosunków między narodami, opartych na poszanowaniu zasady równouprawnienia i samostanowienia ludów, Narody Zjednoczone będą popierały powszechne poszanowanie i zachowywanie ludzkich praw i wolności podstawowych dla wszystkich ludzi bez różnicy rasy,

---

[135] A. Kleczkowska *Karta Narodów…,* op. cit., s. 10.

[136] K. Drzewicki, *Prawa człowieka w Karcie NZ i Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka,* „Sprawy Międzynarodowe” 1998, nr 3, s. 13-14.

[137] J. Barcik, T. Srogosz, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Wyd. IV, Warszawa 2019, s. 527.

[138] Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe...,*Wyd. VII, op. cit.,, s. 14.

płci, języka lub religii”[139].

Z kolei na podstawie art. 56 KNZ członkowie zobowiązywali się do współpracy zbiorowej lub indywidualnej w tym zakresie. Szczególnymi kompetencjami w tej dziedzinie obdarzono Radę Gospodarczo-Społeczną mającą możność uzyskiwania sprawozdań od państw w tej dziedzinie (art. 64), udzielenia zaleceń (art. 62 ust. 2), opracowania projektów konwencji, które miała przekazywać Zgromadzeniu Ogólnemu (art. 62 ust. 3). W tych celach na podstawie art. 68, Rada Gospodarczo-Społeczna ONZ miała utworzyć Komisję opierania praw człowieka. Komisja, od czasu powołania w 1946 r., przygotowywała wszelkie deklaracje i konwencje w przedmiocie praw człowieka[140].

Generalny charakter art. 56 KNZ uniemożliwiający oparcie na nim faktycznych zobowiązań państw członkowskich był jedną z głównych przyczyn, dla których społeczność międzynarodowa dążyła do przyjęcia umowy międzynarodowej, która precyzyjnie określałaby zakres przedmiotowy i podmiotowy praw człowieka w systemie ochrony praw człowieka ONZ. W dniu 10 grudnia 1948 r., proklamowano Powszechną Deklarację Praw Człowieka. Po raz pierwszy w historii międzynarodowa organizacja przyjęła dokument składający się z norm, które uznano za mające powszechny autorytet i ważność. Kolejne dziesięciolecia pokazały znaczenie tego dokumentu jako podstawowego punktu odniesienia w międzynarodowym dyskursie prawnym i politycznym[141]. Chociaż PDPCz nie ma dokumentu prawnie wiążącego, to wpłynęła ona znacząco na praktykę konstytucyjną państw oraz na tworzenie instrumentów praw człowieka przez organizacje regionalne jak Rada Europy czy Organizacja Państw Amerykańskich (OPA). Uchwalenie PDPCz nie przeszło bez trudności[142].

Po ukończeniu prac nad Powszechną Deklaracją Praw Człowieka, Komisja Praw

---

[139] Ibidem, s. 15.

[140] J. Gilas, *Prawo międzynarodowe,* Wyd. II, Toruń 1999, s. 265-266. Zob. także M. Pietraś, K. A. Wojtaszczyk, *Rola Organizacji Narodów Zjednoczonych w kształtowaniu ładu międzynarodowego,* Warszawa 2017, str. 149.

[141] A. Samnoy, *Human Rights as International Consensus The Making of the Universal Declaration of Human Rights 1945-1948,* Norway 1993, s. 1.

[142] Komisja Praw Człowieka ta po raz pierwszy obradowała w dniach 27 stycznia – 10 lutego 1947 r. Poważny spór, z jakim już na początku prac musieli się zmierzyć członkowie Komisji, dotyczył charakteru prawnego opracowywanego dokumentu. Rozbieżności odnosiły się do kwestii nadania mu (bądź nie) charakteru umowy międzynarodowej. Wobec istniejących rozbieżności Komisja zdecydowała się opracować dwa projekty: pierwszy projekt w formie deklaracji zawierający ogólne zasady i ogólne standardy ochrony praw człowieka oraz drugi projekt mający formę Paktu, definiujący poszczególne prawa, jak również ograniczenia związane z ich stosowaniem. W wyniku prac Komisji projekt Deklaracji wraz z projektem Paktu został przekazany do Rady Gospodarczo-Społecznej, a w konsekwencji trafił pod obrady Zgromadzenia Ogólnego ONZ. Zob. Z. Kulińska-Kępa, *Prawa obywatelskie…,* op. cit., s. 68. Zob. także R. Szawłowski, *Prawa człowieka a Polska,* Londyn 1982, s. 33.

Człowieka jeszcze w 1948 r. przystąpiła do opracowania Paktów Praw Człowieka. Powstał jednak spór czy należy opracować jedną konwencję, obejmującą całość zagadnień, czy też dwie konwencje. Za objęciem całości zagadnień jedną konwencją opowiedzieli się reprezentanci krajów socjalistycznych. Podnosili oni, że polityczne prawa człowieka nie mogą być realizowane bez jednoczesnej realizacji praw ekonomicznych i społecznych [143]. Proces przygotowania tych traktatów (bo ostatecznie - nie bez oporów - zdecydowano się w 1952 r. na rozbicie całości na dwa Pakty oraz Protokół Fakultatywny), okazało się zadaniem niesłychanie żmudnym, które zajęło osiemnaście lat i powiązane było z uporczywą walką ideologiczno - polityczną między przedstawicielami państw zachodnich, komunistycznych i nieraz też państw „trzeciego świata". Wreszcie, nie bez pewnych wzajemnych kompromisów, sfinalizowano ten proces w grudniu 1966 r[144]. Oba Pakty tj. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (MPPGSiK)[145] zostały otwarte do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. a weszły w życie w 1976 r. Ogromna liczba ratyfikacji jest dowodem na globalny zasięg tych systemów ochrony, stworzonych pod auspicjami ONZ[146]. Ponadto przyjęto dwa protokoły fakultatywne do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych: Pierwszy Protokół Fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 16 grudnia 1996 r. oraz Drugi Protokół Fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych w sprawie zniesienia kary śmierci przyjęty w Nowym Jorku w dniu 15 grudnia 1989 r.[147]. Istnieje także jeden Protokół Fakultatywny do MPPGSiK: Pierwszy Protokół Fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, uchwalony przez Radę Praw Człowieka ONZ w dniu 18 czerwca 2008 r[148].

W procesie nadzorowania przestrzegania Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka funkcjonują dwa organy traktatowe: Komitet Praw Człowieka i Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (KPGSiK). Państwa-Strony Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych zobowiązują się do przedkładania Sekretarzowi Generalnemu ONZ sprawozdań na temat środków przedsięwziętych przez nie w celu realizacji

---

[143] Z. Resich, *Polska w obronie praw człowieka,* Warszawa 1978, s. 44.
[144] R. Szawłowski, *Prawa człowieka…,* op. cit., s. 36.
[145] UNTS: 1976, vol. 993, p. 3. Tekst polski [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe...,*Wyd. VII, op. cit., s. 199-209, Dz. U. 1977, nr 38, poz. 169.
[146] Aktualna liczba ratyfikacji: www.indicators.ohchr.org (data dostępu: 18.04.2025 r.)
[147] UNTS: 1991, vol. 1642, p. 414. Tekst polski [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe...,*Wyd. VII, op. cit., s. 196-198,; Dz. U. 1994, nr 23, poz. 80.
[148] UNTS: 2009, vol. 2922, p. 27. Tekst polski [w:] R. Wieruszewski, *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich (osobistych) i Politycznych. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 801-836.

praw uznanych w MPPOiP oraz postępu dokonanego w dziedzinie korzystania z tych praw. W traktacie przewidziano także procedurę skargi międzypaństwowej. Ponadto na podstawie I Protokołu Fakultatywnego do MPPOiP została wprowadzona instytucja skargi indywidualnej do Komitetu Praw Człowieka. Również w MPPGSiK został przewidziany mechanizm kontrolny. Państwa-strony Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych są zobowiązane do składania sprawozdań z realizacji postanowień zawartych w MPPGSiK, Komitetowi Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych. Natomiast procedura skargowa KPSGiK określona została w I Protokole Fakultatywnym do MPPGSiK w sposób analogiczny do procedury obowiązującej przed Komitetem Praw Człowieka[149].

Pakty są najważniejszymi, lecz nie jedynymi aktami prawnymi w uniwersalnym systemie ochrony praw człowieka. Przedstawione powyżej Pakty Praw Człowieka należą do najważniejszych i regulujących szeroki wachlarz praw i wolności. Obok wielkiej liczby dokumentów o zróżnicowanej mocy prawnej, wydawanych przez instytucje działające w ramach ONZ, warto w tym miejscu wspomnieć o siedmiu umowach międzynarodowych, które wraz z Paktami uważane są dziś za rdzeń uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka[150]. Mowa tutaj o: Międzynarodowej Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej z dnia 7 marca 1966 r.[151], Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet z dnia 18 grudnia 1979 r.[152], Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania z dnia 10 grudnia 1984 r.[153], Konwencji o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r.[154], Międzynarodowej Konwencji o ochronie praw wszystkich pracowników migrujących oraz członków ich rodzin z dnia 18 grudnia 1990 r.[155], Konwencji o prawach osób

---

[149] A. Tychmańska, *Znaczenie Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych dla polskiego porządku prawnego na przykładzie analizy orzecznictwa polskich sądów administracyjnych,* „Studenckie Zeszyty Naukowe" 2017, nr 34, s. 72-74.

[150] A. Łazowski, A. Zawidzka, *Prawo międzynarodowe publiczne,* Wyd. I, Warszawa 2001, s. 196.

[151] UNTS: 1969, vol. 660, p. 195.Tekst polski [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,*Wyd. II, op. cit., s. 62-74; Dz. U. 1969, nr 25, poz. 187.

[152] UNTS: 1981, vol. 1249, p. 13. Tekst polski [w:] A. Bieńczyk-Missala, *Międzynarodowa ochrona praw człowieka. Wybór dokumentów,* Wyd. I, Warszawa 2008, s. 83-92 (dalej cyt. jako A. Bieńczyk-Missala, *Międzynarodowa ochrona praw…,*Wyd. I, op. cit.); Dz. U. 1982, nr 10, poz. 71 (dalej cyt. jako Konwencja przeciwko Torturom z 1984 r.).

[153] UNTS: 1987, vol. 1465, p. 85. Tekst polski [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 88-101; Dz. U. 1989, nr 63, poz. 378.

[154] UNTS:1990, vol. 1577, p. 3. Tekst polski [w:] Ibidem, s. 102-121; Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526.

[155] UNTS: 2003, vol. 2220, p. 3. Tekst polski [w:] A. Bieńczyk-Missala, *Międzynarodowa ochrona…,*Wyd. I, op. cit., s.147-178.

niepełnosprawnych z dnia 13 grudnia 2006 r.[156] oraz Międzynarodowej Konwencji w sprawie ochrony wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem z dnia 20 grudnia 2006 r [157].

Każda z powyższych Konwencji została wyposażona w podwójny mechanizm kontrolny - obligatoryjny i fakultatywny. W Konwencjach powołano odpowiednie Komitety[158]. Mechanizm obligatoryjny polega na składaniu sprawozdań, ocenianych przez właściwy Komitet. Mechanizm fakultatywny dodaje do tego skargę międzypaństwową oraz, co ważniejsze, skargę indywidualną (zawiadomienie) do właściwego Komitetu. Jak widać konstrukcja tych rozwiązań przedstawia się analogicznie do mechanizmu kontroli przestrzegania MPPOiP. Różnice tkwią w szczegółach (dotyczą np. liczebności Komitetu). Ponadto, w przypadku sześciu spośród powyższych Konwencji możliwość złożenia skargi indywidualnej uregulowano w Protokole Fakultatywnym, a w przypadku pozostałych trzech jest ona przewidziana w treści danej Konwencji i wymaga jedynie złożenia przez państwo oświadczenia o uznaniu takiej kompetencji Komitetu[159].

Wymienione wyżej konwencje leżą u podstaw tzw. traktatowego systemu ochrony praw człowieka w ramach ONZ. Oczywiście liczba traktatów regulujących różne aspekty ochrony praw człowieka, uchwalonych w ramach ONZ, jest znacznie większa. Określenie „system traktatowy" jest jednakże stosowane jedynie do powyższych aktów prawnych, nad których realizacją czuwają poszczególne komitety, czyli tzw. organy traktatowe [160]. R. Wieruszewski do podstawowych celów działania organów traktatowych zalicza zwłaszcza: promocję szeroko rozumianej kultury praw człowieka, interpretacje traktatów międzynarodowego prawa praw człowieka, zwłaszcza po przez system sprawozdań i skarg, wskazywanie na kluczowe problemy implementacji traktatów poprzez przyjmowanie ogólnych komentarzy i rekomendacji, udzielanie pomocy państwom-stronom traktatów w identyfikacji naruszeń praw człowieka oraz w poszukiwaniu sposobów poprawy tej sytuacji poprzez dialog z państwami i formułowanie uwag końcowych, tworzenie ofiarom naruszeń praw człowieka platformy dochodzenia ich praw, informowanie międzynarodowej opinii publicznej o sytuacji w dziedzinie praw człowieka i mobilizowanie jej do przeciwdziałania zagrożeniom w tym

---

[156] UNTS: 2008, vol. 2515, p. 3.Tekst polski [w:] Ibidem, s. 216-240; Dz. U. 2012, poz. 1169.
[157] UNTS: 2011, vol. 2716, p. 3.; Tekst polski: Dz. U. 2025, poz. 457.
[158] W kolejności przywołanych w pracy Konwencji: Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej, Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet, Komitet Przeciwko Torturom (KZT), Komitet Praw Dziecka, Komitet do Spraw Pracowników Migrujących, Komitet Praw Osób Niepełnosprawnych oraz Komitet ds. Wymuszonych Zaginięć.
[159] W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Więcek, *Prawa człowieka*…, Wyd. III, op. cit., s. 119-120.
[160] K. Sękowska-Kozłowska, *Komitet ONZ ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet. Ustrój, kompetencje, funkcjonowanie*, Toruń 2011, s. 27.

zakresie. Powyższe wyliczenie ma charakter przykładowy, pozwala jednak, zdaniem autora, uzmysłowić sobie, jak ważną, a w istocie rzeczy kluczową rolę w międzynarodowym systemie ochrony praw człowieka odgrywają ciała traktatowe[161].

W tym miejscu trzeba zauważyć, że określenie „system traktatowy" ma charakter nieformalny i używane jest w celu rozróżnienia dwóch nurtów ochrony praw człowieka w ramach ONZ o odmiennym charakterze instytucjonalnym - tzw. systemu traktatowego, który oparty jest na organach, których członkami są niezależni eksperci oraz tzw. systemu opartego na Karcie Narodów Zjednoczonych, który przez autorów określany jest zwykle mianem systemu politycznego - składające się z przedstawicieli państw. Wśród nich wyróżnić możemy organy główne i organy pomocnicze. Organy główne zajmujące się problematyką praw człowieka w ONZ to: Zgromadzenie Ogólne ONZ, Rada Gospodarczo-Społeczna ONZ oraz Rada Bezpieczeństwa ONZ[162].

Należy zauważyć, że zgodnie z art. 24 ust. 1 KNZ, Rada Bezpieczeństwa ponosi odpowiedzialność za utrzymanie i przywrócenie międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa, a jej decyzje zwłaszcza podjęte w ramach rozdziału VII KNZ, są prawnie wiążące dla wszystkich państw członkowskich (art. 25 KNZ). Rada jest jedynym organem, któremu Karta przyznała kompetencje do podejmowania akcji w związku z zagrożeniem naruszenia pokoju i aktami agresji (rozdział VII KNZ)[163].

Z kolei pomocniczy organ polityczny to Rada Praw Człowieka (RPCz) w której zasiadają państwa członkowskie ONZ. RPCz zastąpiła powołaną w 1946 roku Komisję Praw Człowieka, będącą przez całe dekady pierwszą i zarazem jedyną instytucją w strukturach ONZ, której funkcjonowanie w całości poświęcone było kwestiom praw człowieka[164].

Wskazując powyższe organy ONZ, należy również zwrócić uwagę na działalność Urzędu Wysokiego Komisarza ONZ do spraw Praw Człowieka, który pełni istotną funkcję w ramach całego systemu ochrony praw człowieka. Równocześnie warto wskazać na systemy funkcjonujące w ramach organizacji wyspecjalizowanych, takich jak Organizacja Narodów

---

[161] R. Wieruszewski, *ONZ-owski system ochrony praw człowieka* [w:] B. Banaszak, A. Bisztyga, K. Complak, M. Jabłoński, R. Wieruszewski, K. Wójtowicz, System ochrony…, Wyd. I, op. cit., s. 82- 83.
[162] M. N. Shaw, *Prawo międzynarodowe,* Wyd. II, Warszawa 2006, s. 195.

[163] E. Dynia, *Stanowisko ONZ wobec agresji Rosji na Ukrainę* [w:] D. Tarczyński, E. Krzysztofik, A. Romanko (red.), Unia Europejska i wybrane państwa członkowskie wobec konfliktu na Ukrainie, Lublin 2022, s. 63.
[164] A. Gadkowski, *Europejski Komitet Praw Społecznych w systemie organów traktatowych międzynarodowej ochrony praw człowieka,* „Adam Mickiewicz University Law Review" 2014, nr 3, s. 77-78.

Zjednoczonych do spraw Edukacji, Nauki i Kultury oraz Międzynarodowa Organizacja Pracy, które wnoszą istotny wkład w rozwój i monitorowanie standardów międzynarodowych w swoich obszarach kompetencji[165].

Jak zauważa G. Baranowska oraz A. Hernandez-Połczyńska na funkcjonowanie mechanizmu kontroli przestrzegania praw człowieka w ramach ONZ nie można patrzeć jednostronnie. Z jednej strony, w wyniku opracowania i przyjęcia wymienionych dokumentów, w ramach ONZ stworzony został uniwersalny system ochrony praw człowieka Stopniowo coraz więcej krajów zaczęło uznawać te normy i zobowiązywać się do ich przestrzegania na własnym terytorium. Uniwersalny system ochrony praw człowieka działający w ramach ONZ ulega stałemu rozbudowywaniu. Przyjmowane są nowe deklaracje i traktaty oraz tworzone nowe organy i mechanizmy ochrony praw człowieka, co jest związane z szerszym zagadnieniem tzw. proliferacji praw człowieka. Coraz więcej zjawisk włączanych jest do problematyki praw człowieka, co z jednej strony pozwala na wzmocnienie ochrony np. osób należących do dyskryminowanych grup, a z drugiej krytykowane jest jako rozmywające utrwalone pojęcia i w konsekwencji osłabiające ochronę praw człowieka[166].

Z drugiej strony efektywność tego systemu niewątpliwie budzi poważne zastrzeżenia. Do wad procedur służących ochronie praw człowieka w ramach systemu ONZ należy zaliczyć upolitycznienie struktur ONZ, którego wyrazem jest stosowanie tzw. podwójnego standardu, czyli nierównego traktowania państw naruszających poważnie prawa człowieka (małe państwa dużo częściej aniżeli mocarstwa potępiane są na forum ONZ). Po drugie widoczna w działalności ONZ jest tendencja poszczególnych państw lub ich grup do przedkładania swoich interesów politycznych nad rzeczywistą ochronę praw jednostki. Po trzecie, słabość systemu monitorowania przestrzegania poszczególnych traktatów międzynarodowych z dziedziny praw człowieka, przejawiająca się zwłaszcza w opóźnieniach w rozpatrywaniu sprawozdań państw, a także skarg indywidualnych, składanych na podstawie traktatów, które taką możliwość przewidują. Krytycznie ocenia się także fakt, iż postępowanie w sprawie petycji indywidualnych nie kończy się wiążącym rozstrzygnięciem[167].

Zapisana w Karcie Narodów Zjednoczonych możliwość zajmowania się przez Radę

---

[165] A. Bieńczyk-Missala, *Zapobieganie masowym naruszeniom praw człowieka. Międzynarodowe instytucje i instrumenty*, Warszawa 2018, str. 52-53.

[166] G. Baranowska, A. Hernandez-Połczyńska, *Procedury specjalne a rozbudowa uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka,* „Studia Prawnicze" 2017, nr 3, s. 101.

[167] M. Jabłoński, S. Jarosz-Żukowska, *Prawa człowieka i systemy ich ochrony. Zarys wykładu,* Wyd. I, Wrocław 2004, s. 226-228.

Bezpieczeństwa określonymi sytuacjami praw człowieka wtedy, kiedy stanowią one zagrożenie dla międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa, długo nie przyjmowała się w praktyce Rady, przede wszystkim ze względu na zasadnicze rozbieżności w tej sprawie wśród mocarstw - stałych członków Rady[168].

Problem ten widoczny był zwłaszcza w latach 90. XX wieku. Pomimo znaczącego wzrostu liczby operacji pokojowych i stabilizacyjnych organizowanych pod egidą Narodów Zjednoczonych, równolegle obserwowano serię niepowodzeń w różnych zapalnych regionach świata, co rzucało cień na zdolność ONZ do efektywnego zarządzania kryzysami międzynarodowymi. Mając na uwadze chociażby konflikty na Bałkanach, czy w Afryce, dostrzec można, że nieskuteczność Rady Bezpieczeństwa w ich rozwiązywaniu często wynikała z braku jednomyślności wśród stałych członków Rady oraz z ograniczeń wynikających z konstrukcji prawnej i proceduralnej ONZ. Szczególnie znaczące są przykłady z Srebrenicy i Rwandy, ponieważ ujawniają nie tylko braki w mechanizmach prewencyjnych i operacyjnych Organizacji, ale również potwierdzają głębokie dysfunkcje w strukturze decyzyjnej, która nie była w stanie szybko reagować na rozwijający się w tamtych regionach kryzys humanitarny[169].

Aktualnie również dostrzega się ograniczoną skuteczność mechanizmów ONZ w sytuacjach naruszeń prawa międzynarodowego, co uwidoczniło się m.in. w przypadku aneksji części terytorium Ukrainy przez Federację Rosyjską w ramach rozpoczętej 24 lutego 2022r. tzw. „specjalnej operacji wojskowej". Mimo wprowadzenia względem Federacji Rosyjskiej określonych sankcji ekonomiczno-gospodarczych oraz osobowych, działania zbrojne wręcz się nasiliły i mają nie tylko charakter militarny, zmierzają również do zniszczenia gospodarczo Ukrainy oraz skierowanie się przeciwko ludności cywilnej i obiektom cywilnym. Podejmowane przez społeczność międzynarodową działania w ramach ONZ, trudno uznać za skuteczne i satysfakcjonujące. Istotny jest również fakt, że agresorem jest państwo będące stałym członkiem Rady Bezpieczeństwa, któremu tak jak pozostałym, przyznano szczególnie uprzywilejowaną pozycję. Jak pokazuje praktyka, ochrona interesów pięciu stałych członków

---

[168] R. Kuźniak, *Prawa człowieka i stosunki międzynarodowe,* „Sprawy Międzynarodowe" 1998, nr 3, s. 26. Zob. także B. Krzan, *Kompetencje Rady Bezpieczeństwa ONZ w międzynarodowym sądownictwie karnym*, Toruń 2009, s. 19-21.

[169] M. Przygoda, *Prawa człowieka we współczesnych konfliktach zbrojnych. Studium przypadku,* Łódź 2024, s. 27-28. Zob. także T. Łoś-Nowak, *Narody Zjednoczone: między oczekiwaniem a spełnieniem*, Wrocław 1995, s. 59.

Rady Bezpieczeństwa niekoniecznie prowadzi do zapewnienia bezpieczeństwa innych państw i ludności[170].

W związku z powyższym pojawia się potrzeba reform strukturalnych, w szczególności w obszarze funkcjonowania Rady Bezpieczeństwa ONZ. Reformy te są niezbędne dla zwiększenia skuteczności organizacji w reagowaniu na współczesne zagrożenia na arenie międzynarodowej, w tym na przypadki naruszeń praw człowieka.

Wydaje się, że zagadnienie efektywności ONZ w zakresie ochrony praw człowieka ma charakter złożony i wielowymiarowy. Z jednej strony ONZ odegrała fundamentalną rolę w ustanowieniu uniwersalnych standardów ochrony jednostki, czego przykładem jest Powszechna Deklaracja Praw Człowieka oraz Pakty i liczne Konwencje tworzące spójny system międzynarodowej ochrony praw człowieka. Organizacja stworzyła także mechanizmy monitorowania przestrzegania tych praw, takie jak Rada Praw Człowieka, procedury specjalne czy traktatowe organy kontrolne, które przyczyniają się do upowszechniania i egzekwowania standardów międzynarodowych. Z drugiej strony skuteczność ONZ jest ograniczona przez jej charakter instytucjonalny i polityczny. Brak realnych mechanizmów przymusu wobec państw naruszających prawa człowieka, uzależnienie działań od woli politycznej państw członkowskich, a także napięcia geopolityczne w Radzie Bezpieczeństwa powodują, że egzekwowanie przyjętych norm bywa fragmentaryczne i nierównomierne. Często działania ONZ ograniczają się do monitorowania, potępiania czy rekomendowania reform, bez gwarancji ich wdrożenia na poziomie krajowym.

Należy jednak zgodzić się z J. Kranzem, że oceniając skuteczność systemu Narodów Zjednoczonych, trzeba postrzegać skalę trudności, przed jakimi stoi ta organizacja, a ponadto uświadomić sobie, że ONZ to wprawdzie twór autonomiczny, jednak złożony z państw (w tym pięciu stałych członków Rady Bezpieczeństwa dysponujący prawem, weta) i zależy od ich woli. ONZ może uczynić tylko to, na co zezwolą jej członkowie. Jest to widoczne we wszystkich formach działalności tej organizacji, m. in. w procesie normotwórczym, procesie implementacyjnym, w podejmowaniu rezolucji, czy ustosunkowaniu się do masowych naruszeń praw człowieka[171].

---

[170] E. Dynia, *Stanowisko ONZ...,* op. cit., s. 68.

[171] J. Kranz, *Pojęcie suwerenności we współczesnym prawie międzynarodowym.,* Warszawa 2015, s. 159-160.

1.4. Regionalne systemy ochrony praw człowieka

Uniwersalny system ochrony praw człowieka stworzony pod auspicjami ONZ okazał się niewystarczający wobec potrzeb społeczności międzynarodowej okresu powojennego. Duża liczba państw–członków systemu uniwersalnego często uniemożliwiała osiągnięcie konsensusu w zakresie regulacji prawnych, a także osłabiała funkcjonowanie mechanizmu wdrażającego [172]. Rozbieżności polityczne, gospodarcze i kulturowe często utrudniały osiągnięcie konsensusu co do treści i zakresu przyjmowanych standardów. Powyższe czynniki w znaczącym stopniu przyczyniły się do rozwoju regionalnych systemów ochrony praw człowieka, spośród których należy wymienić w pierwszej kolejności system europejski pod auspicjami Rady Europy[173].

Obok Rady Europy w systemie europejskim funkcjonuje Unia Europejska i Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Wchodzenie tych organizacji w obszar ochrony praw człowieka następowało w różnych okresach i z różnych motywacji. Nie był to więc, z samego założenia system kształtowany od początku istnienia w oparciu o pewien logiczny porządek, a wręcz przeciwnie, ukształtował się on w wyniku dość żywiołowego rozwoju kompetencji poszczególnych organizacji międzynarodowych[174].

Poza Europą regionalne podejścia do ochrony praw człowieka rozwinęły się w sposób dalece nierównomierny: w Ameryce powstał system będący kopią rozwiązań z Rady Europy, w Afryce mamy do czynienia z rozwiniętą konstrukcją formalną (by nie rzec „papierową"), natomiast w Azji czy na Bliskim Wschodzie podejmowane są jedynie nieśmiałe próby w płaszczyźnie pozarządowej[175].

Najbardziej istotne różnice w podejściu do praw człowieka między krajami Azji rejonu Pacyfiku a mocarstwami zachodnimi wydają się dotyczyć czterech sfer: odmiennego

---

[172] M. Gołaś-Podolec, *Porównanie europejskiego i interamerykańskiego systemu ochrony praw człowieka,* „Krakowskie Studia Międzynarodowe" 2008, nr 2, s. 155.

[173] J. Menkes, A. Wasilkowski , *Organizacje międzynarodowe. Prawo instytucjonalne*, Warszawa 2017, s. 131.

[174] J. Jaskiernia, *Rada Europy, Unia Europejska i OBWE w europejskim systemie ochrony praw człowieka - synergia działań czy konkurencja?* [w:] J. Jaskiernia (red.), Efektywność europejskiego systemu ochrony praw człowieka. Ewolucja i uwarunkowania europejskiego systemu ochrony praw człowieka, Toruń 2021, s. 838.

[175] R. Kuźniar, *O prawach człowieka,* Warszawa 1992, s. 123. Zob. także M. Balcerzak, K. Dobrzeniecki, *EU-China Rights Network - założenia i realizacja* [w:] J. Marszałek-Kawa (red.), Strategie w polityce azjatyckiej. Rozważania o aspiracjach i możliwościach współczesnej Azji, Toruń 2011, s. 30-33.

pojmowania jednostki oraz jej wolności, obcości zachodnich tradycji prawa, innego stosunku do państwa oraz określania jego funkcji, jak również o wiele niższego poziomu aspiracji politycznych[176]. Dorobek krajów azjatyckich w tym zakresie jest raczej skromny, a wysiłki międzynarodowe mają raczej zasięg subregionalny[177]. Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej zostało założone 8 sierpnia 1967 r. w Bangkoku, a jego siedziba znajduje się w Dżakarcie. Członkami są m.in. Filipiny, Indonezja, Malezja, Singapur, Tajlandia, Brunei, Wietnam, Laos, Mjanma i Kambodża. Początkowo Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej skupiało się na współpracy politycznej i bezpieczeństwie, a dopiero z czasem rozszerzył działalność o integrację gospodarczą i kwestie praw człowieka. Ochrona praw podstawowych przez wiele lat była marginalizowana. Przełomem było przyjęcie Deklaracji Bangkockiej z 1993 r. oraz Deklaracji praw człowieka z Kuala Lumpur z 1993 r., które podkreślały poszanowanie suwerenności i nieingerencję w sprawy wewnętrzne państw. Oba dokumenty odzwierciedlały koncepcję „wartości azjatyckich", zakładającą, że prawa człowieka muszą być dostosowane do lokalnych tradycji i kontekstu kulturowego. Dopiero Karta Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej z 2007 r. uznała promocję i ochronę praw człowieka za jeden z celów organizacji. Na jej podstawie w 2009 r. powołano Międzyrządową Komisję ds. Praw Człowieka, która przygotowała Deklarację Praw Człowieka Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej, przyjętą w 2012 r. w Phnom Penh. Od tego momentu ochrona praw człowieka stała się częścią współpracy państw Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej, choć wciąż problemem pozostaje jej skuteczne wdrażanie w poszczególnych krajach[178].

Na marginesie powyższych rozważań należy także zwrócić uwagę na dokument, który w Polsce w swoim czasie nie został właściwie dostrzeżony, nie wzbudził zainteresowania i w polskim piśmiennictwie nie znalazł szerszego odzwierciedlenia. Jest to przyjęta przez Wspólnotę Niepodległych Państw (WPN) tj. organizację gospodarczo-polityczno-wojskową, powstałą w Mińsku[179], zrzeszającą większość byłych republik Związku Radzieckiego,

---

[176] K. Gawlikowski, *Problem praw człowieka z perspektywy azjatyckiej*, „Azja-Pacyfik" 1998, t. 1, s. 17.

[177] I. Malinowska, *Prawa człowieka i ich ochrona międzynarodowa,* Warszawa 2004, s. 82.

[178] A. Pogłódek, *Deklaracja Praw Człowieka Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej, Phnom Penh, 18 listopada 2012 r.*, „Przegląd Sejmowy" 2022, t. 30, s. 196-198.

[179] W dniu 8 grudnia 1991 r . w Puszczy Białowieskiej przywódcy trzech republik: Rosji, Ukrainy i Białorusi podpisali decyzję o likwidacji ZSRR i utworzeniu WPN. Zob. M. Michur-Ziemba, *Cele i zasady funkcjonowania Wspólnoty Niepodległych Państw,* „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne" 2007, nr 1, s. 223. Zob. także E. Dynia, *Uznanie państwa przez organizację międzynarodową. Uznanie państw powstałych po rozpadzie ZSRR i Jugosławii,* „Rzeszowskie Zeszyty Naukowe Prawo i

Konwencja Wspólnoty Niepodległych Państw o Prawach Człowieka i Podstawowych Wolnościach z dnia 26 maja 1995 r[180]. Ma ona charakter subregionalny[181]. W Konwencji tej zawarto szeroki katalog gwarantowanych wolności i praw[182]. Nadzór nad wykonywaniem praw zawartych w Konwencji WPN o Prawach Człowieka i Podstawowych Wolnościach zapewnić ma Komisja Praw Człowieka WNP[183].

Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy, zaniepokojone poziomem ochrony przyznanej na mocy tej Konwencji (w szczególności faktem, że członkowie Komisji są mianowanymi przedstawicielami państw członkowskich oraz, że Komisja wdraża ten instrument za pośrednictwem zaleceń) oraz problemami w kwestii współistnienia z systemem praw człowieka Rady Europy, przyjęło w 2001 r. rezolucję wzywającą państwa członkowskie lub ubiegające się o członkostwo, będące również członkami WPN, o niepodpisywanie lub nieratyfikowanie Konwencji WNP. Ponadto zaleciło państwom, które już ją podpisały lub ratyfikowały, wydanie prawnie wiążącej deklaracji stwierdzającej, że procedury EKPCz nie będą zastępowane lub osłabiane poprzez uciekanie się do procedur Konwencji WNP[184].

1.4.1. Europejski system ochrony praw człowieka

1.4.1.1. Ochrona praw człowieka w Radzie Europy

Stworzenie odrębnego systemu ochrony praw człowieka rozważane było już na Kongresie Haskim (7-9 maja 1948 r.), zwołanym z inicjatywy Międzynarodowego Komitetu Koordynacji Ruchów na rzecz Zjednoczonej Europy. Kongresowi przewodził W. Churchill, a uczestniczyło w nim około 800 delegatów z 19 państw. Po raz pierwszy pojawiły się tam takie określenia jak „unia europejska", „swobodny przepływ ludzi", a także sugestie przyjęcia karty

---

Ekonomia" 1997, nr 21, s. 154. Formalny układ o powołaniu tej organizacji podpisano w Ałma Acie dnia 21 grudnia 1991 r. Tekst polski [w:] *Podstawowe dokumenty WPN* „Euroazja" 1994, nr 1-2, s. 3.

[180] Tekst polski [w:] „Human Rights Law Journal" 1996, vol. 17, nr 3-6, s. 159-162.

[181] J. Białocerowicz, *Prawo międzynarodowe publiczne. Zarys Wykładu,* Olsztyn 2003, s. 298.

[182] Katalog ten obejmuje m.in. prawo do życia, równość wobec prawa, prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, wolność wyznania, wolność słowa wolność zgromadzeń, prawo do zawarcia małżeństwa, prawo mniejszości narodowych do wyrażania i rozwijania tożsamości etnicznej, językowej, religijnej oraz kulturalnej, prawo do udziału w życiu publicznym, włączając uczestnictwo w wyborach. Katalog ten obejmuje także prawa socjalne takiej jak m. in.: prawo do pracy, prawo do zabezpieczenia socjalnego.

[183] J. Barcik, T. Srogosz, *Prawo międzynarodowe*…, Wyd. IV*,* op. cit., s. 406.

[184] M. N. Shaw, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. II, op. cit., s. 232.

praw człowieka, na której straży stanąłby trybunał międzynarodowy. Kongres zakończył się przyjęciem przesłania do Europejczyków[185].

W dniu 5 maja 1949 r. w Londynie przyjęty został Statut Rady Europy[186] przez Rządy Królestwa Belgii, Królestwa Danii, Republiki Francuskiej, Irlandii, Republiki Włoskiej, Wielkiego Księstwa Luksemburga, Królestwa Holandii, Królestwa Norwegii, Królestwa Szwecji i Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Północnej Irlandii. Aktualnie Rada Europy liczy 46 państw członków[187]. Rada Europy od początku istnienia opierała się na wspólnocie wartości, w szczególności na wspólnocie prawa, starając się harmonizować prawo państw członkowskich wokół wspólnych zasad. Statut w preambule i częściowo w art. 1 (cele organizacji) odwołuje się do potrzeby sprawiedliwości i współpracy międzynarodowej jako podstaw pokoju niezbędnego do zachowania ludzkości i jej cywilizacji, do wspólnoty wartości duchowych i moralnych, stanowiących wspólne dziedzictwo narodów europejskich i źródło wolności osobistej, politycznej i praworządności – zasad będących fundamentem prawdziwej demokracji. W art. 3 stanowi natomiast krótko, że każde państwo członkowskie Rady Europy zobowiązane jest przyjąć zasady rządów prawa oraz korzystania z praw człowieka i podstawowych wolności, a także szczerej współpracy dla osiągnięcia jej celów[188].

Procesowi powstawania Rady Europy nierozerwalnie towarzyszyły dyskusje o możliwości przyjęcia w ramach tej nowej regionalnej organizacji umowy międzynarodowej poświęconej ochronie praw człowieka. Idea wypracowania Karty Praw Człowieka stała się następnie przedmiotem bardziej szczegółowych studiów. Zajęła się tym ukonstytuowana na początku 1949 r. Międzynarodowa Sekcja Prawna Ruchu Europejskiego[189]. Tekst Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności został przyjęty dnia 4 listopada 1950 r. w Rzymie i otwarty do podpisu. Wkrótce potem w Paryżu podpisały ją wszystkie ówczesne państwa Rady Europy. Konwencja weszła w życie dnia 8 września 1953 r.

---

[185] G. Michałowska, *Ochrona praw człowieka w Radzie Europy i Unii Europejskiej,* Warszawa 2007, s. 92.

[186] ETS: 1949, No. 001. Tekst polski [w:] A. Przyborowska-Klimczak, E. Skrzydło-Tefelska, *Dokumenty europejskie,* t. III, Lublin 1999, s. 66-77 (dalej cyt. jako *Dokumenty europejskie...,* Tom III, op. cit.); Dz. U. 1994, nr 118, poz. 565.

[187] Lista państw członkowskich RE: www.coe.int/en/web/portal/the-council-of-europe-at-a-glance (dostęp: 18.04.2023 r.).

[188] E. Dynia, *Zasada demokracji, praworządności i poszanowania praw człowieka jako warunek członkostwa w Radzie Europy,* „Stosunki Międzynarodowe" 2021, nr 4, s. 37-38.

[189] Zob. szerzej na ten temat B. Bednarczyk, *Granice władzy. Wybrane problemy praw i wolności człowieka,* Kraków 2001, s. 174-175

po ratyfikowaniu jej przez dziesięć państw członkowskich[190]. W odniesieniu do każdego późniejszego sygnatariusza wchodzi ona w życie z datą złożenia dokumentów ratyfikacyjnych. Po ratyfikowaniu państwo nie może wypowiedzieć EKPCz nie wcześniej niż po upływie pięciu lat od daty podpisania z zachowaniem sześciomiesięcznego wypowiedzenia (art. 58 ust. 1 EKPCz). Ów fakt podawany jest do publicznej wiadomości. Trzeba pamiętać, że kraj, który traci członkostwo w Radzie Europy, przestaje być jednocześnie stroną EKPCz, a co za tym idzie – nie może już powoływać się na uprawnienia wynikające z tego tytułu (art. 58 ust. 3 EKPCz). Niemniej wypowiedzenie nie zwalnia zainteresowanego państwa od zobowiązań konwencyjnych, podjętych zanim wypowiedzenie się uskuteczniło (art. 58 ust. 2 EKPCz)[191].

Europejska Konwencja Praw Człowieka zasługuje ona na miano najważniejszej z Konwencji Rady Europy[192]. Znaczenie Konwencji polega na tym, że zawiera katalog podstawowych praw, głównie obywatelskich i politycznych, oraz tworzy system ochrony tychże praw, oparty na skardze indywidualnej do ETPCz. System ten można traktować z całą pewnością jako najbardziej efektywny międzynarodowy system ochrony praw człowieka[193]. Twórcy Konwencji byli pragmatykami. Uznali, że w tekście pierwotnym powinny znaleźć się sprawy, które wtedy wydawały się najważniejsze i możliwe do rzeczywistego wypełnienia w krótkim czasie przez każde z państw, które podpisały Konwencję. Ważny był także wzgląd na konieczność uzyskania jak najszerszego konsensusu między tymi państwami co do treści Konwencji. Wierząc w rozwój Wspólnot Europejskich zdawali sobie sprawę z konieczności rozszerzenia praw i wolności człowieka. Nie chcąc burzyć tekstu pierwotnego Konwencji, zaproponowali, aby kolejne prawa i wolności zawrzeć w tzw. protokołach dodatkowych[194].

Europejska Konwencja Praw Człowieka nie zawiera jednak praw o charakterze społecznym i gospodarczym. Kwestie te reguluje odrębna konwencja - Europejska Karta Socjalna z 1961 r. Gwarantuje ona ochronę praw społecznych zatrudnionych i członków ich rodzin. Karta była trzykrotnie uzupełniana protokołami dodatkowymi z: 5 maja 1988 roku[195],

---

[190] Dokonały tego kolejno: Wielka Brytania, Norwegia, Szwecja, RFN, Protektorat Saary, Irlandia, Grecja, Dania, Islandia i Luksemburg. M. A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka,* Wyd. VIII, Warszawa 2021, s. 21

[191] S. Kowalska, *Odpowiedzialność państwa w kontekście funkcjonowania Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu,* „Państwo i Społeczeństwo" 2010, nr 4, s. 80-81.

[192] P. Hofmański, *Europejska Konwencja Praw Człowieka i jego znaczenie dla prawa karnego,* Wyd. II, Białystok 1993, s. 15.

[193] W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne…,*Wyd. XVIII, op. cit., s. 365.

[194] S. Sagan, J. Ciechanowska, *Organy i korporacje ochrony prawa,* Warszawa 2010, s. 182.

[195] ETS: 1989, No. 86. Tekst polski [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. I, op. cit. s. 183-197.

21 października 1991 roku[196] oraz z 9 listopada 1995 roku[197]. Natomiast zrewidowana Europejska Karta Socjalna uchwalona została 3 maja 1996 r[198]. Zmiany wprowadzone w nowej Europejskiej Karty Socjalnej polegały głównie na podwyższeniu standardu ochrony oraz rozszerzeniu zakresu podmiotowego i przedmiotowego stosowania artykułów EKS. W stosunku do Europejskiej Karty Socjalnej z 1961 r., nowa Europejska Karta Socjalna z 1996 r. zrewidowała zasadę niedyskryminacji w korzystaniu z ustanowionych w niej praw[199].

Cechą szczególną Europejskiej Karty Socjalnej jest rozbudowany system międzynarodowej kontroli wykonywania zobowiązań przez państwa, które ratyfikowały Kartę. Artykuły EKS stanowią wytyczne kształtowania takiej polityki, która powinna pozwolić na godne życie. Prawa społeczne w Karcie pokazują w jakim kierunku powinna zmierzać polityka społeczna, aby obywatelskie, polityczne, ekonomiczne, socjalne i kulturalne prawa człowieka były w pełni zagwarantowane[200].

W 1983 roku, Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy zaleciło, aby Komitet Ministrów Rady Europy przyjął system prewencji w nowej Konwencji[201]. W dniu 26 listopada 1987 r. została sporządzona w Strasburgu Europejska Konwencja o Zapobieganiu Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu, która weszła w życie z dniem 1 lutego 1989 r. po wyrażeniu przez 7 państw członkowskich RE zgody na związanie się jej postanowieniami, co przewiduje art. 19 ust. 2 Konwencji. W stosunku do Polski, Konwencja weszła w życie z dniem 1 lutego 1995 r., w zgodzie z jej art. 19. ust 2 (dokument ratyfikacji złożony został w dniu 10 października 1994 r.)[202].

Kolejną konwencją ustanawiająca pewien system kontroli jest Konwencja Ramowa o ochronie mniejszości narodowych otwarta do podpisu 1 lutego 1995 r. (weszła w życie 1 lutego 1998 r.)[203]. Mechanizm implementacyjny ustanowiony na podstawie Konwencji, przewiduje, że w ciągu roku od jej wejścia w życie w stosunku do państwa-strony winno ono

---

[196] ETS: 1992, No. 128. Ibidem, s. 197-202.
[197] ETS: 1996, No. 142. Ibidem, s. 203-210.
[198] ETS: 1996, No. 163. Ibidem, s. 211-251; Dz. U. 2001, nr 8, poz. 67.
[199] T. Jurczyk, *Geneza rozwoju…,* op. cit., s. 39.
[200] J. Koperek, *Katalog praw społecznych w Europejskiej Karcie Społecznej,* „Roczniki Teologiczne" 2014, nr 1, s. 259.
[201] D. P. Fidler, *Recent De Recent Developments: The European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment,* „Articles by Maurer Faculty" 1989, nr 872, s. 528-529.
[202] ETS: 1987, No. 126. Tekst polski [w:] E. Zielińska, *Standardy Prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom III. Prawo karne*, Warszawa 1997, s. 133-141; Dz. U. 1995, nr 46, poz. 238 (dalej cyt. jako Europejska Konwencja przeciwko Torturom z 1987 r.).
[203] ETS: 1995, No. 157. Tekst polski [w:] A. Bieńczyk-Missala, *Międzynarodowa ochrona…,* Wyd. I, op. cit. s. 355-362; Dz.U. 2002, nr 22, poz. 209.

przedłożyć informacje o środkach ustawodawczych i innych w celu zapewnienia wykonania przyjętych zobowiązań[204].

Z kolei Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Godności Istoty Ludzkiej wobec zastosowań Biologii i Medycyny uchwalona 4 listopada 1997 r.[205], pozostaje na razie jedynym prawnie wiążącym aktem prawa międzynarodowego w dziedzinie bioetyki[206]. Oprócz wyżej wymienionych konwencji Rada Europy przyjęła także inne konwencje, których łącznie jest obecnie ponad 220. Od 2005 r. stosowana jest ich jednolita nazwa: konwencje Rady Europy[207].

Drugą kategorię tworzą akty zaliczane do tzw. miękkiego prawa (*soft law*), które nie mają mocy prawnie wiążącej, niemniej jednak odgrywają istotną rolę w ukierunkowaniu działalności państw członkowskich Rady Europy. Należą do tej kategorii w szczególności zalecenia Komitetu Ministrów RE oraz uchwały i zalecenia Zgromadzenia Parlamentarnego RE[208]. Przy ocenie ich znaczenia należy uwzględnić, że Rada Europy nazywana jest „organizacją wartości", a w tej sytuacji państwa, które dobrowolnie do niej przystąpiły po to, by wspólnie kreować standardy a następnie wdrażać je do praktyki ustrojowej, powinny je realizować bez względu na ich charakter prawny. Są to przecież, zwłaszcza w odniesieniu do zaleceń Komitetu Ministrów RE przyjmowanych z reguły w drodze konsensu, dokumenty wyrażające jednolitą wolę rządów państw członkowskich podążania w określonym kierunku. Byłoby więc rzeczą nielogiczną tolerowanie sytuacji, gdy państwo dobrowolnie godzi się na członkostwo w organizacji międzynarodowej i przyjmuje określony typ zobowiązań, a następnie odmawia ich realizacji[209].

---

[204] E. Dynia, *Europejski system ochrony praw człowieka a Polska* [w:] E. Dynia, Cz. Kłak (red.), Europejskie standardy ochrony praw człowieka a ustawodawstwo polskie, Rzeszów 2005, s. 21.

[205] ETS: 1997, No. 164. Tekst polski [w:] A. Bieńczyk-Missala, *Międzynarodowa ochrona…,* Wyd. I, op. cit., s. 363-371.

[206] Należy dodać, że Rada Europy była pierwszą organizacją międzynarodową, która już w 1978 r. dostrzegła konieczność międzynarodowej współpracy w zakresie bioetyki przyjmując rezolucję w sprawie zharmonizowania ustawodawstwa państw członkowskich odnoszących się do transplantacji pochodzenia ludzkiego. E. Dynia, *Wpływ Rady*…, op. cit., s. 63-64.

[207] J. Jaskiernia, *70 lat Rady Europy. Nowe wyzwania w dziedzinie demokracji, praworządności i ochrony praw człowieka*, „Państwo i Prawo" 2020, nr 3, s. 93.

[208] J. Jaskiernia, *Prawo Rady Europy a prawo krajowe – granice i wspólne obszary* [w:] B. Mikołajczyk, J. Nowakowska-Małusecka (red), Prawo międzynarodowe, europejskie i krajowe – granice i wspólne obszary. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Genowefie Grabowskiej*,* Katowice 2009, s. 256

[209] J. Jaskiernia, *Rada Europy jako „organizacja wartości",* „Studia Politologiczne" 2020, nr 17, s. 180. Nie sposób zgodzić się z niniejszym poglądem, że Rada Europy zakończyła etap tworzenia nowych standardów prawnych i ogranicza się wyłącznie do interpretowania praw poprzez orzecznictwo Europejski Trybunał Praw Człowieka. Współczesne wyzwania, takie jak rozwój sztucznej inteligencji, generują nowe problemy prawne, które wymagają reakcji normatywnej. Prace Rady Europy nad regulacjami dotyczącymi sztucznej inteligencji pokazują, że proces kodyfikacji i ustanawiania nowych standardów nadal trwa.

Dorobek normatywny Rady Europy odznacza się kilkoma charakterystycznymi cechami. Przede wszystkim powstaje w wyniku rzeczywistego zapotrzebowania państw europejskich na uregulowanie określonych zagadnień ich wzajemnej współpracy. Inną charakterystyczną cechą jest ich staranne przygotowanie pod względem merytorycznym. Ponadto dotyczą niemal wszystkich dziedzin współpracy międzynarodowej[210]. W związku z powyższym niektórzy autorzy twierdzą, że w Radzie Europy zakończył się okres kodyfikowania praw, wyznaczania nowych standardów, a weszła ona w okres dointerpretowywania praw człowieka przede wszystkim drogą orzecznictwa ETPCz[211].

Państwo, decydując się na członkostwo w Radzie Europy, bierze na siebie zestaw zobowiązań, które powinno realizować. W trakcie procedury akcesyjnej dokonywano więc oceny spełniania przez kandydata warunków członkostwa. Procedura ta odegrała kluczową rolę w oddziaływaniu RE na wdrożenie standardów demokratycznych w państwach Europy Środkowo-Wschodniej, gdy te aplikowały o członkostwo w RE[212]. Ponieważ przyjęcie zobowiązania międzynarodowego nie jest równoznaczne z jego późniejszym faktycznym wykonaniem, powstała wkrótce kwestia, w jaki sposób można kontrolować wypełnianie przez nowe państwa członkowskie zobowiązań akcesyjnych. W związku z powyższym powstały procedury monitoringowe Zgromadzenia Parlamentarnego RE oraz Komitetu Ministrów RE. Jako pewne ich uzupełnienie można traktować powołaną do życia w 1999 r. instytucję Komisarza Praw Człowieka Rady Europy[213].

Procedura monitoringowa i procedura akcesyjna są w chwili obecnej podstawowymi instrumentami, za pośrednictwem których RE może wpływać na wdrażanie

---

[210] A. Przyborowska-Klimczak, *Aktualne problemy i nowe dziedziny uregulowań prawnomiędzynarodowych w konwencjach Rady Europy* [w:] E. Dynia, Nauka prawa międzynarodowego u progu XXI wieku, Materiały pokonferencyjne, Rzeszów 2003, s. 216-217,

[211] P. A. Świtalski, *Miejsce Rady Europy w europejskiej architekturze instytucjonalnej* [w:] H. Machińska (red.), 60 lat Rady Europy. Tworzenie i stosowanie standardów prawnych, Warszawa 2009, s. 11.

[212] O ile kwestia oceny „demokratyczności" systemu politycznego państw nie stwarzała większych problemów do końca lat 80., o tyle nabrała ona ostrości w związku z kandydowaniem do Rady Europy całej grupy państw ze Środkowej i Wschodniej Europy, w których przestrzeganie wymaganej triady – rządy prawa, demokracja i prawa człowieka – budzić mogły uzasadnione wątpliwości. Po przyjęciu pierwszej grupy państw, m.in. Węgier (1990), Czechosłowacji (1991) i Polski (1991), pojawił się problem oceny sytuacji w państwach kwalifikowanych jako „demokracje małych intensywności" (Albania, Chorwacja, Mołdawia, Rosja, Ukraina oraz republiki bałtyckie). W tej sytuacji Zgromadzenie Parlamentarne przyjęło serię dyrektyw umożliwiających ocenę stopnia przestrzegania zobowiązań przez nowych członków. Zob. J. Symonides, *Ocena demokratyczności systemu politycznego państw w prawie międzynarodowym i praktyce międzynarodowej* [w:] E. Haliżak, D. Popławski (red)., Demokracja w stosunkach międzynarodowych, Warszawa 1997, s. 34–35

[213] E. Dynia, *Zasada demokracji…,* op. cit., s. 42.

systemu swych wartości. Należy jednak zauważyć, że Rada Europy nie ma do dyspozycji żadnych środków przymusu. Może zarządzić sankcje organizacyjne. Statut Rady Europy przewiduje możliwość opuszczenia organizacji przez państwo członkowskie na podstawie art. 7 i art. 8. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z dobrowolnym wystąpieniem z organizacji, przy czym państwo członkowskie zobowiązane jest do notyfikowania swojej decyzji Sekretarzowi Generalnemu. Natomiast art. 8 Statutu dotyczy sytuacji wykluczenia państwa z organizacji w przypadku poważnego naruszenia art. 3 Statutu. Wówczas wykluczenie poprzedza zawieszenie w prawach członka oraz wezwanie przez Komitet Ministrów RE do dobrowolnego wystąpienia z organizacji. Jako przykład można wskazać wydarzenia po 24 lutego 2022 r., które pokazały, że dotychczasowe mechanizmy Rady Europy nie wystarczyły do zapobieżenia poważnym naruszeniom wartości organizacji[214].

W odróżnieniu od tych dwóch procedur monitoringowych, mechanizm zbudowany na podstawie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka opiera się na organie sądowym, a mianowicie Europejskim Trybunale Praw Człowieka, którego działalność w założeniu, jest wolna od wszelkiego rodzaju czynników politycznych. W zarysie system ten od powyższych procedur odróżnia także szereg innych elementów. Procedura kontrolna (skargowa) w sytuacji podejrzenia naruszenia praw i wolności wymienionych w EKPCz, może zostać zainicjowana przez państwa członkowskie (skarga międzynarodowa) oraz przez grupę uprawnionych podmiotów wymienionych w art. 34 EKPCz (skarga indywidualna). Wyroki wydawane przez Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu są prawnie wiążące dla państw członkowskich, a nad ich wykonaniem czuwa organ polityczny, czyli Komitet Ministrów RE[215].

---

[214] Federacja Rosyjska, będąca państwem członkowskim, dokonała bezprawnej napaści zbrojnej na Ukrainę, również państwo członkowskie. Działania te były kontynuacją agresji rozpoczętej w 2014 r., kiedy to rosyjskie wojska bezprawnie zajęły Krym oraz obwody ługański i doniecki. W związku z zaistniałą sytuacją, 25 lutego 2022 r. Komitet Ministrów zawiesił Federację Rosyjską w prawach reprezentanta w organizacji, ze skutkiem natychmiastowym, w związku z agresją na Ukrainę. Dnia 16 marca 2022 r., podczas sesji specjalnej, Komitet Ministrów Rady Europy przyjął jednogłośnie rezolucję o wykluczeniu Federacji Rosyjskiej z organizacji. Decyzja ta została poprzedzona stanowczą opinią Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z dnia 15 marca 2022 r., w której stwierdzono, że Rosja dopuściła się poważnych naruszeń Statutu organizacji. Za wykluczeniem Rosji opowiedziało się 216 członków Zgromadzenia, przy braku głosów przeciwnych. W związku z powyższymi wydarzeniami oraz na podstawie art. 58 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, który przewiduje sześciomiesięczny okres wypowiedzenia, Federacja Rosyjska przestała być stroną EKPCz w dniu 16 września 2022 r. Zob. szerzej na ten temat J. Kowalski, *Wykluczenie Federacji Rosyjskiej z Rady Europy: wstępne refleksje na temat skutków*, „US Novum" 2024, nr 3, s. 121-123.

[215] M. Matyasik, *Rada Europy – ocena i przyszłość z perspektywy 60 lat funkcjonowania*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe" 2009, nr 3, s. 142.

Należy podkreślić, że Rada Europy, jako regionalna organizacja zajmująca się ochroną praw człowieka, odegrała fundamentalną rolę w budowaniu wspólnego systemu wartości opartego na demokracji, rządach prawa i poszanowaniu praw jednostki. Jej największym osiągnięciem pozostaje Europejska Konwencja Praw Człowieka wraz z mechanizmem sądowym w postaci Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Orzecznictwo ETPCz przez dekady kształtowało i wciąż kształtuje standardy ochrony praw człowieka w całej Europie, zmuszając państwa członkowskie do reform w obszarze chociażby prawa karnego, czy penitencjarnego. W tym sensie RE okazała się niezwykle skutecznym instrumentem harmonizacji i podnoszenia poziomu ochrony jednostki. Jednocześnie efektywność tego systemu napotyka istotne ograniczenia. Po pierwsze, ogromna liczba spraw wpływających do ETPCz prowadzi do przeciążenia Trybunału, co wydłuża czas rozpoznawania skarg i zmniejsza praktyczną dostępność ochrony. Po drugie, skuteczność systemu zależy od stopnia implementacji orzeczeń ETPCz przez państwa członkowskie, a praktyka pokazuje, że niektóre państwa, szczególnie te, które doświadczają kryzysów praworządności, wykazują poważne opóźnienia lub wręcz opór wobec wdrażania wyroków. Po trzecie Rada Europy nie dysponuje instrumentami silnego przymusu wobec państw, a jej mechanizmy nadzorcze pozostają ograniczone w swojej skuteczności.

1.4.1.2. Ochrona praw podstawowych w Unii Europejskiej

Zważywszy, że początki europejskich procesów integracyjnych wiązały się przede wszystkim z celami gospodarczymi, to naturalnym był wybór aby to Radzie Europy pozostawić sferę regionalnego (europejskiego) kształtowania systemu ochrony praw człowieka. Elementy budowy konstytucyjnej integracji europejskiej akcentowały bowiem w pierwszej kolejności potrzebę zapewnienia ładu i porządku na kontynencie. W pierwotnych traktatach stanowiących brak było odniesień do praw człowieka, z wyjątkiem sformułowania „zachować i umocnić pokój i wolność" zawartego w ostatnim akapicie preambuły[216].

Początkowo pominięcie ochrony praw podstawowych[217] w traktatach Wspólnot

[216] R. Grzeszczak, *Zupełny i efektywny system praw człowieka w Unii Europejskiej* [w:] D. Kornobis-Romanowska, Unia Europejska w roli gwaranta i promotora praw podstawowych, Sopot 2016, s. 83.

[217] Według niektórych autorów prawa człowieka i prawa podstawowe powinny być traktowane jako terminy równoznaczne, a jedynym instytucjonalnym rozróżnieniem, jakie można by zastosować jest takie, że terminu prawa człowieka używa się częściej gdy chodzi o stosunki zewnętrzne UE, natomiast prawa podstawowe stanowią określenie odnoszące się do praw człowieka w ich zastosowaniu

Europejskich powodowało, że ówczesny Europejski Trybunał Sprawiedliwości (obecnie Trybunał Sprawiedliwości UE) ostrożnie odnosił się do zarzutów naruszenia prawa krajowego, uznając się za niewłaściwy organ do ich oceny (sprawa *Stork*, 1959 r.)[218]. Od 1969 r. Trybunał wypracował doktrynę traktującą prawa podstawowe zawarte w ogólnych zasadach prawa wspólnotowego jako kryterium ochrony jednostki, rozwiniętą w orzeczeniu *Internationale Handelsgesellschaft* (1970 r.)[219]. Uznano wówczas, że prawo wspólnotowe nie może być uchylone przez prawo krajowe, nawet konstytucyjne, bez podważania jego charakteru jako prawa wspólnotowego i bez podawania w wątpliwość podstaw prawnych Wspólnoty[220]. W ten sposób, drogą kolejnych orzeczeń Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości kształtowała się wspólnotowa koncepcji ochrony praw podstawowych.

Sądowe określenie znaczenia ochrony praw podstawowych w systemie prawa wspólnotowego i mechanizmu odnoszenia się do krajowych lub międzynarodowych systemów ochrony praw człowieka zyskało z czasem aprobatę na poziomie politycznym, czego wyrazem było stopniowe pojawianie się w kolejnych traktatach nawiązań do praw podstawowych[221].

Z kolei na podstawie Traktatu o Unii Europejskiej, podpisanego 7 lutego 1992 roku w Maastricht (wszedł w życie 1 listopada 1993 r.)[222], stworzono instytucję obywatelstwa europejskiego, dzięki czemu oficjalnie mówić już można było o obowiązkach oraz prawach każdego obywatela Unii[223]. W art. F Traktatu przewidziano obowiązek poszanowania praw

---

wewnątrzwspólnotowym. Szerzej na ten temat zob. A. Płachta, *Zasada ochrony praw podstawowych* [w:] A. Wróbel (red.), Stosowanie prawa Unii Europejskiej przez sądy, Kraków 2005, s. 342-343.

[218] Wyrok Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości w sprawie *Friedrich Stork przeciwko Wysokiej Władzy Wspólnoty Węgla i Stali* z dnia 4 lutego 1959 r., sprawa 1/58. Treść orzeczenia dostępna na stronie internetowej: www.eur-lex.europa.eu (data dostępu: 4.05.2025 r.).

[219] Wyrok Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości w sprawie Internationale Handelsgesellschaft mbH przeciwko Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel z dnia 17 grudnia 1970 r., sprawa nr 11/70. Treść orzeczenia dostępna na stronie internetowej: www.eur-lex.europa.eu (data dostępu: 4.05.2025 r.).

[220] F. Jasiński, *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej*, Warszawa 2003, s. 35.

[221] Zob. szerzej na ten temat T. Sieniow, *Ochrona praw i wolności jednostek w Unii Europejskiej* [w:] A. Kuś (red.), Prawo Unii Europejskiej z uwzględnieniem Traktatu z Lizbony, Lublin 2010, s. 306-307; J. Barcz, *Instytucjonalne uwarunkowania strategii rozszerzenia Unii Europejskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 2009, z. 2, s. 87–88.

[222] Dz. Urz. UE, C 191, s. 1. Tekst polski [w:] A. Przyborowska-Klimczak, E. Skrzydło-Tefelska, *Dokumenty Wspólnot Europejskich,* Lublin 1994, s. 316-334.

[223] E. Tomczyk, *Ochrona Praw Człowieka w Unii Europejskiej,* „Krakowskie Studia Międzynarodowe" 2019, nr 4, s. 159. Zob. także M. Heler, *Ochrona praw człowieka w jednoczącej się Europie,* „Państwo i Społeczeństwo" 2003, nr 4, s. 174

podstawowych. Po wejściu w życie Traktaty Amsterdamskiego 2 października 1997 roku (wszedł w życie 1 maja 1999 r.)[224] regulacja ta została ujęta w art. 6 ust. 2 Traktatu o UE[225].

Pod koniec lat 90. XX w. powszechna stała się opinia, że ochrona praw człowieka w instytucjach wspólnotowych jest niekompletna i nieodpowiednia. W związku z powyższym zarysowała się potrzeba stworzenia jednego aktu prawnego, który zebrałby rozproszone w wielu aktach unijnych i kompleksowo uregulowałby kwestię praw podstawowych[226]. Podczas „szczytu" Unii Europejskiej w Nicei w dniach 6-8 grudnia 2000 r. uroczyście proklamowano unijną Kartę Praw Podstawowych (KPP)[227]. Akt ten zawiera wszystkie kategorie praw: osobiste, polityczne, socjalne, kulturalne i ekonomiczne. Karta Praw Podstawowych, mimo pierwotnych założeń, nie została przyjęta w formie umowy międzynarodowej, ale stanowiła porozumienie międzyinstytucjonalne, które nie posiadało mocy wiążącej[228].

Dopiero przyjęty w październiku 2007 r. Traktatu Lizbońskiego. (wszedł w życie 1 grudnia 2009 r.)[229], wzmacnia ochronę praw podstawowych w Unii Europejskiej przede wszystkim poprzez:

– inkorporację Karty Praw Podstawowych do prawa pierwotnego UE, a więc nadanie Karcie charakteru prawnie wiążącego (Karta ma być ponownie uroczyście proklamowana),

– wyposażenie UE w kompetencje do przystąpienia do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i zobowiązanie Unii do przystąpienia do tejże Konwencji[230].

---

[224] Skonsolidowana wersja Traktatu o Unii Europejskiej i Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską z uwzględnieniem zmian wprowadzonych postanowieniami Traktatu Amsterdamskiego, Dz. Urz. UE, C 340, s. 1. Tekst polski [w:] *Dokumenty europejskie...,* Tom III, op. cit., s. 130-150.

[225] Zgodnie z niniejszym artykułem: „Unia jest ustanowiona na zasadach wolności, demokracji, poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności oraz państwa prawa, na zasadach, które są wspólne państwom członkowskim". Ponadto w ust. 2 art. 6 TUE postanawia się, że: „Unia respektuje podstawowe prawa zagwarantowane w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności podpisanej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., oraz prawa wynikające z tradycji konstytucyjnych, wspólnych państwom członkowskim, jako zasady ogólne prawa wspólnotowego". Ibidem, s. 320.

[226] M. Woźniak, *Ochrona praw podstawowych w Unii Europejskiej w perspektywie Karty Praw Podstawowych UE,* „Rocznik Administracji Publicznej" 2021, nr 7, s. 53-54.

[227] Dz. Urz. UE, C 326, s. 391. Tekst polski [w:] J. Barcz, *Podstawy prawne Unii Europejskiej (wprowadzenie, wybór, opracowanie),* Wyd. III, Warszawa 2010, s. 451-464 (dalej cyt. jako J. Barcz, *Podstawy prawne...*, op. cit.).

[228] A. Jackiewicz, *Problematyka praw człowieka w świetle Karty Praw Podstawowych w aspekcie integracji Polski z Unią Europejską,* „Studia Europejskie" 2003, nr 2, s. 53-54.

[229] Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat Ustanawiający Wspólnotę Europejską; Dz. Urz. UE, C 306, s. 1.

[230] A. Wyrozumska, *Karta Praw Podstawowych - polskie obiekcje*, „Sprawy Międzynarodowe" 2007, nr 4, s. 59.

To najważniejsze elementy reformy ochrony praw podstawowych określonych w art. 6 nowego Traktatu o Unii Europejskiej (TUE)[231].

Wiążący charakter Karty uzupełnia wieloletnie zaangażowanie Trybunału Sprawiedliwości UE na rzecz wzmacniania praw podstawowych jako integralnej części praworządności w UE[232].

Skutki zmiany statusu Karty są następujące:

– Karta Praw Podstawowych stanie się prawem pierwotnym UE i uzyska ten sam status co Traktaty;

– Karta będzie mogła być stosowana bezpośrednio, tzn. będzie stanowiła bezpośrednie źródło prawa jednostki, pod warunkiem, że norma Karty będzie spełniała kryteria bezpośredniej skuteczności (nie wszystkie normy będą w ten sposób stosowane);

– możliwe będzie także pośrednie stosowanie Karty tj. stosowanie jej w celu interpretacji prawa krajowego znajdującego się w zakresie działania prawa UE (w zakresie kompetencji UE);

– w przypadku konfliktu z normą krajową stosowana będzie zasada prymatu prawa wynikającego z Karty w stosunku do prawa krajowego znajdującego się w zakresie kompetencji UE[233].

Kolejna reforma Traktatu z Lizbony dotyczyła wprowadzenia podstawy prawnej przystąpienia UE do EKPCz. Stał się nim art. 6 ust. 2 TUE, zgodnie z którym: „Unia przystępuje do Europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Przystąpienie do Konwencji nie narusza kompetencji Unii określonych w Traktatach”[234]. Postanowienie to odgrywa podwójną rolę. Jest to zarówno postanowienie stanowiące podstawę prawną przystąpienia, jak i ogólne rozwiązanie w kwestii kompetencji UE w tej materii. Art. 6 ust. 2 TUE formułuje zatem obowiązek przystąpienia UE do EKPCz. Obowiązek ten ma jednak „miękką” postać[235].

---

[231] Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana z dnia 30 marca 2010 r.); Dz. Urz. UE, C 83, s. 47. Tekst polski [w:] J. Barcz, *Podstawy prawne...,* op. cit., s. 56-261.

[232] K. Lenaerts, *Aby Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej była rzeczywistością dla wszystkich: 10 lat, odkąd Karta jest prawnie wiążąca,* „Europejski Przegląd Sądowy” 2020, nr 2, s. 4.

[233] A. Wyrozumska, *Karta Praw...,* op. cit., s. 63.

[234] Zob. art. 6 [w:] J. Barcz, *Podstawy prawne...,* op. cit., s. 61-62.

[235] C. Mik, *Przystąpienie Unii Europejskiej do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka* [w:] M. Balcerzak, T. Jasudowicz, J. Kapelińska-Pręgowska (red.), Europejska Konwencja Praw Człowieka i jej system kontrolny - perspektywa systemowa i orzecznicza, Toruń 2011, s. 49.

Zasady i sposób wykonania obowiązku przystąpienia UE do EKPCz zostały określone w postanowieniach Protokołu nr 8 przyjętego w dniu 19 marca 1985 r.[236] oraz w Deklaracji nr 2[237]. W art. 1 Protokołu zobligowano, by umowa o przystąpieniu UE do EKPCz odzwierciedlała konieczność zachowania szczególnych cech Unii i prawa Unii, podkreślając, że dotyczy to zwłaszcza: szczególnych warunków ewentualnego udziału Unii w organach kontrolnych Konwencji Europejskiej; mechanizmów niezbędnych do zapewnienia, aby skargi państw nieczłonkowskich i skargi indywidualne były kierowane prawidłowo przeciwko Państwom Członkowskim lub UE, w zależności od danego przypadku[238]. Zgodnie z art. 2 Protokołu przyszła umowa ma gwarantować, iż przystąpienie UE do EKPCz nie będzie miało wpływu na kompetencje Unii i uprawnienia jej instytucji oraz potwierdzać, że jej postanowienia nie wpłynął „na szczególną sytuację Państw Członkowskich w odniesieniu do EKPCz. W Deklaracji zapisano z kolei, iż przystąpienie Unii do EKPCz „powinno nastąpić w taki sposób, aby można było zachować szczególny charakter porządku prawnego Unii".

UE w Traktacie reformującym wypracowała więc przepis, który umożliwia i bezpośrednio obliguje ją do przystąpienia do EKPCz. By stało się to możliwe, regulacje w tej kwestii musiała wprowadzić również Rada Europy – EKPCz w pierwotnym brzmieniu nie zawierała bowiem przepisu dopuszczającego możliwość stania się jej stroną przez podmiot inny niż państwo. Mocą Protokołu nr 14 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka z dnia 13 maja 2004 r. do art. 59 EKPCz dodano nowy ust. 2, który wskazuje, że „Unia Europejska może przystąpić do niniejszej Konwencji"[239]. W ten sposób droga do przystąpienia Unii Europejskiej do Konwencji została otwarta[240].

Negocjacje akcesyjne rozpoczęły się w 2010 roku i trwały trzy lata[241]. Proces negocjacyjny dotyczący akcesji został zakończony w kwietniu 2013 roku poprzez podpisanie

---

[236] Protokół nr 8 Dotyczący Art. 6 ustęp 2 Traktatu o Unii Europejskiej w sprawie przystąpienia Unii do Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Dz. Urz. UE, C 202, s. 273. Tekst polski [w:] J. Barcz, *Podstawy prawne...*, op. cit., s. 342;

[237] Deklaracja nr 2 dołączona do Aktu Końcowego Konferencji Międzyrządowej, która przyjęła Traktat z Lizbony [w:] Ibidem, s. 393.

[238] G. Stachowiak, *Przystąpienie Unii Europejskiej do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności jako droga do ujednolicenia europejskiego systemu ochrony praw człowieka z uwzględnieniem działań trio prezydencji Polska – Dania – Cypr*, „Zeszyty Naukowe Koła Studentów Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego" 2013, nr 1, s. 29.

[239] Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. VII, op. cit., s. 242.

[240] L. Garlicki, *Przystąpienie UE do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka – przygotowania i problemy*, „Europejski Przegląd Sądowy" 2011, nr 1, s. 15.

[241] Zob. szerzej na ten temat A. Marcisz-Dynia, *European Union Accession to the European Convention on Human Rights. Outline of the Theoretical Framework,* „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2020, nr 5, s. 416.

draftu umowy akcesyjnej Unii Europejskiej do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka[242]. Jednak dwa lata później, w szeroko komentowanej Opinii nr 2/133 [243] Trybunał Sprawiedliwości UE stwierdził, że Porozumienie w sprawie przystąpienia UE do EKPCz nie jest zgodne z art. 6 ust. 2 TUE.

W uzasadnieniu do opinii 2/13 przedstawił 10 argumentów uzasadniających swoje stanowisko[244]. Przede wszystkim, odniósł się do niebezpieczeństwa podważania przez ETPCz zasady wzajemnego zaufania pomiędzy poszczególnymi państwami członkowskimi UE. W ten sposób bowiem może zachodzić niebezpieczeństwo, ze ETPCz stanie się interpretatorem prawa unijnego, czy też będzie pośrednio dokonywał korekty niektórych rozwiązań ustawowych. Opinia 2/13 może zatem oznaczać przede wszystkim tymczasowe zablokowanie akcesji UE do EKPCz, ponieważ w przypadki akcesji rozstrzygnięcie przez ETPCz, nawet wpadkowo o kompetencji i wykładni prawa UE wydaje się nie do uniknięcia[245].

Jak zauważa A. Bodnar, przystąpienie UE do EKPCz mogło niektóre z tych problemów rozwiązać. Jego celem było przecież ustalenie właściwych relacji pomiędzy dwoma systemami ochrony praw jednostki. Tymczasem ETPCz wciąż jest odpowiedzialny za poziom przestrzegania praw człowieka w Europie, a EKPCz wiąże wszystkie państwa członkowskie UE. Oznacza to, że wobec braku przystąpienia UE do EKPCz, ETPCz będzie prawdopodobnie poszukiwał metod zwiększenia swojego oddziaływania na system prawny UE[246].

Oprócz Karty Praw Podstawowych, która stanowi podstawowy akt gwarantujący ochronę praw jednostki w porządku prawnym UE, istotną rolę w tym zakresie odgrywają również instytucje i organy Unii Europejskiej. Obecnie wszystkie instytucje UE (Parlament Europejski, Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, Komisja Europejska, Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej, Trybunał Obrachunkowy oraz Europejski Bank Centralny) w różnym zakresie, wynikającym z posiadanych kompetencji, podejmują w swojej działalności

---

[242] M. Boniecka, *Rada Europy i Unia Europejska jako dwie główne organizacje chroniące prawa człowieka w Europie – krytyczna analiza na podstawie wybranych wyroków,* „Zeszyty Naukowe Prawa Konstytucyjnego" 2017, nr 10, s. 128.

[243] Opinia numer 2/133 Trybunału Sprawiedliwości UE z dnia 18 grudnia 2014 r.,www.eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:62013CV0002 (data dostępu: 28.08.2023 r.)

[244] A. Wróbel, *Dekalog akcesyjny, czyli dziesięć argumentów Trybunału Sprawiedliwości przeciwko przystąpieniu Unii Europejskiej do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka,* „Europejski Przegląd Sądowy" 2015 , nr 12, s. 4-7.

[245] K. Kowalik-Bańczyk, *Autonomia prawa unijnego w świetle opinii 2/13,* „Europejski Przegląd Sądowy" 2015 , nr 12, s. 19.

[246] A. Bodnar, *Standard „równoważnej ochrony" w odniesieniu do ochrony praw człowieka po opinii Trybunału Sprawiedliwości 2/13,* „„Europejski Przegląd Sądowy" 2015, nr 12, s. 49.

działania ukierunkowane na ochronę praw człowieka[247].

Z kolei do najważniejszych organów UE, z punktu widzenia praw człowieka należą: Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich, badający skargi dotyczące przypadków niewłaściwego administrowania w instytucjach i organach Unii Europejskiej oraz Agencja Praw Podstawowych UE, oferująca politykom krajowym i unijnym niezależne, oparte na dowodach - doradztwo, w zakresie praw podstawowych.[248] Ponadto należy wspomnieć o Specjalnym Przedstawicielu Unii Europejskiej ds. Praw Człowieka, do którego obowiązków należy m.in. zwiększanie skuteczności, obecności i widoczności Unii w zakresie ochrony i propagowania praw człowieka, zwłaszcza poprzez pogłębianie dialogu w dziedzinie współpracy politycznej Unii z krajami trzecimi, podmiotami gospodarczymi, społeczeństwem obywatelskim oraz organizacjami międzynarodowymi i regionalnymi, a także poprzez działania na forach międzynarodowych oraz poprawa spójności unijnych działań w zakresie praw człowieka i szersze uwzględnianie kwestii praw człowieka we wszystkich obszarach działań zewnętrznych Unii oraz o Grupie Roboczej ds. Praw Człowieka, która odpowiedzialna jest za kwestie związane z prawami człowieka w stosunkach zewnętrznych UE. Do jej zadań należy m.in. zbieranie i ocena bieżących informacji o naruszeniach praw człowieka w różnych częściach świata oraz przedstawianie propozycji reakcji Unii na takie naruszenia[249].

Równocześnie, UE prowadzi aktywną politykę ochrony praw człowieka poza swoimi granicami, w ramach polityki zagranicznej i zawieranych umów z państwami trzecimi. Umowy handlowe lub umowy o współpracy z państwami trzecimi zawierają klauzulę zakładającą, że prawa człowieka są zasadniczym elementem współpracy między stronami. Obecnie jest już ponad 120 takich umów. W razie naruszenia praw człowieka przez którykolwiek z tych krajów, koncesje handlowe mogą zostać zawieszone, a programy pomocy - zawężone lub skrócone[250].

---

[247] Zob. szerzej na ten temat S. A. Paruch, *Efektywność systemów ochrony praw człowieka Rady Europy i Unii Europejskiej,* Toruń 2019, 273-296.

[248] R. Wieruszewski, *Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej – think tank czy watchdog?* [w:] A. Kozłowski (red.), Rządy prawa jako wartość uniwersalna: księga jubileuszowa Profesora Krzysztofa Wójtowicza, Wrocław 2022, s. 715-716.

[249] P. Tacik, *Ochrona Praw Podstawowych w Unii Europejskiej po traktacie z Lizbony - próba bilansu,* „Politeja" 2018, nr 3, s. 314-315. Zob. także S. Douglas-Scott, *The European Union and Human Rights after the Treaty of Lisbon, „*Human Rights Law Review" 2011, nr 4, s. 646.

[250] Praktyka pokazuje, że stosowanie omawianej klauzuli nie jest jednolite - różni się w zależności od charakteru państw i regionu geograficznego, w którym dane państwo się znajduje, a w odniesieniu do niektórych państw, jak np. Chiny w ogóle jej nie wynegocjowano,. Niewątpliwie wyjątkową pozycję mają państwa Azji, Karaibów i Pacyfiku – klauzula w ich przypadku jest szczególnie rozbudowana i obliguje m.in. do podjęcia negocjacji przed zawieszeniem stosowania umowy. I. Miedzińska, *Prawa*

Podsumowując, wydaje się, że ochrona praw podstawowych oraz wolności człowieka należą do zainteresowań Unii Europejskiej, która stara się promować i egzekwować przestrzeganie praw podstawowych nie tylko na terytorium państw członkowskich, ale także poza swymi granicami, poprzez zawieranie umów międzynarodowych. Najważniejszym aktem prawnym kodyfikującym prawa i wolności człowieka i obywatela w zbiorze prawa unijnego jest Karta Praw Podstawowych. Mimo że Unia Europejska wciąż stoi przed licznymi wyzwaniami w zakresie ochrony praw podstawowych, w tym związanymi z jej przystąpieniem do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, dotychczas podejmowane działania i wprowadzane rozwiązania, zarówno o charakterze prawnym, jak i praktycznym, pokazują, że UE pełni istotną rolę w promowaniu i egzekwowaniu standardów praw człowieka na arenie międzynarodowej.

1.4.1.3. Ochrona praw człowieka w ramach Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie

Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie stanowi kontynuację Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE). Zmiana nazwy nastąpiła 1 stycznia 1995 r. na podstawie decyzji podjętej podczas spotkania szefów państw lub rządów państw KBWE w Budapeszcie 6 grudnia 1994 r. Przekształcenie nazwy, zgodnie z ustaleniami tego spotkania, nie spowodowało zmiany charakteru zobowiązań przyjętych w ramach KBWE, jej statusu i instytucji[251].

W 1973 r. zwołano pierwsze obrady w ramach KBWE. Spotkanie przedstawicieli 35 państw, przebiegające w Helsinkach i Genewie, trwało ponad 2 lata i zostało uwieńczone podpisaniem 1 sierpnia 1975 r. Aktu Końcowego KBWE[252]. Dokument ten wyznaczył ogólne ramy współpracy, głównie w sferze bezpieczeństwa międzynarodowego, a także uregulował stosunki między państwami w wielu istotnych obszarach. Przyjęte w nim postanowienia dzielone są na tzw. koszyki: koszyk I obejmuje zasady rządzące stosunkami

człowieka w polityce zagranicznej Unii Europejskiej – aspekty prawne, „Młody Jurysta" 2018, nr 1, s. 50.

[251] Zob. A. Przyborowska-Klimczak, E. Skrzydło-Tefelska, *Dokumenty europejskie,* tom II, Lublin 1999, s. 15 (dalej cyt. jako *Dokumenty europejskie…*, tom II, op. cit.).`

[252] Tekst Aktu Końcowego KBWE [w:] M. Flemming, *Międzynarodowe prawo…,* Wyd. IV, op. cit., s. 82-90.

europejskimi w zakresie współpracy polityczno-wojskowej; koszyk II dotyczy współpracy gospodarczej, naukowo-technicznej oraz współpracy w zakresie ochrony środowiska naturalnego, koszyk III normuje współdziałanie m.in. w sferze kultury i oświaty, a także konkretyzuje zasadę poszanowania praw człowieka[253].

Za istotną część Aktu Końcowego KBWE uważa się Deklarację zasad rządzących stosunkami między państwami uczestniczącymi, tzw. „dekalog helsiński". Zawiera on dziesięć kluczowych zasad, które państwa uczestniczące zobowiązały się przestrzegać i urzeczywistniać w ich wzajemnych relacjach. Deklaracja stała się podstawą systemu wspólnych wartości i akceptowanych sposobów postępowania państw we wzajemnych stosunkach. Przestrzeganie przez państwa wymienionych w niej zasad stworzyło podstawy do integracji europejskiej[254].

W Akcie Końcowym KBWE poświęcono wiele miejsca poszanowaniu praw człowieka i fundamentalnych wolności oraz "współpracy w dziedzinie humanitarnej"[255]. Zagadnienia dotyczące praw człowieka zostały rozmieszczone w koszykach "pierwszym" i "trzecim". Zawarty w „pierwszym koszyku" Dekalog Helsiński obejmuje zasadę siódmą nakazującą poszanowanie praw człowieka i podstawowych wolności włączając wolność myśli, sumienia, religii lub przekonań. Natomiast w ramach „trzeciego koszyka" uwzględniono m.in "współpracę w obszarze humanitarnym", która to forma obejmowała zagadnienia praw człowieka objęte tytułami „kontakty ludzkie", „informacja", „współpraca w obszarze kultury" oraz „współpraca w obszarze edukacji"[256]. Jak wskazuje A. Jach o sile oddziaływania deklaracji helsińskiej świadczyć może fakt, iż jej postanowienia przetrwały wszystkie kryzysy w stosunkach między Wschodem a Zachodem. Bezspornie można powiedzieć, że uruchamiając działania na rzecz obrony praw człowieka i stając na straży ich wypełniania przez państwa sygnatariuszy, Akt Końcowy KBWE stał się nie tylko impulsem do instytucjonalizacji organizacji ruchu praw człowieka, ale także uruchomił proces destrukcji reżimów komunistycznych[257].

Należy zauważyć, że Akt Końcowy nie zawierał właściwych wielu umowom

---

[253] B. Kuźniak, M. Marcinko, M. Ingelevič-Citak, *Organizacje międzynarodowe*, Wyd. V, Warszawa 2017, s. 227.
[254] E. Dynia, *Integracja Europejska,* Wyd. I, Warszawa 2004, s. 224.
[255] W. Czapliński, A. Wyrozumska, *Prawo międzynarodowe…,*Wyd. II, op. cit., s. 579.
[256]A. Horajska., *Obszary aktywności Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE w europejskim systemie ochrony praw człowieka*, [w:] J. Jaskiernia (red.), Europejski system ochrony praw człowieka. Aksjologia-instytucje- efektywność, t. 2, Toruń 2015, s. 286-287.
[257]A. Jach, *Akt Końcowy KBWE i jego wpływ na instytucjonalizację ruchu praw człowieka w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej 1975–1991 (wybrane aspekty),* „Nowa Polityka Wschodnia" 2017, nr 2, s. 173.

międzynarodowym postanowień dotyczących mechanizmów czy procedur nadzorujących wdrażanie w życie przyjętych zobowiązań. Rozdział IV ustanawiał dość oszczędny, jak mogłoby się początkowo wydawać, mechanizm tego rodzaju, mianowicie tak zwane Spotkania Przeglądowe, w toku których przedstawiciele państw KBWE mieli dyskutować postęp osiągnięty w realizacji zobowiązań, problemy na tej drodze, a także możliwość dalszego rozwoju współpracy między państwami KBWE[258]. Począwszy od 1978 r. odbywały się także spotkania ekspertów, poświęcone różnorodnej tematyce, w tym praw człowieka, instytucjom demokratycznym, ochronie środowiska i pokojowego rozwiązywania sporów[259]. Co roku odbywa się jedynie Forum Ekonomiczne w Pradze, w ramach którego od 1997 roku spotyka się Wysoka Rada w randze politycznej dyrektorów departamentów resortów spraw zagranicznych[260]. W ostatnich latach w ramach OBWE organizowane są seminaria i konferencje o większym stopniu szczegółowości omawianych zagadnień niż wcześniejsze konferencje tematyczne[261].

Podczas trwającego w dniach 9-21 listopada 1990 roku w Paryżu szczytu KBWE, odbywającego się po „Jesieni Ludów" przyjęto Paryską Kartę Nowej Europy[262], która zapoczątkowała instytucjonalizację KBWE, wprowadzając zasadę, że przy okazji zwoływanych co dwa lata Spotkań Przeglądowych będą się odbywać spotkania na szczycie, oraz powołując do życia: Radę KBWE (obecnie Rada Ministerialna), Komitet Wysokich Przedstawicieli (w grudniu 1994 r. zmieniono nazwę na Wysoką Radę), Sekretariat, Centrum Zapobiegania Konfliktom, Biuro Wolnych Wyborów z siedzibą w Warszawie (przekształcone następnie, decyzją praskiego posiedzenia Rady podjętą pod koniec stycznia 1992 r., w Biuro do spraw Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka. Postanowienia Karty Paryskiej były

---

[258] Pierwsze spotkanie przeglądowe odbyło się w Belgradzie (4 października 1977 r. - 9 marca 1978 r.), a kolejne w Madrycie (11 listopada 1980 r. - 9 września 1983 r.), Wiedniu (4 listopada 1986 r. - 19 stycznia 1989 r.), Helsinkach (24 marca 1992 r. -10 lipca 1992 r.), Budapeszcie (10 października 1994 r. - 6 grudnia 1994 r.), Lizbonie (2-3 grudnia 1996 r.), Stambule (18-19 listopada 1999 r.). Zob. S. Rynkiewicz, *Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie* [w:] M. Perkowski (red.), Integracja Europejska. Wprowadzenie, Warszawa 2002, s. 484. Zob. także. E. Morawska, *Ludzki wymiar KBWE/OBWE* [w:] Helsińska Fundacja Praw Człowieka. Szkoła Praw Człowieka. Teksty wykładów. Zeszyt 3, Warszawa 1998, s. 88.

[259] Do 1989 roku odbyło się osiem tego typu spotkań. W późniejszym czasie spotkania ekspertów zostały przeniesione na poziom instytucjonalny. E. Dynia, *Integracja Europejska...,* Wyd. I, op. cit., s. 225.

[260] www.gov.pl/web/obwe/polska-w-obwe (data dostępu: 05.04.2025 r.)

[261] np. 6-17 października 2025 r. w Warszawie odbyła się konferencja poświęcona prawom człowieka w ramach OBWE oraz konsekwencjom bieżących wydarzeń i trendów dla bezpieczeństwa w regionie, Warsaw Human Dimension Conference | OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (data dostępu: 05.12.2025 r.)

[262] Zob. tekst polski [w:] A. Bieńczyk-Missala, *Międzynarodowa ochrona praw…,*Wyd. I, op. cit., s. 428-431.

również rozwijane w dokumentach innych spotkań KBWE[263].

W tym kontekście należy wskazać, że podczas konferencji kopenhadzkiej przyjęto dokument końcowy[264], który dotyczył praw człowieka, a także budowania demokracji i rządów prawa. Ustosunkowano się także do praw mniejszości narodowych oraz zobowiązań państw w zakresie ich ochrony[265]. Z kolei w Dokumencie Moskiewskim z dnia 3 października 1991 r.[266], potwierdzono że kwestie odnoszące się do praw człowieka, podstawowych wolności, demokracji i rządów prawa stanowią podstawę porządku międzynarodowego[267].

Zasadnicze znaczenie w procesie dostosowywania KBWE do zmian zachodzących w Europie miało spotkanie przeglądowe w Helsinkach,, które przyjęło 10 marca 1992 r. Dokument Helsiński. Wyznaczenie czasu przemian[268]. Zgodnie z niniejszym dokumentem ochrona i promocja praw człowieka i podstawowych swobód oraz umacnianie instytucji demokratycznych pozostają istotną podstawą kompleksowego bezpieczeństwa. Zupełnym novum była deklaracja państw zawarta w punkcie 25, która głosiła, że uznają one KBWE za regionalne porozumienie w rozumieniu rozdziału VIII Karty NZ[269].

W Deklaracji Lizbońskiej z dnia 3 grudnia 1996 r.[270] uwzględniono nowe elementy. Obszar OBWE uznano za jednolitą przestrzeń kooperatywnego bezpieczeństwa, opartego na demokracji, poszanowaniu praw człowieka, praworządności, gospodarce rynkowej i sprawiedliwości społecznej. W myśl - OBWE odgrywa rolę organizacji komplementarnej wobec innych organizacji i instytucji bezpieczeństwa (także wobec NATO); działania wszystkich organizacji powinny wzajemnie się uzupełniać, nie przechodząc w stosunki podporządkowania lub nadrzędności[271].

Należy stwierdzić, że wymienione wyżej dokumenty przyjęte w ramach OBWE

---

[263] E. Dynia, *Integracja Europejska…,* Wyd. I, op. cit., s. 225-226. Zob. także T. Astramowicz-Leyk, *Międzynarodowe systemy ochrony praw i wolności człowieka,* Olsztyn 2009, s. 88-89.
[264] Dokument spotkania kopenhaskiego konferencji w sprawie wymiaru ludzkiego KBWE z dnia 29 czerwca 1990 r. [w:] A. Bieńczyk-Missala, *Międzynarodowa ochrona praw…,* Wyd. I, op. cit., s. 411-427.
[265] M. Heinze, *Wysoki Komisarz OBWE do spraw Mniejszości Narodowych jako instytucja regionalnej ochrony praw człowieka w Europie Środkowej i Wschodniej* [w:] J. Jaskiernia (red.), Europejski system…, op. cit., s. 286
[266] Zob. [w:] A. Bieńczyk-Missala, *Międzynarodowa ochrona praw…,* Wyd. I, op. cit., s. 433-447.
[267] J. Menkes, *III koszyk KBWE − na drodze do równości praw w Europie,* „Rocznik Nauk Społecznych" 1994-1995, z. 1, s. 80–81.
[268] Zob. [w:] A. Bieńczyk-Missala, *Międzynarodowa ochrona praw…,* Wyd. I, op. cit., s. 448-462.
[269] H. Ognik, *Organizacja Bezpieczeństwa i współpracy w Europie* [w:] S. Parzymies (red.), Europejskie struktury współpracy. Informator, Warszawa 1997, s. 80.
[270] Zob. [w:] *Dokumenty europejskie…,*Tom III*,* op. cit., s. 112-122.
[271] S. Rynkiewicz, *Organizacja Bezpieczeństwa…,* op. cit., s. 486.

(wcześniej KBWE) nie mają charakteru prawnie wiążącego w rozumieniu prawa międzynarodowego. Stanowią one polityczne zobowiązania państw uczestniczących, które nie podlegają procedurze ratyfikacyjnej ani nie kreują prawnie wiążących obowiązków podlegających formalnym mechanizmom egzekucyjnym.

Z kolei na poziomie instytucjonalnym w ramach OBWE za ochronę praw człowieka odpowiada Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka z siedzibą w Warszawie. Ma ono wpływ na ochronę praw człowieka na kontynencie europejskim. Oprócz Biura w ramach OBWE działa także Wysoki Komisarz do spraw Mniejszości Narodowych (od 1992 r.) oraz Przedstawiciel do spraw Wolności Mediów (od 1997 r.)[272].

W wymiarze proceduralnym ochrona ta została dodatkowo wzmocniona poprzez ustanowienie dwóch mechanizmów tj. wiedeńskiego i moskiewskiego. Mechanizm wiedeński umożliwia członkom organizacji podnoszenie na forum OBWE kwestii związanych z demokracją i przestrzeganiem praw człowieka w innym państwie uczestniczącym, z kolei mechanizm moskiewski uzupełnia go o możliwość powołania specjalnej misji w celu rozwiązania problemów wymiaru ludzkiego w danym państwie[273]. Ogólne zasady prowadzenia misji terenowych przez OBWE określono w Stambulskiej Karcie Bezpieczeństwa Europejskiego z dnia 19 listopada 1999 r [274]. Misje terenowe OBWE są jednym z najważniejszych i najbardziej znanych instrumentów zarządzania kryzysowego[275]. W ostatnich latach mechanizm moskiewski jest coraz częściej stosowany – 12 razy od ustanowienia w 1991 r., z czego aż trzy w związku z konfliktem zbrojnym między Federacją Rosyjską a Ukrainą[276].

---

[272] W sferze zainteresowania Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka leżą zagadnienia praw człowieka oraz procesy demokratyzacji – realizuje około stu tzw. projektów demokratyzacyjnych w różnych państwach OBWE, których celem jest wzmocnienie społeczeństwa obywatelskiego jako istotnego czynnika ustanowienia stabilnego, demokratycznego społeczeństwa. W ten sposób znacząco przyczynia się do utrwalenia stabilizacji i rozwoju gospodarczego. W minionym okresie instytucja ta przeszła gruntowną restrukturyzację. Dziś jest czołową instytucją służącą do monitorowania wyborów. Odgrywa w tym przypadku szczególną rolę. Jej działania w czasie misji obserwacyjnej wyborów, pomimo tego, że są zależne od sytuacji panującej w danym kraju, odnoszą się do konkretnych kwestii dotyczących praw człowieka. W 2003 r. w Biurze Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka został utworzony Departament Praw Człowieka. K. Cymerys, *Działania OBWE na rzecz ochrony praw człowieka – ze szczególnym uwzględnieniem praw edukacyjnych,* „Zeszyty Naukowe Instytutu Administracji AJD w Częstochowie" 2016, nr 4, s. 12-13.

[273] J. Symonides, *System ochrony praw człowieka Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie,* „Stosunki Międzynarodowe" 2005, nr 3, s. 38

[274] Zob. [w:] A. Bieńczyk-Missala, *Międzynarodowa ochrona praw…,* Wyd. I, op. cit., s. 471-476.

[275] B. Kucharczyk, A. Bolewski, *Międzynarodowe operacje pokojowe Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Udział Polski w misjach terenowych,* „Przegląd Historyczno-Wojskowy" 2011, nr 12, s. 94.

[276] Uruchomienie Mechanizmu Moskiewskiego przez OBWE - Polska w OBWE - Portal Gov.pl (data dostępu: 25.11.2025 r.)

Naturalną kontynuacją działań misji, związanych z monitorowaniem przestrzegania praw człowieka w państwach przyjmujących jest reagowanie na nieprawidłowości na drodze interwencji u władz i w instytucjach państwowych. Zaangażowanie OBWE na rzecz poszanowania praw człowieka, wyraża się także w szeroko zakrojonych pracach edukacyjnych na terenie tych państw[277].

Korzystanie z tych mechanizmów, prócz ewentualnego stwierdzenia naruszeń i zasygnalizowania, że nie są tolerowane w OBWE, nie prowadzi jednak bezpośrednio do pociągnięcia państwa do odpowiedzialności prawnej. Raporty przygotowywane w ramach mechanizmu moskiewskiego mogą jednak odgrywać rolę dowodową w postępowaniach przed sądami krajowymi lub międzynarodowymi,

W literaturze przedmiotu OBWE nie jest oceniana w sposób w pełni pozytywny. Jak zauważa K. Cymerys system OBWE obejmuje swoim zasięgiem obszar euroatlantycki – od USA po państwa Azji Środkowej, a więc państwa, które nigdy nie znajdą się w RE i nie będą objęte jej konwencjami. Istotną cechą OBWE jest jego integralny charakter; zawiera on pełny katalog praw człowieka. Jest to zarazem system oparty na mechanizmach politycznych. Przedstawione mechanizmy są pozbawione „gorsetów" organizacyjno-prawnych, stąd dają możliwość szybkiej reakcji. Powinna ona być tym łatwiejsza, bowiem OBWE łączy państwa o zbliżonej kulturze i podobnym sposobie myślenia, powiązane licznymi relacjami[278].

Ponadto jak wskazuje A. Florczak w przypadku OBWE trudno mówić o ewolucji statutowych celów. Mimo że od początku lat 90. następuje proces instytucjonalizacji KBWE, to do dziś państwa członkowskie OBWE nie wypracowały statutu w postaci wiążącej umowy międzynarodowej. Zmianom natomiast podlegają instytucje i obszary aktywności OBWE oraz zakres wykonywanych przez nią funkcji. Należy także wyraźnie podkreślić, że prawa człowieka nie wzbudzają na forum OBWE już tyle kontrowersji, ile wzbudzały w okresie zimnowojennym[279].

Reasumując, specyfiką OBWE pozostaje brak własnego systemu konwencyjnego, który w innych regionach (jak np. w RE) stanowi podstawę instytucjonalną ochrony praw jednostki. W konsekwencji OBWE funkcjonuje przede wszystkim w oparciu o deklaracje, akty

---

[277] A. Bieńczyk, *Ludzki wymiar w działalności KBWE/OBWE,* „Sprawy międzynarodowe" 2000, nr 4, s. 91-92.

[278] K. Cymerys, *Działania OBWE…,* op. cit.,, s. 11.

[279] A. Florczak, *Prawa Człowieka* [w:] A. Florczak, A. Lisowska (red.), Organizacje Międzynarodowe w działaniu, Wrocław 2014, s. 183. Zob. także A. Florczak, *Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie* [w:] T. Łoś-Nowak (red.) Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota – mechanizmy działania – zasięg, Wrocław 2004, s. 157 i n.

polityczne, które wyznaczają standardy, lecz nie tworzą norm prawnie wiążących. Do instrumentów OBWE należą m.in. mechanizm wiedeński, umożliwiający państwom członkowskim podnoszenie kwestii związanych z demokracją, mechanizm moskiewski, pozwalający na powołanie niezależnych ekspertów do oceny przestrzegania praw człowieka, a także misje pokojowe i obserwacyjne. Należy jednak podkreślić, że OBWE nie dysponuje żadnymi instrumentami przymusu, a jej działania opierają się głównie na presji politycznej, mediacji i dialogu. Mimo tych ograniczeń OBWE odgrywa istotną rolę, obejmując swoim zasięgiem państwa, które nigdy nie znajdą się w RE i nie będą objęte jej konwencjami, co dodatkowo podnosi wartość i znaczenie tej organizacji w regionie.

1.4.2. System amerykański

Większość autorów zajmujących się tematyką ochrony praw człowieka w państwach amerykańskich przyjmuje, iż pojęcia: „Organizacja Państw Amerykańskich" i „amerykański system ochrony praw człowieka[280]" są synonimami. Jednakże tradycje OPA sięgają znacznie dalej. Za początek tego systemu należałoby uznać 1826 r., kiedy to odbył się Kongres Panamski, którego głównym punktem dyskusyjnym było rozważenie celowości istnienia konfederacji Państw Ameryki Łacińskiej. Kongres ten dał początek całej serii regionalnych spotkań państw. Do 1980 r. spotkania te odbywały się nieregularnie, w przypadku wystąpienia specyficznych problemów wymagających przedyskutowania przez państwa zainteresowane. W 1980 r. w Waszyngtonie odbyła się I Międzynarodowa Konferencja Państw Amerykańskich, na której podjęto decyzję utworzenia Międzynarodowej Wspólnoty Republik Amerykańskich. Od tego czasu spotkania odbywały się już regularnie[281].

W 1910 r. utworzono Unię Panamerykańską i już wówczas ruch panamerykański postulował powołanie instytucji o charakterze sądowym. Amerykański system ochrony praw człowieka w założeniu jego twórców miał się opierać na tzw. Kodeksie Pokoju, czyli wspólnym

[280] W literaturze przedmiotu obok określenia „system amerykański ochrony praw człowieka" używa się również terminów „system międzyamerykański" oraz „system interamerykański", nawiązujących do anglojęzycznego pojęcia *Inter-American Human Rights System*. Terminy te mają charakter synonimiczny i odnoszą się do systemu funkcjonującego w ramach Organizacji Państw Amerykańskich.
[281] A. Wąsiewicz-Szczepańska, *Interamerykański system ochrony praw człowieka* [w:] L. Wiśniewski (red.), Ochrona praw człowieka w świecie, Bydgoszcz-Poznań 2000, s. 214.

dla wszystkich państw obu kontynentów zbiorze norm postępowania, który miał obejmować obie Ameryki. Projekt Kodeksu Pokoju został zaproponowany przez delegację Meksyku w 1933 r., podczas VII Konferencji Międzynarodowej Państw Amerykańskich. Przewidywał on m.in. ustanowienie organu kontrolnego w postaci trybunału. Podczas VIII Konferencji w Limie w 1938 r. przyjęto rezolucję XXV aprobującą powołanie w najbliższym czasie takiego sądu[282].

Działania na rzecz regionalnej ochrony praw człowieka na kontynencie amerykańskim podjęto już w czasie drugiej wojny światowej, a więc równolegle do inicjatyw Narodów Zjednoczonych i kilka lat wcześniej niż w krajach Europy Zachodniej. Podczas konferencji w Chapultepec w 1945 r., która poświęcona była problemom wojny i pokoju, uchwalona została rezolucja Międzynarodowa ochrona praw człowieka (tzw. Akt z Chapultepec). Państwa amerykańskie wyrażały w niej poparcie dla idei wypracowania zasad międzynarodowej ochrony praw człowieka w skali regionalnej. Rezolucja zobowiązywała Amerykańską Radę Prawników do przygotowania projektu deklaracji praw człowieka. W 1947 r. odbyła się w Rio de Janeiro konferencja na temat bezpieczeństwa międzynarodowego. Uchwalony wówczas traktat o wzajemnej pomocy stanowił w preambule, że pokój winien opierać się między innymi na „uznaniu międzynarodowej ochrony praw człowieka"[283].

Kontynuatorką Unii Panamerykańskiej jest Organizacja Państw Amerykańskich utworzona na Konferencji w Bogocie w 1948 r., funkcjonująca na podstawie Statutu OPA - Karty Organizacji Państw Amerykańskich, podpisanej w Bogocie 30 kwietnia 1948 r.[284].

W skład Organizacji Państw Amerykańskich wchodzą obecnie wszystkie państwa obu Ameryk. Odmiennie niż w wypadku Rady Europy w początkowym okresie działalności Organizacji Państw Amerykańskich, prawa człowieka nie stanowiły kwestii fundamentalnej. W myśl postanowień art. 1 Karty OPA głównym celem organizacji było „umacnianie pokoju i bezpieczeństwa kontynentu amerykańskiego, z pokojowym regulowaniem sporów między państwami członkowskimi, współpraca gospodarcza, kulturalna i społeczna”[285]. Tak więc artykuł ten nie obejmował kwestii dotyczących praw człowieka. W odniesieniu do tej problematyki w art. 3 Karty OPA, zawierającym czternaście zasad, których powinny

---

[282] W. Dobrzycki, *System międzyamerykański*, Warszawa 2002, s. 110.

[283] A. Michalska, *Prawa człowieka w systemie organizacji państw amerykańskich,* „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1980, z. 2, s. 71. Zob. także K. Dykmann, *Polityka praw człowieka Organizacji Państw Amerykańskich* „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2003, nr 12, s. 93.

[284] Tekst Karty [w:] P. Łaski, I. Gawłowicz, E. Cała, *Wybór dokumentów do nauki prawa międzynarodowego publicznego*, Wyd. I, Szczecin 2001, s. 185-199. (dalej cyt. jako P. Łaski, I. Gawłowicz, E. Cała, *Wybór dokumentów*..., op. cit.)

[285] Ibidem, s. 185.

przestrzegać państwa członkowskie dążąc do realizacji celów OPA, gwarantowano ludziom fundamentalne prawa bez względu na rasę, narodowość, wyznanie i płeć. W odróżnieniu zatem od Statutu RE Statut OPA wskazuje uznanie „fundamentalnych praw jednostki" jako jedną z podstawowych zasad, choć nie zawiera legalnej definicji samego pojęcia „prawa fundamentalne[286].

Podczas Konferencji w Bogocie przyjęto także Amerykańską Deklarację Praw i Obowiązków Człowieka z dnia 2 maja 1948 r.[287], poświęconą wyłącznie prawom człowieka. Deklaracja została przyjęta w formie zwykłej, niezobowiązującej rezolucji Jest to pierwszy w historii prawa międzynarodowego dokument o charakterze generalnym, bardzo mocno inspirowany trwającymi już wówczas pracami nad tekstem uchwalonej osiem miesięcy później uniwersalnej PDPCz. Regulacje Amerykańską Deklarację Praw i Obowiązków Człowieka, podobnie jak Karta OPA, nie ustanowiła żadnej procedury zapewniającej implementację praw człowieka [288] . W związku z powyższym Amerykańskiej Radzie Prawników zlecono przygotowanie projektu konwencji o prawach człowieka oraz projektu konwencji o Trybunale Praw Człowieka i innych organach kontroli międzynarodowej[289].

Efektem tych prac było uchwalenie w dniu 22 listopada 1969 r. w San José Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, która weszła w życie dopiero 18 lipca 1978 r. Ratyfikowało ją dotychczas 25 państw, głównie Ameryki Łacińskiej. Nie została ona jednak przyjęta ani przez Stany Zjednoczone, ani przez Kanadę, co bez wątpienia stanowi największą słabość tego systemu[290].

Państwa członkowskie OPA są zaangażowane w ciągły proces tworzenia

---

[286] A. Dąbrowska, *Historia powstania regionalnych trybunałów praw człowieka,* „Studia Prawa Publicznego" 2022, nr 1, s. 134.

[287] Tekst Deklaracji [w:] *Basic Documents pertaining to Human Rights in Inter-american system*, San Jose 2012, s. 19-27.

[288] A. Dąbrowska, *Historia powstania…,* op. cit., s. 134.

[289] We wrześniu Rada przygotowała pierwszy projekt, którego treść w znacznym stopniu inspirowana była postanowieniami EKPCz. W szerszym jednak zakresie uwzględnione były prawa społeczno-ekonomiczne. Wiele lat upłynęło zanim projekt ten przedstawiony został Konferencji OPA. Podczas konferencja w Rio de Janeiro w 1965 r. rozpatrywano trzy projekty konwencji praw człowieka. Jeden z nich przygotowany był przez Komitet Prawniczy, pozostałe przedstawione zostały przez rządy Chile i Urugwaju. Wszystkie nawiązywały do pierwszego projektu przygotowanego w 1959 r. przez Komitet Prawniczy. Widoczny był w nich również wpływ EKPCz. W porównaniu z pierwszym projektem, większy nacisk położono na prawa społeczno-ekonomiczne (zwłaszcza propozycja Urugwaju) oraz rozbudowany został katalog praw politycznych (projekt Chile). Konferencja postanowiła przesłać te projekty do Rady OPA i po wysłuchaniu opinii Komisji Praw Człowieka miał zostać przygotowany nowy projekt. Zgodnie z decyzją Konferencji miał on zostać następnie przesłany państwom członkowskim. A. Michalska, *Prawa człowieka…,* op. cit., s. 73-78.

[290] W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Więcek, *Prawa człowieka*..., Wyd. III, op. cit., s. 103

wyspecjalizowanych traktatów, budując rozbudowany system ochrony praw człowieka. Uchwalono m. in. Amerykańską Konwencja o Zapobieganiu i Karaniu Tortur z dnia 9 grudnia 1985 r.[291], Amerykańską Konwencję o wymuszonych zaginięciach osób z dnia 9 czerwca 1994 r.[292], Amerykańską Konwencję o Zapobieganiu, Karaniu i Eliminowaniu Przemocy wobec Kobiet z dnia 6 września 1994 r. (znana również jako „Konwencja z Belém do Pará")[293] czy Amerykańską Konwencję o Eliminacji Wszystkich Form Dyskryminacji wobec Osób z Niepełnosprawnościami z dnia 7 czerwca 1999 r[294]. Spośród tych traktatów, Konwencja z Belém do Pará cieszy się najwyższą liczbą ratyfikacji, obejmującą 32 państwa[295].

Filary systemu amerykańskiego tworzą dwie instytucje. Pierwszą z nich jest Amerykańska Komisja Praw Człowieka (AKmPCz), powołana w wyniku inicjatyw podjętych podczas V Konferencji Konsultacyjnej Ministrów Spraw Zagranicznych, która odbyła się w Santiago de Chile w dniach 12–18 sierpnia 1959 r. Konferencja ta, odwołując się do dorobku Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz Rady Europy, uznała dalszy rozwój ochrony praw człowieka za warunek konieczny do osiągnięcia wolności, sprawiedliwości i pokoju w regionie. W przyjętej rezolucji postanowiono utworzyć Komisję złożoną z siedmiu członków wybieranych indywidualnie przez Radę OPA spośród trzech kandydatów przedstawianych przez każde z państw członkowskich[296].

Drugim filarem systemu jest Amerykański Trybunał Praw Człowieka (ATPCz), powołany na mocy AKPCz. Trybunał rozpoczął działalność w 1978 r., a jego głównym zadaniem stało się rozpatrywanie sporów międzypaństwowych oraz skarg indywidualnych.

Analizując chronologię, można zauważyć, że budowa amerykańskiego systemu ochrony praw człowieka zajęła około 30 lat – od powstania Organizacji Państw Amerykańskich i uchwalenia Amerykańskiej Deklaracji Praw i Obowiązków Człowieka w 1948 r., do ustanowienia Trybunału w 1978 r. Dla porównania, w Europie proces ten był znacznie krótszy – od uchwalenia Europejskiej Konwencji Praw Człowieka do wydania pierwszego wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka minęło zaledwie 10 lat. Warto zauważyć swoisty paradoks: w Ameryce Łacińskiej uchwalenie Amerykańskiej Deklaracji Praw i Obowiązków

---

[291] OAS TS: 1985, No. 67. Tekst Konwencji [w:] *Basic Documents…,* op. cit., s. 95-103; (dalej cyt. jako Amerykańska Konwencja przeciwko Torturom z 1985 r.)
[292] Ibidem, s. 107-115.
[293] Ibidem, s. 117-126
[294] Ibidem, s. 129-136.
[295] T. M. Antkowiak, A. Gonza, *Introduction to the American Convention on Human Rights: Essential Rights,* Oxford 2017, s. 7-8.
[296] A. J. Łasińska, *Wzmocnienie pozycji prawnej i rozwój kompetencji Międzyamerykańskiej Komisji Praw Człowieka,* „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego"2019, nr 3, s. 140.

Człowieka poprzedziło przyjęcie Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka przez ONZ, a mimo to regionalny system ochrony praw człowieka w pełni ukształtował się tam znacznie później niż w Europie[297].

Należy zauważyć, że jednym z głównych wyzwań systemu amerykańskiego jest ograniczona liczba państw, które ratyfikowały Amerykańską Konwencję Praw Człowieka i uznały jurysdykcję Trybunału. W efekcie system ten w praktyce działa głównie w Ameryce Łacińskiej, a nie w całym regionie obu Ameryk. Stany Zjednoczone i Kanada wciąż nie ratyfikowały Konwencji, a wiele państw karaibskich nie uznaje jurysdykcji Trybunału. Kolejnym problemem jest brak skutecznej koordynacji między Trybunałem a Komisją – mimo wspólnego celu, jakim jest ochrona praw człowieka, oba organy rzadko się spotykają i często działają jednostronnie, wprowadzając zmiany w regulaminach bez wzajemnych konsultacji. Prowadzi to do nieporozumień i problemów proceduralnych. Dodatkowym utrudnieniem jest fakt, że siedziby obu instytucji znajdują się w różnych miejscach: Komisja w Waszyngtonie, a Trybunał w San José w Kostaryce. Oddalenie geograficzne zwiększa koszty i pogłębia problemy komunikacyjne, dlatego sugeruje się, aby oba organy miały siedzibę w San José lub przynajmniej, by Komisja otworzyła tam biuro. Najpoważniejszym problemem pozostają jednak ogromne opóźnienia w rozpatrywaniu spraw – zanim sprawa trafi do Trybunału, musi przejść przez Komisję, co zajmuje średnio trzy do czterech lat. Następnie sam proces przed Trybunałem trwa kolejne cztery lata. W efekcie ofiary naruszeń praw człowieka często muszą czekać osiem do dziesięciu lat na ostateczne rozstrzygnięcie, co stoi w sprzeczności z celem systemu, którym jest szybkie zapewnienie rekompensaty i ochrony[298].

Reasumując, amerykański system ochrony praw człowieka można uznać za istotny krok w rozwoju regionalnych mechanizmów ochronny praw człowieka, ponieważ wprowadził zarówno regulacje prawne, jak i powołał niezależne organy odpowiedzialne za egzekwowanie tych norm. Fundamentem normatywnym systemu jest Amerykańska Konwencja Praw Człowieka z 1969 r., która określa katalog praw i wolności jednostki oraz ustanawia mechanizmy ich ochrony na poziomie regionalnym. Kluczową rolę odgrywają tu Amerykańska Komisja Praw Człowieka, powstała w 1959 roku, oraz Amerykański Trybunał Praw Człowieka, utworzony w 1979 roku. System ten zmaga się jednak z dwoma podstawowymi problemami: niewystarczającą liczbą ratyfikacji Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka oraz

[297] K. Complak, *Ochrona praw człowieka w Ameryce Łacińskiej* [w:] B. Banaszak, A. Bisztyga, K. Complak, M. Jabłoński, R. Wieruszewski, K. Wójtowicz (red.), System ochrony…, Wyd. I, op. cit., 302.
[298] V. R. Rescia, M. D. Seitles, *The Development of the Inter-American Human Rights System: A Historical Perspective and a Modern-Day Critique,* „Journal of Human Rights" 2000, nr 16, s. 621-623.

przewlekłością postępowań przed Komisją i Trybunałem. Wydaje się zatem, że kluczowe jest zwiększenie wysiłków politycznych, by więcej państw regionu ratyfikowało Konwencję i uznało jurysdykcję Trybunału. Równie istotna jest reforma instytucjonalna, która mogłaby znacząco rozwiązać istniejące problemy.

1.4.3. System afrykański

Należy zgodzić się z B. Liżewskim, że analizując problematykę instytucjonalno-prawną ochrony praw człowieka w Afryce, należy uwzględnić specyfikę tej najbiedniejszej części świata. System ten powstał, aby wspomagać procesy niepodległościowe ludów Afryki i ze względu na olbrzymie problemy młodych państw (jak bieda, wielka różnorodność religijna, niska stabilność polityczna, niska świadomość społeczna i państwowa w związku z ciągłą identyfikacją plemienną i rodową, ludobójstwo, zbrodnie wojenne) należy go postrzegać bardziej w kategoriach promocji praw człowieka niż rzeczywistej ochrony. Z tego powodu wszelkie niewątpliwe próby nawiązywania do instytucjonalno-prawnych wzorców europejskich i uniwersalnych należy rozpatrywać nie w kategoriach efektywności ochrony, lecz w kategoriach opierania się na wzorach już funkcjonujących i sprawdzonych[299].

Afrykański system ochrony praw człowieka powstał w ramach Organizacja Jedności Afrykańskiej (OJA), która została powołana do życia w dniu 25 maja 1963 r. w Addis Abebie[300] podczas konferencji szefów państw lub rządów 30 niezawisłych krajów afrykańskich. Podstawą powołania OJA była podpisana w trakcie tej konferencji Karta Organizacji Jedności Afrykańskiej. Zgodnie z jej postanowieniami, jednym z celów Organizacji jest „popierać współpracę międzynarodową uwzględniając w należytym stopniu Kartę Narodów Zjednoczonych ONZ i Powszechną Deklarację Praw Człowieka[301]". Jednak już w art. 3 Karty, w którym sformułowane są zasady działania Organizacji, nie wspomina się o ochronie praw człowieka[302].

Utworzenie OJA miało usunąć rozbieżności istniejące między państwami Afryki,

---

[299] B. Liżewski, *Europejski regionalny system ochrony praw człowieka a systemy interamerykański i afrykański – realizacja idei uniwersalizmu czy autonomia rozwiązań systemowych,* „Studia Iuridica Lublinensia" 2016, nr 3, s. 551-552.

[300] UNTS: 1963, vol. 479, p. 39. Tekst polski [w:] P. Łaski, I. Gawłowicz, E. Cała, *Wybór dokumentów*..., op. cit., s. 230-240.

[301] Ibidem, s. 231.

[302] A. Michalska, *Uniwersalizm i regionalizm w międzynarodowej ochronie praw człowieka*. „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1974, nr 2, s. 38.

znajdującymi się w różnych ugrupowaniach[303]. W tym stanie rzeczy pojawiła się potrzeba głębszej refleksji naukowej na temat sposobów budowania praworządnego państwa afrykańskiego. Dogodnym forum dla jej przeprowadzenia okazały się cztery konferencje, których stałym elementem instytucjonalnym było zaangażowanie Międzynarodowej Konferencji Prawników[304].

Po raz pierwszy ideę podpisania Afrykańskiej Konwencji praw człowieka wysunięto podczas Międzynarodowej Konferencji Prawników w Lagos w 1961 r. Uczestnicy zwrócili się w niej do rządów państw afrykańskich z sugestią zbadania możliwości przyjęcia afrykańskiej konwencji praw człowieka w celu zapewnienia pełnej realizacji Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka[305]. Działania mające na celu przygotowanie Afrykańskiej Karty Praw Człowiek, a i Ludów zostały podjęte dopiero w 1978 r., kiedy Zgromadzenie Szefów Państw i Rządów OJA przyjęło decyzję o podjęciu prac zmierzających do przygotowania jej projektu[306].

Przyjęta w dniu 26 czerwca 1981 r. Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów (AKPCiL)[307], przewiduje rozbudowany katalog praw osobistych, politycznych, a także socjalnych, ekonomicznych, kulturalnych, charakterystyczny dla historycznego i kultowego dziedzictwa kontynentu. W przeciwieństwie do EKPCz, Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów zawiera także gwarancje dla podmiotów zbiorowych (ludów) oraz tzw. prawa trzeciej generacji np. prawo ludów do dysponowania swoim bogactwami zasobami naturalnymi czy do środowiska naturalnego[308].

W latach dziewięćdziesiątych formuła działania Organizacji Jedności Afrykańskiej zaczęła się wyczerpywać. W celu usprawnienia jej funkcjonowania podjęto więc działania prowadzące do reform ustrojowo-organizacyjnych, których efektem było podpisanie 11 lipca 2001 roku w Lomé aktu założycielskiego powołującego do życia Unię Afrykańską (UA)[309]. W

---

[303] L. Gelberg, *Zarys prawa międzynarodowego,* Wyd. III, Warszawa 1979, s. 131

[304] M. J. Wasiński, *Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów. Studium podstawy normatywnej regionalnego systemu ochrony praw człowieka,* Łódź 2018, s. 47.

[305] J. Symonides, *Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów oraz perspektywy jego instytucjonalnych przekształceń* [w:] G. Baranowska, A. Gliszczyńska - Grabias, A. Hernandez-Połczyńska, K. Sękowska-Kozłowska (red.), O prawach człowieka. Księga Jubileuszowa Profesora Romana Wieruszyńskiego, Warszawa 2017, s. 55.

[306] J. Symonides, *Afrykański system ochrony praw człowieka* [w:] J. Jaskiernia, K. Spryszak (red.), Ochrona praw człowieka w Afryce. Aksjologia. Instytucje. Nowe wyzwania. Praktyka., Toruń 2017, s. 161-162.

[307] UNTS: 1988, vol. 1520, p. 217. Tekst polski [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 323-338.

[308] A. Krzywoń, *Regionalne systemy...*, op. cit., s. 104.

[309] Tekst Aktu [w:] A. Bieńczyk-Missala, *Międzynarodowa ochrona…,* Wyd. I, op. cit., s. 528-530.

Akcie Konstytucyjnym Unii Afrykańskiej przywódcy państw członkowskich wyrazili wolę promowania i ochrony praw człowieka i ludów. Wśród celów Unii wskazano między innymi popieranie współpracy międzynarodowej w duchu poszanowania Karty Narodów Zjednoczonych i Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka oraz promocję i ochronę praw człowieka i ludów, zgodnie z Afrykańską Kartą Praw Człowieka i Ludów oraz innymi stosownymi dokumentami[310].

Jeżeli chodzi o dorobek legislacyjny w ramach afrykańskiego systemu ochrony praw człowieka to jego fundament stanowi wspomniana już Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów. Inną ważną umową ze względu na specyfikę środowiska jest Afrykańska Karta Praw i Dobrobytu Dziecka podpisana w dniu 24 września 1990 r. w Addis Abebie[311]. Weszła w życie po ratyfikacji przez 15 państw członkowskich OJA. Miało to szczególne znaczenie w obliczu trudnej sytuacji większości afrykańskich dzieci, wynikającej ze złych warunków socjoekonomicznych i kulturowych, w jakich przyszło im żyć. Jest ona odpowiedzią na unikalne problemy dotyczące praw dziecka w regionie. Afrykańska Karta Praw i Dobrobytu Dziecka jest samodzielnym traktatem. Nie jest instytucjonalnie powiązana z Afrykańską Kartą Praw Człowieka i Ludów ani nie stanowi jej uzupełnienia[312].

Afrykański system ochrony praw człowieka opiera się na dwóch głównych filarach instytucjonalnych. Zgodnie z wykładnią art. 30 AKPCiL w ramach OJA powołano Afrykańską Komisję Praw Człowieka i Ludów (AKmPCiL) - organ niesądowy, ze słabymi uprawnieniami nadzorczymi, pozbawiony kompetencji do wydawania prawnie wiążących rozstrzygnięć. W odróżnieniu od rozwiązań europejskich i amerykańskich twórcy Karty Afrykańskiej nie zdecydowali się natomiast na utworzenie trybunału międzynarodowego, który stałby na straży przestrzegania praw człowieka

Po latach wytężonej pracy nastąpił przełom, intensywne negocjacje i kompromisy zwieńczono wspólnym stanowiskiem. Wysiłki te pozwoliły na przyjęcie przez OJA Protokołu do Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów o utworzeniu Afrykańskiego Trybunału Praw

---

[310] M. I. Andrzejewski, M. Cios, *Rola i przyszłość Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów w regionalnym systemie ochrony praw człowieka* [w:] M. Marcinko (red.), Ochrona praw człowieka w wymiarze regionalnym, Kraków 2012, s. 14-15.

[311] Tekst [w:] *The African Charter on the Rights and Welfare of the Child: A Socio-Legal Perspective,* Pretoria 2009, s. 187-206.

[312] A. Dąbrowska, *Zalety i wady Afrykańskiej Karty Praw i Dobrobytu Dziecka,* „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin- Polonia" 2020, nr 2, s. 91.

Człowieka i Ludów z dnia 9 czerwca 1998 r[313]. W świetle niniejszego Protokołu do Afrykańskiej Karty, Trybunał Afrykański ma kompetencję sporną i doradczą. Do dnia dzisiejszego jedynie 9 państw, spośród 30, które są stronami Protokołu do Karty Afrykańskiej, i 55 państw członkowskich Unii Afrykańskiej, złożyło oświadczenie w przedmiocie uznania kompetencji tego Trybunału[314].

Oficjalnie Trybunał Afrykański rozpoczął swoją działalność w listopadzie 2006 r . Nie przesadzając można stwierdzić, iż początkowa działalność Trybunału Afrykańskiego, przypadająca na lata 2006–2008, była nieco ograniczona i wiązała się głównie z jego organizacją. Kształtowanie się nowego organu komplikowała kwestia dotycząca jego współdziałania z Trybunałem Sprawiedliwości Unii Afrykańskiej[315].

Ocena efektywności afrykańskiego systemu ochrony praw człowieka wymaga uwzględnienia zarówno jego struktury instytucjonalnej, jak i dostępności zasobów finansowych. Skuteczne funkcjonowanie tych mechanizmów wymaga opracowania trwałej strategii finansowej, która zapewni ich stabilne działanie. Niestety, do tej pory Unia Afrykańska nie podjęła takich inicjatyw. W połączeniu z niewystarczającym wsparciem ze strony państw członkowskich, prowadzi to do uzależnienia od międzynarodowej pomocy. Aby zmniejszyć tę zależność, państwa członkowskie musiałyby zobowiązać się do finansowego wspierania organizacji i przejęcia odpowiedzialności za wprowadzone instrumenty praw człowieka. Ponadto co do zasady osoby fizyczne i organizacje pozarządowe nie mogą składać skarg bezpośrednio do Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów; dopuszcza się to tylko w wyjątkowych przypadkach, jeśli państwo-strona wyraziło na to zgodę. W praktyce oznacza to, że większość spraw musi być najpierw rozpatrzona przez Afrykańską Komisję Praw Człowieka i Ludów, która decyduje o dopuszczalności skargi i przekazuje wnioski do Trybunału. To ograniczenie utrudnia bezpośredni dostęp do sądu dla ofiar naruszeń praw człowieka, wydłuża procedury i może opóźniać skuteczne egzekwowanie praw[316].

Ponadto Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów, jako instytucja stosunkowo młoda, cechuje się ograniczonym doświadczeniem orzeczniczym. Niedobór zasobów

---

[313] UNTS: 2001, vol. 2150, p. 3. Tekst Protokołu [w:] M. Zubik, *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka,* Warszawa 2008, s. 130-134.
[314] A. Dąbrowska, *Dwudziesta rocznica utworzenia Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów – przegląd działalności,* „Studia Prawnicze" 2019, nr 1, s. 51.
[315] Zob. szerzej na ten temat W. Kilarski, *Afrykański system międzynarodowych organów sądowych*, „Przegląd Prawa i Administracji" 2011, nr 85, s. 164-165.
[316] P. Tegamaisho, *The Efficacy of the African Commission on Human and Peoples' Rights in Protecting and Promoting Human Rights in Africa: A Focus on the Implementation of the Commission's Recommendations and Conclusions*, „LST Law Review" 2017, nr 2, s. 85

finansowych w połączeniu z niedostatecznym doświadczeniem prowadzi do opóźnień proceduralnych, gromadzenia się zaległości spraw oraz niskiego wskaźnika zakończonych postępowań[317].

Reasumując, afrykański system ochrony praw człowieka opiera się na Afrykańskiej Karcie Praw Człowieka i Ludów, która uwzględnia zarówno prawa jednostki, jak i prawa ludów, uwzględniając specyfikę regionu. System ten obejmuje także dwie instytucje - Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów oraz Afrykańską Komisję Praw Człowieka i Ludów, które stoją na straży przestrzegania praw zawartych w Afrykańskiej Karcie Praw Człowieka i Ludów. Ich efektywność jest w praktyce jest jednak ograniczona przez niedostateczne finansowanie, brak doświadczenia Trybunału oraz przeciążenie Komisji. W celu wzmocnienia funkcjonowania systemu niezbędne jest większe zaangażowanie państw członkowskich, zarówno w zakresie finansowym, jak i politycznym, a także częstsze kierowanie spraw bezpośrednio do Trybunału, co pozwoli na rozwój jednolitej linii orzeczniczej i skuteczniejszą ochronę praw człowieka.

1.4.4. System arabski

Tworzenie standardów ochrony praw człowieka w krajach arabskich napotykało liczne opory. Krytycy wskazują na rzekomą niezgodność islamu z międzynarodowymi normami praw człowieka i postrzegają koncepcję tych praw jako narzędzie zdobywania lub utrzymywania władzy. Podkreślają też, że prawa człowieka wiążą się z kulturą indywidualizmu, tolerancji oraz świeckością państwa, co trudno pogodzić z tradycją islamską[318]. W islamie źródłami prawa są Bóg i jego wola objawiona w Koranie. Stanowienie prawa przez ludzi jest traktowane jako grzeszny zamach na boskie prerogatywy[319].

System ochrony praw człowieka w regionie kształtował się pod wpływem

---

[317] Ibidem, s. 86.

[318] J. Sobczak, W. Sobczak, *Aksjologia regionalnych aktów normatywnych stojących na straży praw człowieka*, [w:] J. Jaskiernia, K. Stryszak (red.), Ochrona praw człowieka w wymiarze uniwersalnym. Aksjologia – instytucje – nowe wyzwania – praktyka, Toruń 2017, s. 42.

[319] T. J. Hryniewicz, *Prawa człowieka w międzynarodowym kontekście kulturowym*, „Sprawy Międzynarodowe" 2009, nr 3, s. 92.

uwarunkowań politycznych i historycznych, pod egidą powołanej do życia 22 marca 1945 r[320]. Ligi Państw Arabskich (LPA). Promowała ona współpracę polityczną i gospodarczą oraz podkreślała niepodległość terytoriów arabskich pozostających wcześniej pod kontrolą kolonialną, nie odnosząc się jednak do zasad dobrego rządzenia ani ochrony praw człowieka[321].

W kolejnych latach przyjęto dokumenty, które odnosiły się już bezpośrednio do ochrony praw człowieka tj. Powszechną Islamską Deklarację Praw Człowieka, która została proklamowana 19 września 1981 roku[322] i Kairską Deklarację Praw Człowieka, podpisaną 5 sierpnia 1990 r. w Kairze[323]. Wydaje się, że wymienione akty prawne prezentują w najszerszy sposób oficjalny islamski punkt widzenia na kwestię praw człowieka[324]. W założeniu Powszechna Islamska Deklaracja Praw Człowieka oraz Kairska Deklaracja Praw Człowieka przyznają prawa człowieka każdemu, ale nie do końca na równi, bo człowiek jest tu postrzegany przez pryzmat wiary. Jeśli nie jest muzułmaninem, niektóre jego prawa są inne. Wynika to, oczywiście, z różnic kulturowych, religijnych, ale też z samego rozumienia prawa, bo muzułmanie opierają się na szariacie – prawie boskim, a świat zachodni na prawie naturalnym[325].

Za największe osiągnięcie działań państw arabskich na rzecz zapewnienia ochrony i promocji praw człowieka można uznać Arabską Kartę Praw Człowieka, przyjętą przez Zgromadzenie Ogólne Ligi Państw Arabskich, podczas 102 sesji, w dniu 15 września 1994 r., jako rezolucja 54/37[326].

---

[320] Tekst polski Paktu założycielskiego LPA [w:] P. Łaski, I. Gawłowicz, E. Cała, *Wybór dokumentów...*, op. cit., s. 178-184.

[321] Obecnie jest ona organizacją międzyrządową, która zrzesza 22 państwa, włączając w to również Palestynę. Podkreślenia wymaga fakt, iż Pakt Założycielski akcentuje znaczenie niepodległości „arabskich" terytoriów, które w okresie powstania Ligi Państw Arabskich były poddane europejskiej kontroli kolonialnej. Jednocześnie w 1945 r. wszystkie terytoria arabskie uzyskały niepodległość, a jedyny i oczywisty wyjątek stanowiła w tym względzie Palestyna. Pakt założycielski Ligi Państw Arabskich podkreśla również wagę współpracy pomiędzy państwami arabskimi celem wzajemnej promocji ich interesów politycznych i ekonomicznych, nie zawiera on jednak jakichkolwiek odniesień do zasad dobrych rządów ani praw człowieka. H. Wilczanowska, *Współpraca Unii Europejskiej z regionalnymi organizacjami arabskimi i islamskimi w dziedzinie ochrony praw człowieka,* „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego" 2018, nr 9, s. 2

[322] Tekst [w:] „The International Journal of Human Rights" 1998, nr 2, s. 102-112.

[323] Tekst [w:] *Twenty-five Human Rights Documents*, New York 2005, s. 174-177.

[324] M. Sadowski, *Islam a prawa człowieka* [w:] S. Patyra, M. Sadowski, K. Urbaniak (red.), Konstytucja w państwie demokratycznym, Poznań 2017, s. 428.

[325] Z. Oniszczuk-Gaik *Kto ma prawo do praw człowieka? Prezentacja muzułmańskiego punktu widzenia na przykładzie dwóch międzynarodowych deklaracji,* [w:] I. Kończak, M. Woźniak-Bobińska (red.), Ciągłość i zmiana w świecie Islamu, Łódź 2016, s. 94.

[326] Tekst polski [w:] A. Bieńczyk-Missala, *Międzynarodowa ochrona praw...,* Wyd. I, op. cit., s. 521-527.

Po przyjęciu Arabskiej Karty Praw Człowieka narastała fala krytyki pod adresem jej niedociągnięć, formułowana przez środowiska eksperckie, organizacje pozarządowe, przedstawicieli świata nauki oraz inne podmioty zaangażowane w ochronę praw człowieka. W odpowiedzi na te głosy, zarówno w Europie, jak i w państwach arabskich, zorganizowano liczne konferencje i fora dyskusyjne, których celem było wywarcie presji na rządy państw arabskich w kierunku rewizji i udoskonalenia postanowień Karty[327]. Ostatecznie w roku 2003 Rada Ligi Państw Arabskich postanowiła dokonać rewizji Arabskiej Karty Praw Człowieka, mając na celu jej modernizację i aktualizację ze względu na międzynarodową ochronę praw człowieka. W dniu 22 maja 2004 roku Rada uchwaliła dokładnie opracowaną, nową wersję Arabskiej Karty Praw Człowieka (ArKPCz)[328]. Inaczej niż jej poprzedniczka, Karta ta została zaakceptowana i stała się częścią porządku międzynarodowego – większość 22 państw członkowskich Ligi Państw Arabskich ją podpisała, a w połowie marca 2008 roku Karta weszła w życie[329].

Jeżeli chodzi o treść Arabskiej Karty Praw Człowieka z 2004 r., różni się ona od wcześniejszych deklaracji tym, iż nie odwołuje się ona do zasad szariatu, nie przywołuje Boga, starając się wyrazić treść zawartych praw językiem prawnym, zbliżonym do tego, który używany był w dokumentach formułujących uniwersalne standardy praw człowieka w systemie prawnym ONZ. Tekst jej nie odbiega od sformułowań zawartych w innych regionalnych dokumentach stojących na straży praw człowieka. Ponadto analizowane dwie deklaracje oraz Arabska Karta Praw Człowieka z 1994 r. nie posiadają mocy prawnie obowiązującej aktów normatywnych, a są postrzegane raczej jako wskazania aksjologiczne bądź forma wykładni praw człowieka z pozycji założeń islamu. Należy dodać, że w odróżnieniu od nich, Arabska Karta Praw Człowieka z 2004 r. została ratyfikowana przez państwa członkowskie Ligi Państw Arabskich, co nadaje jej charakter traktatu, wiążącego dla stron, które ją ratyfikowały, choć zakres implementacji i respektowania jej postanowień zależy od praktyki tych państw[330].

Jeżeli chodzi o efektywność arabskiego systemu ochrony praw człowieka to jest ona znikoma, co wynika głównie z braku niezależnych organów egzekwujących prawa oraz ograniczonej władzy Ligi Państw Arabskich wobec państw członkowskich. Arabski Komitet

---

[327] S. M. Akram, *The Arab Charter on Human Rights 2004 The Arab Charter on Human Rights 2004,* „Boston University International Law Journal" 2007, nr 24, s. 148. Zob. także M. Kręgiel, M. Lewicka, *Normatywne podstawy ochrony praw człowieka w świecie arabskim. Arabska Karta Praw Człowieka* [w:] J. Marszałek-Kawa, M. Górnikiewicz, Kultura prawna państw azjatyckich, Toruń 2020, s. 13-14.
[328] Tekst polski [w:] „Studia Prawnicze KUL" 2007, nr 1, s. 151-165.
[329] M. Ciesielska, *Zakaz dyskryminacji i zasada równości w regionalnych systemach ochrony praw człowieka na przykładzie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Arabskiej Karty Praw Człowieka* [w:] M. Marcinko (red.), Ochrona praw człowieka w wymiarze regionalnym, Kraków 2012, s. 26-27.
[330] J. Sobczak, W. Sobczak, *Aksjologia regionalnych…,* op. cit., s. 45.

Praw Człowieka (ArKmPCz) siedzibą w Kairze, utworzony w marcu 2009 roku, stanowi jedyny instytucjonalny organ, którego podstawa prawna została przewidziana w Arabskiej Karcie Praw Człowieka z 2004 r. Jego funkcje mają jednak charakter wyłącznie nadzorczy.

Plan utworzenia Arabskiego Trybunału Praw Człowieka (z siedzibą w Manamie, Bahrajn), zatwierdzony 7 września 2014 r., miał rozwiązać ten problem. Jednak do tej pory Trybunał nie uzyskał wymaganych siedmiu ratyfikacji. Jednakże brak mechanizmu skargi indywidualnej, brak uprawnień do przyznawania odszkodowań czy stosowania środków tymczasowych sprawia, że proponowany sąd – w ocenie licznych organizacji pozarządowych i ekspertów – nie jest w stanie skutecznie wzmocnić ochrony praw człowieka w regionie[331].

W praktyce np. w Arabii Saudyjskiej dochodzi do licznych naruszeń praw człowieka, w tym ograniczania wolności słowa, zatrzymywania działaczy i blokowania działalności organizacji pozarządowych; przykładem jest przypadek saudyjskiego obrońcy praw człowieka Mohammeda al-Bejadiego, który – mimo zakończenia wyroku w 2023 r. – nadal pozostaje w więzieniu i jest przetrzymywany co najmniej dwa lata po upływie swojej orzeczonej kary, co wywołało międzynarodowe apele o jego natychmiastowe i bezwarunkowe uwolnienie jako naruszenie podstawowych standardów międzynarodowych[332].

Jak słusznie wskazuje A. Bisztyga zachodnia koncepcja wolności i praw jednostki jest koncepcją stabilną, zawdzięczamy to skuteczności mechanizmów implementacyjnych tych organizacji. Taki efekt wciąż nie występuje w państwach, w których obowiązuje islamska koncepcja praw jednostki, i to pomimo obowiązywania Arabskiej Karty Praw Człowieka z 2004 r. Postanowienia ArKPCz w pewnym stopniu wzorowane na uniwersalnych standardach wolności i praw jednostki, zapewne będą interpretowane w duchu norm religijnych (szariatu), któremu sfera rozumienia i realizacji uprawnień jednostki jest bezwzględnie podporządkowana. Ani zachowawcza Kairska Deklaracja Praw Człowieka, ani Arabska Karta Praw Człowieka 2004 r. nie konstytuują mechanizmów implementacyjnych, których skuteczność byłaby porównywalna z mechanizmami europejskimi [333]. Można zatem przypuszczać, że w konsekwencji braku efektywnych mechanizmów implementacyjnych, system ochrony praw

---

[331] A. Almutawa, *The Arab Court of Human Rights and the Enforcement of the Arab Charter on Human Rights,* „Human Rights Law Review" 2021, nr 21, s. 506–507,

[332] https://www.hrw.org/news/2025/08/07/ngos-call-for-the-immediate-release-of-saudi-human-rights-defender-mohammed-al (data dostępu: 05.11.2025 r.)

[333] A. Bisztyga, *Zachodnia a islamska koncepcja praw jednostki,* „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2013, nr 1, s. 85-86.

człowieka w świecie arabskim ma charakter w znacznej mierze deklaratywny, a jego realny wpływ na praktykę państw członkowskich pozostaje ograniczony.

Wnioski

Prawa człowieka wciąż nie doczekały się legalnej definicji. Spośród wielu prób ich zdefiniowania, możemy wyróżnić dwie najczęściej spotykane. Jedna z nich, osadzona mocno w szkole pozytywizmu prawnego, zakłada, że podstawą tych praw jest akt władztwa państwowego. Druga możliwa do przyjęcia podstawa praw człowieka wyprowadzana jest z prawa naturalnego, a mówiąc ściślej z godności osoby ludzkiej. Oznacza to, że prawa człowieka przysługują osobie ludzkiej z tej racji, że jest ona bytem posiadającym godność. W większości definicji wskazuje się, że są to prawa przyrodzone, powszechne, uniwersalne, równe, niezbywalne, nienaruszalne, czasowo trwałe i niepodzielne.

Natomiast koncepcja generacji praw człowieka ukazuje nie tylko różnorodność podejść do ich klasyfikacji, ale także tendencję do stopniowego rozszerzania zakresu ochrony prawnej w odpowiedzi na zmieniające się potrzeby społeczne i polityczne. Pierwsza generacja, obejmująca prawa obywatelskie i polityczne, kładła nacisk na wolność jednostki oraz jej ochronę przed arbitralną ingerencją władzy. Druga generacja, koncentrująca się na prawach socjalnych, ekonomicznych i kulturalnych, stanowiła odpowiedź na konieczność zapewnienia jednostce godnych warunków życia, uznając, że prawa wolnościowe nie mogą być w pełni realizowane bez zagwarantowania odpowiedniego zaplecza materialnego i społecznego. Współczesna refleksja nad prawami człowieka wskazuje na istnienie także praw trzeciej generacji, które dotyczą zbiorowych interesów społeczności międzynarodowej, takich jak prawo do rozwoju, pokoju czy ochrony środowiska. Niektórzy autorzy postulują również wyodrębnienie czwartej i piątej generacji i praw, odnoszących się do wyzwań związanych z biotechnologią, ochroną ludzkiego życia czy sztuczną inteligencją. Niezależnie od przyjętej systematyki, proces ten pokazuje, że prawa człowieka nie są statycznym zbiorem norm, lecz dynamicznym konstruktem, którego zakres i treść podlegają nieustannym przekształceniom wynikającym z ewolucji społeczeństw, nauki i technologii.

Należy stwierdzić, że wraz z powstaniem systemu międzynarodowej ochrony praw człowieka jednostka ludzka stała się nowym podmiotem prawa międzynarodowego. Uznanie przyrodzonej godności człowieka za źródło tych praw wskazuje na ich powszechny charakter

oraz na konieczność zapewnienia uniwersalnej ochrony, niezależnej od woli poszczególnych państw. Niemniej jednak podmiotowość osób fizycznych w prawie międzynarodowym różni się istotnie od podmiotowości państw. Jest to podmiotowość ograniczona i pochodna, wynikająca z przynależności do międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka. Wydaje się że z biegiem czasu możliwe jest dalsze umacnianie podmiotowości jednostki w tym systemie, jednak pełna równorzędność jednostki i państwa jako podmiotów prawa międzynarodowego wydaje się obecnie mało realna.

W ustanawianiu uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka fundamentalną rolę odgrywa Organizacja Narodów Zjednoczonych. Dzięki uchwaleniu Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka oraz przyjęciu szeregu międzynarodowych traktatów ONZ stała się kluczowym mechanizmem służącym promowaniu i ochronie praw jednostki na całym świecie. Jednocześnie efektywność ONZ w tym obszarze pozostaje zagadnieniem złożonym. Z jednej strony Organizacja Narodów Zjednoczonych stworzyła mechanizmy monitorowania przestrzegania tych praw, takie jak Rada Praw Człowieka, procedury specjalne czy traktatowe organy kontrolne, które przyczyniają się do upowszechniania i egzekwowania standardów międzynarodowych, z drugiej strony skuteczność ONZ jest ograniczona przez jej charakter instytucjonalny i polityczny. Brak realnych mechanizmów przymusu wobec państw naruszających prawa człowieka, uzależnienie działań od woli politycznej państw członkowskich, a także napięcia geopolityczne w Radzie Bezpieczeństwa powodują, że egzekwowanie przyjętych norm bywa fragmentaryczne i nierównomierne. Często działania ONZ ograniczają się do monitorowania, potępiania czy rekomendowania reform, bez gwarancji ich wdrożenia na poziomie krajowym.

Obok uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka opartego na strukturach ONZ, wyróżnia się także systemy regionalne tworzone w ramach regionalnych organizacji międzynarodowych, takich jak Rada Europy, Organizacja Państw Amerykańskich czy Unia Afrykańska.

Rada Europy, jako regionalna organizacja zajmująca się ochroną praw człowieka, odegrała fundamentalną rolę w budowaniu wspólnego systemu wartości opartego na demokracji, rządach prawa i poszanowaniu praw jednostki. Jej największym osiągnięciem pozostaje Europejska Konwencja Praw Człowieka wraz z mechanizmem sądowym w postaci Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Orzecznictwo ETPCz przez dekady kształtuje standardy ochrony praw człowieka w całej Europie. W tym sensie Rady Europy okazała się niezwykle skutecznym instrumentem harmonizacji i podnoszenia poziomu ochrony praw

jednostki. Jednocześnie efektywność tego systemu napotyka istotne ograniczenia. Po pierwsze, ogromna liczba spraw wpływających do ETPCz prowadzi do przeciążenia Trybunału, co wydłuża czas rozpoznawania skarg i zmniejsza praktyczną dostępność ochrony. Po drugie, skuteczność systemu zależy od stopnia implementacji orzeczeń ETPCz przez państwa członkowskie, a praktyka pokazuje, że niektóre państwa, szczególnie te, które doświadczają kryzysów praworządności, wykazują poważne opóźnienia lub wręcz opór wobec wdrażania wyroków. Po trzecie Rada Europy nie dysponuje instrumentami silnego przymusu wobec państw, a jej mechanizmy nadzorcze pozostają ograniczone w swojej skuteczności.

Ochrona praw podstawowych oraz wolności człowieka należy także do zainteresowań Unii Europejskiej, która stara się promować i egzekwować przestrzeganie praw podstawowych nie tylko na terytorium państw członkowskich, ale także poza swymi granicami, poprzez zawieranie umów międzynarodowych. W Europie funkcjonuje również system OBWE, obejmujący swoim zasięgiem szerokie grono państw, jednak jego skuteczność jest ograniczona ze względu na brak prawnie wiążących mechanizmów. OBWE opiera się na deklaracjach i aktach politycznych, które wyznaczają standardy, lecz nie tworzą norm obowiązujących, a jej działania, takie jak, wspomniane w pracy, mechanizmy wiedeński i moskiewski, bazują przede wszystkim na presji politycznej, mediacji i dialogu.

Poza Europą, regionalne mechanizmy ochrony praw człowieka funkcjonują w oparciu o regionalne traktaty międzynarodowe i organizacje międzynarodowe. Amerykański na podstawie Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka z 22 listopada 1969 r., w ramach OPA. W systemie tym regulacje prawne łączone są z działaniem niezależnych organów, takich jak Amerykańska Komisja Praw Człowieka i Amerykański Trybunał Praw Człowieka. Jego głównymi problemami pozostają jednak ograniczona liczba ratyfikacji Konwencji oraz przewlekłość postępowań. Dlatego niezbędne są zarówno działania polityczne zachęcające państwa do pełnego uczestnictwa w systemie, jak i reforma instytucjonalna usprawniająca jego funkcjonowanie. Natomiast w Afryce, działający na podstawie Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów z 1 czerwca 1981 r., w ramach UA, system ochrony praw człowieka jest nadal w fazie rozwoju, z funkcjonującymi jedynie podstawowymi strukturami. Jego efektywność w praktyce jest ograniczona przez niedostateczne finansowanie, brak doświadczenia Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów oraz przeciążenie Afrykańskiej Komisji Praw Człowieka i Ludów.

Odmiennie przedstawia się sytuacja w świecie arabskim, gdzie mimo formalnego obowiązywania Arabskiej Karty Praw Człowieka z dnia 22 maja 2004 r., prawa człowieka nie

są wdrażane z porównywalną skutecznością. Postanowienia Arabskiej Karty Praw Człowieka, choć częściowo inspirowane uniwersalnymi standardami praw człowieka, są podporządkowane islamskiej koncepcji praw jednostki, której rozumienie pozostaje w ścisłym związku z szariatem. Z tego względu prawa jednostki są tam nie tylko interpretowane, ale i realizowane w duchu norm religijnych, co ogranicza ich uniwersalność oraz skuteczną ochronę. Ponadto w konsekwencji braku efektywnych mechanizmów implementacyjnych, system ochrony praw człowieka w świecie arabskim ma charakter w znacznej mierze deklaratywny, a jego realny wpływ na praktykę państw członkowskich pozostaje ograniczony. Z kolei w Azji podejmowane są głównie fragmentaryczne, pozarządowe inicjatywy, które nie doprowadziły dotąd do stworzenia kompleksowego systemu ochrony praw człowieka.

Podsumowując, należy zauważyć, że najskuteczniejszym mechanizmem ochrony praw człowieka pozostaje system funkcjonujący w ramach Rady Europy, przede wszystkim ze względu na jego rozbudowane podstawy normatywne oraz istnienie sądowego mechanizmu kontroli w postaci Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Do podstawowych wyzwań stojących przed tym systemem należy przede wszystkim dalsze usprawnienie procedury, w szczególności w celu przeciwdziałania przewlekłości postępowań oraz nadmiernemu obciążeniu organów kontrolnych. Istotnym problemem pozostaje również zapewnienie skutecznego i terminowego wykonywania orzeczeń. Ponadto wyzwaniem jest właściwa koordynacja działań z innymi organizacjami międzynarodowymi funkcjonującymi w europejskiej przestrzeni ochrony praw człowieka, w szczególności z Organizacją Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie oraz Unią Europejską, tak aby uniknąć dublowania kompetencji i wzmocnić komplementarność mechanizmów ochronnych.

Rozdział II
Regulacje uniwersalnego i regionalnego prawa międzynarodowego praw człowieka odnoszące się do osób pozbawionych wolności

Wprowadzenie

W rozwoju penitencjarystyki światowej ważną rolę odgrywa międzynarodowy ruch penitencjarny, zapoczątkowany w pierwszej połowie XIX wieku. Jedną z ważniejszych, jak nie zdecydowanie najważniejszą pozycję w tym ruchu zajmują międzynarodowe kongresy penitencjarne, uzewnętrzniające w sposób najbardziej wyraźny jego istotę i cele, a także określające po części jego formy. Przeszły one określoną ewolucję zarówno w sferze organizacyjnej, jak i merytorycznej. Można je podzielić na trzy etapy, z których pierwszy zaingurował Międzynarodowy Kongres Penitencjarny zorganizowany w 1846 r. we Frankfurcie nad Menem, drugi - Międzynarodowy Kongres Penitencjarny zorganizowany w 1872 r. w Londynie [334] , trzeci natomiast - Kongres ONZ w sprawie zapobiegania przestępczości i postępowania z przestępcami zorganizowany w 1955 r. w Genewie[335].

Celem tych spotkań jest porównywanie regulacji prawnych dotyczących problematyki wykonywania kary pozbawienia wolności w poszczególnych państwach i kształtującej się w oparciu o nie praktyki oraz wypracowanie nowych, skuteczniejszych metod postępowania ze skazanymi w zakładach karnych. Nadal pozostaje bowiem aktualne pytanie postawione na I Kongresie Penitencjarnym, a mianowicie: „Jakich zasad należy trzymać się w krajach europejskich, aby więzienia były zawsze karą, a nigdy szkołą zepsucia; aby w zakładach pogodzony był ścisły wymiar sprawiedliwości karzącej ze względami ludzkości?”[336].

---

[334] Następne, w odstępach przeważnie pięcioletnich, odbywały się w stolicach najważniejszych państw; 1910 - Waszyngton, 1915 - Londyn (nie odbył się ze względu na I Wojnę Światową), 1925 - Londyn - zaproszenie do udziału w Kongresie otrzymali także przedstawiciele Polski. Zob. F. Głowacki, *IX Międzynarodowy Kongres Penitencjarny i wyniku udziału w nim przedstawicieli Polski* [w:] Księga Jubileuszowa Więziennictwa Polskiego 1918-1929, Warszawa 1929, s. 229-241.

[335] J. Górny, *Elementy indywidualizacji i humanizacji karania w rozwoju penitencjarystyki,* Warszawa 1996, s. 44-45.

[336] G. B. Szczygieł, *Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym,* Białystok 2002, s. 35.

Status prawny osób pozbawionych wolności to całokształt praw i obowiązków oraz występujące między nimi związki i współzależności. Status ten przez wiele lat charakteryzował się jednostronnością, to znaczy akcentowaniem wyłącznie sfery obowiązków. Z nielicznymi wyjątkami stan taki przetrwał aż do II wojny światowej, chociaż o podmiotowych prawach więźniów zaczęto mówić już w latach 30. XX wieku. Ochrona praw podmiotowych więźniów znalazła najpełniejszy wyraz w pierwszej wersji reguł postępowania z więźniami, opracowanej w 1926 r. przez Międzynarodową Komisję Penitencjarną[337]. Nieco zmodyfikowana wersja niniejszych reguł przyjęta została przez Ligę Narodów w 1934 r. Dokument ten był swoistym podsumowaniem dorobku wielu wcześniejszych międzynarodowych kongresów penitencjarnych, organizowanych jeszcze w XIX w. przez Międzynarodową Komisję Penitencjarną, a następnie już pod auspicjami Ligi Narodów[338].

Lata po II wojnie światowej przynoszą najbardziej ożywione, a jednocześnie spektakularne efekty międzynarodowych wysiłków dotyczących poprawy sytuacji osób pozbawionych wolności. Podkreślić należy przy tym pojawienie się dodatkowych nurtów tej aktywności, tj. międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych oraz dynamiczny rozwój międzynarodowego prawa praw człowieka. Ten ostatni nurt, choć bazujący na idei uniwersalizmu podmiotowego oferowanych standardów ochronnych, akcentuje jednocześnie konieczność uwzględnienia indywidualnego kontekstu sytuacyjnego, w jakim znajduje się każdy człowiek, a ten w przypadku osób pozbawionych wolności jest kontekstem szczególnie ekstremalnym. Właśnie dlatego w powojennych traktatach z łatwością można odnaleźć przepisy odnoszące się do osób pozbawionych wolności[339].

Międzynarodowe standardy normatywne z zakresu międzynarodowego prawa praw człowieka tradycyjnie dzielą się na uniwersalne i regionalne. Zdaniem B. Gronowskiej można dokonać również dalszej kategoryzacji tych standardów, dzieląc je na prawnie wiążące normy traktatowe (*hard law*) i normy wiążące w sensie organizacyjnym, politycznym lub moralnym (*soft law*). Ponadto, traktaty mogą być klasyfikowane jako ogólne (czyli adresowane do wszystkich osób) oraz bardziej szczegółowe, czyli dotyczące określonej kategorii osób lub problemów (np. dzieci lub zakazu tortur)[340].

Z kolei ochrona osób pozbawionych wolności, podczas trwania konfliktów

---

[337] J. Górny, *Elementy indywidualizacji…,* op. cit., s. 21.

[338] S. Redo, *United Nations Criminal Justice: Norms / Standards and Customary International Law,* „Toruński Rocznik Praw Człowieka i Pokoju" 1996, z. 3, s. 26–27.

[339] D. Gajdus, B. Gronowska., *Europejskie standardy...,* op. cit., s. 25.

[340] B. Gronowska, P. Sadowski, *Treatment of prisoners...,* op. cit., s. 37-38.

zbrojnych, została sformułowana w Konwencjach Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. tj. w Konwencji Genewskiej o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych (I KG); w Konwencji Genewskiej o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu (II KG); w Konwencji Genewskiej dotyczącej Traktowania Jeńców Wojennych (III KG) oraz w Konwencji Genewskiej o ochronie osób cywilnych podczas wojny (IV KG)[341]; oraz w dwóch Protokołach Dodatkowych do Konwencji Genewskich, przyjętych w Genewie w dniu 8 czerwca 1977 r., tj. w Protokole Dodatkowy do Konwencji Genewskich dotyczącym ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych oraz w Protokole Dodatkowym do Konwencji Genewskich dotyczącym ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych[342]. Należy podkreślić, że III KG była pierwszym instrumentem prawnym, który uznawał i wdrażał ochronę jeńców wojennych. Nie tylko stanowiła, że jeńcy wojenni mają być traktowani humanitarnie przez cały czas, ale także formułowała podstawowe definicje i zasady, które miały stać się fundamentem przyszłych międzynarodowych standardów dotyczących więźniów[343].

2.1. Regulacje w ramach uniwersalnego system praw człowieka

W pierwszej kolejności warto omówić podstawowe dokumenty ONZ w dziedzinie praw człowieka, takie jak Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 1948 r., Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 r., Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z 1966 r., pod kątem ich zastosowania wobec osób pozbawionych wolności. Należy przy tym podkreślić, że w działalności ONZ nigdy nie kwestionowano zasady, iż osoby pozbawione wolności nie są wyłączone spod ochrony przewidzianej w tych aktach, chociaż niektóre z przysługujących im praw mogą być ograniczone[344].

---

[341] UNTS: 1950, vol. 75, p. 135. Tekst polski [w:] M. Flemming, *Międzynarodowe prawo...,*Wyd. IV, op. cit. s. 241-360; Dz. U. 1956, nr 38, poz. 171.

[342] UNTS: 1979, vol. 1125, p. 3. Tekst polski [w:] Ibidem, s. 369-401; Dz.U. 1992, nr 41, poz. 175.

[343] E. Vasiliades, *Solitary Confinement and International Human Rights: Why the U.S. Prison System Fails Global Standards*, „American University International Law Review " 2005, nr 1, s. 81-82.

[344] B. Stańdo-Kawecka, *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach dotyczących złego traktowania osób pozbawionych wolności przez funkcjonariuszy* [w:] B. Stańdo-Kawecka, K. Krajewski (red.), Problemy Penologii i Praw Człowieka na początku XXI stulecia. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Hołdy, Warszawa 2011, s. 510; Zob. także D. Labelle, *Ensuring Rights for All: Realizing Human Rights for Prisoners* „Praeger Press", 2008, nr 1, s. 127-128.

Należy zauważyć, że traktatem, który również w pewnym stopniu dotyczy wykonywania kar wobec dorosłych jest Konwencja Praw Dziecka z 1989 r. Na szczególną uwagę zasługują te postanowienia, które odnoszą się do dziecka – sprawcy przestępstwa, wśród nich należy wymienić m.in te stanowiące, że: uwięzienie może być zastosowane wyłącznie jako środek ostateczny i na możliwie najkrótszy czas, postępowanie ze skazanym powinno sprzyjać ułatwieniu jego społecznej reintegracji[345].

Do konwencji, które mogą być odnoszone do ochrony praw osób pozbawionych wolności, obok wskazanych powyżej, należy zaliczyć również, Konwencję w sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Rasowej z 1966 r. oraz Konwencję w sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet z 1979 r[346]. Konwencje te w mniejszym stopniu stanowią źródło praw, które w bezpośredni sposób mogą dotyczyć osób pozbawionych wolności, stąd w szczegółowej analizie pominięto te dokumenty. Nie wyklucza to jednak możliwości ich wykorzystania w sytuacji zachodzenia się zakresów tych regulacji z sytuacją osób pozbawionych wolności.

2.1.1. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka

W przeciwieństwie do Karty Narodów Zjednoczonych, Powszechna Deklaracja Praw Człowieka nie jest umową międzynarodową. W literaturze przedmiotu panuje zgodny pogląd, że PDPCz ma znaczenie moralne i polityczne[347]. Przez jej przyjęcie członkowie ONZ podjęli polityczne zobowiązanie realizacji praw w niej zawartych[348].

Niektórzy autorzy podkreślają również, że Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, a przynajmniej wiele jej postanowień, jest dzisiaj uznawana za źródło zwyczajowego prawa międzynarodowego, które jest powszechnie wiążące[349]. Rozbieżności w poglądach na ten temat wynikają w przeważającym stopniu z oceny, czy poszczególne kryteria

---

[345] T. Szymanowski, *Międzynarodowe konwencje o postępowaniu wobec osób skazanych, zwłaszcza osób pozbawionych wolności,* „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2011, nr 72-73, s. 30.
[346] T. Kalisz, *Mechanizmy międzynarodowej kontroli i ochrony praw człowieka wykorzystywane w toku postępowania wykonawczego,* „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego" 2009, nr 26, s. 235.
[347] Z. Hołda, *Międzynarodowa ochrona praw człowieka* [w:] J. Hołda, Z. Hołda, D. Ostrowska, J. A. Rybczyńska (red.), Prawa człowieka…, op. cit., s. 61.
[348] K. Drzewicki, *Prawa człowieka w Karcie NZ i w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka,* „Sprawy Międzynarodwe" 1998, nr 3, s. 22.
[349] H. Hannuma, *The status of the Universal Declaration of Human Rights in national and international law*, „The Georgia Journal of International and Comparative Law" 1996, nr 1, s. 289–397

pozwalają uznać daną normę za część prawa zwyczajowego[350]. Jak twierdzi Z. Resich, Powszechna Deklaracja Praw Człowieka obowiązuje, w każdym razie, *in foro interno*, tzw. wiąże poszczególne organy systemu Narodów Zjednoczonych w toku wykonywania przez nie przewidzianych statutem zadań. Znajduje to pełne odzwierciedlenie w praktyce ONZ. W ten sposób Powszechna Deklaracja Praw Człowieka spełnia swoją *quasi*-konstytucyjną rolę[351].

Warto przy tym zwrócić uwagę na samą nazwę dokumentu. Określenie „Deklaracja" wskazuje, że treść tego dokumentu ma charakter stwierdzający, deklaratoryjny, a nie ustanawiający, konstytutywny, jak ma to miejsce w przypadku prawa stanowionego. Innymi słowy, prawa zawarte w Deklaracji potraktowano jako coś już istniejącego. Deklaracja ich nie ustanawia, lecz jedynie precyzuje, kodyfikuje, ogłasza ich uznanie, poszanowanie i zachęca do ich przestrzegania. Mogłoby się wprawdzie wydawać, że skoro Deklaracja – obok tradycyjnych praw człowieka, takich jak prawa osobiste, obywatelskie i polityczne – włącza także nowe, dotąd niekodyfikowane prawa ekonomiczne, społeczne i kulturalne, to tym samym poszerza zakres praw człowieka i czyni to aktem woli państw. Jednak również te nowe prawa ogłoszono w jednolitym trybie – stwierdzającym, czyli deklaratoryjnym, a nie konstytutywnym[352].

Należy też zwrócić uwagę, że Powszechna Deklaracja Praw Człowieka napisana jest stosunkowo ogólnikowym językiem. Jest to wbrew pozorom istotny atut pozwalający na zastosowanie wnioskowania *a minori ad maius*, co umożliwia rozstrzyganie spornych kwestii na korzyść człowieka. Jak zauważa D. Michalski, ogólność postanowień nie powoduje niepotrzebnych sporów co do istoty i znaczenia określonych pojęć. Może być to czynnikiem ułatwiającym przyjmowanie dokumentów o charakterze rezolucji. Z drugiej jednak strony zbyt ogólnikowe twierdzenia mogą doprowadzić do nad interpretowania znaczenia pojęć także na niekorzyść jednostki[353].

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka jest aktem uniwersalnym dlatego, że jej postanowienia dotyczą każdej jednostki ludzkiej, bez względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, wyznanie, poglądy polityczne i inne, narodowość, pochodzenie społeczne, majątek, urodzenie czy jakiekolwiek inne różnice (art. 2 ust. 1). Deklaracja jest więc katalogiem praw człowieka,

---

[350] Z. Kędzia, *70 lat Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka – pomnik czy żywy dokument?,* „ Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 2018, z. 4, s. 18.
[351] Z. Resich, *Międzynarodowa ochrona…,* Wyd. I, op. cit., s. 42-43.
[352] J. Jaskólska, *Treść Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka,* „Człowiek w kulturze" 1998, nr 11, s. 55-56.
[353] D. Michalski, *Rozwój uniwersalnej ochrony praw człowieka,* „Cywilizacja i Polityka" 2016, s. 91.

a nie tylko obywatela[354]. Przyjęła ona indywidualistyczną koncepcję tych praw. Fakt ten tłumaczy pominięcie w niej uprawnień przysługujących osobom należącym do poszczególnych grup. Prawa człowieka są w niej traktowane całościowo. Wymienia ona i równo traktuje wszystkie ich kategorie. Należy pamiętać, że przyznane prawa są jak zawsze korelatywnie sprzężone z obowiązkami. Każdy człowiek ma także swoje obowiązki wobec społeczności. Dlatego w korzystaniu ze swoich praw i wolności podlega ograniczeniom w celu zapewnienia odpowiedniego uznania i poszanowania praw i wolności innych (art. 29 pkt 2 i 3)[355].

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka nie wskazuje wprost podmiotów odpowiedzialnych za egzekwowanie tych praw, niemniej z jej treści wynika, że państwa są głównymi gwarantami praw człowieka. To one są zobowiązane do tworzenia systemów prawnych, konstytucji i instytucji, które zapewniają realizację praw każdej osoby znajdującej się pod ich jurysdykcją, w tym prawa do życia, wolności, bezpieczeństwa, edukacji czy ochrony socjalnej. Państwa mają również ograniczoną odpowiedzialność wobec osób spoza swoich granic, wyrażającą się poprzez działania humanitarne, współpracę międzynarodową czy łagodzenie ubóstwa. W sytuacjach, gdy państwo nie jest w stanie lub nie chce zapewnić praw człowieka – na przykład z powodu konfliktu, braku kontroli nad terytorium lub utraty monopolu siły – odpowiedzialność może częściowo spoczywać na społeczności międzynarodowej[356].

Jeśli chodzi o strukturę Deklaracji, to składa się ona z preambuły oraz trzydziestu artykułów, które zawierają katalog podstawowych praw człowieka. Godność osobowa człowieka, jako podstawa wolności, sprawiedliwości oraz pokoju na świecie, została ujęta w preambule PDPCz: "Zważywszy, że uznanie przyrodzonej godności oraz równych i niezbywalnych praw wszystkich członków rodziny ludzkiej stanowi podstawę wolności, sprawiedliwości i pokoju na świecie (...)"[357]. Ponadto w art. 1 PDPCz wskazano, iż wszyscy ludzie są wolni i równi pod względem swej godności i praw. Oznacza to, iż nakaz poszanowania godności ludzkiej oraz określonych wolności z niej wynikających jest dla państw obligatoryjny i nie podlega on jakiemukolwiek wyłączeniu. Warto wspomnieć, że do godności nawiązano również w art. 22 oraz art. 23 ust. 3 PDPCz. Odwołania te mają jednak charakter

---

[354] A. Michalska, *Znaczenie i rola Uniwersalnej Deklaracji Praw Człowieka*, „Roczniki Nauk Społecznych" 1984, nr 1, s. 137-138.
[355] J. Symonides, *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (po 60 latach od jej przyjęcia),* „Państwo i Prawo" 2008, nr 12, s. 9.
[356] G. Brown, *The Universal Declaration of Human Rights in the 21st Century*, „Open Book Publishers" 2016, nr 1, s. 13-23. Zob. także S. I. Özler, *The Universal Declaration of Human Rights at Seventy: Progress and Challenges*, „*Essay*" 2018 , nr 4, s. 5-6.
[357] Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. VII, op. cit., s. 166-167.

pozanormatywny i służą uzasadnieniu określonych praw, podkreślając tym samym ścisłe powiązanie godności z istotą praw człowieka. Założenia ujęte w PDPCz stały się inspiracją dla późniejszych aktów międzynarodowej ochrony praw człowieka. Czynione w nich nawiązania do godności ludzkiej świadczą o tym, iż związek pomiędzy prawami człowieka a godnością ma immanentny charakter[358].

Prawa i wolności zawarte w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka A. Michalska usystematyzowała w trzy grupy: 1. Prawa i wolności osobiste; 2. Prawa i wolności publiczne; 3. Prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne[359]. Spośród tych trzech grup praw i wolności, dla osób pozbawionych wolności kluczowe znaczenie mają prawa i wolności osobiste. To one stanowią podstawę ochrony godności, życia i bezpieczeństwa więźniów, obejmując:

- prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 3),
- zakaz tortur oraz karania lub traktowania w sposób okrutny, nieludzki lub poniżający (art. 5),
- prawo do ochrony sądowej w razie pogwałcenia podstawowych praw przyznanych przez prawo wewnętrzne (art. 8),
- zakaz samowolnego aresztowania, zatrzymania lub wydalenia z kraju (art. 9),
- prawo do sądu (art. 10),
- prawa przysługujące oskarżonemu: zasada domniemania niewinności, zasada *nulla poena sine lege* i *lex retro non agit* (art. 11),
- prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego (art. 12),
- prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny (art. 16),
- prawo wolności myśli, sumienia i religii (art. 18);
- prawo do udziału w wyborach (art. 21)[360].

Należy zauważyć, że w powyższym katalogu nie można znaleźć regulacji dotyczących kwestii penitencjarnych, ponieważ jej twórcy skupili się głównie na prawie do życia, wolności i bezpieczeństwa osobistego (artykuł 3) oraz na zakazie tortur, nieludzkiego lub poniżającego traktowania bądź karania (artykuł 5). Podobnie, w artykułach 8–11 rozwinięto

---

[358] M. Myl, *Ochrona godności jeńców wojennych w świetle postanowień międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych*, „Roczniki Administracji i Prawa" 2022, z. 2, s. 79-80

[359] A. Michalska, *Podstawowe prawa człowieka w prawie wewnętrznym a pakty praw człowieka,* Warszawa 1976, s. 173-175.

[360] Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. VII, op. cit., s.167-170.

typowe gwarancje proceduralne związane z zasadą rzetelnego procesu[361].

Brak szczegółowych regulacji penitencjarnych w omawianym katalogu nie oznacza jednak, że sytuacja osób pozbawionych wolności pozostaje poza jego zakresem. Ochrona ta ma charakter pośredni i wywodzona jest przede wszystkim z prawa do życia oraz z zakazu tortur i nieludzkiego lub poniżającego traktowania. Przepisy te znajdują zastosowanie także do problemów takich jak przeludnienie jednostek penitencjarnych czy warunki w ośrodkach detencyjnych, jednak ich ogólny charakter powoduje, że nie tworzą one kompleksowego standardu penitencjarnego.

Znaczenie Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z biegiem czasu systematycznie rosło. Od momentu przyjęcia Deklaracja przeszła proces konsolidacji i utrwaliła swoją pozycję jako kamień węgielny oraz fundament ciągle rozbudowującej się normatywnej konstrukcji międzynarodowego prawa praw człowieka. Deklaracja została przetłumaczona na ponad 200 języków świata i pozostaje jednym z najczęściej cytowanych dokumentów na temat praw człowieka. Stała się inspiracją dla kolejnych deklaracji i umów międzynarodowych dotyczących tych praw, przyjmowanych zarówno w ramach ONZ, jak i innych organizacji międzynarodowych. W istocie niemal wszystkie późniejsze deklaracje i umowy, o ile odnoszą się do praw człowieka, powołują się pośrednio lub bezpośrednio na Powszechną Deklarację Praw Człowieka[362]. Dokument ten pozostaje punktem odniesienia dla licznych rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ, Rady Gospodarczej i Społecznej oraz Rady Bezpieczeństwa. Deklaracja uwzględnia inicjatywy ONZ na rzecz kultury pokoju oraz odpowiedzialności państw za ochronę czy bezpieczeństwo człowieka. Na Deklarację powołują się również regionalne instrumenty praw człowieka, w tym konwencje i deklaracje przyjmowane przez takie organizacje jak Rada Europy, Organizacja Państw Amerykańskich czy Unia Afrykańska[363]. Podobnie, sądy międzynarodowe i organy traktatowe ONZ, takie jak Komitet

---

[361] B. Gronowska, *Inter-American Prison Rules – Creating a Normal Life Behind Bars*, „Comparative Law Review" 2016, nr 21, s. 36.

[362] np. w obu Paktach umieszczono jednakowo brzmiącą preambułę, w której m.in mówi się, że „prawa człowieka wynikają z przyrodzonej godności osoby ludzkiej oraz powołuje na zasady Karty Narodów ONZ i Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka". Zob. A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. VII, op. cit., s.172 oraz 199.

[363] np. w preambule Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 r.: „Zważywszy na Powszechną Deklarację Praw Człowieka uchwaloną 10 grudnia 1948 roku przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych (...) Zważywszy, że owa Deklaracja zmierza do zapewnienia powszechnego i efektywnego stosowania zawartych w niej praw (...) Zdecydowane (...) podjąć pierwsze kroki w celu zbiorowego zagwarantowania niektórych praw wymienionych w Powszechnej Deklaracji". Zob. Ibidem, s. 271.

Praw Człowieka ONZ ,odwołują się do ustanowionych przez nią standardów, w swoich orzeczeniach. Ponadto Deklaracja wywarła ogromny wpływ na praktykę konstytucyjną państw nowo powstających, które przyjmowały ustawy zasadnicze już po jej uchwaleniu[364].

Podsumowując, Powszechna Deklaracja Praw Człowieka nie ma charakteru dokumentu prawnie wiążącego państwa, choć większość jej postanowień pokrywa się z treścią powszechnie uznawanych zasad prawnych. Posiada ona jednak wielkie znaczenie moralne ze względy na swój postępowy, humanitarny charakter. Jej postanowienia dotyczą każdego człowieka. Proklamuje ona nie tylko prawa polityczne i cywilne, i kulturalne, stwarzając w ten sposób podstawę do późniejszych prac ONZ w tej dziedzinie. Ponadto, Deklaracja stała się punktem wyjścia wielu rezolucji organów ONZ, powoływana była bezpośrednio lub recypowana przez konstytucje wielu państw, zwłaszcza państw rozwijających się. Do niej nawiązuje szereg dokumentów międzynarodowych oraz orzeczeń sądowych[365].

Jeżeli zaś chodzi o jej znaczenie dla osób pozbawionych wolności to katalog praw zawartych w Deklaracji obejmuje przede wszystkim podstawowe gwarancje osobiste, proceduralne i wolnościowe, które mają chronić ich godność i bezpieczeństwo. Jednocześnie Deklaracja nie wprowadza odrębnych, szczegółowych uprawnień dla tej grupy, traktując ich prawa w ramach ogólnych norm uniwersalnych. W konsekwencji ochrona osób pozbawionych wolności pozostaje w dużej mierze abstrakcyjna i zależna od interpretacji państw członkowskich. Jednakże, pomimo braku szczegółowych odniesień do sytuacji osób pozbawionych wolności, wydaje się, że Powszechna Deklaracja Praw Człowieka stanowi fundament ochrony ich praw. Wskazane w niej normy, zwłaszcza dotyczące zakazu tortur oraz prawa do sprawiedliwego procesu, wyznaczają uniwersalne standardy, które później zostały rozwinięte w bardziej szczegółowych instrumentach prawa międzynarodowego, takich jak np. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych. Należy stwierdzić, że Powszechna Deklaracja Praw Człowieka ma charakter ramowy, wyznaczający kierunek dalszej ochrony praw człowieka, w tym także osób pozbawionych wolności.

---

[364] Odwoływały się do tego aktu zwłaszcza liczne konstytucje krajów afrykańskich z lat 70, np. Algierii, Burundi czy Czadu. Wiele konstytucji przyjmowanych w państwach leżących w regionach świata, powtarzać główne założenia Deklaracji bez wyraźnego jej wskazywania, jak choćby w przypadku Haiti, Cypru czy Zambii. Koniec zimnej wojny tzw. Fala demokracji i transformacji ustrojowych krajów Europy Środkowej i Wschodniej także oznaczały wprowadzenie postanowień Deklaracji do konstytucji przyjmowanych przez te państwa w latach 90. J. Symonides, *Powszechna Deklaracja...,* op. cit., s. 12.

[365] Z. Reich, *Bilans prac ONZ w dziedzinie praw człowieka,* „Sprawy Międzynarodowe" 1970, nr 8, s. 39.

2.1.2. Międzynarodowe Pakty Praw Człowieka

Jak zauważa G. Michałowska, Międzynarodowe Pakty Praw Człowieka z 1966 r. i Powszechną Deklarację Praw Człowieka z 1948 r. różni kilka elementów: prawny charakter, rozdzielność praw obywatelskich i politycznych oraz gospodarczych, społecznych i kulturalnych, nieco różniący się katalog chronionych praw, prawa kolektywne, implementacja. Przede wszystkim w przeciwieństwie do Powszechnej Deklaracji, Pakty są umowami międzynarodowymi. Z realizacji przyjętych zobowiązań państwa składają okresowe sprawozdania. Naruszenie praw przez strony może prowadzić do odpowiedzialności przed odpowiednimi instytucjami międzynarodowymi[366].

Ponadto, Powszechna Deklaracja podchodzi do wszystkich praw integralnie i traktuje je równorzędnie. Pakty natomiast stanowią dwa oddzielne dokumenty, podlegające odrębnej ratyfikacji[367]. Jednakże prawa zawarte w każdym z Paktów mają różną naturę i pociągają za sobą innego typu obowiązki państwa-strony[368]. Art. 2 MPPOiP stanowi, że „każde z Państw-Stron „zobowiązuje się przestrzegać i zapewnić wszystkim osobom [...] prawa uznane w niniejszym Pakcie”[369]. Natomiast art. 2 MPPGSiK stanowi, że „każde z Państw-Stron zobowiązuje się podjąć odpowiednie kroki indywidualnie i w ramach pomocy i współpracy międzynarodowej [...] wykorzystując maksymalnie dostępne mu środki, w celu stopniowego osiągnięcia pełnej realizacji praw uznanych w niniejszym Pakcie wszelkimi odpowiednimi sposobami, włączając w to w szczególności podjęcie kroków ustawodawczych”[370].

Zdaniem W. Brzozowskiego, nie jest to różnica przypadkowa. W odniesieniu do praw obywatelskich i politycznych zobowiązanie jest jasne, nieobwarowane zastrzeżeniami i polega po prostu na przestrzeganiu tych praw. Natomiast ujęcie redakcyjne zastosowane w Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, sytuuje

---

366 G. Michałowska, *Ochrona praw…,* op. cit., s. 50-52

367 Struktura Paktów jest w zasadzie identyczna. Poza preambułą dzielą się one na pięć części, z których pierwsza zawiera jeden tylko artykuł poświęcony prawu ludów i narodów do samostanowienia, druga obejmuje postanowienia ogólne, trzecia traktuje odpowiednio: o prawach ekonomicznych, społecznych i kulturalnych lub o prawach obywatelskich i politycznych, czwarta poświęcona jest kontroli międzynarodowej, wreszcie część piąta to postanowienia końcowe. R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. V, s. 275.

368 Z. Hołda, *Ochrona praw człowieka. Wykłady otwarte UMCS,* Lublin 1996, s. 22.

369 Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. VII, op. cit., s. 173

370 Ibidem, s. 200

powinność państwa raczej w kategoriach stopniowego zbliżania się do celu niż jego osiągnięcia i utrzymania, w dodatku osłabiając je odwołaniem do „dostępnych środków". Zdaniem autora utrudnia to przypisanie państwu odpowiedzialności za niewywiązywanie się z zobowiązań w zakresie przestrzegania praw gospodarczych, społecznych, kulturalnych[371]. Jednakże jak zauważa J. Symonides progresywność praw ekonomicznych, społecznych i kulturalnych nie zwalnia państw od obowiązku ich realizacji, lecz uzależnia zakres zobowiązań poszczególnych krajów od ich możliwości materialnych. Nie ulega wątpliwości, że Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, jak i Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych nakładają wyraźne obowiązki na państwa i tym różnią się od Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka[372].

Jak potwierdził Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, niepełne zrealizowanie minimalnej treści prawa może być usprawiedliwione wyłącznie wtedy, gdy państwo gdy państwo dołożyło wszelkich starań w zakresie swoich możliwości, w tym tych związanych z międzynarodową współpracą i wsparciem. Może się to w skrajnych przypadkach przejawiać w tym, że państwo nie realizuje nawet minimalnej treści prawa, w tym elementów stanowiących jego istotę[373].

Jeżeli chodzi o katalog praw, to ten zawarty w MPPOiP jest zbliżony do katalogu przewidzianego w PDPCz. Jednak katalogi te nie pokrywają się całkowicie. MPPOiP nie zawiera zamieszczonego w PDPCz prawa do własności i zakazu arbitralnego jej pozbawiania, Pojawia się w nim natomiast zakaz pozbawiania wolności z powodu niemożności wywiązywania się z zobowiązań umownych (potocznie określany jako zakaz więzienia za długi). Pominięto także postanowienia dotyczące praw każdego człowieka do ubiegania się o uzyskanie azylu w innym kraju, posiadania obywatelstwa oraz zakresu samowolnego pozbawiania go[374]. Natomiast gdy chodzi o MPPGSiK, regulacje zamieszczone w tym Pakcie

---

[371] W. Brzozowski, *Uniwersalny system ochrony praw człowieka* [w:] W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Wiącek, *Prawa człowieka…*, Wyd. III, op. cit., s. 113.

[372] J. Symonides, *Międzynarodowa ochrona…,* op. cit., s. 44-45. Podobnie Z. Resich, który dodaje, że różnica między obydwoma Paktami nie jest na tyle istotna, aby musiała prowadzić do ich sztucznego podziału. Z. Resich, *Międzynarodowa ochrona…,* Wyd. I, op. cit., s. 48-49.

[373] W. Jóźwicki, *Ograniczenia możliwości korzystania z praw zagwarantowanych w Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych na podstawie jego art. 4 a progresywna realizacja tych praw*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 2019, nr 1 , s. 47. Wydaje się więc, że powstaje zagrożenie nadużywania tego mechanizmu przez państwa, które mogą powoływać się np. na brak środków jako stałe usprawiedliwienie niewykonywania swoich obowiązków wynikających z Międzynarodowego Paktu Praw Gosparczych, Społecznych i Kulturalnych.

[374] E. Latoszek, *System ochrony praw człowieka w wymiarze międzynarodowym*, „International Journal of Management and Economics" 1999, nr 6, s. 117.

mają bez porównania szerszy zakres niż w PDPCz, ponieważ Deklaracja poświęciła prawom gospodarczym, społecznym i kulturalnym zaledwie kilka przepisów. Przepisy MPPGSiK nie tylko wymieniają prawa, o których w PDPCz nie było mowy (np. prawo do wolności od głodu, prawo do korzystania z najwyższego osiągalnego poziomu ochrony zdrowia fizycznego i psychicznego), ale także szczegółowo charakteryzują ich zawartość[375].

Ponadto w przeciwieństwie do Powszechnej Deklaracji zawierającej wyłącznie katalog praw indywidualnych, oba Pakty zawierają identyczne pierwsze artykuły przyznające narodom (ludom), a więc grupom społecznym prawo do samostanowienia. Na mocy tego prawa mogą one określać swobodnie swój status polityczny i rozwój gospodarczy. Mogą też swobodnie dysponować swoimi bogactwami i zasobami naturalnymi[376].

W przeciwieństwie do Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, która nie przewiduje żadnych instrumentów kontroli, obydwa Pakty ustanawiają system nadzoru nad ich przestrzeganiem poprzez odpowiednie organy kontrolne: dla MPPOiP jest to Komitet Praw Człowieka ONZ, a dla MPPGiSK – Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych. Należy jednak zauważyć, że system ten jest stosunkowo mało efektywny, ponieważ organy te nie dysponują mechanizmami przymusu, a ich zalecenia mają charakter miękkiego prawa[377].

Przechodząc do analizy Paktów pod kątem praw przysługujących osobom pozbawionym wolności to, jak zauważa A. Michalska, chociaż MPPOiP nie został opracowany specjalnie dla osób pozbawionych wolności, formułuje on najszerszy katalog praw osób skazanych[378]. Zawiera on następujące prawa i wolności, które mogą odnosić się do sytuacji jednostek uczestniczących w postępowaniu karnym:

– prawo do życia (art. 6);
– zakaz tortur lub okrutnego, nieludzkiego albo poniżającego traktowania lub karania (art. 7);
– prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 9);
– prawo do humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności (art. 10);
– prawo do sądu i gwarancje procesowe (art. 14);
– zasada *nullum crimen sine lege* (art.15);

---

[375] W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Więcek, *Prawa człowieka*…, Wyd. III, op. cit., s. 112-113. Zob. także A. Michalska, *Pakty Praw Człowieka a regulacje regionalne w dziedzinie praw człowieka,* „Państwo i Prawo" 1987, nr 2, s. 4.

[376] G. Michałowska, *Ochrona praw…,* op. cit., s. 51.

[377] W. Czapliński, A. Wyrozumska, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. II*,* op. cit., s. 436.

[378] A. Michalska, *Podstawowe prawa człowieka…,* op. cit., s. 155.

– prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego (art. 17);

– prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania (art. 18);

– prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny (art. 23);

– prawo do udziału w wyborach (art. 25)[379].

W zakresie Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych jedynie art. 10 bezpośrednio odnosi się do sytuacji osób pozbawionych wolności. Przepis ten nakłada obowiązek traktowania osób pozbawionych wolności w sposób humanitarny i z poszanowaniem przyrodzonej godności ludzkiej, a także wymaga indywidualizacji postępowania penitencjarnego, ze szczególnym uwzględnieniem rozdzielenia oskarżonych od skazanych oraz nieletnich od dorosłych [380]. Twórcy Paktu uznali, że ogólny zakaz tortur oraz okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania, przewidziany w art. 7 MPPOiP, nie zapewnia pełnej ochrony osób pozbawionych wolności. W konsekwencji zdecydowano się na dodatkowe, szczególne podkreślenie nakazu traktowania każdej osoby pozbawionej wolności w sposób humanitarny i z poszanowaniem jej godności ludzkiej[381].

Wymienienie praw z Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych dotyczących osób pozbawionych wolności, takich jak art. 10 (warunki odbywania kary i traktowanie więźniów), nie oznacza, że tylko te prawa mają w stosunku do nich zastosowanie; skazani korzystają jednocześnie z większości innych praw zawartych w tym Pakcie oraz w Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, w tym z fundamentalnych zasad zakazu dyskryminacji wynikających z art. 3 MPPOiP i art. 3 MPPGiSK[382].

Również Komitet Praw Człowieka odnosił się do sytuacji osób pozbawionych wolności. W trybie art. 40 ust. 4 MPPOiP uchwalił w dniu 28 lipca 1982 r. Uwagi Ogólne dotyczące art. 10 MPPOiP, w których kategorycznie stwierdził, iż: „Humanitarne traktowanie i poszanowanie godności wszystkich osób pozbawionych wolności jest podstawową zasadą, która powinna być powszechnie stosowana bez względu na możliwości materialne”[383]. W

[379] Zob. [w:]. A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. VII, op. cit., s. 173-181
[380] Ibidem, s. 176-177
[381] Z. Hołda, *Artykuł 10 Paktu…,* op. cit., s. 235.
[382]A. Pachciarz, *Pozytywny wpływ edukacji dotyczącej wolności religii u osób pozbawionych wolności. Refleksje i wybrane zagadnienia,* „Law. Education. Security” 2023, nr 1, s. 188.
[383] Tekst polski [w:] T. Jasudowicz, *Wspólny standard do osiągnięcia. Stan urzeczywistnienia. W pięćdziesięciolecie Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 roku,* Toruń 1998, s. 92.

wypowiedzi tej zaakcentowano wymóg niezależności zasady humanitarnego traktowania więźniów od aktualnych możliwości materialnych danego systemu penitencjarnego. Uznaje się, że nawet najbardziej humanitarne warunki życia w zakładzie karnym mogą szybko stać się nie do zniesienia dla osadzonych, jeśli nie towarzyszy im odpowiednia, respektująca godność, postawa personelu. Należy przy tym podkreślić, że relacja ta działa również w kierunku odwrotnym - właściwe podejście personelu może częściowo kompensować niedostatki warunków materialnych[384].

Reasumując, Międzynarodowe Pakty Praw Człowieka stały się pierwszymi wiążącymi umowami międzynarodowymi, które kompleksowo regulują prawa jednostki, obejmując zarówno prawa obywatelskie i polityczne, jak i gospodarcze, społeczne i kulturalne. Choć pakty zawierają katalog podstawowych praw, ich system ochrony pozostaje stosunkowo mało efektywny, głównie z uwagi na ograniczone mechanizmy egzekwowania.

W zakresie osób pozbawionych wolności, MPPGiSK nie przewiduje szczegółowych regulacji dla tej grupy osób, natomiast MPPOiP wprowadza, obok regulacji dotyczących zakaz tortur czy ochrony praw procesowych, pierwszy w prawie międzynarodowym przepis nakazujący humanitarne traktowanie skazanych, który następnie stał się wzorem do wprowadzania analogicznych regulacji w regionalnych systemach ochrony. W związku z powyższym należy stwierdzić, że MPPOiP wywarł istotny wpływ na kształtowanie międzynarodowych standardów ochrony praw osób pozbawionych wolności.

2.1.3. Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania

Konwencja o zakazie tortur była efektem wielu lat pracy, zapoczątkowanej wkrótce po przyjęciu przez Zgromadzenie Ogólne ONZ Deklaracji w sprawie ochrony wszystkich osób przed torturami oraz innym okrutnym, nieludzkim lub poniżającym traktowaniem albo

Zob. także P. R. Williams, *Treatment of Detainees. Examination of Issues Relevant to Detention by the United Nations Human Rights Committee*, Geneva 1990, s. 27–65.

[384] D. Gajus, B. Gronowska, *O potrzebie działań na rzecz poprawy sytuacji więźniów. Uwagi na tle standardów międzynarodowych,* „Toruński Rocznik Praw Człowieka i Pokoju" 1996, nr 4, s. 72.

karaniem z dnia 9 grudnia 1975 r[385]. W rzeczywistości Deklaracja w sprawie Tortur miała być punktem wyjścia do dalszych prac nad przeciwdziałaniem torturom. Efektem wieloletniej pracy Komisji Praw Człowieka było przyjęcie przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 10 grudnia 1984 r. Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania[386].

Należy dodać, że w toku prac nad Konwencją istotną rolę odegrała organizacja pozarządowa - *Amnesty International*, która poprzez systematyczne dokumentowanie przypadków tortur oraz ich nagłaśnianie na forum międzynarodowym przyczyniła się do ukazania tego zjawiska jako problemu o charakterze globalnym, wymagającego wiążącej regulacji traktatowej[387].

Konwencja przeciwko Torturom z 1984 r. składa się z 33 artykułów, które dotyczą przede wszystkim określenia definicji tortur i nieludzkiego traktowania, a także nakładają na państwa-strony szereg obowiązków w tym m.in zapobieżenie takim czynom na ich terytoriach w ramach ich jurysdykcji (art. 2), nieodsyłania osoby do państwa, w którym może ona zostać poddana torturom (art. 3), do traktowania tortury jako przestępstwa kryminalnego oraz ustanowienia swojej właściwości nad tym przestępstwem (art. 4 i 5), do ścigania i wydania osób oskarżonych o tortury (art. 7), do zapewnienia ochrony osobom torturowanym (art. 14) oraz do wdrożenie zasady wyłączenia dowodów uzyskanych w wyniku zastosowania tortur (art. 15)[388].

Przechodząc do analizy treści Konwencji należy zauważyć, że zgodnie z jej art. 1, zobowiązuje się państwa do podjęcia środków ustawodawczych, administracyjnych, sądowych i innych, które umożliwią skuteczne zapobieganie stosowaniu tortur na terytorium podlegającym ich jurysdykcji[389]. W art. 2 tejże Konwencji podkreślono, że nawet okoliczności wyjątkowe jak stan wojny, brak wewnętrznej stabilizacji politycznej lub jakakolwiek inna

---

[385] Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 3452. Tekst polski [w:] „Zbiór Dokumentów" 1975, t. 31, nr 11-12, s. 859-863 (dalej cyt. jako Deklaracja w Sprawie Tortur).

[386] M. E. Tardti, *The United Nations Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment,* „Nordic Journal of International Law" 1987, nr 4, s. 303.

[387] Działania *Amnesty International* przyczyniły się do ujawnienia systematycznego stosowania tortur w Ameryce Łacińskiej, po zamachu stanu w Grecji w 1967 roku, a także w kontekście represji politycznych w Republice Południowej Afryki, gdzie torturom poddany został m.in. lider ruchu świadomości czarnej ludności, Steve Biko, który poniósł śmierć w ich wyniku. Opracowanie Konwencji przeciwko Torturom stworzyło dla niniejszej organizacji pozarządowej możliwość wyjścia poza tradycyjne ramy działalności skoncentrowanej na obronie indywidualnych więźniów, na rzecz systemowego przeciwdziałania naruszeniom, których ofiarami padali ci więźniowie. N. Rodley, J. Huckerby, *Outlawing Torture: The Story of Amnesty International's Efforts to Shape the UN Torture Convention*, New York 2009, s. 16.

[388] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 90-93

[389] Ibidem, s. 89.

sytuacja wyjątkowa czy polecenie zwierzchnika lub władzy państwowej nie może stanowić uzasadnienia stosowania tortur[390]. Zakaz stosowania tortur lub innego okrutnego, nieludzkiego albo poniżającego traktowania albo karania określony w tych aktach dotyczy także skazanych, jako obywateli danego państwa. W nomenklaturze bowiem nie znajdujemy żadnego przypisu wyłączającego osoby odbywające karę pozbawienia wolności[391].

Zgodnie z Konwencją, zapobieganie torturom oznacza również podjęcie kroków w celu zapewnienia, że osoby nie są deportowane ani ekstradowane, gdy istnieją uzasadnione obawy, że mogą zostać poddane torturom[392].

Kolejnym obowiązkiem państwa jest aby wszelkie akty tortur stanowiły przestępstwa w rozumieniu jego prawa karnego. Powyższe odnosi się również do usiłowania użycia tortur[393]. Oprócz zdefiniowania tortur i innego złego traktowania jako poważnych przestępstw w ustawodawstwie krajowym, państwa zobowiązane są do przeprowadzenia szybkiego, skutecznego i bezstronnego dochodzenia w sprawie wszelkich zarzucanych aktów tortur[394]. Amnestie lub inne przeszkody wykluczające niezwłoczne i sprawiedliwe ściganie oraz karanie sprawców tortur lub złego traktowania bądź wskazujące na niechęć do takiego ścigania i karania naruszają zasadę, zgodnie z którą zakaz nie podlega uchyleniu[395].

W art. 14 Konwencji przeciwko Torturom przewidziano obowiązek każdego Państwa do zapewnienia prawa do zadośćuczynienia dla ofiary aktu tortur[396]. Wymaga to również uchwalenia ustawodawstwa, w szczególności dostarczającego ofierze tortur i złego traktowania skutecznego środka prawnego oraz prawa do uzyskania adekwatnego i

---

[390] Ibidem, s. 90.

[391] B. Sorensens, P. Dalton, *The Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment - limitation, restrictions and reservation* [w:] I. Ziemele (red.), Reservations to Human Rights Treaties and the Vienna Convention Regime, USA 2004, s. 81. Zob. także H. Chmielewska, K. Jędrzejak, T. Karczewski, P. Łapiński, B. Nowak, L. Stodolska, E. Szymczak, *Zagadnienia penitencjarne*, Kalisz 2004, s. 32.

[392] H. Haug, *Efforts to eliminate torture through international law,* „The International Review of the Red Cross" 1989, nr 4, s. 14.

[393] Zob. art. 4 [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 90. Tylko mniejszość państw-stron w rzeczywistości w pełni przestrzega tego ważnego obowiązku prawnego. Polska, przyjmując Konwencję, nie wprowadziła odrębnego przestępstwa tortur i nie znalazło się on też w Kodeksie karnym z 1997 r. Zob. P. Kubaszewski, K. Wiśniewska, *35 lat obowiązywania w Polsce Konwencji w sprawie zakazu tortur – czas na zmiany,* „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych" 2024, nr 3-4, s. 73-74.

[394] Zob. Art. 12 [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 93.

[395] M. Nowak, M. Birk, G. Monina, *The United Nations Convention Against Torture and its Optional Protocol. A Commentary. Second Edition,* Oxford 2019, s. 8.

[396] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 93.

odpowiedniego zadośćuczynienia, w tym odszkodowania i najpełniejszej możliwej rehabilitacji. Art. 14 Konwencji przeciwko Torturom jest istotnym krokiem w przeciwdziałaniu negatywnym skutkom tortur[397].

W kontekście bezwzględnego zakazu tortur i innego złego traktowania należy uwzględnić zasadę wyłączenia dowodów. W art. 15 Konwencji zobowiązuje się państwa do zapewnienia, aby „jakiekolwiek oświadczenie, które, jak ustalono, zostało złożone w wyniku zastosowania tortur, nie zostało wykorzystane w charakterze dowodu w postępowaniu, z wyjątkiem wypadku, gdy jest ono wykorzystywane przeciwko osobie oskarżonej o stosowanie tortur, jako dowód na to, że oświadczenie zostało złożone[398]". Państwa powinny podjąć niezbędne kroki w celu zapewnienia, aby w praktyce wyznania uzyskane przy użyciu tortur lub przymusu nie były dopuszczane w postępowaniu sądowym zgodnie z odpowiednim ustawodawstwem krajowym oraz art. 15 Konwencji. Dodatkowo powinny zapewnić dostosowanie prawa regulującego dowody przedstawiane w postępowaniu sądowym do art. 15 Konwencji w celu jednoznacznego wyłączenia wszelkich wyznań uzyskanych w wyniku tortur[399].

W celu monitorowania przestrzegania wyżej wskazanych zobowiązań Państw, na podstawie art. 17 Konwencji utworzony został Komitet Przeciwko Torturom (KPT). Jego szczegółowe zadania sprecyzowano w artykułach 19–22 Konwencji[400]. Komitet otrzymuje sprawozdania państw (art. 19), ma kompetencje do rozpatrywania skarg między państwami (art. 21) oraz może rozpatrywać skargi indywidualne (art. 22). W obydwu ostatnich przypadkach konieczne jest, aby zainteresowane państwo lub państwa złożyły oświadczenie akceptujące kompetencje Komitetu[401].

---

[397] N. Sveaass, F. Gaer, C. Grossman, *Rehabilitation in Article 14 of the Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman, or Degrading Treatment or Punishment,* „International Lawyer" 2018, nr 1, s 1.

[398] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 93.

[399] np. w sprawozdaniu Komitetu Przeciwko Torturom dotyczącym Finlandii (CAT/C/FIN/CO/7) z dnia 20 stycznia 2017 r., z zadowoleniem odnotowano, że Finlandia wprowadziła zmiany w prawie, wyraźnie zakazujące wykorzystywania w postępowaniu sądowym dowodów uzyskanych w wyniku tortur. Zmiana ta jest zgodna z art. 15 Konwencji przeciwko Torturom ONZ. www.tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Download.aspx?symbolno=CAT%2fC%2fFIN%2fCO%2f7&Lang=en (data dostępu: 02.04.2025 r.). Szerzej na ten temat Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE, *Opinia ODIHR dotycząca definicji tortur i bezwzględnego zakazu ich stosowania w polskim ustawodawstwie*, Warszawa 2018, s. 7-8.

[400] A. Dulkowska, *Rola Komitetu Przeciwko Torturom w systemie prawnym ONZ. Skarga indywidualna na naruszenie Konwencji* [w:] L. Topa, M. Półtorak (red.) Powszechny system ochrony praw człowieka: podsumowanie dekad, Katowice 2018, s. 237-238.

[401] M. N. Shaw, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. II, op. cit., s. 232.

W związku z uznaniem na arenie międzynarodowej, że dla skutecznej realizacji zakazu tortur konieczne jest wzmocnienie ochrony osób pozbawionych wolności przed torturami oraz innymi formami nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania, Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych postanowiło przyjąć, w dniu 18 grudnia 2002 roku, Protokół Fakultatywny do Konwencji Przeciwko Torturom, który wszedł w życie 22 czerwca 2006 roku [402]. Celem przyjęcia Protokołu jest wzmocnienie systemu ustanowionego przez Konwencja przeciwko Torturom poprzez wprowadzenie mechanizmu prewencyjnego opartego na regularnych wizytacjach miejsc detencji. W Protokole przewidziano stworzenie systemu regularnych wizytacji miejsc gdzie przebywają osoby pozbawione wolności, współtworzonego z jednej strony przez Krajowe Mechanizmy Prewencji (KMP), z drugiej zaś przez Podkomitet do spraw Prewencji Tortur (PKPT)[403].

Przyjęcie Protokołu Fakultatywnego nie odbyło się bez sprzeciwu niektórych państw. W toku prac nad jego treścią część państw (Chiny, Rosja oraz Stany Zjednoczone Ameryki) wyrażała zastrzeżenia wobec wprowadzenia rozwiązania, które w praktyce wzmacniało rolę mechanizmu międzynarodowego. Sprzeciw dotyczył zwłaszcza przyznania organowi międzynarodowemu szerokich uprawnień do przeprowadzania wizytacji miejsc detencji. Zdaniem tych państw, proponowane rozwiązania prowadziły do wprowadzenia zasady prymatu mechanizmu międzynarodowego nad kontrolą krajową[404]. Państwa te nie ratyfikowały Protokołu, mimo że są stronami samej Konwencji przeciwko Torturom[405].

Podsumowując, Konwencja przeciwko Torturom z 1984 r. ustanawia własne, standardy zarówno materialne, jak i proceduralne. W warstwie materialnej zawiera legalną definicję tortur oraz formułuje bezwzględny zakaz ich stosowania, nakładając na państwa szereg obowiązków, w tym m. in. penalizacji tego czynu w prawie krajowym, prowadzenia skutecznych postępowań wyjaśniających, a także zapewnienia ofiarom prawa do skargi i odszkodowania. W warstwie proceduralnej Konwencja przewiduje mechanizm kontrolny

---

[402] UNTS: 2006, vol. 2375, p. 237. Tekst polski [w:] A. Bieńczyk-Missala, *Międzynarodowa ochrona praw…,* op. cit., s. 107-117; Dz. U. 2007, nr 30, poz. 192.

[403] S. Egan, *The Optional Protocol to the UN Convention Against Torture: Paying the Price for Prevention,* „New Series" 2009, nr 44, s. 182.

[404] J. Baurski, *Nowe instrumenty międzynarodowej ochrony praw człowieka w świetle działalności Komisji Praw Człowieka ONZ*, Warszawa 2001, s. 10.

[405] Oprócz Chin, Rosji oraz Stanów Zjednoczonych Ameryki, które nie ratyfikowały Protokołu fakultatywnego do Konwencji przeciwko Torturom, do grupy państw będących stronami samej Konwencji, ale nieprzystępujących do Protokołu, należą także: Belgia, Irlandia, Wenezuela, Angola, Kamerun, Czad, Gwinea, Gwinea-Bissau, Sierra Leone oraz Zambia. https://tbinternet.ohchr.org/ (data dostępu: 20.05.2025 r.)

oparty na działalności Komitetu przeciwko Torturom, obejmujący obligatoryjny system sprawozdań państw oraz, w zależności od uznania kompetencji Komitetu, fakultatywne procedury skarg międzypaństwowych i indywidualnych. Natomiast na podstawie Protokołu Fakultatywnego do Konwencji przeciwko Torturom z 2002 r. ustanowiono mechanizm wizytacyjny oparty na Podkomitecie ONZ do spraw Prewencji oraz Krajowych Mechanizmach Prewencji. Należy zatem stwierdzić, że Konwencja przeciwko Torturom z 1984 r. stanowi autonomiczny instrument prawa międzynarodowego, który w sposób kompleksowy reguluje zakaz tortur oraz mechanizmy jego egzekwowania.

2.1.4. Wzorcowe Reguły Minimalne

Równolegle z pracami nad dokumentami ogólnie chroniącymi prawa człowieka podjęte zostały działania zmierzające do opracowania standardów wykonywania kary pozbawienia wolności. Prawo międzynarodowe za standard uważa minimum dopuszczalne z punktu widzenia uznawanych przez społeczność międzynarodową wartości, jakie państwo musi zapewnić co do warunków i co do reżimu pozbawienia wolności. Przez standardy można także rozumieć reguły postępowania z pewną kategorią osób, wytyczne (zalecenia) skierowane do władz państwa, których celem jest pomoc władzom w prowadzeniu odpowiedniej polityki i stosowaniu właściwych rozwiązań w realizacji potrzebnych programów. Powyższe standardy stanowią tzw. prawo miękkie *(soft law)*. Oznacza to, że nie są bezwzględnie wiążące w sensie takim, że nie można egzekwować ich naruszenia w sądzie. Stanowią jednak niezbędne uzupełnienie norm prawnych sprzyjających ich poszanowaniu[406].

Jak zauważa B. Kuźniak, akty typu *soft law* posiadają tzw. walor prawny, co pozwala na przywoływanie ich w umowach międzynarodowych, w orzecznictwie międzynarodowym i krajowym oraz w uzasadnieniach do ustaw wydawanych w poszczególnych państwach. Prawo miękkie, zawierające normy generalno-abstrakcyjne, pełni przy tym najczęściej rolę substytutu prawa wiążącego, albowiem, formalnie rzecz ujmując, ze względu na jedynie postulatywną wartość *soft law* łatwiej i szybciej dochodzi do jego kreacji (przyczyną, dla której państwa np. głosują za rezolucją, może być właśnie okoliczność, że jest

[406] M. Niełaczna, *Zmiany za murami? Stosowanie standardów postępowania z więźniami w Polsce,* Warszawa 2011, s. 196-197. R. Bierzanek wskazuje, że normy *soft law* kreują powinności w sferze moralno-politycznej. Zob. R. Bierzanek, *"Miękkie" prawo międzynarodowe*, „Sprawy Międzynarodowe" 1987, nr 1, s. 91-93.

ona jedynie zaleceniem). Ta rola swoistego zamiennika *hard law* może mieć charakter czasowy, co oznacza, że *soft law* jest postrzegane jako pre-prawo i z czasem może dojść do jego tzw. twardnienia, czyli albo jego ewolucji w prawo wiążące (np. normy niewiążącej rezolucji stają się normami zwyczajowymi), albo zamiany aktu niewiążącego w treściowo tożsamy z nim akt wiążący (np. normy niewiążącej rezolucji zostają uwzględnione w zawartym traktacie)[407].

Spośród tego typu aktów prawnomiędzynarodowych największy wpływ na kształtowanie się sposobów postępowania z osobami pozbawionymi wolności w ramach uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka mają Wzorcowe Reguły Minimum Postępowania z Więźniami z dnia 30 sierpnia 1955 r[408] oraz Podstawowe Zasady Traktowania Więźniów z dnia 14 grudnia 1990 r[409]. Dokumenty te stanowią punkt odniesienia dla licznych analogicznych inicjatyw normatywnych. Są to między innymi (w porządku chronologicznym):

- Deklaracja w sprawie ochrony wszystkich osób przed torturami oraz innym okrutnym, nieludzkim lub poniżającym traktowaniem albo karaniem z dnia 9 grudnia 1975 r.
- Zasady etyki medycznej odnoszące się do roli personelu służby zdrowia, w szczególności lekarzy, w ochronie więźniów i osób aresztowanych przed torturami oraz innym okrutnym, nieludzkim lub poniżającym traktowaniem albo karaniem z dnia 18 grudnia 1982[410].
- Deklaracja podstawowych zasad wymiaru sprawiedliwości odnoszących się do ofiar przestępstw i nadużyć władzy z dnia 29 listopada 1985 r[411].
- Wzorcowe Reguły Minimalne Narodów Zjednoczonych dotyczące wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich z dnia 29 listopada 1985 r[412].

---

[407] B. Kuźniak, *Ius cogens i soft law a bieżące cele polityczne uczestników relacji międzynarodowych – przykład badań mieszczących się we wspólnej przestrzeni teorii polityki i teorii prawa międzynarodowego,* „Historia i Polityka" 2022, nr 41, s. 45-46.
[408] Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 104. Tekst polski [w:] „Archiwum Kryminologii" 1989, t. 26, s. 277-300
[409] Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 45/111. Tekst polski [w:] *Human rights: collection of international documents,* Warszawa 2001, s. 208.
[410] Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 37/194. Tekst polski [w:] *Standardy Organizacji Narodów Zjednoczonych w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych,* Warszawa 2010, s. 42-42.
[411]Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 40/34. Tekst polski [w:] Ibidem, s. 55-59.
[412] Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 45/112. Tekst polski [w:] „Archiwum Kryminologii" 1993, t. 19, s. 245-268 (dalej cyt. Jako Reguły z Beijing)

- Zbiór zasad mających na celu ochronę wszystkich osób poddanych jakiejkolwiek formie aresztowania bądź uwięzienia z dnia 9 grudnia 1988 r[413].
- Zasady skutecznego zapobiegania i ścigania pozaprawnych, arbitralnych i wykonywanych w trybie doraźnym egzekucji z dnia 15 grudnia 1989 r[414].
- Wzorcowe reguły minimalne Narodów Zjednoczonych dotyczące środków o charakterze nieizolacyjnym z dnia 14 grudnia 1990 r[415].
- Deklaracja w sprawie ochrony wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem z dnia 18 grudnia 1992 r[416].
- Reguły z Bangkoku z dnia 21 grudnia 2010 r[417].

Na podstawie powyższego katalogu przyjętych przez ONZ standardów dotyczących praw osób pozbawionych wolności należy zauważyć, że niektóre z nich odnoszą się do wszystkich osób pozbawionych wolności, jak Wzorcowe Reguły Minimalne, a niektóre dotyczą poszczególnych grup, takich jak kobiety, osoby aresztowane czy nieletni. Obejmują one zarówno aspekty podstawowej ochrony prawnej i godności człowieka, jak i specyficzne potrzeby wynikające z płci, wieku czy statusu prawnego. Dzięki temu regulacje te zapewniają kompleksową ochronę, uwzględniając różnorodność podmiotów ochrony oraz równocześnie łącząc ogólne zasady z praktycznymi wytycznymi dla konkretnych grup osób pozbawionych wolności.

W tym miejscu należy przejść do analizy treści Wzorcowych Reguł Minimalnych

---

[413] Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 43/173. Tekst polski [w:] *Prawa człowieka a policja. Wybór dokumentów Rady Europy i ONZ*, Legionowo 1992, s. 103-117

[414] Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 44/162. Tekst polski [w;] Ibidem, s. 66-71.

[415] Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 45/110. Tekst polski [w:] *Standardy Organizacji…,* op. cit., s. 44-55 (dalej cyt. jako Zasady Tokijskie)

[416] Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 47/133. Tekst polski [w:] Ibidem, s. 60-66

[417] Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 65/229. Tekst polski [w:] *Reguły Narodów Zjednoczonych dotyczące postępowania z kobietami pozbawionymi wolności i środków nieizolacyjnych dla przestępców płci żeńskiej wraz z komentarzem,* Warszawa 2006, s. 1-26. Stanowią najbardziej kompleksowe wysiłki na rzecz uwzględnienia traktowania i warunków przebywania kobiet w więzieniu. Zasady te obejmują szeroki zakres kwestii, w tym „specyficzne potrzeby higieniczne kobiet", opiekę zdrowotną dostosowaną do płci, w tym usługi zdrowia psychicznego oraz opiekę zdrowotną seksualną i reprodukcyjną, szkolenie personelu więziennego pod kątem płci oraz warunki potrzebne do promowania możliwości spędzania czasu przez kobiety z ich dziećmi . Zasady z Bangkoku uwzględniają również unikalne potrzeby kobiet należących do mniejszości, rdzennej ludności i cudzoziemek przebywających w więzieniu. Zob. C. O'Connell, E. Aizpurua, M. Rogan, *The European committee for the prevention of torture and the gendered experience of imprisonment,* „Crime, Law and Social Change" 2021, nr 75, s. 44

z 1955 r., które stanowią jeden z najważniejszych instrumentów określających standardy postępowania z osobami pozbawionymi wolności. Reguły te zostały uchwalone na I Kongresie Zapobiegania Przestępczości i Traktowania Więźniów w Genewie w 1955 r. a ich prototypem były Reguły Minimalne Ligi Narodów z 1934 r[418].

Pierwotnie reguły obejmowały 94 zasady postępowania z osobami pozbawionymi wolności. W dniu 13 maja 1977 roku uzupełniono je o jedną dodatkową regułę określającą sytuację więźniów, którym nie przedstawiono zarzutów. Przewidują one m. in.: prowadzenie ksiąg ewidencji więźniów rozdzielenie ich kategorii ze względu na płeć, wiek, uprzednią karalność (odbywający karę po raz pierwszy i recydywiści), podstawę uwięzienia (więźniowie prawa cywilnego i prawa karnego, śledczy i karani), ustanowienie minimalnych wymogów dotyczących warunków pobytu w miejscach odosobnienia (pomieszczeń, zachowania higieny, wyżywienia, gimnastyki i sportu, ochrony zdrowia, dyscypliny i karania, środków przymusu, kontaktów ze światem zewnętrznym, bibliotek, zaspokajania potrzeb religijnych, przywilejów, pracy, kształcenia i czasu wolnego)[419].

Wiodącym celem Reguł było: pełne zabezpieczenie praw więźniów w czasie ich pobytu w zakładzie karnym promowanie takiego modelu penitencjarnego oddziaływania na więźniów, który oparty jest o ideę progresji i społecznej rehabilitacji tych osób. Analizując założenia Reguł należy stwierdzić, że użycie przez ONZ określenia „minimum" wskazywać może na to, że stosowanie innych niż zalecane rozwiązań będzie pogwałceniem podstawowych praw więźniów w trakcie odbywania przez nich kary pozbawienia wolności[420].

Wzorcowe Reguły Minimalne, opracowane w 1955 r., stanowiły pierwszy kompleksowy zbiór standardów w zakresie traktowania osób pozbawionych wolności. Z upływem czasu i zmianami w systemach penitencjarnych oraz w podejściu do praw człowieka okazało się jednak, że pierwotne regulacje nie odpowiadają w pełni współczesnym wymaganiom humanitarnego i skutecznego zarządzania zakładami karnymi. Dostrzeżono bowiem potrzebę uwzględnienia zmian politycznych, społecznych i gospodarczych, które w tym czasie zaszły na świecie. W odpowiedzi na te potrzeby narodziła się idea znowelizowania obowiązujących Wzorcowych Reguł Minimalnych, która została podjęta w 2010 r[421].

Zakres nowelizacji koncentrował się wokół dziewięciu obszarów tematycznych

---

[418] J. Śliwowski, *Prawo i polityka penitencjarna*, Warszawa 1982, s. 67.
[419] G. Michałowska, *Ochrona praw…,* op. cit., s. 80-81. Zob. także A. Karamalidou, *A Critical Assessment of Human Rights in English and Dutch Prisons,* London 2010, s. 21-22.
[420] D. Gajdus, B. Gronowska., *Europejskie standardy…,* op. cit., s. 27.
[421] K. Mrozek, *Reguły Nelsona Mandeli,* „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego" 2018, t. 48, s. 170.

dotyczących kolejno: poszanowania przyrodzonej godności więźniów i ich wartości jako istot ludzkich; usług medycznych; dyscypliny i kar, w tym roli personelu medycznego, odosobnienia i ograniczenia racji żywnościowej; badania wszystkich przypadków zgonów w areszcie, jak również jakichkolwiek oznak lub zarzutów stosowania tortur lub nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania więźniów; ochrony i specjalnych potrzeb podatnych grup osób pozbawionych wolności, z uwzględnieniem krajów znajdujących się w trudnych warunkach; prawa dostępu do obrońcy; skarg i niezależnych inspekcji; zmiany przestarzałej terminologii; szkolenia personelu w celu wdrożenia Reguł. Jednocześnie wyraźnie podkreślano, że wszelkie zmiany we Wzorcowych Regułach Minimalnych nie powinny mieć mniejszego zakresu niż jakiekolwiek istniejące standardy, lecz mają odzwierciedlać najnowsze postępy w zakresie nauk penitencjarnych i dobrych praktyk, tak aby promować bezpieczeństwo i humanitarne warunki dla więźniów[422].

W dniu 17 grudniu 2015 r., po ponad pięcioletnim procesie rewizji, Zgromadzenie Ogólne ONZ jednogłośnie przyjęło Wzorcowe Reguły Minimalne Narodów Zjednoczonych dotyczące postępowania z więźniami - Reguły Nelsona Mandeli[423].

Reguły Nelsona Mandeli zawierają 122 reguły podzielone na dwie główne części. Pierwsza część to: "Reguły ogólnego zastosowania" (reguły 1-85), a druga część to "Reguły stosowane do specjalnych kategorii" (reguły 86-122). Część I reguł obejmuje ogólne zarządzanie więzieniami i ma zastosowanie do wszystkich kategorii więźniów, zarówno kryminalnych, jak i cywilnych, nieosądzonych lub skazanych, w tym więźniów poddanych "środkom bezpieczeństwa" lub środkom naprawczym zarządzonym przez sędziego. Z kolei część II zawiera reguły stosowane tylko do specjalnych kategorii, o których mowa w każdej sekcji. Niemniej jednak reguły z sekcji A, dotyczące więźniów skazanych, będą również stosowane do kategorii więźniów, o których mowa w sekcjach B, C i D, pod warunkiem że nie są sprzeczne z regułami regulującymi te kategorie i są dla ich korzyści. Pierwsza część,

---

[422] Ibidem, s. 171-172.

[423] Tekst [w:] *The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (The Nelson Mandela Rules,* Vienna 2015 s. 1-34. Zdecydowano, że powinny one być znane jako "Reguły Nelsona Mandeli". Jest to hołd dla zmarłego prezydenta Republiki Południowej Afryki, który spędził 27 lat w więzieniu i walczył o prawa więźniów. Zgromadzenie Ogólne podjęło również decyzję o rozszerzeniu zakresu obchodów Międzynarodowego Dnia Nelsona Mandeli w celu promowania humanitarnych warunków przetrzymywania więźniów, podnoszenia świadomości na temat więźniów jako stałej części społeczeństwa oraz doceniania pracy personelu więziennego jako służby społecznej o szczególnym znaczeniu. Biuro Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przestępczości, jako strażnik Reguł Nelsona Mandeli, co roku podejmuje globalną kampanię uświadamiającą na temat *Prisoners Matter.* *www.unodc.org/res/justice-and-prison-reform/NMRules/nelson-mandela-international-day_html/NM_Day_flyer_-_final.pdf* (data dostępu: 22.07.2024)

reguluje: podstawowe zasady (reguły 1-5), zarządzanie życiem więźniów (reguły 6-10), separację kategorii (reguła 11), zakwaterowanie (reguły 12-17), higienę osobistą (reguła 18), odzież i pościel (reguły 19-21), żywność (reguła 22), ćwiczenia i sport (reguła 23), usługi zdrowotne (reguły 24-35), ograniczenia, dyscyplina i sankcje (reguły 36-46), środki przymusu (reguły 47-49), przeszukania więźniów i cel (reguły 50-53), informacje dla więźniów i skargi (reguły 54-57), kontakt ze światem zewnętrznym (reguły 58-63), książki (reguła 64), religię (reguły 65-66), przechowywanie własności więźniów (reguła 67),powiadomienia (reguły 68-70), śledztwa (reguły 71-72), usuwanie więźniów (reguła 73), personel instytucji (reguły 74-82), inspekcje wewnętrzne i zewnętrzne (reguły 83-85). Druga część ma pięć sekcji: sekcja A. Więźniowie skazani (reguły 86-108); sekcja B. Więźniowie z niepełnosprawnościami psychicznymi i/lub problemami zdrowotnymi (reguły 109-110); sekcja C. Więźniowie aresztowani lub oczekujący na proces (reguły 111-120); sekcja D. Więźniowie cywilni (reguła 121); sekcja E. Osoby aresztowane lub zatrzymane bez postawienia zarzutów (reguła 122)[424].

Reguły Nelsona Mandeli stanowią istotny postęp wobec wcześniejszych Wzorcowych Reguł Minimalnych, ponieważ precyzują obowiązki państwa wobec osób pozbawionych wolności, w tym w zakresie opieki zdrowotnej i humanitarnego traktowania. Szczególne znaczenie mają przepisy dotyczące zapewnienia opieki osobom z chorobami zakaźnymi, w tym HIV. Ponadto wprowadzenie mechanizmów odpowiedzialności personelu oraz obowiązku zgłaszania przypadków tortur lub nieludzkiego traktowania wzmacnia praktyczną ochronę praw i minimalizuje ryzyko nadużywania uprawnień. Biorąc pod uwagę powyższe zmiany, należy pozytywnie ocenić rewizję Reguł Minimalnych.

Proces instytucjonalizacji znowelizowanych Reguł rozpoczął się natychmiast po ich przyjęciu. Jednym ze sposobów było rozszerzenie serii podręczników *Criminal Justice Handbooks* o aspekty więziennictwa, powiązane bezpośrednio z Regułami Nelsona Mandeli. Przykładem jest podręcznik pt. *Handbook on the Management of Violent Extremist Prisoners and the Prevention of Radicalization to Violence in Prisons*[425], który został opublikowany po ich przyjęciu i odwołuje się wielokrotnie do Reguł Nelsona Mandeli, traktując je jako podstawowy punkt odniesienia. Równolegle podejmowano działania edukacyjne skierowane do funkcjonariuszy więziennych na całym świecie. Z kolei w 2017 r. powołano Grupę Przyjaciół Reguł Nelsona Mandeli, której celem jest podnoszenie świadomości i promowanie

[424] Zob. [w:] *The United Nations Standards…,* op. cit., s. 2-34
[425] www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Handbook_on_VEPs.pdf (data dostępu: 04.04.2025 r.)

praktycznego stosowania Reguł na całym świecie[426].

Na szczeblu międzynarodowym, zrewidowane Reguły uzyskały szybko zdecydowaną akceptację. Od 2015 powołuje się na nie Komitet Praw Człowieka. W ostatnich latach język stosowany przez Komitet Praw Człowieka przywołujący Reguły ma często charakter kategoryczny. Na przykład w dwóch sprawach które dotyczyły adekwatności opieki medycznej nad więźniami, Komitet stwierdził jednoznacznie i w identycznych słowach, że państwo będące stroną MPPOiP jest zobowiązane do przestrzegania określonych minimalnych standardów zatrzymania, które obejmują zapewnienie opieki i leczenia medycznego osobom chorym pozbawionym wolności, zgodnie z Regułą 24 Reguł Nelsona Mandeli, lecz nie wywiązało się z tego obowiązku[427].

Z kolei na szczeblu krajowym, począwszy od 1976 r., zalecono państwom członkowskim Narodów Zjednoczonych upowszechnianie procedur zawartych w Wzorcowych Regułach Minimalnych z jednoczesną koniecznością cyklicznego przedstawiania sprawozdań z ich stosowania. W 1984 r. Rada Gospodarczo-Społeczna ONZ w rezolucji 1984/74 uchwaliła procedurę skutecznego wprowadzania w życie Wzorcowych Reguł Minimalnych przygotowując pakiet trzynastu uchwalonych postępowań[428]. Generalnie istota Reguł polega na tym, że państwa, które podpisały tę rezolucję, przyjęły na siebie obowiązek przestrzegania norm tam zawartych i cyklicznego (co pięć lat) przedstawiania sprawozdań ze stanu zgodności własnego systemu penitencjarnego z treścią norm zawartych w Regułach[429].

W doktrynie pojawiają się głosy sugerujące, że do tych sprawozdań należy odnosić się z pewną rezerwą. Zdaniem K. Poklewskiego-Kozieł sprawozdania są przepojone zbytnim samozadowoleniem[430]. G. B Szczygieł nie podziela tego stanowiska. Europejski Komitet ds. Zapobiegania Torturom dokonuje systematycznie wizytacji w zakładach karnych poszczególnych państw. Sprawozdania są publikowane. Publikacja następuje po wyrażeniu zgody przez państwo, którego zakłady karne były wizytowane przez przedstawicieli Komitetu.

---

[426]D. V. Smit, *Dignity unlocked? The Nelson Mandela Rules as a key to the transnational legal ordering of imprisonment,* „Archiwum Kryminologii" 2023, nr 2, s. 126-131.

[427] D. V. Smit, *International standards and transnational criminal justice* [w:] G. Shaffer, E. Aaronson (red.), Transnational Ordering of Criminal Justice. Cambridge 2020, s. 104-105.

[428] ECOSOC, *Procedures for the effective implementation of the Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*, Rezolucja E/RES/1984/47, 25 maja 1984 r., Procedures for the effective implementation of the Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners. (data dostępu: 14.03.2025 r.)

[429] J. Nikołajew, *Reguły Minimalne i Europejskie Reguły Więzienne a prawo więźniów do wolności sumienia i religii w Polsce,* „Studia z Prawa Wyznaniowego" 2013, t. 16, s. 113-114.

[430] K. Poklewski -Kozieł, *Prawa więźniów w świetle reguł międzynarodowych oraz ustawodawstwa polskiego* [w:] R. Wieruszewski (red.), Prawa Człowieka. Model Prawny, Wrocław 1991, s. 588.

Te sprawozdania są więc pewną weryfikacją informacji składanych przez poszczególne państwa. Państwo, wyrażając zgodę na publikację sprawozdania z wizytacji zakładów karnych dokonanej przez przedstawicieli Komitetu, z całą pewnością zdaje sobie sprawę, że zbyt duże rozbieżności pomiędzy informacjami zawartymi w sprawozdaniach z wizytacji, a danymi zawartymi w informacjach przedstawionych przez to państwo zostaną wychwycone i nie będzie to dobrym świadectwem dla tegoż państwa[431].

Wydaje się, że niniejszy mechanizm jest niewystarczający do zapewnienia skutecznej implementacji Reguł Nelsona Mandeli przez państwa, gdyż ich wdrożenie w systemach krajowych zależy od woli tych państw.

Skutkiem braku skutecznych mechanizmów zapewniających implementację Reguł Nelsona Mandeli jest, jak zauważa B. Gronowska, że zbiór ten bardzo rzadko bywa stosowany w całości i w sposób jednolity w poszczególnych systemach krajowych, co wynika z ogromnego zróżnicowania warunków prawnych, społeczno-ekonomicznych oraz geograficznych[432]. Oznacza to, że państwa różnią się pod względem przepisów więziennych, dostępnych zasobów finansowych i kadrowych oraz rozmieszczenia i infrastruktury zakładów karnych, co utrudnia jednolitą i pełną implementację Reguł Nelsona Mandeli. Przykładowo w Ghanie, przy wsparciu ONZ , prowadzone są działania na rzecz poprawy zgodności systemu więziennego z Regułami, obejmujące szkolenia personelu, wyposażenie placówek i poprawę opieki medycznej, co jednak wciąż stanowi fazę częściowej implementacji, a nie pełnej realizacji standardów. W wielu innych państwach, zwłaszcza tych zmagających się z problemami przeludnienia i brakiem zasobów finansowych, standardy te w praktyce pozostają nadal niespełnione; mimo formalnego uznania Reguł przez władze lokalne więźniowie nadal doświadczają warunków sprzecznych z minimalnymi wymogami. Wskazuje to, że bez silnych mechanizmów wdrożeniowych i politycznej woli państw standardy te pozostają często jedynie dobrym wzorem praktyki, a nie powszechnie stosowanym elementem krajowych porządków prawnych[433].

Mimo że Reguły Nelsona Mandeli mają charakter niewiążący, pozostają najważniejszym w systemie ONZ zbiorem ogólnych standardów dotyczących traktowania osób pozbawionych wolności, wyznaczając kierunek interpretacji i rozwoju międzynarodowych

---

[431] G. B. Szczygieł, *Społeczna readaptacja…,* op. cit., s. 39.
[432] D. Gajdus, B. Gronowska., *Europejskie standardy…,* op. cit., s. 27.
[433] www.ghana.un.org/en/261330-building-better-system-ghana-prison-service-prioritizes-compliance-nelson-mandela-rules (data dostępu: 02.03.2025 r.)

norm penitencjarnych oraz stanowiąc punkt odniesienia dla ustawodawstw krajowych i regionalnych systemów ochrony praw człowieka.

Nie sposób jednak zgodzić się z poglądem, że Reguły Nelsona Mandeli przekształciły się w normy międzynarodowego prawa zwyczajowego[434]. Ich implementacja napotyka liczne przeszkody natury finansowej, infrastrukturalnej i politycznej, co prowadzi do znacznego zróżnicowania praktyki państw i braku jej jednolitości. W konsekwencji Reguły te należy kwalifikować jako instrument *soft law* o istotnym znaczeniu normatywnym, lecz nie jako normy międzynarodowego prawa zwyczajowego.

Należy zgodzić się z A. G. Drakulevski że rewizja standardów więziennych jest skomplikowanym zadaniem. Wdrożenie wszystkich 122 Reguł w pełni wymaga czasu i zasobów, ale przy odpowiednim zarządzaniu, szkoleniu i kulturze poszanowania praw człowieka, wiele z Reguł może zostać wprowadzonych w życie bez znacznych kosztów[435].

2.2. Regulacje w ramach regionalnych systemów ochrony

2.2.1. Regulacje Rady Europy

Rada Europy jest tą regionalną organizacją międzynarodową, która ma szczególne zasługi w zakresie standardów międzynarodowych dotyczących wykonywania kary pozbawienia wolności. Przede wszystkim zasługą Rady jest to, że przyczyniła się do realizacji koncepcji „Europy wolnej od kary śmierci". Protokół nr 6 do EKPCz przyjęty w dniu 28 kwietnia 1983 r., przewidujący zniesienie kary śmierci w warunkach pokoju z dnia[436], stał się podstawą do ukształtowania nowej praktyki w państwach członkowskich Rady Europy. Szczególne znaczenie mają tu instrumenty konwencyjne, a zwłaszcza EKPCz oraz przewidziany w art. 3 EKPCz zakaz tortur oraz nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo

---

[434] K. Poklewski-Koziełł, *Prawa więźniów…,* op. cit., s. 586-587.

[435] A. G. Drakulevski, *The Nelson Mandela Rules: The Revised United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners - Short Review*, „Iustinianus Primus Law Review" 2017, nr 1, s. 11.

[436] ETS: 1983, No. 114. Tekst polski [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. VII, op. cit., s. 292-293; Dz. U. 2001, nr 23, poz. 266.

karania oraz w art. 5 (stanowiący o prawie do wolności i bezpieczeństwa osobistego)[437].

Istotnym źródłem są również rezolucje i rekomendacje organów Rady Europy, takich jak Komitet Ministrów czy Zgromadzenie Parlamentarne. Stanowią one skuteczny sposób harmonizowania i ujednolicenia prawa i polityki krajowej państw członkowskich Rady Europy, zajmując istotne miejsce w procesie kształtowania jednolitych standardów europejskich[438].

W powyższej grupie najważniejszym aktem dotyczącym osób pozbawionych wolności są Europejskie Reguły Więzienne przyjęte w formie rezolucji, przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 11 stycznia 2006 r. (ERW)[439]. Rada Europy promuje sięganie między innymi po alternatywne środki karania względem uwięzienia[440]. Zwraca przy tym uwagę na przeludnienie zakładów karnych w wielu krajach członkowskich, koszty utrzymania zakładów karnych i negatywne konsekwencje dla osadzonych, jakie niesie wykonywanie kary pozbawienia wolności[441]. Szczególną uwagę RE zwraca na funkcjonowanie aresztów tymczasowych, gdzie niejednokrotnie dochodzi do naruszenia praw osób tam osadzonych[442]. Istotne miejsce w pracach RE zajmuje również kwestia opieki zdrowotnej nad chorymi osadzonymi, w tym śmiertelnie chorymi[443]. Słabością przyjmowanych rezolucji jest ich niewiążący charakter. Nie oznacza to jednakże, iż nie mają one wpływu na kształtowanie polityki penitencjarnej.

Wreszcie źródłem europejskich standardów traktowania więźniów jest dorobek Europejskiego Komitetu do spraw Zapobiegania Torturom (EKZT) . W szczególności są to tak zwane „standardy Europejskiego Komitetu do spraw Zapobiegania Torturom", czyli fragmenty

---

[437] J. Jaskiernia, *Egzekwowanie standardów Rady Europy dotyczących wykonywania kary pozbawienia wolności*, „Humanistyczne Zeszyty Naukowe - Prawa Człowieka"2020, nr 1, s. 26-27.

[438] T. Jasudowicz, *Europejskie standardy bioetyczne,* Toruń 1998, s. 11.

[439] Rekomendacja Rec (2006)2 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich w sprawie Europejskich Reguł Więziennych [w:] „Biuletyn" 2008, nr 1, s. 5-26.

[440] m.in. Rekomendacja Nr R (92) 16 Europejskie Reguły dotyczące sankcji i środków alternatywnych przyjęta przez Komitet Ministrów RE w dniu 19 października 1992 r. [w:] „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2011, nr 72-73, s. 331-353; Rekomendacja Rec (2000) 22 o usprawnieniu implementacji Europejskich Reguł dotyczących sankcji i środków alternatywnych przyjęta przez Komitet Ministrów RE w dniu 29 listopada 2000 r. [w:] Ibidem, s. 361-369.

[441] m.in. Rekomendacja Nr R (99) 22 dotycząca przeludnienia w więzieniach i wzrostu populacji więziennej przyjęta przez Komitet Ministrów RE w dniu 30 września 1999 r. [w:] Ibidem, s. 131-139.

[442] m.in. Rekomendacja Rec (2006) 13 o stosowaniu tymczasowego aresztowania, warunkach jego odbywania i zabezpieczeniu przed jego nadużywaniem przyjęta przez Komitet Ministrów RE w dniu 27 września 2006 r. [w:] Ibidem, s. 93-105.

[443] m.in. Rekomendacja Nr R (98) 7 dotycząca etycznych i organizacyjnych aspektów opieki zdrowotnej w więzieniu przyjęta przez Komitet Ministrów RE w dniu 8 kwietnia 1998 r.[w:] Ibidem, s. 273-287.

dorocznych sprawozdań ogólnych Komitetu, poświęcone zagadnieniom merytorycznym. Można powiedzieć, że przede wszystkim są to uogólnienia, zbudowane na sformułowaniach raportów z wizytacji w poszczególnych państwach, gdzie Komitet bada więzienia i wszelkie inne instytucje, w których izolowane są osoby decyzją sądów krajowych[444].

2.2.1.1. Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności

Pod względem prawnym, Europejska Konwencja Praw Człowieka jest umową międzynarodową. Jako przyczynę wyboru formy można uznać chęć urzeczywistnienia odpowiedzialności zbiorowej państw członkowskich Rady Europy za ochronę praw człowieka[445].

W preambule Konwencja odwołuje się do celów Rady Europy: „Zważywszy, że celem Rady Europy jest osiągnięcie większej jedności jej członków i że jednym ze sposobów osiągnięcia tego celu jest ochrona oraz rozwój praw człowieka i podstawowych wolności (...)" i wspólnych wartości Państw-Sygnatariuszy: (...) zdecydowane jako Rządy państw europejskich, działających w tym samym duchu i posiadających wspólne dziedzictwo ideałów i tradycji politycznych, poszanowania wolności i rządów prawa, podjąć pierwsze kroki w celu zbiorowego zagwarantowania niektórych praw (...)."[446]. Interpretacja preambuły pozwala na wskazanie pięciu najważniejszych zasad-wartości, determinujących całościową aksjologię strasburskiego systemu ochrony praw człowieka: zasady współdziałania państw dla tworzenia uniwersalnych standardów tej ochrony zasady efektywności (realności) ochrony, zasady demokracji, zasady rządów prawa; zasady przyrodzonej godności człowieka.

Preambuła nie wymienia zasady godności człowieka. Lukę tę uzupełniono dopiero w 2002 r., w preambule do Protokołu Dodatkowego nr 13 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka z dnia 3 maja 2002 r[447]. Proklamując ostateczne zniesienie kary śmierci, powołano

---

[444] Z. Hołda, *Europejskie standardy traktowania więźniów. Kilka uwag o Europie, Radzie Europy, Polsce i prawach więźniów,* „Czasopismo prawa karnego i nauk penalnych" 2009, nr 1, s. 110.
[445] E. H. Morawska, *Zobowiązania pozytywne państw-stron Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, Warszawa 2016, s. 29.
[446] Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. VII, op. cit., s. 270-271
[447] ETS: 2002, No. 187. Tekst polski [w:] Ibidem, s. 300-302; Dz. U. 2014, poz. 1155.

się na uznanie przyrodzonej godności każdej istoty ludzkiej. Sformułowaniu temu trzeba przypisać charakter generalny Oznacza to wprowadzenie zasady godności człowieka do tekstu EKPCz[448].

Poza preambułą Konwencja zawiera trzy rozdziały. Pierwszy (art. 2 - 18) zawiera katalog chronionych wolności i praw oraz określa zasady ich stosowania. Drugi (art. 19-51) został zatytułowany „Europejski Trybunał Praw Człowieka" i określa ustrój i właściwość ETPCz oraz status sędziego. Przewidziano w nim również sposoby inicjowania postępowania (warunki wnoszenia skargi), uregulowano procedurę rozpatrywania skargi oraz sprecyzowano zasady wydawania przez ETPCz orzeczeń i ich konsekwencje. Trzeci rozdział (art. 52-59) nazwany „.Postanowienia różne", zawiera przepisy końcowe oraz dotyczące wejścia Konwencji w życie[449] .

Zgodnie z art. 1 Konwencji prawa w niej zawarte przysługują każdej jednostce, która podlega jurysdykcji państwa-strony. Postanowienia Konwencji mają więc zastosowanie nie tylko do obywateli państw-stron, lecz także wobec cudzoziemców przebywających na terytorium każdego z państw i podlegających jego jurysdykcji. Odpowiedzialność za implementację i wprowadzenie w życie zapisanych w niej praw i wolności ponoszą w pierwszej kolejności władze krajowe. Decyduje o tym charakter mechanizmu skargi do ETPCz, który jest w istocie subsydiarny w stosunku do gwarancji praw człowieka w systemach krajowych. W rezultacie również jeśli argument skarżącego przed sądami krajowymi odnosi się do praw i wolności zagwarantowanych w Konwencji, muszą one zbadać go – ze względu na zasadę subsydiarności – szczególnie rygorystycznie i starannie. Z art. 1 Konwencji, wynika też, że państwa – ratyfikując ją – zobowiązują się podejmować działania zapewniające zgodność z nią ich prawa wewnętrznego. Szczególne znaczenie ma stwierdzenie, że prawa i wolności przysługują każdej osobie podlegającej jurysdykcji państw stron Konwencji. Mogą się na nie powoływać zarówno osoby fizyczne, jak i prawne. Prawa zagwarantowane w Konwencji i protokołach dodatkowych przysługują nie tylko obywatelom, lecz każdemu, kto, nawet na krótko, znajdzie się na terytorium państwa, które przystąpiło do EKPCz, lub nawet poza nim, ale nadal w granicach jego jurysdykcji[450].

Analiza praw i wolności ujętych w EKPCz daje podstawę do stwierdzenia, że w zasadzie obejmuje ona wyłącznie prawa i wolności osobiste oraz polityczne, co odróżnia ją od

---

[448] L. Garlicki, *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Komentarz do artykułów 1-18.* Tom I, Warszawa 2010, s. 15-16.
[449] Zob. [w:] A. Przyborowska - Klimcza*k, Prawo międzynarodowe…*, Wyd. VII, op. cit., s. 270-286
[450] M. A. Nowicki, *Wokół Konwencji…,* op. cit., s. 307-308.

PDPCz, w której wyróżnia się trzy grupy praw i wolności (również prawa i wolności ekonomiczne, socjalne i kulturalne)[451]. W literaturze zauważa się jednak, że w Europejskiej Konwencji można znaleźć również niektóre prawa II generacji, np. zgodnie z art. 11 wolność zgromadzania się i stowarzyszania się obejmuje prawo tworzenia związków zawodowych. Jednak główny ciężar ochrony praw społecznych i gospodarczych spoczął jednak na Europejskiej Karcie Społecznej[452].

Katalog praw zawartych w EKPCz pokrywa się z zestawieniem praw ujętych w PDPCz natomiast ich sformułowanie jest zbliżone do odpowiednich postanowień MPPOiP. Natomiast sposób przedstawienia praw w EKPCz i jej Protokołach nie jest ujednolicony. W odniesieniu do niektórych praw i wolności posłużono się jedynie ogólnym ich sformułowaniem. Dotyczy to na przykład zakazu tortur oraz nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania (art. 3 EKPCz). W pozostałych przypadkach unormowania praw zawierają definicję danego prawa, która przyjmuje postać wyliczenia uprawnień składających się na określone prawo (np. art. 6 EKPCz), wskazania, co nie może być traktowane jako naruszenie danego prawa (np. art. 2, 4, 5 EKPCz) lub określenia granic korzystania ze wskazanego prawa (np. art. 8, 9, 10 EKPCz)[453].

W literaturze wskazuje się, że postanowienia Konwencji mają na tyle ogólny i otwarty charakter, że w istocie jej uszczegółowienie wymaga konkretyzacji w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, który rozpatruje skargi indywidualne oraz międzypaństwowe dotyczące naruszeń praw gwarantowanych Konwencją, dokonując interpretacji przepisów i konkretyzując ich treść w orzecznictwie[454].

Mimo że EKPCz nie została pierwotnie skonstruowana jako traktat dedykowany wyłącznie osobom pozbawionym wolności, podobnie jak MPPOiP, jej postanowienia znalazły

---

[451] A. Pazura J. Uniejewski, *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności jako fundamentalny akt prawa europejskiego – czy twierdzenie to nadal zachowuje aktualność?,* „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2016, nr 2, s. 64.

[452] M. Lubiszewski, *Kodyfikacja ochrony praw człowieka w systemach regionalnych* [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski (red.), Prawa człowieka…, Wyd. I, op. cit., s. 73; Zob. także B. Gronowska, *Europejska Konwencja Praw Człowieka a prawa drugiej generacji: kilka refleksji o zacieraniu granic,* „Europejski Przegląd Sądowy" 2013, nr 9, s. 4-10.

[453] A. Przyborowska - Klimczak, *Europejski system ochrony praw człowieka,* „Rocznik Nauk Prawnych" 1991-1992, t. 1-2, s. 135.

[454] P. Hofmański, System Prawa Karnego Procesowego. Tom I. Zagadnienia ogólne, Warszawa 2013, s.534.

istotne zastosowanie w standardach ochrony praw osób pozbawionych wolności[455]. Dla tej kategorii osób szczególne znaczenie mają następujące przepisy EKPCz:

- prawo do życia (art. 2);
- zakaz tortur, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania (art. 3);
- prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 5);
- prawo do sądu (rzetelnego procesu) (art. 6);
- zakaz karania bez podstawy prawnej (*nullum crimen, nulla poena sine lege*) (art. 7);
- prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego (art. 8);
- wolność myśli, sumienia i wyznania (art. 9);
- prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny (art. 12);
- prawo do skutecznego środka odwoławczego (art. 13)[456].

Z powyższego katalogu praw wynika, że w przeciwieństwie do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, Konwencja nie zawiera normy statuującej prawo osób pozbawionych wolności do humanitarnego traktowania, co sprawia, że ochrona ta w praktyce opiera się wyłącznie na szerokiej wykładni zakazu tortur i nieludzkiego lub poniżającego traktowania dokonywanej przez Europejski Trybunał Praw Człowieka w swoim orzecznictwie, pozostawiając w ten sposób pewną lukę w systemie ochrony praw osób pozbawionych wolności[457].

Treść Europejskiej Konwencji została uzupełniona szeregiem Protokołów Dodatkowych, które zasadniczo można podzielić na dwie grupy. Pierwsza ma charakter materialny; protokoły o tym charakterze uzupełniają EKPCz o nowe prawa. Druga ma charakter proceduralno-instytucjonalny: Protokoły należące do niej modyfikują strasburski mechanizm ochrony praw i wolności jednostki. Cechą, która także różnicuje wymienione grupy jest fakt,

---

[455] A. Karamalidou, *A Critical Assessment…,* op. cit., s. 24.
[456] Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. VII, op. cit., s. 271-275.

[457] Zob. orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach *Kalashnikov przeicwko Federacji Rosyjskiej (*skarga nr 47095/99, wyrok ETPCz z 15 lipca 2002 r.,), *Selmouni przeicwko Francji* (skarga nr 25803/94, wyrok ETPCz z 28 lipca 1999 r.) oraz *Mammadov przeicwko Azerbejdżanowi* (skarga nr 15172/13, wyrok ETPCz z 22 maja 2014 r) w których Trybunał wskazuje, że przeludnienie, skumulowane złe traktowanie lub celowe naruszenia proceduralne mogą stanowić naruszenie zakazu tortur i nieludzkiego traktowania, nawet jeśli Konwencja nie zawiera autonomicznej normy o humanitarnym traktowaniu więźniów. Treść orzeczeń dostępna na stronie: www.hudoc.echr.coe.in (data dostępu: 05.03.2024 r.)

że protokoły należące do pierwszej z nich wchodzą w życie po uzyskaniu określonej przepisem danego protokołu liczby ratyfikacji. Inaczej rzecz ma się w przypadku grupy drugiej. Protokół taki wchodzi w życie dopiero po uzyskaniu dokumentów ratyfikacyjnych wszystkich państw-stron EKPCz. Innymi słowy, w przypadku pierwszej grupy, zarówno teoretycznie, jak i praktycznie, możliwa jest sytuacja w której liczba państw stron protokołu „materialnego" jest mniejsza od liczby państw które ratyfikowały EKPCz[458].

Katalog praw i wolności zawartych w pierwszym rozdziale EKPCz rozszerzają następujące protokoły dodatkowe: Protokół nr 1 sporządzony w dniu 20 marca 1952 r., gwarantuje: ochronę własności, prawo do nauki i prawo do wolnych wyborów[459], Protokół nr 4 sporządzony w dniu 16 września 1963 r., zapewnia: zakaz pozbawiania wolności za długi, prawo do swobodnego poruszania się, zakaz wydalania obywateli, zakaz zbiorowego wydalania cudzoziemców[460], Protokół nr 6 sporządzony w dniu 28 kwietnia 1983 r., znosi karę śmierci, Protokół nr 7 sporządzony w dniu 22 listopada 1984 r., w którym uregulowano gwarancje proceduralne dotyczące wydalania cudzoziemców, zagwarantowano prawo do odwołania w sprawach karnych, odszkodowania za niesłuszne skazanie, zakaz ponownego sądzenia lub karania, równość małżonków[461], Protokół nr 12 sporządzony w dniu 4 listopada 2000 r., dotyczy zakazu wszelkiej dyskryminacji[462] oraz Protokół nr 13 sporządzony w dniu 3 maja 2002 r., który wprowadza całkowity zakaz kary śmierci.

Jeżeli chodzi o Protokoły dotyczące reformy mechanizmu ochrony praw zawartych w Konwencji i Protokołach, to w tym zakresie najważniejsze zmiany wprowadzone zostały na mocy Protokołu nr 11 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka z dnia 11 maja 1994 r.[463], Protokołu nr 14 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka z dnia 13 maja 2004 r[464]. oraz przyjętego w dniu 24 czerwca 2013 r, Protokołu nr 15 do Europejskiej Konwencji Praw

---

[458] A. Ploszka. *Reforma mechanizmu kontrolnego Europejskiej Konwencji Praw Człowieka* [w:] M. Grabowski (red.), Stosunki międzynarodowe we współczesnym świecie: regiony i problemy, Kraków 2011, s. 137.

[459] ETS: 1952, No. 9. Tekst polski [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…*, op. cit., Wyd. VII, s. 287-289; Dz. U. 1995, nr 36, poz. 175.

[460] ETS: 1963, No. 46. Tekst polski [w:] Ibidem, s. 289-291; Dz. U. 1995, nr 36, poz. 175.

[461] ETS: 1984, No. 117. Tekst polski [w:] Ibidem, s. 294-297; Dz. U. 2003, nr 42, poz. 364

[462] ETS: 2000, No. 177. Tekst polski [w:] Ibidem, s. 298-300.

[463] ETS: 1994, No. 155. Tekst polski: [w:] A. Michalska, *Europejska Konwencja Praw Człowieka. Podstawowe dokumenty,* Wyd. I, Warszawa 1995, s. 60-72; Dz. U. 1998, nr 147, poz. 962

[464] ETS: 2004, No. 194. Tekst polski [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…*, op. cit., Wyd. VII, s. 303-309; Dz. U. 2010, nr 90, poz. 587

Człowieka[465].

Warto wspomnieć, że w poszukiwaniu lepszej ochrony praw osób pozbawionych wolności zgłoszono propozycje przygotowania stosownego protokołu do EKPCz. Po wejściu w życie tego protokołu w systemie europejskim uzupełniona zostałaby luka normatywna dotycząca sytuacji osób pozbawionych wolności[466]. Projekt protokołu opracowano w 1994 r., jednak ostatecznie nie został przyjęty, ponieważ państwa członkowskie uznały, że istniejące przepisy EKPCz i orzecznictwo Trybunału zapewniają wystarczającą ochronę praw osób pozbawionych wolności. Dodatkowo obawy budziły trudności w implementacji szczegółowych regulacji oraz potencjalne konflikty z krajowymi systemami penitencjarnymi[467].

Podsumowując, Europejska Konwencja Praw Człowieka stanowi fundament ochrony praw jednostki w Europie, jednak nie przewiduje ona normy gwarantującej humanitarne traktowanie osób pozbawionych wolności. Konwencja ogranicza się do ustanowienia podstawowych praw, takich jak prawo do życia, zakaz tortur oraz podstawowe gwarancje procesowe. W praktyce jednak Europejski Trybunał Praw Człowieka interpretuje te przepisy w sposób, który rozszerza ochronę na humanitarne traktowanie osób pozbawionych wolności, wypełniając lukę wynikającą z ogólnego charakteru norm konwencyjnych.

2.2.1.2. Europejska Konwencja o Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu lub Karaniu

Państwa członkowskie Rady Europy, doszły do przekonania, iż system kontroli poszanowania praw człowieka przewidziany w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka z 1950 r., nie jest w stanie skutecznie służyć kontroli przestrzegania zakazu zawartego w art. 3 tej Konwencji, tj. zakazu tortur i innego nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania. W związku z tym konieczne jest stworzenie dodatkowego mechanizmu, który oparty

---

[465] Council of Europe Treaty Series (CETS): 2013, No. 213. Tekst polski: Dz. U. 2021, poz. 1045.

[466] D. Gajus, B. Gronowska, *O potrzebie działań...,* op. cit., s. 73-74.

[467] Przewidywał on dla osób pozbawionych wolności prawo do informacji o przyczynach zatrzymania i przysługujących prawach, powiadomienia prawnika i rodziny, korzystania z pomocy adwokata i tłumacza, dostępu do opieki medycznej, zakaz eksperymentów medycznych bez zgody, ochronę przed nieuzasadnionymi karami dyscyplinarnymi, możliwość odwołania od decyzji oraz prawo do składania poufnych skarg, https://rm.coe.int/16806f6b7e (data dostępu: 05.04.2025 r.). Zob. także Z. Hołda, *Artykuł 10 Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych - kilka uwag* [w:] T. Jasudowicz, C. Mik (red.), O prawach człowieka w podwójną rocznicę Paktów. Księga pamiątkowa w hołdzie profesor Annie Michalskiej. Toruń 1996. s. 242.

byłby na odmiennych założeniach niż system skarg indywidualnych do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i pozwalałby nie tylko na ustalanie naruszeń *post factum,* ale także działałby prewencyjnie. Myśl ta stanowi istotne *novum* w systemie stosowania traktatów Rady Europy[468].

Europejska Konwencja o Zapobieganiu Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu została przyjęta w dniu 26 listopada 1987 r. Założenia, które legły u podstaw Konwencji, częściowo są zbieżne z tymi, które przyświecały twórcom Konwencji przeciwko Torturom opracowanej przez ONZ w 1984 r. Jednak charakter i treść obu dokumentów różnią się znacznie. Europejska Konwencja przeciwko Torturom odnosi się do zapobiegania torturom, koncentrując się na kwestiach proceduralnych. Jest ona aktem uzupełniającym w stosunku do EKPCz, a jej art. 3 przewiduje utworzenie dodatkowego mechanizmu kontroli przestrzegania wolności od tortur i nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania. Zarówno na podstawie Konwencji ONZ jak i Europejskiej Konwencji przeciwko Torturom zostały powołane organy kontroli – komitety. W przypadku Komitetu ONZ wprowadzono dwa rodzaje procedur kontroli – obligatoryjną i fakultatywną, zależnie od decyzji państw-stron, natomiast procedura Europejskiego Komitetu jest obowiązkowa, a wnoszenie zastrzeżeń do postanowień Konwencji nie jest dopuszczalne.

Europejski Komitet do Spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu przeprowadza wizyty we wszystkich państwach członkowskich Rady Europy i może odwiedzić każde miejsce, w którym osoby są pozbawione wolności przez władzę publiczną (art. 2)[469]. Zadaniem Komitetu jest identyfikacja wskaźników i źródeł sytuacji, które mogłyby prowadzić do tortur lub nieludzkiego traktowania albo karania osób pozbawionych wolności, w celu rekomendowania środków odpowiednim władzom w przypadku takich oznak. Warto podkreślić, że wykryte „symptomy" same w sobie nie muszą stanowić poniżającego lub nieludzkiego traktowania albo karania, a tym bardziej tortur. Celem Komitetu jest rozpoznawanie wskaźników takich warunków i zapobieganie ich pogorszeniu do punktu, w którym można by stwierdzić, że doszło do poniżającego lub nieludzkiego traktowania albo karania, a nawet tortur. W związku z tym Komitet dąży do zapobiegania torturom za pomocą środków pozasądowych. Może on działać z urzędu i nie jest, w

[468] P. Hofmański, *Komentarz do Europejskiej Konwencji o zapobieganiu torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu* [w:] E. Zielińska (red.), Standardy Prawne…, op. cit., s. 151.
[469] M. Ochwat, *Ochrona praw człowieka w systemie Rady Europy,* „Studia Politicae Universitatis Silesiensis" 2007, nr 3, s. 277.

przeciwieństwie do innych organów, takich jak Europejski Trybunał Praw Człowieka, zależny od wniesienia skargi indywidualnej lub skargi międzypaństwowej[470].

Europejska Konwencja o Zapobieganiu Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu stanowi zatem proceduralne uzupełnienie i wzmocnienie standardów ogólnej ochrony praw człowieka. Efektem jej uchwalenia jest to, że zakaz tortur w Radzie Europy opiera się na podwójnej formie kontroli międzynarodowej tj. ogólnej (skargi do Europejski Trybunał Praw Człowieka) i szczególnej (wizytacje Europejskiego Komitetu ds. Zapobiegania Torturom).

Jak zauważa A. Przyborowska-Klimczak, wydaje się, że na podstawie tych dwóch Konwencji z 1984 r. i 1987 r., ukierunkowanych na osiągnięcie podobnego celu, dostrzec można istotną różnicę między uniwersalnymi a regionalnymi dokumentami dotyczącymi praw człowieka. Europejskie dokumenty, odnoszące się do węższego, mniej zróżnicowanego kręgu podmiotów, mogą podwyższać standardy ochrony, wprowadzać bardziej skuteczny mechanizm kontroli przestrzegania praw człowieka[471].

Pierwotny tekst Europejskiej Konwencji o Zapobieganiu Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu z 1887 r. został zmodyfikowany dwoma protokołami. Intencją zmian wprowadzonych Protokołem nr 1 z 4 listopada 1993 r.[472] było umożliwienie Państwom niebędącym członkami Rady Europy przystąpienie, na zaproszenie Komitetu Ministrów Rady Europy, do Konwencji. Zgodnie z art. 8 Protokół wchodzi w życie pierwszego dnia miesiąca, który nastąpi po upływie 3 miesięcy od daty wyrażenia przez wszystkie strony Konwencji ich zgody na związanie się Protokołem. Z kolei zmiany wprowadzone Protokołem nr 2 do Konwencji z 4 listopada 1993 r.[473] podyktowane były przekonaniem o słuszności umożliwienia dwukrotnego, a nie jak dotychczas jednorazowego, ponownego wyboru członków Europejskiego Komitetu dla Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiego lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu oraz potrzebę zapewnienia zrównoważonej wymiany członków Komitetu[474].

---

[470] U. Kriebaum, *The European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment,* „Austrian Review of International and European Law Online" 2014, nr 16, s. 66.

[471] A. Przyborowska-Klimczak, *Zobowiązania Polski wynikające z umów międzynarodowych w dziedzinie praw człowieka* [w:] H. Zięba-Załucka (red.), *Prawa i wolności obywatelskie w procesie transformacji ustrojowej,* Rzeszów 1997, s. 13.

[472] Tekst Protokołu [w:] E. Zielińska (red.), Standardy Prawne…, op. cit., s. 144-147

[473] Ibidem, s.147-149

[474] M. Jabłoński, S. Jarosz-Żukowska, *Prawa Człowieka…*Wyd. I, op. cit., s. 257.

Podsumowując, Europejska Konwencja o Zapobieganiu Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu z 1987 r., w przeciwieństwie do Konwencji przeciwko Torturom ONZ z 1984 r., ma charakter wyłącznie proceduralny i nie zawiera ani definicji tortur, ani też nie formułuje żadnych zobowiązań wobec państw-stron. Na podstawie jej postanowień powołuje się Europejski Komitet ds. Zapobiegania Torturom, który ma za zadanie monitorowanie warunków pozbawienia wolności, prowadzenie regularnych wizytacji miejsc detencji oraz wydawanie zaleceń mających na celu zapobieganie torturom i innym formom nieludzkiego lub poniżającego traktowania.

2.2.1.3. Europejskie Reguły Więzienne

Rada Europy, mając na uwadze Wzorcowe Reguły Minimalne ONZ, opracowała własne reguły postępowania z osobami uwięzionymi. 14 lutego 1973 r. państwa członkowskie Rady Europy wydały odrębne Europejskie Reguły Więzienne, które zostały znowelizowane 12 lutego 1987 r. w formie zaleceń Komitetu Ministrów RE - Rec. (87)3[475]. Nowe Europejskie Reguły Więzienne, które stanowią rekomendację Rec (2006)2 Komitetu Ministrów Rady Europy, zostały przyjęte w dniu 11 stycznia 2006 r[476], na 952 posiedzeniu wiceministrów i zastąpiły obowiązujące do tego czasu Europejskie Reguły Więzienne z 1987 roku[477]. Ich doniosłe znaczenie wynika z faktu, że stanowią one niemal kompletny zbiór postanowień dotyczących wykonywania kar i środków polegających na izolacji osób pozbawionych wolności i czynią to z uwzględnieniem rozwoju społecznego i zmian zachodzących w samej praktyce więziennej[478].

Obowiązujące Europejskie Reguły Więzienne z 2006 r. składają się z zasadniczej treści rekomendacji oraz z aneksu, który szczegółowo określa zasady wykonywania kary (108 reguł). Dzielą się one na IX następujących części, w których wyodrębnione zostały podtytuły:

- Część I PODSTAWOWE ZASADY - zawiera zakres i stosowanie ERW;

[475] Tekst polski [w:] E. Zielińska, *Standardy Prawne*…, op. cit., 568-589.
[476] Tekst polski [w:] „Biuletyn" 2008, nr 1, s. 5-26.
[477] M. Płatek, *Europejskie Reguły Więzienne z 11 stycznia 2006,* „Biuletyn" 2008, nr 1, s. 5.
[478] J. Zagórski, *Europejskie Reguły Więzienne i ich stosowanie w polskim prawie i praktyce penitencjarnej* [w:] G. B. Szczygieł, P. Hofmański (red.), Model społecznej readaptacji skazanych w reformie prawa karnego, Białystok 1999, s. 131.

- Część II WARUNKI OSADZENIA - obejmuje następujące podtytuły: przyjęcie do zakładu, przydział i zakwaterowanie, higiena, wyżywienia, porada prawna, kontakt ze światem zewnętrznym, rygor więzienny, praca, ćwiczenia i rekreacja, edukacja, wolność myśli, sumienia i wyznania, informacje, mienie więźniów, przenoszenie więźniów, zwolnienie więźniów, kobiety, dzieci pozbawione wolności, niemowlęta i małe dzieci, cudzoziemcy, mniejszości etniczne i językowe;
- Część III ZDROWIE - reguluje następujące kwestie: opieka zdrowotna, organizacja więziennej opieki zdrowotnej, personel medyczny i pielęgniarki, obowiązki lekarza, zapewnienie opieki zdrowotnej, zdrowie psychiczne, inne sprawy (dotyczą zakazu eksperymentowania na więźniach);
- Część IV PORZĄDEK W ZAKŁADZIE - obejmuje: ogólne podejście do porządku w zakładzie, bezpieczeństwo instytucjonalne, bezpieczeństwo osobiste, szczególne środki podwyższonego bezpieczeństwa instytucjonalnego lub bezpieczeństwa osobistego, przeszukania i kontrole, przestępstwa, dyscyplina i kary, powtórne pociągnięcie do odpowiedzialności karnej za to samo przestępstwo, środki przymusu, broń, wnioski i skargi;
- Część V DYREKCJA I PERSONEL - dotyczy pracy w więzieniu jako służby publicznej, doboru personalnego zakładu karnego, szkolenia personelu zakładu karnego, zarządzenia zakładami karnymi, personelu specjalistycznego, świadomości publicznej, badania i merytorycznej oceny;
- Część VI INSPEKCJA I MONITORING - zawiera dwa podtytuły: inspekcja rządowa i niezależny monitoring;
- Część VII NIEOSĄDZENI WIĘŹNIOWIE - omawia: status więźniów nieosądzonych, podejście do więźniów nieosądzonych, zakwaterowanie, odzież, porady prawne, kontakt ze światem zewnętrznym, pracę, dostęp do rygoru dla więźniów skazanych;
- Część VIII CELE RYGORU DLA ODBYWAJĄCYCH KARĘ - obejmuje następujące podtytuły: wykonywanie rygoru dla osadzonych odbywających karę pozbawienia wolności, organizacyjne aspekty odbywania kary, praca wykonywana przez więźniów skazanych, edukacja więźniów skazanych, zwolnienie więźniów skazanych;

- Część IX UAKTUALNIANIE ZASAD - stanowi o regularnym uaktualnianiu ERW[479].

Najogólniej określając filozofię Europejskich Reguł Więziennych z 2006 r., można stwierdzić iż nakazują one poszanowanie godności więźniów, ich pełne upodmiotowienie, zaś jako cel wykonywania kary pozbawienia wolności, podkreślają działania na rzecz resocjalizacji skazanych i przygotowanie do ich skutecznej, społecznej readaptacji. Podobnie jak we wcześniejszych standardach także i w tym przypadku nie kwestionowano sensowności pozbawienia wolności. Nowość ERW z 2006 r. polega nie na braku entuzjazmu dla pozbawienia wolności, bo ten nie towarzyszył i wcześniejszym dokumentom; tym razem skupiono się na tym by tak dalece jak to możliwe, wyeliminować w procesie wykonania kary jej inherentne, negatywne skutki. Dla ERW z 2006 r. celem kary nie jest wąsko podjęte zapobieganie powrotności do przestępstwa, lecz dążenie do rozwoju samodzielności i odpowiedzialności (reguła 102)[480].

Zasadnicze cele i zadania ERW zostały określone w części wstępnej tych zaleceń oraz w treści stu ośmiu reguł, często podzielonych jeszcze na ustępy. Wynika z nich, że do zasadniczych celów reguł, których stosowa nie zaleca omawiany dokument, należą przede wszystkim: praworządne wykonywanie kary pozbawienia wolności, humanitarne postępowanie z więźniami, z poszanowaniem ich godności, przygotowanie ich do powrotu do społeczeństwa tak, aby szanowali porządek prawny, a szczególnie, nie popełniali przestępstw, zapewnienie ochrony społeczeństwa przed przestępczością a także bezpieczeństwa w więzieniach. Jak podaje M. Płatek, Europejskie Reguły Więzienne precyzują cele zaledwie naszkicowane w Regułach Minimalnych i wskutek tego stawiają nowe cele przed Służbą Więzienną[481].

Twórcy ERW zalecają by były one stosowane bezstronnie (reg. 13). Wykluczają dyskryminację więźniów ze względu na: płeć, rasę, kolor skóry, orientację seksualną, wiek, niepełnosprawność, język, religię, przekonania polityczne lub inne, pochodzenie narodowe lub

---

[479] Por. „Biuletyn" 2008, nr 1, s. 5-26.

[480] E. Dynia, *Ochrona osób pozbawionych wolności w świetle prawa międzynarodowego praw człowieka* [w:] (red.) R. M. Czarny, K. Spryszak (red.), Państwo i prawo wobec współczesnych wyzwań. Problemy administracji, zarządzania i ekonomii. Księga Jubileuszowa Profesora Jerzego Jaskierni, Toruń 2012, s. 367. Taka reintegracyjna rola więzień nie zawsze znajduje swoje odzwierciedlenie w świadomości społeczeństw. Zob. szerzej na ten temat J. Karaźniewicz, *System polskiego więziennictwa na tle europejskich standardów resocjalizacji i readaptacji skazanych* [w:] E. Dynia, Cz. Kłak (red.) Europejskie standardy..., op. sit, s. 579-580.

[481] M. Płatek, *Europejskie reguły więzienne a polskie prawo i praktyka penitencjarna,* „Studia Iuridica" 1997, nr 34, s. 171-172.

społeczne, związku z mniejszościami narodowymi, urodzenie, status majątkowy lub z innych przyczyn[482].

Jeżeli chodzi o zakres podmiotowy ERW, to – jak wynika z reg. 10.1 oraz z reg. 10.3a i b – mają one zastosowanie do czterech kategorii osób, a mianowicie do: osób zatrzymanych przez organy sądowe (reg. 10.1), osób pozbawionych wolności na mocy wyroku (reg. 10.1), osób, które mogą być umieszczone w więzieniu z jakiegokolwiek innego powodu (reg. 10.3a); oraz osób, które są zatrzymane przez organy sądowe lub pozbawione wolności na mocy wyroku, a które mogą być uwięzione z jakiejkolwiek przyczyny w innym miejscu (reg. 10. 3b)[483].

W zakładach karnych nie powinny być osoby poniżej 18. roku życia. Osoby takie, zgodnie z zapisem reguły 11.1, powinno się umieszczać w zakładach specjalnie dla nich przystosowanych, gdzie będą miały zastosowanie przepisy specjalne. Na uwagę zasługuje także reguła 12.2, w myśl której osoby chore psychicznie lub takie, których stan psychiczny nie pozwala na ich umieszczenie w zakładzie karnym, powinny być umieszczane w zakładach specjalnie dla nich przystosowanych. Gdy jednak takie osoby zostaną umieszczone w zakładach karnych, to również podobnie jak w przypadku dzieci, mają do nich zastosowanie przepisy specjalne, uwzględniające zarówno ich status, jak i potrzeb[484]. Z kolei zgodnie z reg. 18.8, kobiety należy rozmieszczać oddzielnie od mężczyzn w zakładzie karnym. Odizolowanie kobiet od mężczyzn uzasadnione jest odmiennymi potrzebami natury fizycznej, zawodowej czy też psychologicznej tej grupy skazanych[485].

Z przytoczonych regulacji wynika, że zakres zastosowania Europejskich Reguł Więziennych ma charakter szeroki i obejmuje nie tylko osoby skazane prawomocnym wyrokiem, lecz również osoby tymczasowo zatrzymane oraz osoby mogące zostać umieszczone w miejscach detencji z innych przyczyn. Oznacza to, że ERW znajdują zastosowanie do całokształtu populacji penitencjarnej, niezależnie od podstawy prawnej pozbawienia wolności oraz miejsca jej wykonywania. W przeciwieństwie do Europejskich Reguł Więziennych, Reguły Nelsona Mandeli nie wprowadzają tak szczegółowego podziału podmiotowego osób pozbawionych wolności.

---

[482] Zob., ‚Biuletyn" 2008, nr 1, s. 30

[483] Ibidem, s. 29.

[484] B. Myrna, *Wykonanie kary pozbawienia wolności w świetle Europejskich Reguł Więziennych z 2006 r. Podstawowe zasady, zakres i zastosowanie przedmiotowych reguł,* „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego" 2009, t. 24, s. 230-231.

[485] M. Teleszewska, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet,* Białystok 2018, s. 15-1

O ile jednak w przypadku Reguł Nelsona Mandel z 2015 r. mechanizmem wymuszającym podporządkowanie się treści Reguł jest przede wszystkim obowiązek składania raportów, o tyle Europejskie Reguły Więzienne wydają się korzystać z większej gamy środków wymuszających i kontrolujących przestrzeganie zaleceń. Obok procedur sprawozdawczych ERW korzystają z możliwości wniesienia sprawy do sądu. Mechanizm ten nie jest przewidziany bezpośrednio w ERW, a stosuje się go w ramach obowiązującego porządku prawnego państw Rady Europy. W tym samym trybie realizacji ERW służą też raporty Europejskiego Komitet do Spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu. Wyznacznikiem oceny przestrzegania standardów dla Komitetu są w znacznej mierze są ERW 2006[486].

ERW wywierają także istotny wpływ na krajową politykę penitencjarną[487]. W wielu krajach które przyjmowały nowe ustawy dotyczące więziennictwa, uwzględnione zostały regulacje zawarte w ERW z 2006 r. Przykładem może być Rumunia, gdzie w przyjętej w 2006 r. ustawie dotyczącej wykonywania sankcji karnych uwzględnione zostały ERW oraz Bośni i Hercegowinie, gdzie przy opracowaniu nowej ustawy jako punkt wyjścia przyjęto ERW[488].

Należy jednak zauważyć, że w praktyce nie wszystkie państwa członkowskie Rady Europy radzą sobie z pełną implementacją Europejskich Reguł Więziennych, W wielu krajach europejskich przeludnienie więzień stanowi poważne utrudnienie dla stosowania standardów ERW w praktyce — szczególnie tych dotyczących warunków bytowych, higieny, powierzchni na osobę czy odpowiedniej opieki medycznej. Z danych statystycznych Rady Europy za rok 2023 r. wynika znaczące przeludnienie (ponad 105 osadzonych na 100 miejsc) odnotowano w Cyprze, Rumunii, Francji, Belgii, Węgrzech, Włoszech oraz Słowenii, co bezpośrednio utrudnia realizację standardów ERW przewidujących godne warunki detencji. Problemy te wynikają zarówno z niedostatków budżetowych, jak i z niskiej priorytetyzacji politycznej reform skarbowo-karnych, a także z braku skutecznych mechanizmów egzekwowania

[486] M. Płatek, *Europejskie Reguły Więzienne z 2006 r., „*Państwo i Prawo" 2008, nr 2, s. 10.
[487] Ułatwia to m. in. przetłumaczenie ERW na 17 języków oraz uwzględnienie ich w orzecznictwie ETPCz. Tytułem przykładu w orzeczeniu w sprawie *Ramirez Sanches przeciwko Francji*, z dnia 4 lipca 2006 r., w którym Europejski Trybunał Praw Człowieka odwołał się do różnych postanowień Europejskich Reguł Więziennych z 2006 r. aż 44 razy, co wyraźnie podkreśla znaczenie, jakie Reguły te zaczęły odgrywać w praktyce orzeczniczej.
[488] Szerzej na ten temat D. V. Zyl- Smith, *Prawa więźniów…,* op. cit. s. 18-23.

standardów na poziomie krajowym. W konsekwencji nawet formalne przyjęcie standardów ERW nie zawsze przekłada się na ich pełne stosowanie w praktyce penitencjarnej[489].

Problem przeludnienia jednostek penitencjarnych pozostaje przedmiotem systematycznej refleksji Rady Europy już od lat 90. XX wieku. W dniu 29 listopada 2000 Komitet Ministrów przyjął Rekomendację Rec (2000) 22, dla państw członkowskich o usprawnieniu implementacji Europejskich Reguł dotyczących sankcji i środków alternatywnych z dnia 19 października 1992 r[490]. Jak wynika z preambuły do komentowanego dokumentu, potrzeba zmian wynikła m.in. z trudności, jakie napotkały państwa członkowskie w praktycznym stosowaniu środków alternatywnych wobec kary pozbawienia wolności, co w konsekwencji ograniczyło efektywność polityki redukcji populacji więziennej[491].

Jak zauważa T. Kalisz i A. Kwieciński, mimo tendencji do ograniczania izolacji penitencjarnej na rzecz środków alternatywnych, sankcje oparte na tym mechaniźmie oraz sama instytucja więzienna, wydają się ciągle niezbędnym elementem polityki kryminalnej. Instytucje te będą potrzebne jeszcze długo o czym świadczą rosnące w skali globalnej rozmiary populacji osób karnie izolowanych[492].

Europejskie Reguły Więzienne z 2006 r., obok Reguł Nelsona Mandeli, stanowią jeden z najważniejszych zbiorów standardów dotyczących wykonywania kary pozbawienia wolności. W sposób szczególny akcentują one cel readaptacji społecznej skazanych, nadając mu centralne znaczenie w polityce penitencjarnej państw członkowskich Rady Europy. Pomimo niewiążącego charakteru prawnego, Reguły te zostały w znacznym stopniu implementowane do ustawodawstw krajowych oraz wykorzystywane jako wzorzec przy kształtowaniu praktyki penitencjarnej.

Nie oznacza to jednak pełnej i jednolitej realizacji ich postanowień – w wielu państwach przeszkodą pozostają m.in. przeludnienie jednostek penitencjarnych oraz ograniczenia finansowe. Wydaje się jednak, że stopień wdrożenia Europejskich Reguł Więziennych jest większy niż w przypadku Reguł Nelsona Mandeli, co można tłumaczyć węższym kręgiem adresatów (państwa Rady Europy) oraz relatywnie wyższym poziomem

---

[489] Prison overcrowding remains a problem in Europe: Council of Europe's annual penal statistics for 2023 - Council for Penological Co-operation (PC-CP) (data dostępu: 05.03.2025 r.)

[490] Tekst polski [w:] „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2011, nr 72-73, s. 361-368.

[491] K. Kosowicz, *Rekomendacja Rec (2000) 22 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich o usprawnieniu implementacji Europejskich Reguł dotyczących sankcji i środków alternatywnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2011, nr 72-73, s. 369.

[492] T. Kalisz, A. Kwieciński, *Polskie więziennictwo w percepcji sędziów penitencjarnych i dyrektorów zakładów karnych, „*Państwo i Prawo" 2015, nr 2 s. 82.

rozwoju instytucjonalnego i ekonomicznego tych państw. Okoliczności te sprzyjają efektywniejszej implementacji standardów regionalnych niż uniwersalnych norm o zasięgu globalnym.

2.2.2. Prawa podstawowe w Unii Europejskiej

Poza organami Rady Europy potencjał do stania się istotnym czynnikiem rozwoju prawa i polityki penitencjarnej w Europie posiada UE. W przypadku UE jednak lista osiągnięć penitencjarnych będzie nieco krótsza. W ramach Unii Europejskiej nie doszło bowiem do przyjęcia kompleksowego aktu normatywnego regulującego status osób pozbawionych wolności – na wzór Europejskich Reguł Więziennych. Unijny dorobek w tym zakresie ma charakter rozproszony i fragmentaryczny, obejmując rezolucje, zalecenia oraz programy polityczne, które formułują standardy i postulaty, w zakresie polityki penitencjarnej[493].

[493] m .in. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 26 maja 1989 roku w sprawie kobiet i dzieci w więzieniach, Dz. Urz. UE, C 153, s. 511; Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 18 stycznia 1996 roku w sprawie złych warunków w więzieniach w UE, Dz. Urz. UE, C 32, s. 102; Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 17 grudnia 1998 roku w sprawie warunków w więzieniach w UE: ulepszeń i kar zastępczych, Dz. Urz. UE, C 98, s. 299; Zalecenie Parlamentu Europejskiego z dnia 9 marca 2004 r. dla Rady w sprawie praw więźniów w Unii Europejskiej , Dz. Urz. UE, C 102E, s. 154; Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 13 marca 2008 r. w sprawie szczególnej sytuacji kobiet w więzieniach oraz wpływu pobytu rodziców w więzieniu na życie społeczne i rodzinne, Dz. Urz. UE, C 66 E, s. 49; Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 15 grudnia 2011 r. w sprawie warunków panujących w zakładach karnych w UE, Dz. Urz. UE, C 168E, s. 82; Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 5 października 2017 r. w sprawie systemów penitencjarnych i warunków panujących w zakładach karnych, Dz. Urz. UE, C 346, s. 14.
Wśród dokumentów dotyczących ochrony praw podstawowych osób pozbawionych wolności szczególne miejsce zajmuje raport przedstawiony przez Agencję Praw Podstawowych Unii Europejskiej pt. „Warunki detencji w Unii Europejskiej: zasady i rzeczywistość", opublikowany 11 grudnia 2019 r. Określa on minimalne standardy warunków pozbawienia wolności w zakładach penitencjarnych w UE, z uwzględnieniem standardów określonych w Regułach Nelsona Mandeli z 2015 r. i Europejskich Regułach Więziennych z 2006 r. Jednocześnie pokazuje, w jaki sposób zasady zawarte w tych dokumentach są realizowane w systemach penitencjarnych państw członkowskich UE. Dokument dostępny na stronie: www.fra.europa.eu/en/publication/2019/conditions-detention-european-union-principles-and-reality (data dostepu: 24.04.2023 r.). Szerzej na ten temat zob. A. Gerecka-Żołyńska, *International and transnational cooperation instruments strengthening the protection and security of persons deprived of their liberty in connection with the commission of a crime* [w:] A. Gerecka-Żołyńska (red.), International Legal Sources of Implementation of the Humanitarian Principles in the Process of Implementation, Poznań 2021, s. 132-137.

2.2.2.1. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej

Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, która na mocy art. 6 TUE z 2007 r. uzyskała status prawny równy Traktatom, to podstawowy dokument w dziedzinie praw jednostki w UE. Składa się z preambuły i 54 artykułów zgrupowanych w 7 rozdziałach: Godność człowieka (art. 1–5) Wolność (art. 6–19) Równość (art. 20–26) Solidarność (art. 27–38) Prawa obywatelskie (art. 39–46) Wymiar sprawiedliwości (art. 47–50) Postanowienia ogólne (art. 51–54)[494].

Główną ideą Karty jest głoszenie zasady, że Unia Europejska stawia człowieka w centrum swojej działalności poprzez wprowadzenie obywatelstwa w Unii oraz stworzenie przestrzeni wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwość. Fundamentalne wartości określone są w motywie drugim preambuły: „Świadoma swego duchowo-religijnego i moralnego dziedzictwa, Unia jest zbudowana na niepodzielnych, powszechnych wartościach godności osoby ludzkiej, wolności, równości i solidarności; opiera się na zasadach demokracji i państwa prawnego”[495]. Jako fundament praw podstawowych Karta proklamuje godność, z której czyni centralny punkt odniesienia dla systemu praw oraz wolności szczegółowo określonych w Karcie[496]. W preambule znalazła się też ważna zasada odpowiedzialności i obowiązków wobec innych osób, wspólnoty ludzkiej oraz przyszłych pokoleń (ust. 6)[497].

Karta nie tworzy żadnych nowych praw, a jedynie kodyfikuje źródła już istniejących[498]. Zawiera przy tym zróżnicowane kategorie praw: prawa jednostki, prawa polityczne oraz prawa gospodarczo-społeczne, a także kolektywne prawa trzeciej generacji. Stanowi to nowe rozwiązanie w europejskiej tradycji legislacyjnej praw człowieka. Połączono

---

[494] Art. 1-54 [w:] J. Barcz, *Podstawy prawne...,* op. cit., s. 454-466.

[495] Ibidem, s. 453-454. Zob. szerzej na ten temat M. Piechowiak, *Karta Praw Podstawowych UE a tradycyjne wartości* [w:] M. Gierycz, J. Grosfeld (red.), Zmagania początku tysiąclecia, Warszawa 2012, s. 200.

[496] K. Cymerys, *Aksjologia, idee i zasady ogólne Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej,* „Humanum” 2011, nr 2, s. 393.

[497] Zob. [w:] J. Barcz, *Podstawy prawne...,* op. cit., s. 454.

[498] W kwestii praw człowieka UE korzysta z tradycji konstytucyjnych państw członkowskich ale również z dorobku RE. Z ust. 5 preambuły wynika, iż: Karta potwierdza, przy poszanowaniu kompetencji i zadań Unii oraz zasady pomocniczości, prawa wynikające zwłaszcza z tradycji konstytucyjnych i zobowiązań międzynarodowych wspólnych Państwom Członkowskim, Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Kart Społecznych przyjętych przez Unię i Radę Europy oraz z orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. T. Jurczyk, *Trzy źródła praw podstawowych Unii Europejskiej* [w:] M. Jabłoński, S. Jarosz-Żukowska (red.), Aktualne wyzwania ochrony wolności i praw jednostki. Wrocław 2014, s. 285

w jednym dokumencie międzynarodowym prawa jednostki i prawa polityczne obywateli UE z prawami gospodarczo-społecznymi, a więc prawa negatywne z pozytywnymi, czyli prawa deklarowane z prawami wymagającymi stanowienia prawa jednostki i prawa grup. Twórcy KPP uznali, że połączenie w jednym dokumencie praw różnych generacji odzwierciedla nierozdzielność praw człowieka. Założony uniwersalizm KPP zaowocował również objęciem uprawnieniami wszystkich osób niezależnie od obywatelstwa czy domicylu[499].

Jednocześnie Karta Praw Podstawowych, jako akt współcześnie tworzony, obejmuje wiele zagadnień, które stanowią odpowiedź na wyzwania cywilizacyjne, np. zakaz klonowania istot ludzkich, zakaz handlu organami ludzkimi (art. 3), prawo do ochrony danych osobowych (art. 8), prawa osób starszych, integracja społeczna niepełnosprawnych[500]. W rezultacie zakres Karty jest szerszy w porównaniu do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka[501].

W zakresie praw przysługujących osobom pozbawionym wolności KPP przewiduje:

- prawo do życia (art. 2);
- zakaz tortur i nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania (art. 4);
- prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 6);
- prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego (art. 7);
- prawo do zawarcia małżeństwa i prawo do założenia rodziny (art. 9);
- prawo do wolności myśli, sumienia i religii (art. 10);
- prawo do sądu oraz gwarancje przysługujące oskarżonemu (art. 47 - 50)[502];

Powyższy katalog praw w dużej mierze stanowi powtórzenie, niekiedy w bardziej ogólny sposób, postanowień EKPCz[503]. Ponadto należy zauważyć, że, podobnie jak w przypadku Europejskiej Konwencji, również Karta nie zawiera regulacji statuującej

---

[499] J. Menkes, *Karta Praw Podstawowych UE a konstytucja Europy* „Studia Europejskie – Studies in European Affairs" 2001, nr 2, s. 38. Zob. Także R. Wieruszewski, *Rola i znaczenie Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej dla ochrony praw człowieka*, „Przegląd Sejmowy" 2008, nr 2, s. 48.

[500] A. Banaszkiewicz, *Karta Praw Podstawowych jako uwieńczenie unijnego systemu ochrony praw człowieka*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie" 2010, z. 4, s. 189. Zob. także Z. Brodecki, T. T. Koncewicz, *Karta Praw Podstawowych i zasady ogólne prawa wspólnotowego* [w:] A. Wróbel (red.), Karta Praw…, op. cit., s. 22

[501] M. Szuniewicz, *Wpływ orzecznictwa strasburskiego na standard ochrony praw człowieka w Unii Europejskiej (z uwzględnieniem zmian traktatowych z grudnia 2007 r.),* „Studia Europejskie" 2008, nr 1, s. 101-102.

[502] Zob. [w:] J. Barcz, *Podstawy prawne...,* op. cit., s. 454-464.

[503] M. Wąsek, *Ochrona praw człowieka w Unii Europejskiej – nowy standard czy zatwierdzenie status quo?,* „Europejski Przegląd Sądowy" 2015, nr 10, s. 37-38.

autonomiczne prawo osób pozbawionych wolności do humanitarnego traktowania.

W związku z tym niezwykle istotna jest kwestia ukształtowania relacji między KPP a EKPCz. Do Karty wprowadzono szereg przepisów mających na celu doprecyzowanie zakresu jej obowiązywania w postaci tzw. klauzul horyzontalnych[504]. Wykładania i zakres Karty muszą być zgodne z zasadą przekazania kompetencji. Art. 51 ust. 1 Karty stanowi, że ,,postanowienia Karty mają zastosowanie do Państw Członkowskich wyłącznie w zakresie, w jakim stosują prawo Unii"[505]. Pojęcie stosowania prawa UE w rozumieniu art. 51 ust. 1 Karty dotyczy dwóch podstawowych sytuacji. Po pierwsze są to wszystkie sytuacje, w których państwa członkowskie są zobowiązane do wypełnienia jednego lub kilku konkretnych zobowiązań wynikających z traktatów lub z prawa unijnego UE. Sytuacje te nie ograniczają się do zobowiązania do wdrożenia dyrektyw unijnych. Po drugie, wyrażenie ,,stosuje prawo UE" obejmuje wszystkie sytuacje w których ustawodawstwo krajowe stanowi przeszkodę w korzystaniu z jednej lub kilku podstawowych swobód gwarantowanych przez traktaty UE, a owe państwo członkowskie uzasadnia taką przeszkodę nadrzędnymi względami interesu publicznego[506].

Jednolita wykładnia unormowań Konwencji i odpowiadających im postanowień KPP ma kluczowe znaczenie dla sądów karnych orzekających w sprawach wchodzących w zakres prawa unijnego. Zgodnie z art. 52 ust. 3 Karty: ,,prawa przewidziane w Karcie mają takie samo znaczenie i zakres jak odpowiednie prawa z Konwencji, która zapewnia minimalny standard ochrony"[507] (Unia Europejska może zagwarantować szerszy zakres ochrony praw człowieka)[508]. Regulując stopień ochrony praw człowieka (art. 53), twórcy dokumentu zapisali, że ,,żadne z postanowień Karty nie będzie interpretowane jako ograniczające lub naruszające prawa człowieka i podstawowe wolności uznane przez prawo Unii i prawo międzynarodowe oraz konwencje międzynarodowe, których Unia, Wspólnota lub wszystkie państwa członkowskie są stronami, w szczególności przez EKPCz oraz przez konstytucje państw członkowskich"[509]. EKPCz staje się w ten sposób barierą chroniącą jednostkę, zwłaszcza przed nadmierną ingerencją w korzystaniu z jej praw. Art. 53 KPP oznacza bowiem, że ingerencja taka nie może odbywać się z naruszeniem zasad ustalonych w tym względzie na gruncie

---

[504] A. Rychlewska, *Zasada ne bis in idem w świetle Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej,* „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych" 2014, nr 3, s. 122-123.

[505] Zob. [w:] J. Barcz, *Podstawy prawne...,* op. cit., s. 444-465.

[506] K. Lenaerts, *Aby Karta Praw...,* op. cit., s. 4-5.

[507] Zob. [w:] J. Barcz, *Podstawy prawne...,* op. cit., s. 465.

[508] Ł. Bojarski, D.Schindlauer, K. Wladasch, M. Wróblewski, *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej jako żywy instrument. Podręcznik dla prawników*, Warszawa 2014, s. 29.

[509] Zob. [w:] J. Barcz, *Podstawy prawne...,* op. cit., s. 465-466.

EKPCz[510].

Jak zauważa A. Wyrozumska, Karta Praw Podstawowych jako dokument prawnie wiążący, będzie pełnić w UE istotną funkcję dostarczając jasnego, przystępnego katalogu praw i obowiązków ograniczających wykonywanie kompetencji przede wszystkim przez instytucje UE. Nie nakłada żadnych nowych obowiązków na państwa członkowskie. Nie tworzy ani nowych praw, ani nowych kompetencji dla instytucji UE. Można stwierdzić, że Karta Praw Podstawowych jest niewątpliwie impulsem do dalszej europejskiej integracji. Przyczyniła się ona bowiem do rozbudowy systemu ochrony praw człowieka w unijnym porządku prawnym. Jej rola jest zatem niezwykle istotna[511].

Należy jednak zauważyć, że największym mankamentem KPP jest brak określenia w jej treści środków ochrony sformułowanych w niej praw i wolności. Można uznać, że to natura poszczególnych praw w jakimś sensie determinuje metody ich ochrony. O ile niektóre prawa lub wolności są sformułowane w sposób pozwalający na ich bezpośrednie stosowanie, o tyle wiele innych ma charakter wytycznych odnoszących się do polityki organów wspólnotowych. Taka metoda regulacji, unikająca trudności związanych ze znalezieniem dla wielu praw formuły pozwalającej między innymi na ich stosowanie przez sądy, potwierdza jednocześnie, iż wszystkie prawa i wolności są wiążące, a to z kolei oznacza, że wszyscy mogą domagać się ich realizacji w toczącym się postępowaniu sądowym[512].

Podsumowując, Karta Praw Podstawowych UE w zakresie praw osób pozbawionych wolności w dużej mierze powiela standardy wypracowane wcześniej na gruncie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Podobnie jak Konwencja, nie zawiera ona jednak autonomicznej normy statuującej prawo osób pozbawionych wolności do humanitarnego traktowania. Jednocześnie, w przeciwieństwie do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Karta Praw Podstawowych UE nie przewiduje w swojej treści środków ochrony praw i wolności w niej sformułowanych, co osłabia jej skuteczność normatywną oraz ogranicza praktyczne możliwości egzekwowania ustanowionych standardów.

---

[510] E. Dynia, *Prawo do sądu w świetle Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności i Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej* [w:] A. Wróbel (red.), Karta Praw Podstawowych w europejskim i krajowym porządku prawnym, Warszawa 2009, s. 224-225. Zob. także I. Malinowska, *Prawa człowieka w Unii Europejskiej,* Warszawa 2005, s. 78.

[511] A. Wyrozumska, *Znaczenie prawne zmiany statusu Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej w Traktacie Lizbońskim oraz Protokołu polsko-brytyjskiego*, „Przegląd Sejmowy" 2008, nr 2, s. 39.

[512] S. A. Paruch, *Efektywność systemów…,* op. cit., s. 260

2.2.3. Regulacje w ramach amerykańskiego systemu ochrony praw człowieka

Analogicznie do innych organizacji regionalnych zajmujących się ochroną praw człowieka, Organizacja Państw Amerykańskich przyjęła szereg traktatów dotyczących praw człowieka, zarówno o charakterze ogólnym, jak i szczegółowym. Amerykańska Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z 1948 r. zawiera dwa artykuły odnoszące się bezpośrednio do praw więźniów. Artykuł 25 stanowi, że „każda osoba, która została pozbawiona wolności, (…) ma prawo do humanitarnego traktowania przez cały czas przebywania w areszcie”[513]. Z kolei artykuł 26 określa, że każdy więzień ma prawo „do wolności od kar okrutnych, hańbiących lub niezwykłych”[514].

Wśród regionalnych instrumentów ochrony praw człowieka funkcjonujących w systemie amerykańskim, które pośrednio odnoszą się do sytuacji osób pozbawionych wolności, należy wymienić m.in. Amerykańska Konwencja o Przymusowym Zniknięciu Osób oraz Amerykańska Konwencja o Zapobieganiu, Karaniu i Eliminowaniu Przemocy wobec Kobiet. Choć akty te nie regulują wprost problematyki penitencjarnej, a ich zasadniczy przedmiot dotyczy odmiennych obszarów ochrony praw człowieka, niektóre ich postanowienia mogą znajdować zastosowanie również wobec osób pozbawionych wolności[515].

2.2.3.1. Amerykańska Konwencja Praw Człowieka

Amerykańska Konwencji Praw Człowieka z dnia 22 listopada 1969 r., stanowi podstawowy i najbardziej doniosły akt normatywny w ramach amerykańskiego systemu ochrony praw człowieka. Tekst Konwencji Amerykańskiej opiera się na Amerykańskiej

---

[513] Zob. [w:] *Basic Documents…,* op. cit., s. 24-25.
[514] Ibidem, s. 25

[515] np. zgodnie z art. 6 i 7 Amerykańskiej Konwencji o Zapobieganiu, Karaniu i Eliminowaniu Przemocy wobec Kobiet (Konwencja Belem do Pará), państwa zobowiązane są do ochrony kobiet przed wszelkimi formami przemocy, do zapobiegania jej, ścigania sprawców i zapewnienia środków ochrony. Choć Konwencja nie odnosi się wprost do więźniarek, przepisy te stosuje się również w kontekście penitencjarnym, zobowiązując państwo do ochrony kobiet pozbawionych wolności przed przemocą fizyczną, psychiczną i seksualną. Zob.[w:] *Basic Documents…,* op. cit., s. 119.

Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela z 1948 r. oraz Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 r. Konwencja składa się z dwóch części: pierwszej - dogmatycznej, w której zostały zawarte chronione prawa i ich zasięg, restrykcje i możliwości zawieszenia podczas stanu wyjątkowego, oraz drugiej zasadniczej, określającej środki ochrony praw człowieka oraz organy czuwające nad wypełnianiem przez państwa-strony jej zobowiązań[516]. Wychodzi ona z założenia, że: „ideał człowieka wolnego od strachu może być osiągnięty, gdy są stworzone warunki, żeby każdy mógł korzystać zarówno ze swoich praw osobistych i politycznych, jak i praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych"[517].

Zgodnie z art. 1 Amerykańskiej Konwencji, państwa-strony Konwencji, podejmują się szanować prawa i wolności w niej uznane oraz zapewnić wszystkim osobom podległym ich jurysdykcji, wolne i pełne korzystanie z tych praw i wolności bez jakiejkolwiek dyskryminacji ze względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, religijne, polityczne lub inne poglądy, pochodzenie narodowe lub społeczne, status ekonomiczny, urodzenie lub jakąkolwiek inną sytuację społeczną"[518]. Podmiotem uprawnionym w tym przypadku są wszystkie osoby fizyczne znajdujące się pod jurysdykcją państw-stron, które korzystają z praw i wolności gwarantowanych przez Konwencję[519]. Z kolei artykuł 2 stanowi, że: „W sytuacji, gdy korzystanie z któregokolwiek z praw lub wolności, o których mowa w Artykule 1, nie jest jeszcze zapewnione ustawowymi lub innymi postanowieniami, Państwa-Strony podejmują się przyjąć, zgodnie z własnymi trybami konstytucyjnymi oraz postanowieniami niniejszej Konwencji, takie środki ustawodawcze lub inne, które mogą być konieczne w celu realizacji tych praw i wolności"[520].

Amerykańska Konwencja Praw Człowieka obejmuje prawa I generacji, natomiast prawom II generacji poświęca jeden art. - 26, w którym wzywa państwa-strony do stopniowego osiągania pełnej realizacji praw wynikających z ekonomicznych, społecznych, edukacyjnych, naukowych i kulturowych standardów. Prawa te mają być zrealizowane w miarę możliwości, jakimi dysponuje państwo w drodze stanowienia norm prawnych i poprzez stosowanie innych odpowiednich środków[521].

---

[516] E. Nwocha, *Appraising the Frontiers and Limits of the Inter-American Human Rights System and Its Relevance to International Human Rights Law,* „Beijing Law Review" 2019, nr 10. s. 181- 185.
[517] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. I, op. cit., s. 289.
[518] Ibidem.
[519] V. Mazzuoli, *The Inter-American Human Rights Protection System: Structure, Functioning and Effectiveness in Brazilian Law,* „Anuario Mexicano de Derecho Internacional" 2011, nr 11, s. 10.
[520] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. I, op. cit., s. 290.
[521] A. Michalska, *Prawa człowieka w systemie..,* op. cit., s. 80.

Innym ważnym elementem Amerykańskiej Konwencji jest formuła o korelacji między obowiązkami a prawami jednostki. Art. 32 Konwencji stanowi, iż „każda osoba ma obowiązki wobec swojej rodziny, społeczeństwa i ludzkości, natomiast prawa te ograniczone są przez wymóg dobra wspólnego w demokratycznym społeczeństwie, wspólne bezpieczeństwo czy prawo bliźniego”[522].

Przechodząc do analizy Konwencji pod kątem praw przysługujących osobom pozbawionym wolności, istotne są przede wszystkim następujące prawa:

- prawo do życia (art. 4);
- prawo do humanitarnego traktowania (art. 5);
- prawo do wolności osobistej (artykuł 7);
- prawo do sprawiedliwego procesu (artykuł 8);
- zasada legalności i nieretroaktywności (artykuł 9);
- prawo do odszkodowania za pomyłkę sądową (artykuł 10);
- prawo do prywatności (art. 11);
- wolność sumienia i religii (art. 12);
- prawo do udziału w wyborach (art. 23);
- prawo do sądowej ochrony (art. 25)[523].

Konwencja, obok podstawowych gwarancji takich jak prawo do życia, zakaz tortur oraz gwarancje rzetelnego procesu, wzorując się na rozwiązaniach przyjętych w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych, zapewnia również prawo osób pozbawionych wolności do humanitarnego traktowania. W szczególności nakłada na państwa obowiązek zapewnienia, aby każda osoba zatrzymana była traktowana z poszanowaniem przyrodzonej godności ludzkiej.

Na podstawie Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka powołano dwa organy odpowiedzialne za ochronę praw człowieka: Amerykańską Komisję Praw Człowieka i Amerykański Trybunał Praw Człowieka. Postanowienia Konwencji są interpretowane i rozwijane przez te organy, które zgodnie z artykułem 29 mają prawo odwoływać się do innych traktatów i standardów międzynarodowych. W praktyce oznacza to możliwość korzystania m.in. z regulacji Konwencji przeciwko Torturom ONZ z 1984 r[524].

---

[522] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 299.
[523] Ibidem, s. 289-297.

[524] m. in. w sprawie „*González i inni przeciwko Meksykowi”* (Seria C nr 205), w której Amerykański Trybunał Praw Człowieka rozpatrywał naruszenia prawa do integralności osobistej kobiet. W wyroku z dnia 16 listopada 2009 r. Trybunał odwołał się do norm Konwencji ONZ przeciwko Torturom z 1984 r.

Amerykańska Konwencja Praw Człowieka odzwierciedla wysiłek jej twórców, by zapewnić minimalny standard ochrony praw jednostek w krajach amerykańskich. W wielu aspektach przypomina to wysiłki twórców Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, w której opracowaniu Stany Zjednoczone odegrały znaczącą rolę. Istotną różnicą jest jednak to, że normy Deklaracji były niewiążące, podczas gdy Konwencja Amerykańska nakłada prawne zobowiązania, które m .in. Stany Zjednoczone niechętnie przyjmują. Głównym powodem tej niechęci jest obawa, że międzynarodowe zobowiązania wynikające z Konwencji mogą ingerować w sprawy wewnętrzne USA, oddając nadzór nad prawami człowieka w ręce organu międzynarodowego, nad którym Stany Zjednoczone nie mają wyłącznej kontroli. Ponieważ artykuł VI Konstytucji Stanów Zjednoczonych ustanawia, że traktaty stają się „najwyższym prawem kraju", niektóre postanowienia Konwencji mogłyby potencjalnie kolidować z ustawodawstwem stanowym lub zmuszać ustawodawcę do zmiany obowiązujących kodeksów karnych[525].

Należy również zwrócić uwagę na fakt, że wiele artykułów Konwencji zawiera liczne przepisy precyzujące nawet najprostsze prawa, co w rzeczywistości osłabia podstawowy charakter gwarantowanych praw i przyczyniło się do niewielkiej liczby ratyfikacji. Na przykład art. 4 (prawo do życia) składa się z sześciu oddzielnych sekcji, które, oprócz stwierdzenia, że "nikt nie może być arbitralnie pozbawiony życia," wprowadzają niektóre kontrowersyjne kwestie związane z karą śmierci i aborcją[526].

Katalog praw człowieka zawarty w Konwencji może być, zgodnie z artykułem 31, rozszerzony w wyniku zastosowania specjalnej procedury. Każde państwo-strona bezpośrednio oraz Amerykańska Komisja Praw Człowieka i Amerykański Trybunał Praw Człowieka za pośrednictwem Sekretarza Generalnego, mogą przedstawić Zgromadzeniu Ogólnemu propozycje poprawek do Konwencji[527]. Poprawki takie, zgodnie z art. 76, wejdą w życie po uzyskaniu ratyfikacji przez 2/3 państw będących stronami Konwencji[528]. Ponadto każde

---

w charakterze standardów interpretacyjnych. Odwołania te pozwoliły doprecyzować, co oznacza „okrutne, nieludzkie lub poniżające traktowanie" i jakie obowiązki ma państwo wobec osób pozbawionych wolności. Zob. szerzej na ten temat K. Tiroch, *Violence against Women by Private Actors: The Inter-American Court's Judgment in the Case of Gonzalez et al. ('Cotton Field') v. Mexico,*" „Max Planck Yearbook of United Nations Law" 2010, nr 14, s. 372-408.

[525] J. Diab, *United States Ratification of the American Convention on Human Rights*, „Duke Journal of Comparative and International Law' 1992, nr 22, s. 328-337.

[526]T. Buergenthal, *The American Convention on Human Rights: Illusions and Hopes,* „Buffalo Law Review" 1971, nr 1, s. 125-126.

[527] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 299

[528] Ibidem, s. 309.

państwo i Komisja Praw Człowieka mogą przedstawić pod rozwagę państw zebranych na Zgromadzeniu Ogólnym projekty protokołów dodatkowych. Dotychczas przyjęto dwa protokoły dodatkowe. Pierwszy z nich przyjęty w San Salvador 17 listopada 1988 r.[529] rozszerzył katalog praw chronionych o prawa gospodarcze, społeczne i kulturalne. Drugi protokół został przyjęty w stolicy Paragwaju Asuncion dnia 8 czerwca 1990 r. i dotyczy zniesienia kary śmierci[530].

Podsumowując, Amerykańska Konwencja Praw Człowieka stanowi najważniejszy instrument w amerykańskim systemie ochrony praw człowieka. Praktyczny wpływ Amerykańskiej Konwencji na ochronę praw człowieka w regionie pozostaje jednak ograniczony z powodu niewielkiej liczby ratyfikacji, wynikającej m.in. z obawy państw, takich jak Stany Zjednoczone, przed ingerencją organów międzynarodowych w krajowe systemy prawne, oraz z rozbudowanego i szczegółowego charakteru przepisów, które w niektórych przypadkach mogą kolidować z ustawodawstwem krajowym lub stanowym.

Jeżeli chodzi o ochronę osób pozbawionych wolności, to zawiera ona podstawowe prawa i gwarancje proceduralne, w tym prawo do życia, zakaz tortur oraz gwarancje rzetelnego procesu, a jednocześnie reguluje prawo do humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności, wzorując się na rozwiązaniach przyjętych w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych. Zawarcie tej normy w Konwencji wyróżnia ją na tle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, która ogranicza się głównie do zakazu tortur i nieludzkiego traktowania.

2.2.3.2. Amerykańska Konwencja o Zapobieganiu i Karaniu Tortur

W amerykańskim systemie ochrony praw człowieka, wzorując się na Konwencji przeciwko Torturom ONZ, przyjęto w dniu 9 grudnia 1985 r. Amerykańską Konwencję o Zapobieganiu i Karaniu Tortur (weszła w życie w 1987 roku)[531].

Zgodnie z art. 3 Konwencji „za winnych przestępstwa tortur uznaje się: funkcjonariusza publicznego lub pracownika, który działając w tym charakterze, zleca, podżega

[529] Protokół wszedł w życie dopiero 16 listopada 1999 r. OAS TS: 1988, No. 69. Tekst polski [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. s. 312-320

[530] Protokół wszedł w życie 28 sierpnia 1990 r. OAS TS: 1990, No .73. Tekst polski [w:] Ibidem, s. 321-322.

[531] Konwencję ratyfikowało 18 państw. Stany Zjednoczone Ameryki nie dokonały jej ratyfikacji.

lub nakłania do stosowania tortur, lub który bezpośrednio je popełnia, lub który, mając możliwość ich zapobieżenia, tego nie czyni lub osobę, która na polecenie funkcjonariusza publicznego lub pracownika wymienionego w podpunkcie a, zleca, podżega lub nakłania do stosowania tortur, bezpośrednio je popełnia lub jest ich współsprawcą"[532]. W konsekwencji, aby istniały tortury, muszą one być popełnione przez funkcjonariusza publicznego lub pracownika państwowego albo przez osobę trzecią na zlecenie, podżeganie lub nakłanianie tego pierwszego[533].

Konwencja definiuje pojęcie tortur i ustanawia zobowiązania państw-stron w zakresie zapobiegania tym działaniom, ścigania sprawców oraz ochrony ofiar[534]. Wszystkie państwa-strony mają obowiązek podejmowania skutecznych środków w celu zapobiegania torturom oraz ich karania na swoim terytorium. Obejmuje to przede wszystkim obowiązek uznania tortur i prób ich popełnienia za przestępstwo w krajowym prawie karnym oraz zapewnienie, że będą one odpowiednio ścigane i karane, z uwzględnieniem charakteru przestępstwa[535]. Państwa-strony są również zobowiązane do szkolenia funkcjonariuszy policji i innych służb publicznych odpowiedzialnych za zatrzymanie osób pozbawionych wolności, ze szczególnym uwzględnieniem zakazu stosowania tortur podczas przesłuchań, zatrzymań lub aresztowań, a także środków zapobiegających innemu okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu lub karaniu[536].

Konwencja nakłada również obowiązek zapewnienia prawa do bezstronnego dochodzenia w sprawach tortur[537]. Państwo nie musi czekać na zgłoszenie ofiary, lecz powinno podjąć działania z urzędu w przypadku podejrzenia popełnienia tego przestępstwa. W zakresie jurysdykcji, państwa-strony mają obowiązek ścigania tortur popełnionych na ich terytorium, przez ich obywateli lub wobec obywateli ich państwa, zgodnie z zasadą jurysdykcji terytorialnej. Fakt działania na polecenie przełożonego nie może stanowić usprawiedliwienia dla popełnienia tortur, a osoba odpowiedzialna powinna ponieść pełną odpowiedzialność

---

[532] Zob. [w:] *Basic Documents…,* op. cit., s. 96

[533] F. F. Basch, *The Doctrine of the Inter-American Court of Human Rights Regarding States Duty to Punish Human Rights Violations and Its Dangers,* „American University International Law Review" 2013 nr 1, s. 211.

[534]C. Martin, D. Rodríguez Pinzón, *The Prohibition of Torture and Ill-Treatment in the Inter-American Human Rights System. A Handbook for victims and their Advocates, Vol. 2,* Switzerland 2014, s. 101

[535] Zob. art. 6 [w:] *Basic Documents…,* op. cit., s. 97

[536] Zob. art. 7 [w:] Ibidem. Szerzej na ten temat N. V. D. Have, *The prevention of gross human rights violations under international human rights law,* Amsterdam 2017, s. 111-112.

[537] Zob. art. 8. [w:] *Basic Documents…,* op. cit., s. 98

karną[538].

Ponadto Konwencja wprowadza zakaz wykorzystywania dowodów uzyskanych w wyniku tortur oraz nakłada na państwa obowiązek harmonizacji przepisów krajowego prawa karnego w celu skutecznego ścigania sprawców[539].

W odniesieniu do współpracy międzynarodowej, państwa-strony mają obowiązek ekstradycji każdej osoby oskarżonej lub skazanej za popełnienie przestępstwa tortur, zgodnie z krajowymi przepisami dotyczącymi ekstradycji oraz zobowiązaniami międzynarodowymi. Ponadto Konwencja w art. 13, wprowadza zasadę *non-refoulement*, zakazując wydalenia lub przekazania osoby do państwa, w którym istnieje uzasadnione ryzyko poddania jej torturom, okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo szczególnemu postępowaniu sądowemu[540].

Należy zauważyć, że zobowiązania te pozostają zasadniczo zbieżne z regulacjami przewidzianymi w Konwencji przeciwko Torturom ONZ. W przeciwieństwie jednak do Konwencji przeciwko Torturom ONZ, Amerykańska Konwencja przeciwko Torturom nie ustanawia własnego, odrębnego systemu monitorowania przestrzegania swoich postanowień. Zgodnie z art. 17 Konwencji, państwa-strony są zobowiązane w pierwszej kolejności informować Amerykańską Komisję Praw Człowieka o wszelkich środkach legislacyjnych, sądowych, administracyjnych lub innych, które przyjmują w celu wdrożenia postanowień Amerykańskiej Konwencji Przeciwko Torturom. Ponadto, Komisja będzie starała się w swoim corocznym raporcie analizować istniejącą sytuację w Państwach Członkowskich OPA w zakresie zapobiegania i eliminacji tortur[541].

Podsumowując, Amerykańska Konwencja przeciwko Torturom definiuje pojęcie tortur oraz wprowadza zobowiązania państw-stron, które obejmują penalizację tortur, ściganie sprawców, zapobieganie ich popełnianiu oraz ochronę ofiar. Zobowiązania te pozostają zasadniczo zbieżne do tych przewidzianych w Konwencji przeciwko Torturom ONZ. Konwencja nie wprowadza jednak własnych mechanizmów proceduralnych – nadzór nad jej przestrzeganiem sprawuje Amerykańska Komisja Praw Człowieka, która w swoich raportach analizuje działania państw-stron. Dodatkowo Konwencję ratyfikowało stosunkowo niewiele

---

[538] R. L. Hassanová, *The Prohibition of Torture and its Implications in the European Legal Sphere* „Central European Journal of Comparative Law" 2023, nr 4, s. 56

[539] Zob. Art. 10 [w:] *Basic Documents…,* op. cit., s. 99

[540] Ibidem, s. 100.

[541] B. Gronowska, *Inter-American…,* op. cit., s. 38-39.

państw, co ogranicza jej praktyczny wpływ na ochronę osób pozbawionych wolności przed torturami oraz innym nieludzkim lub poniżającym traktowaniem albo karaniem.

2.2.3.3. Zasady i Dobre Praktyki dotyczące Ochrony Osób Pozbawionych Wolności w Ameryce

Amerykańska Komisja Praw Człowieka przyjęła w dniu 13 marca 2008 r. Rezolucję nr 1/88: Zasady i Dobre Praktyki dotyczące Ochrony Osób Pozbawionych Wolności w Ameryce[542], mającą na celu ustanowienie konkretnych i bardziej efektywnych reguł dotyczących warunków detencji oraz kwestii związanych z torturami i innym nieludzkim lub poniżającym traktowaniem w ramach OPA[543].

Jeżeli chodzi o treść Amerykańskich Zasad i Dobrych Praktyk z 2008 r., to należy zwrócić uwagę na ich uporządkowaną strukturę normatywną. Dokument zawiera:

1. Preambułę;
2. Postanowienia ogólne – wyjaśniające zakres regulacji, w szczególności znaczenie pojęcia „pozbawienie wolności";
3. Zasady ogólne – obejmujące siedem zasad odnoszących się do następujących kwestii: humanitarnego traktowania, równości i zakazu dyskryminacji, wolności osobistej, zasady legalności, prawa do rzetelnego procesu, kontroli sądowej oraz nadzoru nad wykonywaniem kary, jak również prawa do składania petycji i uzyskiwania odpowiedzi;
4. Zasady dotyczące warunków pozbawienia wolności – ta część zawiera trzynaście zasad odnoszących się m.in. do: praw i ograniczeń, przyjęcia do placówki, rejestracji, badań lekarskich i transferów, a także kwestii zdrowotnych; wyżywienia oraz dostępu do wody pitnej; zakwaterowania, higieny i odzieży; pracy; wolności sumienia i religii; wolności wypowiedzi, stowarzyszania się i zgromadzeń; środków

[542] Tekst [w:] L. J. Reinsberg, *Advocacy before the Inter-American System. A Manual for Attorneys and Advocates. Second Edition*, San Francisco 2014, s. 142-156 (dalej cyt. jako Amerykańskie Zasady i Dobre Praktyki)

[543] F. Seatzu, *A Comparative Approach to Prisoners' Rights in the E o Prisoners' Rights in the European Court of Human Rights and Inter-American Court of Human Rights Jurisprudence,* „Denver Journal of International Law & Policy" 2015, nr 1, s. 26.

przeciwdziałania przeludnieniu; kontaktu ze światem zewnętrznym; separacji kategorii osadzonych.

5. Zasady dotyczące systemów pozbawienia wolności – obejmujące pięć następujących sekcji: personel miejsc pozbawienia wolności; kontrole osobiste, inspekcje pomieszczeń oraz inne środki; reżim dyscyplinarny; środki przeciwdziałania przemocy oraz sytuacjom nadzwyczajnym; inspekcje instytucjonalne oraz wykładnia Zasad.

Pomimo szczegółowej struktury Zasad, łatwo zidentyfikować ich podstawowe wartości. Są one oparte na założeniach takich jak: poszanowanie przyrodzonej godności każdej osoby pozbawionej wolności (rozumianej także poprzez sposób traktowania i oferowane warunki życia), zasada normalizacji (życie w więzieniu powinno jak najbardziej przypominać życie w społeczeństwie), zasada legalizmu (wszelkie decyzje administracyjne wobec osadzonego muszą być oparte na ścisłym przestrzeganiu prawa i poszanowaniu procedury)[544]. Zasady uznają za krytyczną sytuację przemocy, przeludnienia oraz nieludzkich warunków życia w wielu miejscach pozbawienia wolności na kontynencie amerykańskim, jak również szczególną podatność na zagrożenia osób z niepełnosprawnością psychiczną, które przebywają w szpitalach psychiatrycznych i więzieniach[545].

Co istotne, Amerykańskie Zasady i Dobre Praktyki wskazują, że kara pozbawienia wolności powinna być stosowane przede wszystkim z uwzględnieniem jej funkcji resocjalizacyjnej i readaptacyjnej. Jednocześnie system karny powinien zapewniać ochronę praw i bezpieczeństwa zarówno ofiar przestępstw, jak i społeczeństwa. Ten aspekt dotyczący ochrony ofiar jest szczególnie wyraźny i dobrze współgra z nowoczesnym podejściem do sprawiedliwości naprawczej[546].

Należy zauważyć, że Amerykańskie Zasady i Dobre Praktyki, są w wielu aspektach zbieżne zarówno z Regułami Nelsona Mandeli z 2015 r. jak i Europejskimi Regułami Więziennymi z 2006 r., przede wszystkim w zakresie uznania przyrodzonej godności osoby ludzkiej, zakazu tortur i nieludzkiego traktowania, zapewnienia odpowiednich warunków bytowych, dostępu do opieki medycznej oraz utrzymywania kontaktów ze światem

---

[544] B. Gronowska, *Inter-American…,* op. cit., s. 43.

[545]A. C. Pérez, A. M. G. Rincón, The *Inter-American System for the Protection of Human Rights and Persons with Disabilities: challenges and perspectives beyond the non-discrimination rule*, „Juridicas" 2021, nr 2, s, 49.

[546] B. Gronowska, *Inter-American…,* op. cit., s. 43.

zewnętrznym. Podobnie jak Reguły Mandeli i Europejskie Reguły Więzienne dokument amerykański odwołuje się do zasady humanitarnego traktowania i minimalnych standardów wykonywania kary pozbawienia wolności. Różni się jednak od nich tym, że w większym stopniu koncentruje się na gwarancjach proceduralnych i odpowiedzialności państwa, akcentując kontrolę sądową, prawo do skargi, nadzór nad legalnością detencji oraz obowiązek zapewnienia efektywnych środków ochrony prawnej. Reguły Mandeli mają charakter bardziej techniczny i szczegółowo regulują organizację życia w jednostkach penitencjarnych, natomiast Europejskie Reguły Więzienne silniej podkreślają zarządzanie administracją więzienną oraz cel resocjalizacyjny i reintegracyjny wykonywania kary.

Co ważne Amerykańskie Zasady nie ustanawiają żadnych własnych, autonomicznych mechanizmów implementacyjnych ani procedur egzekucyjnych. Jako instrument *soft law* funkcjonują przede wszystkim jako standard interpretacyjny wykorzystywany przez organy systemu amerykańskiego Komisję i Trybunał– w działalności orzeczniczej, raportowej i monitoringowej. Służą one jako punkt odniesienia przy ocenie odpowiedzialności państw za warunki detencji. Ich skuteczność zależy jednak wyłącznie od tego, czy państwa zdecydują się implementować te standardy w ustawodawstwie krajowym oraz w praktyce administracyjnej.

Raporty organizacji pozarządowych, w tym *Human Rights Watch*, wskazują, że w wielu państwach regionu Ameryk występują poważne i utrwalone problemy strukturalne – chroniczne przeludnienie zakładów karnych, brak dostępu do odpowiedniej opieki medycznej, wysoki poziom przemocy między osadzonymi oraz nadużycia ze strony funkcjonariuszy, a także nieefektywna kontrola państwa nad niektórymi jednostkami penitencjarnymi[547]. W praktyce oznacza to, że mimo istnienia standardów normatywnych ich implementacja jest często fragmentaryczna lub niewystarczająca, a realny poziom ochrony praw osób pozbawionych wolności pozostaje w wielu państwach regionu poniżej deklarowanych standardów międzynarodowych.

2.2.4. Regulacje w ramach afrykańskiego systemu ochrony praw człowieka

2.2.4.1. Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów

[547] www.oas.org/en/iachr/media_center/PReleases/2012/045 (data dostępu: 02.02.2025 r.)

Podstawowym dokumentem łączącym państwa afrykańskie w zakresie ochrony praw człowieka jest Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów z 1981 r. Posiada ona przejrzystą i uporządkowaną strukturę. Składa się z 68 artykułów, podzielonych na trzy części i poprzedzonych rozbudowaną Preambułą. W ramach dwóch pierwszych części wyróżniono mniejsze jednostki systematyczne (rozdziały). Część I wylicza gwarantowane prawa, statuując jednocześnie zasadę równości ludzi oraz ludów (Rozdział I), a także przedstawia obowiązki spoczywające na jednostkach (Rozdział II). Część II traktuje o środkach ochrony gwarantowanych praw, określając podstawowe parametry instytucjonalne Afrykańskiej Komisji Praw Człowieka, tzn. jej strukturę organizacyjną (Rozdział I), kompetencje (Rozdział II), procedurę (Rozdział III) oraz ogólne zasady funkcjonowania (Rozdział IV). Część III Karty zawiera przepisy przejściowe i końcowe[548].

Preambuła Karty znacznie różni się od preambuł innych regionalnych konwencji dotyczących ochrony praw człowieka. Wskazuje ona, że Karta czerpie inspirację z Karty Organizacji Jedności Afrykańskiej, która stwierdza, że „wolność, równość, sprawiedliwość i godność są podstawowymi celami osiągnięcia prawowitych aspiracji ludów Afryki. Preambuła potwierdza również zobowiązanie podjęte w art. 2 Karty OJA do likwidacji wszelkich form kolonializmu w Afryce, koordynowania i intensyfikowania współpracy oraz wysiłków na rzecz poprawy życia ludów Afryki oraz promowania współpracy międzynarodowej, z uwzględnieniem Karty Narodów Zjednoczonych i Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka[549].

Zgodnie ze swoim wyraźnie afrykańskim charakterem, Karta opiera się na „tradycji historycznej i wartościach cywilizacji afrykańskiej" oraz przypomina państwom członkowskim o ich obowiązku „eliminowania kolonializmu, neokolonializmu, apartheidu, syjonizmu oraz demontażu agresywnych baz wojskowych obcych państw". Jednym z wyraźnych elementów odróżniających Kartę Afrykańską jest wprowadzenie pojęcia obowiązków jednostki. Pojęcie „jednostki" w państwie socjalistycznym różni się znacząco od pojęcia w państwie kapitalistycznym. Aby zapewnić przyjęcie Karty przez wszystkie państwa, twórcy w Dakarze stwierdzili, że jeśli jednostka ma posiadać prawa „uznane" przez państwo, musi również mieć obowiązki wobec państwa[550].

---

[548] C. Dlamini, *Towards a regional Protection of human rights in Africa: The African Charter on Human and Peoples' Rights*, „Comparative International Law Journal South Africa" 1991, nr 24, s. 195.
[549] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. VII, op. cit., s. 324.
[550] R. Gittleman, *The African Charter on Human and Peoples' Rights: A Legal Analysis,* „Virginia Journal of International Law" 1982, nr 4, s. 674-675.

Podmiotami uprawnionymi w Afrykańskiej Karcie są jednostki, małe grupy społeczne oraz całe ludy, co odzwierciedla charakterystyczne dla systemu afrykańskiego podejście do wspólnotowości i solidarności społecznej. Afrykańska Karta jest pierwszym instrumentem praw człowieka, który w zawiera przepisy dotyczące praw ludów. Żadna inna Konwencja nie uczyniła tego w tak szeroki i rozbudowany sposób. Podmiotami zobowiązanymi są natomiast państwa-strony, które zgodnie z art. 1 Karty uznają prawa, obowiązki i wolności w niej zapisane oraz zobowiązują się do przyjęcia środków ustawodawczych i innych w celu ich realizacji. W praktyce oznacza to, że państwa te mają nie tylko obowiązek promowania i powstrzymywania się od naruszeń gwarantowanych praw, ale również tworzenia odpowiednich warunków materialnych i proceduralnych, które umożliwią skuteczną realizację tych praw przez ich beneficjentów[551].

Karta obejmuje trzy generacje praw, mianowicie prawa obywatelskie i polityczne, prawa ekonomiczne, społeczne i kulturalne oraz prawa do rozwoju. W kwestii praw politycznych obywatelom przyznaje się prawo do udziału w rządzeniu własnym państwem, dostępu do służby i własności publicznej. Tylko niewielka liczba praw obywatelskich i politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturalnych została wyraźnie ujęta w Karcie ze względu na „minimalistyczne" podejście przyjęte podczas jej tworzenia, które w tamtym czasie było zgodne z ideą „oszczędzenia młodym państwom zbyt wielu ważnych zobowiązań"[552].

W zakresie praw drugiej generacji wymienia się następujące prawa: do pracy, równej płacy za równą pracę, opieki medycznej oraz prawa do nauki i uczestniczenia w życiu kulturalnym własnego społeczeństwa, Karta uznaje rodzinę za naturalną i podstawową komórkę społeczeństwa, w związku z czym państwo ma obowiązek wspomagania rodziny oraz eliminacji wszelkiej dyskryminacji kobiet i zabezpieczenia ich praw. Zapewniona została ochrona dzieci, dzieci w podeszłym wieku, a także osób niepełnosprawnych.

Prawa trzeciej generacji to: prawa do rozwoju z poszanowaniem własnej wolności, tożsamości i równości w korzystaniu ze wspólnego dziedzictwa ludzkości; prawo do pokoju i bezpieczeństwa oraz do zadowalającego i korzystnego dla rozwoju człowieka - środowiska naturalnego[553].

---

[551] N. Chukwumah, *The Banjul Charter and Universal Human Rights: A Comparative Analysi*s, New York 2016, s. 14-15.

[552] M Ssenyonjo, *Analysing the economic, social and cultural rights jurisprudence of the African commission: 30 years since the adoption of the African charter*, „Kluwer Law International" 2011, nr 3, s. 359.

[553] K. Kołodko, *Uwarunkowania prawne ochrony praw człowieka w Afryce* [w:] J. Jaskiernia, K. Spryszak (red.), Ochrona praw człowieka…, op. cit., s. 196-187.

Wzajemna zależność tych generacji praw została zaznaczona w preambule: "Istotne jest, aby odtąd zwracać szczególną uwagę na prawa do rozwoju oraz że prawa obywatelskie i polityczne nie mogą być oddzielone od praw ekonomicznych, kulturalnych i społecznych zarówno w ich koncepcji, jak i uniwersalności, a zaspokojenie praw ekonomicznych, społecznych i kulturalnych jest gwarancją korzystania z praw obywatelskich i politycznych"[554].

Obowiązki jednostki uznane w Karcie stanowią jedną z jej charakterystycznych cech. Adresatami tych obowiązków są: rodzina, społeczeństwo, państwo, uznane społeczności (wspólnoty) oraz społeczność międzynarodowa. W art. 28 wskazuje ona obowiązek poszanowania i liczenia się bez dyskryminacji z innymi osobami oraz utrzymywanie stosunków mających na celu popieranie i umacnianie wzajemnego szacunku i tolerancji. Obowiązki wobec rodziny obejmują m.in. zgodnie z tradycją kontynentu: poszanowanie rodziców, obowiązek żywienia ich i służenia pomocą w razie potrzeby. Jednostka jest także zobowiązana do utrzymywania i umacniania pozytywnych afrykańskich wartości kulturalnych w stosunkach z innymi członkami społeczeństwa. Z kolei obowiązki wobec państwa obejmują: nienarażanie bezpieczeństwa państwa, umacnianie i utrzymywanie jego niepodległości oraz integralności terytorialne oraz przyczynianie się do jego obrony i płacenie podatków. Karta nie warunkuje korzystania z przyznanych jednostce praw od wypełniania przez nią obowiązków wobec państwa. Stwierdza jedynie, że korzystanie z praw i wolności implikuje również wykonywanie przez każdego obowiązków[555].

Afrykańska Karta nie zawiera klauzuli derogacyjnej, pozwalającej na generalne, lecz przejściowe uchylanie stosowania zobowiązań traktatowych w przypadku niebezpieczeństwa publicznego. Wiele postanowień Karty zawiera jednak *clawback clauses* (klauzule zgodności z prawem), które pozwalają państwu ograniczać przyznane prawa w zakresie dopuszczalnym przez prawo krajowe. Takie rozwiązanie jest jednak pod względem merytorycznym wątpliwe. Klauzule „*clawback*" nie są tym samym co klauzule derogacyjne i nie zapewniają jednostce tego samego poziomu ochrony, jaki gwarantują klauzule derogacyjne w innych konwencjach. Zdaniem R. Gittlemana, w odróżnieniu od klauzul derogacyjnych, klauzule „clawback" ograniczają prawa od samego początku i są znacznie mniej precyzyjne, ponieważ dopuszczalne ograniczenia pozostają w dużej mierze w gestii państwa. Prawa mogą być ograniczane zarówno na podstawie prawa krajowego, jak i w przypadku wystąpienia „stanu

[554] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. VII, op. cit., s. 554.
[555] J. Symonides, *Afrykański system…*op. cit., s. 168-169.

wyjątkowego" – oba te kryteria są niejasne i podatne na szeroką interpretację. W konsekwencji klauzule „*clawback*" nie zapewniają skutecznej zewnętrznej kontroli nad działaniami państwa, takiej jak w przypadku klauzul derogacyjnych, co można zaobserwować analizując konkretne prawa zawarte w Afrykańskiej Karcie Praw Człowieka i Ludów[556].

Należy zwrócić uwagę na początkowy brak systemu sądowego rozstrzygającego spory wynikające ze stosowania Karty. Twórcy Karty preferowali negocjacje i dyplomatyczne, dwustronne rozstrzyganie sporów, argumentując, że polubowne rozwiązywanie konfliktów jest w zgodzie z afrykańską kulturą. Jednak z czasem pogląd ten uległ zmianie. W przeciwieństwie do europejskiego i amerykańskiego systemu ochrony praw człowieka, gdzie systemy sądowe są integralną częścią konwencji od początku, powołanie podobnego organu w ramach Karty było rozwiązaniem wtórnym. Przed przyjęciem Protokołu do Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów z dnia 9 czerwca 1998 r., ochrona praw gwarantowanych w Karcie spoczywała wyłącznie na Afrykańskiej Komisji Praw Człowieka i Ludów. Decyzje Komisji nie były dla państw wiążące, a jej kompetencje ograniczały się do analizowania raportów państw, rozpatrywania skarg dotyczących naruszeń oraz interpretowania Karty[557].

Jeżeli chodzi o prawa osób pozbawionych wolności, Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów gwarantuje następujące prawa:

- prawo do życia (art. 4);
- prawo do poszanowania godności przyrodzonej istocie ludzkiej oraz do uznania jej statusu prawnego; zakaz tortur, okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego karania lub traktowania (art. 5);
- prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 6);
- prawo do sądu oraz gwarancje procesowe (art. 7);
- prawo do wolności myśli, sumienia i religii (art. 8);
- prawo do udziału w wyborach (art. 13).

Na podstawie powyższego katalogu należy zauważyć, że w Karcie Praw brak jest jednak regulacji dotyczącej prawa do humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności w sposób analogiczny do standardów przyjętych w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych czy w Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka.

---

[556] R. Gittleman, *The African Charter…,* op. cit., s. 691-692. Zob. także G. Egwuatu, *Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów - ochrona bez klauzul limitacyjnych i derogacyjnej* [w:] T. Jasudowicz (red.), Prawa człowieka…, op. cit., s. 102.
[557] N. Chukwumah, *The Banjul Charter…,* op. cit., s. 24-25.

Jednakże Afrykańska Komisja Praw Człowieka i Ludów w szeregu spraw orzekała, że państwa mają obowiązek ochrony praw więźniów. Przykładowo, w sprawach *International PEN i inni (w imieniu Ken Saro-Wiwa) przeciwko Nigerii* [558] czy *Civil Liberties Organisation przeciwko Nigerii*[559] Komisja stwierdziła, że odpowiedzialność rządu jest tym większa, gdy jednostka znajduje się w jego areszcie i całkowicie zależy od działań władz. Państwa, które stosują pozbawienie wolności, równocześnie ponoszą obowiązek zapewnienia ochrony praw więźniów[560].

Praktyka pokazuje ograniczoną skłonność rządów państw afrykańskich do potępiania naruszeń praw człowieka na własnym terytorium. Państwa afrykańskie, poza priorytetem rozwoju, dążą do zachowania „trwałej, statycznej i niezmiennej kultury afrykańskiej" wolnej od wpływów zachodnich. Zasada nieingerencji w sprawy wewnętrzne, zapisana w art. 3 ust. 2 Karty OJA, pozwala państwom afrykańskim na zaniechanie nadzoru nad przestrzeganiem praw człowieka na kontynencie, co znalazło m.in. odzwierciedlenie podczas ludobójstwa w Rwandzie w 1994 r. Równocześnie państwa afrykańskie wykazują niechęć do wnoszenia skarg o naruszenie praw człowieka przeciwko innym państwom afrykańskim. Wdrażanie Afrykańskiej Karty Praw Człowieka jest dodatkowo utrudnione przez niektóre państwa afrykańskie, które w imię swojej suwerenności pozwalają, aby przepisy krajowe zastępowały postanowienia Karty i innych instrumentów międzynarodowych. W praktyce oznacza to, że Karta nie jest w stanie skutecznie chronić jednostek przed własnymi rządami, które najczęściej naruszają prawa człowieka, uznane i gwarantowane w Karcie. W rezultacie jej zastosowanie nie jest powszechne.

Dotyczy to także art. 68 Karty, zgodnie z którym zmiany wchodzą w życie wyłącznie w państwach, które przyjęły je zgodnie ze swoimi procedurami konstytucyjnymi[561]. Jak zauważa L. P. Patel, chociaż coraz więcej krajów afrykańskich włącza postanowienia Karty

---

[558] Decyzja AKmPCiL z dnia 31 października 1998 r. w sprawie *International PEN i inni (w imieniu Kena Saro-Wiwy) przeciwko Nigerii,* komunikat nr 137/94, 139/94, 154/96 i 161/97. Tekst decyzji: www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/02/ACHPR-1998-International-Pen-and-Ors.-on-Behalf-of-Saro-Wiwa-v.-Nigeria.pdf (data dostępu: 08.04.2025 r.)

[559] Decyzja AKmPCiL z dnia 31 października 1998 r. w sprawie *Civil Liberties Organisation przeciwko Nigerii*, komunikat nr 154/96. Tekst decyzji: international-pen-and-others-v-nigeria-communication-137-of-1994-communication-139-of-1994-communication-154-of-1996-communication-161-of-1997-1998-achpr-1-31-october-1998.pdf (data dostępu: 08.04.2025 r.)

[560] J. D. Mujuzi, *Protecting Prisoners' Rights before the African Commission on Human and Peoples' Rights: The Role of Civil Society,* „CSPRI Newsletter" 2007, nr 22, s. 3.

[561] Przykładem może być Kenia, gdzie art. 2 Konstytucji stawia prawo krajowe ponad prawo międzynarodowe. W sprawie *Pattni i inni przeciwko Republice* orzeczono, że konstytucja ma charakter prawa nadrzędnego.

do swoich konstytucji, nadal nie można twierdzić, że Afryka posiada spójny system ochrony praw człowieka – w rzeczywistości istnieje jedynie fasada, którą afrykańscy przywódcy narzucili społeczeństwu[562].

Zgodnie z art. 66 Karty, istnieje możliwość zawierania „protokołów lub specjalnych porozumień uzupełniających postanowienia Karty"[563]. Sposób sformułowania tej regulacji, zwłaszcza zaś wzmianka o „uzupełnianiu postanowień traktatu", dość jednoznacznie wskazuje na jej progresywny charakter, zapobiegając jednocześnie wykorzystywaniu przepisu dla ograniczania zakresu ochrony przewidzianej w Karcie. Praktyka stosowania Karty potwierdza zresztą taką wykładnię przepisu. Przyjęte dotąd dwa Protokoły dodatkowe zmierzają bowiem zarówno do rozwinięcia oferowanej ochrony w aspekcie materialnym (Protokół o Prawach Kobiet w Afryce przyjęty 11 lipca 2003 r.[564]), jak i do jej wzmocnienia w wymiarze instytucjonalnym (Protokół o ustanowieniu Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów przyjęty 9 czerwca 1998 r.). Co więcej, ustalenie stosunkowo niskiego progu ratyfikacji koniecznych do wejścia obu porozumień w życie (zaledwie 15 ratyfikacji, w każdym z tych przypadków), wydaje się odzwierciedlać postrzeganie przez państwa afrykańskie przepisu art. 66 jako dogodnego mechanizmu poszerzania zakresu ochrony praw człowieka gwarantowanej przez AKPCiL[565].

Biorąc powyższe pod uwagę można stwierdzić, że Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów pozostaje dokumentem nawiązującym do rozwiązań przyjętych w podobnych dokumentach na kontynencie amerykańskim i europejskim. Posiada charakter rozwojowy oraz katalog wartości, na których opiera się większość współczesnych społeczeństw w sferach

---

[562] L. P. Patel, *The African Charter on Human and Peoples' Rights: How Effective is this Legal Instrument in Shaping a Continental Human Rights Culture in Africa?* „Le Petit Juriste" 2014, nr 2, s. 18.

[563] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. VII, op. cit., s.

[564] UNTS: 2005, vol. 2361, p. 3. Tekst polski [w:] „Studia Prawnicze KUL" 2007, nr 1, s. 234-238. Zawiera regulacje dotyczące prawa do życia, integralności i bezpieczeństwa osobistego, przewiduje prawo udziału w aktywności politycznej i podejmowaniu decyzji, prawo do dziedziczenia, do pożywienia i odpowiedniego mieszkania, ochronę kobiet przed szkodliwymi, tradycyjnymi praktykami oraz ochronę w konfliktach zbrojnych. Obejmuje normy dotyczące dostępu do wymiaru sprawiedliwości i gwarancję równości wobec prawa. Przepisy zakazywały np. przeprowadzania zabiegu okaleczenia damskich narządów płciowych (ang. *female genital mutilation*) czy wprowadzały legalizację aborcji w określonych przypadkach. Protokół odnosił się także do walki z HIV/AIDS oraz zwracał uwagę na konieczność walki z przemocą, poligamią czy szkodliwymi praktykami plemiennymi wymierzonymi w kobiety. Zapisy dotyczyły również przeciwdziałania małżeństwom dzieci oraz podniesienia poziomu stabilności ekonomicznej Afrykanek. Zob. N. Stępczyńska, *Prawa kobiet w Afryce Wschodniej jako istotny element w dyskusji o prawach człowieka na całym świecie,* „Tutoring Gedanensis" 2023, nr 1, s. 21.

[565] M. J. Wasiński, *Afrykańska Karta…,* op. cit., s. 110.

wolności i praw człowieka[566]. Wyjątkowość Karty polega również na tym, że rozwinięto w niej kontekstowe podejście do praw człowieka. Uznano w niej, że normy dotyczące praw człowieka nie są powszechnie stosowane, ale raczej zmieniają się w czasie i w zależności od regionalnych różnic kulturowych[567]. Mimo podobieństwa przedmiotu i instrumentów regulacji, *differentia specifica* AKPCiL polega na tym, że: nie ma w niej klauzuli derogacyjnej oraz jako jedyny traktatowy dokument międzynarodowy, reguluje ona - obok praw człowieka - także prawa ludów. Implementacja Afrykańskiej Karty Praw Człowieka jest jednak utrudniona, ponieważ państwa afrykańskie często uznają własne konstytucje za nadrzędne wobec prawa międzynarodowego. W praktyce oznacza to, że postanowienia Karty mogą być w wielu przypadkach zastępowane lub ograniczane przez przepisy krajowe, a dodatkowo szerokie stosowanie klauzul „*clawback*" sprawia, że państwa mają dużą swobodę w ograniczaniu praw przewidzianych w Karcie.

Jeżeli chodzi o ochronę praw osób pozbawionych wolności, Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów formułuje przede wszystkim ogólne prawa, takie jak prawo do życia, zakaz tortur, okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego karania lub traktowania oraz gwarancje procesowe przysługujące oskarżonemu. Szczegółowe standardy w tym zakresie wyznacza Afrykańska Komisja która w swych decyzjach interpretuje ogólne postanowienia Karty, nadając im praktyczny wymiar ochrony praw osób pozbawionych wolności.

2.2.4.2. Deklaracje w sprawie Standardów Więziennictwa w Afryce

Powszechnym zjawiskiem w Afryce, poza nielicznymi wyjątkami, pozostają ciężkie warunki więzienne. W większości więzień zagęszczenie trzykrotnie przekracza przewidywane maksymalne normy budowlane. Ponadto większość afrykańskich więzień ma uwłaczające godności ludzkiej warunki sanitarne i standardową opiekę lekarską. Na kontynencie o najwyższych na świecie wskaźnikach nosicielstwa wirusa HIV więzienia stanowią doskonałe źródło rozprzestrzeniania się choroby. Według szacunków lekarzy nawet 60% więźniów może być nosicielami wirusa, przy czym podobny, a nawet wyższy ich odsetek przyznaje się do utrzymywania w zakładach stosunków homoseksualnych[568]. W związku z tym

---

[566] L. Bielecki, *Aksjologia Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów w aspekcie praw człowieka - zagadnienia podstawowe* [w:] J. Jaskiernia, K. Spryszak (red.) Ochrona praw…, op. cit., s. 55-56.
[567] L. Patrick-Patel, *The African Charter…,* op. cit., s. 19.
[568] G. Michałowska, *Problemy ochrony praw człowieka w Afryce,* Warszawa 2008, s. 103-105.

Afrykańska Komisja Praw Człowieka przyjęła szereg deklaracji i zaleceń mających na celu ograniczenie tego zjawiska. W szczególności podkreślono konieczność walki z przeludnieniem więzień, głównie poprzez szersze stosowanie alternatywnych środków kary, takich jak kary nieizolacyjne.

Jako pierwsza została przyjęta na ogólnoafrykańskiej konferencji, która odbyła się w dniach 19-21 września 1996 r, Deklaracja z Kampali w sprawie warunków więziennych w Afryce, jako instrument miękkiego prawa dotyczący zarządzania więzieniami[569]. Zawiera ona szereg praktycznych zaleceń, które mają na celu pomoc krajom w rozwijaniu sankcji nieizolacyjnych. W szczególności wskazuje, że drobne przestępstwa powinny być rozpatrywane zgodnie z praktykami zwyczajowymi, pod warunkiem, że spełniają one wymagania praw człowieka oraz że zaangażowane strony wyrażają na to zgodę. Podkreśla, że praktyki zwyczajowe są procesem, przez który społeczność może odgrywać decydującą rolę w sprawach dotyczących jej codziennego życia, zwłaszcza w zakresie rozwiązywania konfliktów i utrzymania porządku. Dla zapewnienia ochrony praw i interesów społeczności, przestępcy i ofiar, ustanowiono następujące zasady:

- należy przestrzegać podstawowych praw człowieka wszystkich osób dotkniętych procesem, w szczególności przestępcy;
- nigdy nie należy nakładać kary fizycznej. Zamiast tego wyroki powinny być ukierunkowane na naprawę lub przywrócenie porządku, na przykład poprzez zobowiązanie przestępcy do wypłaty odszkodowania ofierze lub wykonanie pracy na rzecz społeczności;
- w miarę możliwości drobne przestępstwa powinny być rozwiązywane za pomocą mediacji i załatwiane między stronami bez odwoływania się do systemu wymiaru sprawiedliwości. Rozwiązania te nigdy nie powinny być stosowane w przypadku poważnych przestępstw, takich jak gwałt, ciężkie pobicie czy morderstwo. Takie przypadki powinny być zgłaszane policji i przekazywane do sądu[570].

Z kolei w dniach 24-28 listopada 1997 r. w Kadomie odbyła się międzynarodowa konferencja na temat prac społecznych jako alternatywy dla uwięzionych w Afryce. Podczas

[569] Tekst [w:] *Compendium of United Nations standards and norms in crime prevention and criminal justice*, New York 2016, s. 51-53.
[570] F. Seatzu, *A Comparative Approach…,* op. cit., s. 26.

konferencji przyjęto Deklarację z Kadomy[571], która zachęcała te państwa, które jeszcze tego nie uczyniły, do opracowania alternatyw dla kar izolacyjnych. Przedstawiała także plan działania w tej kwestii, stanowiący załącznik do niniejszej deklaracji. Doprowadziło to do wdrożenia prac społecznych w Kenii, Malawi, Burkina Faso, Kongo Brazzaville, Republice Środkowoafrykańskiej i Mozambiku w 1999 roku. Uganda przyjęła ustawodawstwo dotyczące alternatywnych kar w 2000 roku. Senegal, Tanzania i Namibia wprowadziły przepisy dotyczące prac społecznych w 2002 roku[572].

Kolejnym etapem reformy więziennictwa w Afryce była przyjęcie w dniu 27 lutego 1999 roku, przez Afrykańską Komisję Praw Człowieka i Ludów, Deklaracji z Aruszy dotyczącej Dobrych Praktyk Więziennych[573]. W Deklaracji zalecono:

- poprawę praktyk zarządzania w systemach więziennych w celu zwiększenia ich przejrzystości i efektywności;
- poszanowanie i ochrona praw i godności więźniów;
- przyjęcie programów szkoleniowych dla personelu więziennego;
- ustanowienie mechanizmu wymiaru sprawiedliwości karnej w celu koordynacji działań i współpracy w rozwiązywaniu wspólnych problemów;
- zapraszanie organizacji społeczeństwa obywatelskiego do pracy w więzieniach w celu poprawy warunków środowiska więziennego[574].

Z kolei w 2002 roku Afrykańska Komisja przyjęła Rezolucję w sprawie wytycznych i środków dotyczących zakazu i zapobiegania torturom oraz okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu w Afryce, tzw. „Wytyczne z Robben Island"[575], które były rezultatem trzydniowych obrad ekspertów, które odbyły się w dniach 11–14 lutego 2002 roku w Kapsztadzie oraz na Wyspie Robben w Republice Południowej Afryki. Dokument ten zawiera szereg postanowień dotyczących zakazu i zapobiegania torturom oraz innym formom złego traktowania, a także reagowania na potrzeby ofiar. Jest to pierwszy instrument prawny przyjęty przez Komisję, który w całości koncentruje się na zapobieganiu torturom i innym

---

[571] Tekst [w:] *Compendium of United…,* op. cit., s. , s. 88-91.
[572]A. K. Ahid, Y. Dreyer, *Penal reform in Africa: The case of prison chaplaincy,* „Theological Studies" 2017, nr 3, s. 2.
[573] Tekst [w:] *Compendium of United…,* op. cit., s. 56-57.
[574] B. Gronowska, *African Prison Rules - Idea and reality* [w:] J. Jaskiernia, K. Spryszak (red.) Ochrona praw…, op. cit., s. 402-403.
[575] Tekst rezolucji [w:] J. B. Niyizurugero, P. Lessène, *Robben Island Guidelines for the Prohibition and Prevention of Torture in Africa. Practical Guide for Implementation,* Addis Ababa 2008, s. 72-84.

formom nieludzkiego traktowania. Co istotne, wraz z przyjęciem Wytycznych, Komisja, co stanowi wyjątek w przypadku dokumentów niewiążących prawnie, postanowiła powołać specjalny Komitet, którego zadaniem miało być m.in. opracowanie strategii oraz promowanie i ułatwianie wdrażania Wytycznych[576]. Wytyczne z Robben Island nie znalazły szerokiego odzwierciedlenia w krajowym ustawodawstwie ani orzecznictwie państw afrykańskich, a ich stosowanie pozostaje sporadyczne[577].

Następnie podczas drugiej Panafrykańska Konferencji na temat reformy więziennictwa, która odbyła się w dniach 18-20 września 2002 roku, w Burkina Faso, przyjęto Deklarację z Wagadugu[578]. Deklaracja ta uznała, że poczyniono postępy w realizacji zaleceń Deklaracji z Kampali i powtórzyła potrzebę zmniejszenia liczby osadzonych w więzieniach. Konferencja zachęciła więzienia do samowystarczalności, nie zwalniając jednocześnie państwa z odpowiedzialności za zapewnienie utrzymania minimalnych standardów. Ponadto, podkreślono, że rządy prawa powinny przeważać w administracji więziennej i należy podjąć wysiłki w celu wdrożenia najlepszych praktyk w zakresie reformy karnej. Konferencja zaproponowała opracowanie afrykańskiej karty praw więźniów oraz karty ONZ dotyczącej podstawowych praw więźniów jako ważnego kroku w kierunku poprawy poszanowania praw więźniów[579].

Skuteczność tych regulacji jest ograniczona, ponieważ mają one charakter tzw. miękkiego prawa i nie są prawnie wiążące dla państw. Dokumenty przyjmowane przez Afrykańska Komisja Praw Człowieka i Ludów wyznaczają ważne standardy postępowania, jednak ich wdrażanie zależy przede wszystkim od woli politycznej i możliwości organizacyjnych poszczególnych państw. W rezultacie, mimo przyjęcia takich inicjatyw jak Deklaracja z Kampali w sprawie warunków więziennych w Afryce, w wielu krajach Afryki problem przeludnienia więzień i związanych z nim zagrożeń zdrowotnych nadal pozostaje

---

[576] Komitet Monitorujący Wdrażanie Wytycznych z Robben Island, powołany przez Afrykańską Komisję Praw Człowieka w 2004 r., rozpowszechnia Wytyczne poprzez organizowanie seminariów, opracowuje strategie ich wdrażania, wspiera implementację w państwach członkowskich oraz składa raporty z postępów Komisji. Brak skutecznych mechanizmów egzekwowania Wytycznych, czyni działalność Komitetu mało skuteczną. Zob. szerzej na ten temat D. Long, R. Murray, *Ten years of the Robben Island Guidelines and prevention of torture in Africa: For what purpose*, „African Human Rights Law Jurnal" 2012, nr 12, s. 312

[577] L. Muntingh, *Guidelines and principles on imprisonment and the prevention of torture under the African Charter on Human and Peoples' Rights – how relevant are they for South Africa?*, „Law, Democracy and Development" 2013, nr 17, s. 367-368.

[578] Tekst [w:] *Africa's recommendation for penal reform,* Wiedeń 2008, s. 38-46.

[579] W. Kaguongo, *Prisoner's rights: The role of National Human Rights Institutions in Africa,* Egypt 2003, s. 23.

poważny[580].

Reasumując, w ramach afrykańskiego systemu ochrony praw człowieka przyjęto szereg deklaracji odnoszących się do sytuacji osób pozbawionych wolności. Większość z nich koncentruje się na przeciwdziałaniu problemom charakterystycznym dla afrykańskich systemów penitencjarnych, w szczególności przeludnieniu więzień oraz potrzebie szerszego stosowania kar nieizolacyjnych. Pozostałe deklaracje kładą nacisk na poszanowanie podstawowych praw człowieka, takich jak godność, zakaz tortur czy prawo do humanitarnego traktowania. Należy jednak zauważyć, że afrykańskie deklaracje dotyczące osób pozbawionych wolności nie stanowią kompleksowego kodeksu zasad w stylu Reguł Nelsona Mandeli. Regulują one jedynie fragmentaryczne kwestie i nie tworzą spójnego systemu standardów humanitarnego traktowania więźniów. W konsekwencji nie można stwierdzić, że w systemie afrykańskim przyjęto tak istotne i skuteczne regulacje jak w systemie uniwersalnym czy europejskim.

2.2.5. Regulacje w ramach arabskiego systemu ochrony

2.2.5.1. Arabska Karta Praw Człowieka

Arabska Karta Praw Człowieka z 2004 r. składa się z 53 artykułów i preambuły. Karta opiera się „na wierze narodu arabskiego w godność osoby ludzkiej (…)”[581]. Biorąc pod uwagę to ostatnie odesłanie widać wyraźnie, że respektowanie zasad wynikających ze stosowania przepisów Paktów może być bardzo utrudnione. Pamiętać bowiem trzeba o bezwzględnym podporządkowaniu sfery rozumienia i realizacji uprawnień jednostki szariatowi. Warto jednak podkreślić, że w treści Karty nie ma tak jednoznacznego odowłania do norm prawa religijnego. Daje się zauważyć dążenie do nadania temu aktowi charakteru zbliżonego do podstawowych, uniwersalnych dokumentów, kreujących zakres i zasady ochrony

[580] Przeludnienie więzień stanowi poważny problem w wielu państwach Afryki. Przykładowo w Uganda w latach około 2019–2021 wskaźnik zaludnienia zakładów karnych przekraczał 300% ich oficjalnej pojemności, co oznaczało, że liczba osadzonych była ponad trzykrotnie wyższa niż przewidywała infrastruktura penitencjarna. Podobnie w Zambia poziom przeludnienia sięgał około 270–300%, natomiast w Kenia utrzymywał się na poziomie około 180–200%. www.prison-insider.com/en/articles/zambia-prison-population (data dostępu: 01.02.2025 r.)

[581] Zob. preambułę Karty [w:] „Studia Prawnicze KUL”2007, nr 1, s. 151-152.

wolności i praw jednostki[582]. .

Zgodnie z art. 1 Arabskiej Karty, wyraża ona wolę osiągnięcia szeregu celów, które koncentrują się na: a) umieszczeniu praw człowieka w centrum troski narodowej państw arabskich, tworzeniu podstawowych ideałów kierujących wolą jednostki w tych państwach arabskich oraz pomaganiu jej w poprawie jej życia osobistego zgodnie z najszlachetniejszymi wartościami ludzkimi; b) nauczanie obywateli w świecie arabskim wiary w ich kraj, historię i wspólne interesy, a tym samym krzewienie zasad braterstwa, tolerancji i szczerości wobec innych; c) przygotowanie przyszłych pokoleń do wspólnych praw i obowiązków w oparciu o zasady równości, tolerancji i skromności; d) ustanowienie podstawowej zasady, że wszystkie prawa człowieka są uniwersalne, niepodzielne, współzależne i wzajemnie powiązane. To ostatnie odzwierciedla współczesne postrzeganie, że praw człowieka nie da się skategoryzować[583].

Istotnym elementem Karty jest potwierdzenie równości kobiet i mężczyzn w świecie arabskim (artykuł 3 ust. 3). Karta wyraźnie zrywa z tym tradycyjnym rozumieniem równości między mężczyzną i kobietą jako jedynie „równości w godności". Wymienienie w art. 3 pkt 3 Karty także równości praw i obowiązków świadczy o uznaniu równości między płciami w każdej dziedzinie życia. Pewne obawy budzić może jednak dalsza część tego przepisu, która brzmi: „mężczyzna i kobieta są równi w ludzkiej godności, w prawach i obowiązkach, wewnątrz ram pozytywnej dyskryminacji ustanowionej na korzyść kobiet w islamskim szariacie i innych prawach objawionych, legislaturze i dokumentach międzynarodowych"[584].

Zgodnie z art. 4 Karty, państwa-strony mogą powołać się na stan wyjątkowy, który zagraża życiu narodu, i mogą stosować klauzule derogacyjne w odniesieniu do uznawanych przez siebie praw człowieka. Państwa powinny za pośrednictwem Sekretarza Generalnego Ligi informować pozostałe państwa członkowskie o artykułach podlegających derogacji oraz o powodach, dla których klauzule derogacyjne będą miały zastosowanie. W drugim komunikacie za pośrednictwem Sekretarza Generalnego ogłoszą one ostateczny termin odstępstwa. Odstępstwo powinno mieć charakter tymczasowy, ponieważ powinno ustać natychmiast po ustaniu zagrożenia. Artykuł 4 ust. 2 zawiera długą listę praw, których uchylenie nie jest

---

[582] M. Jabłoński, *Wolności i prawa jednostki w regionalnym systemie Ligi Państw Arabskich* [w:] B. Banaszak, A. Bisztyga, K. Complak, M. Jabłoński, R. Wieruszewski, K. Wójtowicz (red.), System ochrony…, Wyd. I, op. cit., 280-281

[583] Zob. [w:] „Studia Prawnicze KUL" 2007, nr 1, s. 152.

[584] Ibidem, s. 152-153.

dopuszczalne nawet w przypadku stanu wyjątkowego[585]. Pozytywnym faktem jest to, że ta lista praw jest najdłuższa spośród międzynarodowych instrumentów dotyczących ochrony praw człowieka[586].

Pozostałe artykuły Karty można pogrupować w cztery główne kategorie. Pierwsza kategoria dotyczy praw jednostki. Druga kategoria obejmuje zasady sprawiedliwości. Trzecia kategoria dotyczy praw cywilnych i politycznych. Czwarta kategoria obejmuje prawa ekonomiczne, społeczne i kulturalne[587].

Należy zauważyć, że struktura zrewidowanej Karty nie jest przejrzysta, co utrudnia interpretację praw osób pozbawionych wolności. Karta nie jest podzielona na części ani logicznie uporządkowana, a artykuły mieszają prawa cywilne, polityczne, ekonomiczne, społeczne i kulturalne bez wyraźnego powiązania. W konsekwencji prawa, które są ze sobą powiązane w praktyce więziennej, niekoniecznie występują obok siebie w tekście Karty[588].

Z perspektywy praw osób pozbawionych wolności najważniejszymi prawami będą:

- prawo do życia (art.5, 6 i 7);
- zakaz tortur, nieludzkiego lub poniżającego traktowania (art. 8, 9);
- prawo do humanitarnego traktowania (art. 20);
- prawo do bezpieczeństwa osobistego (art.14);
- prawo do rzetelnego procesu sądowego (art.12, 13, 15, 16, 17 i 19);
- prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego (art. 21);
- prawo do udziału w wyborach (art. 24);
- wolność myśli, przekonań i religii (artykuł 30);

---

[585] Do praw tych należą: prawo do życia (art. 5), zakaz tortur (art. 8), zakaz poddawania się eksperymentom (art. 9), zakaz niewolnictwa (art. 10), prawo do sprawiedliwego procesu (art. 13), prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 14), zasada *ustawowej określoności czynów zabronionych (*art. 15), zakaz karania pozbawienia wolności za naruszenie zobowiązań umownych (art. 18), Zakaz bycia dwukrotnie sądzonym za to samo przestępstwo (art. 19), poszanowanie godności osoby (art. 20), uznanie osobowości prawnej (art. 22), prawo wyjazdu i powrotu do kraju (art. 27), prawo do ubiegania się o azyl polityczny (art. 28), prawo do posiadania obywatelstwa (art. 29), wolność myśli i wyznania (art. 30). Zob. [w:] „Studia Prawnicze KUL"..., op. cit., s. 151-159.

[586] P. Naskou-Perraki, *The Arab Charter on Human Rights: A New Start for the Protection of Human Rights in the Arab World*, „Revue hellénique de droit international" 2022, nr 65, s. 129.

[587] M. A. Al-Midani, *The Enforcement Mechanisms of the Arab Charter on Human Rights and the Need for an Arab Court of Human Rights,* „Human Rights Law Review" 2021, nr 3, s. 506.

[588] P. Naskou-Perraki, *The Arab Charter…,* op. cit., s. 129-130. Tytułem przykładu, prawo do ochrony przed torturami i nieludzkim traktowaniem znajduje się w art. 8 i 9 a prawo do humanitarnego traktowania w art. 20.

- prawo do zawarcia małżeństwa (art. 33)[589].

Z powyższego katalogu praw wynika, że Arabska Karta zapewnia osobom pozbawionym wolności podstawowe prawa, takie jak prawo do życia czy gwarancje proceduralne. Na korzyść Karty należy zaliczyć fakt, że obok zakazu tortur wprowadza ona również wyraźne prawo do humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności.

Jednak w praktyce osoby te nie mają możliwości skutecznego dochodzenia swoich praw, ponieważ Karta nie przewiduje niezależnego mechanizmu skarg indywidualnych ani procedury egzekwowania przestrzegania praw przez państwa-strony.

Wydaje się, że istnieje wiele kroków, które należy pilnie podjąć, aby wdrożyć postanowienia Karty w państwach, które ją ratyfikowały. Do działań tych należą zmiana ustawodawstwa, publikacja Karty w krajowych dziennikach urzędowych, szkolenie funkcjonariuszy organów ścigania oraz współpraca ze społeczeństwem obywatelskim. Jednak wiele z tych działań może zająć dużo czasu, zanim zostaną w pełni zrealizowane w większości państw arabskich. Według raportów ONZ, deficyt ochrony praw człowieka w państwach arabskich – zarówno w prawie, jak i w praktyce – pozostaje bardzo duży[590].

Ponadto jak zauważa M. Rishmawi, wiele państw członkowskich utworzonej Ligii Państw Arabskich jest także stronami międzynarodowych traktatów praw człowieka. Jednak ratyfikując te traktaty, nałożyły one szerokie zastrzeżenia. Arabska Karta Praw Człowieka osłabia międzynarodowe standardy dokładnie w tych samych obszarach, w których państwa arabskie złożyły zastrzeżenia do traktatów międzynarodowych — na przykład w zakresie zakazu kar okrutnych i nieludzkich czy praw kobiet. Jednym z głównych powodów składania zastrzeżeń do międzynarodowych traktatów jest niezgodność z prawem krajowym, co w praktyce prowadzi do podporządkowania prawa międzynarodowego prawu krajowemu, zamiast odwrotnie. Państwa arabskie są także notorycznie opóźnione w składaniu okresowych sprawozdań do organów traktatowych ONZ[591].

Podsumowując, Arabska Karta z 2004 r. stanowi istotny krok w rozwoju praw człowieka w regionie arabskim, ponieważ obejmuje szeroki zakres praw pomijanych we

[589] Zob. [w:] „Studia Prawnicze KUL" 2007, nr 1, s. 151-159.
[590] Zob. raporty dotyczący praw człowieka w krajach arabskich, opracowywany pod auspicjami ONZ, analizujący poziom wolności, warunki życia oraz wyzwania stojące przed społeczeństwami regionu arabskiego: www.un-ilibrary.org/content/periodicals/25202189 (data dostępu: 24.09.2025 r.)
[591] M. Rishmawi, *The Arab Charter on Human Rights and the League of Arab States: An Update*, „Human Rights Law Review" 2010, nr 10, s. 174.

wcześniejszych dokumentach w arabskim systemie ochrony praw człowieka. Jeżeli chodzi o osoby pozbawione wolności, katalog praw zawarty w Arabskiej Karcie Praw Człowieka stanowi dobry punkt wyjścia, obejmując standardowe prawa tej grupy osób jak prawo do humanitarnego traktowania czy zakaz tortur, nieludzkiego lub poniżającego traktowania, pozostając w zgodzie z międzynarodowymi standardami. Jednak jej praktyczna skuteczność jest ograniczona ze względu na brak mechanizmów egzekwowania tych praw, co utrudnia ich ochronę i realizację w warunkach penitencjarnych.

2.3 Regulacje międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych

W czasie trwania konfliktów zbrojnych, kwestia ochrony osób pozbawionych wolności nabiera szczególnego znaczenia, ponieważ są one szczególnie narażone na naruszenia swoich praw, dlatego ich status i przysługujące im gwarancje powinny być jasno określone w dokumentach przyjętych przez społeczność międzynarodową. Zarówno w konfliktach międzynarodowych, jak i wewnętrznych, obowiązują odpowiednie przepisy międzynarodowego prawa humanitarnego, które zapewniają ochronę oraz minimalne standardy traktowania, także osób pozbawionych wolności. Obejmują one normy prawne zawierające ograniczenia dotyczące środków i metod prowadzenia działań zbrojnych oraz zasady ochrony mienia i ludności cywilnej niezaangażowanej w działania zbrojne przed ich skutkami. Prawo to zabrania ponadto użycia nadmiernej i nieuzasadnionej przemocy wobec wroga, co prowadzi do niepotrzebnego cierpienia[592].

Współcześnie najważniejszymi umowami międzynarodowymi w dziedzinie międzynarodowego prawa humanitarnego są cztery Konwencje genewskie z 12 sierpnia 1949 r. oraz dwa Protokoły dodatkowe przyjęte w Genewie 8 czerwca 1977 r. Należy dodać, że międzynarodowe prawo humanitarne, niezależnie od norm konwencyjnych, opiera się również na serii umów międzynarodowych dotyczących środków i metod prowadzenia działań

[592] M. Marcinko, *Obiektywizm w przestrzeganiu międzynarodowego prawa humanitarnego jako gwarant humanitaryzmu w konfliktach zbrojnych,* [w:] E. Cała-Wacinkiewicz, A. Kozłowski, B. Krzan, J. Nowakowska-Małusecka, A. Przyborowska-Klimczak, W. Sz. Staszewski, I. Wrońska (red.), Prawo międzynarodowe w służbie ludzkości. Księga jubileuszowa Profesora Jerzego Menkesa, Warszawa 2024, s. 218.

wojennych takich jak umowy zakazujące używania oślepiającej broni laserowej, broni chemicznej i biologicznej czy ograniczające możliwość stosowania min lądowych, a także na zwyczaju międzynarodowym [593] . Nawet jeśli państwa nie są stronami danej umowy międzynarodowej, pozostają dalej związane prawem zwyczajowym, które jest powszechnie obowiązujące (*erga omnes*). Ponadto wiele norm prawa wojennego, w szczególności postanowienia dotyczące ofiar wojny i ludności cywilnej jest normami bezwzględnie obowiązującymi[594].

Stosując kryterium podmiotowe, osoby pozbawione wolności podczas konfliktów zbrojnych można podzielić na: jeńców wojennych i osoby o spornym statusie, osoby internowane oraz osoby pozbawione wolności z powodu popełnienia czynu zabronionego przez prawo karne lub skazane za ten czyn[595].

Status jeńca wojennego przysługuje kombatantowi. Osoba cywilna takiego statusu nie posiada. Kombatant jest osobą, która ma prawo wzięcia udziału w walce, a co za tym idzie nie może być za to ukarana. Prawo kombatanta do udziału w walce zbrojnej wynika przynależności do sił zbrojnych państwa będącego stroną konfliktu. Każdy kombatant, który znajdzie się we władzy strony przeciwnej, staje się jeńcem wojennym[596].

Art. 4 III Konwencji Genewskiej wymienia w sposób bardziej szczegółowy kategorie osób, którym przysługuje status jeniecki. Zgodnie z nim, status jeńca przysługuje przede wszystkim członkom sił zbrojnych strony konfliktu, w tym milicjom i oddziałom ochotniczym wchodzącym w skład tych sił. Obejmuje także członków oddziałów ochotniczych oraz zorganizowanych ruchów oporu (również działających na terytorium okupowanym), pod warunkiem że mają odpowiedzialne dowództwo, stały i rozpoznawalny znak, jawnie noszą broń oraz przestrzegają praw i zwyczajów wojny. Za jeńców uznaje się również członków regularnych sił zbrojnych podlegających władzom nieuznawanym przez państwo zatrzymujące. Status ten przysługuje ponadto osobom towarzyszącym siłom zbrojnym bez bezpośredniej przynależności do nich (np. korespondentom wojennym czy personelowi pomocniczemu), jeśli posiadają stosowne upoważnienie i kartę tożsamości. Konwencja obejmuje także załogi statków handlowych i samolotów cywilnych stron konfliktu, o ile nie korzystają z korzystniejszej

---

[593] E. Dynia, *Skuteczność systemu…,* op. cit., s. 16-17.

[594] J. Pieńkos, *Prawo międzynarodowe publiczne,* Kraków 2004, s. 736-737.

[595] M. Pietras-Eichberger, *Ochrona osób pozbawionych wolności podczas konfliktów zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego,* Przemyśl-Rzeszów 2010, s. 81.

[596] J. Nowakowska-Małusecka, *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych* [w:] E. Cała-Wacinkiewicz, W. S. Staszewski (red.), Prawo międzynarodowe..., Wyd. I., s. 623-624.

ochrony na podstawie innych przepisów prawa międzynarodowego, a także ludność terytorium nieokupowanego, która spontanicznie chwyta za broń wobec zbliżającej się inwazji, pod warunkiem jawnego noszenia broni i przestrzegania praw wojennych[597].

Ponadto, we współczesnych konfliktach zbrojnych siłom zbrojnym często towarzyszą osoby, które do nich nie należą. Jest to personel cywilny, który świadczy usługi siłom zbrojnym. Przeważnie są to osoby remontujące sprzęt wojskowy (transportery opancerzone, czołgi), przygotowujące posiłki, dbające o toalety, czy np. korespondenci wojenni. Takie osoby, jeśli uzyskały autoryzację sił zbrojnych do przebywania na obszarze działań zbrojnych, z chwilą dostania się we władanie strony przeciwnej otrzymują status jeńca wojennego. Również instruktorzy, eksperci i doradcy wojskowi będący obywatelami innego państwa z chwilą dostania się we władzę strony przeciwnej powinni uzyskać taki status[598].

Z kolei w przypadku obywateli państwa trzeciego lub bezpaństwowców, którzy jako ochotnicy walczą po jednej ze stron konfliktu należy zastosować przepis art. 4 A 2 III Konwencji Genewskiej, który ujętym przez nieprzyjaciela członkom oddziałów ochotniczych przyznaje status jeńca wojennego. W sytuacji, kiedy we władanie strony przeciwnej dostanie się osoba wobec której istnieje wątpliwość dotycząca prawa do statusu jeńca wojennego, taka osoba będzie korzystała z ochrony przewidzianej w III Konwencji Genewskiej do chwili, gdy właściwy sąd ustali jej sytuację prawną[599].

Drugą wyszczególnioną ze względu na podstawę prawną i zakres ochrony kategorią osób pozbawionych wolności podczas wojny są internowane osoby cywilne. Definicję legalną osoby cywilnej i ludności cywilnej zawiera w art. 50 I Protokołu Dodatkowego do Konwencji Genewskich, w rozdziale II działu I części IV zatytułowanym „Osoby cywilne i ludność cywilna". Określenia te zostały wskazane za pomocą przesłanek negatywnych i odesłań do innych definicji oraz przepisów. Zaletą definicji negatywnej jest zagwarantowanie podziału rozłącznego – dana osoba może być albo kombatantem, albo osobą cywilną; dana osoba nie może nigdy należeć jednocześnie do obu kategorii, ani też nie należeć do żadnej z nich. Za cywilną uważana jest każda osoba nienależąca do żadnej z kategorii określonych w art. 4 A pkt 1, pkt 2, pkt 3 i pkt 6 III Konwencji Genewskiej i w art. 43 I Protokołu Dodatkowego. Osoby cywilne podczas konfliktów zbrojnych lub okupacji mogą zostać

---

[597] Zob. art. 4 III Konwencji Genewskiej [w:] M. Flemming, *Międzynarodowe prawo...,* Wyd. IV, op. cit., s. 269-270.

[598] T. Kubaczyk, *Jeńcy wojenni w konflikcie na wschodzie Ukrainy*, „Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem" 2016, nr 1, s. 274.

[599] Ibidem.

pozbawione wolności wskutek internowania lub w związku z popełnieniem przestępstwa. Internowanie, mimo iż jest formą pozbawienia wolności, stanowi środek zarządzany wyłącznie ze względów bezpieczeństwa i nie powinno być traktowane jako kara[600].

Inną kategorią osób pozbawionych wolności podczas konfliktów zbrojnych, która nie jest wyraźnie wyodrębniona w międzynarodowym prawie humanitarnym konfliktów zbrojnych, są osoby aresztowane lub przebywające w zakładach karnych z powodu popełnienia przestępstwa związanego z konfliktem zbrojnym lub przestępstwa pospolitego. Osobom tym przysługują gwarancje procesowe i inne prawa materialne przede wszystkim na podstawie dokumentów prawa międzynarodowego praw człowieka[601].

Po ustaleniu kryterium podmiotowego osób pozbawionych wolności podczas konfliktu zbrojnego, kolejnym etapem jest omówienie regulacji prawnych, które mają zapewnić tym grupom odpowiednią ochronę. Zasady traktowania oraz sądzenia jeńców wojennych w przypadku popełnienia przestępstwa w niewoli oraz przed wzięciem do niewoli zostały określone w III Konwencji Genewskiej oraz w innych dokumentach należących do międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych, w tym I oraz II Protokole Dodatkowym do Konwencji Genewskich[602].

Podstawową zasadą wyrażoną w regulacjach III Konwencji Genewskiej jest wymóg humanitarnego traktowania jeńców wojennych we wszystkich okolicznościach. Po ujęciu jeniec, będąc przesłuchiwanym, obowiązany jest podać tylko swoje nazwisko, imiona, stopień wojskowy, datę urodzenia i numer książeczki wojskowej lub w braku tego po dać równorzędne dane. W żadnym wypadku nie wolno zmuszać jeńca do udzielania dalszych informacji. Nie jest zakazane zadawanie jeńcowi pytań dotyczących wiadomości wojskowych, niemniej nie wolno tych wiadomości wymuszać, bo zgodnie z art. 17 III Konwencji Genewskiej: „nie wolno stosować żadnych tortur fizycznych lub moralnych ani wywierać żadnego przymusu na jeńcach wojennych w celu uzyskania od nich jakichkolwiek informacji. Nie wolno grozić jeńcom, którzy odmówią odpowiedzi, ani ich obrażać, ani narażać na nieprzyjemności lub szkody jakiejkolwiek natury, ponieważ wszelkie formy maltretowania są uważane za zbrodnie wojenne”[603].

---

[600] P. Łubiński, *Ochrona ludności cywilnej. Ochrona uchodźców* [w:] Z. Falkowski, M. Marcinko (red.), Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych, Warszawa 2014, s. 211.

[601] M. Pietras-Eichberger, *Ochrona osób...,* op. cit., s. 19.

[602] M. Shaw, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. II, op. cit., s. 667-668.

[603] Zob. [w:] M. Flemming, *Międzynarodowe prawo...,*Wyd. IV, op. cit. s. 272-273.

W przypadku dostania się do niewoli jeńców poważnie rannych i chorych obowiązkiem państwa zatrzymującego jest ich repatriowanie, gdy tylko będą zdolni do podróży. Jednak żaden jeniec nie może być repatriowany wbrew swojej woli w czasie trwania działań wojennych. W przypadku pozostałych jeńców powinni zostać zwolnieni i repatriowani niezwłocznie po zakończeniu działań wojennych, jednak może to być niewykonalne ze względu na trudności logistyczne. Dlatego każde państwo jeszcze w trakcie działań wojennych powinno opracować plan repatriacji. Repatriacją mogą nie zostać objęci jeńcy, przeciwko którym toczy się postępowanie o czyny uznane przez prawo karne za zbrodnię lub występek. Wtedy mogą być zatrzymani do chwili za kończenia postępowania, a w razie potrzeby do czasu odbycia kary. Ponadto w niewoli jeńcy są uprawnieni do noszenia oznak stopni wojskowych, przynależności państwowej i przynależności do określonych rodzajów sił zbrojnych oraz odznaczeń. Posiadanie odpowiedniego stopnia wojskowego ma wpływ na zakwalifikowanie jeńca do obozu dla oficerów lub szeregów[604].

Z kolei głównym dokumentem prawnym dotyczącym internowanych osób cywilnych jest IV Konwencja Genewska. W jej art. 4 określono zakres podmiotowy, którym objęto wszystkie osoby znajdujące się we władzy jednej ze stron Konwencji podczas konfliktu zbrojnego lub we władzy mocarstwa okupacyjnego, jeżeli nie są ich obywatelami. Konwencja zapewnia tym osobom ochronę od początku każdego konfliktu do końca ogólnego zakończenia działań wojennych i od początku każdej okupacji aż do roku po zakończeniu ogólnych działań zbrojnych. Stosowanie Konwencji przedłuża się w stosunku do osób, które nie zostały zwolnione, repatriowane lub osiedlone po tych terminach. Osoba która jest przetrzymywana w związku z toczącym się konfliktem, powinna zostać powiadomiona w języku dla niej zrozumiałym o powodach zatrzymania. Jeżeli zatrzymanie nie nastąpiło z powodu popełnienia przestępstwa, osoba ta powinna zostać jak najszybciej zwolniona , w sytuacji, gdy ustały okoliczności uzasadniające zatrzymanie[605].

Głównym problemem we współczesnych konfliktach zbrojnych nie jest brak norm prawnych do zastosowania, lecz braku woli politycznej państw do ich przestrzegania. Dlatego też jednym z wyzwań stojących przed współczesnym międzynarodowym prawem

---

[604] T. Kubaczyk, *Jeńcy wojenni...,* op. cit., s. 275-277.

[605] K. Randzio-Sajkowska, M. Sajkowski, *Ochrona osób cywilnych w konfliktach zbrojnych* [w:] K. Lankosz (red.), Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*,* Dęblin 2006, s. 101-102.

humanitarnym jest zapewnienie jego przestrzegania w większym stopniu niż obecnie[606]. Współczesne konflikty, takie jak wojna w Ukrainie, pokazują, że zapewnienie ochrony osobom pozbawionym wolności, w szczególności jeńcom wojennym, bywa w praktyce utrudnione. Podczas konfliktu zbrojnego na Ukrainie można zaobserwować wiele naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych. Obejmują one egzekucje jeńców wojennych, wykorzystywanie ich jako ludzkich tarcz, śmierć jeńców z powodu braku opieki medycznej oraz stosowanie tortur w celu uzyskania od nich informacji. Powszechna jest również praktyka grabieży mienia jeńców wojennych oraz ewakuacja w nieludzkich warunkach tj. w przepełnionych pojazdach, ze związanymi rękami i zasłoniętymi oczami, bez dostępu do wody lub toalet[607].

Wnioski

Proces kształtowania międzynarodowych standardów dotyczących odbywania kary pozbawienia wolności jest długotrwały. Zarówno teoretycy, jak i praktycy uczestniczą w Kongresach Penitencjarnych od XIX wieku. Główne cele tych spotkań to opracowanie skutecznych metod postępowania ze skazanymi w więzieniach. Lata następujące po II wojnie światowej przynoszą najbardziej ożywioną i jednocześnie spektakularną intensyfikację międzynarodowych działań na rzecz poprawy sytuacji osób pozbawionych wolności. Dramatyczne doświadczenia wojenne, masowe naruszenia praw człowieka oraz skala represji ujawniona po zakończeniu konfliktu, przyczyniły się do wypracowania i upowszechnienia nowych standardów ochrony. Na szczególne podkreślenie zasługuje pojawienie się dwóch nurtów tej aktywności – międzynarodowego prawa humanitarnego oraz dynamicznie rozwijającego się międzynarodowego prawa praw człowieka.

Międzynarodowe standardy normatywne z zakresu międzynarodowego prawa praw człowieka tradycyjnie dzielą się na uniwersalne i regionalne. Można dokonać również dalszej kategoryzacji międzynarodowych normatywnych standardów. Standardy te można zatem podzielić na prawnie wiążące normy traktatowe (*hard law*) i normy wiążące w sensie

---

[606] A. Szpak, *Nowy mechanizm implementacji międzynarodowego prawa humanitarnego w ramach inicjatywy Szwajcarii i Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża,* „Prawo i Polityka" 2015, nr 6, s. 179.

[607] A. Szpak, *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych,* Toruń 2025, s. 182.

organizacyjnym, politycznym lub moralnym (*soft law*). Ponadto, traktaty mogą być klasyfikowane jako ogólne (czyli adresowane do wszystkich praw człowieka) oraz bardziej szczegółowe, czyli dotyczące określonej kategorii osób lub problemów (np. dzieci lub zakazu tortur)

Najważniejsze dokumenty w ramach systemu uniwersalnego, takie jak Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 1948 r. oraz Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 r., stanowią podstawę ochrony praw osób pozbawionych wolności. Wskazują one na fundamentalne standardy, w tym prawo do życia, zakaz tortur i nieludzkiego traktowania oraz gwarancje proceduralne, mające chronić godność i bezpieczeństwo wszystkich jednostek. Instrumenty te nie przewidują jednak odrębnych, szczegółowych praw dla więźniów, traktując ich sytuację w ramach ogólnych norm uniwersalnych. Wyjątek stanowi j art. 10 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, który wprost odnosi się do osób pozbawionych wolności, nakładając na państwa obowiązek humanitarnego traktowania osadzonych i zapewnienia im godnych warunków.

Podobnie jak w przypadku instrumentów uniwersalnych, postanowienia Europejskiej Konwencji Praw Człowieka z 1950 r. mają charakter ogólny i nie przewidują odrębnego prawa do humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności. Konwencja ta wymaga zatem doprecyzowania poprzez orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, który odgrywa kluczową rolę w rozwijaniu i interpretowaniu standardów ochrony osób pobawionych wolności, w tym gwarancji proceduralnych, zakazu tortur i nieludzkiego traktowania. Z kolei w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej, która stała się prawnie wiążąca z dniem 1 grudnia 2009 r., katalog praw przysługujących w szczególności osobom pozbawionym wolności – takich jak zakaz tortur czy gwarancje procesowe – w dużej mierze odzwierciedla postanowienia Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, zapewniając tym samym spójność standardów ochrony tych praw w systemie europejskim.

Również w innych systemach regionalnych – amerykańskim, afrykańskim i arabskim – dominują ogólne regulacje, które nie zawierają szczegółowych odniesień do sytuacji osób pozbawionych wolności. W Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka z 1969 r. oraz w Arabskiej Konwencji Praw Człowieka z 2004 r. przewidziano prawo do humanitarnego traktowania więźniów, zbliżone do standardu określonego w art. 10 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, natomiast w Afrykańskiej Karcie Praw Człowieka i Ludów z 1981 r. brak jest przepisu odnoszącego się wprost do tej kwestii, co wymaga interpretacji standardów humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności poprzez orzecznictwo

regionalnych organów ochrony praw człowieka.

Zdecydowanie większe znaczenie dla ochrony osób pozbawionych wolności mają tzw. traktaty szczegółowe, skupiające się na określonych kategoriach naruszeń, takich jak np. tortury. Na podstawie analizy szczegółowych traktatów dotyczących przeciwdziałania torturom należy stwierdzić, że Konwencja ONZ przeciwko Torturom ONZ z 1984 r. stanowi autonomiczny i kompleksowy instrument prawa międzynarodowego, który w sposób materialny i proceduralny reguluje zakaz tortur oraz mechanizmy jego egzekwowania. Wprowadzenie Protokołu Fakultatywnego do Konwencji przeciwko Torturom ONZ w 2002 r. wzmocniło kontrolę poprzez ustanowienie systemu wizytacji w miejscach detencji, zarówno na poziomie międzynarodowym (Podkomitet ONZ ds. Prewencji), jak i krajowym (Krajowe Mechanizmy Prewencji).

Z kolei systemach regionalnych, Europejska Konwencja o Zapobieganiu Torturom z 1987 r. pełni funkcję procedur prewencyjnych i kontrolnych, opierając się w treści na art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka – nie zawiera własnych materialnych norm ani definicji tortur. Powołany na podstawie Konwencji, Europejski Komitet ds. Zapobiegania Torturom, prowadzi wizytacje miejsc pozbawienia wolności oraz wydaje zalecenia mające na celu zapobieganie torturom i innym formom nieludzkiego lub poniżającego traktowania, uzupełniając tym samym ogólne standardy ochrony praw człowieka. Natomiast Amerykańska Konwencja przeciwko Torturom z 1985 r. ma charakter wyłącznie materialny, definiując tortury i nakłada zobowiązania na państwa-strony, lecz brak jej mechanizmów wizytacyjnych ogranicza praktyczną skuteczność.

Równolegle z pracami nad dokumentami ogólnie chroniącymi prawa człowieka podjęte zostały działania zmierzające do opracowania standardów wykonywania kary pozbawienia wolności. Standardy te stanowią tzw. prawo miękkie (*sof law),* co *o*znacza to, że nie są one bezwzględnie wiążące, a więc, że nie można egzekwować ich naruszenia w sądzie. Stanowią jednak niezbędne uzupełnienie norm prawnych i sprzyjają ich poszanowaniu.

Spośród tego typu aktów międzynarodowych największy wpływ na kształtowanie sposobów traktowania osób pozbawionych wolności w systemie uniwersalnej ochrony praw człowieka mają Reguły Nelsona Mandeli z 2015 r. Choć mają charakter niewiążący, stanowią najważniejszy zbiór standardów ONZ, wyznaczający kierunki interpretacji norm penitencjarnych i służący jako punkt odniesienia dla regulacji regionalnych oraz krajowych. Ich wdrażanie napotyka jednak na liczne ograniczenia finansowe, infrastrukturalne i polityczne, co powoduje zróżnicowanie praktyki państw.

Również regionalne systemy ochrony praw człowieka opracowały własne standardy dotyczące praw osób pozbawionych wolności. W ramach Rady Europy uchwalono liczne rezolucje i rekomendacje, z których szczególne znaczenie mają Europejskie Reguły Więzienne z 2006 r. Obok Reguł Nelsona Mandeli stanowią one jeden z najważniejszych zbiorów standardów dotyczących wykonywania kary pozbawienia wolności, akcentując w sposób szczególny cel readaptacji społecznej skazanych i nadając mu centralne znaczenie w polityce penitencjarnej państw członkowskich. Pomimo niewiążącego charakteru, Reguły te zostały w dużym stopniu implementowane do ustawodawstw krajowych i wykorzystywane jako wzorzec praktyki penitencjarnej. Jednocześnie pełna i jednolita realizacja standardów napotyka przeszkody, takie jak przeludnienie więzień i ograniczenia finansowe. Stopień wdrożenia Europejskich Reguł Więziennych jest jednak wyższy niż w przypadku Reguł Nelsona Mandeli, co można tłumaczyć mniejszym kręgiem adresatów oraz relatywnie wyższym poziomem rozwoju instytucjonalnego i ekonomicznego państw Rady Europy, sprzyjającym efektywniejszej implementacji standardów regionalnych w porównaniu do uniwersalnych norm o zasięgu globalnym.

Z kolei w amerykańskim systemie ochrony praw człowieka standardy postępowania organów państwowych i ochrony osób pozbawionych wolności określają Amerykańskie Zasady i Dobre Praktyki Traktowania Osób Pozbawionych Wolności z 2008 r. Dokument ten jest w dużej mierze zbieżny z Regułami Nelsona Mandeli i Europejskimi Regułami Więziennymi, szczególnie w zakresie godności człowieka, zakazu tortur i minimalnych warunków bytowych, jednak w odróżnieniu od nich, Zasady kładą większy nacisk na gwarancje proceduralne i odpowiedzialność państwa, w tym kontrolę sądową, prawo do skargi i nadzór nad legalnością detencji, uzupełniając tym samym standardy uniwersalne i europejskie.

W afrykańskim systemie ochrony praw człowieka przyjęto szereg deklaracji odnoszących się do sytuacji osób pozbawionych wolności, w tym m. in. Deklarację z Kampali z 1996 r., które zawierają zalecenia dotyczące poprawy warunków więziennych, szkolenia kadry penitencjarnej, przejrzystości zarządzania oraz współpracy z organizacjami społeczeństwa obywatelskiego. Większość tych dokumentów koncentruje się na przeciwdziałaniu przeludnieniu więzień i promowaniu szerszego stosowania kar nieizolacyjnych, a także na poszanowaniu podstawowych praw człowieka, takich jak godność, zakaz tortur i prawo do humanitarnego traktowania. Nie tworzą one jednak jednolitego, kompleksowego kodeksu zasad w stylu Reguł Nelsona Mandeli, regulując jedynie

fragmentaryczne kwestie, co ogranicza ich skuteczność w porównaniu do standardów uniwersalnych i europejskich. Natomiast w systemie arabskim natomiast nie wprowadzono dotychczas analogicznych regulacji dotyczących osób pozbawionych wolności.

Podsumowując, należy stwierdzić, że w prawie międzynarodowym praw człowieka brak jest konwencji, która w sposób kompleksowy regulowałaby warunki odbywania kary pozbawienia wolności. Jednocześnie w konwencjach dotyczących zakazu tortur ustanowiono bezwzględny zakaz stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania wobec osób pozbawionych wolności. Uzupełnieniem tych regulacji są instrumenty *soft law*, które – mimo braku mocy prawnie wiążącej – wyznaczają kierunki humanitarnego traktowania więźniów, interpretacji norm penitencjarnych oraz stanowią istotny punkt odniesienia dla regulacji regionalnych i krajowych. Należy wskazać, że najbardziej kompleksowe regulacje dotyczące osób pozbawionych wolności zostały opracowane w systemie uniwersalnym oraz europejskim. Jak pokazuje praktyka ich implementacja jest jednak ograniczona i w dużej mierze zależna od woli państw.

Na marginesie powyższych uwag należy wskazać, że także w czasie konfliktów zbrojnych prawo międzynarodowe humanitarne określa status oraz gwarancje przysługujące osobom pozbawionym wolności podczas konfliktów zbrojnych. Prawo międzynarodowe humanitarne wyróżnia dwie kategorie osób pozbawionych wolności, tj. jeńców wojennych oraz internowane osoby cywilne. Natomiast osoby aresztowane lub przebywające w zakładach karnych z powodu popełnienia przestępstwa związanego z konfliktem zbrojnym lub przestępstwa pospolitego, nie są objęte regulacjami międzynarodowego prawa humanitarnego – ich sytuację regulują przepisy prawa międzynarodowego praw człowieka.

Zasady traktowania oraz sądzenia jeńców wojennych, zarówno w przypadku przestępstw popełnionych przed wzięciem do niewoli, jak i w jej trakcie, zostały uregulowane przede wszystkim w III Konwencji Genewskiej, która zawiera rozbudowany kodeks postępowania wobec tej kategorii osób. Jego podstawową zasadą jest obowiązek humanitarnego traktowania jeńców wojennych we wszystkich okolicznościach. Z kolei sytuację prawną osób cywilnych, w tym osób internowanych, reguluje przede wszystkim IV Konwencja Genewska, która zapewnia ochronę tej grupie w czasie konfliktu zbrojnego oraz gwarantuje jej humanitarne traktowanie we wszystkich okolicznościach.

Rozdział III
Prawa przysługujące osobom pozbawionym wolności

Wprowadzenie

Prawa człowieka można podzielić na prawa materialne, czyli konkretne prawa i wolności przysługujące jednostce, oraz prawa proceduralne, obejmujące instytucje i gwarancje umożliwiające dochodzenie przestrzegania tych praw i wolności oraz ich realizacji przez organy władzy publicznej[608]. W doktrynie prawa, wyróżnia się również inne podziały praw jednostki: na prawa i wolności, prawa pozytywne i prawa negatywne, a także prawa ogólne i specjalne. Te ostatnie odnoszą się do podmiotów związanych z państwem szczególną relacją. Taka właśnie relacja pomiędzy jednostką i państwem jest następstwem wykonywania kary pozbawienia wolności. Zatem zdaniem Z. Lasocika, jeżeli będziemy mówimy o prawach przysługującym osobom pozbawionym wolności, to najczęściej będziemy rozumieć je jako pozytywne prawa specjalne, szeroko uwzględniając przy tym szczególną relację łączącą osobę pozbawioną wolności i państwo[609].

W doktrynie, określając powyższą relację, posługiwano się dwoma modelami. Pierwszy to koncepcja szczególnego stosunku władczego, zgodnie z którą więzień pozostawał w takim stosunku zależności od administracji penitencjarnej, który pozwalał jej na kształtowanie jego statusu prawnego przez nakładanie na niego obowiązków i ograniczanie jego praw ,także bez podstawy ustawowej. W drugim modelu kluczowe jest założenie, że osoba pozbawiona wolności pozostaje obywatelem ze wszystkimi tego konsekwencjami. W standardach międzynarodowych dotyczących traktowania osób pozbawionych wolności, a także w orzecznictwie sądów międzynarodowych podkreśla się, że drugi model należy uznać za właściwy[610].

---

[608] A. Rybicka-Nowek, *Wybrane zagadnienia z zakresu praw człowieka,* Legionowo 2012, s. 10.

[609] Z. Lasocik, *Prawa więźniów*, [w:] Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Szkoła Praw Człowieka, Teksty wykładów. Zeszyt 5, Warszawa 1998, s. 310–313.

[610] Zob. m. in pkt 5 Podstawowych Zasad Traktowania Więźniów z 1990 r. zgodnie z którym: „Z wyjątkiem ograniczeń, które w oczywisty sposób wynikają z faktu uwięzienia, zostaną zachowane w odniesieniu do wszystkich więźniów prawa człowieka i podstawowe wolności" [w:] *Human rights: collection ...,* op. cit., s. 208. Zob. także orzecznictwo ETPCz w sprawie *Hirst przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* (skarga nr 74025/01,, wyr. z 6.10.2005r.) oraz *Dickson przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* (skarga nr 44362/04, wyroku z 4.12.2007r.), w których Trybunał podkreślił, że osobom pozbawionym wolności nadal przysługują wszystkie prawa i wolności gwarantowane EKPCz, za wyjątkiem prawa do

Uznanie drugiego modelu za właściwy opiera się na założeniu, że osoby pozbawione wolności nadal korzystają z pełni praw i wolności gwarantowanych przez standardy ochrony praw człowieka, z wyjątkiem samego prawa do wolności osobistej, które zostaje ograniczone na skutek orzeczonej kary. Wszelkie pozostałe ograniczenia muszą być każdorazowo uzasadnione, na przykład potrzebą zapewnienia bezpieczeństwa, zapobiegania popełnianiu przestępstw czy ochroną porządku publicznego. Nie budzi przy tym wątpliwości, że osoba pozbawiona wolności nie traci swoich praw i wolności wyłącznie z tego powodu, że przebywa w izolacji. Podkreśla się, że zachowuje ona pełnię gwarancji wynikających z międzynarodowych standardów, a ingerencje w te prawa muszą być proporcjonalne i oparte na okolicznościach konkretnej sprawy. Uzasadnienie takich ingerencji może wynikać z koniecznych i nieuchronnych konsekwencji odbywania kary, jednak nie może opierać się jedynie na przewidywanej reakcji opinii publicznej czy względach czysto represyjnych[611].

W kontekście zakresu dopuszczalnych ograniczeń praw osób pozbawionych wolności istotne znaczenie ma również zróżnicowanie jednostek penitencjarnych ze względu na stopień izolacji. Najogólniej można je podzielić na areszty śledcze oraz zakłady karne. W aresztach śledczych wykonywane jest tymczasowe aresztowanie, a związany z nim reżim charakteryzuje się wysokim stopniem izolacji. Osoby tymczasowo aresztowane mogą być bowiem ograniczane nie tylko w kontaktach ze światem zewnętrznym, lecz także w kontaktach z innymi osadzonymi, zwłaszcza gdy zachodzi obawa matactwa procesowego, np. w sytuacji współsprawstwa przestępstwa[612].

Natomiast zakłady karne przeznaczone są dla osób odbywających karę pozbawienia wolności. Wśród nich wyróżnia się zakłady karne typu zamkniętego, półotwartego oraz otwartego. Zakład karny typu zamkniętego charakteryzuje się najwyższym stopniem zabezpieczenia i kontroli nad skazanymi, co wiąże się z bardziej restrykcyjnymi zasadami przemieszczania się po terenie jednostki oraz kontaktów ze światem zewnętrznym. Z kolei w zakładach typu półotwartego stosuje się łagodniejszy reżim wykonywania kary, umożliwiający

---

wolności osobistej. Skazany nie traci swoich praw i wolności wyłącznie ze względu na fakt, że jest osobą pozbawioną wolności. Każde ograniczenie pozostałych uprawnień musi być uzasadnione. Trybunał sprecyzował, że to uzasadnienie może wynikać, m.in. z koniecznych i nieuchronnych konsekwencji, jakie niesie za sobą kara pozbawienia wolności. Jednakże nie może ono opierać się jedynie na tym, jak zareaguje opinia publiczna. Zob. tekst orzeczeń na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r.).

[611] A. Wróbel, *Standardy orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach dotyczących osób pozbawionych wolności,* www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/standardy-europejskiego-trybunalu-praw-czlowieka2 (data dostępu: 08.12.2025 r.)

[612] A. Płonka, *Prawa więźnia…,* op. cit., s. 385.

skazanym większą swobodę poruszania się w obrębie jednostki oraz szerszy udział w pracy i zajęciach resocjalizacyjnych. Najmniej rygorystyczne warunki panują natomiast w zakładach karnych typu otwartego, gdzie skazani korzystają z największej swobody organizacji dnia, częściej podejmują pracę poza terenem jednostki oraz utrzymują intensywniejsze kontakty ze środowiskiem zewnętrznym[613].

Nieprecyzyjna formuła dotycząca ograniczeń praw osób pozbawionych wolności skłoniła autorów do dokonania dalszych podziałów. W tym kontekście Z. Hołda usystematyzował prawa i obowiązki osób pozbawionych wolności na:

1) prawa więźnia *sensu stricto*;

2) prawa więźnia przyznawane uznaniowo przy klauzuli „organ powinien";

3) prawa więźnia przyznawane uznaniowo[614].

Z kolei Z. Lasocik prawa osób odbywających karę pozbawienia wolności podzielił na cztery kategorie:

1) prawa, które zostały im odebrane lub znacznie ograniczone (np. prawo do swobodnej zmiany miejsca pobytu);

2) prawa przysługujące więźniowi w takim zakresie, w jakim przysługują innym ludziom (np. prawo do sądu);

3) prawa, które przysługują więźniowi, ale w ograniczonym zakresie, a zadaniem instytucji powołanych do tego (np. sądów) jest ustalenie granic tych praw (np. prawo do praktykowania religii);

4) prawa, które są typowymi prawami więźnia (np. zakaz stosowania kar okrutnych, tortur).

Autor, zauważa przy tym, że wprawdzie nie istnieje uniwersalny katalog praw osób pozbawionych wolności, niemniej jednak oczywiste jest, że każdej z tych osób przysługuje: prawo do życia, do humanitarnego wykonania kary więzienia, wolności od tortur, prawo do legalnego pozbawienia wolności, prawo do sądu, do komunikacji ze światem zewnętrznym oraz do praktyk religijnych[615].

Należy zauważyć, że we współczesnym podejściu do wykonywania kary pozbawienia wolności coraz częściej akcentuje się jej funkcję resocjalizacyjną, a nie wyłącznie represyjną. W związku z tym dostrzegalna jest tendencja do stopniowego poszerzania katalogu

---

[613] J. Helios, W. Jedlecka, T Kalisz, *Zakład karny i szkoła jako przykłady instytucji totalnych,* Wrocław 2020, s. 26.

[614] Z. Hołda*, Prawa i obowiązki więźniów* [w:] T. Bulenda, R. Musidłowski (red.), System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce, Warszawa 2003, s. 170

[615] Z. Lasocik, *Prawa więźniów*…, op. cit., s. 310–313.

praw przysługujących osobom pozbawionym wolności. Wskazuje się między innymi na konieczność zapewnienia tej grupie osób możliwości korzystania z takich praw jak zawarcie małżeństwa czy udział w wyborach, o ile wykonywanie tych uprawnień nie pozostaje w sprzeczności z ograniczeniami wynikającymi z odbywania kary pozbawienia wolności. Ograniczenia te powinny mieć jednak charakter proporcjonalny i wynikać przede wszystkim z potrzeby zapewnienia porządku oraz bezpieczeństwa w jednostkach penitencjarnych.

3.1. Prawa materialne

3.1.1. Prawo do życia

Prawo do ochrony życia przysługuje każdej istocie ludzkiej. Jest ono źródłem wszystkich innych praw człowieka, stanowi więc wartość nadrzędną. Prawo do życia jest najbardziej fundamentalnym prawem człowieka, gdyż dopiero jego uznanie i zabezpieczenie urealnia gwarantowanie innych praw[616]. Jest ono także najistotniejszym zagadnieniem społecznym i kulturowym, a poziom jego ochrony jest miarą demokratyzacji państwa[617]. Wszystkie instrumenty międzynarodowe, których celem jest ochrona praw człowieka umieszczają prawo do życia na pierwszym miejscu w katalogu gwarantowanych praw, używając przy tym nieomal identycznych sformułowań[618].

Pierwszym międzynarodowym dokumentem praw człowieka na płaszczyźnie uniwersalnej, formułującym prawo każdej osoby do życia była Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, która stanowi, że: „każda jednostka ludzka ma przyrodzone prawo do życia”[619]. Należy zaznaczyć, że Deklaracja nie przewiduje żadnych ograniczeń tego prawa.

Kolejnym dokumentem był Międzynarodowy Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, w którym postanowiono, że: „Każda istota ludzka ma przyrodzone prawo do życia. Prawo to powinno być chronione przez ustawę. Nikt nie może być samowolnie

---

[616] A. Szymaniak, *Prawo do życia* [w:] L. Koba, W. Wacławczyk (red.), Prawa człowieka…, op. cit., s. 167.
[617] M. Różański, *Prawo do życia w Konstytucji Rzeczpospolitej Polskiej z 1997 roku,* „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego” 2015, nr 6 , s. 257.
[618] A. Michalska, *Prawo do życia w traktatach międzynarodowych,* „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1984, z. 3, s. 74.
[619] Zob. art. 3 [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. VII, op. cit., s. 167.

pozbawiony życia”[620]. Na uwagę zasługuje posłużenie się przez autorów Paktu kategorią „arbitralności” (samowolności) pozbawienia wolności. Jest to szeroka kategoria, od jej ostatecznej interpretacji zależeć będzie zakres ochrony omawianego standardu[621]. W toku prac przygotowawczych do opracowania Paktu przedstawiono różne poglądy co do znaczenia tego pojęcia. Stwierdzono m.in, iż „arbitralność” jest tożsama z „nielegalnością”, lub „niesprawiedliwością”; że oznacza jedno i drugie, wreszcie, że jest to niezgodność z zasadami sprawiedliwości i godności ludzkiej. Pakt pozostawiał zatem dużą swobodę interpretacyjną Komitetowi Praw Człowieka w wykładni pojęcia „arbitralność”. Na przestrzeni lat ustaliła się dość wyraźna linia interpretacyjna tego organu, który przy różnych okazjach podkreślał, iż „arbitralność” obejmować może także działania zgodne z prawem (tzn. przewidziane przez prawo). Posłużenie się tą autonomiczną kategorią miało na celu zagwarantowanie, że nawet działania przewidziane przez prawo powinny być dodatkowo zgodne z postanowieniami, celami i przedmiotem Paktu[622].

Należy podkreślić, że państwa-strony, w związku z realizacją zobowiązań wynikających z treści art. 6 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, muszą stworzyć w ramach swojego wewnętrznego systemu prawnego rozwiązania, które zapewnią skuteczną ochrony życia człowieka, w tym możliwość skutecznych mechanizmów ścigania i osądzania sprawców zabójstw. Obejmuje to zarówno obowiązki pozytywne, polegające na aktywnym chronieniu życia i ściganiu sprawców przestępstw, jak i obowiązki negatywne, wymagające powstrzymania się od arbitralnego pozbawiania życia przez organy państwa[623].

Należy również zwrócić uwagę, że prawo do życia nie jest prawem absolutnym[624]. Zgodnie z treścią art. 6 ust. 2 Paktu możliwe jest orzekanie kary śmierci przez organy wymiaru sprawiedliwości, jednak wprowadza to szereg ograniczeń. W państwach, które nadal stosują karę śmierci, wyroki śmierci mogą być orzekane jedynie za najcięższe zbrodnie, zgodnie z przepisami prawa, które obowiązywały w momencie popełnienia przestępstwa, a wykonanie

---

[620] Zob. art. 6 ust. 1 [w:] Ibidem, s. 175.
[621] M. Lang, *Prawo do życia w świetle standardów praw człowieka,* Toruń 2021, s. 81.
[622] B. Gronowska, *Polskie rozwiązania dotyczące zatrzymania i aresztu tymczasowego w świetle uniwersalnych standardów ochrony i bezpieczeństwa osobistego* [w:] J. Skupiński, J. Jakubowska-Hara (red.) Standardy praw…, op. cit., s. 113-114.
[623] N. Shukuralieva, W. Sobczak, *Kara śmierci w państwach Azji Centralnej*, „Państwo i Prawo” 2014, nr 9, s. 90-91.
[624] D. Moeckli, S. Shah, S. Sivakumaran, D. Harris, *International Human Rights Law*, Oxford 2014, str. 187.

kary może odbyć się tylko na podstawie prawomocnego wyroku wydanego przez właściwy sąd. Ponadto, każdy skazany ma prawo ubiegać się o ułaskawienie lub zamianę kary i ma to zastosowanie we wszystkich przypadkach. Pakt zabrania wykonywania kary śmierci wobec osób, które w chwili popełnienia czynu nie ukończyły 18. roku życia[625]; oraz wobec ciężarnych kobiet[626].

W związku z tym, że w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych nie zniesiono kary śmierci, lecz jedynie ograniczono możliwość jej stosowania, przyjęto II Protokół Fakultatywny do MPPOiP w dniu 15 grudnia 1989 r. Zgodnie z jego art. 1: Wobec żadnej osoby pozostającej w ramach jurysdykcji krajowej Państwa-Strony niniejszego Protokołu Fakultatywnego nie wykona się kary śmierci. Każde Państwo-Strona podejmie wszelkie niezbędne środki celem zniesienia kary śmierci w ramach własnej jurysdykcji"[627]. Natomiast zgodnie z art. 2 Protokołu dopuszcza się możliwość zgłoszenia zastrzeżenia przez państwo - stronę (w momencie ratyfikacji lub przystąpienia), przewidującego dopuszczalność stosowania kary śmierci w czasie wojny, w wyniku skazania za najpoważniejsze przestępstwo o charakterze wojskowym, popełnione w czasie wojny. Państwo, które zgłosi takie zastrzeżenie, musi jednak powiadomić Sekretarza Generalnego ONZ, w momencie ratyfikacji lub przystąpienia, o odpowiednich przepisach swojego ustawodawstwa krajowego stosowanego w czasie wojny[628].

W przypadku Europejskiej Konwencji Praw Człowieka prawo do życia zostało uregulowane w jej art. 2 ust. 1. Artykuł ten, podobnie jak art. 6 Paktu, w pierwszej kolejności akcentuje obowiązek ustawowej ochrony prawa do życia przez państwo, a następnie formułuje zakaz pozbawienia życia[629]. Podczas gdy w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych mowa jest o zakazie arbitralnego pozbawienia życia, Europejska Konwencja Praw Człowieka nie używa tego terminu, odnosząc się jedynie do „umyślnego pozbawienia życia". Stąd, jak twierdzi T. Jasudowicz, formuła ochronna w Pakcie jest solidniejsza, gdyż nie

---

[625] Zakaz taki formułuje także Konwencja o prawach dziecka. W art. 37 lit. a tej konwencji stwierdzono, że orzekanie kary śmierci, a także kary dożywotniego pozbawienia wolności za przestępstwa popełnione przez osoby poniżej 18. roku życia jest niedopuszczalne. Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 115.

[626] M. Mohamed, *The Death Penalty under International Law: A Background Paper to the IBAHRI Resolution on the Abolition of the Death Penalty*, London 2008, s. 4.

[627] Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. VII, op. cit., s.196.

[628] Ibidem. Dopuszczalność stosowania kary śmierci w czasie wojny, zgodnie z art. 2, zastrzegły sobie: Azerbejdżan, Brazylia, Chile, Grecja i Mołdowa, natomiast Cypr, Malta i Hiszpania wycofały te zastrzeżenia złożone w momencie ratyfikacji. A. Mielniczuk, *Prawnomiędzynarodowy zakaz kary śmierci w świetle raportu Amnesty International z 2013 roku*, „Facta Simonidis" 2015, nr 1, s. 211-212.

[629] M. Migdał, *Kara śmierci a prawa człowieka*, „Studia Prawnicze KUL" 2019, nr 2, s. 284-285.

wymaga jako koniecznego elementu definicji pozbawienia życia winy umyślnej. Jednocześnie orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka wyewoluowało w kierunku rozszerzającej interpretacji zakazu i dzięki temu pozbawienie życia, choćby nieumyślne, ale wynikające z zaniechania lub niedbalstwa, nie podlega w świetle Konwencji usprawiedliwieniu[630].

Zobowiązania władz publicznych wynikające z Europejskiej Konwencji Praw Człowieka obejmują zarówno aktywne zapewnienie ochrony prawa (obowiązek pozytywny), jak i powstrzymanie się od jego naruszania (obowiązek negatywny), co wynika *implicite* z treści art. 2 ust. 1 Konwencji. W ramach obowiązku negatywnego wyróżnić można podtyp prawa do życia, obejmujący zakaz pozbawiania życia przez funkcjonariuszy publicznych. W ramach obowiązku pozytywnego nakaz przyjęcia przez państwo środków zapobiegawczych w celu ochrony życia jednostek przed zagrożeniami związanymi z działaniem osób trzecich oraz nakaz podejmowania zróżnicowanych środków, mających na celu urzeczywistnienie prawa do życia[631].

Prawo do życia to w regulacjach Europejskiej Konwencji jest prawem powszechnym, ale nie ma charakteru bezwzględnego. Tak więc wyjątek stanowi tutaj wykonanie sądowego wyroku skazującego za przestępstwo za które ustawa przewiduje karę śmierci. Pozbawienie życia nie jest uznawane za sprzeczne z Konwencją również, jeżeli wynika z użycia siły, która jest bezwzględnie konieczna w obronę człowieka przed bezprawną przemocą, przy wykonywaniu zgodnego z prawem zatrzymania lub zapobieżenia ucieczce oraz stłumienia zamieszek lub powstania. W kontekście więziennym wszystkie trzy jego elementy są istotne[632].

Należy zauważyć, że państwa europejskie oraz stworzony przez nie system ochrony praw człowieka były pionierami światowego ruchu na rzecz abolicji kary śmierci. W związku z tym twórcy europejskiego systemu ochrony praw człowieka, zamiast jedynie ograniczać stosowanie kary śmierci, dążyli do jej pełnej abolicji, poprzedzonej stopniowym

---

630 T. Jasudowicz, *Prawo do życia* [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski (red.), Prawa człowieka…, Wyd. I, op. cit., s. 232-233.

631 D. Brach-Golecka, *Opieka medyczna w placówkach penitencjarnych w świetle standardu Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* [w:] X Seminarium Warszawskie. Pozytywne i negatywne obowiązki państwa wobec osób pozbawionych wolności – aktualne wyzwania polskiego systemu penitencjarnego, Warszawa 2017, s. 82-83.

632 J. Chevalier-Watts, *Effective Investigations under Article 2 of the European Convention on Human Rights: Securing the Right to Life or an Onerous Burden on a State,* „The European Journal of International Law" 2010, nr 3 , s. 702-703.

znoszeniem jej zarówno *de facto*, jak i *de iure* w poszczególnych państwach europejskich[633]. W dniu 28 kwietnia 1983 r. otwarto do podpisu Protokół nr 6 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności dotyczący zniesienia kary śmierci, który zakazuje stosowania kary śmierci w czasie pokoju. Jednakże państwo może przewidzieć w swoich ustawach karę śmierci za czyny popełnione podczas wojny lub w okresie bezpośredniego zagrożenia wojną. Kara ta będzie stosowana jedynie w przypadkach przewidzianych przez te ustawy i zgodnie z ich postanowieniami[634].

Jeszcze dalej idą postanowienia Protokołu nr 13 do o Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 3 maja 2002 r., który znosi całkowicie karę śmierci. W preambule Protokołu możemy przeczytać iż: „Państwa Członkowie Rady Europy (…) zdecydowane są podjąć ostateczny krok w celu zniesienia kary śmierci we wszystkich okolicznościach. Nikt nie może być skazany na taką karę ani nie może nastąpić jej wykonanie[635]". Tym samym Protokół uczynił normę ze zdania drugiego art. 2 ust. 1 EKPCz martwą literą[636].

Także w Karcie Praw Podstawowych UEznalazł się zapis dotyczący prawa do życia. KPP ustanawia w art. 2, że: „Każdy ma prawo do życia. Nikt nie może być skazany na karę śmierci ani poddany jej wykonaniu"[637]. W przeciwieństwie do innych międzynarodowych aktów prawnych, które dopuszczają karę śmierci pod określonymi warunkami i jedynie ograniczają jej stosowanie, Karta wprowadza całkowity i bezwarunkowy zakaz stosowania kary śmierci, traktując go jako prawo absolutne w ramach prawa Unii Europejskiej. Zakaz kary śmierci znalazł również odzwierciedlenie w działaniach zewnętrznych Unii Europejskiej wobec państw trzecich. W 2013 r. Rada UE wydała Wytyczne polityki UE wobec państw trzecich w sprawie kary śmierci[638], których celem było promowanie całkowitego zniesienia kary śmierci poza granicami Unii Europejskiej. W przypadku państw utrzymujących tę karę UE postulowała

---

[633] M. Lang, *Kara śmierci a prawa człowieka*, „Studia z Zakresu Nauk Prawnoustrojowych Miscellanea" 2015, nr 8, s. 119.

[634] Zob. art. 2 [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. VII, op. cit., s. 292,

[635] Ibidem, s. 300.

[636] K. Niewęgłowski, M. Mierzwa, *Kara śmierci w świetle norm prawnomiędzynarodowych,* „Studenckie Zeszyty Naukowe" 2018, nr 37, s. 122.

[637] Zob. [w:] J. Barcz, *Podstawy prawne...,* op. cit., s. 454.

[638] Zob. Wytyczne UE dotyczące kary śmierci z dnia 12 kwietnia 2013 r., www.data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8416-2013-INIT/en/pdf (data dostępu: 24.05.2025 r.)

ograniczenie jej stosowania wyłącznie do najpoważniejszych przestępstw umyślnych skutkujących śmiercią[639].

Wzorem systemu europejskiego również inne regionalne organizacje międzynarodowe wprowadziły do tworzonych systemów ochrony praw człowieka, regulacje dotyczące prawa do życia i zakazu kary śmierci. Zgodnie z art. 4 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka: „Każda osoba ma prawo do poszanowania jej życia. Prawo to będzie chronione ustawą i, w zasadzie, od momentu poczęcia. Nikt nie będzie arbitralnie pozbawiony życia"[640]. Realizacja prawa do życia obejmuje nie tylko zakaz arbitralnego pozbawienia życia (obowiązek negatywny), lecz także obowiązek podjęcia przez państwo wszelkich odpowiednich środków w celu ochrony i zachowania tego prawa (obowiązek pozytywny), zgodnie z zasadą zapewnienia pełnego i swobodnego korzystania z praw wszystkim osobom podlegającym jego jurysdykcji[641].

W Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka jedynym wyjątkiem *ex definitione* od prawa do życia jest, podobnie jak w MPPOiP, dopuszczalność (z ograniczeniami) stosowania kary śmierci. W państwach, które nie zniosły kary śmierci, może być ona orzeczona tylko za najpoważniejsze przestępstwa i na mocy prawomocnego wyroku wydanego przez właściwy sąd, zgodnie z prawem przewidującym taką karę. Stosowanie tej kary nie może być rozszerzone na przestępstwa, do których obecnie się ich nie stosuje. Przede wszystkim kara śmierci nie może być orzekana wobec przestępstw politycznych i przestępstw pospolitych. Co ważne, kara śmierci nie może zostać przywrócona w państwach, które ją zniosły i zakazuje się jej stosowania wobec osób, które nie ukończyły 18 lat lub ukończyły 70 oraz wobec kobiet w ciąży. Każda osoba wobec której orzeczono karę śmierci ma prawo do ubiegania się o amnestię, łaskę lub zamianę wyroku we wszystkich możliwych przypadkach[642].

Podobnie jak w przypadku MPPOiP, przyjęty w późniejszym czasie Protokół do Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka z 1990 r. zniósł karę śmierci. Artykuł 2 Protokołu przewiduje jednak wyjątek: państwo, w momencie ratyfikacji lub przystąpienia, może zastrzec sobie prawo do stosowania kary śmierci w czasie wojny wyłącznie wobec najpoważniejszych

---

[639] A. Mielniczuk, *Prawnomiędzynarodowy zakaz kary śmierci w świetle raportu Amnesty International z 2013 roku*, „Facta Simonidis" 2015, nr 1, s. 213.

[640] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 290.

[641] L. Hennebel, H. Tigroudja*, The American Convention on Human Rights: A Commentary,* Oxford 2022, s.

[642] A. Mielniczuk, *Prawnomiędzynarodowy zakaz...,* op. cit., s. 213.

przestępstw o charakterze wojskowym, przy czym zobowiązane jest powiadomić o tym Sekretarza Generalnego OPA, wskazując przepisy obowiązujące w czasie wojny[643].

Prawo do życia gwarantuje również art. 4 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów. Zawarta w niej formuła ta podobna jest do art. 6 ust. 1 MPPOiP oraz art. 4 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, ponieważ Afrykańska Karta posługuje się również pojęciem „arbitralnego" pozbawienia życia. Poza zakazem arbitralnego pozbawiania życia, zasada ochrony życia jest interpretowana jako obejmująca pozytywny obowiązek zapobiegania pozbawieniu życia. Obowiązek ten implikuje konieczność ochrony ludności przed nielegalnym pozbawieniem życia, także ze strony podmiotów niepaństwowych, oraz prowadzenia skutecznych dochodzeń urzędowych, gdy osoby zostały zabite w wyniku użycia siły przez funkcjonariuszy państwowych. Wreszcie obowiązek prowadzenia skutecznego dochodzenia jest ściśle powiązany z obowiązkiem ścigania i skazywania osób odpowiedzialnych za naruszenie prawa do życia. W przypadku śmierci osoby pozostającej pod kontrolą państwa, państwo ma obowiązek wyjaśnić okoliczności zdarzenia poprzez szybkie, bezstronne, gruntowne i przejrzyste dochodzenie prowadzone przez niezależny organ. Obowiązek ten dotyczy w szczególności osób przetrzymywanych w więzieniach, innych miejscach detencji, a także osób przebywających w innych placówkach, w których państwo sprawuje zwiększoną kontrolę nad ich życiem. Brak takiego wyjaśnienia może prowadzić do odpowiedzialności państwa za naruszenie prawa do życia[644].

Należy podkreślić, że w Afrykańskiej Karcie nie ma odniesienia do kary śmierci, w przeciwieństwie do innych instrumentów. Jednym z obszarów, w którym Afrykańska Komisja pozostaje konsekwentna, jest apelowanie o moratorium na wykonywanie kary śmierci, co odzwierciedla Komentarz Ogólny nr 3 do Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów: Prawo do życia (art. 4), przyjęty podczas 57. zwyczajnej sesji Afrykańskiej Komisji Praw Człowieka i Ludów, która odbyła się w dniach od 4 do 18 listopada 2015 r. w Bandżulu. W Komentarzu tym Komisja wzywa wszystkie państwa będące stronami Afrykańskiej Karty, które wciąż utrzymują karę śmierci, do pełnego przestrzegania swoich zobowiązań traktatowych oraz zapewnienia, że osoby oskarżone o przestępstwa, za które grozi kara śmierci,

---

[643] Dotychczas ratyfikowany przez następujące państwa: Argentynę, Brazylię, Chile, Kostarykę, Dominikanę, Ekwador, Honduras, Meksyk, Nikaraguę, Panamę, Paragwaj, Urugwaj i Wenezuelę, z tym że Brazylia i Chile zastrzegły sobie prawo do stosowania kary śmierci w czasie wojny, zgodnie z art. 2. www.oas.org/juridico/english/sigs/a-53.html (data dostępu: 01.12.2025 r.)

[644] R. Murray, *The African Charter on Human and Peoples' Rights: A Commentary,* Oxford 2019, s. 120.

otrzymują wszystkie gwarancje przewidziane w Karcie. Ponadto państwa, które nadal stosują karę śmierci, wezwano, aby ograniczyły jej stosowanie wyłącznie do najpoważniejszych przestępstw, rozważyły ustanowienie moratorium na wykonywanie wyroków śmierci oraz zastanowiły się nad możliwością całkowitego zniesienia kary śmierci. W podobnym duchu państwa powinny nałożyć moratorium na wykonywanie kary śmierci wobec więźniów skazanych na ten wyrok, zastępując ją karą dożywotniego pozbawienia wolności, a także ratyfikować instrumenty międzynarodowe zakazujące stosowania kary śmierci[645].

Na marginesie powyższych uwag, Należy zauważyć, że w porównaniu do innych regulacji regionalnych, Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów gwarantuje nie tylko prawo do życia, lecz także prawo do „korzystania z najlepszego osiągalnego stanu zdrowia fizycznego i psychicznego"[646]. Karta wymaga również, aby państwa-strony podejmowały niezbędne środki w celu ochrony zdrowia swoich obywateli oraz zapewnienia im opieki medycznej w przypadku choroby. W porównaniu do innych regulacji regionalnych, system afrykański wyróżnia się szczególnym podejściem do kompleksowej ochrony zdrowia, obejmującej zarówno prawa ogólne, jak i szczegółowe zabezpieczenia w odniesieniu do osób pozbawionych wolności. W ramach tego systemu prawo do zdrowia więźniów powiązano również z prawem do życia oraz zakazem okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania[647].

Specyficznym regionem jest Bliski Wschód, gdzie wprawdzie wykształcił się system ochrony praw człowieka, jednak w kwestii kary śmierci w wielu państwach regionu nadal istotne znaczenie mają normy religijne, w szczególności wynikające z Koranu oraz prawa szariatu, które wpływają na zakres jej dopuszczalności i praktykę stosowania. Zgodnie z art. 1 Powszechnej Islamskiej Deklaracji Praw Człowieka z 1981 r., ludzkie życie jest święte i nienaruszalne, a wszelkie wysiłki powinny być czynione aby je chronić. Nikt nie może być narażony na obrażenia ciała lub śmierć, za wyjątkiem upoważnienia na mocy ustawy. Choć kara śmierci nie jest tutaj wspomniana, można wywnioskować, że jest ona dopuszczalna przez

---

[645] General Comment No. 3 on the African Charter on Human and Peoples' Rights: The Right to Life (Article 4) Adopted during the 57th Ordinary Session of the African Commission on Human and Peoples' Rights held from 4 to 18 November 2015 in Banjul, The Gambia policehumanrightsresources.org/content/uploads/2015/01/General-Comment-3-On-The-African-Charter-On-Human-And-Peoples'-Rights.-The-Right-To-Life-Article-4.pdf?x96812 (data dostępu; 22.05.2025 r.)

[646] Art. 16 [w:] [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 327.

[647] R. Lines, *The right to health of prisoners in international human rights law,* „International Journal of Prisoner Health" 2008, nr 4, s. 14.

prawo na mocy określonych przepisów. Również Kairska Deklaracja Praw Człowieka z 1990 r. w artykule 2 potwierdza prawo do życia będące darem od Boga, nie nadaje mu jednak charakteru bezwzględnego. Z jednej strony przyznaje szczególną ochronę płodu i matki przed urodzeniem dziecka, z drugiej natomiast nie zakazuje orzekania i wykonywania kary śmierci. Jest to wybiórcze i swoiste podejście do wartości oraz prawa do życia[648].

Znaczenie prawa do życia podkreśla również Arabska Karta Praw Człowieka z 2004 r. W art. 5 stanowi, że każda istota ludzka ma z natury prawo do życia i że prawo to musi być chronione przez ustawodawstwo, zabraniające arbitralnego pozbawiania życia. Prawo do życia nie ma jednak charakteru absolutnego, co oznacza, że w określonych przypadkach prawo może pozbawić jednostkę życia. Jednocześnie Karta ustanawia szczególne, ścisłe zasady (ograniczenia), które muszą być stosowane. Zgodnie z art. 6, kara śmierci może być wymierzana wyłącznie za najcięższe przestępstwa i musi być stosowana zgodnie z obowiązującym w danym czasie ustawodawstwem. Ponadto osoba skazana na karę śmierci ma prawo ubiegać się o ułaskawienie lub złagodzenie wyroku, przy czym ciężkie przestępstwo definiowane jest w oparciu o krajowy system prawny. Wyroki śmierci nie mogą być nakładane na osoby poniżej 18 roku życia chyba że przepisy obowiązujące w chwili popełnienia przestępstwa stanowią inaczej. Oznacza to więc, że karze śmierci mogą podlegać osoby niepełnoletnie, co stanowi pogwałcenie prawa międzynarodowego. Według Arabskiej Karty Praw Człowieka kara śmierci nie może być orzekana także wobec kobiet w ciąży przed porodem oraz matek karmiących - w ciągu dwóch lat od daty porodu. We wszystkich takich przypadkach nadrzędnym celem powinno być dobro dziecka. Co więcej, przepisy Karty dotyczące zakazu stosowania kary śmierci wobec dzieci i kobiet w ciąży mogą zostać zawieszone podczas stanu wyjątkowego, zgodnie z artykułem 4 Karty, mimo że prawo do życia, zagwarantowane w artykule 5, nie może być przedmiotem derogacji[649].

Należy zauważyć, że konwencje międzynarodowe nie precyzują szczegółowych praw osób pozbawionych wolności w zakresie prawa do życia. W tym kontekście niezbędne staje się odwołanie do regulacji *soft law,* które uzupełniają regulacje o szczególne zobowiązania państw wobec tej grupy osób.

Po pierwsze regulacje *soft law* nakładająca na państwa obowiązek zapewnienia opieki medycznej osobom pozbawionym wolności, bez dyskryminacji ze względu na ich

---

[648] P. Glugla, *Prawo do życia jako suprema lex humana*, „Resovia Sacra" 2018, nr 25, s. 110.
[649] J. Mao, A. Gady, *Arab Charter on Human Rights & International Conventions*, „Beijing Law Review" 2021,, nr 2, s. 432-436.

sytuację prawną. Zakres i sposób realizacji pozostaje w gestii ustawodawców państw, przy czym podkreśla się konieczność dostosowania usług medycznych do krajowego systemu opieki zdrowotnej. Minimalne standardy przewidują dostęp do lekarza z kwalifikacjami ogólnymi, w sposób gwarantujący ciągłość leczenia i opieki, w tym leczenia HIV, gruźlicy oraz innych chorób zakaźnych, jak również uzależnienia od narkotyków, wyposażenie szpitali więziennych w niezbędny sprzęt i personel, Przewidziano także dostęp osób pozbawionych wolności do dentysty i okulisty, Priorytetem jest badanie każdego więźnia przez lekarza niezwłocznie po przyjęciu do jednostki penitencjarnej Świadczenie usług zdrowotnych powinno w każdej sytuacji respektować następujące zasady: poufność medyczna; autonomię pacjenta; oraz świadomą zgoda na leczenie medyczne (pkt 25-35 Reguł Nelsona Mandeli; pkt 39-46.2 Europejskich Reguł Więziennych, pkt 10 Amerykańskich Zasad i Dobrych Praktyk)[650].

Co ważne, regulacje *soft law* uwzględniają również potrzeby poszczególnych grup więźniów. Administracja więzienna podejmie wszystkie uzasadnione kroki i uregulowania w celu zapewnienia więźniom niepełnosprawnym fizycznie, psychicznie lub w inny sposób pełnego i skutecznego dostępu do życia więziennego na sprawiedliwych zasadach (pkt 5.2 Reguł Nelsona Mandeli). Reguły te wskazują na konieczność zapewnienia osobom pozbawionym wolności odpowiedniej opieki psychiatrycznej oraz prowadzenia obserwacji i leczenia w wyspecjalizowanych jednostkach pozostających pod nadzorem medycznym. Podkreśla się, że osoby, u których stwierdzono poważne zaburzenia psychiczne lub brak odpowiedzialności karnej, nie powinny przebywać w zakładach karnych, lecz być możliwie najszybciej kierowane do odpowiednich placówek zdrowia psychicznego. Jednocześnie akcentuje się obowiązek zapewnienia wszystkim osadzonym wymagającym takiej pomocy właściwego leczenia psychiatrycznego, działań zapobiegających samobójstwom oraz – w miarę możliwości – kontynuacji leczenia i opieki po opuszczeniu zakładu karnego (reguły 109–110 Reguł Nelsona Mandeli oraz reguły 47–48 Europejskich Reguł Więziennych)[651].

Natomiast kobiety w ciąży i karmiące piersią objęte są dostępem do opieki medycznej (ginekologicznej) oraz psychologicznej, w tym do profilaktycznych badań o szczególnym znaczeniu dla kobiet, takich jak badania przesiewowe w kierunku nowotworu

---

[650] Zob. szerzej na ten temat D. Sujka-Kujawiak, *Ochrona zdrowia osób odbywających karę pozbawienia wolności,* Łódź 2019, s. 134-149.

[651] Zob. szerzej na ten temat M. Myl-Chojnacka, *Prawo do ochrony zdrowia osób z niepełnosprawnościami w warunkach izolacji penitencjarnej. Studium prawnomiędzynarodowe,* „Roczniki Administracji i Prawa" 2023, z. 4, s. 77-81

piersi czy narządów rozrodczych (pkt 6-18 Reguł z Bankoku)[652].

W przypadku śmierci osoby pozbawionej wolności w zakładzie karnym obowiązkiem państwa jest rejestrowanie okoliczności i przyczyn każdego zgonu oraz miejsca pochówku, niezwłoczne powiadamianie rodziny lub osoby kontaktowej, zgłaszanie zdarzenia do niezależnego organu prowadzącego dochodzenie, pełna współpraca z tym organem oraz zapewnienie szacunku i godnego traktowania ciała zmarłego, w tym jego przekazanie rodzinie lub zorganizowanie pogrzebu zgodnie z tradycją kulturową (pkt 8 oraz 72 Reguł Nelsona Mandeli)[653].

Oprócz regulacji *soft law* istotne znaczenie dla określenia zakresu ochrony prawa do życia osób pozbawionych wolności ma również orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Trybunał, interpretując art. 2 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, wskazuje na obowiązek państw podejmowania skutecznych działań mających na celu ochronę życia osób osadzonych. Trybunał zobowiązuje państwa do wprowadzenia skutecznych działań mających na celu przeciwdziałanie samobójstwom więźniów, a także ochronę ich życia przed przemocą ze strony współwięźniów. Podkreśla ponadto konieczność zapewnienia odpowiednich standardów opieki w jednostkach penitencjarnych w celu zapobiegania śmiertelnym następstwom. W orzecznictwie ETPCz wskazuje się również na szereg wymogów i zabezpieczeń mających na celu ograniczenie oraz ścisłą kontrolę stosowania siły śmiertelnej w zakładach karnych[654].

W kontekście prawa do życia, konieczne wydaje się poczynienie także kilku uwag na temat uregulowania tej kwestii w prawie humanitarnym. Ochrona zdrowia jeńców wojennych została stypizowana w art. 79 III Konwencji Genewskiej. Zgodnie z nim każdy zatrzymany ranny żołnierz nieprzyjaciela ma zagwarantowaną pomoc medyczną. Jednak jest to uzależnione od możliwości służb medycznych strony zatrzymującej[655]. Jak zauważył Ł. Niewiński, słabością owego zapisu było uwarunkowanie opieki medycznej od aktualnych możliwości personelu medycznego oraz nie zamieszczenie uwagi, że rannych jeńców

---

[652] Zob. szerzej na ten temat I. Wrońska, E. Cała-Wacinkiewicz, M. Nyka, *Reguły z Bangkoku – (nieoczywistym?) standardem kształtującym status kobiet w warunkach izolacji penitencjarnej,* „Miscellanea Historico-Iuridica" 2025, t. 24, nr 1, s. 645.

[653] Zob. szerzej na ten temat E. Dawidziuk, *Zgony osób pozbawionych wolności w warunkach izolacji penitencjarnej w Polsce,* „Studia Prawnoustrojowe" 2024, nr 63, s. 80.

[654] J. Larralde, G. Cliquennois, *The Right to Life: Suicide and Homicide Prevention in Prison*, w: *The Evolving Protection of Prisoners' Rights in Europe*, London 2022, s. 18

[655] J. Kroplewski, Ochrona jeńców wojennych w świetle Kodeksu Liebera, „Rocznik Bezpieczeństwa Morskiego" 2014, nr 7, s. 303

wojennych nieprzyjaciela należy traktować tak jak własnych. Ponadto nie wprowadzono zapisu, w którym uzależniono by kolejność niesienia pomocy medycznej od kryterium stanu pacjenta, a nie od jego przynależność do strony konfliktu[656].

Podkreślić należy, iż prawo humanitarne nie przewiduje regulacji dotyczących kary śmierci w odniesieniu do rannych. chorych oraz rozbitków. Tym samym można uznać, że w stosunku do tych kategorii podmiotów kara ta nie będzie mogła być stosowana. *A contrario* regulacje kary śmierci dotyczące jeńców oraz osób cywilnych pojawiają się w dokumentach z zakresu prawa humanitarnego. Przykładem jest III Konwencja Genewska, która przewiduje obowiązek poinformowania jeńców wojennych oraz mocarstwa opiekuńczego o przestępstwach zagrożonych karą śmierci zgodnie z ustawodawstwem mocarstwa zatrzymującego. Konwencja wyklucza również możliwość późniejszego rozszerzenia odpowiedzialności karnej bez zgody państwa, którego obywatelami są jeńcy wojenni. Ponadto jeńcom wojennym powinny być stworzone odpowiednie warunki do leczenia. Personel, w tym lekarze, powinni być tej samej narodowości. Personel ten powinien być szanowany i chroniony.

Z kolei IV Konwencja Genewska przewiduje bardziej restrykcyjne uregulowania. Mocarstwo zatrzymujące ma nie tylko obowiązek poinformowania o obowiązujących przepisach karnych, ale również znacząco ogranicza zakres czynów zagrożonych karą śmierci do takich jak szpiegostwo, akty ciężkiego sabotażu przeciwko urządzeniom wojskowym mocarstwa okupacyjnego lub umyślne przestępstwa skutkujące śmiercią jednej lub kilku osób. Zarówno III KG jak i IV KG nakłada obowiązek powstrzymania się z wykonywaniem wyroku śmierci przez 6 miesięcy. *Ratio legis* tego unormowania jest opinia, którą mocarstwo opiekuńcze ma wydać w stosunku do orzeczonych, przez mocarstwo zatrzymujące lub okupacyjne, wyroków śmierci. IV KG przewiduje możliwość skrócenia tego terminu, wyjątkowo i tylko w uzasadnionych przypadkach, gdy z ważnych i krytycznych okoliczności wynika istnienie zorganizowanej groźby dla bezpieczeństw[657].

Mimo że prawo do życia jest uznawane za fundamentalną wartość w dokumentach międzynarodowych, jego skuteczna realizacja w praktyce napotyka na liczne trudności. W wielu regionach świata wciąż stosuje się karę śmierci wobec osób pozbawionych wolności. Jej stosowanie pozostaje szczególnie wysokie w krajach Bliskiego Wschodu, takich jak Iran (wyroki wykonywane w Iranie stanowią 64 procent wszystkich znanych egzekucji na świecie), Irak i Arabia Saudyjska, co pokazuje, że praktyka ta nadal stanowi poważne wyzwanie dla

---

[656] Ł. Niewiński., *Obozy jenieckie w wojnie secesyjnej 1861-1865*, Białystok 2012, s. 89.
[657] A. Wedeł - Domaradzka, *Śmierć a prawa człowieka,* Toruń 2010, s. 152-153.

ochrony praw człowieka na świecie[658].

Ponadto w irańskich więzieniach więźniowie cierpiący na poważne schorzenia byli systematycznie pozbawiani dostępu do niezbędnej opieki medycznej, co według raportów doprowadziło do licznych przedwczesnych zgonów i pogorszenia stanu zdrowia osadzonych, gdyż personel więzienny odmawiał lub opóźniał transport do placówek zewnętrznych i odpowiednie leczenie, nawet w sytuacjach nagłych przypadków zdrowotnych. Podobne zaniedbania odnotowano w egipskich zakładach karnych[659].

Podsumowując, prawo do życia stanowi fundamentalną wartość w systemie międzynarodowej ochrony praw człowieka. Zostało ono uregulowane we wszystkich najważniejszych konwencjach międzynarodowych, międzynarodowym prawie humanitarnym i regulacjach prawa miękkiego. Nakłada na państwa zarówno obowiązki negatywne, polegające na zakazie arbitralnego pozbawiania życia, jak i obowiązki pozytywne, wymagające podejmowania działań mających na celu ochronę życia jednostki, w tym m.in. poprzez zapobieganie przestępstwom. Jednocześnie należy zauważyć, że jedynie w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej wprowadzono bezwzględny zakaz stosowania kary śmierci. W pozostałych aktach prawnych początkowo dopuszczano możliwość jej stosowania w określonych przypadkach. W wielu systemach ochrona prawa do życia została jednak wzmocniona poprzez przyjęcie protokołów dodatkowych znoszących karę śmierci – dotyczy to m.in. systemu uniwersalnego, systemu europejskiego (systemu Rady Europy) oraz amerykańskiego. Natomiast w systemach afrykańskim i arabskim kara ta nadal pozostaje dopuszczalna w obowiązujących regulacjach prawnych. W związku z tym można uznać, że w tych systemach ochrona prawa do życia jest relatywnie słabsza niż w systemach, w których wprowadzono całkowity zakaz stosowania kary śmierci. Z kolei regulacje *soft law* precyzują

---

[658] Z raportu przygotowanego przez *Amnesty International* wynika, że w 2024 r. odnotowano 1518 egzekucji, czyli najwięcej od 2015 r. – z czego większość na Bliskim Wschodzie. Wykonano je w 15 krajach. To z kolei najniższa liczba w historii, która utrzymuje się już drugi rok z rzędu.Za wzrost liczby straceń w największym stopniu odpowiadają Iran, Irak i Arabia Saudyjska. Łącznie w tych trzech krajach zarejestrowano aż 1380 wykonanych wyroków. Irak niemal czterokrotnie zwiększył liczbę egzekucji (z co najmniej 16 do co najmniej 63). W porównaniu z poprzednim rokiem Arabia Saudyjska podwoiła liczbę egzekucji (ze 172 do co najmniej 345), a w Iranie karę śmierci zastosowano wobec co najmniej 972 osób – to o 119 więcej niż w ubiegłym roku. Liczba egzekucji na świecie znów w górę. Raport o karze śmierci za 2024 rok - Amnesty International - Bronimy praw człowieka, www.amnesty.org.pl (data dostępu: 22.12.2025 r.)

[659] Deadly Denial of Medical Care in Iran's Prisons - Amnesty International (data dostępu: 22.12.2025 r.)

szczegółowe obowiązki państwa wobec osób pozbawionych wolności, w tym zapewnienie dostępu do opieki zdrowotnej i psychologicznej.

3.1.2. Zakaz tortur i nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania

Geneza tortur sięga czasów starożytnych, kiedy stosowano je w celu wymuszenia przyznania się do winy lub jako kary za przestępstwa, zarówno w systemach świeckich, jak i religijnych. W średniowieczu i okresie inkwizycji tortury były szeroko stosowane wobec podejrzanych o herezję lub czary, przy czym istniały ograniczenia dla kobiet w ciąży, dzieci, osób starszych czy duchownych. W nowożytności od połowy XVIII wieku zaczęto w Europie zakazywać stosowania tortur, a w XIX wieku zakaz ten obejmował większość państw, w tym Stany Zjednoczone. Niestety w XX wieku powrót tortur nastąpił w systemach totalitarnych, gdzie stosowano je wobec przeciwników politycznych, jeńców wojennych oraz osób cywilnych. Szczególnie w czasie II wojny światowej służby takie jak Gestapo, NKWD, OVRA czy japońska żandarmeria prowadziły masowe tortury, w tym pseudomedyczne eksperymenty, zwłaszcza w obozach koncentracyjnych, jak Auschwitz-Birkenau[660].

Doświadczenia te przyczyniły się do ustanowienia absolutnego zakazu tortur w prawie międzynarodowym; zakaz ten osiągnął status *ius cogens*, co oznacza, że nie dopuszcza żadnych odstępstw, nawet w przypadku stanu wyjątkowego, walki z terroryzmem, przestępczością zorganizowaną czy kryzysów migracyjnych, niezależnie od zachowania osoby, której dotyczy. Za ustanowieniem tego zakazu przemawiają nie tylko tragiczne doświadczenia II wojny światowej, lecz przede wszystkim godność każdej jednostki, stanowiąca fundament wolności i jej skutecznej ochrony[661].

Punktem wyjścia dalszych rozważań jest ustalenie znaczenia pojęcia „tortury" w prawie międzynarodowym praw człowieka. Dokładne określenie tej definicji pozwala bowiem

---

[660] O. Radkiewicz, *Współczesne stosowanie tortur w kontekście wojny w Ukrainie* „Problemy Techniki Uzbrojenia" 2023, nr 167, nr 5, s. 181–191.

[661] M. Niełaczna, *Wolność bezwarunkowa — wokół problemu tortur. Polemika z argumentami Alana Dershowitza, zwolennika stosowania przemocy przez państwo*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych" 2008, z. 2, s. 245-246.

precyzyjnie wyznaczyć zakres stosowania zakazu tortu oraz odróżnić tortury od innych form nieludzkiego lub poniżającego traktowania.

Po raz pierwszy przestępstwo tortur *expressis verbis* zostało zdefiniowane w Deklaracji w sprawie Tortur z 1975 r. Zgodnie z jej art. 1 ust. 1 „tortury" oznaczają wszelkie działanie powodujące dotkliwy ból lub cierpienie, zarówno fizyczne jak i psychiczne, które jest umyślnie zadane osobie przez funkcjonariusza publicznego lub za jego namową, dla takich celów, jak uzyskanie od tej lub trzeciej osoby informacji lub przyznania się, ukarania jej za czyn, który popełniła lub o popełnienie którego jest podejrzana, zastraszenie jej lub innych osób. Nie obejmuje to nieodłącznego lub przypadkowego bólu lub cierpienia wynikającego tylko ze stosowania sankcji prawnych w stopniu pozostającym w zgodności z Podstawowymi Zasady Traktowania Więźniów z 1990 r. Jest to pierwszy dokument, w którym zdefiniowano pojęcie tortur, które nie odnosi się jedynie do sposobu traktowania osoby pozbawionej wolności[662].

Z kolei Konwencja ONZ przeciwko Torturom z 1984 r. zaadaptowała definicję tortur z poprzedzającej ją Deklaracji przeciwko Torturom, z tym że poszerzono katalog podmiotów odpowiedzialnych za złamanie bezwzględnego zakazu, który o należy łączyć z nadużyciem władzy (Oprócz funkcjonariuszy, odpowiadają także osoby publiczne, czyli np. personel szpitala, personel domu dziecka) oraz dodano dwa cele działania sprawcy: przymuszenie oraz szeroko pojętą dyskryminację[663]. Zgodnie z art. 1 Konwencji przeciwko Torturom „W rozumieniu niniejszej Konwencji określenie "tortury" oznacza każde działanie, którym jakiejkolwiek osobie umyślnie zadaje się ostry ból lub cierpienie, fizyczne bądź psychiczne, w celu uzyskania od niej lub od osoby trzeciej informacji lub wyznania, w celu ukarania jej za czyn popełniony przez nią lub osobę trzecią albo o którego dokonanie jest ona podejrzana, a także w celu zastraszenia lub wywarcia nacisku na nią lub trzecią osobę albo w jakimkolwiek innym celu wynikającym z wszelkiej formy dyskryminacji, gdy taki ból lub cierpienie powodowane są przez funkcjonariusza państwowego lub inną osobę występującą w charakterze urzędowym lub z ich polecenia albo za wyraźną lub milczącą zgodą. Określenie to nie obejmuje bólu lub cierpienia wynikających jedynie ze zgodnych z prawem sankcji,

[662] D. Ferenc-Kopeć, *Definicje legalne w dokumentach międzynarodowej ochrony praw człowieka* [w:] M. Król, A. Bartczak, M. Zalewska (red.), Jurysprudencja. Integracja zewnętrzna i wewnętrzna nauk prawnych, Łódź 2014, s. 136.
[663] M. Niełaczna, W*olność bezwarunkowa…,* op. cit., s. 249.

nieodłącznie związanych z tymi sankcjami lub wywołanych przez nie przypadkowo”[664]. W definicji tej można wyodrębnić następujące elementy charakteryzujące tortury:

- jest to każde działanie (co obejmuje również zaniechanie), które powoduje ostry ból lub cierpienie (psychiczne lub fizyczne);
- taki ból lub cierpienie są zadawane umyślnie;
- mają na celu: uzyskanie informacji lub wyznania od ofiary lub osoby trzeciej, ukaranie ofiary za czyn popełniony przez nią lub osobę trzecią albo o którego dokonanie jest ona podejrzana, zastraszenie lub wywarcie nacisku na ofiarę lub osobę trzecią albo w jakimkolwiek innym celu wynikającym z wszelkiej formy dyskryminacji;
- działanie takie lub zaniechanie jest popełniane przez funkcjonariusza państwowego lub inną osobę występującą w charakterze urzędowym lub z ich polecenia albo za wyraźną lub milczącą zgodą[665].

W porównaniu z definicją zawartą w Deklaracji, definicja tortur przyjęta w Konwencji ONZ przeciwko Torturom z 1984 r., nie określa tortur jako „kwalifikowanej i umyślnej formy okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania”. Rozszerza ona natomiast katalog celów stosowania tortur, obejmując nim również działania podejmowane „z jakiegokolwiek powodu opartego na dyskryminacji jakiegokolwiek rodzaju”. Definicja ta nie zawiera zamkniętego katalogu czynów stanowiących tortury. Przeciwnie, została sformułowana w sposób szeroki, opierając się na charakterze, celu oraz stopniu dolegliwości zastosowanego traktowania[666]. Jak zauważa Hans Haug niniejsza definicja zawiera różne ograniczenia, takie jak to, że tortury muszą być zadawane „celowo” (a nie z zaniedbania) w celu osiągnięcia określonych celów oraz że muszą być stosowane przez funkcjonariusza publicznego lub na jego zlecenie lub za jego zgodą (a nie przez osobę prywatną z własnej inicjatywy). Kolejnym wątpliwym punktem jest sformułowanie, zgodnie z którym termin tortury nie obejmuje bólu lub cierpienia wynikającego wyłącznie z prawnych sankcji. Takie sformułowanie jest ustępstwem wobec państw, które stosują prawo islamskie i nakładają okrutne formy kar cielesnych (biczowanie, ukamienowanie czy okaleczanie). Przy obecnym brzmieniu, te państwa mogą być stronami Konwencji i nadal prowadzić takie praktyki, o ile są

---

[664] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 89-90.
[665] A. Szpak, *Ewolucja definicji tortur w orzecznictwie Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. zbrodni w byłej Jugosławii,* „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego. Numer specjalny – ochrona praw człowieka” 2009, nr 7, s. 150.
[666] C. Ferstman, *Integrity of the Person, „*International Human Rights Law” 2022, nr 9, s. 18.

one przeprowadzane zgodnie z prawem[667].

Definicję tortur zawiera także statut Międzynarodowego Trybunału Karnego z 1998 r., w którym rozróżnia tortury jako zbrodnię wojenną i tortury jako zbrodnię przeciwko ludzkości. W tym drugim przypadku tortury to „celowe zadawanie dotkliwego bólu lub cierpienia, fizycznego bądź psychicznego, jakiejkolwiek osobie będącej pod opieką lub kontrolą oskarżonego. Termin ten nie obejmuje bólu i cierpienia wynikających jedynie ze zgodnych z prawem sankcji, nieodłącznie związanych z tymi sankcjami lub wywołanych przez nie przypadkowo"[668].

W przeciwieństwie do definicji z Konwencji ONZ przeciwko Torturom w powyższej definicji nie ma wskazania celu zadawania bólu lub cierpienia, a również krąg sprawców tortur szerzej, obejmując nie tylko funkcjonariuszy państwowych lub osób działających w charakterze urzędowym. Tortury muszą jednak stanowić część rozległego lub systematycznego, świadomego ataku skierowanego przeciwko ludności cywilnej. Natomiast art. 8 Statutu dotyczący zbrodni wojennych nie zawiera definicji tortur, tak więc zastosowanie znajduje definicja z Konwencji z 1984 r. jako odzwierciedlająca prawo zwyczajowe w tym zakresie. Przykład ten stanowi, że zbrodnią wojenną podlegającą jurysdykcji Trybunału są tortury lub nieludzkie traktowanie, włączając w to eksperymenty biologiczne, w szczególności kiedy są popełniane w ramach realizacji planu lub polityki albo kiedy są popełniane na szeroką skalę[669].

Jeżeli chodzi o regionalne systemy ochrony praw człowieka to systemie europejskim ani w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, ani w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej nie została zawarta legalna definicja tortur, jednak jej wypracowanie nastąpiło w orzecznictwie Europejski Trybunał Praw Człowieka, który wskazuje kryteria pozwalające odróżnić tortury od nieludzkiego lub poniżającego traktowania. Według Trybunału różnica między torturami a traktowaniem nieludzkim lub poniżającym sprowadza się przede wszystkim do skali i intensywności zadawanego cierpienia. Tak więc: tortury są szczególną formą umyślnego, nieludzkiego traktowania powodującego bardzo poważne cierpienia; traktowanie nieludzkie ma miejsce, gdy jest dokonywane z premedytacją, stosowane przez wiele godzin, ma charakter ciągły i prowadzi do obrażeń ciała bądź dotkliwego cierpienia fizycznego i psychicznego ofiar; poniżające traktowanie to takie, które ma wywołać w ofiarach

---

667 H. Haug, *Efforts to eliminate…,* op. cit., s. 13.

668 Zob. art. 2 [w:] *Basic Documents…,* op. cit., s. 95.

669 A. Szpak, *Ewolucja definicji tortur...,* op. cit., s. 151.

uczucie strachu, cierpienie i poczucie niższości oraz wykraczać daleko poza zwykły element dolegliwości[670]. W praktyce stosuje się podejście indywidualne, biorąc pod uwagę charakter, cel i stopień nasilenia czynu lub zaniechania, aby ocenić, czy dany przypadek mieści się w ramach artykułu 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Orzecznictwo Europejskiego Trybunału wymaga, aby złe traktowanie osiągnęło pewien minimalny poziom nasilenia, uwzględniając czas trwania, zdrowie ofiary, płeć, wiek oraz wpływ na stan fizyczny i psychiczny. Trybunał podkreśla, że sytuacja „trudna" lub „nieprzyjemna" nie jest uznawana za nieludzkie lub poniżające traktowanie; musi ona mieć charakter upokarzający i winny, aby wykazać wystarczający poziom surowości. Brak powszechnych standardów minimalnego poziomu nasilenia dla wszystkich spraw komplikuje ocenę, dlatego władze krajowe muszą rozpatrywać każdy przypadek indywidualnie[671].

Z kolei Europejski Komitet do spraw Zapobiegania Torturom, w toku swojej działalności, sformułował autonomiczne definicje pojęcia „tortur" oraz „nieludzkiego" czy „poniżającego" traktowania. Jego zdaniem, termin „tortur" jest zarezerwowany do określenia dolegliwości fizycznych zadawanych przez funkcjonariuszy policyjnych instrumentalnie (np. celem wymuszenia zeznań). Natomiast, pojęcia traktowanie „nieludzkie" lub „poniżające", stosowane razem lub osobno, służą do określania rozmaitych przypadków dolegliwości wynikających z warunków uwięzienia, głównie warunków bytowych, mieszkalnych, gdzie element celowego działania nie występuje. Co ciekawe, przytoczone definicje Komitetu wchodzą w polemikę z rozumieniem tych pojęć przez Europejski Trybunał Praw Człowieka. Na tle jego orzecznictwa- tortury, nieludzkie i poniżające traktowanie to formy niedopuszczalnego postępowania różniące się stopniem dolegliwości, gdzie tortury zawsze są kwalifikowaną postacią naruszenia. Nie bada się natomiast w Strasburgu, intencjonalności dokonanych naruszeń dla potrzeb ich zakwalifikowania do jednej z trzech wymienionych postaci pogwałcenia wolności z art. 3 EKPCz[672].

Natomiast w amerykańskim systemie ochrony praw człowieka, Amerykańska Konwencja Praw Człowieka nie zawiera definicji pojęcia tortur, natomiast została ona sformułowana w Amerykańskiej Konwencji Przeciwko Torturom z 1985 r., zgodnie z którą

---

[670] A. Płonka, *Prawa więźnia…,* op. cit., s. 387-388.
[671] A. Hedman, *Life Imprisonment – Possible Violation of Article 3 of the European Convention on Human Rights,* Tallinn 2018 , s. 8-9.
[672] M. Lewandowski, *Realizacja art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka w Europie Środkowo-Wschodniej: przegląd orzecznictwa strasburskiego,* „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego" 2011, nr 2, s. 94-95.

tortury stanowią ,,jakikolwiek umyślnie popełniony czyn, przez który osobie zadany został ból lub cierpienie, fizyczne bądź psychiczne, dla celów dochodzenia kryminalnego, jako środek zastraszenia, osobistego ukarania, zapobiegawczy, kara bądź dla jakiegokolwiek innego celu. Tortury będą również rozumiane jako użycie wobec osoby metod, których zamiarem jest zniszczyć osobowość ofiary lub uszkodzić jej fizyczne lub psychiczne zdolności, nawet jeśli metody te nie powodują bólu fizycznego lub cierpienia psychicznego". Zacytowana definicja tortur jest szersza niż ta w Konwencji ONZ przeciwko Torturom, gdyż nie zawiera progu intensywności bólu lub cierpienia dla jego kwalifikacji jako tortury[673].

Definicja tortur nie jest więc jednolita we wszystkich traktatach międzynarodowych oraz orzecznictwie sądów i organów międzynarodowych. Jednak powszechnie uważa się, że wcześniej zacytowana definicja z art.1 Konwencji przeciwko Torturom ONZ z 1984 r. odzwierciedla istniejące w tym zakresie międzynarodowe prawo zwyczajowe i jako taka ma szersze zastosowanie, gdyż dotyczy nie tylko państw-stron Konwencji, ale wszystkich pozostałych państw i niepaństwowych uczestników stosunków międzynarodowych[674].

Po dokonaniu analizy definicji tortur zasadne jest przejście do przedstawienia normatywnego wymiaru zakazu ich stosowania. Zakaz stosowania tortur oraz okrutnego, nieludzkiego lub upokarzające go traktowania lub karania został określony w wielu traktatach oraz innych instrumentach z dziedziny praw człowieka oraz międzynarodowego prawa humanitarnego. Po raz pierwszy zakaz stosowania tortur został zawarty w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Deklaracja odwołała się do zakazu w sposób pośredni, stwierdzając w art. 5, że: ,,Nikt nie może być poddawany torturom albo okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu lub karaniu"[675].

Z kolei Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych w art. 7 powtórzył generalny zakaz tortur i innych form złego traktowania albo karania wyrażony w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Zakres zachowań zabronionych przez art. 7 zd. 1 MPPOiP należy ujmować stosunkowo szeroko. Taki sposób interpretacji tego przepisu jest uzasadniony w świetle jego celu, jakim jest ochrona integralności (fizycznej i psychicznej) oraz godności jednostki ludzkiej. Nie jest więc wykluczone, iż zachowania, które do tej pory nie

---

673 A. Szpak, *Traktowanie zatrzymanych w Guantanamo Bay: czy mamy do czynienia z torturami?* ,,Kwartalnik Prawa Publicznego" 2007, nr 3, s. 216.

674 A. Szpak, *Ewolucja definicji tortur...,* op. cit., s. 151.

675 Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. VII, op. cit., s. 167.

były uznawane za objęte normowaniem art. 7 zd. 1 MPPOiP, w przyszłości zostaną za takie uznane[676].

Jeżeli chodzi o regionalne systemy ochrony praw człowieka, wolność od tortur, nieludzkiego, poniżającego traktowania lub karania została wyrażona w art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Sam artykuł jest dość lakoniczny i nie zawiera konkretnych przykładów zabronionych działań [677]. Warto zaznaczyć, iż podczas przygotowywania tego aktu normatywnego, przedstawiciel Francji, M. Teitgen, zasugerował iż enumeratywne wymienienie czynów klasyfikowanych jako tortury, otworzyłoby furtkę na ominięcie w ten sposób poważnych czynów, nieprzewidzianych przez Europejską Konwencję[678].

Co ważne, art. 3 Europejskiej Konwencji nakłada na państwo pozytywne obowiązki materialne, które obejmują: stworzenie ram legislacyjnych i regulacyjnych chroniących prawa człowieka oraz podjęcie w określonych i ściśle zdefiniowanych okolicznościach działań operacyjnych w celu zabezpieczenia jednostek przed ryzykiem traktowania naruszającego tę normę. Stworzenie pełnego systemu prawnego i regulacyjnego jest wymogiem pozytywnym przewidzianym w art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Struktura ta jest niezbędna, aby zapewnić ludziom silną ochronę oraz zachować ich dobrostan psychiczny i fizyczny[679]. Od zobowiązań tych państwo nie może się uchylić na podstawie art. 15 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (przypadek wojny lub innego niebezpieczeństwa zagrażającego życiu narodu)[680].

Zakaz nieludzkiego lub poniżającego traktowania został uregulowany także w art. 4 Karty Praw Podstawowych, zgodnie z którym „nikt nie może być poddany torturom ani nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu” [681]. Taki zapis jest

---

[676] P. Daniluk, *Zakaz tortur, okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania oraz niedobrowolnych eksperymentów naukowych w kontekście leczenia bez zgody*, „Przegląd Sejmowy”. 2012, nr 1, s. 180.

[677] J. Czepek, *Zobowiązania pozytywne państwa w sferze praw człowieka pierwszej generacji na tle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka,* Olsztyn 2014, s. 100.

[678] P. W. Ośko, *Zobowiązania pozytywne państw-stron Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, w związku z horyzontalnym wymiarem stosowania art. 3 EKPC,* „Kortowski Przegląd Sądowy” 2018, nr 3, s. 35.

[679] N. Vatcharadze, *Navigating Cruelty: Examining ECHR Practice in Defining a Minimum Threshold for Torture Facilitated by State Agents*, „International Journal of Law. Law and World” 2024, nr 10, s. 114-116.

[680] A. Suchocka, *Niektóre zagadnienia prawa karnego na tle prawa europejskiego* „Przegląd Prawa Europejskiego” 1998, nr 1(4), s. 64.

[681] Zob. [w:] J. Barcz, *Podstawy prawne...,* op. cit., s. 395.

odzwierciedleniem art. 3 EKPCz o identycznej treści[682].

Z kolei w Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka wolność od tortur została sformułowana w sposób najbardziej kompleksowy, jako część prawa do integralności fizycznej, umysłowej i moralnej. W świetle art. 5 ust. 2 Konwencji: „Nikt nie będzie poddany torturom albo okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu lub karaniu. Wszystkie osoby pozbawione wolności będą traktowane z poszanowaniem przyrodzonej godności osoby ludzkiej"[683]. Konwencja rozszerza zakres pojęcia tortur, obejmując nim również przypadki stosowania takich metod. których zamiarem jest zmiana osobowości ofiary lub zmniejszenie jej zdolności fizycznych lub psychicznych, nawet jeżeli nie powodują fizycznego bólu ani cierpienia psychicznego (art. 3 Konwencji).

Natomiast w systemie afrykańskim art. 5 Afrykańskiej Karty nie ogranicza się tylko do prawa do wolności od tortur, nieludzkiego lub poniżającego traktowania lub kary, ale obejmuje także poszanowanie godności inherentnej człowiekowi. Ponadto przepis ten ujmuje tortury w tej samej kategorii co niewolnictwo i handel niewolnikami, klasyfikując je jako formy wyzysku i degradacji[684]. Należy jednak zauważyć, że niewolnictwo i handel niewolnikami pozostają – zarówno pod względem prawnym, jak i faktycznym – wyraźnie odmienne od pozostałych form naruszeń wskazanych w tym katalogu[685].

Jeżeli chodzi o Arabską Kartę Praw Człowieka z 2004 r., w art. 8 zakazuje ona poddawania jakiejkolwiek osoby fizycznym lub psychicznym torturom bądź okrutnemu, poniżającemu lub nieludzkiemu traktowaniu. Karta nie definiuje jednak pojęcia tortur ani innych form złego traktowania. Nie zakazuje także nieludzkich lub poniżających kar. Karta przewiduje ponadto, w odniesieniu do tortur lub innych form złego traktowania, że każde państwo-strona musi chronić każdą osobę znajdującą się w jego jurysdykcji przed takimi praktykami oraz podejmować skuteczne środki zapobiegające ich występowaniu. Dokonywanie takich czynów lub udział w nich uznaje się za przestępstwo, które podlega karze przewidzianej prawem i nie podlega przedawnieniu, a każde Państwo-Strona ma zagwarantować w swoim systemie prawnym możliwość dochodzenia roszczeń dla każdej ofiary tortur oraz prawo do

---

[682] J. B. Banach-Gutierrez, M. Janicz, *Zakaz nieludzkiego lub poniżającego traktowania osób skazanych na karę pozbawienia wolności w świetle prawa karnego Unii Europejskiej,* „Studia Prawnoustrojowe" 2022, nr 55, s. 27-28.

[683] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 290.

[684] J. Mujuzi, *An analysis of the approach to the right to freedom from torture adopted by the African Commission on Human and Peoples' Rights,* „African Human Rights Law Journal" 2002, nr 6, s. 340.

[685] F. Viljoen, C. Odinkalu, *The Prohibition of Torture and Ill-treatment in the African Human Rights System:A Handbook for Victims and their Advocates,* Geneva 2014, s. 37-38.

rehabilitacji i odszkodowania[686].

Przekrojowa analiza standardów międzynarodowych dotyczących wolności od tortur ujawnia pewne drobne, w sensie jakościowym, różnice. W większości dokumentów międzynarodowych w katalogu zakazanych form traktowania mowa jest o torturach, okrutnym bądź poniżającym traktowaniu lub karaniu (art. 7 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, art. 5 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka art. 5 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka), W tym zatem zakresie art. 3 Europejskiej Konwencji i wzorowany na nim art. 4 Karty Praw Podstawowych, są odosobnione gdyż pomijają kategorię „okrutnego traktowania bądź karania". Wskazane różnice - w kontekście szerokiej i dynamicznej wykładni pojęć użytych w traktatowej wolności od tortur - wydaje się nie mieć większego, merytorycznego znaczenia. Ewidentnym natomiast dysonansem w tym zakresie jest art. 8 Arabskiej Karty Praw Człowieka z 2004 r., który w ogóle pomija kwestię nieludzkiego bądź poniżającego karania[687].

Poza dokumentami prawnie wiążącymi, prawo międzynarodowe przewiduje liczne instrumenty miękkiego prawa, które precyzują standardy przeciwdziałania torturom. Wobec żadnej osoby uwięzionej nie będą stosowane tortury ani też inne okrutne, nieludzkie lub poniżające traktowanie albo karanie i wszyscy więźniowie będą przed nimi chronieni. Żadne okoliczności nie mogą stanowić usprawiedliwienia dla tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania. Zarzuty stosowania tortur lub innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania więźniów będą skutkować przeprowadzeniem szybkiego i bezstronnego dochodzenia przez niezależny organ krajowy (pkt 1 oraz 57 Reguł Nelsona Mandeli, pkt 1 Amerykańskich Zasad i Dobrych Praktyk oraz pkt 1-19 Afrykańskich Wytycznych z Robben Island). Z kolei w treści Europejskich Reguł Więziennych nie ma mowy wprost o torturach[688].

Tortury oraz inne formy złego traktowania są również zakazane przez międzynarodowe prawo humanitarne. Wspólny artykuł 3 czterech Konwencji Genewskich z 1949 r., a także inne ich postanowienia oraz dwa Protokoły dodatkowe z 1977 r., zakazują okrutnego traktowania i tortur, jak również zamachów na godność osobistą, w szczególności

---

686 N. Rodley, M. Pollard, *The Treatment of Prisoners under International Law,* Oxford 2011, s. 59.

687 B. Gronowska, *Wolność od tortur* [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski (red.), Prawa człowieka…, Wyd. I, op. cit., s. 249.

688 W. Sobczak, *Wolność od tortur - czy istnieją standardy europejskie?* [w:] J. Jaskiernia (red.), *Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989-2009,* Toruń 2010, s. 348.

poniżającego i uwłaczającego traktowania, wobec ludności cywilnej oraz osób niebiorących bezpośredniego udziału w działaniach zbrojnych. Zakaz ten odnosi się do wszystkich kategorii osób objętych ochroną konwencyjną, a więc chorych i rannych w wojnie lądowej, chorych, rannych i rozbitków w wojnie morskiej, jeńców wojennych oraz ludności cywilnej obszaru okupowanego. Ponadto zakaz ten znajduje zastosowanie wobec wszystkich osób objętych międzynarodowym konfliktem zbrojnym zgodnie z art. 75 I Protokołu dodatkowego do Konwencji Genewskich[689].

Wyżej wskazane instrumenty międzynarodowe tworzą kompleksowy system ochrony osób pozbawionych wolności przed torturami i innym nieludzkim traktowaniem, zarówno w aspekcie prawa wiążącego (*hard law*), jak i prawa miękkiego (*soft law*). Niestety ten rozbudowany system międzynarodowych standardów dotyczących zakazu tortur kontrastuje jednak z ich ograniczoną skutecznością w praktyce. Przykładem rażącego naruszenia zakazu tortur jest, utworzone w 2002 r. w ramach wojny z terroryzmem, tajne więzienie w Guantanamo. Kontrowersje dotyczące tego więzienia wynikają m.in. z faktu, że USA nie przyznało zatrzymanym i osadzonym w nim statusu jeńców wojennych[690]. Ponadto zatrzymani poddawani byli różnorodnym formom tortur, w tym seksualnemu upokarzaniu, deprywacji snu, przebywaniu w skrajnie gorących pomieszczeniach, siłowemu karmieniu przez rurki podczas strajków głodowych, zastraszaniu psami, narażaniu na hałas i głośną muzykę, przymuszaniu do oglądania tortur współwięźniów oraz innym technikom psychologicznym mającym na celu wymuszenie zeznań lub przyznania się do zarzucanych czynów[691]. Tego typu tajne ośrodki nie ograniczały się jedynie do wymienionego miejsca, lecz funkcjonowały również w innych państwach, tworząc rozproszony system niejawnych więzień[692].

---

[689] P. Daranowski, *Konwencja w sprawie zakazu tortur i innych czynów okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania*, „Palestra" 1986, nr 10-11, s. 98.

[690] Administracja Prezydenta Busha, starająca się przeforsować instytucję wrogich kombatantów/bezprawnych kombatantów, tworzyła fikcję prawną, której celem było pozbawienie jeńców wojennych praw i przywilejów wynikających z Konwencji Genewskich. M. Kania, *Więzienie w Guantanamo jako przykład biopolitycznego paradygmatu globalnej wojny z terroryzmem*, „Polityka Wewnętrzna i Bezpieczeństwo", 2015, nr 3, s. 36.

Według A. Szpak nazywanie kombatantów „wrogimi" nie ma znaczenia z prawnego punktu widzenia, jest to zwykły pleonazm: jako że wrogiem w wojnie są kombatanci, są to zawsze „wrodzy" kombatanci. Zob. A. Szpak, *Status prawny zatrzymanych w Guantanamo Bay,* Toruń 2007, s. 79.

[691] Zob. Szerzej na ten temat J. Rusińska, *Więźniowie z Guantanamo Bay w świetle Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka* [w:] M. Półtorak, I. Topa (red.), Powszechny system ochrony praw człowieka : podsumowanie dekad, Katowice 2018, s. 165-166.

[692] Materiał dowodowy zebrany w toku śledztw międzynarodowych wykazał, że w latach 2003–2005 na terytorium Litwy, Rumunii i Polski funkcjonowały tajne ośrodki zatrzymań CIA, w których

W raportach dotyczących naruszeń praw człowieka wskazuje się również na przypadki stosowania tortur i nieludzkiego traktowania w więzieniu Abu Ghraib w Iraku, pozostającym pod kontrolą wojsk amerykańskich po interwencji zbrojnej w 2003 r. Ujawnione materiały dokumentowały przypadki przemocy fizycznej i psychicznej wobec więźniów, w tym poniżania, stosowania przymusowej nagości, bicia oraz innych form okrutnego i poniżającego traktowania[693].

Współcześnie liczne raporty organizacji międzynarodowych wskazują na utrzymywanie się praktyk tortur i nieludzkiego traktowania w różnych systemach detencyjnych na świecie, w szczególności w Syrii, w której w warunkach konfliktu zbrojnego, dokumentuje się przypadki systematycznej przemocy wobec osadzonych w ośrodkach detencji, obejmującej m.in. bicie, wymuszanie zeznań oraz przetrzymywanie w skrajnie złych warunkach[694].

Podsumowując, zakaz tortur stanowi jedną z fundamentalnych zasad współczesnego prawa międzynarodowego praw człowieka. Regulacja ta została ukształtowana zarówno w konwencjach międzynarodowych, jak i w licznych instrumentach regionalnych, które nakładają na państwa obowiązek powstrzymywania się od stosowania tortur oraz podejmowania skutecznych działań zapobiegających ich występowaniu. W konsekwencji należy uznać, że zakaz tortur posiada obecnie rangę normy bezwzględnie obowiązującej (*ius cogens*), stanowiącej jeden z podstawowych elementów ochrony godności człowieka w prawie międzynarodowym. Jednocześnie mimo jego powszechnego uznania na szczeblu międzynarodowym w praktyce nadal dochodzi do naruszeń tej zasady, szczególnie w tajnych więzieniach jak np. Guantanamo gdzie stosowanie tortur na więźniach jest powszechnie praktykowane. Nadal pozostaje więc wskazane dalsze wzmocnienie mechanizmów skutecznego egzekwowania zakazu tortur zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym.

---

torturowano szczególnie ważnych więźniów. A. Zbaraszewska, *Tajne więzienia CIA w Europie – implikacje dla Polski*, „Przegląd Strategiczny" 2017, nr 10, s. 239.

[693] Praktyki te zostały szeroko udokumentowane m.in. w raportach organizacji *Human Rights Watch,* www.hrw.org/report/2004/06/09/road-abu-ghraib (data dostępu: 22.05.2025 r.)

[694] Praktyki te są regularnie dokumentowane m.in. w raportach *Amnesty International*, które podkreślają, że stosowanie tortur w miejscach detencji pozostaje jednym z najpoważniejszych naruszeń praw człowieka we współczesnym świecie. www.amnesty.org/en/location/middle-east-and-north-africa/syria/report-syria (data dostępu: 23.05.2025 r.)

3.1.3. Prawo do godnego i humanitarnego odbywania kary pozbawienia wolności

Humanitarny (od łacińskiego *humanitas*, czyli człowieczeństwo, ludzkość) oznacza stawiający za cel dobro człowieka. Z ideą humanitaryzmu w wykonywaniu kary pozbawienia wolności wiążą się pryncypialne zasady: poszanowania godności, zakazu tortur oraz okrutnego lub poniżającego traktowania albo karania. W literaturze wskazuje się, że humanitaryzm to również zapewnienie odpowiednich warunków socjalno-bytowych więźniom. Należy w szczególności wskazać na takie kwestie jak: warunki bytowe, sanitarno-higieniczne, kulturalno- oświatowe, warunki zatrudnienia więźniów oraz kontakt ze światem zewnętrznym[695].

Należy podkreślić, że oddziaływanie karno-wykonawcze musi realizować zasadę humanitaryzmu. Wydawać by się mogło, że postulat respektowania godności więźnia przez instytucje penitencjarne jest nierealny do spełnienia w kontekście realiów wykonywania kary pozbawienia wolności, tj. w totalnej izolacji oraz samej istoty więzienia. Zasada humanitaryzmu, wprowadzona do zdehumanizowanych instytucji przez ustawodawcę, ma za zadanie stworzyć osobom pozbawionym wolności przekonanie o podmiotowym ich traktowaniu w trakcie wykonywania kary pozbawienia wolności. Rzeczywistość penitencjarno-sądowa wygląda niestety zgoła inaczej, co może być uznane za łamanie zasady humanitaryzmu w trakcie wykonywania kary pozbawienia wolności[696].

Mimo, iż zasada humanitaryzmu występuje w szeregu aktów normatywnych rangi międzynarodowej, to jednak w żadnym z nich nie została zawarta jej definicja. Takie rozwiązanie zdaniem M. Dziedzica wydaje się trafny, albowiem dynamicznie zmieniający się świat, rozwój techniczny i technologiczny, zmiany społeczne oraz przeobrażenia cywilizacyjno-kulturowe i geopolityczne uzasadniają przekonanie, że raz zdefiniowana zasada może szybko stać się nieaktualnym i bezużytecznym konstruktem teoretycznym[697].

Według A, Szymanowskiej i T. Szymanowskiego humanitaryzm stanowi ,,poszanowanie dobra człowieka, jego godności i potrzeb z uwzględnieniem sytuacji, w jakiej

---

[695] K. Chmielewski, M. Pająk, *Zasada humanitaryzmu w krajowych i międzynarodowych standardach prawa penitencjarnego*, „Adam Mickiewicz Law Review" 2015, nr 5, s. 55.

[696] M. Dziedzic, *Istota i treść zasady humanitaryzmu w prawie karnym wykonawczym,* „Prokuratura i Prawo 2023, nr 9, s. 93-94.

[697] Ibidem, s. 96.

się znajduje”[698]. Próbę sprecyzowania pojęcia humanitarnego traktowania podjęła również A. Tomporek. Autorka odniosła swoje rozważania do minimalnych potrzeb każdego człowieka ujętych z punktu widzenia normalnych standardów, przeciętnego poziomu życia w danym społeczeństwie. Zdaniem autorki, trudno jednoznacznie określić zakres potrzeb człowieka, których zaspokojenia wymaga nakaz humanitaryzmu[699].

A zatem traktowanie humanitarne to takie obchodzenie się z osobą pozbawioną wolności, które uwzględnia i respektuje pewne minimalne potrzeby każdego człowieka, odnosząc je do przeciętnych standardów danego społeczeństwa. Powyższe potrzeby znajdują swoje odzwierciedlenie w regulacjach międzynarodowych, które określają minimalne standardy ich realizacji i wyznaczają ramy humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności.

Należy zauważyć, że prawo do humanitarnego traktowania nie zostało uregulowane w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, lecz dopiero w art. 10 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, w którym wymieniono szereg pozytywnych obowiązków wobec osób pozbawionych wolności. Postanowiono, że ich traktowanie musi być współmierne do poszanowania ich człowieczeństwa i przyrodzonej godności, oskarżeni powinni być oddzieleni od osób skazanych i traktowani zgodnie ze swoim statusem prawnym, natomiast młodociani oskarżeni i skazani powinni być odseparowani od dorosłych i możliwie jak najszybciej postawieni przed sądem. System penitencjarny ma za zadanie nie tylko zapewnienie bezpieczeństwa, ale przede wszystkim poprawę i rehabilitację społeczną więźniów, przy uwzględnieniu szczególnych potrzeb młodocianych [700].

. Pakt wyraźnie akcentuje potrzebę identycznego traktowania wszystkich osób pozbawionych wolności (zarówno odbywających karę, jak i tymczasowo aresztowanych,) co wyraża się w użyciu w treści art. 10 ust. 1 terminu “każda osoba”. Zasada humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności i poszanowania godności takich osób powinna być, jak podkreślono w Komentarzu Ogólnym nr 21 z dnia 28 lipca 1982 r., stosowana bez względu na różnice wynikające z rasy, koloru skóry, płci, języka, religii, poglądów politycznych lub

---

[698] A. Szymanowska, T. Szymanowski, *Humanitaryzm w wykonywaniu kary pozbawienia wolności w Polsce,* „The Prison Systems Review” 2020, nr 107, s. 59.

[699] A. Tomporek, *Humanitaryzm w postępowaniu karnym wykonawczym* [w:] S. Lelental, B. Szczygieł (red.), X lat obowiązywania Kodeksu Karnego Wykonawczego, Białystok 2009, s. 296.

[700]Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. VII, op. cit., s. 176-177. Szerzej na ten temat P. M. Taylor, *A commentary on the International Covenant on Civil and Political Rights,* Cambridge 2020, s. 233

innych, pochodzenia narodowego lub społecznego, majątku, urodzenia bądź z jakichkolwiek innych przyczyn[701].

Naruszenie art. 10 MPPOiP w praktyce pokrywa się z zapisami szeregu innych postanowień Paktu w różnych okolicznościach[702]. Najszersza korelację zakresu zastosowania art. 10 z innymi postanowieniami Paktu zauważyć można w przypadku art. 7. Zważywszy, że zakaz tortur zawarty w art. 7 MPPOiP oraz nakaz traktowania osób pozbawionych wolności w sposób humanitarny i z poszanowaniem ich godności wynikający z art. 10 tegoż Paktu dotyczą również skazanych, powstaje problem wzajemnego stosunku tych przepisów. W tej kwestii wypowiedział się Komitet Praw Człowieka w Uwagach Ogólnych nr 20 uchwalonych 27 lipca 1982 roku[703]. Komitet przedstawił stanowisko, że przepis art. 10 ust. 1 jest swego rodzaju uzupełnieniem art. 7, jeżeli chodzi o traktowanie osób pozbawionych wolności. Podkreślono, że zakaz ustanowiony w art. 7 uzupełniony jest obowiązkiem pozytywnych działań, ustanowionym w art. 10 ust. 1 Paktu. Wskazuje się na tendencję do przyjmowania naruszeń art. 10 ust. 1 Paktu do drobniejszych w porównaniu z art. 7 uchybień w sposobie traktowania osób pozbawionych wolności[704].

W przeciwieństwie do Paktu, Europejska Konwencja Praw Człowieka nie zawiera w swojej treści bezpośrednich odniesień do zasad „traktowania w sposób humanitarny" oraz „przyrodzonej godności osoby ludzkiej". Natomiast luka ta została w praktyce wypełniona przez orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Pomimo znaczenia prawnego zasady godności w orzecznictwie ETPCz, istnieje szereg kontrargumentów i ograniczeń, które podważają twierdzenie, że godność w sposób spójny i przełomowy ogranicza władzę karną. Po pierwsze, niejasność doktrynalna dotycząca statusu godności w systemie Konwencji osłabia jej praktyczną wykonalność, bowiem Trybunał często powołuje się na godność w uzasadnieniach wyroków, to nie jest ona wymieniona *expressis verbis* w tekście EKPCz. Prowadzi to do niespójności orzecznictwa, w którym godność pełni raczej funkcję retoryczną niż stanowi jasny standard prawny. Po drugie, problemy z wdrażaniem orzeczeń na poziomie krajowym

---

[701] Zob. [w:] T. Jasudowicz, *Wspólny standard...,* op. cit., Wyd. I, s. 92-93.

[702] np. z art. 6, gdy warunki w więzieniach są surowe i zagrażają życiu, na przykład z powodu przeludnienia, złej jakości pożywienia, złych warunków sanitarnych lub braku opieki medycznej; art. 9, gdy przemoc między więźniami lub ataki ze strony funkcjonariuszy prowadzą do utraty bezpieczeństwa osobistego czy z art. 18, przy narzucaniu niekorzystnych warunków detencji wobec osób o określonych przekonaniach, na przykład świadków Jehowy więzionych za odmowę obowiązkowej służby wojskowej;

[703] Tekst polski [w:] T. Jasudowicz, *Wspólny standard...,* op. cit., Wyd. I, s. 79-79.

[704] Ibidem. Zob. także B. G. Szczygieł, *Społeczna readaptacja…,* op. cit., s. 54.

ograniczają skuteczność decyzji opartych na godności. Przykładowo, część państw członkowskich opierała się zniesieniu lub reformie kar dożywotniego więzienia bez możliwości zwolnienia czy reżimów izolacji, mimo krytyki ETPCz. Pokazuje to ograniczoną siłę przymusu ETPCz, zwłaszcza gdy jego wyroki stoją w sprzeczności z krajową polityką karną lub populizmem penalnym[705].

Mimo iż prawo do humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności nie zostało wprost wyrażone w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, to jednak podobne gwarancje znalazły się w innych regionalnych systemach ochrony praw człowieka. Przykładem art. 5 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, który wprowadza obowiązek traktowania wszystkich osób pozbawionych wolności „z poszanowaniem godności człowieka". Konwencja używa określenia „pozbawiony wolności", a nie „aresztowany", co oznacza, że przepisy dotyczą zarówno aresztu sądowego, pobytu w zakładzie psychiatrycznym, jak i innych form pozbawienia wolności[706]. Kolejne postanowienia artykułu 5 dotyczą prawa osób pozbawionych wolności do separacji według statusu skazania lub aresztu tymczasowego oraz wieku, a także określają resocjalizację i rehabilitację jako jedyne prawnie dopuszczalne cele pozbawienia wolności. Z kolei art. 5 ust. 6 Konwencji, stanowi, że kara polegająca na pozbawieniu wolności powinna mieć na celu poprawę i społeczną readaptację więźniów[707].

Podobnie art. 20 Arabskiej Karcie Praw Człowieka z 2004 r stanowi, że osoby pozbawione wolności powinny być traktowane w sposób humanitarny, z poszanowaniem ich godności, a osoby tymczasowo aresztowane muszą być wyraźnie oddzielone od skazanych i traktowane zgodnie ze swoim statusem nieukaranych. podkreśla także, że celem systemu penitencjarnego jest nie tylko wymierzanie kary, lecz przede wszystkim resocjalizacja oraz przygotowanie skazanych do ponownego życia w społeczeństwie[708].

Należy dodać, że zasady humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności zostały sprecyzowane również w dokumentach prawa miękkiego, w których podkreśla się, że wszystkie osoby aresztowane lub uwięzione traktowane będą z szacunkiem wynikającym z ich przyrodzonej godności i wartości jako istot ludzkich. W przeciwieństwie do regulacji ogólnych, standardy *soft law* koncentrują się na konkretnych problemach związanych z zapewnieniem

---

[705] M. Nowak*, Torture: An Expert's Confrontation with an Everyday Evil,* Philadelphia 2018, s. 120-125.
[706] L. Hennebel, H. Tigroudja*, The American Convention...,* op. cit., s. 228.
[707] H. J. Bartsch, *Zakaz stosowania tortur i złego traktowania w europejskim systemie ochronnym* [w:] J. Skupiński (red.), Standardy praw człowieka a polskie prawo karne, Warszawa 1995, s. 279.
[708] Zob. [w:] „Studia Prawnicze KUL" 2007, nr 1, s. 157.

humanitarnych warunków odbywania kary. Na wstępie, osoby pozbawione wolności mają prawo do zakwaterowania w warunkach zapewniających prywatność, bezpieczeństwo oraz minimalne standardy higieniczne i klimatyczne. Pomieszczenia powinny umożliwiać dostęp do naturalnego światła i świeżego powietrza, a w razie potrzeby – sztuczną wentylację i oświetlenie. Osadzeni powinni być grupowani według wieku, płci i statusu prawnego w sposób chroniący ich bezpieczeństwo i godność, przy jednoczesnej możliwości wyboru współlokatora tam, gdzie jest to właściwe (pkt 12-17 Reguł Nelsona Mandeli, pkt 17-18 Europejskich Reguł Więziennych)

Ponadto każda osoba przebywająca w zakładzie karnym ma prawo do utrzymania higieny osobistej, co obejmuje regularny dostęp do wody, środków do mycia oraz możliwości kąpieli lub prysznica. Osadzeni powinni dysponować odzieżą odpowiednią do klimatu i niezawstydzającą, a także czystą pościelą (pkt 18-21 Reguł Nelsona Mandeli, pkt 19 - 21 Europejskich Reguł Więziennych, pkt 12 Amerykańskich Zasad i Dobrych Praktyk)

Szczególna uwaga poświęcana jest potrzebom zapewnieniu potrzeb sanitarnych kobiet, w tym bezpłatne podpaski higieniczne oraz regularne zaopatrzenie w wodę do osobistej pielęgnacji dzieci i kobiet, w szczególności kobiet zajmujących się gotowaniem oraz kobiet w ciąży, karmiących piersią lub miesiączkujących (pkt 4-5 Reguł z Bankoku)

Osadzeni mają także prawo do regularnych posiłków dostosowanych do ich wieku, stanu zdrowia, diety religijnej lub kulturowej oraz rodzaju wykonywanej pracy. Posiłki muszą być przygotowywane higienicznie, a woda pitna powinna być stale dostępna. W przypadku szczególnych potrzeb medycznych, dieta powinna być modyfikowana odpowiednio do zaleceń lekarza (pkt 22 Reguł Nelsona Mandeli, pkt 21-23 Europejskich Reguł Więziennych, pkt 11 Amerykańskich Zasad i Dobrych Praktyk)

Kolejnym obowiązkiem państwa jest zapewnienie, aby miejsca pozbawienia wolności nie były przeludnione i funkcjonowały w granicach ustalonej pojemności. W przypadku przekroczenia maksymalnej liczby osadzonych państwo jest zobowiązane do natychmiastowego podjęcia działań zaradczych, ustalenia odpowiedzialności organów dopuszczających przeludnienie oraz wprowadzenia środków zapobiegających powtórzeniu się takiej sytuacji. Osoby pozbawione wolności, ich przedstawiciele oraz organizacje pozarządowe mają prawo weryfikować dane dotyczące pojemności i zajętości placówek oraz uczestniczyć w procedurach kontrolnych, w tym przy udziale niezależnych ekspertów.Na przykład Europejski Komitet ds. Zapobiegania Torturom i Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu określił minimalne wymogi przestrzeni przypadającej na jednego osadzonego. W

przypadku cel jednoosobowych powierzchnia ta powinna wynosić co najmniej 6 m², nie licząc pomieszczenia sanitarnego, natomiast w celach wieloosobowych – 4 m² na osobę, również bez wliczania w pełni wydzielonego pomieszczenia sanitarnego. Dodatkowo wszystkie cele powinny mieć co najmniej 2 m szerokości i 2,5 m wysokości, co ma zapewnić przestrzeganie standardów humanitarnych i minimalnych warunków bytowych[709].

Wydaje się zatem, że regulacje *soft law* uwzględniają kluczowe potrzeby osób pozbawionych wolności, zapewniając poszanowanie ich godności w warunkach penitencjarnych, a tym samym stanowią istotne uzupełnienie standardów humanitarnego traktowania tej grupy osób przewidzianych w niektórych konwencjach międzynarodowych.

Również analiza orzecznictwa regionalnych trybunałów międzynarodowych w tym zakresie prowadzi do wniosku, że osobom pozbawionym wolności przysługuje prawo do przebywania w warunkach humanitarnych, obejmujących dostęp do odpowiedniego oświetlenia i wentylacji, czystych i suchych cel, wystarczającej liczby miejsc do spania, zapewnienie toalet, możliwość swobodnego poruszania się oraz dostęp do pożywienia o właściwej jakości. Niezapewnienie tych warunków może być kwalifikowane jako nieludzkie lub poniżające traktowanie[710].

Ponadto należy zauważyć, że zasada humanitaryzmu stanowi trzon i istotę regulacji prawnych odnoszących się do jeńców wojennych. Jest to jednak humanitaryzm rozumiany szerzej niż w przypadku uregulowań z zakresu praw człowieka, prawo humanitarne bowiem nie zabrania użycia przemocy, przy czy może być ona stosowana tylko w takim zakresie, który jest niezbędny do osiągnięcia celu konfliktu zbrojnego, jakim jest osłabienie militarne przeciwnika[711].

Nakaz humanitarnego traktowania jeńców wojennych rodzi po stronie państwa za trzymującego szereg obowiązków pozytywnych, m.in. konieczność zapewnienia im odpowiednich warunków bytowych. Zgodnie z art. 19 III KG osoby zatrzymane muszą być

---

[709] A. Nawój - Śleszyński, *Przeludnienie więzień w Polsce - przyczyny, następstwa i możliwości przeciwdziałania*, Łódź 2013, s. 51.

[710] L. Brodowski, *Zakaz tortur, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania w kontekście ekstradycji - zagadnienia wybrane na tle orzecznictwa ETPC* [w:] B. Kuźniak, M. Ingelević-Citak (red.), Ius cogens, soft law. Dwa bieguny prawa międzynarodowego publicznego, Kraków 2017, s. 154-155. Zob. szerzej na ten temat rozdział V niniejszej pracy doktorskiej.

[711] M. Marcinko, *Obiektywizm w przestrzeganiu międzynarodowego prawa humanitarnego jako gwarant humanitaryzmu w konfliktach zbrojnych,* [w:] E. Cała-Wacinkiewicz, A. Kozłowski, B. Krzan, J. Nowakowska-Małusecka, A. Przyborowska-Klimczak, W. Sz. Staszewski, I. Wrońska (red.), Prawo międzynarodowe...., op. cit., s. 218.

w jak najkrótszym czasie po wzięciu do niewoli ewakuowane do obozów położonych w bezpiecznej odległości od strefy walk. Dystans ten jest zależny od rodzaju walk i położenia linii frontu. Poza wszelką dyskusją jest natomiast fakt, że jeńcy powinni znajdować się na terenie, który jest daleko od ostrzału. Ewakuacja musi być przeprowadzana w warunkach humanitarnych (art. 20 III KG). Z obowiązkiem zapewnienia bezpieczeństwa jeńców wojennych związany jest także art. 23 III KG, który zakazuje ich wykorzystywania w celu ochrony własnych wojsk (używanie jeńców jako tzw. ludzkich tarcz). III KG reguluje także kwestie zakwaterowania, wyżywienia oraz odzieży osób zatrzymanych. Przystosowanie zakwaterowania jeńców do standardów obowiązujących we własnych siłach zbrojnych jest wymogiem minimalnym. Art. 25 III KG w szczegółowy sposób określa warunki zakwaterowania, np. odpowiednie zabezpieczenie przed wilgocią, ogrzewanie pomieszczeń, zabezpieczenia przeciwpożarowe i oddzielne lokale sypialne dla jeńców kobiet i dzieci. Z kolei art. 26 III KG nakazuje zapewnienie jeńcom odpowiednich racji żywnościowych[712].

Mimo obowiązywania szeregu dokumentów międzynarodowych, które zawierają postulaty humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności, optymizmem nie napawają informacje, które można znaleźć m. in.w raportach ONZ. Około 60 % państw świata ma systemy więzienne działające na poziomie co najmniej 100 % swojej nominalnej pojemności, a w 1 na 5 krajów wskaźnik ten przekracza 150 %, co negatywnie wpływa na warunki bytowe osadzonych, ograniczając dostęp do odpowiedniego zakwaterowania, higieny, wyżywienia i opieki zdrowotnej. W wielu więzieniach na świecie brak jest podstawowych środków higieny, co skutkuje infestacją pasożytami skórnymi, takimi jak wszy czy świerzb, oraz utrudnionym utrzymaniem czystości odzieży i pościeli. Problemy te są szczególnie nasilone w ośrodkach penitencjarnych w Afryce i na Bliskim Wschodzie, gdzie więźniowie mają ograniczony dostęp do czystej wody i odpowiednich warunków sanitarnych. W konsekwencji notuje się epidemie chorób skóry i pogorszenie ogólnego stanu zdrowia osadzonych[713].

Reasumując, prawo do humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności jest uregulowane tylko w niektórych konwencjach międzynarodowych m .in. w Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka oraz Arabskiej Karcie Praw Człowieka. Należy przy tym zauważyć, że obie Konwencje zawierają regulacje, odnoszące się do humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności, zbieżne z art. 10 Międzynarodowego Paktu Praw

---

[712] Zob. [w:] M. Flemming, *Międzynarodowe prawo...,* Wyd. IV, op. cit., s. 273-275.

[713] www.link.springer.com/article/10.1186 (data dostępu: 08.03.2025 r.)

Obywatelskich i Politycznych. Oznacza to, że w międzynarodowym prawie praw człowieka prawo do humanitarnego traktowania zostało uregulowane w sposób podobny, wskazując na obowiązek traktowania osób pozbawionych wolności z poszanowaniem ich godności. Największym mankamentem pozostaje jednak brak wyraźnego uregulowania tego prawa w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej oraz Afrykańskiej Karcie Praw Człowieka i Ludów, gdzie ochrona ta wynika raczej pośrednio z zakazu tortur oraz nieludzkiego lub poniżającego traktowania.

Z kolei normy *soft law* precyzują szczegółowe obowiązki państwa wobec osób pozbawionych wolności, w tym zapewnienie odpowiednich warunków bytowych, higieny, wyżywienia czy odzieży oraz uwzględnienie szczególnych potrzeb kobiet pozbawionych wolności. pomimo powyższych regulacji, w praktyce w wielu regionach świata – szczególnie w niektórych państwach Afryki i na Bliskim Wschodzie – standardy humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności są systematycznie naruszane.

W tym kontekście należy zgodzić się należy z poglądem wyrażonym przez A. Bałandynowicza, który stwierdził, że obraz niekorzystnych zmian psychospołecznych charakteryzujący kondycję więźniów w następstwie długoterminowej izolacji więziennej zwraca uwagę na konieczność humanizowania systemu odpowiedzialności karnej. Prawo represyjne wywołujące nieodwracalne zmiany w centralnym układzie nerwowym więźniów nie ma nic wspólnego z dolegliwością i odwetem jako istotowymi komponentami kary kryminalnej[714].

3.1.4. Prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego

W procesie resocjalizacji bardzo istotne jest podtrzymywanie kontaktów z rodziną oraz światem zewnętrznym. Kontakty z rodziną służyć mają przede wszystkim utrzymaniu więzi skazanego z jego rodziną, aby ta ułatwiła jemu readaptację społeczną po wyjściu na wolność[715].

---

[714] A. Bałandynowicz, *Niedoskonałe prawo* [w:] A. Kryniecka (red.), Filozofia Marii Szyszkowskiej,, Białystok 2012, s. 386. Zob. także E. Pindel, *Podtrzymywanie więzi rodzinnych w warunkach izolacji*, „Probacja" 2011, nr 1, s. 92. Zob. Także S. Bębas, *Rodzinne uwarunkowania resocjalizacji więźniów* [w:] F. Kozaczuk (red.), Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych, Rzeszów 2009, s. 187.

[715] Ł. Roman, R. Kubiak, J. Mieciński, *Rodzina jako czynnik wspierający oddziaływania resocjalizujące wobec osób pozbawionych wolności w zakładzie karnym, „*Law. Education. Security" 2023, nr 12, s. 174-175.

Dokonując analizy zagadnienia wpływu realizacji prawa skazanych do kontaktu ze światem zewnętrznym na proces społecznej readaptacji, należy zaznaczyć, że stanowi ona jedno z zasadniczych działań ograniczających negatywny wpływ izolacji, na który mogą się składać m.in. zaburzenia emocjonalne, nerwice, zaburzenia w sferze seksualnej czy nawet choroby psychiczne. Utrzymywanie kontaktu przez skazanych z ich rodzinami oraz osobami bliskimi, podtrzymywanie więzi z nimi, ma zatem niezwykle istotne znaczenie dla poprawnego przebiegu procesu resocjalizacji penitencjarnej oraz jej końcowego efektu[716].

Kontakty więźniów z rodziną - czy szerzej, ze światem zewnętrznym - wraz z przyjęciem do instytucji penitencjarnej ulegają w sposób naturalny istotnemu ograniczeniu. Do tradycyjnych form kontaktów ze światem zewnętrznym zalicza się kontakty bezpośrednie (osobiste) oraz pośrednie (korespondencyjne), przy czym każda z tych form kontaktów może być realizowana w różny sposób, z różną częstotliwością oraz w różnych warunkach. Jak zauważa B. Gronowska stosowna polityka „przepustkowa" z zakładu karnego stwarzałaby największe szanse na rekonstrukcję oraz utrzymywanie więzi rodzinnych osób pozbawionych wolności. Jest to oferta nie mająca swej konkurencji w obrębie środków oddziaływania penitencjarnego, gdyż jako jedyna pozwala wyjść kontaktom rodzinnym poza obręb sztucznie nadchronnego środowiska instytucji detencyjnych. Efektem uzyskania przez więźnia przepustki jest to, że wszelkie jego kontakty na zewnątrz odbywają się w warunkach w pełni naturalnych i - co więcej - bez jakiejkolwiek formy zinstytucjonalizowanej kontroli. Jak już wspomniano utrzymywanie przez więźniów kontaktów z bliskimi im osobami również może przybierać formę kontaktów pośrednich, a więc korespondencyjnych. Chodzi przy tym o szeroko rozumianą korespondencję, poczynając od tradycyjnych listów, po możliwość prowadzenia rozmów telefonicznych[717].

Choć ograniczenie kontaktów osób pozbawionych wolności ze światem zewnętrznym stanowi naturalną konsekwencję izolacyjnego charakteru kary pozbawienia wolności, ograniczenia te nie mają charakteru dowolnego. Zakres i warunki utrzymywania kontaktów osób pozbawionych wolności ze światem zewnętrznym podlegają gwarancjom wynikającym z prawa międzynarodowego praw człowieka, które zapewniają poszanowanie

---

[716] H. Machel, *Rodzina skazanego jako współuczestnik jego resocjalizacji penitencjarnej, readaptacji i reintegracji społecznej,* „Resocjalizacja Polska" 2014, nr 7, s. 45.

[717] B. Gronowska*, Poszanowanie życia rodzinnego osób pozbawionych wolności z perspektywy europejskich standardów ochrony praw człowieka* [w:] T. Jasudowicz (red.), Prawa rodziny - prawa w rodzinie, w świetle standardów międzynarodowych : materiały krajowej konferencji naukowej, Toruń, 22-23 X 1998 r., Toruń 1999, s. 211-216.

prawa do życia prywatnego i rodzinnego.

Analizę międzynarodowych gwarancji ochrony prawa do życia prywatnego i rodzinnego osób pozbawionych wolności należy rozpocząć od art. 12 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, który stanowi ochronę przed arbitralnymi naruszeniami prywatności, życia rodzinnego, domu i korespondencji oraz przed atakami na honor i dobre imię. Prawo to należy odczytywać zgodnie z postanowieniami wynikającymi z art. 29 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, który nakłada ograniczenia na korzystanie z praw i wolności, proklamowanymi w tym dokumencie[718].

Z kolei art. 17 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych powiela w dużej mierze treść art. 12 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, jednak w przeciwieństwie do tego dokumentu nie zakazuje wyłącznie "arbitralnej ingerencji", ale również ingerencji "bezprawnej". Stanowi on ochronę następujących wartości: prywatności, domu, korespondencji, oraz honoru i dobrego mienia. Do ochrony przed zakazanymi zachowaniami ze strony państwa, osób fizycznych i prawnych uprawniona jest każda jednostka. Art. 17 nakłada także na państwo obowiązek przyjęcia regulacji zakazujących naruszeń i ataków na określone w nim dobra, jak również ich ochronę. Art. Ten nie zakłada nieograniczonej ochrony prawa do prywatności, dopuszczając możliwość ingerencji państwa w tę sferę życia jednostki[719].

Jeżeli chodzi o regionalne systemy ochrony praw człowieka to w europejskim systemie ochrony praw człowieka art. 8 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka oraz art. 7 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej, zapewniają wszystkim ludziom ochronę życia prywatnego, rodzinnego, domowego i korespondencji. W przeciwieństwie do art 12 PDPCZ i art. 17 MPPOiP, w niniejszych regulacjach nie objęto ochroną honoru i dobrego imienia. Zasadniczym celem artykułu 8 Europejskiej Konwencji jest ochroną jednostki przed arbitralnym działaniem państwa[720]. Standard ten powinien gwarantować nienaruszalność sfery prywatności jednostki zarówno w odniesieniu do relacji z państwem, jak i innymi jednostkami[721]. Na państwie ciąży

---

[718] A. Czubik, *Prawo do prywatności. Wpływ amerykańskich koncepcji i rozwiązań prawnych na prawo międzynarodowe,* Kraków 2013, s. 243-244.

[719] Ibidem, s. 266.

[720] A. Jakuszewicz, *Problematyka pochówków oraz kultu zmarłych w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* [w:] J. Gołaczyński, J. Mazurkiewicz, J. Turłukowski, D. Karkut (red.), Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane, Wrocław 2015, s. 342-343.

[721] M. Pryciak, *Prawo do prywatności* [w:] M. Sadowski i P. Szymaniec (red.), Prawa człowieka: idea, instytucje, krytyka, Wrocław 2010, s. 22

też pozytywny obowiązek skutecznej ochrony życia rodzinnego, życia prywatnego, domu i korespondencji. Państwo, wykonując obowiązki pozytywne, zobowiązane jest działać z należytą starannością[722].

Prawo to nie ma charakteru absolutnego. Art. 8 ust. 2 Europejskiej Konwencji zakłada m.in. możliwość ingerencji władzy publicznej z zastrzeżeniem, że może ona nastąpić jedynie w wypadkach określonych ustawą i niezbędnych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób. W ten sposób określono ramy dopuszczalnych ograniczeń prywatności, warunkując je spełnieniem wymienionych tam przesłanek, ich celem i koniecznością w społeczności demokratycznej[723].

Z kolei zgodnie z art. 11 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka nikt nie może być obiektem samowolnej lub niewłaściwej ingerencji w jego życie prywatne, rodzinne, mir domowy, korespondencję albo bezprawnych ataków na jego honor lub reputację. Ponadto art. 17 ust. 1 Konwencji uznaje rodzinę za podstawową wspólnotę i „fundamentalną jednostkę grupową" każdego społeczeństwa[724]. W związku z powyższym, Państwo ma wobec rodziny zobowiązania negatywne i pozytywne. Zobowiązanie negatywne oznacza przede wszystkim, że państwo nie może ingerować w rodzinę i małżeństwo. Jeżeli chodzi o zobowiązania pozytywne, to państwo musi chronić rodzinę, co wymaga przyjęcia pozytywnych środków w celu zapewnienia ochrony jednostki rodzinnej przed ingerencją osób prywatnych lub instytucji państwowych. Rodzina może być dotknięta szczególnymi okolicznościami, takimi jak pozbawienie wolności lub służba wojskowa członka rodziny. Nawet w przypadku detencji rodzina istnieje nadal i musi być chroniona. Państwo musi ułatwiać i regulować kontakt więźniów z rodziną[725].

W porównaniu z Międzynarodowym Paktem Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Europejską Konwencją Praw Człowieka „prawa rodziny" w Amerykańskiej Konwencji mają specjalny status. Artykuł 17 jest jednym z praw niepodlegających derogacji,

---

[722] E. H. Morawska, *Standardy ochrony praw człowieka na przykładzie wyroków ETPCz w sprawach przeciwko Polsce,* „Na wokandzie" 2011, nr 10, s. 18.

[723] P. Chabier, A. Kwieciński, *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka a prawo do korespondencji skazanego i tymczasowo aresztowanego*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego" 2013, t. 29, s. 147-148.

[724] Zob. treść wymienionych artykułów [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 293-295.

[725] L. Hennebel, H. Tigroudja*, The American Convention...,* op. cit., s. 373.

wymienionych w artykule 27 ust. 2 Konwencji. Oznacza to, że nawet w sytuacjach wojny, zagrożenia publicznego lub innych sytuacjach nadzwyczajnych zagrażających niezależności i bezpieczeństwu państwa, przepis ten nie może zostać zawieszony. Podkreśla to znaczenie rodziny dla twórców Konwencji oraz fakt, że zawieszenie takich praw nie byłoby pomocą dla państwa w radzeniu sobie z sytuacją kryzysową[726].

Należy zauważyć, że również art. 18 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów koncentruje się przede wszystkim na ochronie rodziny jako podstawowej jednostki społecznej, nakładając na państwo obowiązek zapewnienia jej ochrony. Przepis ten nie rozszerza praw jednostki o ochronę prywatności, korespondencji czy życia osobistego w sposób analogiczny np. do art. 8 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, co wskazuje na bardziej ograniczony zakres ochrony w porównaniu z europejskimi standardami. Zgodnie z art. 18 Afrykańskiej Karty, rodzina powinna być naturalną jednostką i podstawą społeczeństwa. Państwo ma obowiązek wspierać rodzinę, która jest strażnikiem wartości moralnych i tradycyjnych uznawanych przez społeczność. Artykuł ten nakłada zarówno pozytywne, jak i negatywne zobowiązania na państwo w tym, w zakresie zobowiązań pozytywnych, wspieranie rodziny w zaspokajaniu jej potrzeb i interesów oraz ochrona tej instytucji przed jakimikolwiek nadużyciami ze strony własnych urzędników i organów państwa oraz osób trzecich. Oznacza to, że nie może być arbitralnej ani bezprawnej ingerencji w rodzinę. Zobowiązanie negatywne polega na powstrzymaniu się od naruszania praw i interesów rodziny[727].

Natomiast analizując regulacje Arabskiej Karty Praw Człowieka z 2004 r., można stwierdzić, że nie odbiega ona od uniwersalnych ani europejskich standardów w zakresie uregulowania prawa do prywatności oraz życia rodzinnego. Art. 21 Karty gwarantuje każdej osobie ochronę przed arbitralną lub bezprawną ingerencją w życie prywatne, rodzinne, mieszkanie i korespondencję oraz przed bezprawnymi atakami na godność i reputację. Ponadto zapewnia prawo do skutecznej ochrony prawnej w przypadku takich naruszeń, podkreślając fundamentalny charakter prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego jako podstawowego elementu ochrony jednostki w systemie prawa międzynarodowego[728].

Międzynarodowe regulacje w zakresie ochrony praw człowieka tworzą zbiór norm prawa powszechnego, które gwarantują ochronę życia prywatnego i rodzinnego, choć

---

[726] Ibidem.

[727] R. Murray, *The African Charter...,* op. cit., s. 150.

[728] E. Ryter, *Prawo do prywatności więźniów w polskim systemie penitencjarnym na tle międzynarodowych standardów wykonywania kary pozbawienia wolności,* Łódź 2023, 121-122.

poszczególne akty różnią się zakresem tych gwarancji. Należy przy tym zauważyć, że akty te odnoszą gwarancje ochrony życia prywatnego i rodzinnego do wszystkich osób, w tym osób pozbawionych wolności. Ochrona ta ma charakter powszechny, jednak nie jest absolutna - w wyjątkowych sytuacjach przewidzianych prawem międzynarodowym, takich jak zagrożenie bezpieczeństwa państwa, lub porządku publicznego, państwa mogą wprowadzać ograniczenia.

Uzupełnieniem podstawowych regulacji międzynarodowego prawa praw człowieka są akty *soft law.* Określone w nich standardy zawierają wskazania dotyczące poszanowania prywatności, życia rodzinnego więźniów, wzmacniając ochronę praw człowieka w praktyce penitencjarnej i służąc jako przewodnik interpretacyjny dla państw przy stosowaniu derogacji. Co istotne, w Regułach Nelsona Mandeli z 2015 r. i Europejskich Regułach Więziennych z 2006 r. akcentuje się – mającą polepszyć warunki więzienne, w tym wpłynąć na lepsze zachowanie prawa do prywatności – potrzebę przestrzegania codziennych zasad takich jak:

– możliwość przebywania w więzieniu usytuowanym możliwie najbliżej miejsca zamieszkania rodziny osadzonego (zgodnie z pkt 17.1 Europejskich Reguł Więziennych i pkt 59 Reguł Nelsona Mandeli)

– zapewnienie w możliwie najwyższym stopniu prywatności poprzez takie urządzenie cel, aby możliwe było poszanowanie godności ludzkiej (zgodnie z pkt 18.1 Europejskich Reguł Więziennych i pkt 12–17 Reguł Nelsona Mandeli)

– możliwość pojedynczego przebywania w celach w porze nocnej (zgodnie z pkt 18.5 Europejskich Reguł Więziennych i pkt 12 Reguł Nelsona Mandeli)

– możliwość podjęcia zatrudnienia w celu pożytecznego spędzania czasu w izolacji (zgodnie z pkt 26.1 Europejskich Reguł Więziennych i pkt 96–103 Reguł Nelsona Mandeli)

– możliwość korzystania z ruchu na świeżym powietrzu (zgodnie z pkt 27.1 Europejskich Reguł Więziennych i pkt 23 Reguł Nelsona Mandeli)

– możliwość podnoszenia poziomu wiedzy poprzez uczestnictwo w zajęciach edukacyjnych (zgodnie z pkt 28.1 Europejskich Reguł Więziennych i pkt 104 Reguł Nelsona Mandeli)[729].

[729] Zob. szerzej na ten temat E. Ryter, *Prawo do prywatności więźniów w polskim systemie penitencjarnym na tle międzynarodowych standardów wykonywania kary pozbawienia wolności,* Łódź 2023, s. 107-123.

Co ważne, należy umożliwić skazanym możliwość komunikowania się ze światem zewnętrznym za pomocą środków komunikacji, takich jak korespondencja czy kontakt telefoniczny (zgodnie z pkt 24.1 Europejskich Reguł Więziennych i pkt 58 Reguł Nelsona Mandeli oraz pkt 17 Amerykańskich Zasad i Dobrych Praktyk) Porozumiewanie się dotyczy kontaktu z rodziną, innymi osobami, a także z przedstawicielami organizacji zewnętrznych oraz odwiedzin tychże osób. Jedną z najważniejszych form utrzymywania kontaktów przez skazanych są widzenia, z uwagi na możliwość bezpośrednich kontaktów z bliskimi i ze światem zewnętrznym. Sposób wizyt winien pozwalać więźniom na utrzymywanie i rozwijanie więzi rodzinnych w normalny sposób – „tak jak tylko jest to możliwe". Tak otwarte podejście do możliwości komunikowania się nie oznacza jednak, że jest ona nieograniczona. Ograniczenia są dopuszczalne z uwagi na utrzymanie porządku i bezpieczeństwa, zapobieganie przestępstwom karnym oraz ochronę ofiar przestępstwa. Muszą one jednak spełniać warunek utrzymania minimalnego kontaktu[730].

Wskazuje się również, że należy udzielić skazanemu przepustki w sytuacji choroby osoby bliskiej lub jej śmierci. Zezwolenie na odwiedziny chorego lub pożegnanie zmarłego może być warunkowane eskortą lub jej brakiem. Przesłanki udzielenia przepustek „losowych" zostały poszerzone o pojemną i niedookreśloną kategorię „innych względów humanitarnych". Tak więc należeć mogą do nich również zdarzenia niemające charakteru przykrego, jak chociażby narodziny dziecka[731].

Także w Rekomendacji Komitetu Ministrów RE Nr R (82) 16 z skierowanej do państw członkowskich dotyczącą czasowego opuszczania więzienia, przyjętej w dniu 24 września 1984 r.[732] Komitet dostrzegając istotną rolę czasowego opuszczenia zakładu karnego w ułatwieniu readaptacji społecznej więźniów, zaleca stosowanie przepustek w możliwie jak najszerszym zakresie z powodów zdrowotnych, edukacyjnych, zawodowych, rodzinnych i innych. Przy czym twórcy Rekomendacji nie wprowadzają żadnych ograniczeń co do kategorii skazanych, ani też co do odbycia pewnej części kary czy częstotliwości zezwoleń. Wręcz przeciwnie zalecają udzielanie zezwoleń w jak najwcześniejszej fazie wykonywania kary i z możliwie jak największą częstotliwością. Tylko w przypadku więźniów odbywających karę pozbawienia wolności w zakładach karnych typu zamkniętego zwracają uwagę na konieczność

[730] A. Hulak, *Kontakty skazanych ze światem zewnętrznym jako element procesu społecznej readaptacji,* „Problemy Prawa Karnego" 2021, nr 2, s. 7-8
[731] A. Ornowska, I. Zduńskim *Resocjalizacja Penitencjarna. Zarys problematyki*, Bydgoszcz 2014, s. 223.
[732] Tekst polski [w:] „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2011, nr 72-73, s. 323-324.

zapewnienia bezpieczeństwa publicznego, zalecając rozważenie możliwości udzielenia zezwolenia przy zastosowaniu środków bezpieczeństwa[733].

Komitet Ministrów Rady Europy przyjął również rekomendacje dotyczące poszczególnych grup więźniów m. in. cudzoziemców[734]. Skazany cudzoziemiec, jak już wspomniano, ma prawo do widzeń z urzędnikiem konsularnym. Administracja zakładu karnego powinna zaś poinformować skazanego o możliwości kontaktów z władzami konsularnymi i formach pomocy, jakiej może oczekiwać. Natomiast gdy skazany otrzyma przepustkę istotne jest zagwarantowanie skazane mu środków na utrzymanie poza zakładem karnym, zwłaszcza gdy nie ma rodziny w kraju w którym odbywa karę, czy znajomych, którzy udzielili by mu niezbędnej pomocy[735].

Kwestie kontaktów z rodziną są szczególnie istotne dla osób, które przebywają w więzieniu dożywotnio lub długoterminowo. Tej problematyce Komitet Ministrów RE poświęcił Rekomendację z 2003 r., w której dostrzega, że istota kar długoterminowych wiąże się z potrzebą zapewnienia bezpieczeństwa nie inaczej, jak tylko przez izolację – odcięcie od wolności i dostępu do różnie limitowanych dóbr. W tej długotrwałej izolacji nie chodzi jednak ani o odwet, ani o poczucie sprawiedliwości, ani o wykluczenie czy eliminację. Jej celem jest przygotowanie do zwolnienia. Wskazał jednak na konieczność podjęcia szczegółowych działań w celu zapobieżenia rozpadowi więzi rodzinnych tych kategorii osób. Co więcej, zdaniem Komitetu przeciwdziałać temu rozpadowi mają konkretne działania, do których zaliczono konieczność umieszczenia więźnia w zakładzie karnym położonym możliwie jak najbliżej miejsca zamieszkania najbliższych lub członków rodziny oraz zapewnienie, w miarę możliwości, jak najczęstszych i możliwie najbardziej prywatnych kontaktów poprzez listy, rozmowy telefoniczne czy wizyty[736].

---

[733] G. Szczygieł, *Rekomendacja Nr R (82) 16 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich o czasowym opuszczaniu więzienia. Komentarz,* „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2011, nr 72-73, s. 325.

[734] Zob. m. in. Rekomendację Nr R (84) 12 dotycząca więźniów cudzoziemców przyjętą przez Komitet Ministrów RE w dniu 21 czerwca 1984 r. [w:] Ibidem, s. 175-182;

[735] Zob. szerzej na ten temat A. Wedeł-Domaradzka, *Prawo do kontaktów z rodziną osób aresztowanych oraz odbywających karę pozbawienia wolności — rozważania na tle standardów soft law oraz art. 8 EKPC*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego 2016, nr 7, s. 301–318. Zob. także G. Szczygieł, *Rekomendacja Nr R (84) 12 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotycząca więźniów cudzoziemców. Komentarz*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2011, nr 72-73, s. 183-188.

[736] Rekomendacja (2003) 23 o wykonywaniu przez administracje więzienne kary dożywotniego pozbawienia wolności oraz innych długoterminowych kar pozbawienia wolności przyjęta przez Komitet Ministrów RE w dniu w 9 października 2003 r. [w] „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2011, nr 72-73, s. 111-122. Zob. szerzej w tym temacie A. Kosyło, E. Dawidziuk, M. Niełaczna, *Dożywotnie*

Należy także wskazać, w odniesieniu do tematyki wykonywania kary pozbawienia wolności przez kobiety, na Rezolucję 1663 (2009) Kobiety w więzieniu, przyjętą przez Zgromadzenie Parlamentarne RE w dniu 28 kwietnia 2009 r. W punkcie 9 Rezolucji zwraca się uwagę na kwestie związane z wykonywaniem kary pozbawienia wolności w stosunku do kobiet matek lub kobiet ciężarnych. M. in. postuluje się, aby w przypadku tych kobiet, wobec których nie było alternatywnych rozwiązań niż zastosowanie tymczasowego aresztowania, stworzono jak najkorzystniejsze warunku dla kobiety w stanie ciąży, nadto zwrócono uwagę na sytuację, w której gdy niemowlęta i małe dzieci przebywające z matką w więzieniu muszą zostać od niej oddzielone, to należy zapewnić stopniowe rozdzielanie matek i dzieci, tak aby proces ten był jak najmniej bolesny i dolegliwy; czy też powinno się zadbać o to, aby kobiety odbywały karę w takich jednostkach, które znajdują się w rozsądnej odległości od miejsca zamieszkania ich rodzin[737]. Jak zauważyła B. Stańdo-Kawecka Rezolucja wskazuje na to, że sformułowane w niej zalecenia opierają się na wynikach badań empirycznych na temat sytuacji kobiet-więźniarek w poszczególnych krajach europejskich. W świetle badań stwierdzono, że specyficzne potrzeby kobiet pozbawionych wolności nie ograniczają się do potrzeb higienicznych, i tych związanych z ciążą i karmieniem, natomiast mają znacznie szerszy wymiar psychologiczny i społeczny[738].

Również ze stanowiska reprezentowanego przez Europejski Trybunał Praw Człowieka w swoim orzecznictwie należy wnioskować, że osobom pozbawionym wolności przysługuje prawo do poszanowania życia rodzinnego przez umożliwienie im przez władze utrzymywania kontaktu z najbliższą rodziną. Wszelkie ograniczenia w tym zakresie muszą być zgodne z prawem, służyć uprawnionemu celowi i być proporcjonalne, zgodnie z wymogami art. 8 ust. 2 EKPCz. Przykładem może być orzeczenie ETPCz w sprawie *Horych przeciwko Polsce*, w którym Trybunał uznał, że nadmierne ograniczenie kontaktów więźnia z rodziną naruszało jego prawo do życia rodzinnego[739].

---

więzienie na wokandzie Trybunału Strasburskiego, Warszawa 2020. s. 23-32 oraz T. Szymanowski, *Rekomendacja (2003) 23 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich o wykonywaniu przez administracje więzienne kary dożywotniego pozbawienia wolności oraz innych długoterminowych kar pozbawienia wolności. Komentarz,* „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2011, nr 72-73, s. 123-126.

[737] Tekst [w:] „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2011, nr 72–73 s. 153-160. Zob. szerzej na ten temat J. Ryter, *Standardy wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet w ciąży oraz matek z dziećmi w polskim systemie penitencjarnym*, Łódź 2023, s. 123-132.

[738] B. Stańdo-Kawecka, *Rezolucja 1663 (2009). Komentarz,* „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2011, nr 72–73 s. 161–166.

[739] Wyrok ETPCz w sprawie *Horych przeciwko Polsce* z dnia 17 kwietnia 2012 r, skarga nr 13621/08. Tekst wyroku dostępny na stronie: hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r.)

Należy zauważyć, że jednym z istotnych problemów w praktyce funkcjonowania zakładów karnych pozostają nadal ograniczone możliwości utrzymywania bezpośrednich kontaktów z rodziną, w szczególności w zakresie liczby i częstotliwości widzeń. Ograniczenia te wynikają często z uwarunkowań organizacyjnych, względów bezpieczeństwa jednostek penitencjarnych czy też znacznej odległości miejsca odbywania kary od miejsca zamieszkania najbliższych. W ostatnich latach dodatkowym czynnikiem ograniczającym możliwość kontaktów osobistych była również sytuacja epidemiczna związana z pandemią COVID-19, kiedy w wielu państwach wprowadzono czasowe ograniczenia lub całkowite zawieszenie widzeń w zakładach karnych w celu ochrony zdrowia osadzonych i personelu. W związku z rozwojem technologii coraz częściej wskazuje się jednak na alternatywne formy utrzymywania kontaktu z rodziną, w tym komunikację z wykorzystaniem internetu[740]. W praktyce w niektórych państwach europejskich, takich jak Szwecja czy Norwegia, więźniowie mają dostęp do internetu w określonym zakresie, a w innych wprowadzono rozwiązania umożliwiające tzw. wirtualne widzenia, np. z wykorzystaniem komunikatorów internetowych[741].

Na marginesie powyższych rozważań, należy wskazać, że również jeńcom wojennym przysługuje prawo kontaktu ze światem zewnętrznym. W odpowiedzi na te wyzwania międzynarodowe prawo humanitarne wprowadziło odrębne regulacje, które mają na celu zapewnienie jeńcom wojennym i internowanym cywilom ochronę ich życia prywatnego i rodzinnego. W momencie dostania się do niewoli są uprawnieni do wysłania kart zarówno z informacją dla rodziny, jak i do Centralnego Biura Informacji o jeńcach wojennych. Przysługuje im również prawo wysłania dwóch listów i czterech kart pocztowych i mogą też otrzymywać listy i paczki od rodzin lub bliskich. Paczki takie mogą zawierać ubrania, książki i żywność oraz pieniądze. Obowiązek dostarczania paczek obciąża państwo, które jeńców zatrzymało[742]. Jeżeli mocarstwo zatrzymujące uzna za konieczne ograniczenie korespondencji, to powinno zezwolić co najmniej na wysyłanie w okresie miesięcznym 2 listów i 4 kart, sporządzonych w miarę możności według wzorów, załączonych do III KG. Istotne przepisy zawiera także art. 120 ust. 2 III KG, zgodnie z którym świadectwa zgonu wszystkich jeńców wojennych zmarłych

---

[740] M. Mazur, *Prawo osób pozbawionych wolności do Internetu,* „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2015, nr 89, s. 87–91.

[741] M. Kądziołka, *Wpływ orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka na prawo do kontaktu ze światem zewnętrznym osób pozbawionych wolności w polskich jednostkach penitencjarnych*, „Acta Iuridica Resoviensia"2024, nr 1, s. 76

[742] P. Łubiński, *Status kombatanta…,* op. cit., s. 201.

w niewoli lub wykazy poświadczone na zgodność przez odpowiedzialnego oficera będą przesłane w najkrótszym terminie do krajowego Centralnego Biura Informacji o jeńcach wojennych. Świadectwa i wykazy powinny zawierać dane dotyczące tożsamości, jak również datę i miejsce zgonu, przyczynę zgonu, miejsce i datę pochowania oraz wszelkie informacje konieczne dla rozpoznania grobów[743].

Z kolei IV Konwencja Genewska zawiera gwarancje dotyczące zapewnienia kontaktu z rodziną dla internowanych osób cywilnych. Jej art. 25 stanowi, że każda osoba znajdująca się we władzy strony w konflikcie będzie mogła przesyłać członkom swej rodziny wiadomości o charakterze ściśle rodzinnym i będzie mogła otrzymywać tego rodzaju wiadomości. Rolą Centralnego Biura Informacji może być ułatwienie przekazywania takich wiadomości w sytuacji, gdy jest ono utrudnione lub uniemożliwione (rolę tę w praktyce spełnia Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża). Analogicznie do III KG, świadectwa zgonu wszystkich internowanych osób cywilnych będą należycie sporządzone i rejestrowane, a następnie przesyłane w najkrótszym terminie do Krajowego Biura Informacji[744].

Podsumowując, jeżeli chodzi o prawo osób pozbawionych wolności do kontaktu ze światem zewnętrznym, to należy zauważyć, że podstawowe akty międzynarodowego prawa praw człowieka odnoszą gwarancje ochrony życia prywatnego i rodzinnego do wszystkich osób, w tym osób pozbawionych wolności. Ochrona ta ma charakter powszechny, jednak nie jest absolutna - w wyjątkowych sytuacjach przewidzianych prawem międzynarodowym, takich jak zagrożenie bezpieczeństwa państwa, lub porządku publicznego, państwa mogą wprowadzać ograniczenia. Jednocześnie standardy określone w aktach *soft law*, wyznaczają szczegółowe wskazania dotyczące poszanowania prywatności, życia rodzinnego więźniów. Zgodnie z nimi, należy umożliwić skazanym możliwość komunikowania się ze światem zewnętrznym za pomocą środków komunikacji, takich jak korespondencja czy kontakt telefoniczny. Ponadto regulacje te uwzględniają szczególne potrzeby kontaktu ze światem zewnętrznym w odniesieniu do poszczególnych grup osadzonych: cudzoziemców, nieletnich, tymczasowo aresztowanych, skazanych na dożywocie oraz kobiet.

---

[743] Zob. [w:] M. Flemming, *Międzynarodowe prawo...,* Wyd. IV, op. cit., s. 296 oraz A. Szpak, *Amerykańska praktyka renditions jako współczesny przykład wymuszonych zaginięć*, „Studia Prawnicze" 2009, nr 1-2, s. 189

[744]Zob. [w:] Ibidem, s. 319.

3.1.5. Wolność myśli, sumienia i wyznania

Każdemu człowiekowi, także osobie pozbawionej wolności, przysługuje prawo do wolności religijnej. Wiara stanowi dla wielu więźniów źródło pocieszenia, nadziei i siły wewnętrznej w trudnych warunkach zamknięcia. Możliwość praktykowania swojej religii w więzieniu pozwala zachować poczucie tożsamości, a także wspiera proces rehabilitacji.

Ogólne ramy prawne wolności religijnej, można odnaleźć w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Artykuł 18 Deklaracji gwarantuje każdemu człowiekowi prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania. Prawo to obejmuje zarówno możliwość zmiany swojego wyznania lub przekonań religijnych, jak i swobodę wyrażania ich wobec innych osób lub w formie publicznej i prywatnej. Obejmuje to m.in. nauczanie, praktykowanie religii, uczestnictwo w kultach oraz przestrzeganie związanych z wyznaniem zwyczajów i obyczajów. Użyte w PDPCz pojęcia takie jak „sumienie" czy „religia" nie zostały w niej zdefiniowane, gdyż uznano je za niebudzące wątpliwości i niewymagające definicji legalnych. Deklaracja przyjęła szerokie rozumienie wolności sumienia i religii w aspekcie pozytywnym. Wolność ta obejmuje zarówno wewnętrzną sferę przekonań światopoglądowych, jak i jej zewnętrzne przejawy[745].

Standard wolności religijnej, uregulowano także w art. 18 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, który rozszerza postanowienia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka o prawo do posiadania, zmiany, a także swobodnego uzewnętrzniania religii lub wierzeń poprzez nauczanie, uprawianie kultu, uczestniczenie w obrzędach oraz praktykowanie. W art. 18 ust. 2 Pakt rozszerza postanowienia Deklaracji przez zakaz przymusu wobec kogokolwiek w zakresie wolności posiadania, jak i przyjmowania, wyznania i przekonań według własnego wyboru. Dodatkowo zapewnia on w art. 18 ust. 4 rodzicom (opiekunom prawnym) ochronę ich wolności do zapewnienia dzieciom wychowania religijnego a także moralnego zgodnego z własnymi przekonaniami[746].

Jednocześnie z ust. 3 art. 18 Paktu wynika, że wolność religii i przekonań nie ma charakteru absolutnego w zakresie jej uzewnętrzniania, gdyż państwo może wprowadzać ograniczenia tej wolności wyłącznie w przypadkach przewidzianych ustawą oraz koniecznych

---

[745] W. Kudła, *Analiza formalnych czynników limitowania wolności religijnej we współczesnym świecie* [w:] M. Bielecki (red.), Ograniczenia wolności religijnej w przestrzeni publicznej, Tom 1, Warszawa 2024, s. 157-158.

[746] Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. VII, op. cit., s. 179-180.

dla ochrony bezpieczeństwa publicznego, porządku, zdrowia, moralności lub praw i wolności innych osób. Oznacza to, że ingerencja władz publicznych w sferę uzewnętrzniania religii musi mieć charakter wyjątkowy, proporcjonalny i uzasadniony ochroną wartości o szczególnym znaczeniu społecznym[747].

Rozwinięcie zasad wyrażonych w ust. 3 art. 18 MPPOiP znajduje się w Uwagach Ogólnych Komitetu Praw Człowieka nr 22, przyjętych w dniu 20 lipca 1993 r. Uwagi Ogólne poświęcają dużo miejsca ograniczeniom wolności manifestowania przekonań lub religii. Ograniczenia te, przewidziane przez prawo, muszą podlegać ścisłej interpretacji i nie są dopuszczalne ograniczenia na innych podstawach, niż wymienione w przepisach. Dla przedmiotu niniejszej pracy istotna jest wskazówka interpretacyjna, w myśl której osoby już podlegające pewnym ograniczeniom określonym przez prawo, jak więźniowie, nadal korzystają z prawa do manifestowania swojej religii lub przekonań w najpełniejszym zakresie, dającym się pogodzić ze szczególnym charakterem ich ograniczenia. Sprawozdania Państw-Stron powinny zawierać informacje co do pełnego zakresu i skutków ograniczeń na podstawie art. 18 pkt 3 MPPOiP, tak w płaszczyźnie prawa, jak też jego stosowania w specyficznych okolicznościach[748].

Również art. 9 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka gwarantuje prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania każdemu człowiekowi. Ochrona prawa do wolności religijnej, mającego swe źródło w niezbywalnej godności człowieka, nie może być jednak ograniczona do kręgu obywateli danego państwa. Państwo jest zobowiązane zagwarantować to prawo każdemu, kto znajduje się pod jego rzeczywistą władzą i odpowiedzialnością[749].

Obowiązki pozytywne wynikające z art. 9 zobowiązują przede wszystkim państwo do ustanowienia regulacji krajowych umożliwiających praktykowanie i uzewnętrznianie religii. Państwo musi także zapewnić skuteczne poszanowanie wolności religii oraz możliwość koegzystowania w granicach swojej jurysdykcji różnych religii lub konkurujących grup religijnych. Na obowiązki pozytywne w tym zakresie należy patrzeć szeroko, z uwzględnieniem interesów mniejszości religijnych. Na państwie spoczywa także obowiązek neutralności i bezstronności wobec religii. W realizacji tych, często trudnych do pogodzenia obowiązków, państwo musi wykazać się dużą ostrożnością, ze względu na szczególny charakter wolności

---

[747] S. Meler, *Prawo więźniów do wolności religijnej*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2003, nr 38–39, s. 64

[748] Tekst polski [w:] T. Jasudowicz, *Wspólny standard*…, op. cit., s. 376-380.

[749] K. Warchołowski, *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności,* Lublin 2004, s. 74.

wynikającej z art. 9 oraz jej znaczenie dla demokratycznego społeczeństwa[750].

Z art. 9 EKPCz wynikają również prawa negatywne, w szczególności wolność niewyznawania ani niepraktykowania żadnej religii. Również wolność manifestowania swoich przekonań religijnych zawiera aspekt negatywny, a więc prawo jednostki do tego, aby nie była zmuszana do manifestowania swojej wiary lub przekonań religijnych albo do działania, z którego można wywnioskować, że posiada lub nie takie czy inne przekonania[751].

W kontekście zakresu przedmiotowego wolności religijnej niezwykle istotne jest także wskazanie na możliwość ograniczenia tej wolności oraz na przesłanki uzasadniające taką decyzję władzy publicznej. W ust. 2 art. 9 EKPCz jednoznacznie wskazano, że wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań religijnych może podlegać tylko takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i konieczne w społeczeństwie demokratycznym ze względu na interesy bezpieczeństwa publicznego, ochronę porządku publicznego, zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób[752].

Natomiast zgodnie z art. 10 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej, każdy człowiek ma prawo do wolności myśli, sumienia i religii, w tym do zmiany swojego wyznania lub przekonań oraz do ich wyrażania indywidualnie lub wspólnie z innymi, zarówno publicznie, jak i prywatnie. Prawo to obejmuje również praktykowanie kultu, uczestnictwo w obrzędach, nauczanie oraz uprawianie swojej religii. Na szczególne podkreślenie zasługuje ust. 2 art. 10 Karty, który *expressis verbis* uznaje prawo do odmowy działania sprzecznego z własnym sumieniem, zgodnie z ustawami krajowymi regulującymi korzystanie z tego prawa. Wobec dotychczasowej ochrony jest to nowa gwarancja wyrażona w europejskim systemie praw człowieka, wskazująca na proces precyzowania praw i wolności jednostki[753]. Prawa i wolności zawarte w Karcie powinny być interpretowane w świetle wyjaśnień dołączonych do Karty[754]. Wyjaśnienia potwierdzają, że art. 10 Karty ma taki sam zakres i znaczenie jak art. 9 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, tym samym

---

750 A. Łopatka, *Prawo do wolności, myśli, sumienia i religii,* Warszawa 1995, s. 74-77.

751 K. Sitnik, K. Mrozek, *Prawo skazanych do korzystania z wolności religijne*j, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2011, nr 4, s. 211

752 K. Drewniowska, *Granica między wolnością sumienia i wyznania a laickością państwa na przykładzie noszenia chusty islamskiej w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Zeszyt Studencki Kół Naukowych Wydziału Prawa i Administracji UAM", 2020, nr 10, s. 44-45.

753 K. Orzeszyna, *Klauzula sumienia jako gwarancja realizacji prawa do wolności sumienia,* „Medyczna Wokanda" 2017, nr 9, s. 25.

754 Zob. Wyjaśnienia dotyczące Karty Praw Podstawowych, z 14 grudnia 2007 r, Dz. Urz. UE C 303. Tekst polski [w:] J. Barcz, *Podstawy prawne...,* op. cit., s. 467-498.

zaś należy uwzględniać przy interpretacji wolności sumienia i wyznania art. 9 ust. 2 Konwencji dotyczący możliwości ograniczenia tej wolności[755].

Inną organizacją europejską zajmującą się przeciwdziałaniem dyskryminacji ze względu na religię lub przekonania jest OBWE. W Akcie Końcowym KBWE, w zasadzie VII, wpisano zobowiązanie do poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności, łącznie z wolnością myśli, sumienia, religii lub przekonań[756]. Prawo do wolności myśli, sumienia i religii zostało także potwierdzone w późniejszych dokumentach pokonferencyjnych KBWE (OBWE), jednak nie poświęcono w nich szczególnej uwagi realizacji tych praw przez osoby pozbawione wolności[757].

Na poziomie regionalnym wolność religijna jest zagwarantowana również w Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka z 1969 r.[758], Afrykańskiej Karcie Praw Człowieka i Ludów z 1981 r.[759] oraz Arabskiej Karcie Praw Człowieka z 2004 r.[760]. W przypadku AKPCz jej art. 12 ust. 1 potwierdza prawo każdego do wolności sumienia i religii, precyzując, że obejmuje ono wolność zachowania lub zmiany swojej religii lub przekonań. Ponadto wolność ta obejmuje również prawo do wyznawania lub szerzenia swojej religii lub przekonań, publicznie lub prywatnie, indywidualnie lub zbiorowo. Z kolei, państwa-strony mają negatywny obowiązek, czyli obowiązek nieingerencji w tę wolności oraz, podobnie jak w przypadku innych praw i wolności chronionych przez AKPCz, mają również pozytywny obowiązek, zapewnienia ochrony tej wolności, zwłaszcza przed ingerencją osób prywatnych. Treść tych pozytywnych obowiązków jest jednak słabo rozwinięta w orzecznictwie ATPCz[761].

Ponadto ust. 2 art. 12 AKPCz stanowi, że wolności zachowania lub zmiany religii lub przekonań nie można ograniczać. Natomiast ust. 3 art. 12 stanowi, że wolność przejawiania swojej religii i przekonań może podlegać ograniczeniom przewidzianym w ustawie i koniecznym w celu ochrony takich dóbr jak bezpieczeństwo publiczne, porządek, zdrowie lub

---

[755] Ibidem, s. 473-474.
[756] Zob. M. Flemming, *Międzynarodowe prawo…,* Wyd. IV, op. cit., s. 85-86.
[757] M. in. w Paryskiej Karcie Nowej Europy, przyjętej podczas trwającego 19–21 listopada 1990 r. w Paryżu szczytu KBWE, potwierdzono podstawowy katalog praw i wolności jednostki, w tym prawo do wolności myśli, sumienia, religii lub przekonań. Zob. [w:] A. Bieńczyk-Missala, *Międzynarodowa ochrona praw…,*Wyd. I, op. cit., s. 428-431. Zob. szerzej na ten temat T. Astramowicz-Leyk, Y. Turchyn, *Ochrona prawna wolności myśli, sumienia i wyznania,* „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2023, nr 2, s. 200.
[758] Zob. art. 12 [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 293.
[759] Zob. art. 8 [w;] Ibidem, s. 326.
[760] Zob. art. 30 [w:] „Studia Prawnicze KUL" 2007, nr 1, s. 158-159.
[761] M. A. Nowak, M. A. Nowak, *Deprivation of liberty does not mean deprivation of liberties*, Oxford 2012, s. 510

moralność, albo praw i wolności innych osób[762].

Z kolei w Afrykańskiej Karcie Praw Człowieka, prawo to jest uregulowane w art. 8 w sposób bardzo lakoniczny. Przepis ten nie zawiera wyraźnego odniesienia do manifestowania swojej religii, prawa do zmiany religii, ani do wykonywania tych wolności wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie. Prawo do posiadania przekonań religijnych jest prawem absolutnym, natomiast prawo do działania zgodnie z tymi przekonaniami nie ma charakteru absolutnego, a art. 8 stanowi, że takie ograniczenia muszą być „zgodne z prawem i porządkiem publicznym". Tak więc Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów w znacznie węższym stopniu niż MPPOiP oraz EKPCz i AKPCz gwarantuje jednostce wolność myśli , sumienia, religii lub przekonania[763].

W art. 30 Arabskiej Karty Praw Człowieka z 2004 r. przyznaje również każdemu prawo do wolności myśli, sumienia i religii i stwierdzając jednocześnie, że ograniczenia w wykonywaniu tych wolności mogą być nakładane jedynie zgodnie z prawem i bez dyskryminacji między jednostkami. Karta przyznaje każdemu także prawo do wyboru religii. Punkt sporny dotyczy jednak prawa osoby do zmiany religii. Chociaż wydaje się, że zgodnie z art. 30 Karty każdy powinien mieć prawo także do zmiany religii, w społeczności muzułmańskiej uważane jest to prawo za zdradę. Apostazja w islamie jest jednym z powodów, dla których przewiduje się karę śmierci, oznacza bowiem nie tylko zdradę Boga i religii islamskiej, ale także zdradę narodu, rodziny, przyjaciół, grupy etnicznej, zespołu i społeczeństwa. Jak w przypadku każdej legislacji globalnej, islam przewiduje surowe sankcje dla zdrajcy lub apostaty[764].

Porównanie sposobu wyrażenia wolności myśli, sumienia i religii w podstawowych traktatach systemu uniwersalnego (art. 18 ust. Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych) i europejskiego (art. 9 ust. 1 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, art. 10 Karty Praw Podstawowych) prowadzi do ogólnego wniosku o praktycznej zbieżności tych regulacji – normy Europejskiej Konwencji Praw Człowieka odwzorowują postanowienia Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych w tym zakresie, z kolei norma zawarta w art. 10 Kacie Praw Podstawowych była wzorowana na art. 9 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Podobnie art. 30 Arabskiej Karty Praw Człowieka. Zbieżność z wzorcem wytyczonym w art. 18 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i

---

[762] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 293.
[763] A. Łopatka, *Jednostka. Jej..,* op. cit., s. 124.
[764] J. Mao, A. Gady, *Arab Charter…,* op. cit., s. 427-431.

Politycznych jest mniejsza w przypadku Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, w której mowa o „wolności sumienia i religii" (osobno o „wolności myśli i wypowiedzi" (art. 13), natomiast Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów używa formuły „wolność sumienia, wyznania i swobodnego praktykowania religii" (art. 8) nie wspominając o wolności myśli[765].

Należy zgodzić się z T. Jasudowiczem, że niejednolitość sformułowania analizowanej wolności pośrednio przemawia za uznaniem prawnej autonomii jej poszczególnych elementów, tj. wolności myśli, wolności sumienia oraz wolności religii. Za taką autonomizacją składników przemawia także klauzula limitacyjna, która ogranicza zakres zastosowania wyłącznie do wolności uzewnętrzniania wyznania lub przekonań religijnych, wykluczając zatem w ingerencję władzy publicznej w sferze wolności myśli i wolności sumienia oraz w wewnętrznej sferze wolności religii. Z punktu widzenia limitacji korzystania z tej wolności nie mamy do czynienia z prawem absolutnym w całości jako substancji chronionej, lecz z rozwarstwieniem na jej krąg wewnętrzny wykluczający ingerencję władzy publicznej oraz jej zewnętrzną manifestację, która takiej ingerencji nie wyklucza i podlega klauzuli limitacyjnej[766].

Należy zauważyć, że międzynarodowe konwencje dotyczące ochrony praw człowieka mają charakter powszechny, co oznacza, że gwarancje wolności sumienia i religii odnoszą się do wszystkich osób. Nie precyzują one jednak sposobów praktycznej realizacji tych praw w warunkach zakładu karnego czy aresztu śledczego. Lukę tę wypełniają stosowne regulacje zawarte w regułach postępowania ze skazanymi, opracowane przez społeczność międzynarodową[767].

Zgodnie z nimi, wolność myśli, sumienia i wyznania więźniów powinna być szanowana (pkt 2 Reguł Nelsona Mandeli, pkt 29.1 Europejskich Reguł Więziennych). Rygor więzienny na tyle, na ile to możliwe, pozwala więźniom na praktykowanie ich religii i wyznań, uczestniczenie w nabożeństwach lub spotkaniach prowadzonych przez zaaprobowanych przedstawicieli tych religii lub wyznań, przyjmowanie wizyt duszpasterskich składanych przez przedstawicieli takich religii i wyznań oraz posiadanie książek lub literatury z ich zakresu (pkt 65 Reguł Nelsona Mandeli, pkt 29.2 Europejskich Reguł Więziennych oraz pkt 15

---

[765]M. Balcerzak, *Międzynarodowe standardy ochrony wolności religijnej – analiza systemowa* [w:] M. Bielecki (red.), Ograniczenia wolności…, op. cit., s. 84-85.

[766] T. Jasudowicz, *Wolność myśli, sumienia, religii i przekonań* [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski (red.), Prawa człowieka i ich ochrona, Wyd. II, Toruń 2010, s. 375-376.

[767] A. Kwieciński, *Podstawy prawne realizacji prawa do wolności religijnej w warunkach izolacji penitencjarnej* „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji" 2015, nr 2, s. 253.

Amerykańskich Zasad i Dobrych Praktyk). Warto zauważyć, że po raz pierwszy w zaleceniach pojawiło się tak dobitnie podkreślone znaczenie szacunku dla osoby uwięzionej w zakresie realizacji jej praw religijnych, chociaż wprowadzono także ograniczenia w wykonywaniu praktyk religijnych w zależności od rygorów więziennych[768].

Należy dodać, że w europejskich i amerykańskich standardach traktowania pozbawionych wolności dużą wagę przykłada się do sprawy wyżywienia odpowiadającego wymaganiom religijnym (pkt 22.1 Europejskich Reguł Więziennych, pkt 11.1 Amerykańskich Zasad i Dobrych Praktyk) czego nie uwzględniono w normach porządku uniwersalnego[769].

Z kolei wykładnia pkt 92 Reguł Nelsona Mandeli prowadzi do konkluzji, iż duszpasterstwo więzienne jest traktowane przez twórców tego aktu jako forma resocjalizacji penitencjarnej. Od takiego postrzegania kwestii pomocy duchowej dystansują się natomiast przepisy Europejskich Reguł Więziennych z 2006 r. i Amerykańskich Zasad i Dobrych Praktyk z 2008 r[770].

Ponadto niniejsze reguły postępowania z osobami pozbawionymi wolności, zobowiązują administrację do zapewnienia infrastruktury dla aktywności duchowej, kształtującej i wzbogacającej osobowość konkretnej jednostki. Obowiązki administracji więziennej dotyczące zapewnienia realizacji potrzeb duchowych nie są automatyczne; w pewnych indywidualnych sytuacjach administracja ma prawo dokonać niezbędnego ograniczenia. Dopuszczalne ograniczenia nie będą miały jednak racjonalnego uzasadnienia w odniesieniu do takich sfer aktywności religijnej więźniów, jak dostęp do niezbędnej literatury czy konieczność zachowania wymogów dietetycznych dyktowanych praktyką religijną. Przy czym doktryna rozróżnia obowiązki negatywne administracji związane z zapewnieniem więźniom realizacji wolności sumienia i wyznania (nieingerowanie w posiadanie literatury religijnej czy uczestnictwo w nabożeństwach i spotkaniach religijnych) oraz obowiązki pozytywne polegające na umożliwieniu realizacji tego prawa przez więźniów (ustanowienie kanonicznego przedstawiciela wyznania więźniów, w miarę możliwości na pełnym etacie). Wraz z zatwierdzeniem przedstawiciel wyznania powinien mieć zapewnioną możliwość regularnego wykonywania praktyk religijnych dla wszystkich zainteresowanych oraz składania

---

[768] J. Nikołajew, *Reguły Minimalne…,* op. cit., s. 122-123

[769] Z. Lasocik, *Praktyki religijne więźniów,* Warszawa 1993, s. 58-59

[770] G. A. Skrobotowicz, *Wybrane regulacje prawne normujące pozycję oraz rolę kościołów i związków wyznaniowych w procesie wykonywania kary pozbawienia wolności,* „Kościół i Prawo" 2022, nr 11, s. 149.

na osobności wizyt duszpasterskich, w indywidualnie uzasadnionych przypadkach[771].

Również Europejski Trybunał Praw Człowieka w swoim orzecznictwie potwierdza, że osobom pozbawionym wolności przysługuje prawo do uczestniczenia w praktykach religijnych, do szerokiego poszanowania ich wyznania, w tym wymogów żywieniowych ich religii, dostępu do świętych ksiąg, dostępu do uczestnictwa w spotkaniach religijnych i do otrzymywania wizyt duszpasterskich, które w warunkach penitencjarnych przybierają szczególny charakter, bowiem obowiązkiem państwa bowiem jest stworzenie wszystkim więźniom, możliwość uczestniczenia w nabożeństwach i kontaktu z duchownymi. Specyfika miejsca może jednak uzasadniać występowanie ograniczeń np. odnośnie stroju czy obowiązku pracy, odmowy dostarczania książek określonego typu lub szczególnego typu jedzenia[772].

Prawo do swobody wyznania i praktyk religijnych jest gwarantowane także osobom pozbawionym wolności podczas konfliktów zbrojnych. Obecnie kwestie te szczegółowo regulują III Konwencja Genewska dotycząca jeńców wojennych oraz IV Konwencja Genewska dotycząca ludności cywilnej, które zapewniają jeńcom wojennym oraz internowanym osobom cywilnym tę swobodę wyznania i praktyk religijnych. Może być ona jednak realizowana jedynie przy zapewnieniu kontaktu z kapelanami, czyli osobami uprawnionymi przez władze danego państwa do niesienia posługi religijnej. Kapelani, na tych samych zasadach co personel medyczny, podlegają jedynie zatrzymaniu, a nie pojmaniu. Przysługuje im również ten sam status jak jeńca wojennego, czyli zespół praw minimalnych, nie mniejszych niż przysługujących jeńcom wojennym[773].

Chociaż więźniowie formalnie mogą praktykować swoją religię i korzystać z posługi duchowej, w wielu placówkach nie ma wystarczającej liczby kapelanów, by zapewnić taką opiekę wszystkim osadzonym. Badania pokazują, że w niektórych więzieniach jeden

---

[771] T. Płoski, *Wolność sumienia i wyznania w warunkach izolacji penitencjarnej,* „Studia Prawnoustrojowe" 2009, nr 9, s. 69.

[772] A. Kotowska, *Realizacja przez państwa przepisów art. 9 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka w stosunku do osób pozbawionych wolności.* [w:] R. M. Czarny, K. Spryszak (red.) Państwo i prawo wobec współczesnych wyzwań. Problemy administracji, zarządzania i ekonomii. Księga jubileuszowa Profesora Jerzego Jaskierni, Toruń 2021, s. 372. Zob. szerzej na ten temat V rozdział niniejszej pracy doktorskiej.

[773] P. Łubiński, *Status kombatanta, ochrona i uprawnienia jeńców wojennych i innych osób zatrzymanych,* [w:] Z. Falkowski, M. Marcinko (red.), Międzynarodowe prawo..., op. cit., s. 198-199.

kapelan przypada na bardzo dużą liczbę więźniów, co utrudnia udział w praktykach religijnych i dostęp do duchowego wsparcia[774].

Ponadto na forum ONZ podnoszony jest także problem pozbawiania wolności ze względu na wyznawaną religię. Do przypadków takich dochodzi w państwach autorytarnych lub w państwach wyznaniowych, w których wszystkich obowiązują wymogi określonego wyznania[775]. W takich sytuacjach trudno jest w ogóle mówić o zapewnianiu wolności religijnej osobom osadzonym – są one prześladowane i pozbawiane wolności właśnie ze względu na swe wyznanie, dlatego zapewnienie takim osadzonym np. dostępu do praktyk religijnych czy spełnienie ich religijnych wymogów żywieniowych jest wówczas konstrukcją abstrakcyjną[776].

Podsumowując, prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania jest zagwarantowane we wszystkich aktach prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka. Wolność ta nie ma jednak charakteru absolutnego. O ile wewnętrzna sfera wolności religii i sumienia pozostaje całkowicie chroniona przed ingerencją władz publicznych, o tyle zewnętrzne uzewnętrznianie religii lub przekonań może podlegać określonym ograniczeniom wynikającym z konieczności zapewnienia bezpieczeństwa, porządku oraz właściwego funkcjonowania jednostki penitencjarnej. Aby szczegółowo określić zakres tej wolności w odniesieniu do osób pozbawionych wolności, należy sięgnąć do regulacji *sofl law*, które precyzują zasady korzystania z wolności religijnej przez więźniów, w tym prawo do praktyk religijnych, posiadania przedmiotów kultu, kontaktu z duchownym czy uczestnictwa w obrzędach, a także odpowiedniego wyżywienia dostosowanego do wymogów religijnych.

3.1.6. Prawo do zawarcia małżeństwa

Instytucja małżeństwa od wieków stanowi jedną z podstawowych form organizacji życia rodzinnego i społecznego. Współcześnie jednak jej charakter i rozumienie ulegają

---

[774] Problem ten występuje także w polskich więzieniach, gdzie statystycznie jeden kapelan przypada na 1600/1800 więźniów. Zob. O. Sitarz, A. Jaworska-Wielochand, J. Hanc, *Prisoners' Opinions About Religious Practices in Polish Penitentiary Facilities: An Analysis of the Results of a Study,* „Religions" 2024, nr 15, s. 8.

[775] m.in. W Iranie, Egipcie, Iraku, Arabii Saudyjskiej czy Erytrei. www.amnesty.org.pl/egipt-tortury-arbitralne-aresztowania-i-uwiezienia-katastrofalna-sytuacja-praw-człowieka-rok-po-obaleniu-prezydenta-mursiego/ (data dostępu 12.05.2025 r.)

[776] A. Gliszczyńska-Grabias, *Prawo do poszanowania wyznania i światopoglądu osadzonego* [w:] X Seminarium Warszawskie…, op. cit., s. 123-124.

istotnym przemianom. W wielu państwach europejskich oraz w części krajów obu Ameryk małżeństwo postrzegane jest jako związek oparty na autonomii woli, równości małżonków i ochronie praw jednostki, a coraz częściej obejmuje także małżeństwa osób tej samej płci. Z kolei w części państw Afryki czy Bliskiego Wschodu instytucja małżeństwa pozostaje silnie zakorzeniona w tradycji religijnej i kulturowej, co przekłada się zarówno na model rodziny, jak i na ograniczenia dotyczące zawierania małżeństw jednopłciowych czy regulacje dotyczące wieku małżeńskiego.

Niezależnie od różnic regionalnych, małżeństwo pozostaje w prawie międzynarodowym traktowane jako element ochrony życia prywatnego i rodzinnego oraz jako instytucja wymagająca szczególnej ochrony ze strony państwa. W tym kontekście pojawia się pytanie, czy osoby pozbawione wolności, mimo ograniczeń wynikających z odbywania kary, zachowują prawo do zawarcia małżeństwa? W celu odpowiedzi na to pytanie zasadne jest zbadanie, czy w międzynarodowych standardach ochrony praw człowiek prawo do małżeństwa osób osadzonych podlega ograniczeniu, czy też pozostaje jednym z praw zachowanych mimo izolacji penitencjarnej.

Należy wskazać, że definicję rodziny zawiera art. 16 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka zawiera definicję rodziny, a podkreślając aspekt komplementarności płci w określeniu prawa mężczyzny i kobiety do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny, pozwala na zdefiniowanie małżeństwa jako związku mężczyzny i kobiety, zawieranego przez nich, bez względu na różnice rasy, narodowości lub wyznania po osiągnięciu pełnoletności[777]. Artykuł ten nie wprowadza żadnych ograniczeń w zakresie zawierania małżeństwa przez więźniów.

Z kolei Art. 23 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych wskazuje, że *nupturienci* powinni osiągnąć wiek małżeński, ale nie reguluje problematyki przesłanek wyłączających lub ograniczających prawa do zawarcia małżeństwa, czyli kwestii tak zwanych przeszkód małżeńskich. Na pierwszy rzut oka mogłoby się więc wydawać, że na gruncie omawianego przepisu ustanawianie przez prawodawcę krajowego innych przesłanek wyłączających lub ograniczających prawo do zawarcia małżeństwa, oprócz przesłanki wieku, jest niedozwolone. Biorąc jednak pod uwagę historyczny kontekst tworzenia Paktu oraz wykładnię celowościową omawianego przepisu, trudno byłoby przyjąć, że państwa-strony zamierzały uchylić istniejące przepisy krajowe regulujące problematykę przeszkód

[777] M. Kubala *Polaryzacja prawnego rozumienia pojęcia małżeństwo w międzynarodowych dokumentach praw człowieka* [w:] R. Sztychmiler, J. Krzywkowska, M. Paszkowski, Problemy małżeństwa i rodziny w prawodawstwie polskim, międzynarodowym i kanonicznym, Olsztyn 2017, s. 12-13.

małżeńskich . Należy więc przyjąć, że prawo do zawarcia małżeństwa regulowane w Pakcie nie ma absolutnego charakteru, aczkolwiek ze względu na jego fundamentalny charakter ustanawianie przez ustawodawcę krajowego przesłanek wyłączających lub ograniczających prawo do zawarcia małżeństwa może mieć miejsce jedynie wówczas, gdy jest to uzasadnione koniecznością osiągnięcia prawowitych celów. W konsekwencji państwa-strony powinny powstrzymywać się od nakładania w tej sferze nadmiernych ograniczeń, zaś wprowadzane ograniczenia powinny być formułowane i interpretowane możliwie wąsko[778]. W związku z powyższym ograniczenia dotyczące prawa do zawarcia związku małżeńskiego powinny być poddane testowi proporcjonalności.

Prawo do zawarcia małżeństwa zawarto także w art. 12 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Prawo to odnosi się do związku osób o przeciwnej płci biologicznej, Przepisy Konwencji nie zawierają wyraźnego wskazania, jak ma to miejsce np. w dokumentach ONZ, że zgoda na zawarcie małżeństwa powinna być wyrażona swobodnie. Nie oznacza to, że jakikolwiek przymus do małżeństwa jest dopuszczalny. Wynikające z Konwencji prawo do małżeństwa posiada zarówno aspekt pozytywny, polegający na prawnej możliwości poślubienia drugiej osoby, jak i aspekt negatywny, który pozwala na niewstępowanie w taki związek[779].

T. Jasudowicz zwraca uwagę, że treść art. 12 EKPCz, poza wymogiem osiągnięcia wieku małżeńskiego, nie zawiera wyraźnych przesłanek ograniczających korzystanie z prawa do zawarcia małżeństwa, a samemu przepisowi nie towarzyszy klasyczna klauzula limitacyjna. Nie oznacza to jednak, że prawo to ma charakter absolutny. Mimo że art. 12 nie przewiduje odrębnego ustępu określającego dopuszczalne ograniczenia, użycie sformułowania „zgodnie z ustawami krajowymi regulującymi korzystanie z tego prawa" wskazuje, iż państwom pozostawiono pewien margines swobody w zakresie regulowania warunków wykonywania prawa do zawarcia małżeństwa. Dotyczy to w szczególności określania skutków prawnych małżeństwa oraz regulacji odnoszących się do więzi rodzinnych. Swoboda ta nie ma jednak charakteru nieograniczonego, ponieważ czyniłoby to art. 12 zbytecznym. Ograniczenia przewidziane w prawie krajowym nie mogą bowiem naruszać samej istoty prawa do zawarcia małżeństwa ani prowadzić do jego nadmiernego ograniczenia, uniemożliwiającego rzeczywistą

---

[778] A. Jakuszewicz, *Prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny oraz prawa małżonków w świetle Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznyc*h, „Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania" 2016, t. 9, s. 121.

[779] J. Bucińska, *Ochrona instytucji małżeństwa na płaszczyźnie międzynarodowej,* Warszawa 2018, s. 12.

realizację tego prawa[780].

Prawo do zawarcia małżeństwa zostało wpisane również w art. 9 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Porównując zawartą w niej regulację do art. 12 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka można zauważyć, że w żaden sposób nie odnosi się do tego, komu gwarantowane jest prawo do zawarcia małżeństwa. Tym samym Karta, odmiennie niż Konwencja, nie nawiązuje do zasady małżeństwa monogamicznego i heteroseksualnego. Był to celowy zabieg twórców Karty, którzy mieli świadomość tego, że w porządkach prawnych państw członkowskich istnieją znaczące różnice w pojmowaniu instytucji małżeństwa, a więc stworzenie jednolitych standardów w tym zakresie byłoby zarówno niekorzystne, jak i niemożliwe (także w kontekście braku kompetencji Unii Europejskiej w dziedzinie ujednolicania materialnego prawa rodzinnego). W odniesieniu do zakresu przedmiotowego i podmiotowego prawa do zawarcia małżeństwa Karta odsyła do prawa krajowego każdego z państw członkowskich, jest ono więc określany odrębnie przez każde z nich[781].

Z kolei zgodnie z art. 17 ust. 2 Amerykańskiej Konwencji prawo mężczyzn i kobiet do zawarcia małżeństwa oraz założenia rodziny powinno być uznane, jeśli spełniają oni warunki wymagane przez prawo krajowe, o ile warunki te nie naruszają zasady niedyskryminacji ustanowionej w niniejszej Konwencji. Prawo do zawarcia małżeństwa nie ma więc charakteru absolutnego. Państwa mają swobodę w określaniu warunków dostępu do instytucji małżeństwa. Wymieniony art. nakłada na państwa trzy wymogi. Po pierwsze, warunki określone w systemie prawa krajowego nie mogą być dyskryminujące, zgodnie z brzmieniem art. 17 ust. 2. Po drugie, jedynie mężczyzna i kobieta mają prawo do zawarcia małżeństwa. Po trzecie, muszą oni być w wieku uprawniającym do zawarcia małżeństwa. Ten wymóg jest ściśle związany z zasadą swobody wyrażenia zgody, chronioną w art. 17 ust. 3[782].

W przypadku Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów można zauważyć, że jej treść nie zawiera wyraźnego odniesienia do prawa do zawarcia małżeństwa. Karta przewiduje natomiast w art. 18 ochronę rodziny jako podstawowej komórki społeczeństwa. Afrykańska Komisja Praw Człowieka i Ludów, dokonując interpretacji tego przepisu, wskazała

---

[780] T. Jasudowicz, *Prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka* „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego" 2013, nr 4, s. 21.
[781] E. Kamarad, *Zastosowanie klauzuli porządku publicznego w sprawach dotyczących zawarcia małżeństwa wybrane zagadnienia,* „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego" 2012, nr 10, s. 109.
[782] B. Liżewski, M. Myślińska, *Mechanizm ochrony…*,op. cit., s. 116.

jednak, że prawo do ochrony rodziny implikuje również prawo do zawarcia małżeństw[783]. Jednocześnie Karta nie określa szczegółowo minimalnego wieku małżeńskiego, pozostawiając tę kwestię regulacjom prawa krajowego państw członkowskich. W praktyce państw afrykańskich, zwłaszcza w regionie Afryki Subsaharyjskiej, istotnym problemem pozostaje zjawisko tzw. wczesnych małżeństw, polegające na zawieraniu małżeństw przez osoby przed osiągnięciem pełnoletności. Dane statystyczne wskazują, że w części państw tego regionu znaczny odsetek dziewcząt zawiera małżeństwo przed ukończeniem 18. roku życia, co jest powszechnie uznawane za poważny problem społeczny i prawny[784].

Z kolei w Arabskiej Karcie Praw Człowieka z 2004 r., zgodnie z jej art. 33 małżeństwo powinno opierać się na pełnej i dobrowolnej zgodzie obu stron oraz może zostać zawarte jedynie przez kobietę i mężczyznę, którzy osiągnęli wiek umożliwiający zawarcie małżeństwa zgodnie z prawem krajowym. Jednocześnie podkreśla się, że szczegółowe warunki, takie jak minimalny wiek małżeński czy prawa i obowiązki małżonków, są regulowane przez ustawodawstwa poszczególnych państw[785]. W większości państw arabskich obowiązujące prawo określa minimalny wiek zawarcia małżeństwa, najczęściej na poziomie 18 lat, co oznacza, że małżeństwa bardzo młodych dziewcząt nie są co do zasady dopuszczalne. W praktyce jednak w niektórych krajach istnieją wyjątki pozwalające na zawarcie małżeństwa przez osobę niepełnoletnią za zgodą sądu lub opiekuna prawnego, co sprawia, że przypadki takich małżeństw nadal się zdarzają[786].

Z analizy przytoczonych regulacji międzynarodowych wynika, że większość norm dotyczących prawa do zawarcia małżeństwa odsyła do prawa krajowego, co oznacza, że to państwa określają szczegółowe warunki i procedury realizacji tego prawa, w tym w przypadku osób pozbawionych wolności, przy jednoczesnym respektowaniu minimalnych standardów wynikających z konwencji.

Powyższe nie oznacza jednak, że swoboda władz krajowych w tym zakresie jest całkowicie dyskrecjonalna. Jak bowiem stwierdził Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu (Trybunał), swoboda władz krajowych musi podlegać pewnym ograniczeniom.

---

[783] Zob. pkt 94 Zasad i wytycznych dotyczących wdrażania praw ekonomicznych, społecznych i kulturalnych w Afrykańskiej Karcie Praw Człowieka i Ludów, przyjętych przez Afrykańską Komisję Praw Człowieka i Ludów w dniu 12 maja 2014 r. Tekst dokumentu: www.caselaw.ihrda.org/en/entity/ (data dostępu: 09.03.2025 r.)

[784] www.unicef.org/wca/child-marriage (data dostępu: 09.03.2025 r.)

[785] Zob. [w:] „Studia Prawnicze KUL" 2007, nr 1, s. 159.

[786] www.arabcenterdc.org/resource/child-marriage-and-female-genital-mutilation-in-the-mena-region (data dostępu: 09.03.2025 r.)

Trybunał w swoim orzecznictwie podkreślał znaczenie poszanowania „istoty" prawa chronionego. W konsekwencji regulacje krajowe nie mogą zawierać ingerencji lub ograniczeń, które prowadziłyby do faktycznego odebrania możliwości korzystania z prawa do zawarcia małżeństwa. Istotną rolę przy ocenie tego typu rozwiązań Trybunał przypisuje zasadzie proporcjonalności, w szczególności poprzez uwzględnienie tego, czy podlegająca analizie ingerencja nie cechuje się nadmierną intensywnością lub arbitralnością[787].

Na marginesie powyższych uwag należy wskazać, że Europejski Trybunał Praw Człowieka w orzeczeniach takich jak *Schalk i Kopf przeciwko Austrii* z dnia 24 czerwca 2010 r.[788] oraz *Oliari i inni przeciwko Włochom* z 21 dnia lipca 2015 r.[789] podkreślał, że ochrona życia rodzinnego w rozumieniu art. 8 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka obejmuje także związki osób tej samej płci. W konsekwencji państwa nie mogą całkowicie wyłączać tej grupy osób spod ochrony prawa do życia rodzinnego ani pozbawiać ich możliwości uzyskania prawnego uznania związku[790].

W odniesieniu do osób pozbawionych wolności należy zauważyć, że w praktyce ich prawa do zawarcia małżeństwa różnią się znacznie w zależności od państwa i systemu penitencjarnego. W większości krajów europejskich więźniowie mogą zawierać małżeństwa, choć procedura wymaga zgody administracji więziennej[791]. W innych regionach świata, takich jak Ameryka, Afryka czy państwa Bliskiego Wschodu, brak jest jednak wiarygodnych i porównywalnych statystyk w tym zakresie, co utrudnia ocenę realnej realizacji tego prawa.

Podsumowując, w większości podstawowych konwencji międzynarodowych (wyjątek stanowi Afrykańska Karta Praw Człowieka) prawo do zawarcia małżeństwa zostało uregulowane, przy czym regulacje te odnoszą się do par kobieta–mężczyzna. Wyjątek stanowi Karta Praw Podstawowych UE, która przewiduje także możliwość zawierania małżeństw

---

[787] Przykładem są sprawy: *Goodwin przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* (skarga nr 28957/95, wyrok z 11 lipca 2002 r.) oraz *Hirst przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* (nr 2) (skarga nr 24025/01, wyrok z 6 października 2005 r.). Tekst orzeczeń dostępny na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r.).

[788] Wyrok ETPCz w sprawie *Schalk i Kopf przeciwko Austrii* z dnia 24 czerwca 2010 r. ,skarga nr 30141/04. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r.).

[789] Wyrok ETPCz w sprawie *Oliari i inni przeciwko Włochom* z 21 dnia lipca 2015 r., skargi nr 18766/11 i 36030/11. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r.).

[790] M. Długosz, *Europejski system ochrony praw człowieka a zwalczanie dyskryminacji na przykładzie osób homoseksualnych* [w:] w:] J. Jaskiernia (red), Efektywność europejskiego systemu ochrony praw człowieka. Obszary analizy skuteczności europejskiego systemu ochrony praw człowieka, Toruń 2012, s. 797.

[791] www.rp.pl/prawo-karne/art40814761-slub-w-wiezieniu-rzecznik-praw-obywatelskich-alarmuje-o-problemach (data dostępu: 16.04.2025 r.)

jednopłciowych. Większość konwencji odsyła do prawa krajowego w określaniu szczegółowych warunków i procedur, w tym prawa i ograniczeń dotyczących zawarcia małżeństwa przez osoby pozbawione wolności. Wskazuje się jednak, że prawo to powinno być zgodne z minimalnymi standardami wynikającymi z norm międzynarodowych. Europejski Trybunał Praw Człowieka w swoim orzecznictwie podkreśla, że swoboda państw w regulowaniu małżeństw nie jest całkowita – wszelkie ograniczenia muszą być proporcjonalne i nie mogą uniemożliwiać korzystania z prawa do zawarcia małżeństwa. W Europie osoby pozbawione wolności mogą zawrzeć małżeństwo za zgodą administracji więziennej, podczas gdy w innych regionach świata, prawo to nie są jeszcze w pełni rozwinięte.

3.1.7. Prawo do udziału w wyborach

Osoba pozbawiona wolności, niezależnie od istniejących obecnie środków komunikacji i czerpania informacji o życiu politycznym, społecznym, kulturalnym czy każdym innym aspekcie życia, niewątpliwie traci kontakt ze społeczeństwem. Posiada jedynie możliwość obserwowania wydarzeń zachodzących w państwie i społeczeństwie, w zasadzie bez możliwości wpływania na nie. Brak udziału przez więźniów w tych sferach życia, nie wynika jednak z zakazu prawnego, a okoliczności odbywania kary pozbawienia wolności. Jedną z niewielu dziedzin życia, w zakresie których więźniowie zachowują faktyczne prawo do uczestniczenia w życiu państwa, jest sfera bezpośredniego lub pośredniego decydowania o życiu politycznym państwa czy też wspólnoty lokalnej. Chodzi tutaj przede wszystkim o możliwość brania udziału w głosowaniu w wyborach czy referendach, gdyż powszechnie stosowaną obecnie praktyką, która stanowi realizację gwarancyjnej roli zasady powszechności wyborów, jest organizowanie głosowań w zakładach karnych (więzieniach)[792].

W pierwszej kolejności należy się zastanowić, czy na gruncie prawa międzynarodowego istnieje powszechnie uznana norma zakazująca pozbawiania prawa do głosowania osób pozbawionych wolności. Rozważając tę kwestię należy zwrócić uwagę na Powszechną Deklarację Praw Człowieka która stanowiąc w art. 21 ust. 1, że „Każdy człowiek ma prawo do uczestniczenia w rządzeniu swym państwem bezpośrednio lub przez swobodnie

[792] A. Marek, *Podstawy prawa karnego i prawa wykroczeń dla studentów administracji*, Toruń 2009, s. 118-119.

wybranych przedstawicieli”[793] wydaje się nie dopuszczać wyłączenia z grona wyborców osób pozbawionych wolności.

Z kolei Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych w art. 25 gwarantuje prawo udziału w wyborach dla obywateli i zakazuje dyskryminacji z powodów, które ujęte zostały w art. 2 Paktu[794]. W Uwagach Ogólnych do art. 25 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 12 lipca 1996 r. , Komitet Praw Człowieka wyraźnie dopuszcza możliwość pozbawiania praw wyborczych więźniów, stanowiąc że „jeśli skazanie za przestępstwo stanowi podstawę do zawieszenia praw do głosowania, okres takiego zawieszenia powinien być proporcjonalny do popełnionego przestępstwa oraz orzeczonej kary”[795]. Wynika z tego, że pozbawienie praw wyborczych osób skazanych jest uzasadnionym ograniczeniem, pod warunkiem, że jest ono proporcjonalne do przestępstwa i orzeczonej za nie kary. Z powyższego można jednak wywnioskować, że niedopuszczalne jest pozbawienie prawa do głosowania więźniów na stałe, czyli również po zakończeniu przez więźniów odbywania kary pozbawienia wolności, gdyż mowa jest jedynie o zawieszeniu, a nie pozbawieniu prawa do głosowania. W komentarzu mowa jest również o tym, że „osoba pozbawiona wolności, ale nie skazana, nie może zostać pozbawiona prawa do głosowania”. Naruszeniem Paktu będzie zatem każde pozbawienie prawa do głosowania osób tymczasowo aresztowanych bez orzeczonej winy[796].

Natomiast w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, prawo do wolnych wyborów nie zostało zamieszczone w przyjętym katalogu praw i wolności, natomiast uregulowano je dopiero w Protokole Dodatkowym nr 1. Art. 3 tego Protokołu stanowi, iż „Wysokie Układające się Strony zobowiązują się przeprowadzać w rozsądnych odstępach czasu wolne wybory oparte na tajnym głosowaniu, w warunkach, które zapewnią swobodę wyrażania opinii ludności w wyborze ich ciała prawodawczego”[797]. Przytoczenie *in extenso* standardu tzw. prawa wyborczego jednostki wydaje się potrzebne ze względu na oryginalność tej regulacji, która w dość wyraźny sposób odbiega od sposobu artykulacji innych praw

---

[793] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* op. cit., s. 22-23.

[794] Bez względu na jakiekolwiek różnice, takie jak: rasa, kolor skóry, płeć, język, religia, poglądy polityczne lub inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, sytuacja majątkowa, urodzenie lub jakiekolwiek inne okoliczności. Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. VII, op. cit., s. 173.

[795] Uwagi Ogólne Komitetu Praw Człowieka nr 25 z dnia 12 lipca 1996 r. Tekst: www.refworld.org/legal/general/hrc/1996/28176 (data dostępu 16.03.2025 r.)

[796] M. Rulka, *Prawa wyborcze więźniów*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2010, nr 69, s. 97-70.

[797] Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…* Wyd. VII, op. cit., s. 226.

zawartych w EKPCz. W przypadku tego standardu uwagę zwraca zwłaszcza brak wyeksponowania prawa podmiotowego do wolnych wyborów oraz pominięcie tzw. klauzuli limitacyjnej[798] .

Problematyka prawa do demokracji i powiązana z tym prawem kwestia wolnych wyborów wolnych bardzo silnie były akcentowane w aktach OBWE (KBWE)[799]. Jednocześnie brak jest szczegółowych regulacji dotyczących realizacji tego prawa przez osoby pozbawione wolności.

Jeżeli chodzi o amerykański system ochrony praw człowieka to art. 23 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka gwarantuje się prawo każdego obywatela do wybierania i bycia wybieranym w wyborach rzetelnych, okresowo przeprowadzanych. Ust. 2 tego artykułu wyraźnie dopuszcza jednak ograniczenia wobec skazanych, co oznacza, że w ramach systemu amerykańskiego pozbawienie prawa do głosowania więźniów już skazanych jest uzasadnione, ponieważ traktowane jest jako forma kary i może być stosowane w sposób ogólny, automatyczny i powszechny[800]. Niniejsze ograniczenie nie odnosi się natomiast do osób tymczasowo aresztowanych, Komisja podkreśla, że prawo do głosowania przysługuje tym więźniom, którzy jeszcze nie zostali skazani, i państwa muszą zapewnić odpowiednie warunki do wykonywania tego prawa[801].

Z kolei Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów zawiera jedynie dość lakoniczne stwierdzenie, iż każdy obywatel będzie miał prawo do swobodnego udziału w rządzeniu własnym państwem, bezpośrednio lub za pośrednictwem przedstawicieli wybranych swobodnie, zgodnie z postanowieniami prawa (art. 13 ust. 1)[802]. Przepis ten nie określa jednak

---

[798] B. Gronowska, *Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 6 października 2005 r. w sprawie Hirst przeciwko Zjednoczonemu Królestwu (dot. prawa wyborczego osób pozbawionych wolności)*, „Prokuratura i Prawo" 2005, nr 12, s. 173.

[799] M. in. w Paryskiej Karcie Nowej Europy zawarto zapis, że zobowiązano się do „budowania, utrwalania i umacniania demokracji jako jedynego systemu rządów", podkreślając jednocześnie, że „demokratyczny rząd opiera się na woli narodu wyrażanej regularnie w wolnych i uczciwych wyborach". Zob. [w:] A. Bieńczyk-Missala, *Międzynarodowa ochrona praw…,*Wyd. I, op. cit., s. 428-431. Zob. szerzej na ten temat G. Kryszeń, *Zasada wolnych wyborów w dokumentach prawa międzynarodowego* [w:] A. Jamróz, S. Bożyk (red.), Z zagadnień współczesnych społeczeństw demokratycznych, Białystok 2006, s. 69-70 oraz G. Kryszeń, *Standardy prawne wolnych wyborów parlamentarnych*, Białystok 2007, s. 58.

[800] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 296.

[801] Raport Amerykańskiej Komisji Praw Człowieka na temat stosowania aresztu tymczasowego w Amerykach z dnia 30 grudnia 2013 (OEA/Ser.L/V/II. Doc. 46/13) www.report-pd-2013-en.doc (data dostępu: 16.11.2025 r.)

[802] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 327. Szerzej na ten temat G. Kryszeń, *Uczciwość wyborów jako zasada prawa wyborczego*, „Studia Wyborcze" 2016, t. 21, s. 20-21.

przesłanek ani zakresu dopuszczalnych ograniczeń tego prawa, w odniesieniu do osób pozbawionych wolności.

Podobnie art. 24 Arabskiej Karty Praw Człowieka gwarantuje każdemu obywatelowi prawo do udziału w życiu politycznym swojego kraju, w tym do kandydowania oraz wybierania swoich przedstawicieli w wolnych i uczciwych wyborach. Zapewnia on równość wszystkich obywateli w tym prawie i umożliwia swobodną ekspresję woli wyborczej [803] . Artykuł nie precyzuje jednak żadnych ograniczeń dotyczących osób pozbawionych wolności ani warunków, w których można by ograniczyć prawo do głosowania skazanych, pozostawiając tę kwestię do regulacji prawa krajowego.

Omawiając problematykę czynnego prawa do głosowania więźniów, warto również wskazać, że w Europejskich Regułach Więziennych z 2006 r. po raz pierwszy znalazł się przepis odnoszący się do prawa do głosowania więźniów. Przepis ten stanowi, że władze więzienne mają obowiązek zapewnić więźniom udział w wyborach, o ile takie prawo nie zostało im odebrane przez prawo krajowe (pkt 24.11). Warto także zwrócić uwagę na zalecenia płynące z Rezolucji (62) 2 Komitetu Ministrów Rady Europy– wyborcze, obywatelskie i socjalne prawa skazanych. Podkreślono w niej, że więźniowi przysługuje czynne prawo wyborcze, chyba że został on pozbawiony prawa do głosowania na mocy przepisów prawa lub orzeczenia sądu. Sam fakt pozbawienia wolności nie powinien też utrudniać więźniowi korzystania z przysługujących mu praw obywatelskich, osobiście lub przez działającego w jego imieniu przedstawiciela. Administracja penitencjarna może zakazać więźniowi korzystania z praw obywatelskich tylko wówczas, gdy wykonywanie tych praw stoi w sprzeczności z celami kary pozbawienia wolności lub ze sposobem postępowania ze skazanym. Więzień może w każdym czasie dochodzić swych praw w postępowaniu sądowym. Gdy w takim postępowaniu osadzony jest stroną, ma prawo do kontaktowania się ustnie i pisemnie z osobą uprawnioną do reprezentowania jego interesów. Wskazano także, że w celu zabezpieczenia swoich interesów więzień ma prawo do niezwłocznego złożenia pisemnego wniosku do władz ministerialnych lub podobnych organów[804].

Podobnie Europejski Trybunał Praw Człowieka w swoim orzecznictwie, m.in. w sprawie *Hirst przeciwko Wielkiej Brytanii (nr 2)* w wyroku z dnia 6 października 2005 r.,

---

[803] Zob. [w:] „Studia Prawnicze KUL" 2007, nr 1, s. 157.

[804] Rezolucja (62) 2 – Prawa wyborcze, cywilne i socjalne osób pozbawionych wolności., przyjęta przez Zastępców Komitetu Ministrów dnia 1 lutego 1962 r. [w:] „Przegląd Więziennictwa Polskiego"2011, nr 72-73, s. 195-198.

potwierdził, że automatyczny, generalny zakaz pozbawiający wszystkich osadzonych prawa do głosowania jest sprzeczny z Art. 3 Protokołu 1 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, co oznacza, że ograniczenia praw obywatelskich muszą być proporcjonalne i indywidualnie uzasadnione[805].

Należy zatem zauważyć, że normy prawa międzynarodowego wyznaczają jedynie ogólne ramy ochrony prawa do udziały w wyborach, pozostawiając państwom określony margines uznania. O tym, jak szeroki jest ten margines w odniesieniu do czynnego prawa wyborczego więźniów, decyduje jednak praktyka stosowania tych norm w porządkach krajowych. Powszechnym w Europie rozwiązaniem jest uzależnienie praw wyborczych przysługującym skazanym od rodzaju popełnionego przestępstwa i tym samym wysokości orzeczonego wyroku. Przykładowo we Włoszech wciąż osoby skazane na dożywocie mogą utracić czynne prawo wyborcze. Z kolei w Islandii sprawcy ciężkich przestępstw tracą prawa wyborcze. Tamtejsze władze zakładają bowiem, że osadzony świado mie sam pozbawił się praw wyborczych w momencie popełnienia przestępstwa[806].

Z kolei ponad 83% państw Ameryki Łacińskiej, będących stronami Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, stosuje formalny, blankietowy zakaz prawa głosu wobec skazanych więźniów. Pozostałe 17% dopuszcza udział w wyborach niektórych kategorii więźniów, jednak stosuje się przy tym wątpliwe kryteria proporcjonalności, co de facto również może być uznane za formę blankietowego zakazu. Większość państw nie precyzuje jasno granic ograniczeń, co sprawia, że prawo więźniów do głosowania pozostaje mocno ograniczone i zależne od ustawodawstwa krajowego[807].

W państwach afrykańskich, w których przepisy formalnie dopuszczają udział więźniów w głosowaniu, bariery administracyjne, takie jak brak rejestracji wyborców w zakładach karnych, brak dokumentów tożsamości czy przypisanie więźnia do okręgu wyborczego poza miejscem odbywania kary, prowadzą do faktycznego uniemożliwienia im realizacji tego prawa[808]. Natomiast w państwach arabskich brak jest dostępnych statystyk w tym zakresie.

---

[805] Szerzej na ten temat zob. rozdział V niniejszej pracy doktorskiej.

[806] K. Radlak, *Łamanie czynnego prawa wyborczego osób osadzonych w zakładach karnych – zagadnienia wybrane,* „Roczniki Administracji i Prawa" 2020, z. 3, s. 86-87.

[807] P. Montenegro, *The Inter-American System of Human Rights and the Right to Vote for Convicts: The Case of Felony Disenfranchisement as a Social Conflicting Application and its Full Impropriety under International Human Rights Law*, Athens 2019, s. 51-60

[808] The right to vote for prisoners in SADC - AfricanLII, (data dostępu: 28.09.2025 r.)

Podsumowując, prawo do udziału w wyborach jest uregulowane we wszystkich najważniejszych konwencjach prawa międzynarodowego praw człowieka. Jednak większość tych aktów nie określa szczegółowo ograniczeń prawa do głosowania dla osób pozbawionych wolności. Wyjątkiem jest Amerykańska Konwencja Praw Człowieka, która w art. 23 ust. 2 wyraźnie dopuszcza możliwość ograniczenia tego prawa w przypadku skazanych. W praktyce, w Europie ograniczenia muszą być proporcjonalne i indywidualnie uzasadnione, co wynika z orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, natomiast w pozostałych regionach, takich jak Ameryka czy Afryka, prawo do głosowania osób pozbawionych wolności zazwyczaj nie jest uznawane.

.

3.2. Prawa proceduralne

3.2.1. Prawo do legalnego pozbawienia wolności

W standardach normatywnych ochrony praw człowieka wolność i bezpieczeństwo osobiste jednostki ujęte zostały w sposób bardzo skonkretyzowany, jako odnoszące się wyłącznie do fizycznego aspektu kategorii wolności i bezpieczeństwa. Konstrukcja poszczególnych standardów międzynarodowych nie pozostawia w tym względzie wątpliwości, iż chodzi o wolność człowieka od arbitralnego stosowania środków detencyjnych, a więc środków polegających na pozbawieniu wolności[809].

W tym miejscu zasadne jest doprecyzowanie pojęcia „środków detencyjnych" które mają kluczowe znaczenie dla prawidłowego rozumienia standardów ochrony wolności i bezpieczeństwa osobistego jednostki. Przez środki detencyjne należy rozumieć wszelkie środki prawne lub faktyczne, których skutkiem jest pozbawienie jednostki wolności fizycznej, a więc uniemożliwienie jej swobodnego przemieszczania się i decydowania o miejscu pobytu. Do środków detencyjnych zalicza się w szczególności: zatrzymanie, tymczasowe aresztowanie, karę pozbawienia wolności, umieszczenie w zakładzie psychiatrycznym bez zgody, detencję cudzoziemców (np. w ośrodkach strzeżonych), internowanie. W praktyce postępowania karnego najczęściej stosowanymi środkami detencyjnymi są zatrzymanie oraz tymczasowe

[809] B. Gronowska, *Prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego* [w:] [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski (red.), Prawa człowieka…, Wyd. I, op. cit., s. 265.

aresztowanie[810].

Zatrzymanie osoby to krótkotrwałe pozbawienie wolności stanowiącej konstytucyjnie chronioną wolność osobistą. Celem zatrzymania jest zastosowanie środka zapobiegawczego *sensu stricto* lub przymusowego doprowadzenia osoby podejrzanej albo oskarżonego do organu procesowego. Zatrzymanie spełnia również funkcję zbliżoną do tymczasowego aresztowania, uniemożliwia bowiem w najwcześniejszej fazie postępowania kontaktowanie się z innymi osobami oraz przekazywanie i przyjmowanie bez zezwolenia organów procesowych jakichkolwiek przedmiotów; zabezpiecza tym samym prawidłowy tok postępowania karnego. Osoba zatrzymana nie może swobodnie dysponować swoją osobą, jak też podejmować decyzji zgodnie ze swoją wolą[811].

Z kolei tymczasowe aresztowanie jest środkiem detencyjnym stosowanym wyłącznie na podstawie postanowienia sądu, mającym na celu zapewnienie prawidłowości postępowania przygotowawczego bądź sądowego w sytuacji, w której żadne inne środki nie są wystarczające i kiedy jego stosowanie jest możliwe z uwagi na sytuację osobistą i rodzinną podejrzanego[812].

Powszechny konsensus co do ochrony prawa do wolności i bezpieczeństwa osobistego wyrażony został już w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, która stanowi że każdy ma prawo do wolności (art. 3) i nikt nie może podlegać arbitralnemu zatrzymaniu, aresztowaniu i wygnaniu (art. 9). Zasada ta dowodzi, że wolność człowieka pozostaje w prawie międzynarodowym pod szczególną ochroną. Ograniczenie tego prawa może nastąpić, jedynie w następstwie legalnej działalności organów władzy państwowej. Deklaracja gwarantuje również osobistą nietykalność, zaś ustanowiony system prawny ma obowiązywać wszystkich, w tym podmioty władzy państwowej. Istotnym w tej normie pozostaje zwrot dotyczący arbitralności stosowania aresztu lub zatrzymania. Tym samym jakakolwiek dowolność w aplikacji tych środków przymusu, w tym wykraczanie poza ramy prawne tych instytucji, stanowi naruszenie przyjętych zasad i godzi w uprawnienia osób wobec których zostały zastosowane[813].

---

[810] S. Stachowiak, *Formy pozbawienia wolności w toku prowadzonego postepowania karnego w Polsce* [w:] E. Cała-Wacinkiewicz, D. Wacinkiewicz (red.), Prawne aspekty wolności. Zbiór studiów, Toruń 2008, s. 141-150.

[811] K. Witkowska, *Gwarancje zatrzymanego,* „Prokuratura i Prawo" 2011, nr 9, s. 81.

[812] B. Laskowski, *Krótkotrwałe formy pozbawienia wolności. Rodzaje, cele i ograniczenia stosowania,* „Law. Education. Security" 2024, nr 1, s. 225.

[813] J. Wałach, *Uprawnienia procesowe zatrzymanego i tymczasowo aresztowanego w świetle zasady prawo do obrony*, Białystok 2014, s. 41.

W kwestiach poruszanych w art. 9 Deklaracji wyraźniej wypowiada się Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych w swoim, również art. 9. Poza regulacją stanowiącą w zasadzie powtórzenie analogicznego unormowania w Deklaracji zawiera zapis konkretyzujący, że można zostać pozbawionym wolności na podstawie tylko i wyłącznie przesłanek ustawowych [814]. W Uwagach Ogólnych z 1981 r. Komitet Praw Człowieka zwrócił uwagę na fakt, że gwarancje zawarte w MPPOiP mają zastosowanie do wszystkich form pozbawienia wolności zarówno w sprawach karnych, jak i w innych sprawach np. z powodu choroby umysłowej, dla celów wychowawczych, w kontroli emigracyjnej i innych [815]. We wszystkich tego rodzaju przypadkach powinna być zapewniona kontrola sądowa[816].

Natomiast zgodnie z art. 5 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka „Każdy ma prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Nikt nie może być pozbawiony wolności (...) z wyjątkiem wymienionych w tym artykule przypadków, w trybie ustalonym przez prawo"[817]. W art. 5 ust.1 zdanie pierwsze Europejskiej Konwencji Praw Człowieka znalazła się gwarancja poszanowania wolności i bezpieczeństwa osobistego. Pojęcie „wolność" ma związek ze swobodą przemieszczania się. Chodzi tu o wolność fizyczną lub też tzw. wolność lokomocyjną, ale nie w powiązaniu z prawem do swobodnego poruszania się i swobodnego wyboru miejsca zamieszkania. Może ona być definiowana jako wolność od osadzenia w miejscu izolacji, zaś bezpieczeństwo osobiste powinno być odczytywane jako gwarancja, że nikt nie zostanie pozbawiony wolności arbitralnie. Tak rozumiane, na gruncie art. 5 ust. 1 EKPCz, wolność i bezpieczeństwo osobiste, muszą być postrzegane łącznie, co oznacza, że samodzielnie nie stanowią podstawy normatywnej. Cały bowiem sens prawa do bezpieczeństwa osobistego wiąże się z zapewnieniem ochrony przed arbitralnym pozbawieniem wolności i to też jest, w Konwencji, zasadniczym celem art. 5[818]

W myśl postanowień Konwencji dla realizacji ochrony wolności osobistej i

---

[814] M. Zieliński, *Wolność osobista, jej charakter oraz gwarancje* [w:] M. Jabłoński (red.) Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym, Wrocław 2014, s. 87.

[815] Uwagi Ogólne Komitetu Praw Człowieka z 28 lipca 1981 r. [w:] T. Jasudowicz, *Wspólny standard*…, op. cit., s. 91-92.

[816] W. J. Wołpiuk, *Bezpieczeństwo państwa a prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego* [w:] J. Jaskiernia (red.), Bezpieczeństwo państwa..., op. cit., s. 100-101

[817] Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. VII, op. cit., s. 215.

[818] O. Cabaj, O. Łachacz, *Strasburski standard prawa człowieka do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Implikacje w sferze prawa polskiego,* „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego" 2012, nr 3, s. 15-16.

bezpieczeństwa osobistego nie jest niezbędne posiadanie określonego obywatelstwa. Wobec tego zarówno „prawo do wolności osobistej", jak też „prawo do bezpieczeństwa osobistego" obejmuje „każdego", czyli każdą jednostkę ludzką, bez względu na obywatelstwo[819].

Aby pozbawienie wolności było uzasadnione podstawie art. 5 Konwencji, musi nastąpić zgodnie z prawem, a więc w trybie ustalonym przez prawo. Pojęcie zgodności z prawem w kontekście art. 5 ust. 1 Konwencji może mieć szersze znaczenie niż w ustawodawstwie krajowym oraz zakłada istnienie rzetelnej i prawidłowej procedury, włącznie z wymogiem, by każdy środek pozbawiający osobę wolności był przyjmowany i wykonywany przez właściwy organ i by nie był on arbitralny. Tylko uprawnione organy na podstawie jasnych procedur przewidzianych w ustawie mogą zatem pozbawić wolności. Pozbawienie wolności nie może być w tym kontekście uznane za zgodne z prawem, jeżeli tryb krajowy nie zapewnia wystarczających gwarancji przeciwko arbitralności. Ponadto w przypadku pozbawienia wolności szczególnie ważne jest, aby przestrzegać ogólnej zasady pewności prawa. Jest więc sprawą zasadniczą, aby przesłanki pozbawienia wolności były w prawie krajowym jasno sformułowane oraz by samo prawo było przewidywalne w jego zastosowaniu, tak aby spełniało standard „legalności" ustanowiony przez Konwencję[820].

Prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego zostało uregulowane w najważniejszych traktatach międzynarodowych dotyczących prawa człowieka, ale jedynie w Europejskiej Konwencji, w ust. 1 art. 5, zamieszczony został katalog dopuszczalnych ingerencji w to prawo. Katalog ten, jak wielokrotnie podkreślał Europejski Trybunał Praw Człowieka, jest zamknięty i musi być interpretowany w sposób ścisły. Tak więc, z wyjątkiem przypadków wskazanych w Konwencji, pozbawienie człowieka wolności jest zakazane w państwach członkowskich Rady Europy[821].

Zgodnie z art. 5 ust. 1 lit. a Konwencji, pozbawienie wolności może nastąpić na skutek skazania przez właściwy sąd. W pojęciu „właściwego sądu" nie będą mieściły organy policji czy prokuratury. Organem władnym do „skazania", w rozumieniu omawianego przepisu, będzie organ niezależny od innych władz jak również stron postępowania. Z kolei art. art. 5 ust. 1 lit. b dotyczy możliwości pozbawienia wolności na skutek niepodporządkowania

---

[819] A. Gołębiowska, J. Woźnica, *Prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka,* „Zeszyty Naukowe SGSP" 2019, nr 1, s. 131-132.
[820] B. Laskowski, *Krótkotrwałe formy pozbawienia wolności. Rodzaje, cele i ograniczenia stosowania*, „Law. Education. Security. Special Issue" 2024, nr 1, s. 215.
[821] Np. w orzeczeniu Ciulla przeciwko Włochom z 22.02.1989 r. , skarga nr 11152/84. Zob. szerzej na ten temat O. Cabaj, O. Łachacz, *Strasburski standard…*, op. cit., s. 17.

się orzeczeniu sądu lub w celu wykonywania ustawowego obowiązku. Sytuacje objęte dyspozycją tego przepisu będą więc dotyczyły np. odmowy stawienia się do sądu w charakterze świadka lub poddania się przymusowemu badaniu krwi, badaniu psychiatrycznemu. Podkreślić jednak wypada, że omawiany przepis nie może służyć wyegzekwowaniu zobowiązań umownych[822].

W omawianym zagadnieniu najistotniejszy jest przepis art. 5 ust. 1 pkt c Europejskiej Konwencji, stanowiący, iż pozbawienie wolności może nastąpić w przypadku zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania w celu postawienia przed właściwym organem, jeżeli istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia czynu zagrożonego karą, lub, jeśli jest to konieczne, w celu zapobieżenia popełnieniu takiego czynu lub uniemożliwienia ucieczki po jego dokonaniu. Istnieje tu zatem alternatywa rozłączna i w świetle Konwencji pozbawienie wolności w celu postawienia przed właściwym organem, jeżeli istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia czynu zagrożonego karą, jest uzasadnioną, samodzielną i wystarczającą przesłanką zatrzymania. Należy zwrócić uwagę, że art. 5 ust. 1 lit. c EKPCz ogranicza stosowanie zatrzymania w celu zapobieżenia popełnieniu czynu karalnego i uniemożliwienia ucieczki po dokonaniu takiego czynu po spełnieniu warunku konieczności. Zatrzymanie może być więc stosowane dla osiągnięcia wymienionych celów, jeżeli jest niezbędne, a zatem nie ma możliwości osiągnięcia konwencyjnych celów w inny sposób. Pojęcie konieczności zakłada, iż zatrzymanie powinno odpowiadać pilnej potrzebie społecznej, a zwłaszcza, że jest proporcjonalne do realizowanego, uzasadnionego celu[823].

Wyjątkiem od zasady, iż każdy ma prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego jest sytuacja, w której zachodzi konieczność pozbawienia nieletniego wolności na podstawie zgodnego z prawem orzeczenia w celu ustanowienia nadzoru wychowawczego lub zgodnego z prawem pozbawienia nieletniego wolności w celu postawienia go przed właściwym organem (art. 5 ust. 1 lit. d). W większości systemów prawnych można znaleźć przepisy, które pozwalają na pozbawienie lub ograniczenie wolności nieletniego, w jego własnym interesie, nawet wtedy, gdy nie jest on podejrzany o popełnienie jakiegokolwiek czynu karalnego, ale jego dalszy rozwój jest zagrożony z powodu np. nadużywania narkotyków lub uprawiania prostytucji. Decyzja o umieszczeniu nieletniego w zakładzie zamkniętym nie zawsze musi być podjęta przez sąd. Wystarczy, że nieletni lub jego przedstawiciele ustawowi będą mieli

---

[822] D. Ostrowska, *Wybrane prawa człowieka. Omówienie* [w:] J. Hołda, Z. Hołda, D. Ostrowska, J. A. Rybczyńska, Prawa człowieka…, Wyd. I, op. cit., s. 122.
[823] J. Skorupka, *Zatrzymanie procesowe osoby podejrzanej*, „Prokuratura i Prawo" 2007, nr 11, s. 19.

zagwarantowane prawo do sądowej kontroli takiej decyzji. Postawienie nieletniego przed właściwym organem stanowić ma środek ochrony jego samego przed stoczeniem się w świat przestępczy[824].

Kolejnym z wyjątków od zasady jest pozbawienie wolności w celu zapobieżenia szerzeniu przez nią choroby zakaźnej, osoby umysłowo chorej, alkoholika, narkomana lub włóczęgi. W art. 5 ust. 1 lit. e nie ma ograniczenia co do podmiotu uprawnionego do podjęcia decyzji o detencji. W EKPCz nie został również wskazany maksymalny czas trwania izolacji w zakładzie zamkniętym. Okres ten powinien być jednak dostosowany do okoliczności konkretnej sprawy i być proporcjonalny do zagrożenia, jakie niesie pozostawienie danej osoby na wolności. Pozbawienie wolności na podstawie art. 5 ust. 1 lit. e musi pozostawać w zgodzie z prawem krajowym. Oznacza to, że prawo to musi przewidywać dany konkretny środek detencyjny. Oprócz tego w danej sprawie muszą zostać spełnione warunki, od których prawo uzależnia dopuszczalność zastosowania danego środka detencyjnego. Poza tym procedura, w ramach której zastosowano dany środek, powinna być zgodna z wymogami określonymi przez ustawę[825].

Z kolei art. 5 ust.1 lit. f Konwencji, czyni dopuszczalnym zgodne z prawem zatrzymanie lub aresztowanie osoby w celu zapobieżenia jej nielegalnemu wkroczeniu na terytorium państwa albo osoby przeciwko której toczy się postępowanie w celu wydalenia lub ekstradycji. W rezultacie pozbawienie wolności potencjalnych imigrantów, w tym występujących o azyl, może być zgodne z tym przepisem . Dopóki państwo nie wyrazi zgody na wjazd określonej osoby, dopóty jest on niedozwolony. Pozbawienie wolności osoby chcącej wjechać bez wymaganej zgody następuje w celu zapobieżenia nielegalnemu wkroczeniu na terytorium państwa. Wobec uchodźców lub osoby poszukującej ochrony międzynarodowej można zastosować pozbawienie wolności w oparciu o inne wyjątki przewidziane w art. 5 Konwencji ust. 1, ale przeważająca część spraw z elementem migracyjnym, rozstrzygana jest w oparciu o przytoczony przepis[826].

Warto zaznaczyć, że gwarancje poszanowania „prawa do wolności" i „prawa do

---

[824] M. A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej,* Warszawa 1992, s. 31.

[825] M. Kryński, *Międzynarodowe standardy wykonywania kary pozbawienia wolności a system terapeutyczny wykonywania kary w Polsce wobec skazanych uzależnionych od alkoholu,* „Państwo i Prawo" 2022, nr 3, s. 100-101. Zob. także M. Burdzik, *Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako uczestnik procesu karnego* , Warszawa 2025, s. 139-140

[826] J. Markiewicz -Stanny, *Interpretacja Europejskiej Konwencji Praw Człowieka a międzynarodowe prawo uchodźcze – kilka uwag na tle pozbawienia wolności w związku z migracyjnym statusem,* „Studia Prawnoustrojowe" 2020, nr 47, s. 135.

bezpieczeństwa osobistego" zawarte w Europejskiej Konwencji znalazły wyraz w art. 6 Karty Praw Podstawowych UE[827]. Zdaniem M. Zielińskiego, ujęty w nim zapis brzmi lakonicznie, zawiera bowiem tylko stwierdzenie o tym, że przysługuje ono każdemu, a więc nie tylko obywatelowi. Może pojawić się więc pytanie, czy taka regulacja nie jest nazbyt szczątkowa, niewystarczająca i niezapewniająca jednostce wystarczających gwarancji[828].

Również Amerykańska Konwencja Praw Człowieka uznaje prawo do wolności osobistej i bezpieczeństwa, stanowiąc w art. 7, że nikt nie będzie pozbawiony fizycznej wolności. Jest ono jednak dopuszczalne z przyczyn i na warunkach określonych uprzednio w konstytucji państwa-strony Konwencji lub w innych przepisach ustawowych. Amerykańska Ponadto Konwencja stanowi, że nikt nie będzie arbitralnie aresztowany lub więziony. Również nikt nie będzie więziony za długi, jednak zasada ta nie ogranicza postanowień kompetentnego organu sądowego wydanych za niespełnienie obowiązków alimentacyjnych[829].

Natomiast, przewidziane w art. 6 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Praw Ludów, prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego, jest spójne z regulacjami innych systemów ochrony praw człowieka, stanowiąc, że każda osoba posiada prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego, a jej pozbawienie jest dopuszczalne wyłącznie w przypadkach i na zasadach określonych prawem. W szczególności prawo to wyklucza samowolne zatrzymanie lub aresztowanie[830].

Podobnie art. 14 Arabskiej Karty Praw Człowieka z 2004 r. ma na celu ochronę wszystkich osób przed arbitralnym aresztowaniem, zatrzymaniem lub przeszukaniem oraz określa warunki, od których spełnienia zależy uznanie pozbawienia wolności za zgodne z prawem. Przepis ten podkreśla konieczność działania władz publicznych na podstawie i w granicach prawa, akcentując, że każda ingerencja w wolność osobistą jednostki musi pozostawać zgodna z zasadą legalności oraz podlegać odpowiedniej kontroli prawnej[831].

Analiza poszczególnych dokumentów prawa międzynarodowego w zakresie zakazu arbitralnego pozbawienia wolności prowadzi do wniosku, że regulacja ta została ujęta z różnym stopniem szczegółowości. Różnica ta sprowadza się do sposobu określenia standardów ochrony, poprzez sformułowanie ogólnego zakazu arbitralnego (bezprawnego) pozbawienia

---

[827] Zgodnie z nim: „Każdy ma prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego". Por. [w:] J. Barcz, *Podstawy prawne...,* op. cit., s. 455.
[828] M. Zieliński, *Wolność osobista…,* op. cit., s. 89.
[829] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 291-292.
[830] Ibidem, s. 325-326.
[831] P. Naskou-Perraki, *The Arab Charter…,* op. cit., s. 130.

wolności, bądź poprzez dodatkowe, enumeratywne wskazanie sytuacji, w których dopuszczalne jest stosowanie środków detencyjnych. Ten drugi model został zastosowany jedynie w art. 5 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Wydaje się więc, że przepis ten w sposób najbardziej kompleksowy określa standardy ochrony jednostki przed arbitralnym pozbawieniem wolności.

Na standard wolności i bezpieczeństwa osobistego - obok sformułowania wyraźnego zakazu arbitralnego pozbawienia wolności - składa się także pakiet minimalnych gwarancji proceduralnych, które powinny być zapewnione każdej osobie zatrzymanej lub aresztowanej. To właśnie te gwarancje wypełniają faktyczny sens bezpieczeństwa osobistego, gdyż przy ich pomocy podmiot uprawniony może skutecznie zapobiegać o odzyskanie wolności[832]. Obejmują one: prawo do informacji o przyczynach zatrzymania i zarzutach, prawo do niezwłocznego postawienia przed sądem oraz rozpoznania sprawy w rozsądnym terminie lub zwolnienia, prawo do kontroli sądowej legalności zatrzymania lub aresztowania, a także prawo do odszkodowania za bezprawne pozbawienie wolności.

Każda osoba poddana detencji musi być niezwłocznie i w zrozumiałym dla niego języku poinformowana o przyczynach zatrzymania i stawianych jej zarzutach (art. 9 ust. 2 MPPOiP, art. 5 ust. 2 EKPCz, art. 7 ust. 4 AKPCz oraz art. 14 ust. 3 ArKPCz). Niniejsza gwarancja ma na celu to, aby osoba zatrzymana mogła zorientować się w swojej sytuacji, co powinno jej pozwolić na złożenie wniosku o sądową kontrolę podjętej wobec niej decyzji. Uważa się, że informacja musi być udzielona niezwłocznie, to znaczy w chwili zatrzymania lub bezpośrednio potem, najpóźniej zaś w toku pierwszego przesłuchania. Nie oznacza to jednak, jakoby podstawy zatrzymania musiały być koniecznie określone w decyzji, na mocy której go dokonano. Nie wymaga się aby osoba pozbawiona wolności była stale i systematycznie informowana o swojej sytuacji. O ile jednak podejmowane są decyzje o przedłużeniu izolacji z powodu innego niż ten, który podano pierwotnie, ponowna informacja musi być udzielona. Osoba pozbawiona wolności musi mieć bowiem możliwość uwzględnienia swojego nowego położenia w ramach przygotowanej obrony przeciw detencji. Brak jest szczególnych wymogów co do formy informacji. Uważa się przeto, że z punktu widzenia niniejszych regulacji wystarczająca jest informacja ustna[833]. Należy przekazać zatrzymanemu wskazane powyżej informacje w zrozumiałym dla niego języku. Może się bowiem zdarzyć tak, że decyzja zarządzająca pozbawienie wolności sporządzona będzie w języku obcym dla zatrzymanego, a

[832] B. Gronowska, *Prawo do wolności*…, op. cit., s. 70.
[833] P. Hofmański, *Europejska Konwencja Praw Człowieka i jej znaczenie dla Prawa Karnego,* Białystok 1993, s. 214-216.

przez to dla niego niezrozumiałym[834].

Oprócz prawa do niezwłocznego poinformowania o przyczynach zatrzymania i stawianych zarzutach, Arabska Karta Praw Człowieka w art. 14 ust. 4 przewiduje również szczególne gwarancje związane ze stanem zdrowia osoby pozbawionej wolności. Przepis ten przyznaje każdemu zatrzymanemu lub aresztowanemu prawo do żądania badania lekarskiego oraz nakłada obowiązek poinformowania go o tym uprawnieniu[835].

Każda osoba poddana detencji ma również prawo do niezwłocznego postawienia przed sądem oraz rozpoznania jej sprawy w rozsądnym terminie (art. 9 ust. 3 MPPOiP, art. 5 ust. 3 EKPCz, art. 7 ust 5 AKPCz oraz art. 14 ust. 5 ArKPCz). Przedmiotowa regulacja składa się z dwóch, zasadniczo niezależnych od siebie części. Pierwsza z nich wymaga, aby osoba pozbawiona wolności została niezwłocznie doprowadzona przed oblicze sędziego lub innego urzędnika uprawnionego do wykonywania władzy sądowej Celem takiego doprowadzenia jest umożliwienie sądowej kontroli legalności pozbawienia wolności oraz oceny faktycznych przesłanek uzasadniających zatrzymanie lub tymczasowe aresztowanie. Uprawnienie to ma charakter fundamentalny, wobec czego zatrzymany nie może skutecznie zrzec się prawa do doprowadzenia go przed oblicze sędziego. Gwarancja ta odnosi się jednak przede wszystkim do początkowego etapu detencji i nie oznacza obowiązku automatycznego, regularnego kontrolowania z urzędu dalszej legalności pozbawienia wolności ani każdorazowego doprowadzania aresztowanego przed sąd[836].

Z kolei druga z tych gwarancji ustanawia prawo do rozpoznania sprawy w rozsądnym terminie albo zwolnienia na czas postępowania, nakładając na organy państwa obowiązek prowadzenia postępowania wobec tymczasowo aresztowanego z należytą starannością, sprawnie i bez zbędnej zwłoki. Naruszenie tej gwarancji może polegać na braku niezwłocznego zwolnienia osoby z aresztu śledczego, wynikającym przykładowo z opóźnień administracyjnych związanych z obiegiem dokumentów pomiędzy sądem a jednostką penitencjarną[837]. Ocena dopuszczalnego czasu detencji bez kontroli sądowej dokonywana jest każdorazowo w świetle okoliczności konkretnej sprawy, przy czym zakres swobody

---

[834] J. J. Doellinger, *Dostęp do akt postępowania przygotowawczego w polskim procesie karnym,* Białystok 2022, s. 63-64.

[835] Zob. [w:] „Studia Prawnicze KUL" 2007, nr 1, s. 155.

[836] A. K. Szewczyk, *Model postępowania w przedmiocie tymczasowego aresztowania w świetle konwencyjnego standardu habeas corpus,* Wrocław 2014, s. 47-48.

[837] K. Machowicz, *Ochrona praw człowieka w Rzeczypospolitej Polskiej na tle standardów europejskich*, Lublin 2009, s. 120.

interpretacyjnej pojęcia „niezwłoczności" pozostaje bardzo ograniczony[838].

Warto w tym miejscu nadmienić, iż standardy zalecane przez Radę Europy wskazują, że prawo powinno określać maksymalny okres tymczasowego aresztowania przed rozpoczęciem procesu, który nie powinien przekraczać sześciu miesięcy w przypadku drobnych przestępstw oraz osiemnastu miesięcy w przypadku poważnych przestępstw, przy czym terminy te nie powinny podlegać przedłużeniu z jakiejkolwiek przyczyny[839].

Ponadto osoby zatrzymane mają również prawo do sądowej kontroli legalności ich pozbawienia wolności (art. 9 ust. 4 MPPOiP, art. 5 ust. 4 EKPCz, art. 7 ust. 6 AKPCz oraz art. 14 ust. 6 ArKPCz). Tradycyjna koncepcja postępowania *habeas corpus* gwarantuje każdej osobie pozbawionej wolności prawo do zainicjowania postępowania sądowego w celu zbadania legalności jej zatrzymania[840]. Mechanizm ten umożliwia osobie zatrzymanej lub aresztowanej wszczęcie postępowania w celu kontroli przez sąd warunków proceduralnych i materialnych, które są istotne z punktu widzenia „zgodności z prawem" pozbawienia takiej osoby wolność [841] .Choć wskazane regulacje nie nakładają na sąd obowiązku szczegółowego odnoszenia się do każdego argumentu podniesionego przez zatrzymanego, to jednak gwarancje te utraciłyby realną treść, gdyby sędzia mógł pomijać istotne okoliczności faktyczne wskazane przez osobę pozbawioną wolności, które mogą podważać przesłanki legalności jej zatrzymania[842].

W konsekwencji bezprawnego pozbawienia wolności pokrzywdzony ma prawo do odszkodowania (art. 9 ust. 5 MPPOiP, art. 5 ust. 5 EKPCz oraz art. 14 ust. 7 ArKPCz). Gwarancja ta zobowiązuje państwa-strony do zapewnienia w ich prawie krajowym skutecznych mechanizmów odszkodowawczych, a ponadto kreuje bezpośrednio skuteczne prawo, na którym osoby bezprawnie pozbawione wolności mogą oprzeć swoje roszczenia przed organami i sądami krajowymi. Przyznane odszkodowanie powinno obejmować zarówno szkodę

---

[838] E. Morawska, K. Gałka, *Standardy ochrony praw człowieka w prawie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Analiza wiodących spraw polskich*, Warszawa 2011, s. 33.

[839] Zob. Rekomendacja 1245 (1994) w sprawie pozbawienia wolności osób oczekujących na rozprawę przyjęta przez Zgromadzenie Parlamentarnego Rady Europy z dnia 30 czerwca 1994 r (pkt 6f). Tekst dostępny na stronie internetowej: www.pace.coe.int/en/files/15279/html?utm_s (data dostępu: 17.05.2024 r.)

[840] J. Wałach, *Uprawnienia procesowe zatrzymanego i tymczasowo aresztowanego w świetle zasady prawo do obrony*, Białystok 2014, s. 45.

[841] Rada Europy, *Wytyczne w zakresie stosowania art. 5*, s. 31-32, monografia dostępna na stronie internetowej: www.arch-bip.ms.gov.pl (data dostępu: 26.01.2025 r.)

[842] M. Balcerzak, K. Balcerzak, B. Gronowska, T. Jasudowicz, *Neminem captivabimus nisi iure victum. Prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Ochrona praw osób pozbawionych wolności,* Toruń 2004, s. 137.

majątkową, jak i niemajątkową. W literaturze podkreśla się jednak nie w pełni jednoznaczny zamiar twórców Konwencji przy formułowaniu tego przepisu. Zwraca się przy tym uwagę, że analogiczne gwarancje odszkodowawcze nie zostały przewidziane w odniesieniu do innych praw i wolności, takich jak zakaz tortur oraz nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania.[843].

Analiza międzynarodowych dokumentów ochrony praw człowieka prowadzi do wniosku, że gwarancje proceduralne przysługujące osobie zatrzymanej lub aresztowanej zostały uregulowane w sposób niejednolity. Najbardziej rozbudowany katalog tych gwarancji przewidują art. 9 ust. 2–5 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, art. 5 ust. 2–5 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka oraz art. 14 ust. 3–7 Arabskiej Karty Praw Człowieka, których regulacje pozostają do siebie bardzo zbliżone. Węższy zakres ochrony przyjmuje natomiast art. 7 ust. 4–6 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, który nie przewiduje prawa do odszkodowania za niesłuszne lub bezprawne zatrzymanie bądź aresztowanie. Z kolei Karta praw podstawowych Unii Europejskiej oraz Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów nie zawierają szczegółowych regulacji w tym zakresie.

Na marginesie powyższych rozważań należy wskazać, że ochrona wolności osobistej przed pozbawieniem wolności bez podstawy prawnej stanowi również istotny element międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych. W art. 75 ust. 3 I Protokołu Dodatkowego do Konwencji Zgodnie z tym przepisem każda osoba pozbawiona wolności powinna zostać niezwłocznie poinformowana, w języku dla niej zrozumiałym, o przyczynach zastosowania tych środków. Ponadto, poza przypadkami zatrzymania lub uwięzienia wynikającego z popełnienia przestępstwa, osoba taka powinna zostać zwolniona w możliwie najkrótszym terminie, a w każdym razie w momencie ustania okoliczności uzasadniających zatrzymanie, uwięzienie lub internowanie[844].

Każda osoba podlegająca ochronie, która została internowana, ma ponadto prawo zwrócić się do sądu lub właściwego organu administracyjnego ustanowionego przez Mocarstwo zatrzymujące z żądaniem niezwłocznego ponownego rozpatrzenia wydanej wobec niej decyzji. W przypadku utrzymania decyzji o internowaniu, właściwy organ zobowiązany jest do jej okresowej weryfikacji, nie rzadziej niż dwa razy w roku, w celu oceny, czy nie

---

[843] Zob. szerzej na ten temat M. Brzozowska, *Prawo do odszkodowania w związku z niesłusznym tymczasowym aresztowaniem w świetle standardów Europejskiego Trybunału Praw Człowieka,* „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2017, nr 96, s. 7-8.

[844] Zob. [w:] M. Flemming, *Międzynarodowe prawo…,* Wyd. IV, op. cit., s. 388.

zachodzą przesłanki uzasadniające jej zmianę na korzyść osoby zainteresowanej, o ile pozwalają na to okoliczności[845].

Powszechnie stosowana jest jednak praktyka nieinformowania lub informowania w sposób ogólnikowy osób internowanych o powodach ich zatrzymania. Często też brak jest mechanizmu kontroli systemu rozpatrywania decyzji o internowaniu lub, jeżeli taki mechanizm istnieje, nie spełnia on niejednokrotnie warunków niezależności i skuteczności w rozpatrywaniu spraw dotyczących zmiany decyzji pierwotnej o internowaniu danej osoby[846].

W praktyce realizacja prawa do wolności i bezpieczeństwa osobistego odbiega od standardów przyjętych w dokumentach międzynarodowych w zależności od regionu świata oraz poziomu rządów prawa. W państwach o stabilnych systemach demokratycznych zasadniczo respektowane są podstawowe gwarancje, takie jak obowiązek formalnego zatrzymania na podstawie ustawy, sporządzenie protokołu zatrzymania, pouczenie o prawach czy możliwość kontaktu z adwokatem. Zatrzymany jest zazwyczaj doprowadzany przed sąd w określonym terminie, a decyzja o dalszym pozbawieniu wolności wymaga uzasadnienia. Problemy pojawiają się jednak w zakresie praktycznej efektywności tych gwarancji, zwłaszcza gdy sądy rutynowo akceptują wnioski o tymczasowe aresztowanie bez pogłębionej analizy, a środek ten staje się rozwiązaniem standardowym, a nie wyjątkowym. W efekcie środek zapobiegawczy zaczyna pełnić funkcję faktycznej kary przed wyrokiem[847].

Najpoważniejsze naruszenia prawa do wolności osobistej obserwowane są jednak w kontekstach autorytarnych lub w sytuacjach konfliktów wewnętrznych. W niektórych państwach Ameryki Łacińskiej dochodzi do tzw. wymuszonych zaginięć, polegających na zatrzymaniu osoby przez służby bezpieczeństwa, a następnie zaprzeczaniu przez państwo faktowi jej pozbawienia wolności oraz odmowie ujawnienia miejsca jej pobytu[848]. Takie praktyki prowadziły do całkowitego wyłączenia jednostki spod ochrony prawa, uniemożliwiając rodzinie i obrońcom jakąkolwiek kontrolę sądową. Współcześnie zjawisko to nie zostało całkowicie wyeliminowane i pojawia się w różnych regionach świata[849].

---

[845] Zob. art. 43 IV Konwencji Genewskiej [w:] Ibidem, s. 322.

[846] M. Pietras-Eichberger, *Ochrona osób...,* op. cit., s. 222.

[847] www.zpp.net.pl/raport-zpp-w-polsce-od-lat-naduzywa-sie-tymczasowego-aresztowania (data dostępu: 16.03.2025 r)

[848] Zob. szerzej na ten temat A. Szpak, *Wymuszone zaginięcia. Wybrane zagadnienia*, Toruń 2009, s. 1-220.

[849] Przede wszystkim w kontekście konfliktu na Ukrainie. Zob. G. Baranowska, *Wymuszone zaginięcia na Ukrainie w latach 2013-2014: skargi i procedury międzynarodowe*, „Studia Prawnicze KUL" 2015,

Reasumując, prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego jest zagwarantowane we wszystkich najważniejszych konwencjach międzynarodowych dotyczących ochrony praw człowieka. Dokumenty te formułują zakaz arbitralnego (bezprawnego) pozbawienia wolności W Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (art. 5 ust. 1) przewidziano dodatkowo zamknięty katalog dopuszczalnych ingerencji w prawo do wolności, dlatego prawo to jest najpełniej uregulowane w systemie europejskim.

Obok zakazu arbitralnego pozbawienia wolności standard ten obejmuje również minimalne gwarancje proceduralne przysługujące każdej osobie zatrzymanej lub aresztowanej. Obejmują one: prawo do niezwłocznego poinformowania o przyczynach zatrzymania, prawo do szybkiego doprowadzenia przed sąd, prawo do zaskarżenia legalności pozbawienia wolności oraz prawo do odszkodowania w przypadku bezprawnego zatrzymania. Gwarancje te zostały uregulowane w sposób niejednolity w dokumentach z zakresu prawa międzynarodowego praw człowieka. Najszerszy i najbardziej kompleksowy katalog tych gwarancji przewidują Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Europejska Konwencja Praw Człowieka oraz Arabska Karta Praw Człowieka. Węższy zakres ochrony przyjmuje natomiast Amerykańska Konwencja Praw Człowieka, która nie przewiduje prawa do odszkodowania za niesłuszne lub bezprawne zatrzymanie bądź aresztowanie. Z kolei Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej oraz Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów nie zawierają szczegółowych regulacji w tym zakresie.

3.2.2. Prawo do sądu

Jednym z fundamentalnych założeń demokratycznego państwa prawnego jest prawo dostępu obywateli do sądu w celu umożliwienia im obrony ich interesów przed niezawisłym organem kierującym się wyłącznie obowiązującym w państwie prawem. Istotną cechą demokratycznego państwa prawnego i występującego w nim prawa do sądu jest zapewnienie jednostce ochrony przed arbitralnością organów władzy publicznej. Prawo do sądu stanowi zatem gwarancję sądowej ochrony praw człowieka przed ich naruszeniem przez organy

nr 2, s. 9-29. Zob. także: M. Myl, *Wschodnia Ukraina w obliczu masowych zaginięć,* „Acta Iuris Stetinensis" 2016, z. 4, s. 113-130

władzy publicznej [850]. Z prawem tym wiąże się obowiązek organu władzy publicznej zastosowania określonej procedury sądowej i rozpatrzenia sprawy, przy czym o treści udzielonej ochrony rozstrzygać będą właściwe przepisy prawa materialnego. Specyfika prawa do sądu polega na tym, iż służy ono ochronie pozostałych praw i wolności i może być jednocześnie ujmowane w kategoriach instytucjonalnej ich gwarancji, a poza tym może być też postrzegane jako szczegółowa zasada państwa prawa. Prawo do sądu urzeczywistniane jest zatem na zasadach określonych w przepisach proceduralnych, które służą realizacji tego podstawowego prawa podmiotowego, a nie tylko urzeczywistnieniu normy prawa materialnego w konkretnym stanie faktycznym. Funkcją prawa do sądu nie jest zapewnienie poszukującemu ochrony prawnej korzystnego wyniku, ale samo poddanie oceny konkretnej sprawy przez sąd[851].

Powszechnie uznaje się, że prawo do sądu, będące jednym z podstawowych praw człowieka obejmuje: prawo dostępu do sądu tj. prawo do uruchomienia procedury przed sądem – organem o określonych przymiotach (niezależnym i bezstronnym), prawo do odpowiednio ukształtowanej procedury i prawo do uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia sprawy[852].

Prawo dostępu do sądu, jako jeden z elementów treści prawa do sądu, jest fundamentem tej instytucji. Odpowiedni dostęp do sądu stanowi gwarancję korzystania z pozostałych praw procesowych. Prawo dostępu do sądu umożliwia jednostce uruchomienie procedury przed organem sądowym, może doprowadzić do wszczęcia i prowadzenia postępowania przed sądem oraz udziału w czynnościach podejmowanych przez sąd, a także przyznaje uprawnienie do ewentualnego zakwestionowania podjętego rozstrzygnięcia [853]. Zdaniem K. Schauringa, prawo dostępu do sądu, jako jeden z elementów treści prawa do sądu, jest fundamentem tej instytucji. Dostęp do sądu stanowi gwarancję korzystania z pozostałych praw procesowych[854].

Kolejnym uprawnieniem wchodzącym w skład prawa do sądu jest prawo do odpowiednio ukształtowanej procedury sądowej, czyli takiej która umożliwia sądowi dogłębne

---

[850] Z. Kwiatkowski, *Prawo do sądu w demokratycznym państwie prawnym*, „Ius Novum" 2019, nr 2, s. 33–34.

[851] M. Romańska, *Realizacja prawa do sądu w postępowaniu przed sądami administracyjnymi (wybrane zagadnienia)* [w:] J. Filipek (red.), Jednostka w demokratycznym państwie prawa, Bielsko-Biała 2003, s. 537

[852] Z. Kwiatkowski, *Prawo do sądu…,* op. cit., s. 36-37.

[853] K. Jóźwiak-Olszewska, *Prawo dostępu do sądu w procesie ochrony wolności i praw człowieka w Polsce*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ" 2010, nr 1, s. 7,

[854] K. Schauring*, Ochrona praw jednostek w postępowaniach przed sądami wspólnotowymi*, Warszawa 2007, s. 217-219.

zapoznanie się z argumentacją wszystkich stron sporu. W związku z powyższym każda ze stron powinna mieć możliwość przedstawienia sądowi swoich argumentów – zarówno w formie pisemnej jak i ustnej. Wydanie wyroku w sytuacji gdy w postępowaniu nie uczestniczyła któraś ze stron albo żadna z nich (tzw. Postępowanie *in absentia*), powinno być więc absolutnym wyjątkiem – chyba, że strona dobrowolnie zrezygnowała z przedstawienia swoich racji lub z udziału w rozprawie albo gdy zostanie ustalone, że dana osoba świadomie ukrywa się przed wymiarem sprawiedliwości. Prawo do odpowiednio ukształtowanej procedury sądowej to przede wszystkim prawo do procedury sprawiedliwej i jawnej[855].

Natomiast prawo do uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia danej sprawy przez sąd jest uwieńczeniem prawa do sądu. Orzeczenie merytorycznie kończące postępowanie w sprawie musi odznaczać się pewnymi walorami, które sprawiają, że będzie ono czyniło zadość funkcji prawa do sądu. Przede wszystkim rozstrzygnięcie sądowe ma być wiążące. Zwrot ten daje podstawę do wyodrębnienia dwóch płaszczyzn. Po pierwsze, wiążący charakter rozstrzygnięcia musi oznaczać konieczność respektowania jego treści i skutków przez podmioty, których to rozstrzygnięcie dotyczy, jak również przez sądy i inne organy publiczne, a także możliwość przymusowego doprowadzenia, w razie potrzeby, do realizacji tych skutków. Po drugie, rozstrzygnięcie sądowe może być uznane za wiążące tylko wówczas, gdy zabezpieczona będzie jego trwałość i stabilność, a więc to, że na określonym etapie postępowania stanie się ono ostateczne i – co do zasady – nie będzie mogło być podważone. Tylko rozstrzygnięcie sądowe wiążące w tak wskazany sposób może należycie realizować funkcje prawa do sądu, zapewniając efektywność udzielonej ochrony prawnej i uchylając ryzyko nieuzasadnionej zmiany sytuacji prawnej jednostki ukształtowanej przez sąd[856].

Przechodząc do analizy prawa do sądu (dostępu do sądu) w międzynarodowym prawie praw człowieka, należy wskazać, że zostało ono uregulowane we wszystkich najważniejszych dokumentach międzynarodowych dotyczących ochrony praw człowieka. Na gruncie uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka pierwszym dokumentem, który w powojennej rzeczywistości artykułował prawo do sądu, była Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, która w art. 10 wskazuje że ,,każdy człowiek ma na warunkach całkowitej równości prawo, aby przy rozstrzyganiu o jego prawach i zobowiązaniach lub o zasadności wysuwanego przeciw niemu oskarżenia o popełnienie przestępstwa być wysłuchanym sprawiedliwie i

---

[855] W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Więcek, *Prawa człowieka*…, Wyd. III, op. cit. s. 173.

[856] C. Waldziński, *Konstytucyjne prawo do uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia a cofnięcie pozwu bez zezwolenia pozwanego*, „Palestra" 2018, nr 6, s. 38-39.

publicznie przez niezależny i bezstronny sąd”[857]. Tak sformułowana treść art. 10 postulowała nie tylko, aby przedmiotowe prawo przyznać każdemu człowiekowi, ale również określała dwa atrybuty, w które powinien być wyposażony sąd, aby był uprawniony do rozstrzygania o prawach i zobowiązaniach, a nadto zasadności oskarżenia o przestępstwo - niezależność i bezstronność[858].

Zwięzły tekst art. 10 PDPCz stał się podstawą art. 14 MPPOiP, najdłuższego artykułu w Pakcie, ze względu na jego szczegółowe określenie zasad sprawiedliwego procesu dla każdej osoby podlegającej postępowaniu karnemu[859]. W centrum art. 14, podobnie jak w odpowiadającym mu tekście PDPCz, znajduje się fundamentalny wymóg rozpatrzenia sprawy przez „niezależny i bezstronny sąd”, który jest ponadto „ustanowiony przez ustawę”. Oznacza to, że tylko organ, który spełnia łącznie wskazane kryteria, należy traktować jako sąd. Kryterium uznania organu za sądowy ma zatem charakter materialny i tym samym bez znaczenia pozostaje kwestia ewentualnego nazywania danego organu sądem. W świetle niniejszego artykułu prawo do postępowania przed niezależnym i bezstronnym sądem ma charakter bezwzględny, nie dopuszcza żadnych wyjątków, a sama bezstronność pojmowana jest jako skierowany do sędziów zakaz rozstrzygania „z góry” przedłożonych im spraw oraz faworyzowania jednej ze stron[860].

Zakres podmiotowy art. 14 MPPOiP obejmuje każdą osobę uczestniczącą w postępowaniu karnym lub cywilnym, w tym osoby oskarżone oraz strony sporów cywilnych. Przepis ten ma charakter powszechny, ponieważ chroni wszystkie osoby podlegające jurysdykcji państwa, niezależnie od ich obywatelstwa czy statusu prawnego. Cytowany przepis prawem do sądu objął sprawy karne oraz cywilne, co zdaje się zawężać – w porównaniu z Powszechną Deklaracją Praw Człowieka – zakres przedmiotowy prawa do sądu, wyłączając chociażby sprawy związane z prawami i obowiązkami o charakterze administracyjnym[861].

Z kolei Konwencja o Prawach Dziecka w art. 40 ust. 2 lit. b pkt 3 stanowi, że państwa-strony zapewnią każdemu dziecku podejrzanemu, oskarżonemu lub uznanemu za winne naruszenia prawa karnego prawo do rozpatrzenia sprawy bez zwłoki przez niezawisły i bezstronny organ lub sąd, w uczciwym postępowaniu przeprowadzonym zgodnie z prawem, z

---

[857] Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. VII, op. cit., s. 168.
[858] M. Jaworska, *Prawo do sądu* [w:] M. Jabłoński (red.), Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym, Wrocław 2014, s. 130-131.
[859] Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. VII, op. cit., s. 177-179.
[860] R. Wieruszewski, *Międzynarodowy pakt…,* op. cit., s. 280.
[861] M. Jaworska, *Prawo do sądu…,* op. cit., s. 131.

zapewnieniem pomocy prawnej lub innej właściwej pomocy. Ponadto art. 40 ust. 2 lit. b pkt 4 KPD gwarantuje dziecku prawo do niestosowania wobec niego przymusu w celu uzyskania zeznań lub przyznania się do winy, a także prawo do przesłuchiwania świadków strony przeciwnej oraz udziału w przesłuchiwaniu świadków działających na jego korzyść [862]. Regulacja zawarta w art. 40 ust. 2 KPD podkreśla szczególne znaczenie prawa dziecka do sądu oraz konieczność zapewnienia mu odpowiednich gwarancji procesowych, uwzględniających jego wiek i stopień dojrzałości. Celem tych gwarancji jest zapewnienie dziecku rzetelnego i sprawiedliwego postępowania, prowadzonego z poszanowaniem jego praw oraz godności[863].

Jeżeli chodzi o regionalne konwencje to w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka prawo dostępu do sądu zostało uregulowane w jej art. 6 ust. 1 i 13. Zgodnie z art. 6 ust. 1 Konwencji: „Każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzyganiu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym albo o zasadności każdego oskarżenia w wytoczonej przeciwko niemu sprawie karnej”[864]. Jak wskazuje Lech Garlicki, termin „sąd” w świetle niniejszego artykułu należy rozumieć jako organ działający bezstronnie i niezawiśle, ustanowiony ustawą oraz władny do samodzielnego podejmowania wiążących rozstrzygnięć. Wymienione cechy sądu mają na celu zapewnienie stronie postępowania, że jej sprawa zostanie rozpoznana bez uprzedniego przesądzenia jej wyniku, w sposób obiektywny oraz zgodny z obowiązującymi regułami dowodowymi i procesowymi[865].

Sąd musi być ustanowiony aktem o randze ustawowej lub wyższej. Wymóg ten dotyczy przede wszystkim ustanowienia sądu oraz określenia jego kompetencji, nie jest natomiast konieczne, by wszelkie kwestie dotyczące działania sądów były regulowane ustawowo. Wymóg ustanowienia w drodze ustawy chroni tym samym przed orzekaniem o prawach i obowiązkach cywilnych, a także o oskarżeniach w sprawach karnych przez organy powołane na podstawie decyzji władzy wykonawczej. Nie oznacza to, że państwo nie ma możliwości powoływania różnego rodzaju sądów specjalnych, lecz tylko to, że powołane muszą

---

[862] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,*Wyd. II, op. cit., s. 116-117.

[863] Zob. szerzej na ten temat P. Banaszak, K. Burdziak, *Standardy postępowania z nieletnimi – raport z badania*, Warszawa 2019, s. 14–15. Zob. także M. Pieszczek, *Prawo do rzetelnego procesu w postępowaniu w sprawach nieletnich w świetle przepisów obowiązujących w Polsce i standardów międzynarodowych,* „Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Zeszyty Studenckie” 2009, nr 2, s. 331-332.

[864] Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. VII, op. cit., s. 215.

[865] L. Garlicki, *Pojęcie i cechy „sądu” w świetle orzecznictwa Europejskiej Konwencji Praw Człowieka* [w:] A. Szmyt (red.), Trzecia władza. Sądy i Trybunały w Polsce, Gdańsk 2008, s. 143. Zob. również P. Wiliński, *Niezależność sądu – standard konstytucyjny i konwencyjny*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2010, nr 1–2, s. 15.

być one w drodze ustawy[866].

Poza formalnym warunkiem utworzenia w drodze ustawy, organ sądowy musi być niezawisły oraz bezstronny. Niezawisłość sądu oznacza zarówno niezależności od stron, jak i organów władzy wykonawczej oraz ustawodawczej. Oceniając, czy organ jest niezawisły należy zbadać w szczególności następujące kwestie: sposób powoływania jego członków i czas sprawowania przez nich urzędu, istnienie gwarancji przed naciskami zewnętrznymi oraz czy organ jest postrzegany jako niezawisły. Z kolei bezstronność oznacza niewystępowanie po stronie sędziego lub sądu uprzedzeń lub stronniczości, a jej naruszanie może być stwierdzane różnymi sposobami. Wyróżnia się dwa podejścia – subiektywne, w którym dąży się do ustalenia osobistych poglądów lub interesów konkretnego sędziego w danej sprawie, oraz obiektywne – w którym ocenia się, czy sędzia daje wystarczające gwarancje, by rozwiać wszelkie uzasadnione wątpliwości w tym względzie[867].

W aspekcie podmiotowym standard konwencyjny prawa do sądu odnosić należy do „każdego podlegającego jurysdykcji państwa-strony Konwencji Europejskiej". Bez wpływu zatem na zakres podmiotowy prawa do sądu pozostają takie okoliczności, jak: narodowość pokrzywdzonego, miejsce zamieszkania oraz to czy do naruszeń chronionych praw doszło na terytorium państwa-strony. Za szerokim podmiotowym ujęciem prawa do sądu przemawia także interpretacja art. 34 Konwencji, w świetle której upoważnionymi do złożenia skarg są: osoby fizyczne, osoby prawne, grupy jednostek oraz organizacje pozarządowe. Jeśli natomiast chodzi o aspekt przedmiotowy niniejszego prawa, zauważyć należy, że możliwość ochrony praw na drodze sądowej, w myśl postanowień EKPCz ograniczona została, analogicznie jak w art. 14 MPPOiP, jedynie do spraw cywilnych oraz karnych[868]. W sprawach dotyczących „oskarżenia karnego" ochrona praw zagwarantowanych przez art. 6 zaczyna wchodzić w grę w momencie oficjalnego przedstawienia zarzutów lub podjęcia praktycznych działań bezpośrednio dotykających daną osobę, takich jak przeszukanie[869].

---

[866] J. Połatyńska, *Prawo do rzetelnego procesu sądowego* [w:] L. Koba, W. Wacławczyk (red.), Prawa człowieka…, op. cit., s. 217.

[867] F. Radoniewicz, *Prawo do sądu w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej oraz w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej – zagadnienia wybrane (cz. I),* „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2017, nr 2, s. 168.

[868] M. Grzymisłowska-Cybulska, *Prawo pomocy w postępowaniu sądowoadministracyjnym jako element realizacji prawa do sądu,* Warszawa 2013, s. 3-4.

[869] C. P. Kłak, *Standard rzetelnego postępowania sądowego w sprawie karnej a Europejski Nakaz Aresztowania – uwagi na tle Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego" 2012, nr 10, s. 178. Zob. także D. Vitkauskas, G. Dikov, *Ochrona prawa do rzetelnego procesu w*

Należy również wspomnieć o art. 13 EKPCz, który nakazuje państwom stronom konwencji, aby wprowadziły do swojego porządku prawnego regulacje, które zapewniłyby każdej jednostce prawo do skutecznego odwołania się do kompetentnej instytucji krajowej celem uzyskania rozstrzygnięcia, w przypadku gdy jej prawo zostało naruszone, a także uzyskania naprawienia szkody, jeśli to właściwe[870]. Instancja krajowa nie musi być sądem, lecz jej uprawnienia i gwarancje które daje, powinny zapewniać skuteczność odwołania[871].

Prawo do sądu określone zostało również na płaszczyźnie ochrony praw podstawowych Unii Europejskiej, a dokładniej w art. 47 Karty Praw Podstawowych UE, zgodnie z którym: „Każdy, kogo prawa i wolności zagwarantowane przez prawo Unii zostały naruszone, ma prawo do skutecznego środka prawnego przed sądem (…)" . W kolejnym akapicie zapisano, że „Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony uprzednio na mocy ustaw". Wyrażone w Karcie prawo do sądu powiązano z koniecznością sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy w rozsądnym terminie przed niezawisłym i bezstronnym sądem ustanowionym na mocy ustawy[872].

Artykuł 47 opiera się na orzecznictwie sądów wspólnotowych oraz swoistym melanżu art. 6 i 13 EKPCz. Jest on amalgamatem prawa do uczciwego procesu (art. 6 EKPCz) oraz prawa do skutecznego środka ochrony prawnej (art. 13 EKPCz). Należy jednak zauważyć, że ochrona gwarantowana przez Kartę jest szersza, niż ta przyznawana przez Europejską

Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka. Podręczniki praw człowieka Rady Europy, Strasburg 2012, s. 22.

[870] Europejski Trybunał Praw Człowieka przez wiele lat stał na stanowisku, że, relacja pomiędzy art. 6 ust. 1 a art. 13 EKPCz opiera się na zasadzie *lex specialis derogatlegi generali*, jako że gwarancje art. 6 ust. 1 EKPCz są ściślejsze i korzystniejsze z punktu widzenia jednostki niż wymogi stawiane skutecznym środkom prawnym w rozumieniu art. 13 EKPCz. W wyroku z dnia 26 października 2000 r. *Kudła przeciwko Polska* (skarga nr 30210/96) Europejski Trybunał Praw Człowieka zmienił filozofię patrzenia na relację między art. 6 a art. 13 EKPCz w kontekście naruszenia prawa do rozpatrzenia sprawy w „rozsądnym terminie". Jak wskazał Trybunał, prawo do rzetelnego procesu, zawierające wymóg rozsądnego czasu postępowania, jest mniej skuteczne, jeżeli wewnętrzny porządek prawny nie przewiduje możliwości przedstawienia skargi z tego tytułu w pierwszym rzędzie władzom krajowym. W konsekwencji Trybunał przeniósł na systemy krajowe bezpośredni ciężar udostępnienia skarżącym odpowiednich środków odwoławczych służących realizacji prawa do „rozsądnego terminu" postępowania. Zob. szerzej na ten temat C. Kłak, *Pojęcie skutecznego środka odwoławczego w odniesieniu do przewlekłości postępowania w rozumieniu art. 13 EKPC a polska skarga na przewlekłość postępowania karnego* [w:] P. Czubik, Z. Mach (red.), Hereditas Mercaturae – księga pamiątkowa ku pamięci prof. S. Miklaszewskiego, Kraków 2012, s. 34.

[871] E. Dynia, *Prawo do sądu…,* op. cit., s. 219.

[872] K. Szczepanowska-Kozłowska, *Prawo do skutecznego środka prawnego i bezstronnego sądu - art. 47 Karty Praw Podstawowych w relacjach horyzontalnych - kilka uwag w związku z wyrokiem TSUE w sprawach połączonych C-585/18; C-624/18; C-625/18*, "Palestra" 2020, nr 5, s. 106-106.

Konwencję Praw Człowieka, ze względu na dwa ważne aspekty. Po pierwsze, Karta stanowi, iż każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego wysłuchania, podczas gdy art. 6 ust. 1 EKPCz ogranicza prawo do bycia wysłuchanym wyłącznie do ustaleń dotyczących prawa cywilnego i karnego. Jak wskazano w Wyjaśnieniach do tekstu Karty, „w prawie wspólnotowym, prawo do bycia wysłuchanym nie jest ograniczone do sporów związanych z prawem cywilnym. Jest to konsekwencją faktu, iż Wspólnota opiera się na rządach prawa”[873]. Karta przyznaje prawo do bycia wysłuchanym każdemu, czyje prawa zostały naruszone, bez względu na rodzaj tych praw. Na podstawie EKPCz natomiast, spory dotyczące prawa administracyjnego, są poza zasięgiem prawa do uczciwego procesu. Po drugie Karta gwarantuje prawo do skutecznego środka ochrony prawnej (tj. prawo do kontroli sądowej), podczas gdy na podstawie art. 13 EKPCz można odwołać się do „krajowych władz”. W tym względzie Karta również gwarantuje szerszą ochronę, ponieważ przyznaje prawo do odwołania się do sądu, a nie tylko do organów administracji. Ponadto Karta, poprzez połączenie prawa do skutecznego środka ochrony prawnej z prawem do uczciwego procesu, wymaga nie tylko, aby istniało prawo do odwołania do sądu, ale również aby postepowanie było prowadzone ze standardami uczciwego procesu (włączając w to możliwość prawa do obrony)[874].

Prawo do sądu wyrażone zostało również w art. 8 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka. Artykuł ten gwarantuje, że: „Każda osoba ma prawo do wysłuchania, z zachowaniem odpowiednich gwarancji i w rozsądnym terminie, przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd, ustanowiony wcześniej na mocy prawa, sprawy co do zasadności wysuwanego przeciwko niej wszelkiego oskarżenia o charakterze karnym lub co do określenia jej praw i obowiązków o charakterze cywilnym, pracowniczym, skarbowym lub jakimkolwiek innym”. Ponadto w art. 25 Konwencji przyznano każdej osobie „prawo do ochrony sądowej, pojmowanej jako uprawnienie do prostego i szybkiego lub innego skutecznego zwrócenia się do właściwego sądu o ochronę przeciwko naruszeniu jej podstawowych praw uznanych przez konstytucję, ustawę lub niniejszą Konwencję” [875]. Zakres przedmiotowy prawa do rzetelnego procesu obejmuje zarówno sprawy karne, jak i szeroko rozumiane postępowania dotyczące ustalenia praw i obowiązków jednostki w sprawach cywilnych, pracowniczych, skarbowych oraz innych. Przepis ten ma zatem szeroki zakres zastosowania, obejmując wszelkie

---

[873] Zob. [w:] J. Barcz, *Podstawy prawne...,* op. cit., s. 486-499.

[874] K. Kańska, *Karta Praw Podstawowych a przestrzeganie praw człowieka przez instytucje Unii Europejskiej,* Warszawa 2003, s. 41-42.

[875] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 292-293.

postępowania, w których rozstrzyga się o sytuacji prawnej jednostki[876].

Potrzeba ochrony niniejszego prawa potwierdzona również została w afrykańskim systemie ochrony praw człowieka i wyrażona w art. 7 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów każda osoba ma prawo do rozpatrzenia jej sprawy przez właściwy organ, co obejmuje m.in. prawo do rozpoznania sprawy w rozsądnym terminie przez bezstronny sąd oraz prawo do obrony. Ponadto art. 26 Karty nakłada na państwa-strony obowiązek zagwarantowania niezależności sądów. Jeżeli chodzi o zakres przedmiotowy tego prawa, to brak wyraźnego ograniczenia w art. 7 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów, który odwołuje się ogólnie do „prawa do rozpatrzenia sprawy", pozwolił Afrykańskiej Komisji Praw Człowieka i Ludów na szeroką interpretację tego przepisu. Obejmuje ona nie tylko postępowania karne, lecz także sprawy cywilne, a w określonych sytuacjach również postępowania administracyjne, jeżeli dotyczą one rozstrzygania o prawach jednostki[877].

Również Arabska Karta Praw Człowieka z 2004 r. zawiera przepisy odnoszące się do prawa do sądu. Artykuł 12 Karty ustanawia zasadę równości wszystkich osób wobec sądów, gwarantuje niezależność sądownictwa oraz przewiduje obowiązek ochrony sędziów przed wszelkimi ingerencjami, naciskami lub groźbami. Ponadto każda osoba podlegająca jurysdykcji państw-stron ma prawo do dochodzenia swoich praw przed sądami wszystkich instancji. Z kolei art. 13 Karty gwarantuje prawo do sprawiedliwego i publicznego procesu, przed właściwym, niezależnym i bezstronnym sądem ustanowionym zgodnie z prawem, w celu rozpoznania każdego oskarżenia karnego lub rozstrzygnięcia o prawach i obowiązkach jednostki. Użyte w Karcie sformułowanie dotyczące „rozstrzygania o prawach i obowiązkach" wskazuje, że zakres przedmiotowy prawa do sądu nie ogranicza się wyłącznie do spraw karnych, lecz obejmuje również sprawy cywilne oraz inne postępowania, w których dochodzi do określenia sytuacji prawnej jednostki[878].

Z przywołanych regulacji wynika, że prawo dostępu do sądu, mimo braku

---

[876] J. Składowska, *Stan ochrony praw człowieka w wybranych państwach Ameryki Środkowej na przykładzie prawa do rzetelnego procesu*, „Ameryka Łacińska", nr 2, 2017, s. 23.

[877] M.in. w decyzji z 19 listopada 2000 r. w sprawie *Media Rights Agenda przeciwko Nigerii* (komunikat nr 224/98) Afrykańska Komisja Praw Człowieka i Ludów uznała, że gwarancje rzetelnego procesu wynikające z art. 7 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów mogą mieć zastosowanie nie tylko w postępowaniach karnych, ale również w postępowaniach administracyjnych, w szczególności gdy decyzje organów państwa wpływają na prawa jednostki. Orzeczenie dostępne na stronie: www.caselaw.ihrda.org/en/entity/rdz28a0ywtl21781bwitl0udi?utm (data dostępu 25.05.2025 r.).

[878] D. Vitkauskaite-Meurice, *The Arab Charter on Human Rights: The Naissance of New Regional Human Rights System or a Challenge to the Universality of Human Rights?*, „Jurisprudence" 2010, nr 1, s. 174.

jednolitego ujęcia jego treści, zostało w podobny sposób ukształtowane we wszystkich najważniejszych konwencjach międzynarodowego prawa praw człowieka. Analizowane akty prawne w sposób zbliżony określają podstawowe cechy sądu jako organu orzekającego, wskazując przede wszystkim na wymóg jego niezależności oraz bezstronności, a w większości przypadków także ustanowienia na podstawie ustawy. W zakresie przedmiotowym wszystkie konwencje obejmują gwarancją prawa do sądu sprawy karne, natomiast w odniesieniu do pozostałych kategorii spraw posługują się bardziej zróżnicowanymi i mniej precyzyjnymi określeniami.

Drugi element prawa do sądu stanowi uprawnienie jednostki do odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej. Procedura ta jest kształtowana w oparciu o gwarancje sądowe, dotyczące sposobu prowadzenia postępowania, domniemania niewinności oskarżonego oraz jego praw. Całość tworzy prawo do rzetelnego procesu sądowego[879]. Treść międzynarodowych konwencji dotyczących ochrony praw człowieka pozwala stwierdzić, że prawo do rzetelnego procesu sądowego swym zakresem prawo do: jawności postępowania, domniemania niewinności, niezwłocznego poinformowania o zarzutach, dysponowania odpowiednim czasem i możliwościami w celu przygotowania obrony oraz porozumiewania się z obrońcą, rozpoznania sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki, obecności na rozprawie, bronienia się osobiście lub przez wybranego przez siebie obrońcę aktywności dowodowej, pomocy tłumacza, milczenia, odwołania się do sądu wyższej instalacji, odszkodowania za niesłuszne skazanie, zakaz ponownego sądzenia (*ne bis in idem*), zasady *nullum crimen sine lege*.

Jawność postępowania sądowego jest jednym z elementów prawa do rzetelnego postępowania sądowego. (art. 14 ust. 1 MPPOiP, art. 6 ust. 1 EKPCz, art. 47 KPP UE, art. 8 ust. 5 AKPCz, art. 13 ust. 2 ArKPCz). Jawność postępowania służy trzem celom: po pierwsze zapewnia stronom wiedzę niezbędną do podejmowania bieżących decyzji procesowych (jawność wewnętrzna); po drugie motywuje sędziego orzekającego w sprawie do autokontroli, czyli do bardziej skrupulatnego i rzetelnego wypełniania obowiązków procesowych2; po trzecie umożliwia osobom postronnym, występującym w roli reprezentantów opinii publicznej, sprawowanie obywatelskiej kontroli nad działalnością sądów oraz informowanie społeczeństwa o jej wynikach (jawność zewnętrzna)[880]. Prawo do jawnego postępowania sądowego obejmuje co najmniej trzy szczegółowe uprawnienia, do których należą: prawo do udziału

[879] E. Dynia, *Prawo do sądu…,* op. cit., s. 207.

[880] M. Radajewski, *Treść i gwarancje prawa do sądu* [w:] O. Hałub-Kowalczyk, M. Jabłoński, M. Radajewski (red.), Identyfikacja treści prawa do sądu – wybrane zagadnienia, Wrocław 2019, s. 21-22.

w rozprawie/posiedzeniu, prawo wglądu do akt postępowania oraz prawo do zapoznania się z orzeczeniem[881].

Prawo do jawnego postępowania sądowego nie ma charakteru absolutnego i może podlegać ograniczeniom. Zarówno art. 6 ust. 1 EKPC, jak i art. 14 ust. 1 MPPOiP przewidują możliwość wyłączenia jawności postępowania w wyjątkowych sytuacjach, jeżeli jest to konieczne dla ochrony określonych wartości, takich jak moralność, porządek publiczny, bezpieczeństwo państwa, dobro małoletnich czy ochrona życia prywatnego stron. Ograniczenie jawności musi jednak spełniać wymóg proporcjonalności, co oznacza, że powinno być niezbędne i odpowiednie do osiągnięcia zamierzonego celu[882].

Istotną gwarancją procesową jest również zasada domniemania niewinności (art. 14 ust. 2 MPPOiP, art. 6 ust. 2 EKPCz, art. 48 KPP UE, art. 8 ust. 2 AKPCz, w art. 7 ust.1 pkt b AKPCiL oraz art. 16 ArKPCz). Wszystkie te dokumenty potwierdzają, że każda osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa powinna być traktowana jako niewinna do czasu udowodnienia jej winy w toku rzetelnego postępowania sądowego zgodnie z którą każda osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa powinna być traktowana jako niewinna do czasu udowodnienia jej winy zgodnie z prawem. Ciężar dowodu spoczywa na oskarżeniu, a wszelkie wątpliwości powinny być rozstrzygane na korzyść oskarżonego. Zasada ta zobowiązuje również organy publiczne do powstrzymywania się od wypowiedzi sugerujących winę oskarżonego przed wydaniem prawomocnego wyroku[883]. Domniemanie niewinności jest nie tylko gwarancją procesową w postępowaniu karnym. Jego rola jest znaczeni szersza. Chodzi o ochronę każdego przed traktowaniem przez organy państwa i funkcjonariuszy jako winnego przestępstwa przed stwierdzeniem tego przez sąd [884].

Zapewnia się również oskarżonemu niezwłoczne i szczegółowe poinformowanie,

---

[881] Należy jednak zauważyć, że prawo do publicznego ogłoszenia wyroku zostało *expressis verbis* zagwarantowane jedynie w art. 14 ust. 1 MPPOiP oraz art. 6 ust. 1 EKPC. Pozostałe międzynarodowe konwencje praw człowieka nie przewidują wprost analogicznej regulacji. Zob. szerzej na ten temat A. Clooney, P. Webb, *The Right to a Fair Trial in International Law,* Oxford 2011, s. 52

[882] Na władzach publicznych ciąży ciężar wykazania, że ograniczenie było proporcjonalne i służyło wartościom konwencyjnym – w przypadku ustawodawcy oznacza to obowiązek rzetelnego uzasadnienia projektów aktów normatywnych ograniczających jawność, a w przypadku sądów oznacza to obowiązek rzetelnego uzasadnienia orzeczeń, dlaczego w konkretnym postępowaniu wyłączenie jawności jest konieczne. J. Roszkiewicz, *Jawność postępowania sądowego w świetle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka,* „Zeszyty Naukowe" 2021, nr 2, s. 23-24.

[883] Zob. szerzej na ten temat M. Borek, *Ciężar dowodu i jego domniemana obecność w polskim procesie karnym* [w:] P. Czarnecki, M. Czerwińska (red.) Katalog dowodów w postępowaniu karnym, Warszawa 2014, s. 15.

[884] E. Dynia, *Prawo do sądu…,* op. cit., s. 214.

w języku, który rozumie, o charakterze oraz przyczynach stawianych mu zarzutów (art. 14 ust. 3 pkt b, art. 6 ust. 3 pkt a EKPCz, art. 8 ust. 2 pkt b AKPCz oraz art. 16 ust. 1 ArKPCz). Prawidłowa realizacja prawa do informacji jest *conditio sine qua non* korzystania przez oskarżonego z innych przysługujących mu praw, w tym zwłaszcza prawa do obrony. Pod tym także kątem interpretowane muszą być niezwłoczność, szczegółowość i komunikatywność udzielanej oskarżonemu informacji. Ma to bowiem zapewnić pełną skuteczność pozostałych gwarancji procesowych przysługujących osobie oskarżonej. W tym kontekście, pewne kontrowersje może budzić zwłaszcza stopień szczegółowości informacji prawnej, która z pewnością nie musi przybierać kształtu najszerszej z możliwych informacji dających oskarżonemu pełną orientację w procesie. Nie chodzi w tym wypadku o dublowanie roli profesjonalnego pełnomocnika, ile o to, by oskarżony miał pełną jasność co do kwalifikacji prawnej ustaleń faktycznych zarzucanego mu czynu oraz przysługujących mu na danym etapie procesu praw[885].

Oskarżony ma także prawo do dysponowania odpowiednim czasem i możliwościami w celu przygotowania obrony i porozumienia się z wybranym przez siebie obrońcą (art. 14 ust. 3 pkt b MPPOiP, art. 6 ust. 3 pkt b EKPCz, art. 8 ust. 2 pkt c AKPCz oraz art. 16 ust. 2 ArKPCz). Organ pełniący funkcję oskarżyciela musi udostępnić wszelkie informacje dotyczące sprawy podejrzanemu, jak tylko podjęta zostanie decyzja o wszczęciu postępowania karnego. Na tym etapie nie jest konieczne przygotowanie dowodów uzasadniających oskarżenie, ani też samego aktu oskarżenia ze wszystkimi szczegółami. Oskarżenie musi jednak zostać przetłumaczone oskarżonemu przez tłumacza i nie wystarcza, że obrona oskarżonego rozumie język, w którym prowadzone jest postępowanie[886].

Co się tyczy prawa osoby zatrzymanej do niezwłocznego kontaktu z adwokatem i bezpośredniej z nim rozmowy, przysługuje ono na żądanie zatrzymanego, a organ stosujący zatrzymanie ma obowiązek umożliwić jego realizację. Może ono polegać zarówno na osobistym poinformowaniu przez zatrzymanego wskazanego obrońcy o fakcie i przyczynach zatrzymania oraz przeprowadzeniu z nim rozmowy, jak i na przekazaniu tej informacji za

---

[885] B. Gronowska, *Prawo do informacji prawnej* [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski (red.), Prawa człowieka…, Wyd. I, op. cit., s. 282-283.
[886] A. Nousiainen, *Prawo do rzetelnego procesu w świetle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Koncepcja, doświadczenia fińskie* [w:] J. Skupiński, J. Jakubowska-Hara (red.) Standardy praw… op. cit., s. 59-60.

pośrednictwem organu zatrzymującego[887].

Nieodzownym elementem rzetelnego procesu sądowego jest również respektowanie zasady rozpatrzenia sprawy przez sąd w rozsądnym terminie (bez nieuzasadnionej zwłoki) (art. 14 ust. 3 pkt b MPPOiP, art. 6 ust. 1 EKPCz, art. 47 KPP UE, art. 8 ust. 1 AKPCz oraz art. 7 ust. 1 pkt d AKPCiL)[888]. Prawo do rzetelnego procesu sądowego nakłada na państwo obowiązek zorganizowania systemu sądów, w taki sposób, aby mogły zagwarantować każdemu uzyskanie w rozsądnym terminie ostatecznego wyroku. O tym, czy długość postępowania w konkretnej sprawie była rozsądna, decydują okoliczności konkretnej sprawy, a wśród nich przede wszystkim jej charakter (cywilna, karna czy administracyjna) i stopień skomplikowania, procedura jej rozpatrzenia, zachowanie samego skarżącego w toku postepowania sądowego oraz znaczenie sprawy dla skarżącego[889].

W sprawach karnych „rozsądny termin" postępowania zaczyna biec od momentu skierowania postepowania przeciwko podejrzanemu (zazwyczaj będzie to moment przedstawienia zarzutu popełnienia przestępstwa), a kończy się wraz z wydaniem ostatecznego, wykonalnego wyroku. Przesłankę pozwalającą na stwierdzenie, że postępowanie w sprawie prowadzone jest przewlekle, stanowi nieuzasadnione przekroczenie rozsądnego terminu do rozpoznania sprawy. W rezultacie o przewlekłości postępowania sądowego można mówić w przypadku długotrwałej (co najmniej kilkumiesięcznej) i całkowitej bezczynności sądu w formalnie toczącym się postepowaniu[890].

Każda osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa ma również prawo do bronienia się osobiście lub za pomocą pełnomocnika według własnego wyboru (art. 14 ust. 3 pkt d MPPOiP, art. 6 ust. 3 pkt c EKPCz, art. 48 ust. 2 KPP UE, art. 8 ust. 2 pkt d i e AKPCz, art. 7 ust. 1 pkt c AKPCiL oraz art. 16 ust. 3 i 4 ArKPCz) Należy zauważyć, że niniejsza gwarancja dotyczy trzech płaszczyzn, a mianowicie: prawa do bronienia się osobiście (prawo do obrony w wymiarze materialnym), prawa do korzystania z pomocy obrońcy (prawo do

---

[887] Ł. Cora, *Minimalne gwarancje prawa do rzetelnego procesu karnego w początkowym etapie ścigania,* „ Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis" 2020, nr 9, s. 274.

[888] MPPOiP posługuje się pojęciem „bez nieuzasadnionej zwłoki", natomiast EKPCz, AKPCz oraz AKPCiL używają określenia „w rozsądnym terminie", przy czym pojęcia te uznawane są za funkcjonalnie tożsame.

[889] T. Woś, *Czy dwuinstancyjne sądownictwo administracyjne realizuje konstytucyjną zasadę prawa do sądu* [w:] J. Filipek (red.), Jednostka w demokratycznym…, op. cit., s. 757-758.

[890] C. P. Kłak, *„Przewlekłość postępowania sądowego" w prawie polskim a obowiązek państwa dotyczący „dobrego rządzenia" w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Prawa Człowieka,* „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie" 2011, nr 852, s. 105 Zob. także C. P. Kłak, *Pojęcie przewlekłości postępowania sądowego*, „Prawo i Prokuratura" 2008, nr 12, s. 79.

obrony w wymiarze formalnym) oraz prawa do bezpłatnego korzystania z pomocy obrońcy wyznaczonego z urzędu. Zauważyć należy, że w sytuacjach gdy wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości (np. gdy postepowanie dotyczy czyny zagrożonego wysoką karą bądź też gdy oskarżonym jest nieletnia), obrońca może zostać wyznaczony z urzędu niezależnie od woli oskarżonego[891]. Prawo do obrony stanowi jeden z podstawowych gwarancji procesowych, a jego naruszenie jest przedmiotem rozbudowanego orzecznictwa sądów międzynarodowych, w szczególności Europejskiego Trybunału Praw Człowieka[892].

Oskarżonemu przysługuje również prawo do aktywności dowodowej w toku procesu, polegające na zapewnieniu jego obecności na rozprawie oraz stworzeniu mu możliwości przesłuchania lub spowodowania przesłuchania świadków oskarżenia i obrony na takich samych warunkach (art. 14 ust. 3 pkt e MPPOiP, art. 6 ust. 3 pkt d EKPCz, art. 8 ust. 2 pkt f AKPCz oraz art. 16 ust. 5 ArKPCz). Głównym celem omawianej gwarancji procesowej jest zapewnienie stronom postępowania równości broni, stanowiącej jeden z podstawowych elementów zasady kontradyktoryjności. Zasada ta jest realizowana wówczas, gdy każdej ze stron postępowania przysługują równe prawa i możliwości procesowe[893]. Strony w równym stopniu mogą przedstawiać swoje argumenty, zgłaszać wnioski dowodowe, uczestniczyć w przeprowadzaniu dowodów oraz kwestionować twierdzenia i dowody strony przeciwnej[894].

Oskarżony ma także prawo do korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli nie rozumie języka używanego w sądzie lub nie mówi w tym języku (art. 14 ust. 3 pkt f MPPOiP, art. 6 ust. 3 pkt e EKPCz, art. 8 ust. 2 pkt a AKPCz, art. 16 ust. 4 ArKPCz). Dla każdego oskarżonego, uczestniczącego w postępowaniu sądowym prowadzonym w nieznanym mu języku, prawo do skorzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza stanowi, przede wszystkim, podstawę realizacji prawa do obrony. Wprawdzie w ujęciu literalnym prawo do bezpłatnej pomocy tłumacza może prowadzić do wniosku, że wynikające z niego prawo do pomocy tłumacza od nosi się wyłącznie do postępowania jurysdykcyjnego, to jednak przyjmuje się, że jego zasięg rozciąga się na wszystkie stadia procesowe. Wspomniana pomoc dotyczy zarówno ustnych, jak i pisemnych kontaktów oskarżonego z organami procesowymi, a obowiązek

---

[891] M. Jabłoński, J. Węgrzyn, *Prawo do obrony i domniemanie niewinności* [w:] M. Jabłoński (red.), Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym, Wrocław 2014, s. 112.

[892] Zob. szerzej na ten temat V rozdział niniejszej pracy doktorskiej.

[893] M. Kierska, *Prawo do przesłuchania świadków oskarżenia w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Palestra" 2017, nr 6, s. 55.

[894] M. Gwoździcka-Piotrowska, *Pojęcie strony procesu karnego w aspekcie prawa międzynarodowego i wewnętrznego*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa" 2009, nr 2, s. 100.

organów procesowych polega nie tylko na wyznaczeniu tłumacza, ale także na sukcesywnej kontroli jakości świadczonej pomocy[895].

Na szczególną uwagę zasługuje też prawo do zachowania milczenia (nieobciążania się) (art. 14 ust. 3 pkt g MPPOiP, art. 8 ust. 2 pkt g AKPCz oraz art. 6 ust. 2 ArKPCz). Celem tego prawa jest ochrona oskarżonego przed niedozwolonym przymusem ze strony władz. Prawo do nieobciążania się w szczególności zakłada, iż oskarżenie w sprawie karnej dąży do udowodnienia swych racji przeciwko oskarżonemu bez uciekania się do dowodów uzyskanych poprzez metody przymusu lub nacisku, wbrew woli oskarżonego. Prawo do zachowania milczenia i do nieobciążania się nie są jednak nieograniczone, jako że na przykład wysnuwanie wniosków z milczenia oskarżonego, może być dopuszczalne[896].

Należy wskazać, że w Międzynarodowym Pakcie Praw Politycznych i Obywatelskich oraz w Arabskiej Karcie Praw Człowieka z 2004 r., obok gwarancji proceduralnych wyrażonych także w innych Konwencjach, co do których odnotować można daleko idące podobieństwa, osobno sformułowano także najbardziej ogólną dyrektywę wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich tj. obowiązek uwzględniania w procesie ich wieku oraz potrzeby reedukacji (art. 14. ust. 4 MPPOiP, art. 17 ArKPcz)[897]. Artykuły te zobowiązują państwo do ustanowienia takiej procedury sądowej, która uwzględniać będzie wiek osób młodocianych oraz potrzebę wspierania ich resocjalizacji. Prawo to jest wyrazem że osoby młodociane, w zakresie prawa do sądu, nie tylko powinny uzyskać wszystkie gwarancje zapewniane osobom pełnoletnim, lecz mają również korzystać ze szczególnej ochrony[898].

Prawo do rzetelnego procesu sądowego obejmuje również możliwość odwołania się od wyroku w sprawach karnych (art. 14 ust. 5 MPPOiP, art. 2 i 3 Protokołu nr 7 do EKPCz, art. 47 KPP UE, art. 8 ust. 2 lit. h i art. 25 AKPCz, art. 7 ust. 1 pkt a AKPCiL oraz art. 16 ust. 7 ArKPCz). Prawo to polega na tym, że każda kto został uznany przez sąd za winnego popełnienia przestępstwa, ma prawo do rozpatrzenia przez sąd wyższej instancji jego sprawy, tak w przedmiocie orzeczenia o winie, jak i co do kary. Korzystanie z tego prawa, a także jego podstawy, reguluje ustawa. Wyjątki mogą być stosowane w przypadku drobnych przestępstw

---

[895] P. Hofmański, *Prawo do udziału tłumacza w postępowaniu karnym*, [w:] A. J. Szwarca (red.), Przestępczość przygraniczna. Postępowanie karne przeciwko cudzoziemcom w Polsce, Poznań 2000, s. 1152. Zob. także. J. Długosz, *Prawo do udziału tłumacza jako jedna z przesłanek rzetelnego procesu karnego*, „Investigationes Linguisticae" 2008, nr 26, s. 101-102

[896] J. Połatyńska, *Prawo do rzetelnego procesu sądowego*…, op. cit., s. 224.

[897] B. Gonowska, *Prawo do bezpłatnej pomocy tłumacza* [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski (red.), Prawa człowieka…, Wyd. I, op. cit., s. 286-287.

[898] R. Wieruszewski, *Międzynarodowy pakt…,* op. cit., s. 284.

określonych w ustawie, lub w przypadkach, gdy dana osoba była sądzona w pierwszej instancji przez Sąd Najwyższy lub została uznana za winną i skazana w wyniku zaskarżenia wyroku uniewinniającego sądu pierwszej instancji. W sytuacji przyznania się oskarżonego możliwość wniesienia odwołania co do winy może być wyłączona i ograniczać się jedynie do wymierzonej kary. Ewentualne ograniczenia prawa do odwołania się do sądu wyższej instancji muszą być wszakże uzasadnione i nie mogą naruszać jego istoty[899].

Do praw o charakterze proceduralnym należy również zaliczyć prawo do odszkodowania w przypadku niesłusznego skazania (art. 14 ust. 6 MPPOiP, art. 3 Protokołu nr 7 do EKPCz oraz art. 10 AKPCz)[900]. Gwarancja ta polega na zapewnieniu jednostce możliwości uzyskania rekompensaty za szkodę poniesioną w wyniku wydania wadliwego wyroku skazującego. Jeżeli prawomocne orzeczenie skazujące zostało następnie uchylone lub nastąpiło ułaskawienie na podstawie nowych lub nowo ujawnionych faktów, które niezbicie wykazały, że zaszła omyłka sądowa, wówczas osobie, która poniosła karę w wyniku takiego skazania, będzie przyznane odszkodowanie zgodnie z ustawą, chyba że zostanie udowodnione, iż osoba ta ponosi całkowicie lub częściowo winę za nieujawnienie w porę nieznanego faktu. Jednocześnie nie dostrzeżono potrzeby wprowadzenia przepisu traktującego o możliwości uzyskania przez osobę uniewinnioną odszkodowania za samo skierowanie przeciwko niej niesłusznego oskarżenia[901].

Kolejną gwarancją procesową jest zasada *ne bis in idem*, oznaczająca zakaz ponownego sądzenia lub karania tej samej osoby za ten sam czyn, jeżeli zapadł już w tej sprawie prawomocny wyrok uniewinniający lub skazujący (art. 14 ust. 7 MPPOiP, w art. 4 Protokołu nr 7 do EKPCz, art. 50 KPP UE, art. 8 ust. 4 AKPCz oraz art. 19 ArKPCz). Zasada ta stanowi istotną gwarancję ochrony jednostki przed wielokrotnym prowadzeniem postępowania karnego w tej samej sprawie. Istotne znaczenie z perspektywy zasady *ne bis in idem* ma kwestia tzw. tożsamości czynu zabronionego. Zakaz ponownego oskarżenia lub sądzenia odnosi się bowiem

---

[899] Z. Mierzejewski, *Prawo do odwołania się w sprawach karnych w ujęciu wynikającym z Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej,* „Prokuratura i Prawo" 2020, nr 4-5, s. 27.

[900] Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów oraz Arabska Karta Praw Człowieka nie przewidują wprost odrębnego przepisu gwarantującego prawo do odszkodowania za niesłuszne skazanie. Zob. szerzej na ten temat M. Ssenyonjo, *Responding to Human Rights Violations in Africa. Assessing the Role of the African Commission and Court on Human and Peoples' Rights (1987-2018)*, „International Human Rights Law Review" 2018, nr. 1, s. 41.

[901] A. M. Tęcza-Paciorek, *O potrzebie uregulowania odszkodowania za niesłuszne skazanie,* „Przegląd Sądowy" 2011, nr 2, s. 69.

do sytuacji, w których kolejne postępowanie opiera się na tych samych lub zasadniczo tych samych okolicznościach faktycznych. Zasada *ne bis in idem* jest rozumiana nie tylko jako zakaz ponownego ukarania za ten sam czyn, lecz również jako zakaz wszczynania i prowadzenia kolejnego postępowania dotyczącego tego samego zdarzenia. Należy jednocześnie wskazać, że regulacje prawa międzynarodowego odnoszące się do zasady *ne bis in idem* dotyczą co do zasady jurysdykcji wewnętrznej danego państwa. W konsekwencji odmiennie może być uregulowana w poszczególnych państwach kwestia związania orzeczeniem wydanym przez sąd zagraniczny[902].

Podkreślenia wymaga również, że zasada *ne bis in idem* nie ma charakteru absolutnego. Zarówno art. 4 ust. 2 Protokołu nr 7 do EKPC, jak i art. 14 ust. 7 MPPOiP dopuszczają możliwość wznowienia postępowania zgodnie z ustawą i zasadami postępowania karnego danego państwa, jeżeli ujawnią się nowe lub nowo odkryte fakty albo gdy w poprzednim postępowaniu doszło do rażącego naruszenia mogącego mieć wpływ na wynik sprawy[903].

W dokumentach międzynarodowej ochrony praw człowieka znalazła również odzwierciedlenie gwarancja *nullum crimen sine lege*, zgodnie z którą nikt nie może zostać uznany za winnego popełnienia czynu, który w chwili jego popełnienia nie stanowił przestępstwa (art. 15 MPPOiP, art. 7 EKPCz, art. 49 KPP UE, art. 9 AKPCz, art. 7 ust. 2 AKPCiL oraz art. 16 ArKPCz) Wszystkie wskazane akty prawa międzynarodowego potwierdzają fundamentalne znaczenie zasady *nullum crimen sine lege,* stanowiącej podstawową gwarancję ochrony jednostki przed arbitralnym stosowaniem prawa karnego przez państwo. Z zasady tej wynika, że czyn człowieka tylko wtedy może być uznany za przestępstwo, gdy został zabroniony pod groźbą kary przez ustawę przed jego popełnieniem. Tworzy ona nienaruszalne zasady bezpieczeństwa prawnego i wolności człowieka. Zgodnie z tą zasadą człowiek bez narażenia się na odpowiedzialność karną ma prawo czynić wszystko, co nie jest sprzeczne z normami prawa karnego[904].

Analiza poszczególnych standardów międzynarodowej ochrony praw człowieka pozwala skonstatować, iż prawo do rzetelnego procesu sądowego obejmuje szereg gwarancji

---

[902] M. Szwarc-Kuczer, *Ochrona praw jednostek w dziedzinie współpracy sądowej w sprawach karnych* [w:] A. Wróbel (red.), Karta Praw…, op. cit., s. 346.

[903] M. Kolendowska-Matejczuk, *Problematyka zgodności z zasadą ne bis in idem rozwiązania przyjętego w art. 10 § 1 Kodeksu wykroczeń*, „Palestra" 2015, nr 9–10, s. 70-71.

[904] A. Grześkowiak, *Nullum crimen, nulla poena sine lege anteriori* [w:] R. Wieruszewski (red.), Prawa Człowieka. Model Prawny, Warszawa 1991, s. 505.

procesowych, jednak ujawnia istotne różnice dotyczące zakresu i komponentów tego prawa. Najszerszy katalog gwarancji procesowych przewidziano w art. 14 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, który przedstawia kompleksową koncepcję prawa do rzetelnego procesu sądowego. Z kolei najbardziej ograniczony zakres gwarancji procesowych przewiduje Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów, której regulacje dotyczące prawa do sądu mają charakter znacznie bardziej ogólny.

Na marginesie powyższych rozważań należy zauważyć, że prawo do rzetelnego procesu jest uznawane za standard humanitarnego traktowania obowiązujący zarówno w czasie wojny, jak i w czasie pokoju. Zgodnie ze wspólnym art. 3 Konwencje genewskie, wyrok wobec osoby oskarżonej może zostać wydany wyłącznie przez „regularnie ustanowiony sąd". Z kolei art. 75 I Protokołu Dodatkowego do Konwencji Genewskich rozwija i konkretyzuje gwarancje wynikające z art. 3, przewidując prawo do rozpoznania sprawy przez bezstronny i należycie obsadzony sąd oraz szereg fundamentalnych praw procesowych przysługujących osobom oskarżonym. Gwarancje te obejmują m.in. domniemanie niewinności, prawo do obecności, prawo do obrony, dostęp do materiału dowodowego, prawo do niezwłocznego poinformowania o stawianych zarzutach, zakaz zmuszania do samooskarżenia, prawo do przesłuchiwania świadków, zasadę *nullum crimen sine lege*, zakaz ponownego sądzenia za ten sam czyn (*ne bis in idem*), a także prawo do publicznego ogłoszenia wyroku oraz do skorzystania ze środków odwoławczych[905]. A więc prawa człowieka w kontekście „wymiaru sprawiedliwości" doznają niezmiennie „solidarnego wsparcia" ze strony międzynarodowego prawa humanitarnego[906].

Pomimo szerokiego uregulowania prawa do sądu w dokumentach międzynarodowego prawa praw człowieka oraz międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych, prawo to w praktyce jego stosowania bywa naruszane. Jednym z podstawowych problemów jest faktyczne ograniczenie dostępu do sądu. W wielu państwach bariery ekonomiczne w postaci wysokich opłat sądowych, kosztów zastępstwa procesowego oraz niedostatecznie rozwiniętych systemów pomocy prawnej powodują, że prawo do sądu ma charakter czysto formalny. Osoby ubogie, migranci, osoby pozbawione wolności czy członkowie mniejszości etnicznych często nie są w stanie skutecznie zainicjować postępowania. Dodatkowym utrudnieniem są bariery geograficzne – w niektórych regionach

---

[905] Zob. [w:] M. Flemming, *Międzynarodowe prawo…,* Wyd. IV, op. cit., s. 388.

[906] Widać to zwłaszcza w tym, że podstawowe gwarancje rzetelnego procesu były respektowane również wobec osób oskarżonych o najpoważniejsze zbrodnie międzynarodowe po II wojnie światowej. T. Jasudowicz, *Prawa człowieka w konfliktach zbrojnych. Rekonstrukcja międzynarodowego prawa humanitarnego,* Toruń 1997, s. 21.

sądy znajdują się w znacznej odległości od miejsca zamieszkania obywateli, co w praktyce wyklucza możliwość efektywnego dochodzenia roszczeń[907].

Kolejnym istotnym problemem jest przewlekłość postępowań. W wielu systemach prawnych postępowania trwają latami, a nawet dekadami, co prowadzi do sytuacji, w której formalne prawo do rozpoznania sprawy traci swój realny sens. Opóźnienia wynikają z przeciążenia sądów, braku odpowiedniej liczby sędziów, niedostatecznego finansowania wymiaru sprawiedliwości oraz niewydolnych procedur. W sprawach karnych przewlekłość może prowadzić do nadmiernie długiego tymczasowego aresztowania, co w praktyce oznacza wykonywanie kary przed wydaniem wyroku[908].

Reasumując, prawo do sądu, będące jednym z podstawowych praw człowieka obejmuje: prawo dostępu do sądu, prawo do odpowiednio ukształtowanej procedury i prawo do uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia. Prawo dostępu do sądu, mimo braku jednolitego ujęcia jego treści, zostało w podobny sposób ukształtowane we wszystkich najważniejszych konwencjach międzynarodowego prawa praw człowieka. Analizowane akty prawne w sposób zbliżony określają podstawowe cechy sądu jako organu orzekającego, wskazując przede wszystkim na wymóg jego niezależności oraz bezstronności, a w większości przypadków także ustanowienia na podstawie ustawy. W zakresie przedmiotowym wszystkie konwencje obejmują gwarancją prawa do sądu sprawy karne, natomiast w odniesieniu do pozostałych kategorii spraw posługują się bardziej zróżnicowanymi i mniej precyzyjnymi określeniami.

Drugim elementem prawa do sądu jest uprawnienie jednostki do odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej, która opiera się na gwarancjach procesowych składających się na prawo do rzetelnego procesu sądowego. Analiza standardów międzynarodowej ochrony praw człowieka prowadzi do wniosku, że zakres tych gwarancji nie jest jednolity i różni się w zależności od przyjętego instrumentu prawnego. Najszerszy katalog gwarancji przewidziano w art. 14 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, który zawiera kompleksową regulację prawa do rzetelnego procesu sądowego. Z kolei najbardziej ogólny i

---

[907] Raporty ONZ wskazują, że w Egipcie dziesiątki tysięcy osób – w tym dziennikarze, obrońcy praw człowieka, kobiety i dzieci – przebywają w więzieniach bez rzetelnego procesu, często na podstawie niejasnych zarzutów, co stanowi poważne naruszenie prawa do sądu i rzetelnego procesu. www.wjwc.org/news-en/wjwc-report-60-000-political-prisoners-held-without-trial-in-egypt (data dostępu: 16.03.2025 r.)

[908] W Polsce problem przewlekłości postępowań sądowych został przedstawiony w raporcie Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka z 2021 r., który wskazuje na długie terminy rozpoznawania spraw, rosnącą liczbę skarg dotyczących przewlekłości oraz przyczyny opóźnień, takie jak obciążenie sądów, braki kadrowe i bezczynność organów sądowych www.hfhr.pl/aktualnosci/w-poszukiwaniu-rozsadnego-czasu-postepowan-sadowych-raport-hfpc-o-przewleklosci (data dostępu: 16.03.2025 r.)

ograniczony zakres gwarancji procesowych przewiduje Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów, której postanowienia w tym zakresie mają charakter znacznie bardziej ogólny.

W praktyce realizacja tego prawa napotyka jednak na poważne problemy, w tym brak dostępu do sądu dla osób tymczasowo zatrzymanych lub pozbawionych wolności oraz przewlekłość postępowań sądowych Problemy te pokazują, że choć międzynarodowe standardy prawa do sądu są szeroko określone, ich wdrażanie w praktyce wymaga dalszego usprawnienia i zapewnienia realnej ochrony praw jednostki.

Wnioski

Współczesne standardy międzynarodowe jednoznacznie odrzucają model „szczególnego stosunku władczego" i przyjmują, że osoby pozbawione wolności nadal korzystają z pełni praw i wolności gwarantowanych przez standardy ochrony praw człowieka, z wyjątkiem samego prawa do wolności osobistej, które zostaje ograniczone na skutek orzeczonej kary. Osoba pozbawiona wolności zachowuje w związku z tym prawo do życia, zakazu tortur i nieludzkiego traktowania, prawo do humanitarnego wykonywania kary, wolności religijnej, kontaktów ze światem zewnętrznym, zawarcia małżeństwa, udziału w wyborach oraz prawa procesowe, w tym prawo do sądu i prawo do obrony.

Prawo do życia stanowi fundamentalną wartość w systemie międzynarodowej ochrony praw człowieka. Zostało ono uregulowane we wszystkich najważniejszych konwencjach międzynarodowych, międzynarodowym prawie humanitarnym i regulacjach prawa miękkiego. Nakłada na państwa zarówno obowiązki negatywne, polegające na zakazie arbitralnego pozbawiania życia, jak i obowiązki pozytywne, wymagające podejmowania działań mających na celu ochronę życia jednostki, w tym m.in. poprzez zapobieganie przestępstwom. Jednocześnie należy zauważyć, że jedynie w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej wprowadzono bezwzględny zakaz stosowania kary śmierci. W pozostałych aktach prawnych początkowo dopuszczano możliwość jej stosowania w określonych przypadkach. W wielu systemach ochrona prawa do życia została jednak wzmocniona poprzez przyjęcie protokołów dodatkowych znoszących karę śmierci – dotyczy to m.in. systemu uniwersalnego, systemu europejskiego (systemu Rady Europy) oraz amerykańskiego. Natomiast w systemach

afrykańskim i arabskim kara ta nadal pozostaje dopuszczalna w obowiązujących regulacjach prawnych. W związku z tym można uznać, że w tych systemach ochrona prawa do życia jest relatywnie słabsza niż w systemach, w których wprowadzono całkowity zakaz stosowania kary śmierci. Z kolei regulacje *soft law* precyzują szczegółowe obowiązki państwa wobec osób pozbawionych wolności, w tym zapewnienie dostępu do opieki zdrowotnej i psychologicznej.

Istotnym prawem dla osób pozbawionych wolności jest zakaz tortur stanowi jedną z fundamentalnych zasad współczesnego prawa międzynarodowego praw człowieka. Regulacja ta została ukształtowana zarówno w konwencjach międzynarodowych, jak i w licznych aktach *soft law*, które nakładają na państwa obowiązek powstrzymywania się od stosowania tortur oraz podejmowania skutecznych działań zapobiegających ich występowaniu. W konsekwencji należy uznać, że zakaz tortur posiada obecnie rangę normy bezwzględnie obowiązującej (*ius cogens*), stanowiącej jeden z podstawowych elementów ochrony godności człowieka w prawie międzynarodowym. Jednocześnie mimo jego powszechnego uznania w praktyce nadal dochodzi do naruszeń tej zasady, szczególnie w tajnych więzieniach jak Guantanamo gdzie stosowanie tortur na więźniach jest powszechnie stosowane. Istnieje więc konieczność dalszego wzmacniania mechanizmów jej egzekwowania zakazu tortur na poziomie międzynarodowym jak i krajowym.

W międzynarodowym prawie praw człowieka prawo do humanitarnego traktowania zostało uregulowane w sposób podobny, wskazując na obowiązek traktowania osób pozbawionych wolności z poszanowaniem ich godności. Przykładem jest Amerykańska Konwencja Praw Człowieka jak i Arabska Karta Praw Człowieka, które zawierają regulacje zbieżne z art. 10 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych. Największym mankamentem pozostaje jednak brak wyraźnego uregulowania tego prawa w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej oraz Afrykańskiej Karcie Praw Człowieka i Ludów, gdzie ochrona ta wynika raczej pośrednio z zakazu tortur oraz nieludzkiego lub poniżającego traktowania. Natomiast szczegółowe obowiązki państwa wobec osób pozbawionych wolności, precyzują regulacje *soft* law, w tym zapewnienie odpowiednich warunków bytowych, higieny, wyżywienia czy odzieży oraz uwzględnienie socjalnych potrzeb kobiet. Należy zauważyć, że pomimo powyższych regulacji, w praktyce w wielu regionach świata – szczególnie w niektórych państwach Afryki i na Bliskim Wschodzie – standardy humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności są systematycznie naruszane. Więzienia są przeludnione a osoby pozbawione wolności mają ograniczony dostępem do czystej wody i odpowiednich warunków sanitarnych.

Jeżeli chodzi o prawo osób pozbawionych wolności do kontaktu ze światem zewnętrznym, to należy zauważyć, że podstawowe akty międzynarodowego prawa praw człowieka odnoszą gwarancje ochrony życia prywatnego i rodzinnego do wszystkich osób, w tym osób pozbawionych wolności. Ochrona ta ma charakter powszechny, jednak nie jest absolutna — w wyjątkowych sytuacjach przewidzianych prawem międzynarodowym, takich jak zagrożenie bezpieczeństwa państwa, lub porządku publicznego, państwa mogą wprowadzać ograniczenia. Jednocześnie standardy określone w aktach *soft law*, wyznaczają szczegółowe wskazania dotyczące poszanowania prywatności, życia rodzinnego więźniów. Zgodnie z nimi, należy umożliwić skazanym możliwość komunikowania się ze światem zewnętrznym za pomocą środków komunikacji, takich jak korespondencja czy kontakt telefoniczny. Ponadto regulacje te uwzględniają szczególne potrzeby kontaktu ze światem zewnętrznym w odniesieniu do poszczególnych grup osadzonych: cudzoziemców, nieletnich, tymczasowo aresztowanych, skazanych na dożywocie oraz kobiet.

Także prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania jest zagwarantowane we wszystkich aktach prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka. Wolność ta również nie ma charakteru absolutnego. O ile wewnętrzna sfera wolności religii i sumienia pozostaje całkowicie chroniona przed ingerencją władz publicznych, o tyle zewnętrzne uzewnętrznianie religii lub przekonań może podlegać określonym ograniczeniom wynikającym z konieczności zapewnienia bezpieczeństwa, porządku oraz właściwego funkcjonowania jednostki penitencjarnej. Aby szczegółowo określić zakres tej wolności w odniesieniu do osób pozbawionych wolności, należy sięgnąć do regulacji *sofl law*, które precyzują zasady korzystania z wolności religijnej przez więźniów, w tym prawo do praktyk religijnych, posiadania przedmiotów kultu, kontaktu z duchownym czy uczestnictwa w obrzędach, a także odpowiedniego wyżywienia dostosowanego do wymogów religijnych.

Z kolei prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny należy do katalogu praw obywatelskich i jest potwierdzane w większości podstawowych instrumentów międzynarodowych (wyjątek stanowi Afrykańska Karta Praw Człowieka), przy czym regulacje te odnoszą się do par kobieta–mężczyzna. Wyjątek stanowi Karta Praw Podstawowych UE, która przewiduje także możliwość zawierania małżeństw jednopłciowych. Większość konwencji odsyła jednak do prawa krajowego w określaniu szczegółowych warunków i procedur, w tym prawa i ograniczeń dotyczących zawarcia małżeństwa przez osoby pozbawione wolności. Prawo krajowe powinno jednak być zgodne z minimalnymi standardami wynikającymi z norm międzynarodowych. Europejski Trybunał Praw Człowieka podkreśla, że

swoboda państw w regulowaniu małżeństw nie jest całkowita – wszelkie ograniczenia muszą być proporcjonalne i nie mogą uniemożliwiać korzystania z prawa do zawarcia małżeństwa. W Europie osoby pozbawione wolności mogą zawrzeć małżeństwo za zgodą administracji więziennej, podczas gdy w innych regionach prawa w tym zakresie nie są jeszcze w pełni rozwinięte.

Natomiast prawo do udziału w wyborach, choć stanowi fundament demokratycznego porządku i realizacji rządów prawa, nie ma charakteru absolutnego. Jest ono uregulowane we wszystkich najważniejszych konwencjach prawa międzynarodowego praw człowieka. Jednak większość tych aktów nie określa szczegółowo ograniczeń prawa do głosowania dla osób pozbawionych wolności (wyjątkiem jest Amerykańska Konwencja Praw Człowieka, która w art. 23 ust. 2 wyraźnie dopuszcza możliwość ograniczenia tego prawa w przypadku skazanych). Państwom pozostawia się w tym zakresie szeroki margines uznania, w zakresie ewentualnych wyłączeń dotyczących określonych kategorii osób – pod warunkiem, że ograniczenia te są proporcjonalne i nie naruszają samej istoty prawa. W praktyce, w Europie przyjmuje się, że prawo do głosowania przysługuje także osobom pozbawionym wolności, albo jest ograniczone od rodzaju popełnionego przestępstwa, natomiast w pozostałych regionach, takich jak Ameryka czy Afryka, prawo do głosowania osób pozbawionych wolności zazwyczaj nie jest uznawane.

„Jeżeli chodzi o prawa proceduralne, prawo do wolności oraz zakaz arbitralnego pozbawienia wolności są zagwarantowane we wszystkich najważniejszych traktatach międzynarodowych dotyczących ochrony praw człowieka, które przewidują zakaz arbitralnego pozbawienia wolności. W Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (art. 5 ust. 1) przewidziano ponadto zamknięty katalog przesłanek legalnego pozbawienia wolności, co oznacza, że ingerencja w prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego może nastąpić wyłącznie w ściśle określonych przypadkach przewidzianych w Konwencji. W konsekwencji system europejski zapewnia jedną z najbardziej rozbudowanych gwarancji legalności pozbawienia wolności. Obok zakazu arbitralnego pozbawienia wolności standard ten obejmuje również minimalne gwarancje proceduralne przysługujące każdej osobie zatrzymanej lub aresztowanej. Obejmują one: prawo do niezwłocznego poinformowania o przyczynach zatrzymania, prawo do szybkiego doprowadzenia przed sąd, prawo do zaskarżenia legalności pozbawienia wolności oraz prawo do odszkodowania w przypadku bezprawnego zatrzymania. Gwarancje sądowe te zostały uregulowane w sposób niejednolity. Najszerszy i najbardziej kompleksowy katalog tych gwarancji przewidują Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Europejska

Konwencja Praw Człowieka oraz Arabska Karta Praw Człowieka. Węższy zakres ochrony przyjmuje natomiast Amerykańska Konwencja Praw Człowieka, która nie przewiduje prawa do odszkodowania za niesłuszne lub bezprawne zatrzymanie bądź aresztowanie. Z kolei Karta praw podstawowych Unii Europejskiej oraz Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów nie zawierają szczegółowych regulacji w tym zakresie.

Z kolei prawo do sądu, będące jednym z podstawowych praw człowieka obejmuje: prawo dostępu do sądu, prawo do odpowiednio ukształtowanej procedury i prawo do uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia. Prawo dostępu do sądu, mimo braku jednolitego ujęcia jego treści, zostało w podobny sposób ukształtowane we wszystkich najważniejszych konwencjach międzynarodowego prawa praw człowieka. Analizowane akty prawne w sposób zbliżony określają podstawowe cechy sądu jako organu orzekającego, wskazując przede wszystkim na wymóg jego niezależności oraz bezstronności, a w większości przypadków także ustanowienia na podstawie ustawy. W zakresie przedmiotowym wszystkie konwencje obejmują gwarancją prawa do sądu sprawy karne, natomiast w odniesieniu do pozostałych kategorii spraw posługują się bardziej zróżnicowanymi i mniej precyzyjnymi określeniami.

Drugim elementem prawa do sądu jest uprawnienie jednostki do odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej, która opiera się na gwarancjach procesowych składających się na prawo do rzetelnego procesu sądowego. Treść międzynarodowych konwencji dotyczących ochrony praw człowieka pozwala stwierdzić, że prawo do rzetelnego procesu sądowego swym zakresem prawo do: jawności postępowania, domniemania niewinności, niezwłocznego poinformowania o zarzutach, dysponowania odpowiednim czasem i możliwościami w celu przygotowania obrony oraz porozumiewienia się z obrońcą, rozpoznania sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki, obecności na rozprawie, bronienia się osobiście lub przez wybranego przez siebie obrońcę aktywności dowodowej, pomocy tłumacza, milczenia, odwołania się do sądu wyższej instalacji, odszkodowania za niesłuszne skazanie, zakaz ponownego sądzenia (*ne bis in idem*), zasady *nullum crimen sine lege*. Analiza standardów międzynarodowej ochrony praw człowieka prowadzi do wniosku, że zakres tych gwarancji nie jest jednolity i różni się w zależności od przyjętego instrumentu prawnego. Najszerszy katalog gwarancji przewidziano w art. 14 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, który zawiera kompleksową regulację prawa do rzetelnego procesu sądowego. Z kolei najbardziej ograniczony zakres gwarancji procesowych przewiduje Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów, której regulacje dotyczące prawa do sądu mają charakter znacznie bardziej ogólny.

Należy zauważyć, że większość praw osób pozbawionych wolności w konwencjach dotyczących ochrony praw człowieka została określona w sposób ogólny. Takie sformułowania pozostawiają szerokie pole do interpretacji i mogą nie zapewniać pełnej ochrony w praktyce. W związku z tym kluczowe jest stosowanie prawa miękkiego, które pozwala uszczegółowić i doprecyzować normy konwencyjne, wskazując konkretne sposoby ich stosowania w zakładach penitencjarnych.

Na marginesie powyższych rozważań należy wskazać, że normy międzynarodowego prawa humanitarnego rozszerzają wyżej wskazane prawa również na osoby pozbawione wolności podczas konfliktów zbrojnych, nakładając szereg obowiązków na mocarstwa zatrzymujące. Międzynarodowe prawo humanitarne gwarantuje m. in że jeńcy wojenni i internowane osoby cywilne mają prawo do życia i ochrony zdrowia, w tym do odpowiednich warunków bytowych zapewniających bezpieczeństwo, higienę i opiekę medyczną. Powinni mieć również zabezpieczone humanitarne traktowanie bez stosowania torturowania, okrutnego lub poniżającego traktowani. Jeńcy i internowani mają prawo do korespondencji z rodziną, a także do praktykowania własnej religii. Ponadto osoby te posiadają prawo do sprawiedliwego procesu. Wprowadzenie tych gwarancji ma na celu zapewnienie, że nawet w warunkach konfliktu zbrojnego osoby pozbawione wolności nie będą traktowane w sposób niehumanitarny.

Rozdział IV
Mechanizmy ochrony praw osób pozbawionych wolności

Wprowadzenie

W miarę jak w stosunkach międzynarodowych coraz więcej miejsca zajmują prawa człowieka, zwiększa się proporcjonalnie zakres międzynarodowych środków służących ich realizacji oraz kontroli przestrzegania. Jak wskazuje R. Bierzanek i J. Symonides można przyjąć, że kontrolą międzynarodową są wynikające z umowy działania organów wspólnych mające na celu stwierdzenie, czy postępowanie państw jest zgodne z przyjętymi przez nie zobowiązaniami. Nie wszystkie jednak umowy zawarte w tym przedmiocie przewidują istnienie kontroli międzynarodowej. Ogólnie umowy takie można podzielić na trzy grupy:

a) umowy międzynarodowe, które nie przewidują żadnej procedury kontrolnej;
b) umowy międzynarodowe, które wprawdzie nie przewidują żadnej procedury kontrolnej, ale których wykonanie – w różnym stopniu – kontrolowane może być przez organy międzynarodowe w ramach szerszego systemu istniejącego w poszczególnych organizacjach międzynarodowych,
c) umowy międzynarodowe zawierające specjalne procedury kontrolne i/lub międzynarodowe organy kontroli przestrzegania praw człowieka.

Analiza procedur kontrolnych, zarówno specjalnych jak i i ogólnych, zabezpieczających wykonywanie postanowień umów międzynarodowych dotyczących praw człowieka wskazuje, że mogą one być oparte na następujących środkach: sprawozdaniach, skargach państw, skargach indywidualnych, badaniach na miejscu oraz petycjach. Nie oznacza to, że każdy system kontroli przewidywał stosowanie wszystkich środków, może on np. odwoływać się do skarg międzypaństwowych i indywidualnych, jak w przypadku Europejskiej Konwencji Praw Człowieka[909].

Kolejnym podziałem jest rozróżnienie międzynarodowych organów kontroli ochrony praw człowieka z uwagi na rodzaj i specyfikę działalności decyzyjnej. Organy te dzieli

[909] R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe…,*Wyd. V, op. cit., s. 284-285.

się na organy sądowe i pozasądowe[910].

Organy sądowe, pełnią ważną role w systemie prawa międzynarodowego, wiążąco rozstrzygają spory dotyczące naruszeń praw człowieka w procedurze typowej dla postępowania sądowego. Za jeden z najefektywniejszych środków kontrolnych funkcjonujących w międzynarodowych systemach ochrony praw człowieka uznaje się petycje i skargi indywidualne. Termin petycje odnosi się do wniosków dotyczących naruszeń praw i wolności zagwarantowanych w poszczególnych konwencjach i składanych przez osoby fizyczne (niekiedy także przez organizacje pozarządowe lub grupy osób) do organów kontrolnych nieposiadających charakteru sądowego. Natomiast termin „skarga" odnosi się do zażaleń przedkładanych organom sądowym (trybunałom).Organami kompetentnymi do rozpatrywania petycji o naruszeniach praw i wolności zagwarantowanych w poszczególnych konwencjach w systemie ONZ-owskim są organy konwencyjne Z punktu widzenia osób pozbawionych wolności najważniejszymi organami ONZ, do których mogą one wnosić petycje, są Komitet Praw Człowieka (na podstawie Protokołu Fakultatywnego do MPPOiP) oraz Komitet przeciwko Torturom. Natomiast skargi indywidualne dotyczące naruszeń praw człowieka rozpatrywane są przez regionalne trybunały praw człowieka: Europejski Trybunał Praw Człowieka, Amerykański Trybunał Praw Człowieka oraz Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów[911].

W doktrynie w dyskusji nad skutecznymi formami ochrony osób przebywających w miejscach pozbawienia wolności przed niewłaściwym traktowanie, wskazuje się, że niezwykle istotne są mechanizmy pozasądowe. Pełnią one funkcje zapobiegawcze, systematycznie wizytując różnego rodzaju miejsca detencji, w tym jednostki penitencjarne. Podczas wizytacji konkretnego zakładu karnego (aresztu śledczego), kontrolujący identyfikują praktyki i zachowania funkcjonariuszy państwowych, dokonują w tym zakresie ustaleń faktycznych, a następnie formułują oceny oraz zalecenia. Taka bezpośrednia weryfikacja sposobu wykonywania kary pozbawienia wolności (tymczasowego aresztu) między innymi służy eliminacji ryzyka naruszania prawa i przyjętych powszechnie standardów, a w konsekwencji, wzmocnieniu ochrony osób pozbawionych wolności[912].

---

[910] I. Wrońska, *Procedura powoływania członków Europejskiego Komitetu do spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu* „Białostockie Studia Prawnicze" 2006, nr 20, s. 194-195.
[911] A. Florczak, *Prawa Człowieka…,* op. cit., s. 188-189.
[912] E. Dawidziuk, *Traktowanie osób...,* op. cit., s. 212.

Wśród instytucji międzynarodowych, które przeprowadzają wizytacje zakładów karnych i aresztów śledczych, można wymienić: Podkomitet ONZ do Spraw Prewencji oraz Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża. Ten ostatni ma jednak prawo do weryfikacji warunków, w jakich przebywają osoby aresztowane lub zatrzymane, ale wyłącznie w związku z konfliktem zbrojnym. Ponadto Organizacja Narodów Zjednoczonych prowadzi różnego rodzaju wizytacje tematyczne, na podstawie rezolucji Komisji Praw Człowieka ONZ. Na poziomie regionalnym funkcjonują zaś takie międzynarodowe instytucje wizytujące, jak: Europejski Komitet do Spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu, Amerykańska Komisja Praw Człowieka oraz Specjalny Sprawozdawca do spraw Więzień i Warunków w Miejscach Pozbawienia Wolności w Afryce[913].

Potrzeba istnienia instytucji wizytujących jednostki penitencjarne była wielokrotnie podkreślana w poszczególnych zaleceniach międzynarodowych Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz Rady Europy. Zgodnie z nimi, inspekcje zewnętrzne przeprowadzane przez organ niezależny od administracji więziennej, jak na przykład kompetentny międzynarodowy lub regionalny. organ W obu przypadkach celem inspekcji będzie zapewnienie, by zakłady karne zarządzane były zgodnie z obowiązującymi prawami, przepisami, politykami i procedurami, mając na względzie realizację funkcji karnych i poprawczych, a także by przestrzegane były prawa więźniów. Inspektorzy mają prawo do pełnego dostępu do informacji o więźniach, ich miejscach pobytu i warunkach zatrzymania oraz do swobodnego wyboru zakładów i więźniów do wizytacji, w tym organizowania niezapowiedzianych wizyt. Mogą przeprowadzać wywiady z więźniami i personelem w sposób dyskretny i poufny oraz doradzać administracji więziennej i innym właściwym organom. Zespoły inspekcyjne składają się z doświadczonych inspektorów, w tym pracowników służby zdrowia, z zapewnieniem zrównoważonej reprezentacji płci. Po każdej inspekcji właściwy organ otrzymuje pisemny raport, który jest publicznie dostępny z wyłączeniem danych osobowych więźniów, chyba że wyrazili zgodę. Administracja więzienna lub inne właściwe organy mają obowiązek w odpowiednim czasie poinformować, czy wdrożą zalecenia wynikające z inspekcji (pkt 29 Zbioru zasad mających na celu ochronę wszystkich osób poddanych jakiejkolwiek formie aresztowania bądź uwięzienia z 1988 r. , pkt 92 Europejskich

[913] www.bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Monitoring_miejsc_pozbawienia_wolnosci_przewodnik_praktyczny.pdf (data dostępu: 13.03.2025 r.)

Reguł Więziennych z 2006 r., pkt 83-85 Reguł Nelsona Mandeli z 2015 r.)[914].

4.1. Mechanizmy uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka

4.1.1. Mechanizmy pozasądowej ochrony praw człowieka

Na szczeblu uniwersalnym nie stworzono mechanizmów sądowej ochrony praw jednostki. Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości rozpoznaje wyłącznie spory między państwami, co oznacza, że jednostki nie mają przed nim legitymacji procesowej[915]. Z tego względu istotną rolę odgrywają mechanizmy pozasądowe, które umożliwiają kontrolę wykonywania zobowiązań państw w zakresie ochrony praw człowieka.

4.1.1.1. Rada Praw Człowieka

Rada Praw Człowieka ONZ, następczyni działającej od 1948 r. Komisji Praw Człowieka ONZ, jest organem pomocniczym Zgromadzenia Ogólnego ONZ z siedzibą w Genewie. Została powołana na mocy rezolucji nr 60/251 z dnia15 marca 2006 r. W skład Rady wchodzi 47 przedstawicieli państw członkowskich wybieranych co 3 lata przez Zgromadzenie Ogólne ONZ. Skład Rady jest ustalany według klucza geograficznego tak, aby była reprezentatywna. Członkowie powinni wykazywać się osiągnięciami w dziedzinie promocji i ochrony praw człowieka, utrzymywać w tym zakresie najwyższe standardy, w pełni współpracować z Radą oraz poddawać się w czasie kadencji powszechnemu przeglądowi okresowemu, co powinno zniechęcać do kandydowania państwa nierespektujące praw człowieka[916]. Przewidziano również, że Zgromadzenie Ogólne może – większością co najmniej 2/3 głosów obecnych członków – zawiesić w prawach członka Rady państwo, które w sposób poważny i trwały narusza prawa człowieka[917].

Zadaniem Rady jest pomoc państwom członkowskim w wywiązywaniu się ze

---

[914] Szerzej na ten temat zob. E. Dawidziuk, *Traktowanie osób...,* op. cit., s. 212.

[915] K. Orzeszyna, M. Skwarzyński, R. Tabaszewski, *Prawo międzynarodowe praw człowieka.* Wyd. II, Warszawa 2022, s. 169.

[916] J. Symonides, D. Pyć, *Wielka Encyklopedia Prawa. IV Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2014, s. 417.

[917] E. Dynia, *Skuteczność systemu…,* op. cit., s. 25.

zobowiązań ochrony praw człowieka poprzez dialog, budowę struktur instytucjonalnych i pomoc techniczną. Jednym z głównych zadań Rady jest reagowanie na pojawiające się na świecie naruszenia praw człowieka. W takich sytuacjach może ona kierować pytania i zalecenia od państw łamiących prawo. Rada przyjęła w tym zakresie także mechanizmy ochronne Komisji Praw Człowieka, takie jak poufna procedura skargowa czy procedury specjalne. Nowym mechanizmem ochronnym jest tzw. Powszechny Przegląd Okresowy służący kontroli przestrzegania praw człowieka w poszczególnych krajach[918].

W ramach procedury skargowej jednostki lub grupy osób mogą składać do Rady Praw Człowieka skargi na naruszenie określonych praw. Po uznaniu skargi za formalnie dopuszczalną, jest ona przekazywana do państwa objętego skargą, tak aby uzyskać jego stanowisko w sprawie. W ramach Rady Praw Człowieka rozpatrywaniem skarg zajmują się dwie grupy robocze: Grupa Robocza ds. Zawiadomień oraz Grupa Robocza ds. Sytuacji[919].

Cechą wyróżniającą mechanizm skargowy Rady Praw Człowieka jest jego całkowicie poufny charakter. Niewiele państw jest skłonnych przyznać się do błędów na poziomie rządowym, a doświadczenie pokazuje, że często podejmowały one działania naprawcze, aby uniknąć publicznego ujawnienia sprawy[920]. Rządy starały się przedstawiać takie kroki jako akty dobrej woli, a nie reakcję na skargę. Stosunkowo wysoki odsetek odpowiedzi od państw przypisuje się poufnemu charakterowi procedury, co odróżnia ją od często opóźnianych sprawozdań kierowanych do organów traktatowych. Na skutek współpracy między grupami roboczymi, Radą a państwami, wiele rządów podjęło konkretne działania w celu zaradzenia naruszeniom, takie jak uwolnienie zatrzymanych, ograniczenie działań służb bezpieczeństwa, przyjęcie ustaw amnestyjnych, obniżenie kar, przyznanie odszkodowań za eksmisje czy umożliwienie niezależnych krajowych dochodzeń. Działania te prawdopodobnie nie zostałyby podjęte, gdyby nie kontrola wynikająca z procedury[921].

Z kolei w ramach procedur specjalnych (tzw. mandatów krajowych lub tematycznych) Rady Praw Człowieka wyróżnić można działalność specjalnych sprawozdawców, niezależnych ekspertów oraz grup roboczych. Podmioty te mają kompetencje do przyjmowania pisemnych zawiadomień, dotyczących naruszeń praw człowieka. Mogą żądać

---

[918] A. Kacała, *Inicjatywy na rzecz pokoju i ochrony praw człowieka ONZ: sukcesy czy porażki?* [w:] M. Półtorak, I. Topa (red.), Powszechny system..., op. cit., s. 30

[919] J. Barcik, T. Srogosz, *Prawo międzynarodowe*…, Wyd. IV, op. cit., s. 384.

[920] E. Widawska, *System ochrony praw człowieka w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych* [w:] L. Koba, W. Wacławczyk (red.), Prawa człowieka..., op. cit., s. 68.

[921] www.arch-bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/onz-i-prawa-czlowieka/pozostale-procedury-kontrolne-w-zakresie-przestrzegania-praw-czlowieka/ (data dostępu: 02.11.2025 r.)

szczegółowych wyjaśnień od rządów zainteresowanych państw oraz wdrażać działania prewencyjne[922].

Do podstawowych metod działania ekspertów należy przeprowadzenie wizyt krajowych oraz przesyłanie rządom państw zawiadomień dotyczących podejrzeń naruszeń praw człowieka. Wizyta możliwa jest jednak tylko w przypadku wystosowania zaproszenia przez państwo, a więc nie może do niej dojść bez jego zgody. W praktyce ponad 50% zawiadomień pozostaje bez odpowiedzi. Poważnym problemem w przypadku specjalnych procedur jest też kontrola implementacji udzielanych państwu zaleceń. Ze względu na ograniczone możliwość czasowe i finansowe, często realizacja rekomendacji nie jest w żaden sposób sprawdzana[923].

Jeżeli chodzi o szczególne procedury Rady Praw Człowieka ONZ, które mają istotne znaczenie dla ochrony osób pozbawionych wolności, to należą do nich:

- Grupa Robocza ds. przymusowych lub wymuszonych zaginięć, utworzona w 1980 roku, która bada sprawy związane z przymusowymi lub wymuszonymi zaginięciami i działa jako kanał komunikacyjny pomiędzy rodzinami „zaginionych" osób i rządami.
- Mandat Specjalnego Sprawozdawcy ONZ ds. pozasądowych, doraźnych i arbitralnych egzekucji, który został ustanowiony w 1982 r. Specjalny sprawozdawca działa głównie w celu przeciwdziałania naruszeniom prawa do życia, w tym orzekaniu kary śmierci po niesprawiedliwych procesach.
- Mandat Specjalnego Sprawozdawcy ds. tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania lub karania, który został ustanowiony w 1985 r. Specjalny Sprawozdawca jest uprawniony do badania kwestii dotyczących tortur i innych form złego traktowania i promowania wdrażania przepisów krajowych i międzynarodowych zakazujących stosowania tortur i innych form złego traktowania.
- Grupa Robocza ds. arbitralnych zatrzymań, utworzona w 1991 r., która bada przypadki zatrzymań zastosowanych w sposób arbitralny lub inny niezgodny z międzynarodowymi standardami. Obejmuje pozbawienie wolności, od tymczasowego aresztu (przed rozprawą) do uwięzienia (po rozprawie).

---

[922] M. Półtorak, I. Topa, *Powszechny system ochrony praw człowieka: zarys problematyki* [w:] M. Półtorak, I. Topa (red.), Powszechny system…, op. cit., s. 17

[923] A. Hernandez-Połczyńska*, Specjalne procedury Rady Praw Człowieka a Powszechny Przegląd Okresowy* [w:] G. Baranowska, A. Gliszczyńska - Grabias, A. Hernandez-Połczyńska, K. Sękowska-Kozłowska (red.), O prawach człowieka..., op. cit., s. 220.

- Mandat Specjalnego Sprawozdawcy ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, który został ustanowiony w 1994 r. w celu raportowania o atakach na niezawisłość sędziów i prawników oraz rekomendowania środków mających na celu ochronę niezależności wymiaru sprawiedliwości.
- Mandat Specjalnego Sprawozdawcy ONZ ds. promowania oraz ochrony praw człowieka podczas zwalczania terroryzmu, który został ustanowiony w 2005 r. Sprawozdawca jest upoważniony do opracowywania zaleceń w sprawie promowania i ochrony praw człowieka podczas walki z terroryzmem[924].

Chociaż nie istnieje mandat poświęcony wyłącznie prawom osób pozbawionych wolności, wszystkie wymienione wyżej Specjalne Procedury, przynajmniej częściowo poruszały kwestię związane z sytuacją więźniów w swoich raportach. W przeciwieństwie do organów monitorujących traktaty, Specjalne Procedury nie są ograniczone wyłącznie do spraw traktowania osób pozbawionych wolności przez państwa-strony danego instrumentu. Mogą one otrzymywać komunikaty, w tym pilne apelacje, od wszystkich osób dotyczące działań wszystkich państw. Specjalne Procedury mogą również poruszać kwestie tematyczne w swoich rocznych raportach dla Rady Praw Człowieka i Zgromadzenia Ogólnego ONZ, a także sprawy dotyczące konkretnych państw w raportach z oficjalnych misji krajowych[925].

Szczególnie istotna dla monitorowania traktowania więźniów i warunków detencji jest praca raca Specjalnego Sprawozdawcy ds. tortur oraz okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania lub karania jest Podczas misji faktycznych Specjalny Sprawozdawca spędza większość czasu w jednostkach detencyjnych, poszukując dowodów tortur i oceniając warunki panujące w więzieniach. Raporty z takich misji zwykle zawierają osobną sekcję poświęconą torturom oraz odrębną sekcję dotyczącą warunków detencji[926].

Mechanizm procedur specjalnych stanowi przykład rozbudowy uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka. Po pierwsze, zbiór mandatów procedur specjalnych jest coraz liczniejszy. Po drugie, przedmiotem mandatów są często prawa czy problemy praw człowieka, którymi zajmują się już organy traktatowe lub odwrotnie – powstaje komitet monitorujący implementację traktatu, a wcześniejszy mandat procedur specjalnych dotyczący tego samego zjawiska nadal funkcjonuje. Pozwala to na podjęcie rozważań o konkurencyjności i

---

[924] Specjalne procedury Rady Praw Człowieka | OHCHR (Urząd Przewodniczący) (data dostępu: 09.08.2025 r)

[925] M. A. Nowak, *Deprivation of liberty…,* op. cit., s. 523

[926] Coroczne raporty tematyczne Specjalnego Sprawozdawcy | OHCHR (data dostępu: 10.08.2025 r)

współdziałaniu pomiędzy mechanizmami opartymi na traktatach praw człowieka oraz na Karcie Narodów Zjednoczonych[927].

Jak zauważa M. Balcerzak, zjawisko multiplikacji i instrumentalizacji specjalnych procedur budzi niepokój, ponieważ może osłabiać ich znaczenie i efektywność. Pomijając nawet zjawisko dublowania się zakresów niektórych mandatów (mimo, iż nie powinno do tego dochodzić), można odnieść wrażenie, że ustanowienie nowych procedur stało się dla państw ONZ, po pierwsze stosunkowo najtańszym sposobem promocji, a po drugie, sposobem realizacji luźnych celów politycznych, które mają luźny związek z problematyką praw człowieka. Mimo powyższych zastrzeżeń, zdaniem autora, dopiero indywidualna ocena funkcjonowania i dorobku specjalnego sprawozdawcy, może przynieść odpowiedź a pytanie, czy realizacja zadań powierzonych w rezolucji Rady Praw Człowieka wywołała pozytywny efekt w sferze promocji i ochrony praw człowieka[928].

Nowym mechanizmem ochronnym ONZ jest Powszechny Przegląd Okresowy. Zastosowanie tego mechanizmu pozwala Radzie na przeprowadzenie raz na cztery lata analizy stanu przestrzegania praw człowieka we wszystkich państwach członkowskich ONZ. Specyfika tego środka kontrolnego polega z jednej strony na źródłach informacji, na których podstawie których analizowana jest sytuacja przestrzegania praw człowieka w państwach członkowskich ONZ, z drugiej na trybie przyjmowania przez państwa rekomendacji, które mają „dyplomatyczny charakter”[929].

W praktyce, podstawę do analizy sytuacji przestrzegania praw człowieka w danym kraju stanowią trzy źródła: informacje przedstawione przez państwo, informacje pochodzące z raportów niezależnych ekspertów, grup, uzyskane w ramach specjalnych procedur lub funkcji kontrolnych sprawowanych przez organy konwencyjne ONZ, informacje pochodzące z innych źródeł (organizacje pozarządowe oraz krajowe instytucje praw człowieka). Duża dyferencjacja źródeł informacji daje Radzie możliwość przeprowadzenia rzetelnej analizy i debaty na temat stanu przestrzegania praw człowieka w kraju poddanym procedurze Powszechnego Przeglądu Okresowego. Natomiast specyfika przyjmowania przez państwa rekomendacji polega na

---

[927] G. Baranowska, A. Hernandez-Połczyńska, *Procedury specjalne…*,op. cit., s. 102.

[928] M. Balcerzak, *Geneza i funkcje procesdur specjalnych Rady Praw Człowieka ONZ* [w:] G. Baranowska, A. Gliszczyńska - Grabias, A. Hernandez-Połczyńska, K. Sękowska-Kozłowska (red.), O prawach człowieka..., op. cit., s. 190-191.

[929] Zawierają ostrożne sformułowania dotyczące np. rozważenia ratyfikowania konwencji czy kontynuowania wprowadzonych zmian w dalszym obszarze. A. Hernandez-Połczyńska, *Procedury Specjalne Rady Praw Człowieka ONZ,* Warszawa 2019, s. 28.

możliwości dokonania przez państwa wyboru, które z rekomendacji zostaną przyjęte i zrealizowane, a które odrzucone. Powszechny Przegląd Okresowy ma mieć charakter uzupełniający w stosunku do procedur funkcjonujących już w ramach ciał traktatowych. Biorąc jednak pod uwagę pierwsze rekomendacje opracowane przez Radę na podstawie tej procedury, można zauważyć, iż są one często tożsame z uwagami końcowymi wypracowanymi przez Komitety[930].

W literaturze przedmiotu wskazuje zarówno zalety jak i wady Powszechnego Przeglądu Okresowego. Największą zaletą przeglądu jest jego uniwersalność - zarówno w I jak i II cyklu poddały mu się wszystkie państwa członkowskie ONZ. Jest to szczególnie istotne w przypadku tych państw, które nie ratyfikowały traktatów i odmawiają współpracy ze specjalnymi procedurami. Natomiast wadą Powszechnego Przeglądu Okresowego jest kwestia jego upolitycznienia oraz tworzenia koalicji państw wspierających się podczas dokonywania oceny. Zarzuty te pojawiają się coraz częściej, nie tylko ze strony przedstawicieli doktryny, ale przede wszystkich ze strony samych państw. Innym zjawiskiem jest wykorzystywanie Powszechnego Przeglądu Okresowe go do promowania swojego stanowiska lub interesu, albo do odwracania uwagi od problemów, występujących w danym państwie[931].

Reasumując, Rada Praw Człowieka realizuje swoje zadania poprzez procedurę skargową (poufną), procedury specjalne oraz Powszechny Przegląd Okresowy. Mechanizmy te nie wywierają jednak znaczącego wpływu na praktykę państw w zakresie realizacji zobowiązań wynikających z prawa międzynarodowego praw człowieka, gdyż ich oddziaływanie opiera się przede wszystkim na rekomendacjach i presji politycznej, a nie na instrumentach prawnie wiążących. Poufna procedura skargowa znajduje zastosowanie jedynie w przypadkach poważnych i systematycznych naruszeń praw człowieka, co istotnie ogranicza jej dostępność dla jednostek w sprawach indywidualnych. Z kolei procedury tematyczne w dużej mierze powielają funkcje traktatowych komitetów kontrolnych, opierając się na dialogu oraz formułowaniu zaleceń. Natomiast skuteczność Powszechnego Przeglądu Okresowego jest

---

930 G. Baranowska, A. Hernandez-Połczyńska, *Procedury specjalne…*,op. cit., s. 102.

931 Np. podczas II Powszechnego Przeglądu Okresowego w 2015 r., Stany Zjednoczone dostały 25 zaleceń, m.in. od państw takich jak Liban, Chińska Republika Ludowa, Pakistan, Kuba, Korea Północna oraz Rosja. Ostatnie z wymienionych państw zwróciło uwagę na przypadki łamania prawa przez amerykańskich funkcjonariuszy policji (w tym dopuszczanie się tortur, arbitralnych aresztowań czy nieuprawnionego zajęcia mienia). Rosja zaleciła ponadto przeprowadzenie nie zależnych i obiektywnych dochodzeń w każdej sytuacji, w której stwierdzono ta nienaruszenia. Zob. szerzej na ten temat M. Myl, *Powszechny Przegląd Okresowy - szklanka do połowy pełna czy do połowy pusta?* [w:] M. Półtorak, I. Topa (red.), Powszechny system…, op. cit., s. 42.

ograniczona ponieważ państwa decydują, które rekomendacje przyjmują i realizują. Wydaje się więc, że Radzie Praw Człowieka brak skutecznych mechanizmów ochrony praw człowieka, w tym praw osób pozbawionych wolności.

Należy zgodzić się z J. Jaskiernią, że największym wyzwaniem dla Rady Praw Człowieka, obok ograniczonej skuteczności jej mechanizmów, będzie eliminowanie praktyk „podwójnych standardów" oraz unikanie nadmiernej polityzacji działań. O realnej skali postępu w ochronie praw człowieka w ramach tych mechanizmów zdecyduje przede wszystkim wola państw członkowskich, i to nie ta formalnie deklarowana, lecz ta, która ujawni się w ich faktycznych zachowaniach na forum Rady. Będzie można wówczas stwierdzić, czy państwom członkowskim udało się wyjść poza grę partykularnych interesów i solidarności, czy też w dalszym ciągu gotowe będą upolitycznić pracę Rady i tolerować stosowanie podwójnych standardów[932].

4.1.1.2. Komitet Praw Człowieka

Obok Rady Praw Człowieka, na uwagę zasługuje również Komitet Praw Człowiek, organ powołany w 1976 r. na mocy art. 28 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, przez państwa-strony Paktu. Powierzono mu funkcje kontrolne nad realizacją zawartych w Pakcie postanowień. Składa się on z 18 członków, którzy są wybierani i pełnią swe funkcje we własnym imieniu (art. 28 ust. 3 MPPOiP). Członkowie Komitetu powinni być ludźmi o wysokim poziomie moralnym i uznanej kompetencji w dziedzinie praw człowieka, przy czym należy uwzględnić celowość udziału pewnej liczby osób o doświadczeniu prawniczym. W skład Komitetu nie może wchodzić więcej niż jeden obywatel danego państwa. W wyborach uwzględniona będzie zasada sprawiedliwego rozdziału geograficznego miejsc i reprezentacji różnych form cywilizacji i podstawowych systemów prawnych (art. 31MPPOiP). Pakt nie przewiduje, że członkiem Komitetu może być wyłącznie obywatel tego państwa, które uznało kompetencje Komitetu do rozpatrywania skarg państw o naruszenie praw człowieka przez inne państwo-stronę (art. 41 MPPOiP) i kompetencje do rozpatrywania skarg indywidualnych (I PF MPPOiP). W konsekwencji w obu procedurach kontrolnych może brać

[932] J. Jaskiernia, *Rada Praw Człowieka Narodów Zjednoczonych,* „Państwo i Prawo" 2008, nr 1, s. 30.

udział - jako członek Komitetu - obywatel państwa, które tych procedur nie zaakceptowało[933].

Do zadań Komitetu należy: rozpatrywanie sprawozdań przedkładanych przez państwa-strony; formułowanie komentarzy ogólnych w ramach art. 40 ust 4 Paktu; rozaptrywanie skarg jednostek twierdzących, że ich prawa przewidziane w Pakcie zostały naruszone; rozpatrywanie skarg międzypaństwowych. Dwie ostatnie funkcje mogą być wykonywane tylko w stosunku do państw, które ratyfikowały I Protokół Fakultatywny do Międzynarodowego Paku Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 r., bądź złożyły deklarację na podstawie art. 41 Paktu. Trzeba podkreślić że dotychczas żadna skarga międzypaństwowa nie wpłynęła do Komitetu. Biorąc pod uwagę kompetencje Komitetu do rozpatrywania skarg indywidualnych oraz międzypaństwowych, oraz także procedurę rozpatrywania tych skarg, można uznać, że organ ten ma w tym zakresie charakter quasi-sądowy[934].

Na tle przedstawionych kompetencji Komitetu należy odnieść się wpierw do sprawozdań przedkładanych przez państwa-strony Paktu. W myśl art. 40 MPPOiP państwa-strony MPPOiP zobowiązują się do przedkładania Sekretarzowi Generalnemu ONZ sprawozdań na temat środków przedsięwziętych przez nie w celu realizacji praw uznanych w MPPOiP oraz postępu dokonanego w dziedzinie korzystania z tych praw. Wyróżnia się dwa rodzaje sprawozdań: wstępne i okresowe. Sprawozdanie wstępne państwo-strona MPPOiP zobowiązane jest złożyć po upływie roku od wejścia w życie MPPOiP dla tego państwa, natomiast sprawozdanie okresowe – zazwyczaj co 4 lata bądź na każde wezwanie Komitetu Praw Człowieka. Ponadto Komitet Praw Człowieka może po prosić o sprawozdanie uzupełniające albo zażądać sprawozdania *ad hoc*[935].

System sprawozdań w praktyce stanowi swoisty proces, na który składają się trzy fazy: 1) przygotowanie raportu; 2) jego prezentacja (delegacja rządowa prezentuje raport na posiedzeniu jawnym, na którym odbywa się jednocześnie dyskusja, gdzie członkowie Komitetu mają prawo zadawać stronie rządowej pytania. Elementem tej fazy są formułowane przez Komitet tzw. uwagi końcowe, zawierające oceny pozytywne i negatywne wraz z konkretnymi rekomendacjami); 3) realizacja zaleceń Komitetu (ten etap całkowicie zależny jest od dobrej woli poszczególnych państw. W praktyce brak jest bezpośredniego mechanizmu

---

933 A. Michalska, *Ewolucja kompetencji Komitetu Praw Człowieka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1996, z. 1, s. 3-4.

934 J. Symonides, D. Pyć, *Wielka Encyklopedia...,*op. cit., s. 167.

935 R. Wieruszewski, *Mechanizmy ochrony praw człowieka w ramach ONZ. Analiza systemowa*, Warszawa 2017, s. 9-12.

wymuszającego realizację rekomendacji[936].

Obok procedury rozpatrywania sprawozdań państw-stron drugim istotnym mechanizmem działalności Komitet Praw Człowieka ONZ są Komentarze Ogólne, zawierające wykładnię poszczególnych artykułów MPPOiP oraz wynikających z niego zasad ogólnych [937]. Niektóre Komentarze Ogólne dotyczą kwestii przekrojowych, a inne – procedur KPCz. Komentarze Ogólne mogą zawierać zarówno fragmenty doprecyzowujące obowiązki państw, jak i zalecane środki zapobiegania naruszeniom; użycie słowa „powinny" zwykle (choć nie zawsze) wskazuje na rekomendację, w przeciwieństwie do obowiązku wyrażonego przez „muszą". Komentarze Ogólne służą jako wskazówki zarówno dla państw, jak i dla samego Komitetu Praw Człowieka przy formułowaniu uwag końcowych i poglądów. Komitet może jednak rozwijać swoje decyzje, nie zmieniając ani nie zastępując wcześniejszych Komentarzy Ogólnych[938]. Niektóre Komentarze Ogólne odnoszą się wprost do sytuacji osób pozbawionych wolności[939].

Jeżeli chodzi o dostęp jednostki do procedury skargi indywidualnej to określa ją I Protokół Fakultatywny do MPPOiP, który w art. 1 stanowi, że: Państwo-Strona Paktu, które staje się stroną niniejszego Protokołu, uznaje właściwość Komitetu do przyjmowania i rozpatrywania zawiadomień pochodzących od podległych jego jurysdykcji osób twierdzących, iż stały się ofiarami naruszenia przez to Państwo-Stronę któregokolwiek z praw wymienionych w Pakcie" [940]. W celu podjęcia decyzji w kwestii dopuszczalności skargi, Komitet po otrzymaniu i zarejestrowaniu, bada, czy zawiadomienie jest dopuszczalne i może stać się przedmiotem rozpoznania. Komitet sprawdza, czy zawiadomienie: nie jest anonimowe i czy pochodzi od osoby będącej pod jurysdykcją państwa-strony Protokołu, czy pochodzi od osoby fizycznej będącej ofiarą naruszenia prawa zawartego w Pakcie lub jej pełnomocnika, czy nie jest nadużyciem prawa do złożenia takiego zawiadomienia, czy nie jest niezgodne z postanowieniami Paktu, czy ta sama sprawa nie jest już rozpatrywana zgodnie z inną procedurą

---

[936] T. Kalisz, *Mechanizmy międzynarodowej…,* op. cit., s. 236-237.

[937] A. Szarek-Zwijacz, *Zawiadomienia (skargi) indywidualne do organów traktatowych w systemie ochrony praw człowieka ONZ*, Warszawa 2025, s. 12.

[938] G. L. Neuman, *Giving Meaning and Effect to Human Rights: The Contributions of Human Rights Committee Members*, Cambridge 2016, s. 5-6.

[939] Np. Komentarz Ogólny nr 21 dotyczy humanitarnego traktowania wszystkich osób pozbawionych wolności – niezależnie od tego, czy znajdują się w więzieniach, aresztach, szpitalach psychiatrycznych czy innych miejscach detencji

[940] Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe...,*Wyd. VII, op. cit., s. 192.

międzynarodowych badań lub rozstrzygania sporów, a także czy autor wyczerpał wszystkie dostępne wewnątrzkrajowe środki zaradcze[941].

W odróżnieniu od systemu europejskiego, nie ma natomiast ograniczeń czasowych co do składania skarg indywidualnych. Naruszenie nie musi też trwać przez cały okres rozpatrywania skargi, a wręcz może ustać przed jej złożeniem. Na przykład skargę dotyczącą bardzo złych warunków w więzieniu można złożyć w imieniu byłego więźnia, który doświadczył i cierpiał z powodu tych warunków, ale który od tego czasu został zwolniony i nie doświadcza już tych warunków. Skarga jest jednak niedopuszczalna, jeśli naruszenie zostało uznane i naprawione przez dane państwo[942].

Skarga może być przedłożona wyłącznie przez ofiarę naruszenia przez państwo praw człowieka. Chodzi tu o sytuację, w której jednostka osobiście i konkretnie dotknięta jest decyzją organu państwowego[943]. W orzecznictwie Komitetu zarysowuje się koncepcja ofiary pośredniej - ofiary naruszenia praw człowieka wynikającego z czynu popełnionego wobec innej osoby. W takich przypadkach pierwsza osoba może być określana jako „pośrednia ofiara", a druga jako „bezpośrednia ofiara"[944].

Sposób wniesienia zawiadomienia jest całkowicie odformalizowany, może nastąpić np. w postaci listu opisującego naruszenie MPPOiP. Zawiadomienie musi jednak zawierać przynajmniej informacje dotyczące: danych osobowych ofiary naruszenia Paktu, także jeśli autorem skargi jest przedstawiciel ofiary, on również powinien podać swoje dane oraz wyjaśnić, w jakim charakterze występuje, nazwy państwa, któremu zarzucane jest naruszenie, sytuacji, która doprowadziła do zarzucanego naruszenia MPPOiP wraz ze wskazaniem wszystkich środków krajowej ochrony prawnej, które zostały przez osobę skarżącą wyczerpane, postanowień MPPOiP, które zdaniem osoby skarżącej zostały wobec niej naruszone (choć wskazania takich postanowień może dokonać również sam KPCz na podstawie stanu faktycznego sprawy)[945].

Procedura skargowa opiera się na zasadach poufności oraz kontradyktoryjności

---

941 P.R. Ghandhi., *The Human Rights Committee and the Right of Individual Communication. Law and Practice,* London 1998, s. 330.

942 M. Nowak, *A Handbook on the Individual Complaints Procedures of the UN Treaty Bodies*, Switzerland 2016, s. 57-59.

943 A. Michalska, *Skarga o naruszenie praw człowieka do Komitetu Praw Człowieka (Genewa)*, Warszawa 1995, s. 20-21.

944 Na przykład takie naruszenie w sprawie *Quinteros przeciwko Urugwajowi* (skarga nr 107/81) w odniesieniu do matki kobiety, która złożyła skargę w imieniu córki i siebie, z powodu cierpienia, stresu i niepewności spowodowanych zaginięciem córki.

945 M. Oksztulski, *Prawnomiędzynarodowe standardy…,* op. cit., s. 103.

i równouprawnienia stron (skarżącego oraz państwa) – każda z nich ma w toku postępowania prawo ustosunkowania się do twierdzeń drugiej strony. Skargę rozpatruje się w oparciu o dokumenty przedstawione przez jej autora i rząd zainteresowanego kraju. Zasadniczo nie przeprowadza się przesłuchań stron, świadków, czy biegłych ani nie organizuje badań na miejscu. Rząd kraju, którego sprawa dotyczy, powinien w ciągu sześciu miesięcy przekazać Komitetowi swoje pisemne wyjaśnienia, odnoszące się zarówno do dopuszczalności skargi, jak i jej strony merytorycznej, a także ewentualnych już zastosowanych środków zaradczych, chyba że zostanie poproszony o uwagi wyłącznie na temat problemu dopuszczalności. Państwo może również samo ograniczyć swój komentarz jedynie do wskazania podstaw uznania skargi za niedopuszczalną, ale wtedy odpowiedź musi być udzielona w ciągu dwóch miesięcy, a sześciomiesięczny termin na merytoryczne ustosunkowanie się do sprawy co do zasady nie ulega przedłużeniu. Krajowe władze są zobowiązane do przeprowadzenia w dobrej wierze postępowania wyjaśniającego dotyczącego zarzucanych w skardze naruszeń i poinformowania Komitetu o swoich ustaleniach. Jeżeli państwo nie wywiązuje się z tego obowiązku lub formułuje swoje uwagi w sposób generalny, nie przedstawiając zadowalających dowodów świadczących przeciwko przekonującym, udokumentowanym twierdzeniom autora skargi, fakt naruszenia uznaje się udowodniony. Zasada ta ma szczególne znaczenie w sprawach, które dotyczą naruszeń prawa do życia, zakazu stosowania tortur lub zakazu arbitralnego pozbawienia wolności, a jej przyjęcie wynika z faktu, że skarżący i zainteresowany kraj nie zawsze posiadają równy dostęp do potrzebnego materiału dowodowego bądź z takiego dostępu korzysta wyłącznie państwo[946].

Po przeprowadzeniu pisemnej procedury kontradyktoryjnej Komitet Praw Człowieka wydaje niewiążącą decyzję zwaną „opinią". Decyzje te wskazują, czy doszło do naruszenia MPPOiP, a jeśli tak, jakie środki zaradcze są właściwe. Obecnie powszechna praktyka Komitetu Praw Człowieka polega na wskazywaniu zarówno środka indywidualnego dla skarżącego, jak i środków ogólnych, które państwo musi podjąć, by zagwarantować, że naruszenie się nie powtórzy. Jeśli skarżącemu grozi wyrządzenie trwałej, niedającej się naprawić szkody, Komitet Praw Człowieka ma prawo zwrócić się do państwa, którego skarga dotyczy, z wnioskiem o bezzwłoczne podjęcie przez nie wszystkich środków (tzw. środków tymczasowych), jakie są konieczne dla uniknięcia takiej nieodwracalnej szkody. Zalecone środki mogą polegać np. na zbadaniu stanu zdrowia skarżącego albo na powstrzymaniu się

[946] Zob. szerzej na ten temat J. Rezmer, *Jak korzystać z procedur skargowych w traktatowym systemie ochrony praw człowieka ONZ? Informator dla ofiar naruszeń,* Warszawa 2011, s. 19-20.

przez władze krajowe od wykonania kary śmierci bądź natychmiastowego wydalenia danej osoby do państwa, w którym groziłoby jej skazanie na karę śmierci lub stosowanie tortur[947].

Należy zauważyć, że Komitet wydał liczne decyzje również dotyczące osób pozbawionych wolności, odnoszące się w szczególności do takich kwestii jak zapewnienie odpowiedniej opieki medycznej[948], zagwarantowanie humanitarnych warunków odbywania kary[949], przestrzeganie zakazu tortur oraz nieludzkiego lub poniżającego traktowania[950], a także problem nadmiernej długości tymczasowego aresztowania, wymuszonych zaginięć i brakiem dostępu do obrońcy[951]. Z decyzji tych wynika, że państwa są zobowiązane do zapewnienia osobom pozbawionym wolności warunków zgodnych z godnością człowieka, skutecznego dostępu do opieki medycznej oraz ochrony przed nadużyciami ze strony władz, a także do stosowania tymczasowego aresztowania wyłącznie w sposób proporcjonalny i przez możliwie najkrótszy czas.

Omawiana procedura nie jest jednak wolna od poważnych mankamentów. Do

---

[947] R. Wieruszewski, *Mechanizmy ochrony...,* op. cit., s. 18-19.

[948] Przykładem Decyzja KPCz w sprawie *Barbato przeciwko Urugwajowi* (skarga nr 84/1981) z dnia 27 stycznia 1981 r.; Decyzja KPCz w sprawie *Burrell przeciwko Jamajce* (skarga nr 546/1993) z dnia 28 kwietnia 1993 r; Decyzja KPCz w sprawie *Sathasivam i Saraswathi przeciwko Sri Lance* (skarga nr 1436/2005) z dnia 8 lipca 2008 r.; ; decyzje dostępne na stronie internetowej: juris.ohchr.org (data dostępu: 09.03.2025 r.

[949] Przykładem Decyzja KPCz w sprawie *Daley przeciwko Jamajce* (skarga nr 750/1997) z dnia 3 sierpnia 1998 r.; Decyzja KPCz w sprawie *Brown przeciwko Jamajce* (skarga nr 775/1997) z dnia 23 marca 1999 r.,Decyzja KPCz w sprawie *Lantsova przeciwko Federacji Rosyjskiej* (skarga nr 763/1997) z dnia 24 marca 2002 r.; Decyzja KPCz w sprawie *Kurbanov przeciwko Tadżykistanowi* (skarga nr 1096/2002) z dnia 6 listopada 2003 r.; Decyzja KPCz w sprawie *Titiahonjo przeciwko Kamerunowi* (skarga nr 1186/2003) z dnia 26 października 2007 r.; Decyzja KPCz w sprawie *Chiti przeciwko Zambii* (skarga nr 1303/2004) z dnia 28 sierpnia 2012 r.,Decyzja KPCz w sprawie *Ernazarov przeciwko Kirgistanowi* (skarga nr 2054/2011) z dnia 25 marca 2015 r.; decyzje dostępne na stronie internetowej: juris.ohchr.org (data dostępu: 09.03.2025 r.)

[950] Przykładem Decyzja KPCz w sprawie *Vuolanne przeciwko Finlandii* (skarga nr 265/1987) z dnia 2 maja 1989 r.,Decyzja KPCz w sprawie *Osbourne przeciwko Jamajce* (skarga nr 759/1997) z dnia 15 marca 2000 r., juris.ohchr. (data dostępu: 09.03.2025 r.)

[951] Przykładem Decyzja KPCz w sprawie *Martinez Portorreal* przeciwko *Republice Dominikany* (skarga nr 188/1984) z dnia 2 kwietnia 1986 r., hrlibrary.umn.edu (data dostępu: 09.03.2025 r.)

[951] Przykładem Decyzja KPCz w sprawie *Henry przeciwko Trynidad i Tobago* (skarga nr 752/1992) z dnia 19 października 1998 r. Decyzja KPCz w sprawie *Engo przeciwko Kamerunowi* (skarga nr 1397/2005) z dnia 22 lipca 2009 r., juris.ohchr.org (data dostępu: 09.03.2025 r.)

[951] Przykładem Decyzja KPCz w sprawie *Estrella przeciwko Urugwajowi* (skarga nr 074/1980) z dnia 29 marca 1983 r., juris.ohchr.org (data dostępu: 09.03.2025 r.)

[951] Przykładem Decyzja KPCz w sprawie *Delia Saldias de Lopez przeciwko Urugwajowi* (skarga nr 52/1979) z dnia 6 czerwca 1979 r., hrlibrary.umn.edu (data dostępu: 09.03.2025 r.)

[951] Przykładem Decyzja KPCz w sprawie *Pinto przeciwko Trynidadowi i Tobago* (skarga nr 232/87) z dnia 21 sierpnia 1990 r, hrlibrary.umn.edu (data dostępu: 09.03.2025 r.)

problematycznych kwestii należą: przewlekłość postępowania (przeciętnie 4–5 lat) oraz nierespektowanie opinii Komitetu. Do powodów tak długiego okresu rozpatrywania skarg można zaliczyć następujące: 1) przepisy proceduralne regulujące terminy składania pism, które w praktyce bywają niedochowywane zarówno przez rządy państw, jak i przez skarżących; 2) prośby państw-stron o przedłużanie terminów, przy czym skarżący nie są informowani o tych prośbach i nie mają możliwości składania protestów; 3) przedłużanie procedury przez państwa poprzez składanie dodatkowych dokumentów nie mających znaczenia dla sprawy [952].

Ponadto państwa często zgłaszają również trudności w wypełnianiu obowiązków sprawozdawczych, wiele z nich nie składa raportów w terminie. Państwa podają różne powody niewdrażania decyzji organów traktatowych, takie jak np. niewiążący charakter decyzji, rzekome nieścisłości czy brak mechanizmów egzekucyjnych. Ograniczony wpływ uwag końcowych i zaleceń wynika również z niskiej świadomości na poziomie krajowym oraz z faktu, że zalecenia są często ignorowane. Dodatkowo, część państw wykazuje aktywną oporność wobec decyzji Komitetu Praw Człowieka[953].

Podsumowując, Komitet Praw Człowieka przewiduje procedurę skarg indywidualnych, która stanowi istotny mechanizm ochrony praw jednostki w systemie ONZ. Ma ona szczególne znaczenie dla osób pozbawionych wolności, umożliwiając im dochodzenie ochrony swoich praw na poziomie międzynarodowym. Jednocześnie najistotniejszym mankamentem tego systemu jest brak wiążącego charakteru decyzji Komitetu. W praktyce oznacza to, że wobec państw, które nie wdrażają jego ustaleń, brak jest skutecznych mechanizmów przymusu, co utrudnia implementację zaleceń i osłabia efektywność tego środka ochrony

W kontekście powyższej oceny należy zauważyć, jak czyni to Z. Kędzia, że w doktrynie pojawiają się dwie możliwe opcje systemowej reformy organów traktatowych. Po pierwsze, postuluje się profesjonalizację systemu, w tym rozważenie utworzenia jednego, permanentnie działającego organu, którego członkowie posiadaliby status zawodowy zbliżony do statusu sędziów międzynarodowych. Po drugie, proponuje się rozdzielenie funkcji sprawozdawczej i skargowej, połączone z utworzeniem pewnej formy międzynarodowego

---

[952] R. Wieruszewski, A. Gliszczyńska, K. Sękowska-Kozłowska, *Komitet Praw Człowieka ONZ. Wybór orzecznictwa*, Warszawa 2009, s. 14.

[953] Pomimo wielokrotnych stwierdzeń naruszeń praw człowieka przez organy ONZ, rząd Białorusi pod rządami Łukaszenki odmówił zmiany ustawodawstwa naruszającego prawa człowieka. Co więcej, w 2022 r. odrzucił możliwość rozpatrywania skarg indywidualnych przez Komitet Praw Człoieka, wypowiadając odpowiednie porozumienie. R. H. Arain, *A Critical Analysis of the UN Human Rights Treaty Monitoring System*, „SSRN" 2025, nr 3, s. 6-7.

trybunału praw człowieka, właściwego do rozpatrywania skarg dotyczących naruszeń praw jednostki[954]. Oceniając pozytywnie wskazane rozwiązania, należy jednak mieć świadomość, że ich realizacja zależy wyłącznie od dobrej woli państw, której brakuje już na etapie stosowania obecnych procedur.

4.1.1.3. Komitet ONZ Przeciwko Torturom

Komitet przeciwko Torturom został ustanowiony na podstawie art. 17 Konwencji przeciwko Torturom z 1984 r. Składa się z dziesięciu członków reprezentujących różne regiony świata i różne dyscypliny naukowe, co odpowiada interdyscyplinarnemu charakterowi przeciwdziałania torturom. Członkowie muszą cechować się wysokimi standardami moralnymi, niezależnością i bezstronnością, a także uznanym dorobkiem w dziedzinie praw człowieka. Mandat trwa cztery lata i może być wielokrotnie odnawiany, co zapewnia zarówno ciągłość, jak i rotację składu. Komitet obraduje trzy razy w roku, a ze swojej działalności składa coroczne sprawozdanie Zgromadzeniu Ogólnemu ONZ i państwom członkowskim. Spotkania te odbywają się za zamkniętymi drzwiami, pomimo, iż sesje Komitetu są z reguły jawne[955].

Rolą Komitetu jest nadzór nad realizacją postanowień Konwencji przeciwko Torturom, a jego szczegółowe zadania sprecyzowano w artykułach 19–24 Konwencji. Głównym źródłem informacji dla Komitetu są raporty sporządzane przez każde państwo sygnatariusza. Raporty mają określać nowe działania i postępy związane z wdrażaniem Konwencji od czasu ostatniego sprawozdania. Państwa powinny składać raporty co cztery lata, jednak wiele z nich tego nie robi, a niektóre nie sporządziły żadnego raportu od momentu ratyfikacji Konwencji. Komitet nie posiada jednak uprawnień, aby zmusić państwa do składania raportów, a według jednych szacunków ponad 70% państw ma zaległe sprawozdania. W przypadku państw, które dostarczają raporty, mogą one odmówić odpowiedzi na pytania Komitetu lub udzielać odpowiedzi w sposób zaciemniający rzeczywistą sytuację. Na przykład raporty państw często wypełniane są długimi listami ustaw i formalnych polityk, zamiast przedstawiać konkretne praktyki. Wobec tak dużej ilości informacji Komitet musi decydować,

---

954 Z. Kędzia , *Uwagi o uwarunkowaniach reformy organów traktatowych ONZ w dziedzinie praw człowieka* [w:] G. Baranowska, A. Gliszczyńska - Grabias, A. Hernandez-Połczyńska, K. Sękowska-Kozłowska (red.), O prawach człowieka..., op. cit., s. 180.

955 A. Dulkowska, *Rola Komitetu Przeciwko Torturom w systemie prawnym ONZ. Skarga indywidualna na naruszenie Konwencji* [w:] M. Półtorak, I. Topa (red.), Powszechny system…, op. cit., s. 238-239.

które z nich są wiarygodne, a które stanowi jedynie pozorowanie działań. Komitet dysponuje jednak ograniczonymi uprawnieniami śledczymi, które mogłyby uzupełnić informacje otrzymywane od państw. Ponadto, zasoby finansowe i czasowe Komitetu są poważnie ograniczone[956].

Ponadto Konwencja określa także cztery mechanizmy wzmacniające kontrolne funkcje Komitetu, mianowicie: procedurę zasięgania informacji, przyjmowanie Uwag Ogólnych oraz badanie skarg międzypaństwowych i indywidualnych. Zgodnie z art. 20 ust. 1 Konwencji, ilekroć Komitet otrzyma wiarygodne informacje o tym, że państwo-strona systematycznie stosuje tortury, powinien zażądać od tego państwa współpracy w weryfikacji tych informacji oraz przedstawienia formalnych uwag. Ponadto, zgodnie z ust. 2 art. 20, po rozpatrzeniu odpowiedzi państwa-strony oraz wszelkich innych dostępnych informacji dotyczących sprawy, Komitet jest uprawniony – gdy uzna to za konieczne – do wyznaczenia „jednego lub więcej swoich członków do przeprowadzenia poufnego dochodzenia i pilnego złożenia sprawozdania Komitetowi"[957]. Wyniki takiego dochodzenia są przedstawiane w raporcie, który musi zostać przekazany państwu objętemu procedurą, a zawarte w nim ustalenia determinują dalsze działania Komitetu. Ponieważ Konwencja kładzie nacisk na poufność procedury, ustalenia te nie są publikowane. Jednakże, w porozumieniu z zainteresowanym państwem, Komitet może uwzględnić wyniki dochodzenia w swoim raporcie rocznym. Według statystyk Komitetu dotychczas zakończono jedynie dziewięć postępowań w trybie art. 20[958]. Zatem Komitet rzadko korzysta z tej procedury, głównie ze względu na jej kosztowność i czasochłonność. Ponadto wpływa ona negatywnie na możliwość bieżącej pracy Komitetu. Mając na uwadze niewielki skład Komitetu, częstotliwość zastosowania tej procedury pozostaje ograniczona[959].

Komitet może również przyjmować Ogólne Uwagi dotyczące postanowień Konwencji w celu promowania dalszej realizacji lub wspierania Państw-Stron w wypełnianiu ich zobowiązań. Do tej pory KPT przyjął cztery Uwagi Ogólne. W porównaniu z innymi

---

[956] T. Kelly, *The UN Committee Against Torture: Human Rights Monitoring and the Legal Recognition of Cruelty,* „Human Rights Quarterly" 2009, nr 31, s. 786.

[957] Zob. art. 20 ust. 1 i 2 [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 95-96.

[958] Dotyczyły one: Turcji (1994), Egiptu (1996), Peru (2001), Sri Lanki (2002), Meksyku (2003), Federalnej Republiki Jugosławii (2004), Brazylii (2008), Nepalu (2012) oraz Libanu (2003).

[959] A. Zawiślak , *Treaty Organs of The Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment of 1984 and The Optional Protocol of 2002 – The Committee Against Torture and The Subcommittee on Prevention*, „Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze" 2021, nr 12, s. 145-146.

organami traktatowymi, liczba ogólnych uwag przyjętych przez Komitet jest dość ograniczona[960].

Trzecim filarem działalności Komitetu jest procedura skarg indywidualnych, dostępna dla obywateli państw, które uznały jego kompetencję w tym zakresie. Skargi podlegają weryfikacji pod względem dopuszczalności, a w nagłych przypadkach Komitet może zwrócić się o zastosowanie środków tymczasowych. Wymogi dopuszczalności skargi są w dużej mierze podobne do tych obowiązujących w procedurze przed Komitetem Praw Człowieka, jednak występują między nimi także pewne różnice. Przede wszystkim skargi do Komitetu przeciwko Torturom dotyczą wyłącznie ofiar bezpośrednich tortur, podczas gdy Komitet Praw Człowieka dopuszcza również „ofiary pośrednie", takie jak członkowie rodziny osoby torturowanej. Skargi można składać wyłącznie przeciwko państwom, które są stronami Konwencji przeciwko Torturom, a ponadto oświadczyły, że uznają kompetencję Komitetu Przeciwko Torturom do przyjmowania i rozpatrywania takich skarg – innymi słowy dobrowolnie zadeklarowały, iż akceptują procedurę skargową. Każdy kraj ma prawo w dowolnym momencie wycofać swoją deklarację, ale nie wpływa to na rozpatrywanie skarg już przedstawionych Komitetowi. Ponadto skarga powinna dotyczyć wyłącznie naruszenia postanowień Konwencji przeciwko Torturom[961].

Zarzuty dotyczące tortur, okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania lub karania wyraźnie podnoszą kwestie przewidziane zarówno w MPPOiP jak i w Konwencja ONZ przeciwko Torturom z 1984 r. MPPOiP chroni jednak wiele innych praw, dlatego w przypadku gdy zarzuty wykraczają poza problem tortur i okrutnego traktowania – np. dotyczą arbitralnego pozbawienia wolności czy dyskryminacji – zaleca się złożenie skargi do Komitetu Praw Człowieka, jeśli dane państwo jest stroną odpowiedniego Protokołu Dodatkowego, zamiast do Komitetu przeciwko Torturom. Statystyki pokazują, że najwięcej skarg indywidualnych kierowanych jest do Komitetu Praw Człowieka[962].

Zwykle proces postępowania skargowego trwa od półtora roku do dwóch lat, od momentu wniesienia skargi, jednak skarżący może wycofać skargę na każdym etapie postępowania. Musi o tym poinformować pisemnie Komitet, który po upewnieniu, że decyzja skarżącego nie jest rezultatem nacisków, czy gróźb ze strony państwa, wydaje decyzję o

---

[960] M. Nowak, G. Monina, *Committee against Torture (CAT)* [w:] Max Planck Encyclopedia of Public International Law, Oxford 2018, s. 145.

[961] Zob. szerzej na ten temat J. Rezmer, *Jak korzystać…,* op. cit., s. 47-49.

[962] Do 2016 r. Komitet Praw Człowieka rozpatrzył aż 430 zgłoszeń dotyczących tortur, podczas gdy Komitet przeciwko Torturom – jedynie 279. M. Nowak, *A Handbook…,* op. cit., 57-62.

umorzeniu postępowania. Jeżeli Komitet uzna, iż zostały naruszone postanowienia Konwencji, wskazuje on działania, które zaskarżone państwo powinno podjąć, aby usunąć skutki naruszenia. Rekomendacje mogą mieć zarówno charakter ogólny, jak i indywidualny, dotyczący ofiary naruszenia. Przykładowo mogą być związane z przyznaniem ofierze odszkodowania, czy przeprowadzeniem dochodzenia w sprawach związanych z zastosowaniem tortur. Komitet nie może jednak unieważniać, czy zmieniać prawa wewnętrznego w danym państwie. Ponadto ze względu na fakt, iż nie jest on sądem międzynarodowym, nie wydaje on prawnie wiążących orzeczeń, jednak stara się monitorować, czy wydawane zalecenia są realizowane, co należy do zadań Specjalnych Sprawozdawców ds. Kontroli nad Realizacją Decyzji[963].

Poważnym problemem w egzekwowaniu postanowień Konwencji przeciwko Torturom jest to, że nie posiada ona odpowiednich mechanizmów przymuszających państwa do wykonywania zobowiązań z niej wynikających. Jeśli państwo odmawia przestrzegania jej postanowień, Komitet przeciwko Torturom nie może nakładać sankcji. Wartość decyzji Komitetu przeciwko Torturom polega przede wszystkim na tym, że mogą one służyć organizacjom pozarządowym do nacisku na państwa, zachęcając je do przestrzegania zobowiązań wynikających z Konwencji[964].

Reasumując, Do Komitetu przeciwko Torturom osoby fizyczne, które uważają, że państwo-strona Konwencji naruszyło ich prawa wynikające z zakazu tortur, mogą wnieść skargę indywidualną. Decyzje Komitetu nie mają charakteru wiążącego, a sam organ nie dysponuje mechanizmami przymusu, które mogłyby wymusić ich implementację przez państwa-strony. Ponadto skargę dotyczącą naruszenia zakazu tortur można również wnieść przed Komitet Praw Człowieka, co prowadzi do dublowania procedur i w praktyce skutkuje tym, że większa liczba skarg wpływa do Komitetu Praw Człowieka niż do Komitetu przeciwko Torturom. Wydaje się zatem, że mechanizm skargi indywidualnej do Komitetu przeciwko Torturom nie jest często wykorzystywany przez osoby pozbawione wolności, a jego praktyczna skuteczność pozostaje ograniczona.

4.1.1.3.1. Podkomitet do spraw Prewencji Tortur

Podkomitet do spraw Prewencji Tortur, powołany na podstawie Protokołu

[963] A. Dulkowska, *Rola Komitetu…,* op. cit., s. 244.
[964] T. Kelly, *The UN Committee…*, op. cit., s. 790.

Fakultatywnego do Konwencji Przeciwko Torturom z 18 grudnia 2002 r, w odróżnieniu od innych ciał traktatowych, jak Komitet Praw Człowieka czy Komitet Przeciwko Torturom, nie ma kompetencji do przyjmowania i oceny regularnych sprawozdań państw z wypełniania zobowiązań ani kompetencji do przyjmowania skarg międzypaństwowych czy od osób fizycznych. Celem działalności Podkomitetu jest prowadzenie regularnych wizyt w miejscach pozbawienia wolności w państwach-stronach Protokołu Fakultatywnego w celu zapobiegania torturom oraz innym formom okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania. Podkomitet działa prewencyjnie, monitorując warunki w więzieniach, ośrodkach detencyjnych czy innych miejscach pozbawienia wolności, formułując rekomendacje i współpracując z Krajowymi Mechanizmami Prewencji[965].

W rozumieniu art. 4 ust. 2 Protokołu Fakultatywnego z 2002 r., pod pojęciem „miejsc zatrzymań" rozumie się „jakiekolwiek miejsce pozostające pod jurysdykcją i kontrolą państwa, gdzie przebywają lub mogą przebywać osoby pozbawione wolności, na podstawie polecenia organu władzy publicznej bądź za jego namową, zgodą lub przyzwoleniem. Z kolei przez „pozbawienie wolności" rozumie się „zatrzymanie lub uwięzienie bądź umieszczenie osoby w publicznym lub prywatnym miejscu odosobnienia, którego osobie tej nie wolno z własnej woli opuszczać, na mocy polecenia jakiejkolwiek władzy sądowej, administracyjnej lub innej"[966]. Przytoczona definicje zakreślają bardzo szeroko krąg miejsc poddanych jurysdykcji Podkomitetu. Przeprowadza on wizytacje nie tylko w „klasycznych" miejscach pozbawienia wolności, takich jak zakłady karne czy areszty śledcze, lecz również w zakładach poprawczych, schroniskach dla nieletnich, młodzieżowych ośrodkach wychowawczych, młodzieżowych ośrodkach socjoterapii, pomieszczeniach dla osób zatrzymanych lub doprowadzonych w celu wytrzeźwienia, w jednostkach organizacyjnych Policji, takich jak policyjne izby dziecka, izby wytrzeźwień, w domach pomocy społecznej, szpitalach psychiatrycznych, ośrodkach strzeżonych dla cudzoziemców, pomieszczeniach do wykonywania aresztu w celu wydalenia oraz wojskowych aresztach dyscyplinarnych[967].

W czasie wizyty członkowie Podkomitetu są zobowiązani do przestrzegania prawa wizytowanego państwa oraz do zachowania bezstronności . Z kolei państwo, które przyjmuje delegację Podkomitetu, zobowiązane jest do jak najdalej idącej współpracy z jej członkami.

---

[965] R. Wieruszewski, *Mechanizmy ochrony...,* op. cit., s. 161.

[966] Zob. [w:] A. Bieńczyk-Missala, *Międzynarodowa ochrona praw…,* Wyd. I, op. cit., s. 109.

[967] N. Kłączyńska, *Wizytacje Krajowego Mechanizmu Prewencji w systemie ochrony praw osób pozbawionych wolności*, [w:] L. Leszczenko, J. Szablicka-Żak (red.), Wybrane problemy ochrony praw człowieka w Polsce, Wrocław 2016, s. 80-81.

Przede wszystkim, na zezwolenie przeprowadzania wizyt we wskazanych miejscach pozbawienia wolności oraz na indywidualne rozmowy z osobami pozbawionymi wolności, a także udostępnianie wszelkich niezbędnych informacji i danych[968].

Po przeprowadzeniu wizytacji Podkomitet niezwłocznie przedstawia państwu stronie Protokołu swoją wstępną ocenę sytuacji oraz, najszybciej jak to możliwe, rekomendacje, o ile są uzasadnione. Formułując je, bierze pod uwagę warunki pozbawienia wolności, a także, bada, czy i w jakim zakresie realizowane są podstawowe gwarancje osób pozbawionych wolności. Przebieg wizyty, ocena Podkomitetu oraz jego rekomendacje, a także wszelkie kontakty z władzami państwa-strony objęte są zasadą poufności, ponieważ celem wizytacji nie jest potępianie państwa, lecz poprawa warunków osób pozbawionych wolności poprzez dialog. Wyjątkiem jest możliwość publikacji raportu z wizytacji na wniosek państwa-strony, przy czym żadne dane osobowe nie są ujawniane bez zgody zainteresowanych osób [969].

Wydaje się, że tajny charakter ocen i rekomendacji Podkomitetu stanowi największy mankament tego mechanizmu, ponieważ uniemożliwia obywatelom, organizacjom pozarządowym i mediom weryfikację przestrzegania praw osób pozbawionych wolności oraz osłabia presję społeczną na państwa-strony do wprowadzania realnych zmian w polityce penitencjarnej.

Władze państwa przyjmującego są zobowiązane analizować oceny i rekomendacje formułowane przez Podkomitet, prowadzić z nim dialog na temat realizacji zaleceń, a także ułatwiać kontakty Podkomitetu z dowolnymi podmiotami krajowymi, które mogą w tym pomóc, włączając w to Krajowe Mechanizmy Prewencji. Na mocy art. 3 i art. 17 Protokołu Fakultatywnego, najpóźniej w ciągu roku od wejścia w życie ratyfikacji lub przystąpienia do Protokołu, państwo-strona jest zobowiązane do utworzenia, wyznaczenia lub utrzymania już istniejącego, jednego lub kilku niezależnych Krajowych Mechanizmów Prewencji w celu zapobiegania torturom na poziomie krajowym. Aby zapewnić efektywne działanie Krajowego Mechanizmu Prewencji, proces jego tworzenia powinien być jawny i przejrzysty. Protokół nie wskazuje jaką formę organizacyjną ma przybrać mechanizm krajowy, natomiast w literaturze przedmiotu wymienia się cztery rozwiązania modelowe. W pierwszym powoływana jest zupełnie nowa instytucja, w drugim funkcję krajowego mechanizmu prewencji tortur pełni krajowa instytucja praw człowieka, jak np. ombudsman czy komisja praw człowieka, w trzecim

[968] Zob. art. 36 [w:] A. Bieńczyk-Missala, *Międzynarodowa ochrona praw…,* op. cit., s. 113.
[969] Ibidem, s. 110.

modelu to krajowa instytucja praw człowieka wypełnia zadania Krajowego Mechanizmu Prewencji wspólnie z organizacjami pozarządowymi i czwarty model, w którym zadania krajowego mechanizmu prewencji tortur są wykonywane przez kilka instytucji lub organizacji[970]. W każdym z tych modeli państwo- strona ma obowiązek zagwarantowania funkcjonalnej niezależności mechanizmu[971].

Sporo uwagi w Protokole poświęcono natomiast gwarancjom skutecznego działania Krajowych Mechanizmów Prewencji. Państwa mają obowiązek zagwarantować funkcjonalną niezależność tych krajowych mechanizmów, jak również niezależność ich personelu. Zdaniem doktryny praw człowieka owa „niezależność funkcjonalna", która została powołana w treści Protokołu, oznacza niezależność od wszystkich władz państwa (legislatywy, egzekutywy oraz sądowych organów władzy), umożliwiającą wykonywanie swoich funkcji, tj. przeprowadzanie wizyt prewencyjnych w miejscach pozbawienia wolności, kontrolowanie warunków pozbawienia wolności i traktowania osób oraz sporządzania rekomendacji dla właściwych organów celem zapobiegania torturom oraz złemu traktowaniu[972].

Na państwie ciążą tez inne obowiązki, w szczególności przyznania organom wskazanym jako Krajowe Mechanizmy Prewencji uprawnień co najmniej do:

– regularnego sprawdzania sposobu traktowania osób pozbawionych wolności w miejscach zatrzymań, w celu wzmocnienia, jeśli to niezbędne, ich ochrony przed torturami oraz innym okrutnym, nieludzkim lub poniżającym traktowaniem albo karaniem;

– przedstawiania rekomendacji właściwym władzom w celu poprawy traktowania oraz warunków osób pozbawionych wolności i zapobiegania torturom oraz innemu okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu;

– przedstawiania propozycji i uwag odnośnie do obowiązujących oraz projektowanych przepisów prawnych; dostępu do wszystkich informacji dotyczących liczby osób pozbawionych wolności w miejscach zatrzymań, jak również liczby miejsc i ich położenia;

– dostępu do wszystkich informacji dotyczących traktowania tych osób, jak

---

[970] Z. Lasocik, A. Mężik, *Krajowy Mechanizm Prewencji Tortur w oczach funkcjonariuszy Służby Więziennej*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego" 2019, nr 54, s. 95.

[971] Zob. art. 18 Protokołu [w:] A. Bieńczyk-Missala, *Międzynarodowa ochrona praw…,* op. cit. s. 110.

[972] J. Grygiel, *Gwarancje niezależności krajowych mechanizmów prewencji powołanych na podstawie OPCAT*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego" 2021, nr 19, s. 99.

również warunków ich zatrzymania;

– dostępu do wszystkich miejsc uwięzienia, ich instalacji i urządzeń;

– możliwości odbywania prywatnych rozmów bez świadków z osobami pozbawionymi wolności, bądź osobiście, bądź poprzez tłumacza, jeśli uznane to zostanie za niezbędne, jak również z każdą inną osobą, co do której krajowy mechanizm prewencji uzna, że może ona dostarczyć stosownych informacji; swobody wyboru miejsc, które zechce odwiedzić, oraz osób, z którymi zechce odbyć rozmowy[973]. Jednocześnie na mocy art. 21 Protokołu żadna władza lub funkcjonariusz nie nakaże, nie zastosuje, nie pozwoli ani nie dopuści do stosowania jakiejkolwiek sankcji przeciwko jakiejkolwiek osobie lub organizacji, za przekazanie Krajowemu Mechanizmowi Prewencji jakiejkolwiek informacji, prawdziwej bądź fałszywej, i żadna taka osoba lub organizacja nie poniesie żadnego uszczerbku w jakikolwiek inny sposób. Poufne informacje zebrane w ramach funkcjonowania krajowych mechanizmów prewencji są objęte tajemnicą, a żadne osobiste dane nie zostaną opublikowane bez wyraźnej zgody osoby, której one dotyczą[974].

Protokół Fakultatywny z 2002 r. wymaga, aby Krajowy Mechanizm Prewencji miał prawo określania jak często wizytuje poszczególne miejsca detencji, w oparciu o informacje z różnorodnych źródeł. Generalnie zakładając, że wizyty są prawidłowo wykonywane przez wystarczającą liczbę niezależnych ekspertów, z dostatecznymi uprawnieniami, można stwierdzić, że im częstsze wizyty, tym bardziej efektywny jest ten mechanizm. W rzeczywistości jednak, całkowita liczba wizyt, jakie Krajowy Mechanizm Prewencji będzie w stanie przeprowadzić, zależy od finansowych i personalnych zasobów, jakie państwo ulokowało w takim mechanizmie. Dlatego, aby właściwie oszacować te zasoby, należy wziąć pod uwagę rodzaje wizyt, różne typy miejsc detencji, łącznie z czynnikami, które prowadzą do częstszych wizyt. Efektywny program wizyt prewencyjnych obejmuje okresowe dłuższe wizyty oraz krótsze, przeprowadzane *ad-hoc*. Jeżeli chodzi o wizyty ad-hoc, przeprowadzane są one pomiędzy wizytami szczegółowymi, aby sprawdzić realizację rekomendacji oraz ustalić, że osadzeni nie są poddawani represjom. Wizyty takie nie powinny być przewidywalne, aby mogły być efektywne. Dlatego jest istotne, aby takie wizyty odbywały się w przypadkowych odstępach czasu. Kolejnym rodzajem wizyt są wizyty ciągłe, których

---

[973] Zob. art. 19 i 20 Protokołu [w:] A. Bieńczyk-Missala, *Międzynarodowa ochrona praw…,* op. cit. s. 111.

[974] R. Czarniawski, *Krajowy mechanizm prewencji – funkcje i zadania Rzecznika Praw Obywatelskich*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne" 2013, nr 1, s. 358-359.

zamierzeniem jest ustabilizowanie powszechnej obecności osób z zewnątrz w miejscach detencji. Ma to powstrzymywać funkcjonariuszy przed maltretowaniem, wprowadzić bardziej humanitarne środowisko detencji i zwiększyć prawdopodobieństwo reintegracji osadzonych po zwolnieniu[975].

Krajowy Mechanizm Prewencji jest upoważniony do wydawania zaleceń odpowiednim władzom państwowym. Rekomendacje są okazją dla państwa, aby skorzystać z praktycznych i eksperckich rad oraz obserwacji. Władze rządowe powinny mieć silną motywację, aby wejść w konstruktywny dialog i implementować rekomendacje. Regulacje Protokołu Fakultatywnego do Konwencji przeciwko Torturom wyraźnie kreują obowiązek dla władz danego kraju, na poziomie lokalnym albo krajowym, aby analizować rekomendacje Krajowych Mechanizmów Prewencji oraz nawiązywać z nimi dialog na temat możliwych środków ich realizacji[976]

Rola Krajowego Mechanizmu Prewencyjnego powinna się ograniczać nie tylko do formułowania rekomendacji, ale powinna polegać również na aktywnym monitorowaniu tego, jak te rekomendacje są wdrażane, a także na podejmowaniu działań na przykład o charakterze edukacyjnym. W systemie zapobiegania torturom stworzonym przez Protokół Fakultatywny mechanizm krajowy ma uzupełniać działania podejmowane przez Podkomitet do spraw Prewencji Tortur, a także na bieżąco identyfikować czynniki zwiększające wystąpienie ryzyka tortur czy innego złego traktowania[977].

Podsumowując, Podkomitet do spraw Prewencji Tortur został powołany w celu przeprowadzania prewencyjnych wizytacji miejsc pozbawienia wolności . Wizytacje mogą odbywać się bez uprzedniej zgody państwa, obejmują zarówno wizytacje okresowe, jak i w razie potrzeby wizytacje kontrolne, a dostęp do wszystkich miejsc detencji jest nieograniczony. Wydaje się, że największą wadą tego mechanizmu jest fakt, że raporty sporządzane przez Podkomitet mają charakter tajny, a ich publikacja jest możliwa wyłącznie na wniosek państwa-strony. Natomiast ważne jest, że Podkomitet utrzymuje bezpośredni kontakt z Krajowymi Mechanizmami Prewencyjnymi, co zwiększa skuteczność monitoringu i prewencji naruszeń

---

[975] E. Dawidziuk, *Analiza protokołu fakultatywnego do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania*, bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Analiza_Protokołu_Fakultatywnego_do_Konwencji_w_sprawie_zakazu_stosowania_tortur.pdf (data dostępu: 06.12.2025 r.)

[976] Zob. art. 20 Protokołu [w:] A. Bieńczyk-Missala, *Międzynarodowa ochrona praw…,* op. cit. s. 111.

[977] Z. Lasocik, A. Mężik, *Krajowy Mechanizm…,* op. cit., s. 96.

praw osób pozbawionych wolności.

4.2. Mechanizmy regionalnych systemów ochrony praw człowieka

Każdy z regionalnych systemów ochrony praw człowieka cechuje się własną specyfiką dotyczącą funkcjonowania sądowych i pozasądowych organów ochrony praw człowieka. Stosując kryterium funkcji, w poszczególnych regionalnych systemach można wyróżnić:

1) trybunały (Europejski Trybunał Praw Człowieka, Amerykański Trybunał Praw Człowieka, Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów)
2) organy typu komitetowego (Europejski Komitet do Spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu, Amerykańska Komisja Praw Człowieka, Afrykańska Komisja Praw Człowieka i Ludów, Arabski Komitet Praw Człowieka)
3) organy pełniące funkcje eksperckie (np. Specjalni Sprawozdawcy)[978].

4.2.1. Mechanizmy w ramach europejskiego systemu ochrony praw człowieka

4.2.1.1. Mechanizmy Rady Europy

4.2.1.1.1 Mechanizmy sądowej ochrony praw człowieka

Najważniejszym środkiem dochodzenia praw jednostki w systemie Rady Europy jest skarga indywidualna do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, utworzonego w 1959 r. na podstawie art. 19 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka z 1950 r. Organizacja i kompetencje Trybunału zostały określone w rozdziale II Konwencji oraz doprecyzowane w Regulaminie Trybunału przyjętym w pierwotnej wersji 18 września 1959 r[979]. Warto dodać, że od daty jego przyjęcia, podlegał on ciągłym zmianom. Do 31 grudnia 2020 r., Regulamin Trybunału, zmieniany był w różnym zakresie aż 45 razy.

---

[978] K. Orzeszyna, M. Skwarzyński, R. Tabaszewski, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. II, op. cit., 188-189.

[979] Regulamin Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 18 września 1959 r. https://www.echr.coe.int/documents/rules_court_eng.pdf (data dostępu: 09.03.2025 r.)

Zasady funkcjonowania Europejskiego Trybunału Praw Człowieka były wielokrotnie modyfikowane w drodze przyjmowania kolejnych protokołów do Konwencji. Pierwotnymi organami, które kontrolowały przestrzeganie przez państwa zobowiązań wynikających z Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, były: Europejska Komisja Praw Człowieka (powstała w 1954 r.), Europejski Trybunał Praw Człowieka oraz Komitet Ministrów Rady Europy. Skargi indywidualne, od osób uważających się za pokrzywdzone naruszeniem Konwencji lub jej protokołów, albo skargi międzypaństwowe trafiały najpierw do Komisji, która zajmowała się badaniem dopuszczalności skargi i mogła przekazać ją do ETPCz. Dynamiczny wzrost liczby skarg kierowanych do Strasburga doprowadził jednak do stopniowej reformy tego modelu. Istotny był Protokół Dodatkowy Nr 11, który wszedł w życie w dniu 1 listopada 1998 r. Wprowadził liczne zmiany instytucjonalno-proceduralne. Do najważniejszych należy zaliczyć zlikwidowanie swoistej dwuinstancyjności orzekania przez organy strasburskie[980]. Od 1998 r. doszło do skoncentrowania wszystkich kompetencji orzeczniczych w stale działającym Europejskim Trybunale Praw Człowieka. Rozwiązanie to, będące odpowiedzią na znaczący wzrost liczby skarg związany z poszerzeniem Rady Europy o nowe państwa, miało zasadniczo wzmocnić sądowy charakter procedury strasburskiej i doprowadzić do jej efektywnego przyspieszenia[981].

Bardzo szybko stało się jasne, że Protokół Dodatkowy Nr 11 nie tylko nie stał się mechanizmem reagującym na zwiększającą się liczbę skarg, lecz – ze względu na rozszerzenie możliwości wnoszenia skarg do ETPCz – jeszcze bardziej pogłębił to zjawisko. Wkrótce po jego wejściu w życie okazało się, że przyjęta reforma jest niewystarczająca, stąd groźba paraliżu Trybunału doprowadziła do zainicjowania kolejnej reformy procedury konwencyjnej, której efektem stał się Protokół nr 14. Zmiany wprowadzone tym Protokołem polegały na uproszczeniu procedury rozpatrywania skarg i decydowania o ich dopuszczalności oraz wzmocnieniu pozycji sędziów Trybunału[982].

Kolejna reforma systemu strasburskiego wiązała się z ratyfikacją Protokołu nr 15. Zmiana wprowadzona tym Protokołem dotyczy m. in. kryterium wieku sprawowania urzędu

---

[980] Zob. [w:] A. Michalska, *Europejska…,*Wyd. I, op. cit., s. 60-72

[981] Ł. Iluk, *Ewolucja europejskiego systemu ochrony praw człowieka, przyczyny i kierunki rozwoju*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Administracji Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie" 2006, z. 4, s. 45-46. Zob. także A. Bisztyga, *Europejski Trybunał Praw Człowieka,* Katowice 1997, s. 56-61.

[982]Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…*, op. cit., Wyd. VII, s. 303-309. Zob. szerzej na ten temat M. Cymerman, *Ewolucja europejskiego systemu kontroli przestrzegania praw człowieka* [w:] A, Przyborowska-Klimczak, W.S. Staszewski (red.), Prawo międzynarodowe publiczne. Studia i materiały. Tom I, Lublin 2006, s. 17-27.

sędziego Trybunału. Z kolei W art. 4 Protokołu 15 przewidziana jest zmiana art. 35 ust. 1 Konwencji, polegająca na skróceniu czasu na wniesienie skargi do Trybunału, z sześciu do czterech miesięcy, od prawomocnego zakończenia postępowania w kraju[983]. Jak zauważa A. Mężykowska, zmiany wprowadzone do Konwencji Protokołem nr 15 nie mają charakteru fundamentalnego. Można postawić tezę, że wraz z wprowadzeniem tych zmian w życie wyczerpane zostały wszystkie „proste" możliwości reformowania systemu Konwencji, niewymagające przeformułowania całej koncepcji strasburskiego systemu ochrony praw człowieka[984].

Wydaje się, że reformy wprowadzone Protokołami Dodatkowymi do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka w istotny sposób usprawniły funkcjonowanie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, w tym procedurę rozpatrywania skarg indywidualnych Wprowadzone usprawnienia proceduralne oraz nowe kryteria dopuszczalności skarg przyczyniły się do zwiększenia efektywności postępowań. Niemniej jednak nadmierna liczba wnoszonych skarg stanowi wciąż aktualne wyzwanie dla sprawnego funkcjonowania Trybunału.

W wyniku przedstawionej ewolucji Europejski Trybunał Praw Człowieka stał się wyłącznym organem jurysdykcyjnym w systemie strasburskim, dlatego istotnym krokiem jest przedstawienie jego składu oraz struktury wewnętrznej, Zgodnie z art. 20 EKPCZ: „Trybunał składa się z sędziów, których liczba równa jest liczbie Wysokich Układających się Stron"[985]. Art. 21 Konwencji określa szczegółowe wymogi sprawowania urzędu, zgodnie z którymi kandydaci na sędziów Trybunału powinni być ludźmi o najwyższym poziomie moralnym, posiadającymi kwalifikacje konieczne do sprawowania wysokiego urzędu sędziowskiego, albo być prawnikami o uznanej kompetencji. Sędzia nie może być jednocześnie członkiem rządu, ani też zajmować stanowiska lub wykonywać zawodu, które mogłyby podważać zaufanie do jego niezależności. Sędziowie zasiadają w Trybunale we własnym imieniu (Art. 21 ust. 3 EKPCz). Kolejny ust. 4 podkreśla, iż w okresie sprawowania urzędu nie mogą oni uczestniczyć w żadnej działalności[986]. Obowiązuje tutaj zasada niepołączalności zgodnie, z którą sędziowie

---

[983] A. Dąbrowska, *Termin do wniesienia skargi indywidualnej do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu - De lege lata i de lege ferenda,* „ Palestra" 2017, nr 5, s. 72.

[984] A. Mężykowska, *Niekończąca się historia: Protokół nr 15 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka – kolejny etap długofalowej reformy strasburskiego systemu ochrony praw człowieka,* „Europejski Przegląd Sądowy" 2018, nr 18, s. 8-9.

[985] Zob. art. 20 Konwencji [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…*, Wyd. VII op. cit., s. 277.

[986] Zob. art. 20 Konwencji [w:] Ibidem, s. 277-278.

w czasie sprawowania swojej funkcji nie mogą brać udziału w działalności, której nie można pogodzić z niezawisłością, bezstronnością czy wymogami piastowania urzędu w pełnym wymiarze czasu[987].

Aby zapewnić spełnienie tych kryteriów, proces wyboru sędziów składa się z dwóch odrębnych etapów: po pierwsze – krajowa procedura selekcji, w ramach której każde państwo strona Konwencji musi przedstawić listę trzech kandydatów o odpowiednich kwalifikacjach, a po drugie – procedura wyboru przeprowadzana przez Zgromadzenie[988]. Zgodnie z art. 2 ust. 1 Regulaminu ETPCz kadencja sędziego rozpoczyna się co do zasady w dniu objęcia urzędu, co następuje nie później niż trzy miesiące od dnia wyboru. Długość kadencji sędziego ETPCz określa art. 23 ust. 1 Konwencji, który wyznacza ją na dziewięć lat, jednocześnie nie przewidując możliwości reelekcji[989].

Jeżeli chodzi o strukturę wewnętrzną Trybunału to należy wymienić przede wszystkim Zgromadzenie Plenarne. Tworzą ją wszyscy sędziowie Trybunału. Ze względu na dużą liczebność i potencjalne trudności organizacyjne Zgromadzeniu Plenarnemu nie przynano funckji orzeczniczych, ograniczając jego kompetencje do spraw administracyjnych. Zgromadzenie Plenarne wybiera m. in. Przewodniczącego Trybunału i Wiceprzewodniczących na okres 3 lat, tworzy Izby, wybiera Przewodniczących Izb, a także uchwala regulamin Trybunału. Obecnie Konwencja przewiduje istnienie czterech typów składów sędziowskich. Rozaptrywanie wniesionych do ETPCz skarg odbywa się w składzie: jednego sędziego, Komitetu (3 sędziów), Izby (7 sędziów) oraz Wielkiej Izby (17 sędziów). Należy zauważyć, że sędzia wybrany z ramienia danego państwa zawsze zasiada w składach orzekających w sprawach skarg wniesionych przeciwko temu państwu. Reguła ta nie dotyczy jednak składów jednoosobowych[990].

Przechodząc do rozważań szczegółowych, należy zauważyć, że Trybunał jest, zgodnie z art. 32 EKPCz jest właściwy do rozpoznania wszystkich spraw dotyczących interpretacji i stosowania niniejszej Konwencji i jej Protokołów, tj. skarg międzypaństwowych

---

[987] A. Dąbrowska, *Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu – skład i status sędziów*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny" 2009, nr 3, s. 40

[988] A. Drzemczewski, *Wybór sędziów Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Europejski Przegląd Sądowy" 2021, nr 10, s. 6.

[989] Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…*, Wyd. VII op. cit., s. 278. Szerzej na ten temat zob. M. Balcerzak, *Niezależność Europejskiego Trybunału Praw Człowieka a status jego sędziów*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego" 2014, t. 12, s. 42-46.

[990] W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Wiącek, *Prawa człowieka*…, Wyd. III, op. cit., s. 85-86.

(art. 33 EKPCz), skarg indywidualnych (art. 34 EKPCz), wykładni wyroków (art. 46 ust. 3), opinii doradczych (art. 47 EKPCz)[991].

Opinie doradcze, zostały istotnie wzmocnione wraz z wejściem w życie 1 sierpnia 2018 r. Protokołu nr 16 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka[992]. Protokół ten rozszerzył dotychczasowe kompetencje doradcze Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, który wcześniej – na podstawie art. 47 Konwencji – mógł wydawać opinie doradcze wyłącznie na wniosek Komitetu Ministrów. Na mocy Protokołu nr 16 Trybunał uzyskał kompetencję do wydawania opinii doradczych także na wniosek najwyższych sądów i trybunałów państw-stron. Zarówno art. 47 jak i Protokół16 nie wymieniają jednostek wśród podmiotów uprawnionych do kierowania wniosków o wydanie opinii doradczej[993].

Zakres przedmiotowy kompetencji doradczej jest również ograniczony. Zgodnie z art. 47 EKPCz pytanie może odnosić się do każdej kwestii prawnej dotyczącej wykładni Konwencji i jej Protokołów Dodatkowych. Pytanie nie może jednak dotyczyć treści i zakresu praw i wolności gwarantowanych Konwencją i Protokołami Dodatkowymi oraz kwestii, które mogłyby się stać przedmiotem postepowania spornego. W przypadku Protokołu Dodatkowego nr 16 wnioski o opinie doradcze mogą dotyczyć kwestii o zasadniczym znaczeniu, dotyczącej interpretacji praw i wolności gwarantowanych w Konwencji i Protokołach Dodatkowych. Pytanie może dotyczyć sprawy, która zawisła przed sądem i trybunałem krajowym. Opinie będą stanowić wskazówkę dla sądu lub trybunału krajowego i tym samym powinna ulec ograniczeniu liczba powtarzających się spraw wnoszonych do Trybunału[994].

Z kolei instytucja skarg międzypaństwowych polega na tym, że strony Konwencji mogą wnosić przeciwko sobie skargi do ETPCz, zgodnie z art. 33 EKPCz. Dodatkowe wymogi skargi międzypaństwowej zawiera art. 46 Regulaminu Trybunału. Skargi międzypaństwowe stanowią marginalny odsetek spraw w porównaniu ze skargami indywidualnymi. Dotyczą one przede wszystkim poważnych naruszeń praw człowieka o charakterze transgranicznym lub

---

[991] Zob. [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…*, Wyd. VII op. cit., s. 280

[992] CETS: 2013, No. 214. Tekst protokołu dostępny na stronie internetowej: www.europeancourt.org/pl/dokumenty/rada-europy/europejska-konwencja-praw-człowieka/protokół-nr16/ (data dostępu: 20.05.2025 r.)

[993] A. Wisniewski, *Nowa instytucja opinii doradczych Europejskiego Trybunału Praw Człowieka – uwagi po czterech latach od wejścia w życie Protokołu 16 do EKPC,* „Prawo i Więź" 2022, nr 4, s. 47-48.

[994] E. Lis, *Wpływ opinii doradczych stałych trybunałów międzynarodowych na rozwój ochrony praw człowieka,* Lublin 2022, s. 389-390.

wynikających z konfliktów zbrojnych[995].

Natomiast wykładni swojego wyroku Trybunał może dokonywać jedynie wtedy gdy takie zagadnienie zostanie mu przekazane przez Komitet Ministrów. Organ ten podejmuje taką decyzję większością dwóch trzecich głosów przedstawicieli uprawnionych do zasiadania w Komitecie, gdy uzna że czuwanie nad wykonaniem ostatecznego wyroku jest utrudnione przez problem z wykładnią wyroku[996].

Z punktu widzenia niniejszej rozprawy szczególną uwagę należy poświęcić instytucji skargi indywidualnej, której znaczenie dla ochrony praw osób pozbawionych wolności jest zdecydowanie większe w porównaniu do instytucji skargi międzypaństwowej czy wydawania opinii doradczych. Prawo do skargi indywidualnej uregulowane zostało w art. 34 EKPCz, a wymogi jej dopuszczalności zostały określone w art. 35 EKPCz. Jeżeli chodzi o przesłanki formalne to skarga może zostać rozpoznana merytorycznie jedynie w przypadku spełnienia następujących wymogów:

1. wykorzystane zostały krajowe środki odwoławcze,
2. skarga została wniesiona w terminie 4 miesięcy od daty podjęcia ostatecznej decyzji krajowej,
3. skarga nie jest anonimowa,
4. skarga nie została wcześniej wniesiona do ETPCz i nie jest identyczna ze sprawą poddaną innej międzynarodowej procedurze dochodzenia lub rozstrzygnięcia (z wyjątkiem sytuacji, w których skarga taka zawiera nowe, istotne informacje; wyjątek ten będzie miał zastosowanie w szczególności, gdy pierwsza skarga została odrzucona przez ETPCz z powodu niewykorzystania środków krajowych, a druga została złożona już po uzyskaniu ostatecznego krajowego rozstrzygnięcia),
5. skarga nie jest w sposób oczywisty nieuzasadniona (tzn. oczywiście bezzasadna),
6. skarga nie stanowi nadużycia prawa do skargi[997].

---

[995] Przykładem jest sprawa *Gruzja przeciwko Federacji Rosyjskiej (II)*, dotycząca naruszeń praw człowieka w kontekście konfliktu zbrojnego w 2008 r. Zob. szerzej na ten temat J. Kowalski, *Skargi międzypaństwowe przeciwko Federacji Rosyjskiej w europejskim regionalnym systemie ochrony praw człowieka*, „Zeszyty Prawnicze" 2023, t. 23, nr 3, s. 126.

[996] A. Hauser, *Prawa jednostki do sądu europejskiego,* Warszawa 2017, s. 36.

[997] A. Hauser, *Zakres i wymogi skargi indywidualnej do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* [w:] A. Hauser, M. Urbaniak (red.), Ochrona praw człowieka. Zagadnienia praktyczne, Poznań 2019, s. 68-

Jak już zasygnalizowano, skarga poza spełnianiem przesłanek formalnych musi również odpowiadać określonym wymogom materialnoprawnym. Podstawowym wymogiem tego rodzaju jest połączalność skargi z właściwością ETPCz (*a contrario* art. 35 ust. 3 lit. a *in principio* EKPCz). Zakres właściwości (kompetencji) Trybunału winno się przy tym rozpatrywać na czterech następujących płaszczyznach: Pierwszą z nich stanowi właściwość co do osoby (*ratione personae*) określająca podmiot, przeciwko któremu skierowana jest skarga (legitymowany biernie), oraz podmiot uprawniony do wniesienia skargi (legitymowany czynnie)[998].

Jeśli chodzi o podmioty legitymowane biernie, należy zaznaczyć, iż skargę do ETPCz wnosi się przeciwko państwu, które ratyfikowało Konwencję, zarzucając mu naruszenie praw indywidualnych na skutek działań lub zaniechań po stronie władzy publicznej. Za pozostające poza zakresem jurysdykcji Trybunału, a w konsekwencji za niedopuszczalne, uznawane są skargi na organizacje niepubliczne, na organizacje międzynarodowe, na osoby prywatne, na państwa, które nie ratyfikowały któregoś z protokołów dodatkowych do Konwencji, na którym wnoszony zarzut jest oparty, czy też na państwa spoza RE[999].

Odnosząc się z kolei do podmiotów legitymowanych czynnie, należy do nich osoba fizyczna, organizacja pozarządowa lub grupa jednostek, która uważa, że stała się ofiarą naruszenia praw zawartych w Konwencji lub jej Protokołach.[1000]. Jak zauważa B. Gronowska, z tak szeroko określonym katalogiem podmiotów, którym przysługuje prawo do wniesienia skargi indywidualnej, Europejska Konwencja Praw Człowieka niewątpliwie wyróżnia się na tle innych regionalnych systemów ochrony. Zapewnienie szerokiemu gronu podmiotów prawa do skargi stoi w opozycji do uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka, który skupia się na osobie fizycznej[1001].

---

69. Zob. także M. Lubiszewski, *Kryteria dopuszczalności skargi do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Poradnik praktyczny,* Olsztyn 2020, s. 46

998 A. Pazura, *Uwagi na temat przesłanek skargi indywidualnej do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu,* „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2014, nr 3, s.186.

999 B. Gronowska, *Pozycja jednostki w systemie procedury kontrolnej Europejskiej Konwencji Praw Człowieka z 1950 r.* [w:] J. Białocerkiewicz, M. Balcerzak, A. Czeczko-Durlak (red.), Księga jubileuszowa Profesora Tadeusza Jasudowicza, Toruń 2004, s. 166.

1000 Zob. art. 34 EKPCz [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. VII, op. cit., s 281.

1001 B. Gronowska, *Pozycja jednostki....,* op. cit., s. 166. Zob. także M. Domańska, *Grupa jednostek jako podmiot poszukujący ochrony w postępowaniu przed ETPC. Koncepcja ochrony praw grup wrażliwych*, „Studia Prawnicze" 2019, nr 1, s. 41

Na gruncie EKPCz pojęcie „ofiara" przyjmuje znaczenie autonomiczne, nie jest związane ze znaczeniem występującym w prawie krajowym. Pojęcie „ofiary" zawarte w Konwencji odnosi się do osoby bezpośrednio dotkniętej działaniem lub zaniechaniem organów władzy publicznej państwa pozwanego. Warunkiem dopuszczalności skargi indywidualnej jest wystąpienie „znaczącego uszczerbku", który należy do grupy kryteriów merytorycznych[1002]. Warunek ten normuje działania ETPC, dając mu możliwość podejmowania właściwej inicjatywy we wszystkich sprawach lub dopuszczając jedynie sprawy wymagające analizy. Choć sformułowanie przyjęte w art. 35 ust. 3 lit. b EKPC reguluje odrzucenie skargi w przypadku braku wykazania przez skarżącego „znaczącego uszczerbku", ETPC ma możliwość dopuszczenia skargi ze względu na znaczenie przedmiotu skargi dla poszanowania praw człowieka[1003].

Oprócz ofiary bezpośredniej, stosowana jest także koncepcja tzw. ofiary pośredniej. Za ofiarę pośrednią uznaje się osobę, której wyrządzono krzywdę poprzez naruszenie praw ofiary bezpośredniej. Jednocześnie ofiarę pośrednią musi łączyć z ofiarą bezpośrednią bliska emocjonalna więź lub też ofiara pośrednia ma ważny interes w zaprzestaniu naruszeń. Oprócz dwóch wymienionych kategorii, orzecznictwo Trybunału wyróżnia także ofiarę potencjalną. Ta kategoria obejmuje osoby, które zarzucają w skargach istnienie pewnego uzasadnionego ryzyka naruszenia ich praw i wolności przez państwo, przy czym co istotne, nie ma możliwości wykazania czy takie naruszenie rzeczywiście miało miejsce. Sytuacje takie mogą mieć miejsce, gdy organy władzy publicznej stosują niejawne środki kontroli wobec danej osoby, jak np. podsłuch czy kontrola korespondencji. Ostatnia kategoria to „przyszłe ofiary". Do tej grupy należą przede wszystkim osoby w stosunku do których wszczęto procedurę ekstradycji lub wydalenia. W sytuacji, gdy w wyniku ekstradycji lub wydalenia do państwa trzeciego, miałoby dojść do naruszenia praw tej osoby, wówczas ma ona prawo wniesienia skargi. W przypadku kategorii przyszłych ofiar ważne jest aby ryzyko ekstradycji lub wydalenia było realne, miało rzeczywisty charakter oraz było nieodwracalne[1004].

[1002] D. Kwapisz., *Pojęcie znaczącego uszczerbku jako nowej przesłanki wniesienia skargi indywidualnej do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury" 2012, nr 3, s. 104.

[1003] L. Caflisch, *The Reform of the European Court of Human Rights: Protocol no. 14 and Beyond*, „Human Rights Law Review" 2006, nr 6, s. 414 Zob. także A. Ploszka, *Reforma mechanizmu kontrolnego Europejskiej Konwencji Praw Człowieka* [w:] M. Grabowski (red.), Stosunki międzynarodowe we współczesnym świecie: regiony i problem, Kraków 2011, s. 143–144.

[1004] J. Kowalski, *Ewolucja mechanizmu kontrolnego w porządku Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Analiza teoretycznoprawna,* Lublin 2023, s. 196-197.

Drugą płaszczyzną braną pod uwagę przy analizowaniu właściwości Trybunału jest zakres właściwości materialnej (*ratione materiae*), który jest delimitowany zakresem praw i wolności zawartych w Konwencji i jej protokołach dodatkowych. Oznacza to, iż skarga do ETPCz nie może dotyczyć zarzutu pogwałcenia jakiegokolwiek prawa człowieka, lecz wyłącz nie takiego, które jest wyraźnie chronione w Konwencji i jej Protokołach[1005].

Istotne jest, że skarga może dotyczyć tylko tych zdarzeń, które nastąpiły po dniu wejścia w życie Konwencji w stosunku do danego państwa. Umowy międzynarodowe nie działają wstecz. Stosownie do tej zasady prawa międzynarodowego każda skarga międzypaństwowa, czy indywidualna, dotycząca niezgodności z Konwencją faktów, które miały miejsce zanim Konwencja weszła w poszczególnych Państwach-Stronach Konwencji, będzie odrzucona jako niezgodna z *ratione temporis*. W wypadku naruszenia mającego charakter ciągły, które rozpoczęło się przed ratyfikacją Konwencji, wydarzenia je poprzedzające są brane pod uwagę wyłącznie jako materiał do oceny postawionych w skardze zarzutów w zakresie, w jakim odnoszą się do naruszenia po tej dacie. W sprawach dotyczących przewlekłości postępowań sądowych albo długości tymczasowego aresztowania, jeśli Trybunał, ze względu na swoją kompetencję temporalną może badać jedynie część postępowania, jest uprawniony do uwzględnienia - aby ustalić, czy postępowanie toczyło się zbyt długo - stadium osiągniętego na początku okresu wchodzącego w grę. Kompetencja *ratione temporis* organów strasburskich w odniesieniu do Protokołów Dodatkowych do Konwencji powstaje po dacie ratyfikacji przez dane państwo określonego Protokołu[1006].

Ostatnią płaszczyzną właściwości Trybunału jest właściwość miejscowa (*ratione loci*), nawiązująca do zasady terytorialności i miejsca domniemanego naruszenia. Zasada terytorialności tworzy domniemanie, w myśl którego – z punktu widzenia EKPCz – państwo jest odpowiedzialne za wydarzenia (akty) mające miejsce wewnątrz jego terytorium, co a contrario oznacza, że nie ponosi ono odpowiedzialności za wydarzenia (akty) dokonane lub wywołujące skutki poza tym terytorium[1007].

Skargi spełniające powyższe warunki formalne są rejestrowane i podlegają badaniu co do ich dopuszczalności. Zgodnie z art. 38 EKPCz Trybunał, jeżeli uzna skargę za dopuszczalną, kontynuuje rozpoznawanie sprawy z udziałem przedstawicieli stron i jeżeli

---

[1005] A. Pazura, *Uwagi na temat...,* op. cit., s. 188.

[1006] M. Kolendowska, *Skarga do Strasburga – antidotum na złe prawo?* „ Państwo i Społeczeństwo 3" 2003, nr 4, s. 184-185.

[1007] A. Pazura, *Uwagi na temat...,* op. cit., s. 188.

zachodzi potrzeba, wdraża dochodzenie, państwa powinny udzielić wtedy wszelkich niezbędnych ułatwień.[1008].

Postępowanie przed Trybunałem składa się z części pisemnej i ustnej. Należy pamiętać, że zawsze istnieje ścisły związek między tymi fazami postepowania. Faza pisemna polega przede wszystkim na składaniu przez strony pism procesowych, uwag oraz przedstawianiu dowodów i argumentacji dotyczącej stanu faktycznego i prawnego sprawy. Na tym etapie strony przedstawiają swoje stanowiska oraz ustosunkowują się do twierdzeń przeciwnika procesowego. Głównym celem fazy ustnej jest odpowiedzenie na pytania Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, przypomnienie (gdy jest to niezbędne) stanowiska stron oraz przytoczenie argumentów przez strony. Szczególny nacisk kładzie się natomiast na ustosunkowanie się stron do wzajemnych żądań. Faza ustna zostaje zakończona naradą sędziów. Członkowie Trybunału obradują przy drzwiach zamkniętych i od tej reguły nie ma żadnych wyjątków. W naradzie uczestniczą tylko sędziowie, inne osoby nie mają wstępu, chyba że na podstawie specjalnej decyzji Trybunału. Zgodnie z art. 22 Regulaminu ETPCz dopuszcza się udział tłumacza, jeżeli jest on niezbędny[1009].

Postępowanie w sprawie skarg indywidualnych może się zakończyć na trzy różne sposoby. Po pierwsze skarga może być przez Trybunał skreślona z lity, jeżeli skarżący wycofa się z jej podtrzymywania; rozstrzygnięto już spór; dalsze rozpoznawanie skargi jest nieuzasadnione (art. 37 ust. 1 KE). Jeżeli jednak wymaga tego poszanowanie praw człowieka, nie można tego uczynić (art. 37 ust. 1 KE). Decyzja w sprawie skreślenia skargi wyklucza jej merytoryczne rozpoznanie[1010].

Drugą możliwością zakończenia postepowania jest zawarcie ugody między skarżącym a państwem - stroną (art. 39 Konwencji). Negocjacje ugodowe prowadzone są poufnie i nie rzutują na przebieg postępowania spornego (art. 62 ust. 2 reg. ETPC). W postepowaniu spornym nie można przytaczać lub opierać się na żadnym pisemnym lub ustnym oświadczeniu, ani na żadnej propozycji, lub ustępstwie poczynionych w ramach starań o doprowadzenie do polubownego załatwienia sprawy. W przypadku wyrażenia przez strony

---

[1008] Zob. S. Kowalska, *Odpowiedzialność państwa w kontekście funkcjonowania Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu*", Państwo i Społeczeństwo" 2010, nr 4, s. 186.

[1009] W. Trybka, *Postępowanie dowodowe przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka (zagadnienia ogólne)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji" 2013, nr 93, s. 36.

[1010] P. Tacik, *Europejski Trybunał Praw Człowieka* [w:] B. Kuźniak (red.), Sądy i trybunały oraz pozasądowe sposoby załatwiania sporów międzynarodowych – perspektywa polska, Warszawa 2015, s. 48.

zgody na polubowne załatwienie sprawy, skreśla ją z listy Trybunału[1011].

Trzecim sposobem zakończenia postepowania jest wydanie przez Trybunał wyroku co do *meritum*, w którym stwierdza, czy nastąpiło naruszenie Konwencji i w jaki sposób, a także orzeka o ewentualnym zadośćuczynieniu oraz kosztach i wydatkach[1012]. Zapadają one większością głosów. Dołącza się do nich, w razie potrzeby - *votum separatum* - czyli tzw. zdanie odrębne[1013]. Zgodnie z art. 46 EKPC, państwa będące jej stronami są zobowiązane do przestrzegania ostatecznego wyroku Trybunału we wszystkich sprawach, w których są stronami (ust. 1). Charakter ostatecznych mają: 1. zawsze wyroki Wielkiej Izby (art. 44 ust. I Konwencji); 2. wyroki izb, które w ciągu 3 miesięcy od daty wydania nie zostały zaskarżone do Wielkiej Izby (w dniu wydania wyroku, jeżeli strony złożą oświadczenie, że nie będą wnioskowały o przekazanie sprawy do Wielkiej Izby) lub zaskarżono je nieskutecznie (zespół Wielkiej Izby odrzucił wniosek o przekazanie Wielkiej Izbie sprawy); 3. wyroki rewizyjne (art. 80 regulaminu ETPCz)[1014]. .

Ostateczny wyrok przekazuje się Komitetowi Ministrów Rady Europy, który czuwa nad jego wykonaniem (art. 46 ust. 2). W ciągu sześciu miesięcy od daty, w której orzeczenie ETPC stanie się ostateczne, państwo-strona ma obowiązek przedstawić Komitetowi Ministrów RE plan działań w celu wykonania wyroku lub raport z jego wykonania[1015]. Jeżeli Komitet Ministrów uzna, że państwo-strona nie podejmuje w rozsądnym terminie działań mających na celu wykonanie orzeczenia, może zastosować środki dyplomatyczne (np. spotkania przedstawicieli Sekretariatu Komitetu Ministrów z reprezentantami państwa-strony) lub środki medialne (np. wystosowanie komunikatów prasowych dotyczących danej sprawy)[1016]. Może on również, w przypadku poważnych naruszeń, skierować do Trybunału

---

[1011] H. Zięba-Załucka, *System ochrony...,* op. cit., s. 196. Zob. także I. C. Kamiński, *Ograniczenia swobody wypowiedzi dopuszczalne w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Analiza krytyczna*, Warszawa 2010, s. 49.

[1012] K. Wojtyczek, *Zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową wyrządzoną przez władzę publiczną. Uwagi na tle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Państwo i Prawo" 2018, nr 8, s. 12,

[1013] M. Kolendowska, *Skarga do Strasburga…*, op. cit., s. 187

[1014] A. Gerecka-Żołyńska, *Internacjonalizacja współczesnego procesu karnego w Polsce*, Warszawa 2009, s. 222.

[1015] Państwu pozostawiona jest swoboda co do wyboru środków, które mają zostać przedsięwzięte w procesie implementacji. To państwo proponuje konkretne rozwiązania, a Komitet Ministrów Rady Europy ocenia stopień ich kompletności i adekwatności – w zależności od tego, co stanowiło źródło naruszenia Konwencji stwierdzonego przez Trybunał. Zob. szerzej na ten temat I. Wrońska, *Pozycja ustrojowa władzy wykonawczej w Polsce w aspekcie wykonywania wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka - wybrane zagadnienia,* „Białostockie Studia Prawnicze", 2016, nr 20, s. 203-204.

[1016] A. Ciżyńska-Pałosz, *Wpływ Europejskiego Trybunału Praw Człowieka na porządek prawny państw-stron Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, a koncepcja marginesu oceny. Analiza ze szczególnym*

zapytanie, czy dana strona zrealizowała swoje zobowiązania. W przypadku gdy ETPCz stwierdzi naruszenie tej materii, sprawa jest ponownie przekazywana Komitetowi, który podejmuje dalsze środki. Jakkolwiek i w tej procedurze brak uprawnień władczych wobec państwa, to jednak sama groźba autorytatywnego stwierdzenia przez Trybunał, że państwo nie wykonało należycie wyroku, oddziałuje mobilizująco na strony[1017].

W świetle powyższego sądowej ochronie praw człowieka brak jest w pełni efektywnych środków egzekucyjnych zapewniających wykonanie wyroków. Sama kontrola wykonywania orzeczeń sprawowana przez Komitet Ministrów nie zawsze okazuje się wystarczająca dla zagwarantowania pełnej i terminowej realizacji zobowiązań przez państwa.

Kolejnym problemem, z którym Europejski Trybunał Praw Człowieka boryka się od wielu lat, są ogromne i do niedawna systematycznie rosnące zaległości w rozpatrywaniu masowo napływających skarg. Tak znaczne obciążenie pracą Europejskiego Trybunału Praw Człowieka niewątpliwie negatywnie wpływa na skuteczność konwencyjnego systemu kontroli Jedną z najważniejszych przyczyn zaległości jest wzrost liczby państw-stron EKPCz[1018]. Inną, równie istotną przyczyną powstania ogromnych zaległości jest bardzo wysoki odsetek skarg, które nie spełniają warunków dopuszczalności określonych w Konwencji. Z punktu widzenia wyroków pilotażowych[1019] najistotniejsze są jednak inne powody zaległości w rozpatrywaniu spraw przez Europejski Trybunał Praw Człowieka. Jak się okazuje, wiele skarg ma swoje źródło w problemie tkwiącym w wewnętrznym porządku prawnym, zidentyfikowanym już przez Trybunał. Skargi te określane są mianem skarg powtarzających się[1020].

Trybunał wypracował szereg mechanizmów mających na celu wyeliminowanie zaległości orzeczniczych. Początkowo obejmowały one głównie sposoby łączenia skarg i

---

uwzględnieniem wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Hirst przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny" 2020, nr 1, s. 15.

[1017] P. Tacik, *Europejski Trybunał...,* op. cit., s. 50. Zob. także A. Bodnar, *Wykonywanie wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Polsce. Wymiar instytucjonalny,* Warszawa 2018, s. 204.

[1018] E. Łętowska, *Zapewnienie skuteczności orzeczeniom sądów międzynarodowych,* „Europejski Przegląd Sądowy" 2010, nr 2 , s. 19.

[1019] Wyroki pilotażowe to szczególny rodzaj orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, w których Trybunał stwierdza, że dana sprawa nie jest jedynie indywidualnym naruszeniem, lecz wynika z systemowego lub strukturalnego problemu w państwie.

[1020] M. Lubiszewski, J. Czepek, *Procedura wyroku pilotażowego w praktyce Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Warszawa 2016, s. 15–19. Zob. także A. Ciżyńska, *Obowiązek wykonywania orzeczeń ETPCz przez państwa-strony Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Analiza zagadnienia uwzględniająca zarys polskiego modelu wykonywania orzeczeń ETPCz* [w:] A. Ciżyńska, K. Kos (red.), Prawa i wolności konstytucyjne z perspektywy orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, Kraków 2018, s. 168.

rozstrzygania wielu spraw przy użyciu jednego wyroku. Do tego rodzaju mechanizmów należy procedura wspomnianego już wyroku pilotażowego, procedura quasi-pilotażowa, orzeczenia grupowe czy orzeczenia łączne[1021].

Uregulowania ogólne dotyczące wyroków pilotażowych zawiera art. 61 Regulaminu ETPCz. Zgodnie z nim, Trybunał może wszcząć procedurę wyroku pilotażowego i wydać wyrok pilotażowy, gdy okoliczności faktyczne skargi wskazują na istnienie w zainteresowanej układającej się stronie problemu strukturalnego lub systemowego bądź innej podobnej dysfunkcji, która spowodowała lub może spowodować podobne skargi. Brak jednak uregulowań szczegółowych w tym zakresie i stąd przeważnie instytucja ta kształtowana jest przez praktykę – zwłaszcza w odniesieniu do procedury i jej zasad. Wskazuje to na elastyczność i pragmatyczność wykreowanej przez Trybunał instytucji.[1022].

Należy zauważyć, że w samym tekście Konwencji czy orzecznictwie Trybunału trudno dopatrywać się definicji problemu systemowego i strukturalnego. W literaturze wskazuje się, że problem systemowy odnosi się do systemu prawnego jako całości. Dotyczy on sytuacji, która obejmuje – co do zasady – dużą grupę ludzi i pochodzi lub skutkuje nie tylko w wyniku działań lub zaniechań państwa-strony Konwencji, lecz może również wynikać z wadliwych przepisów prawnych lub szerokiej praktyki administracyjnej. Problem systemowy może zostać rozwiązany za pomocą zmian legislacyjnych, wspartych przez środki administracyjne i budżetowe[1023]. Pierwsze tego typu orzeczenie zapadło w orzeczeniu z dnia 19.12.2022 r. w sprawie *Broniowski p-ko Polsce*[1024].

Z kolei problem strukturalny wynika nie z braków legislacyjnych w systemie prawa krajowego, a z wadliwej struktury wymiaru sprawiedliwości. W przeciwieństwie do problemu systemowego nie występują w nim najczęściej braki legislacyjne. Może to oznaczać, że istnieją przepisy prawne i procedury, które nie spełniają swojej roli i nie są przestrzegane. Przykładowo Trybunał stwierdził istnienie problemu strukturalnego w sprawach *Burdov (nr 2) przeciwko Rosji z 2009 r.* (brak wypłaty odszkodowań przyznanych wyrokami sądów),

---

[1021] J. Czepek, *Zaległości orzecznicze Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz mechanizmy służące ich eliminacji* „Prawo i Więź" 2021, nr 4, s. 66..

[1022] M. Maćkowiak, *Instytucja wyroku pilotażowego w praktyce orzeczniczej Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis" 2016, nr 5, s. 121.

[1023] J. Czepek, *Problem systemowy i strukturalny w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka,* „Państwo i Prawo" 2015, nr 9, s. 83-84.

[1024] Zob.szerzej na ten temat: M. Krzyżanowska-Mierzewska, *Sprawa mienia zabużańskiego przed ETPCz*, „Europejski Przegląd Sądowy" 2008, nr 12, s. 21. C. I. Kamiński, *Procedura pilotażowa i wyrok pilotażowy,* Warszawa 2014, s. 1

Gerasimov i inni przeciwko Rosji z 2014 r. (niewykonywanie wyroków sądowych), *Sikorski przeciwko Polsce z 2011 r.* (przeludnienie w zakładach karnych) oraz *Ananyev i inni przeciwko Federacji Rosyjskiej z 2012 r.* (warunki przetrzymywania osadzonych w rosyjskich więzieniach)[1025]. Przywołane powyżej przykłady pozwalają na wyraźne rozróżnienie problemu systemowego od strukturalnego. Jednakże jak zauważa M. Maćkowiak, czasami pojawiają się trudności kwalifikacyjne w tym zakresie[1026].

Niestety bardzo szybko się okazało, że sama procedura pilotażowa nie może stać się jedynym remedium na problem zaległości orzeczniczych. Nie był to także mechanizm, który mógłby zostać skutecznie zastosowany w przypadku wszystkich problemów o charakterze systemowym lub strukturalnym. Dlatego też ETPC rozwinął inne metody, takie jak procedura quasi-pilotażowa, wyroki łączne i wyroki grupowe. Procedura quasi-pilotażowa różni się od „klasycznej" procedury pilotażowej przede wszystkim tym, że odwołuje się ona do art. 46 Konwencji i na jego gruncie identyfikuje problem systemowy lub strukturalny. Z kolei wyroki łączne i wyroki grupowe stanowią bardzo zbliżone do siebie mechanizmy. Orzeczenia grupowe zakładają wcześniejsze wydanie przez ETPCz wyroku pilotażowego, który nie został implementowany. Orzeczenia łączne są bardzo podobnym mechanizmem. Różnica polega na zastosowaniu orzeczeń łącznych w odniesieniu do najpoważniejszych naruszeń praw człowieka, takich jak prawo do życia czy zakaz tortur, nieludzkiego lub poniżającego traktowania lub karania. Przykładem orzeczenia łącznego może być sprawa *Pitsayeva przeciwko Rosji* z 2014 r[1027].

Należy zauważyć, że pomimo wskazanych problemów Europejski Trybunał Praw Człowieka wywarł i wywiera istotny wpływ na standard ochrony praw osób pozbawionych wolności. Jego bogate orzecznictwo przyczyniło się do ukształtowania europejskich standardów traktowania osób pozbawionych wolności. W praktyce orzeczenia te mają istotne konsekwencje we wszystkich jurysdykcjach europejskich, a nie tylko w tych krajach, których ustawodawstwo lub praktyka zostały zakwestionowane w poszczególnych decyzjach. Jednakże jak zauważ D. V. Zyl, pomimo powyższych atutów ETPC jest ograniczony w swych możliwościach rozwijania prawa dotyczącego więziennictwa poprzez strukturę EKPC. Ponieważ Konwencja nie zawiera żadnych regulacji dotyczących bezpośrednio tej problematyki, Trybunał nieuchronnie zmuszony jest więc do postępowania polegającego na

---

[1025] J. Czepek, *Problem systemowy i strukturalny…,* op. cit., s. 85.
[1026] Np. W sprawie w sprawie *Vyerentsov przeciwko Ukrainie* z 2013 r. Zob. szerzej na ten temat M. Maćkowiak, *Instytucja wyroku…,* op. cit., s. 123.
[1027] J. Czepek, *Zaległości orzecznicze…,* op. cit., s. 66-67.

interpretowaniu praw o charakterze ogólnym ujętych w Konwencji, a następnie stosowaniu ich w odniesieniu do więziennictwa[1028].

W tym zakresie istotna jest koncepcja „marginesu uznania". Koncepcja ta pozwala na wyznaczenie granicy pomiędzy tym, co powinno pozostawać w gestii lokalnych społeczności, a tym, co bezwyjątkowo powinno obowiązywać wszystkie państwa-strony. Koncepcji marginesu uznania nie wyrażono wprost w tekście Konwencji, została ona jednak wpisana do preambuły Konwencji po wejściu w życie Protokołu nr 15 zmieniającego Konwencję. W odniesieniu do osób pozbawionych wolności margines uznania oznacza, że państwa zachowują pewien zakres swobody w kształtowaniu polityki penitencjarnej, jednak swoboda ta nie może prowadzić do naruszenia istoty praw gwarantowanych Konwencją[1029].

Wydaje się, że zastosowanie koncepcji marginesu uznania, choć pozwala państwom na pewną swobodę w kształtowaniu polityki penitencjarnej, niesie ze sobą istotne zagrożenia. Po pierwsze, nadmierna elastyczność może prowadzić do różnic w standardach traktowania więźniów między państwami, co zagraża jednolitości ochrony praw człowieka w systemie europejskim. Po drugie, państwa mogą interpretować swoje uprawnienia w ramach marginesu uznania w sposób rozszerzający swoją władzę, co w praktyce może skutkować ograniczeniem praw jednostki. Wreszcie, brak jednoznacznych kryteriów oceny „granicy" marginesu uznania utrudnia Trybunałowi konsekwentną kontrolę i może osłabiać skuteczność jego orzecznictwa wobec osób pozbawionych wolności.

Jak zauważa B. Gronowska sytuacja dotycząca marginesu uznania uległa obecnie zawężeniu. W wielu przypadkach traktowanych wcześniej jako pozostające poza zasięgiem konsensusu europejskiego, doszło do swoistego ich „przekwalifikowania" na sprawy, które powinny podlegać bardziej rygorystycznej ocenie przez pryzmat „wąskiego" marginesu uznania oceny państwa[1030].

Podsumowując, europejski system ochrony praw człowieka należy uznać za

---

[1028] D. V. Zyl- Smith, *Prawa więźniów…,* op. cit., s. 10-11.

[1029] Np. W orzeczeniu wydanym w sprawie *Hirst przeciwko Zjednoczonemu Królestwu (2)* ETPCz przy weryfikacji naruszenia Konwencji przez Zjednoczone Królestwo zasadnie oparł swoje rozważania na koncepcji marginesu oceny. A. Ciżyńska-Pałosz, *Wpływ Europejskiego Trybunału Praw Człowieka na porządek prawny państw-stron Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, a koncepcja marginesu oceny. Analiza ze szczególnym uwzględnieniem wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Hirst przeciwko Zjednoczonemu Królestwu (2)*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny" 2020, nr 1, s. 10. Zob. także A. Wiśniewski, *Koncepcja marginesu oceny w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka,* Gdańsk 2008, s. 332.

[1030] B. Gronowska, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. W poszukiwaniu efektywnej ochrony praw jednostki,* Toruń 2011, s. 128.

najbardziej efektywny w zakresie ochrony jednostki, przede wszystkim ze względu na instytucję skargi indywidualnej, która umożliwia osobom fizycznym bezpośrednie dochodzenie swoich praw przed Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wyroki Trybunału są wiążące dla państw-stron Konwencji, co nadaje im formalną moc prawną. Sam mechanizm skargi indywidualnej i funkcjonowanie Trybunału nie są jednak wolne od wad, takich jak nadmierna liczba spraw, długi okres oczekiwania na rozpoznanie skargi oraz brak w pełni skutecznych mechanizmów egzekwowania wyroków. Mimo to orzecznictwo Trybunału wywarło istotny wpływ na sytuację osób pozbawionych wolności, kształtując europejskie standardy ich traktowania, nawet jeśli stosowanie koncepcji marginesu uznania niekiedy prowadzi do zróżnicowania poziomu ochrony w poszczególnych państwach.

4.1.1.1.2. Mechanizmy pozasądowej ochrony praw człowieka

Oparty na działalności Europejski Komitet do Spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu mechanizm prewencyjny ma charakter pomocniczy wobec mechanizmu sądowego, opartego na działalności Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Jak zauważa Z. Hołda, taka rozbudowa europejskiego systemu ochrony praw człowieka, podejmowana głównie w ramach Rady Europy, okazuje się ciągle potrzebna. Trzeba pamiętać, że osoby pozbawione wolności są z natury rzeczy narażone na złe traktowanie przez funkcjonariuszy państwa i z reguły nie mają poparcia ze strony społeczeństwa, dlatego wymagają oni szczególnych mechanizmów, chroniących przed naruszeniem ich praw[1031].

Europejski Komitet do Spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu składa się z przedstawicieli państw członkowskich Rady Europy, będących stronami Europejskiej Konwencji przeciwko Torturom. Członkowie Komitetu reprezentują zróżnicowane środowiska eksperckie. Są to niezależni i bezstronni eksperci o różnorodnym wykształceniu, w tym prawnicy, lekarze i specjaliści w dziedzinie więziennictwa, czy policji. Członkowie Komitetu są wybierani spośród osób o wysokich kwalifikacjach moralnych, znanych ze swej kompetencji w dziedzinie praw człowieka lub posiadających doświadczenie zawodowe w dziedzinach objętych niniejszą konwencją, na

[1031] Z. Hołda, *Europejski Komitet…,* op. cit., s. 680.

okres czterech lat, z możliwością ponownego dwukrotnego wyboru. Członkowie Komitetu działają we własnym imieniu (tzn. nie reprezentują państwa, z ramienia którego zostali delegowani). Dla pełnego zagwarantowania niezależności, nie wizytują krajów, z których zostali ustanowieni. Procedura wyboru członków Komitetu uregulowana jest w Europejskiej Konwencji Przeciwko Torturom z 1987 r. i ma charakter dwuetapowy. Pierwszy etap to postępowanie krajowe, konkurs, po którym następuje zgłoszenie kandydatów przez państwo do Rady Europy, drugi etap to wybór członka przez Komitet Ministrów RE, przy udziale Zgromadzenia Parlamentarnego RE[1032].

Komitet do Spraw Zapobiegania Torturom należy do najważniejszych instytucji kontrolujących *(monitoring body)* Rady Europy. Podstawową formą działalności Komitetu są wizytacje okresowe; oprócz nich „Komitet może organizować inne wizytacje, gdy uzna je za konieczne w określonych warunkach" (art. 7 ust. 1 Konwencji przeciw Torturom). W praktyce Komitetu te „inne wizytacje" to wizytacje *ad hoc*. W przeciwieństwie do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, który reaguje po otrzymaniu określonej skargi, Komitet, działa *ex officio*, bowiem badanie skarg indywidualnych nie jest jego zadaniem. Jednak informacje pochodzące od jednostek czy grup osób lub ich organizacji mogą służyć jako podstawa do oceny, czy na przykład konieczna jest w danym kraju czy wręcz w danym zakładzie wizytacja *ad hoc*, lub też mogą pomóc w planowaniu i przeprowadzaniu wizytacji okresowych[1033].

Mechanizm wizytacji prowadzony na podstawie Komitetu ma charakter abstrakcyjny. Oznacza to, że Komitet podejmuje decyzje o wizytacji z własnej inicjatywy, wyznaczając czas i jej miejsce w sposób elastyczny, uznaniowy, bez konieczności przy tym odwoływania się do konkretnych przypadków naruszeń[1034].

Wizytacje okresowe powinny być przeprowadzone w każdym państwie - stronie Konwencji nie rzadziej niż co 4 lata. Komitet zawiadamia rząd państwa - strony o zamiarze wizytacji. Tryb notyfikacji wizytacji okresowej przebiega w trzech stadiach: pierwsze obejmuje ustalenie przez Komitet pod koniec danego roku programu wizytacji okresowych przez następny; drugie to formalne zawiadomienie o wizytacji na dwa tygodnie przed jej rozpoczęciem; trzecie stadium polega na wskazaniu kilka dni przed wizytacją miejsc, które

---

[1032] I. Wrońska, *Procedura powoływania…,* op. cit., s. 198-199.

[1033] J. Migdał, *Wizytacje Europejskiego Komitetu Zapobiegania Torturom na Słowacji*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych" 2009, z. 1, s. 127.

[1034] P. Filipek, *Europejski Komitet Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu* [w:] E. H. Morawska, K. Gałkas. (red.) Pozasądowe mechanizmy praw człowieka i podstawowych wolności Rady Europy, Lublin 2021, s. 223.

delegacja chce odwiedzić.[1035].

Wizytacje są przeprowadzane, w zasadzie, przez co najmniej dwóch członków Komitetu wraz z ekspertami i tłumaczami (art. 7 ust. 2 Konwencji). W praktyce liczebność delegacji Komitetu zależy od zakresu i charakteru wizytacji. Jak pokazuje praktyka delegacja odwiedzająca takie państwa jak Polska, Niemcy czy Francja delegacja składa się zazwyczaj z pięciu członków Komitetu oraz kilku ekspertów, tłumaczy i pracowników Sekretariatu. Państwa o małej liczbie mieszkańców wizytowane są przez delegacje mniejsze. Mniejsze liczebnie delegacje mogą być kierowane do wizytacji *ad hoc*. Trzeba wspomnieć, że w trosce o zachowanie bezstronności Komitetu w delegacji nie uczestniczy członek Komitetu z ramienia wizytowanego państwa[1036].

Ze względu na to, że wizytacje *ad hoc* obejmują poważne, „trudniejsze przypadki" i „drastyczne zdarzenia", biorą w nich udział doświadczeni stażem komisarze oraz członkowie Sekretariatu. Interweniują, gdy sprawa jest pilna i wymaga reakcji Komitetu, a jednocześnie dotyczy tych sytuacji, które można w krótkim czasie poprawić (czyli nie dotyczą problemów systemowych). M. Niełaczna wyróżniła trzy grupy przesłanek wizytacji ad hoc: 1. ogólne zjawiska (tj. poważne przeludnienie, wzrost liczby samobójstw czy przymusowych wydaleń cudzoziemców, utrzymujące się warunki więzienne ocenione jako nieludzkie i poniżające lub trudna sytuacja w jednostce penitencjarnej); 2. poważne nadużycia lub wymagające sprawdzenia traktowanie określonej kategorii lub grupy więźniów (np. podejrzanych o terroryzm, długoterminowych albo niebezpiecznych); 3. następcza kontrola realizacji zaleceń w kwestiach szczególnie ważnych. Odpowiednio celem tych wizytacji było sprawdzenie prawdziwości doniesień, upewnienie się co do prawidłowego traktowania osób uwięzionych oraz asysta władzom państwa, mająca na celu wzmocnienie ochrony więźniów przed nieludzkim lub poniżającym traktowaniem albo karaniem. W tym ostatnim przypadku, wiele z wizytacji odbyło się na zaproszenie władz państwa[1037].

Wizytacje, podobnie jak te Podkomitetu do Spraw Tortur, mogą być przeprowadzane w każdym miejscu, w którym znajdują się osoby pozbawione wolności przez władzę publiczną. Mandat Komitetu rozciąga się zatem nie tylko na zakłady karne i posterunki policji, ale obejmuje również m.in. zakłady psychiatryczne, areszty w jednostkach wojskowych, ośrodki

---

[1035] M. Jabłoński, S. Jarosz-Żukowska, *Prawa człowieka…*Wyd. I, op. cit., s. 261.
[1036] Z. Hołda, *Europejski Komitet…,* op. cit., s. 52.
[1037] M. Niełaczna, *Wizytacje jako środek kontroli Europejskiego Komitetu zapobiegania torturom (CPT)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2011, nr 71, s. 8.

dla osób ubiegających się o azyl lub innych kategorii cudzoziemców, a także ośrodki, w których przebywają nieletni pozbawieni wolności na podstawie orzeczenia sądu lub decyzji administracyjnej.

Przeprowadzając wizytację, Komitet korzysta z szerokich uprawnień nadanych przez Konwencję. Przede wszystkim:

– prawa dostępu na terytorium danej strony i prawa przemieszczania się bez ograniczeń,

– nieograniczonego dostępu do każdego miejsca, w którym przebywają osoby pozbawione wolności, włącznie z prawem poruszania się bez ograniczeń wewnątrz takich miejsc,

– dostępu do wszelkich informacji dotyczących miejsc, w których przebywają osoby pozbawione wolności, jak również innych informacji pozostających w dyspozycji państwa, które są niezbędne dla spełnienia przez Komitet jego zadania.

– przeprowadzenia na osobności rozmowy z osobami pozbawionymi wolności, a także komunikowania się swobodnie z każdą osobą, która zdaniem Komitetu może dostarczyć mu istotnych informacji[1038].

Relacje pomiędzy Komitetem a wizytowanym państwem oparte są na dwóch fundamentalnych zasadach – współpracy i poufności. W związku z tym należy podkreślić, że rolą Komitetu nie jest potępianie państw, lecz pomaganie im w zapobieganiu złemu traktowaniu osób pozbawionych wolności. Po każdej wizytacji Komitet sporządza sprawozdanie, w które zawiera stwierdzone fakty, a także – w razie potrzeby – zalecenia i inne porady, na podstawie których rozwija się dialog z zainteresowanym państwem. Co do zasady sprawozdanie powizytacyjne Komitetu ma charakter poufny, jednak w praktyce niemal wszystkie państwa wizytowane zdecydowały się uchylić w tym względzie regułę poufności i opublikować sprawozdania. W ten sposób ich adresatem stałą się społeczność międzynarodowa. Tego rodzaju praktyka do pewnego stopnia wpłynęła na treść i sposób formułowania raportów. Świadomość, że mogą one stać się dokumentem publicznym powoduje, że Komitet redaguje je w sposób przestępny i zrozumiały[1039].

Komitet dysponuje także instrumentami prawnymi służącymi realizacji wydanych przez siebie zaleceń. I tak może on przeprowadzić ze stroną konsultacje w celu skłonienia jej

---

[1038] Zob. art. 8 Konwencji [w:] E. Zielińska, *Standardy Prawne…,* op. cit., s. 135-136. Szerzej na ten temat zob. L. Wieczorek, *Wdrażanie standardów Rady Europy w zakresie wykonywania kary pozbawienia wolności na przykładzie wybranych instytucji prawa europejskiego i prawa polskiego,* „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2018, nr 100, s. 47-48.

[1039] M. Niełaczna, *Europejski Komitet Zapobiegania Torturom. Między kontrolą a standaryzacją,* Warszawa 2010, s. 202.

do ulepszenia ochrony osób pozbawionych wolności (art. 10 ust. 1 Europejskiej Konwencji przeciwko Torturom). W przypadku gdy strona uchyla się od współpracy lub odmawia dostosowania się do zaleceń, Komitet może podjąć decyzję o wydaniu publicznego oświadczenia (art. 10 ust. 2 Europejskiej Konwencji przeciwko Torturom), jednak w praktyce Komitet wydaje takie oświadczenia sporadycznie, gdy sytuacja tego naprawdę wymaga. Ponadto może przeprowadzać wizytacje następcze w miejscach, które odwiedził w ramach wizytacji okresowych bądź *ad hoc*. Jeśli wziąć zatem pod uwagę instrumenty nacisku, jakimi dysponuje Komitet, to wydaje się słuszne zaliczenie zaleceń tego organu do zaleceń kwalifikowanych[1040].

Kontrola miejsc pozbawienia wolności dała Komitetowi podstawę do formułowania standardów postępowania z osobami pozbawionymi wolności, m.in. z więźniami. Jest więc także organem tworzącym standardy (*standard-setting body*). W swoich corocznych Sprawozdaniach Ogólnych, jak i raportach z wizytacji w poszczególnych państwach, sprecyzował on m. in. standard dotyczący niezależnej inspekcji, jakiej powinny podlegać jednostki penitencjarne. Przykładowo, w II Sprawozdaniu Ogólnym z 1992 r. Komitet stwierdził, że przywiązuje szczególną uwagę do regularnych wizytacji w zakładach karnych przez niezależne instytucje (np. radę inspekcyjną lub sędziego penitencjarnego), które mają uprawnienia do przyjmowania skarg od osadzonych (i podejmowania odpowiednich działań w razie potrzeby), a także wizytowania pomieszczeń w zakładzie karnym. Tego typu organy mogą odegrać ważną rolę m.in. w łagodzeniu konfliktów, do których może dojść pomiędzy władzami zakładu karnego a określonym osadzonym lub ogółem osadzonych[1041].

W raporcie z wizytacji w Szwecji w 2003 r. Komitet powtórzył standard, że powinien istnieć niezależny podmiot, uprawniony do regularnych wizytacji i przyjmowania skarg osób pozbawionych wolności, a w razie konieczności do podejmowania odpowiednich działań w związku z tymi skargami. Podmiot ten powinien być uprawniony do inspekcji pomieszczeń, w których przebywają osoby uwięzione[1042]. Także w raporcie z wizytacji we Francji w 2000 r. Komitet przypomniał w zaleceniach, że skuteczne wizytacje powinny być

[1040] P. Turek, *Prokuratura w standardach prawnych Rady Europy,* Warszawa 2022, s. 143-144.

[1041] II Sprawozdanie Ogólne dotyczące działalności Komitetu za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 1991 r., CPT/Inf (92) 3, Strasburg, 13 kwietnia 1992 r., pkt 54, www.rm.coe.int/1680696a3 (data dostępu: 23.05.2025 r.)

[1042] Raport do Rządu Szwecji z wizyty przeprowadzonej w Szwecji w dniach 27 stycznia – 5 lutego 2003 r., CPT/Inf (2004) 32, Strasburg, 18 listopada 2004 r., www.rm.coe.int/1680696a75 (data dostępu: 23.05.2025 r.)

okresowe i niespodziewane, zaś podmiot monitorujący powinien mieć możliwość prowadzenia rozmów z osobami pozbawionymi wolności bez świadków[1043].

Elastyczność sposobu pracy daje Komitetowi możliwość szybkiej reakcji na nowe, mogące się pojawić problemy. Na przykład coraz częstsze posługiwanie się karą dożywotniego pozbawienia wolności w Europie Wschodniej stworzyło nowe problemy, na które Komitet zareagował poprzez wizytacje instytucji, w których przebywają skazani i sformułowanie rekomendacji mających poprawić sytuację. Obejmowały one także zalecenia dotyczące przedterminowego zwolnienia skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności, wychodzące poza aktualne problemy bezpośrednio dotyczące takich osadzonych, ale mające pomimo to istotne znaczenie dla całości polityki w zakresie tej formy kary pozbawienia wolności

W związku z powyższym należy zgodzić się z poglądem, że działalność Komitetu w praktyce jest skutecznym mechanizmem, służącym umacnianiu ochrony praw osób pozbawionych wolności. Za pomocą wizytacji, sprawozdań z lustracji i towarzyszących im zaleceń, a także poprzez dialog z poszczególnymi państwami oraz publikowanie corocznie ogólnego sprawozdania ze swej działalności, Komitet systematycznie i konsekwentnie zmierza do wprowadzenia odpowiednich standardów traktowania osób uwięzionych, we wszystkich rodzajach instytucji, w których osoby te mogą przebywać[1044].

Skuteczność oddziaływania Komitetu na władze publiczne w celu polepszenia sytuacji osób pozbawionych wolności jest jednak ograniczona. Wiele zależy bowiem nie tylko od dobrej woli władz, ale także od warunków ekonomicznych danego państwa (stronami Konwencji są nie tylko bogate państwa Zachodniej Europy, ale też biedne republiki postradzieckie czy bałkańskie). W drastycznych przypadkach naruszenia praw osób więzionych przez władze publiczne Komitet sięga po publiczne oświadczenie. Jak pokazuje praktyka, skuteczność tego środka zależy od okoliczności politycznych. Tytułem przykładu, władze Turcji, wobec europejskich aspiracji tego kraju do Unii Europejskiej, doprowadziły do częściowej poprawy sytuacji w zakresie warunków detencji, władze Rosji zaś nie czuły się związane standardami europejskimi i niechętnie kierowały się zaleceniami europejskich

---

[1043] Raport do Rządu Francji z wizyty przeprowadzonej przez CPT w dniach 14–26 maja 2000 r., CPT/Inf (2001) 10, Strasburg, 19 lipca 2001 r., www.coe.int/en/web/cpt/france (data dostępu: 23.05.2025 r.). Zob. szerzej na ten temat D. Zimecka-Kroll, *Nadzór penitencjarny w Polsce*, „Analizy Raporty Ekspertyzy" 2010, nr 4, s. 16-17.

[1044] B. Stańdo-Kawecka, *Działalność Europejskiego Komitetu do Spraw Zapobiegania Torturom (w świetle sprawozdań ogólnych 1990–1993)*, „Państwo i Prawo" 1995, z. 9, s. 68.

instytucji. Stąd nawet sankcja publicznego oświadczenia okazuje się w przypadku Rosji mało skuteczna[1045].

Podsumowując, mechanizm prewencyjnych wizytacji w ramach Europejskiego Komitetu do spraw Zapobiegania Torturom zapewnia możliwość regularnego monitorowania miejsc pozbawienia wolności znajdujących się na terenie państw-sygnatariuszy Europejskiej Konwencji Przeciwko Torturom. Mechanizm ten przewiduje zarówno wizytacje okresowe, jak i *ad hoc*, które mogą być przeprowadzane w dowolnym czasie i w każdym miejscu pozbawienia wolności, bez konieczności uzyskiwania zgody państwa strony Konwencji. Choć raporty wizytacyjne mają charakter poufny, w praktyce ich publikacja stała się normą, co zwiększa przejrzystość działań i presję na przestrzeganie praw osób pozbawionych wolności. Raporty z wizytacji oraz sprawozdania ogólne tworzone przez Komitet nie tylko dokumentują stan miejsc detencji, lecz także kształtują europejskie standardy traktowania osób pozbawionych wolności. Jednocześnie skuteczność tego mechanizmu zależy od współpracy państw oraz ich akceptacji dla zaleceń, co może ograniczać realny wpływ wizyt na poprawę warunków w więzieniach.

4.2.1.2 Ochrona praw jednostki w Unii Europejskiej

Poszanowanie praw człowieka zaistniało na gruncie prawa unijnego za sprawą orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z siedzibą w Luksemburgu, który obejmuje dwa organy sądowe: Trybunał Sprawiedliwości i Sąd (utworzony w 1988 roku). TSUE składa się z 27 sędziów wybieranych przez Radę na podstawie nominacji rządów państw członkowskich[1046].

Ogólne zadania i kompetencje Trybunału Sprawiedliwości UE określa art. 19 ust. 3 TUE. Zgodnie z nim: „Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej orzeka zgodnie z Traktatami: w zakresie skarg wniesionych przez Państwa Członkowskie, instytucje lub osoby fizyczne lub prawne; w trybie prejudycjalnym, na wniosek sądów Państw Członkowskich, w

[1045] Z. Hołda, *Wpływ na polepszenie przez władze publiczne sytuacji osób pozbawionych wolności – możliwości Europejskiego Komitetu Zapobiegania Torturom* [w:] W. Klaus, M. Niełaczna (red.), Przestrzeganie praw osób pozbawionych wolności. O monitorowaniu jednostek penitencjarnych, Warszawa 2008, s. 17.

[1046] D. Harasimiuk, *Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej* [w:] M. Muszyński, D. Harasimiuk, M. Kozak (red.), Unia Europejska, instytucje, polityki, prawo, Warszawa 2012, s. 167–176.

sprawie wykładni prawa Unii lub ważności aktów przyjętych przez instytucje; w innych sprawach przewidzianych w Traktatach”[1047].

Najważniejsze skargi w systemie prawa Unii Europejskiej to skarga o stwierdzenie uchybienia zobowiązaniom traktatowym przez państwo członkowskie, skarga o stwierdzenie nieważności aktu prawa Unii Europejskiej oraz skarga na bezczynność UE. Osoby prawne i fizyczne nie mogą bezpośrednio wnieść skargi przeciwko państwu członkowskiemu. W przypadku naruszenia przez państwo prawa unijnego mogą to uczynić za pośrednictwem Komisji Europejskiej. Komisja po zbadaniu skargi i uznaniu jej za zasadną wnosi ją do Trybunału Sprawiedliwości jako swoją[1048].

Wnoszenie skargi przez osoby fizyczne i prawne do TSUE możliwe jest w sprawie zgodności aktów organów Unii Europejskiej z jej prawem pierwotnym, jeżeli dotyczą ich lub innej osoby bezpośrednio i indywidualnie oraz na akty regulacyjne, które dotyczą jej bezpośrednio i nie wymagają środków wykonawczych. Akt prawny może być uznany za nieważny na podstawie czterech przesłanek: brak kompetencji, naruszenie istotnych wymogów proceduralnych, naruszenie Traktatów lub jakiejkolwiek reguły prawnej związanej z ich stosowaniem oraz nadużycie władzy[1049]. W praktyce osoby fizyczne bardzo rzadko skutecznie korzystają z możliwości wniesienia bezpośredniej skargi o stwierdzenie nieważności aktu prawnego UE do Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Wynika to z rygorystycznych przesłanek dopuszczalności określonych w art. 263 TFUE, w szczególności z obowiązku wykazania, że dany akt prawa Unii Europejskiej dotyczy skarżącego bezpośrednio i indywidualnie. W orzecznictwie TSUE podkreśla się, że przesłanki te mają charakter kumulatywny, a niespełnienie choć jednej z nich skutkuje uznaniem skargi za niedopuszczalną[1050].

Osoba fizyczna może także wnieść skargę na podstawie art. 265 TFUE tj. skargę na bezczynność UE. Umożliwia ona stwierdzenie istnienia bezprawnego zaniechania instytucji, organu lub jednostki organizacyjnej UE, polegającej na niewydaniu aktu prawnego. Skarga jest dopuszczalna wyłącznie wtedy, gdy dana instytucja, organ lub jednostka organizacyjna została uprzednio wezwana do działania. Jeśli w terminie 2 miesięcy od takiego wezwania instytucja,

---

[1047] Zob. [w:] J. Barcz, *Podstawy prawne...,* op. cit., s. 70.

[1048] Zob. art. 258 TFUE [w:] Ibidem, s. 214.

[1049] Zob. art. 263 TFUE [w:] Ibidem, s. 216-217.

[1050] Zob. wyrok TSUE z dnia 3 października 2013 r w *sprawie Inuit Tapiriit Kanatami i in. przeciwko Parlamentowi Europejskiemu i Radzie Unii Europejskiej*, sprawa nr C-583/11 P, www.infocuria.curia.europa.eu/tabs/document (data dostępu: 24.05.2025 r.)

organ lub jednostka organizacyjna nie zajmie stanowiska, skarga może być wniesiona w ciągu następnych 2 miesięcy[1051]. Osoba fizyczna składająca skargę będzie musiała wykazać, że ma interes prawny oraz czynną legitymację procesową tj. instytucja, organ lub jednostka organizacyjna UE zaniechały wydania do niej aktu (innego niż zalecenie lub opinia)[1052].

Natomiast jeżeli chodzi o tryb prejudycjalny, to Trybunał Sprawiedliwości UE orzeka w tym trybie, na wniosek sądów państw członkowskich. Wnioski te, a raczej sformułowane w nich wątpliwości i pytania, zwane są pytaniami prejudycjalnymi (wstępnymi), a ponieważ sąd krajowy zawraca się do Trybunału o rozpatrzenie kwestii wstępnej, procedura bywa też nazywana odesłaniem prejudycjalnym. Podstawowe postanowienia dotyczące odesłania prejudycjalnego zawiera art. 267 TFUE. Zgodnie z nim Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej jest właściwy do orzekania w trybie prejudycjalnym o wykładni Traktatów oraz o ważności i wykładni aktów przyjętych przez instytucje, organy lub jednostki organizacyjne Unii [1053] . Procedura prejudycjalna ma na celu zapewnienie jednolitości stosowania prawa UE. Jedynie bowiem Trybunał może co do zasady interpretować i orzekać o jego ważnościE[1054].

Warto również zwrócić uwagę na akapit 4 art. 267 TFUE, zgodnie z którym jeżeli pytanie prejudycjalne jest podniesione w sprawie zawisłej przed sądem krajowym dotyczącej osoby pozbawionej wolności, Trybunał stanowi w jak najkrótszym terminie[1055]. Regulacja ta uwzględnia szczególny charakter postępowań, w których rozstrzygane są kwestie prawne dotyczące osób przebywających w detencji, np. tymczasowo aresztowanych, a przez to szybka odpowiedź na pytanie prejudycjalne jest konieczna dla zapewnienia sprawności postępowania krajowego[1056].

Dotychczasowe pytania prejudycjalne kierowane do TSUE dotyczyły przede wszystkim sytuacji osób pozbawionych wolności w związku z wykonywaniem wobec nich europejskiego nakazu aresztowania. W sprawach połączonych *Aranyosi i Căldăraru* w wyroku z dnia 5 kwietnia 2016 r. (sprawa nr C-404/15 i C-659/15 PPU) Trybunał Sprawiedliwości Unii

---

[1051] Zob. art. 263 [w:] J. Barcz, *Podstawy prawne...,* op. cit., s. 217.

[1052] J. Barcz, M. Górka, A. Wyrozumska, *Prawo instytucji Unii Europejskiej. Podręcznik dla kierunków prawa, zarządzania i administracji,* Wyd. VII, Warszawa 2023, s. 449.

[1053]Zob. art. 265 [w:] J. Barcz, *Podstawy prawne...,* op. cit., s. 218.

[1054] J. Barcz, M. Górka, A. Wyrozumska, *Prawo instytucji…,* Wyd. VII, op. cit., s. 463-464.

[1055] Zob. art. 267 [w:] J. Barcz, *Podstawy prawne...,* op. cit., s. 218.

[1056] J. Barcz, *Współpraca sądowa w sprawach cywilnych, karnych i współpraca policyjna. System Prawa Unii Europejskiej,* t. 8, Warszawa 2021, s. 222.

Europejskiej orzekł, że wykonanie europejskiego nakazu aresztowania powinno zostać odroczone, jeżeli istnieją poważne i potwierdzone podstawy do uznania, że osoba przekazywana do innego państwa członkowskiego byłaby narażona na rzeczywiste ryzyko nieludzkiego lub poniżającego traktowania ze względu na warunki panujące w tamtejszych zakładach karnych, co stanowiłoby naruszenie art. 4 Karty Praw Podstawowych UE[1057].

Podobnie w wyroku z dnia 25 lipca 2018 r. w sprawie ML (sprawa nr C-220/18 PPU), w którym Trybunał Sprawiedliwości UE wskazał, że organ wykonujący nakaz musi ustalić, czy warunki detencji stwarzają ryzyko nieludzkiego lub poniżającego traktowania. Ocena ta ogranicza się jednak do zakładów karnych, w których dana osoba faktycznie będzie przebywać. W tym celu organ wykonujący może zwrócić się do organu wydającego o informacje dotyczące warunków detencji, o ile nie prowadzi to do nadmiernego opóźnienia postępowania. Jeżeli organ wydający przekaże zapewnienia dotyczące warunków detencji, organ państwa wykonującego co do zasady powinien się na nich oprzeć, chyba że istnieją konkretne przesłanki wskazujące na ryzyko nieludzkiego lub poniżającego traktowania. Zasada ta wynika z zasad wzajemnego zaufania i wzajemnego uznawania[1058].

Ważnym wyrokiem TSUE dotyczącym odmowy wykonania europejskiego nakazu aresztowania w związku z ryzykiem naruszenia prawa do rzetelnego procesu, gwarantowanego w art. 47 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej, jest wyrok z 25 lipca 2018 r. w sprawie LM (sprawa nr C-216/18 PPU)[1059], który dotyczył obywatela polskiego ściganego na podstawie europejskiego nakazu aresztowania wydanego przez Polskę, zatrzymanego w Irlandii, gdzie sąd wykonujący powziął wątpliwości co do niezależności sądownictwa w państwie wydania nakazu. W odpowiedzi na pytanie prejudycjalne TSUE sformułował dwuetapowy test oceny ryzyka naruszenia prawa do rzetelnego procesu. W pierwszym etapie należy ustalić, czy w państwie wydającym europejski nakaz aresztowania występują systemowe lub ogólne nieprawidłowości dotyczące niezależności sądów. W drugim etapie konieczna jest ocena, czy

---

[1057] Wyrok TSUE z dnia 5 kwietnia 2016 r. w sprawach połączonych Pál Aranyosi i Robert Căldăraru (sprawy C-404/15 i C-659/15 PPU) dostępny na: CURIA – wyrok TSUE w sprawach C-404/15 i C-659/15 PPU (data dostępu: 25.05.2026 r.).

[1058] Wyrok TSUE z dnia 25 lipca 2018 r. w sprawie ML (sprawa C-220/18 PPU), dostępny na: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-220/18 (data dostępu: 25.05.2025 r.). Zob. szerzej na ten temat M. Zamroczyńska, *Implementation of the principle of humanitarian in the execution of the penalty of deprivation of liberty in the light of the international tribunals' case law* [w:] A. Gerecka-Żołyńska (red.), International Legal…, op. cit, s. 151-154.

[1059] Wyrok TSUE z dnia 25 lipca 2018 r. w sprawie LM (sprawa C-216/18 PPU) dostępny na: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-216/18 (data dostępu: 25.05.2026 r.).

w konkretnej sprawie istnieje rzeczywiste ryzyko naruszenia prawa do rzetelnego procesu osoby objętej nakazem. Dopiero łączne spełnienie obu przesłanek może prowadzić do odmowy wykonania europejskiego nakazu aresztowania. W sprawie tej irlandzki sąd uznał jednak, że mimo stwierdzonych problemów systemowych w Polsce, w konkretnej sprawie nie wykazano wystarczającego ryzyka naruszenia prawa do rzetelnego procesu i ostatecznie zdecydował o przekazaniu osoby do Polski[1060].

Reasumując, w systemie ochrony praw podstawowych Unii Europejskiej brak jest możliwości wniesienia przez osobę fizyczną bezpośredniej skargi do Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej na naruszenie jej praw podstawowych przez państwo członkowskie. Jednostka może jednak pośrednio inicjować kontrolę przestrzegania prawa Unii poprzez złożenie skargi do Komisji Europejskiej, która może następnie wszcząć postępowanie przeciwko państwu członkowskiemu. Z perspektywy ochrony praw osób pozbawionych wolności największe znaczenie praktyczne mają jednak pytania prejudycjalne kierowane do Trybunału przez sądy krajowe, zwłaszcza w kontekście stosowania europejskiego nakazu aresztowania . Mechanizm ten umożliwia dokonywanie wykładni praw gwarantowanych w Karcie Praw Podstawowych UE, mającej moc równą Traktatom, w oparciu o konkretną sytuację osoby pozbawionej wolności.

Wydaje się zatem słuszne stwierdzenie wyrażone w literaturze, że Trybunał Sprawiedliwości UE w istotnym zakresie kształtuje ochronę praw podstawowych w oparciu o Kartę Praw Podstawowych, pełniąc w praktyce funkcję swoistego „trybunału praw człowieka" w systemie prawa Unii Europejskiej[1061].

[1060] Zob. szerzej na ten temat J. Dębicki, *Postanowienie o odmowie wydania podejrzanego, oskarżonego lub skazanego na podstawie Europejskiego Nakazu Aresztowania, a gwarancja prawa podstawowego do niezawisłego sądu – kilka uwag nad wyrokami TSUE w sprawach C-216/18 PPU (LM) i C-354/20 PPU (L)*, „Tutoring Gedanensis" 2021, nr 6, s. 92–101

[1061] R. Grzeszczak, A. Szmigielski, *Sądowe stosowanie Karty Praw Podstawowych UE w odniesieniu do państw członkowskich - refleksje na podstawie orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości i praktyki sądów krajowych,* „Europejski Przegląd Sądowy" 2015, nr 10, s. 11.

4.2.2. Mechanizmy w ramach amerykańskiego systemu ochrony praw człowieka

4.2.2.1 Mechanizmy sądowej ochrony praw człowieka

Niezależnym organem sądowniczym w amerykańskim systemie ochrony praw człowieka, jest ustanowiony w 1979 r., Amerykański Trybunał Praw Człowieka. Trybunał funkcjonuje na mocy Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Statutu[1062] oraz Reguł Proceduralnych[1063]. Ma swoją siedzibę w San José[1064].

Trybunał, zgodnie z art. 52 ust.1 Konwencji, składa się z siedmiu sędziów, którzy są nominowani i wybierani przez państwa będące stronami Konwencji spośród prawników odznaczających się najwyższym autorytetem moralnym i uznaną kompetencją w dziedzinie praw człowieka oraz posiadającymi kwalifikacje wymagane do wykonywania najwyższych funkcji sądowniczych zgodnie z prawem krajowym tego państwa, którego są obywatelami, lub też państwa, które proponuje ich jako kandydatów na to stanowisko[1065]. Sędziowie Trybunału będą wybrani w tajnym głosowaniu, bezwzględną większością głosów Państw-Stron niniejszej Konwencji, w Zgromadzeniu Ogólnym OPA, spośród wszystkich kandydatów proponowanych przez te państwa. Każde Państwo-Strona może zaproponować do trzech kandydatów, obywateli państwa zgłaszającego ich lub jakiegokolwiek innego państwa członkowskiego OPA, z tym zastrzeżeniem, że przynajmniej jeden z listy trzech kandydatów musi być obywatelem innego państwa niż to, które promuje listę. Należy przy tym zaznaczyć, że Amerykańska Konwencja Praw Człowieka zakazuje wyboru drugiego sędziego posiadającego obywatelstwo tego samego

---

[1062] Statut Amerykańskiego Trybunału Praw Człowieka został przyjęty przez Organizację Państw Amerykańskich w dniu 31 października 1979 r. w La Paz (Boliwia) w formie rezolucji AG/RES. 448 (IX-0/79), tekst statutu: www.oas.org/en/iachr/mandate/Basics/statuteiachr.asp (data dostępu: 15.05.2025 r.)

[1063] Regulamin Amerykańskiego Trybunału Praw Człowieka w obowiązującej wersji został przyjęty przez Trybunał w dniu 24 listopada 2009 r. (z późniejszymi zmianami i nowelizacjami), tekst regulaminu: www.cidh.oas.org/basicos/english/basic20.RulesCourt.htm (data dostępu: 15.05.2025 r.)

[1064] V. O. Mazzuoli, *The Inter-American human rights protection system: Structure, functioning and effectiveness in Brazilian law*, „African Human Rights Law Journal" 2011, nr 11, s. 203

[1065] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 304.

państwa[1066]. Kadencja sędziów wynosi sześć lat, z możliwością jednokrotnej reelekcji[1067].

Zgodnie z art. 55 ust. 3 Konwencji istnieje możliwość mianowania sędziego *ad hoc* pochodzącego z państwa, którego dotyczy sprawa, w przypadku gdy na ławie sędziowskiej nie zasiada już sędzia z tego kraju[1068]. Mechanizm ten miał zapewnić, że przynajmniej jeden członek składu rozumie krajowy system prawny, co jest istotne przy ocenie wyczerpania środków odwoławczych. Praktyka ta była jednak nadużywana, przykładowo Peru i Gwatemala mianowały sędziów *ad hoc* w celu kwestionowania decyzji niekorzystnych dla własnego państwa. W 2009 r. Trybunał wydał opinię doradczą, ograniczając stosowanie artykułu 55 wyłącznie do spraw między państwami[1069], a następnie zmienił regulamin, zabraniając sędziom udziału w sprawach przeciwko własnemu państwu[1070].

Na czele Trybunału stoi Prezes i Wiceprezes, wybierani na dwuletnią kadencję, przy czym możliwa jest ich reelekcja. Trybunał wybiera ponadto swojego sekretarza, który pełni funkcję stałego pracownika, przebywa w siedzibie Trybunału i uczestniczy w jego posiedzeniach, w tym również w tych, które odbywają się poza siedzibą Trybunału, decydując o ich przebiegu. Prace Trybunału odbywają się na sesjach regularnych i na sesjach specjalnych. Należy przy tym zaznaczyć, iż kworum obrad Trybunału stanowi pięciu sędziów[1071].

Zgodnie z Konwencją, Trybunał pełni dwie funkcje: orzeczniczą i doradczą. Jeżeli chodzi o funkcję doradczą to z wnioskiem o wydanie opinii może się zwrócić państwo będące członkiem Konwencji albo organ OPA. Zakres powyższej funkcji jest najobszerniejszy, jaki dotychczas powierzono trybunałowi międzynarodowemu. Amerykański Trybunał Praw Człowieka może wydać opinię dotyczącą zarówno wykładni Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, jak i jakiejkolwiek innej umowy międzynarodowej o prawach jednostki, obowiązującej na tym kontynencie. Jeżeli opinia ma odnosić się do zgodności prawa wewnętrznego z międzynarodowym prawem traktatowym praw człowieka, z wnioskiem takim

---

[1066] Zob. art. 53 [w:] Ibidem.
[1067] Szerzej na ten temat zob. T. Buergenthal, *The Inter-American Court of Human Rights*, „The American Journal of International Law" 1982, nr 2, s. 231.
[1068] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 305
[1069] Opinia doradcza nr OC-20/09 z dnia 29 września 2009 r., Requested by the Republic of Argentina (Art. 55 American Convention on Human Rights), Advisory Opinion OC-20/09. www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_20 (data dostępu: 25.02.2025 r.)
[1070] L. Shaver, *The Inter-American Human Rights System: An Effective Institution for Regional Rights Protection?*, „Washington University Global Studies Law Review" 2010, nr 9, s. 645-646.
[1071] R. Tabaszewski, *Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka jako panamerykański organ sądowniczy* [w:] K. Krzywicka, J. Kaczyńska (red.), Oblicze Ameryki Łacińskiej, Lublin 2010, s. 85.

może wystąpić tylko Państwo-Strona Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka[1072].

Opinie doradcze Trybunału dotyczą także osób pozbawionych wolności i reagują na nowe wyzwania w zakresie ochrony ich praw. Przykładem opinia doradcza nr 29 z dnia 10 października 2022 r., która wskazuje na potrzebę przyjęcia zróżnicowanych podejść do następujących grup więźniów: kobiet w ciąży, przy porodzie, po porodzie i w okresie karmienia, dzieci mieszkających w więzieniu z matkami lub głównymi opiekunami, grup LGBT, ludności rdzennej oraz osób starszych, celem zagwarantowania ich praw[1073].

Natomiast jeżeli chodzi o funkcję orzeczniczą to zgodnie z art. 62 Konwencji, Trybunał jest kompetentny do rozstrzygania wszelkich spraw dotyczących interpretacji i stosowania postanowień Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Z praktyki Trybunału wynika, iż powołując się na postanowienia umów międzynarodowych przyjętych poza systemem amerykańskim, w oparciu o postanowienia art. 29, Trybunał poszerzył zakres swojej jurysdykcji[1074].

Wyłącznie państwa-strony Konwencji oraz Amerykańska Komisja mają prawo wnoszenia sprawy do Trybunału . Dla rozpatrzenia sprawy przez Trybunał niezbędne jest zrealizowanie trybów postępowania przewidzianych w art. 48 - 50 Konwencji[1075]. W przypadku skargi jednego państwa skierowanej przeciwko innemu państwu, sprawa może zostać wniesiona do Trybunału, jeżeli oba państwa uznają jego kompetencje, przez złożenie stosownej deklaracji przy ratyfikacji Amerykańskiej Konwencji albo przez uznanie jego kompetencji w specjalnym porozumieniu[1076].

Osoby fizyczne co do zasady nie posiadają bezpośredniego dostępu do Trybunału, a zatem muszą kierować swoje skargi do Komisji i poddać się procedurze rozpoznawania spraw przed tym organem. Jedynym wyjątkiem w tym zakresie są postanowienia Protokołu do

---

[1072] K. Complak, *Ochrona praw człowieka...,* op. cit., s. 295.

[1073] Rights of Prisoners: Differentiated Approaches to Persons Deprived of Liberty (data dostępu: 05.04.2024 r.)

[1074] W orzeczeniu z listopada 2000 r. w sprawie *Bámaca Velásquez* zauważył, iż wprawdzie nie jest kompetentny do stwierdzenia, iż państwo ponosi odpowiedzialność za naruszenie postanowień umowy międzynarodowej, w której nie przewidziano jurysdykcji ATPCz, to może jednak orzec, że pewne działania lub zaniechania naruszają prawa człowieka, a także inne dokumenty prawnomiędzynarodowe, których celem jest ochrona jednostek, w tym Konwencję genewską z 1949 r., a w szczególności art. 3 wspólny dla czterech Konwencji genewskich. E. Lis, *Normy ius cogens w orzeczeniach i opiniach doradczych Międzyamerykańskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Studia Prawnicze" 2017, nr 2, s. 35.

[1075] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 302-303.

[1076] J. Symonides, *Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka* [w:] S. Bieleń (red.), Historia. Stosunki międzynarodowe. Amerykanistyka. Księga Jubileuszowa na 65-lecie Profesora Wiesława Dobrzyckiego, Warszawa 2001, s. 539.

Amerykańskiej Konwencji, zgodnie z którymi, jednostka uzyskuje prawo do złożenia skargi bezpośrednio do Trybunału tylko w zakresie naruszenia prawa do nauki i prawa do zrzeszania się w związkach zawodowych[1077]. Złożenie skargi do Komisji, powoduje że procedura dochodzenia praw przez jednostkę staje się dwustopniowa. Jednocześnie należy mieć na uwadze fakt, że Trybunał uznaje się za jedyny organ sądowy w procesie decyzyjnym, a nie za sąd odwoławczy od decyzji Komisji[1078].

Do Trybunału zwrócono się również o potwierdzenie zakresu jego jurysdykcji *ratione temporis* w sprawie *Ticona Estrada i in. przeciwko Boliwii*[1079]. Trybunał podkreślił, że może orzekać o wszelkich faktach, które miały miejsce przed uznaniem jego jurysdykcji przez państwo, o ile utrzymują się one w mocy, a zatem mają charakter ciągły lub stały. Co więcej, w sytuacji, gdy państwo wyraźnie przyznało się do zaistniałych wydarzeń od samego początku, należy uznać, że państwo to w sposób dorozumiany zrezygnowało z wszelkich ograniczeń czasowych w wykonywaniu właściwości Trybunału[1080].

Postępowanie przed Trybunałem składa się z dwóch etapów: pisemnego oraz ustnego. Pierwszy etap obejmuje złożenie skargi, w którym należy wskazać strony postępowania, określić przedmiot skargi, przedstawić stan faktyczny wraz z dowodami na jego poparcie, a także podać dane świadków i ekspertów. Skarga powinna zawierać również argumentację prawną, wnioski końcowe oraz ewentualnie nazwiska przedstawicieli i delegatów. Poprawnie sporządzoną skargę sekretarz Trybunału notyfikuje Prezesowi, sędziom, państwu, którego skarga dotyczy, ofierze lub jej rodzinie, a także Komisji – o ile nie była ona wnioskodawcą. Jeśli skarga zawiera braki formalne, strona powodowa ma prawo uzupełnić je w terminie 20 dni. Z kolei w ciągu 2 miesięcy od doręczenia pozwu możliwe jest zgłoszenie zastrzeżeń wstępnych; ich wniesienie nie wstrzymuje jednak biegu sprawy. Trybunał rozpoznaje je na specjalnym posiedzeniu, przy czym strona pozwana ma możliwość udzielenia pisemnej odpowiedzi. Drugi etap to postępowanie ustne. Rozprawę otwiera i prowadzi Prezes Trybunału, który ustala także jej porządek. Na początku przesłuchiwane są strony, a każdy z sędziów może zadawać pytania zarówno stronom, jak i świadkom oraz ekspertom. Decyzję o

---

[1077] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. s. 318-319.

[1078] A. Dąbrowska, *Regionalne Trybunały Praw Człowieka*. *Analiza prawnoporównawcza*, Toruń 2021, s. 115-116.

[1079] Wyrok ATPCz w sprawie *Ticona Estrada i inni przeciwko Boliwii* z dnia 27 listopada 2008 r., Seria C nr 191. Orzeczenie dostępne na stronie: www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_191_ing.pdf (data dostępu: 15.05.2025 r.)

[1080] M. Rota, *Case-law of the Inter-American Court of Human Rights*, „Revus" 2009, nr 9, s. 130

dopuszczeniu pytań i innych dowodów podejmuje wyłącznie Prezes Trybunału[1081].

Ostatnim stadium postępowania jest wydanie orzeczenia. Trybunał wydaje orzeczenia na posiedzeniach niejawnych, podczas których odbywa się głosowanie oraz ustalana jest data publicznego ogłoszenia wyroku. Jeżeli Trybunał uzna, że miało miejsce naruszenie praw człowieka gwarantowanych w Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka to może zarządzić naprawienie skutków naruszenia oraz zapłacenie słusznego odszkodowania stronie pokrzywdzonej (art. 63 Konwencji). Do każdego wyroku podane będzie uzasadnienie. Jeżeli wyrok nie odzwierciedla, w całości lub w części, jednomyślnej opinii sędziów, każdy sędzia będzie miał prawo dołączyć do wyroku swoją opinię odrębną. Art. 67 Konwencji określa, że wyroki Trybunału są ostateczne oraz nie podlegają odwołaniu[1082].

Na mocy artykułu 68 Konwencji, państwa-strony zobowiązują się do wykonania wyroków Trybunału w każdej sprawie, w której są stronami. Konwencja nie przewiduje formalnej procedury wdrażającej wyroki Trybunału wobec państwa. Istnieje natomiast pewne zabezpieczenie tej kwestii w postaci art. 65 Konwencji, stanowiącego, iż w przypadku niedostosowania się do wyroku Trybunału przez państwo, Trybunał ma prawo zgłosić ten fakt Zgromadzeniu Ogólnemu OPA, które ma prawo przedyskutować tę sprawę oraz nałożyć na państwo sankcje polityczne w granicach własnego uznania[1083].

W sprawach wyjątkowej wagi i pilności oraz gdy jest to konieczne dla uniknięcia niemożliwej do naprawienia szkody osobistej, Trybunał może również zastosować środki tymczasowe „środków tymczasowych". Może to uczynić z własnej inicjatywy lub na wniosek stron., albo na wniosek Komisji, jeśli sprawa nie została przekazana jeszcze Trybunałowi. W praktyce środki tymczasowe najczęściej polegają na nakazaniu państwom opóźnienia wykonania egzekucji lub zapewnienia ochrony osobom zagrożonym inną szkodą cielesną[1084].

Jak słusznie zauważa Za B. Liżewski, mechanizm kontrolny przestrzegania Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka jest zdecentralizowany, co wpływa na obniżenie jego efektywności. Ponadto państwa, które zdecydują się na ratyfikację Konwencji nie muszą

[1081] R. Tabaszewski, *Międzyamerykański Trybunał…,* op. cit., s. 91-92.

[1082] M. Papucki, *Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka jako jeden z elementów panamerykańskiego systemu ochrony praw człowieka* [w:] J. Jaskiernia (red.), Amerykański system ochrony praw człowieka. Aksjologia, instytucje, efektywność, Toruń 2015, s. 44-45

[1083] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 307.

[1084] A. C. Pérez, A. M. G. Rincón, *The Inter-American System for the Protection of Human Rights and Persons with Disabilities: challenges and perspectives beyond the non-discrimination rule*, „Juridicas" 2021, nr 2, s. 47.

poddawać się jurysdykcji Trybunału, a nawet jeżeli to uczynią, to w systemie amerykańskim nie istnieje mechanizm kontroli wykonania wyroku Trybunału[1085].

Jednocześnie należy dostrzec istotny wkład, jaki Amerykański Trybunał Praw Człowieka wnosi w rozwój i umacnianie systemu ochrony praw człowieka oraz propagowanie standardów ich ochrony. Orzecznictwo Trybunału przyczyniło się do doprecyzowania statusu prawnego wielu zjawisk prowadzących do naruszeń praw jednostki. Ponadto wzrost liczby rozpatrywanych spraw, jak również zwiększająca się liczba państw uznających jurysdykcję Trybunału, świadczą o rosnącym znaczeniu praw człowieka w systemie amerykańskim oraz o większym zaangażowaniu państw w ich ochronę[1086]. Orzecznictwo Trybunału odegrało także istotną rolę w zakresie ochrony osób pozbawionych wolności, zwłaszcza poprzez rozwijanie standardów dotyczących humanitarnego traktowania osadzonych oraz obowiązków państwa związanych z zapewnieniem odpowiednich warunków detencji[1087].

Podsumowując, Amerykański Trybunał Praw Człowieka jest niezależnym organem sądowym w amerykańskim systemie ochrony praw człowieka, posiadającym kompetencje do rozpatrywania skarg indywidualnych i międzypaństwowych oraz wydawania opinii doradczych. Jednak w przypadku skarg indywidualnych procedura ma charakter dwustopniowy – osoby fizyczne najpierw kierują sprawę do Amerykańskiej Komisji Praw Człowieka. W praktyce oznacza to, że jednostki nie mają bezpośredniego dostępu do Trybunału. Taki model postępowania prowadzi do wydłużenia procedury, co może negatywnie wpływać na efektywność ochrony praw człowieka. Ponadto brak skutecznych mechanizmów egzekwowania wyroków Trybunału dodatkowo ogranicza realną skuteczność tego systemu regionalnego.

4.2.2.2. Mechanizmy pozasądowej ochrony praw człowieka

Amerykańska Komisja Praw Człowieka została utworzona w 1959 r. i jest podporządkowana bezpośrednio Zgromadzeniu OPA. Tym samym ma podwójny status - jest

---

[1085] B. Liżewski, *Aksjologiczne uwarunkowania modelu jurysdyckji Międzyamerykańskiego Trybunału Praw Człowieka (analiza teoretycznoprawna)* [w:] J. Jaskiernia (red.), Amerykański system..., op. cit., s. 60.

[1086] M. Papucki, *Międzyamerykański Trybunał...,* op. cit., s. 50.

[1087] Szerzej na ten temat zob. V rozdział niniejszej pracy doktorskiej.

organem OPA i organem konwencyjnym. Składa się z 7 członków, wybieranych na 4 lata z prawem jednorazowej reelekcji. Członkami Komisji nie mogą być dwaj obywatele tego samego państwa. Komisja reprezentuje wszystkie państwa członkowskie OPA i funkcjonuje na mocy Statutu[1088] i Regulaminu[1089].

Główną funkcją Komisji jest promowanie przestrzegania i ochrony praw człowieka w obu Amerykach. W ramach tej misji Komisja realizuje trzy główne funkcje: rozpatrywanie indywidualnych petycji dotyczących domniemanych naruszeń praw człowieka, monitorowanie i badanie sytuacji praw człowieka w obu Amerykach, co obejmuje sporządzanie raportów (w przeciwieństwie do systemów ONZ czy afrykańskiego systemu praw człowieka, w systemie amerykańskim nie przewiduje się okresowego raportowania przez państwa) oraz powoływania specjalnych lub tematycznych sprawozdawców[1090].

Jedną z procedur Komisji jest rozpatrywanie petycji, czyli skarg lub zawiadomień o naruszeniu Amerykańskiej Konwencji w zakresie praw człowieka przez państwo-stronę, składanych przez osoby indywidualne, grupy osób lub każdą organizację pozarządową uznaną chociaż w jednym państwie członkowskim OPA. Natomiast w zakresie rozpatrywania skarg między państwami-stronami o naruszeniu praw człowieka zawartych w Konwencji, Komisja jest właściwa tylko, gdy zarówno państwo występujące ze skargą, jak i państwo przeciwko któremu wniesiono zawiadomienie, uczyniły stosowne oświadczenia o uznaniu jej kompetencji[1091].

Aby Komisja przyjęła petycję muszą być spełnione pewne warunki. Petycja powinna być wniesiona w ciągu 6 miesięcy od daty zawiadomienia strony, której prawa zostały potencjalnie naruszone o ostatecznym orzeczeniu krajowym, przy czym powinny być wykorzystane wszystkie środki odwoławcze przewidziane w prawie krajowym. Warunki te nie muszą być spełnione jeżeli ustawodawstwo krajowe danego państwa nie zapewnia właściwego wymiaru sprawiedliwości dla ochrony praw, które zostały potencjalnie naruszone., albo stronie odmówiono dostępu lub przeszkodzono w wykorzystaniu środków

---

[1088] Statut Amerykańskiej Komisji Praw Człowieka został przyjęty przez Organizację Państw Amerykańskich w dniu 25 maja 1960 r. (z późniejszymi zmianami), tekst statutu: https://www.oas.org/en/iachr/mandate/Basics/statuteiachr.asp (data dostępu: 23.05.2025 r.).

[1089] Regulamin Amerykańskiej Komisji Praw Człowieka został przyjęty przez Komisję i obowiązuje w aktualnej wersji od 1 sierpnia 2013 r. (z późniejszymi zmianami), tekst regulaminu: www.oas.org/en/iachr/mandate/Basics/rules.asp (data dostępu: 23.05.2025 r.).

[1090] A. Speck, *A Conscientious Objector's Guide to the International Human Rights System,* Geneva 2012, s. 110-112.

[1091] K. Orzeszyna, M. Skwarzyński, R. Tabaszewski, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. II, op. cit., s. 186

odwoławczych przewidzianych prawem krajowym, lub doszło do zwłoki w wydaniu ostatecznego orzeczenia w związku ze wspomnianymi środkami odwoławczymi. Petycja powinna zawierać również nazwisko, obywatelstwo, wykonywane zajęcie, miejsce zamieszkania oraz podpis osoby (osób lub prawnego przedstawiciela organu) wnoszącej petycję. Komisja może uznać petycję za niedopuszczalną, gdy dotyczy sprawy w której toczy się już postępowanie rozstrzygające przed innym organem międzynarodowym. Może uznać również na niedopuszczalną, jeżeli nie będzie zawierała udokumentowanych faktów pozwalających na ustalenie naruszenia praw gwarantowanych Konwencją. Stwierdzenie Komisji, że petycja jest niedopuszczalna, jest decyzją końcową i nie podlega apelacji[1092].

Procedura skargowa przed Komisją regulowana jest przez artykuły 48–51 Amerykańskiej Konwencji. Zgodnie z art. 49 Amerykańskiej Konwencji, jeżeli osiągnięto polubowne załatwienie sprawy, Komisja sporządzi sprawozdanie, które będzie przekazane wnoszącemu skargę oraz Państwom-Stronom niniejszej Konwencji, a następnie podane do wiadomości Sekretarza Generalnego Organizacji Państw Amerykańskich, celem opublikowania[1093].

Sprawozdanie to powinno zawierać zwięzłą wypowiedź co do faktów oraz osiągniętego rozwiązania. Na wniosek strony przekazywane są pełniejsze informacje. Jeśli nie dojdzie do ugody, Komisja sporządza tzw. pierwszy raport w wyznaczonym przez statut terminie, zawierający fakty i wnioski. Jeżeli raport nie jest jednogłośny, członkowie mogą dołączyć opinie odrębne. Dołącza się także pisemne i ustne oświadczenia stron. Raport przekazywany jest zainteresowanemu państwu, ale nie może być przez nie publikowany. Komisja może zawrzeć w nim propozycje i rekomendacje[1094]. Jeśli państwo nie zastosuje się do nich, a skarżący wyrazi zgodę, sprawa może zostać wniesiona do Trybunału przez Komisję. Jeśli w ciągu trzech miesięcy od przekazania raportu państwu sprawa nie zostanie rozwiązana ani nie trafi do Trybunału (przy akceptacji jego jurysdykcji), Komisja – w tzw. drugim raporcie – może większością absolutną głosów przedstawić własną opinię i wnioski. Drugi raport pojawia się wyłącznie, gdy sprawa nie została przedłożona Trybunałowi, zwykle dlatego, że państwo nie jest stroną Konwencji lub nie uznało jego jurysdykcji. Na tym etapie Komisja wydaje rekomendacje i określa czas na ich realizację. Po jego upływie Komisja decyduje

---

[1092] M. Kapka, *Prawo do petycji w międzyamerykańskim systemie ochrony praw człowieka* [w:] J. Jaskiernia (red.), Amerykański system..., op. cit., s. 89-90.

[1093] Zob. [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 302-303.

[1094] Zob. art. 50 ust. 1–3 [w:] Ibidem, s. 303-304.

(większością absolutną), czy państwo podjęło wystarczające działania i czy należy opublikować raport (art. 51 ust. 2 i 3)[1095].

Kolejną funkcją Komisji jest monitorowanie przestrzegania praw człowieka w obu Amerykach. Do tej pory Komisja przeprowadziła ponad 100 wizyt krajowych, z czego najczęściej odwiedzanym państwem było Haiti. Celem takich wizyt było zarówno gromadzenie dowodów w sprawach, jak i budowanie relacji z rządami oraz społeczeństwem obywatelskim. Większość wizyt miała charakter ogólny i służyła ocenie ogólnej sytuacji praw człowieka w krajach, w których Komisja posiadała informacje dotyczące masowych i rażących naruszeń praw człowieka. Komisja odwiedza państwo dopiero po otrzymaniu zaproszenia lub zgody rządu, a każda wizyta zależy od możliwości swobodnego odwiedzenia wszystkich miejsc będących przedmiotem zainteresowania oraz organizowania własnego harmonogramu działań. Tradycyjnie wizytacje w terenie obejmowały formalne misje realizowane przez wszystkich siedmiu członków Komisji, jednak pojawiająca się praktyka wskazuje na przeprowadzanie bardziej ukierunkowanych i ograniczonych wizyt przez mniejszą liczbę członków Komisji[1096].

Komisja Praw Człowieka publikuje coroczne raporty dotyczące swojej działalności oraz stanu przestrzegania praw człowieka w regionie (raporty roczne). Obejmują one również raporty krajowe dotyczące sytuacji praw człowieka w poszczególnych państwach, przygotowywane na podstawie wizyt na miejscu (raporty krajowe). Komisja publikuje również raporty tematyczne dotyczące konkretnych zagadnień związanych z prawami człowieka[1097]. . Raporty sporządzane w ramach tego mechanizmu mają charakter jawny i są publikowane na stronie internetowej Amerykańskiej Komisji Praw Człowieka[1098].

Komisja wskazuje, że do najpoważniejszych i najbardziej rozpowszechnionych problemów w regionie należą przede wszystkim: przeludnienie więzień, złe warunki bytowe i brak podstawowych usług, wysoki poziom przemocy w zakładach karnych, stosowanie tortur w trakcie postępowań karnych, nadmierne użycie siły przez funkcjonariuszy, zbyt częste stosowanie tymczasowego aresztowania, brak skutecznej ochrony grup szczególnie wrażliwych, ograniczony dostęp do programów pracy i edukacji oraz korupcja w zarządzaniu systemem penitencjarnym. W konkluzji Komisja podkreśla, że celem kary pozbawienia

---

[1095] A. J. Łasińska,*Wzmocnienie pozycji…,* op. cit., s. 251

[1096] C. Martin, D. Rodríguez Pinzón, *The Prohibition…,* op. cit., s. 30-31.

[1097] German Institute of Human Rights, *The Inter-American Human Rights System,* Berlin 2004, s. 4.

[1098] www.oas.org (data dostępu: 18.09.2025 r.)

wolności powinno być przygotowanie skazanych do powrotu do społeczeństwa poprzez programy pracy, edukacji i wsparcia społecznego. Jednocześnie zauważa, że w wielu państwach regionu podejmowane są działania mające na celu poprawę warunków w zakładach karnych, jednak ich skuteczność zależy od konsekwentnej realizacji reform systemu penitencjarnego[1099].

W celu wzmocnienia mechanizmów monitorowania i kontroli przestrzegania praw człowieka Komisja powołała również trzynastu sprawozdawców zajmujących się określonymi zagadnieniami z zakresu ochrony praw człowieka. Jeżeli chodzi o monitorowanie przestrzegania praw osób pozbawionych wolności w miejscach detencji, szczególne znaczenie w tym zakresie ma Specjalny Sprawozdawca ds. Praw Osób Pozbawionych Wolności, ustanowiony w marcu 2004 r. Monitoruje on sytuację osób pozbawionych wolności w państwach członkowskich OPA. W tym celu Sprawozdawca składa wizyty w oraz przygotowuje sprawozdania zawierające specjalistyczne zalecenia skierowane do państw członkowskich OPA w celu poczynienia postępów w przestrzeganiu i gwarantowaniu praw człowieka osobom pozbawionym wolności[1100].

Podsumowując, Amerykańska Komisja Praw Człowieka pełni w systemie regionalnym szereg funkcji związanych z ochroną i promocją praw człowieka. Do jej podstawowych zadań należy monitorowanie przestrzegania praw człowieka w państwach regionu, rozpatrywanie skarg indywidualnych, przeprowadzanie wizyt w państwach członkowskich oraz przygotowywanie raportów i rekomendacji skierowanych do rządów. Natomiast monitoring więzień w systemie amerykańskim realizowany jest przede wszystkim przez Specjalnego Sprawozdawcę ds. praw osób pozbawionych wolności działającego w ramach Komisji. Komisja odwiedza państwo wyłącznie na jego zaproszenie lub za jego zgodą, a każda wizyta zależy od możliwości swobodnego odwiedzenia wszystkich miejsc będących przedmiotem zainteresowania oraz organizowania własnego harmonogramu działań. Raporty sporządzane w ramach tego mechanizmu mają charakter jawny i są publikowane na stronie internetowej Amerykańskiej Komisji Praw Człowieka, co zwiększa transparentność działań. Jednocześnie skuteczność mechanizmu jest ograniczona, ponieważ zalecenia Komisji nie

[1099] Report on the human rights of persons deprived of liberty in the americas www.oas.org/en/iachr/pdl/docs/pdf/ppl2011eng.pdf (data dostępu: 16.03.2025 r.)

[1100] IACHR :: Rapporteurship on the Rights of Persons Deprived of Liberty and to Prevent and Combat Torture, www.oas.org (data dostępu: 18.09.2025)

mają charakteru wiążącego, a ich implementacja zależy od woli państw, co znacząco ogranicza realny wpływ również na poprawę sytuacji osób pozbawionych wolności.

4.2.3. Mechanizmy w ramach afrykańskiego systemu ochrony praw człowieka

4.2.3.1. Mechanizmy sądowej ochrony praw człowieka

Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów funkcjonuje na podstawie przepisów Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów z 1981 r., Protokołu Dodatkowego do Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów z 1998 r. oraz Regulaminu Postępowania[1101]. Trybunał uzupełnia i wzmacnia funkcję Afrykańskiej Komisji Praw Człowieka. Składa się z 11 sędziów. Kandydatów na stanowisko sędziego Trybunału może przedstawić każde z 53 państw członkowskich Unii Afrykańskiej. Liczba kandydatów nie może jednakże przekraczać trzech osób, a dwie z nich muszą pochodzić z państwa zgłaszającego daną kandydaturę. Kandydat musi cechować się wysokim poziomem moralnym oraz uznaną praktyką sądową lub akademicką, a ponadto doświadczeniem w zakresie ochrony praw człowieka. Powołanie na stanowisko sędziowskie następuje w głosowaniu tajnym, a przy wyborze członkowie Zgromadzenia UA kierują się dyrektywą, w myśl której sędziowie powinni być reprezentantami głównych regionów geograficznych Afryki oraz różnych kultur prawnych. Kadencja sędziów Trybunału trwa 6 lat i mogą oni zostać wybrani ponownie tylko raz. Trybunał obraduje na sesjach zwyczajnych, które zwyczajowo odbywają się cztery razy do roku, a każda z nich trwa około piętnastu dni. Terminy kolejnych sesji ustalane są na poprzedniej sesji przez Trybunał[1102].

W świetle Protokołu do Karty Afrykańskiej z 1998 r., Trybunał Afrykański ma kompetencję jurysdykcyjną i doradczą. Zgodnie z art. 4 ust. 1 Protokołu do Afrykańskiej Karty, funkcją Trybunału jest wydawanie opinii doradczych, na wniosek państwa, organu UA lub każdej afrykańskiej organizacji uznanej przez UA. Obejmuje to, również organizacje

[1101] Regulamin Postępowania Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów z dnia 2 czerwca 2010 r. (z późniejszymi zmianami), tekst regulaminu: www.african-court.org/wpafc/rules-of-court/ (data dostępu: 23.05.2025 r.).
[1102] M. I. Andrzejewski, M. Cios, *Rola i przyszłość…*, op. cit., s. 16.

pozarządowe. Zakres podmioty jest dużo szerszy, w porównaniu do postanowień Europejskiej i Amerykańskiej Konwencji. Zakres przedmiotowy kompetencji także został szeroko określony. Odnosi się on do interpretacji postanowień Afrykańskiej Karty i do innych dokumentów z zakresu ochrony praw człowieka. Zwrot „innych dokumentów z zakresu ochrony praw człowieka" należy interpretować szeroko i przyjąć, że odnosi się do każdego traktatu z zakresu ochrony praw człowieka, które wiąże jedno lub więcej państw afrykańskich. Określenie obejmuje zarówno dokumenty regionalne jak i uniwersalne z zakresu ochrony praw człowieka[1103].

Jeżeli chodzi natomiast o kompetencję jurysdykcyjną, Trybunał posiada właściwość do rozpoznawania wszystkich spraw i sporów dotyczących interpretacji i stosowania Karty oraz Protokołu, jak również „każdego innego" odpowiedniego instrumentu praw człowieka ratyfikowanego przez zainteresowane państwa. Jest to cecha wyjątkowa w porównaniu do innych regionalnych trybunałów praw człowieka, które w swojej jurysdykcji spornej, w przeciwieństwie do kompetencji doradczej - są ograniczone do traktatów o prawach człowieka, których wdrożenia zostały powołane do nadzoru[1104].

W ramach kompetencji podmiotowej w zakresie legitymacji czynnej to Trybunał ma uprawnienia podobne do tych w systemie amerykańskim. Skargę do Trybunału może wnieść: Afrykańska Komisja Praw Człowieka, państwo-strona, które wcześniej złożyło skargę do Komisji, państwo-strona, przeciwko któremu złożono skargę do Komisji, państwo-strona, którego obywatel jest ofiarą naruszenia praw człowieka, afrykańska organizacja pozarządowa, jak również inne państwo zainteresowane w sprawie po złożeniu odpowiedniego wniosku i uzyskaniu zgody Trybunału[1105].

Na objęcie jurysdykcją Trybunału skarg indywidualnych wnoszonych bezpośrednio przez jednostki, państwo musi wyrazić zgodę. Obowiązującą w tym przypadku procedurę określa art. 34 ust. 6, stanowiący, że w każdym czasie po ratyfikacji Protokołu państwo może złożyć oświadczenie o akceptacji kompetencji Trybunału w sprawach, które zostały wniesione w trybie art. 5 ust. 3. Bez tego oświadczenia Trybunał nie będzie rozpatrywał spraw wniesionych w tym trybie. Wniesienie skargi bezpośrednio do Trybunału przez osoby fizyczne jest zatem możliwe bez uprzedniego jego rozpatrzenia przez Komisję. Pomimo to w

---

[1103] E. Lis, *Wpływ opinii doradczych...,* op. cit., s. 555-564.
[1104] R. Murray, *The African Charter...,* op. cit., s. 973.
[1105] A. Dąbrowska, *Regionalne Trybunały...,* op. cit., s. 117.

państwach afrykańskich możliwości te pozostają ciągle w strefie teoretycznej[1106].

Wymóg *ratione temporis* stanowi, że jedynie naruszenia, które miały miejsce po dacie wejścia w życie Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów z 1981 r. oraz Protokołu do Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów z 1998 r., które łącznie wyznaczają zakres kompetencji, mogą być uznane za naruszenia rozpoznawane przez Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów. Jeśli jednak naruszenie miało miejsce przed wejściem w życie tych dokumentów wobec danego państwa, ale wciąż ma skutki trwające w czasie, osoby zgłaszające roszczenie mogą powołać się na wyjątek wynikający z tzw. „trwającego" lub „ciągłego" naruszenia. Dokładne granice tego wyjątku nie są jasno określone, ale obejmują przynajmniej sytuacje, których skutki są nadal wyraźnie odczuwalne, takie jak np. przypadki wymuszonych zaginięć. Można również przedstawić uzasadniony argument, że każda nierozwiązana poważna sytuacja naruszenia, powodująca trwające fizyczne lub psychiczne szkody dla ofiary, powinna być traktowana jako trwające naruszenie[1107].

Postępowanie przed Trybunałem ma zasadniczo charakter pisemny, chyba że Trybunał uzna za konieczne przeprowadzenie rozprawy. Wszczęcie postępowania następuje w związku ze złożeniem w Sekretariacie Trybunału pisemnej skargi, która powinna być sporządzona w jednym z języków urzędowych UA. Każda ze stron postępowania uprawniona jest do reprezentacji przez pełnomocnika, Trybunał może przyznać stronie bezpłatną pomoc prawną gdy wymaga tego interes postępowania. Po otrzymaniu skargi Trybunał przekazuje jej kopię państwu, przeciwko któremu jest skierowana, chyba że nie zachodzi taka potrzeba[1108].

Postępowanie przed Trybunałem powinno być poprzedzone próbą polubownego zakończenia sprawy. Posiedzenia Trybunału odbywają się publicznie. Trybunał rozpatruje wnioski składane przez strony postępowania i przeprowadza dochodzenie, gdy uzna to za konieczne, a strony obowiązane są do udzielenia wszelkiej pomocy w celu wyjaśnienia sprawy. Dowody przeprowadzane przed Trybunałem mogą być zarówno pisemne, jak i ustne, dopuszczalne są także opinie biegłych. Trybunał może także przeprowadzać wizje lokalne, które stanowią skuteczne narzędzie do rozstrzygania sporów dotyczących faktów w indywidualnych sprawach. Jednak w większości skarg ich znaczenie będzie równie niewielkie jak w systemach europejskim i amerykańskim, ze względu na czas i środki potrzebne do takich

---

[1106] B. S. Diallo, *Międzynarodowe instrumenty ochrony praw człowieka*, Wyd. I, Poznań 2010, s. 181-182.
[1107] R. Murray, *The Human Rights Jurisdiction of the African Court of Justice and Human and Peoples' Rights*, Cambridge 2016, s. 972.
[1108] M. J. Wasiński, *Afrykańska Karta…,* op. cit., s. 328-329.

dochodzeń[1109].

Kworum wymagane do rozpoznania sprawy przed Trybunałem wynosi 7 sędziów. Jeśli na początku posiedzenia nie osiągnięto kworum lub w trakcie posiedzenia przestaje ono istnieć, Prezes Trybunału decyduje o odroczeniu posiedzenia. Orzeczenie zapada większością głosów w ciągu 90 dni od zakończenia postępowania. Wyrok jest odczytywany na posiedzeniu jawnym i musi zawierać uzasadnienie. W przypadku stwierdzenia naruszenia praw i wolności człowieka Trybunał przygotowuje zalecenia prowadzące do usunięcia naruszeń, w tym decyduje o wypłacie odpowiedniego odszkodowania lub zadośćuczynienia. Trybunał może dokonać zarówno rewizji swojego orzeczenia, jak i jego wykładni. W przypadku braku jednomyślności składu orzekającego, sędziom przysługuje *votum separatum*, czyli prawo do zgłoszenia zdania odrębnego[1110].

W razie szczególnie poważnego naruszenia praw człowieka i w celu uniknięcia nieodwracalnej szkody na osobie, Trybunał może zadecydować o zastosowaniu środków tymczasowych, które uzna za stosowne. Protokół nie zawiera przepisów regulujących podjęcie tego rodzaju środków. Państwa członkowskie muszą się jednak podporządkować decyzji Trybunału w sprawie, w której są stroną[1111].

Protokół zawiera kilka środków ułatwiających wykonywanie wyroków Trybunału, takich jak jawność procedury oraz możliwość wydawania precyzyjnych nakazów. Ponadto powierza Radzie Ministrów UA, zadanie monitorowania wykonywania orzeczeń. Rada nie jest jednak jedynym organem zaangażowanym w procedurę następczą. Sam Trybunał w swoim dorocznym raporcie ma wskazywać, które państwa nie wykonały jego wyroków. Ponieważ nie przewidziano przepisu nakazującego poufność tego raportu, można przypuszczać, że będzie on publikowany[1112].

Powstanie Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów przyczyniło się do wzmocnienia systemu ochrony praw człowieka w Afryce, jednak w literaturze przedmiotu podkreśla się ograniczoną skuteczność jego funkcjonowania. Wobec małej liczby państw, które ratyfikowały Protokół do Karty Afrykańskiej, Trybunał Afrykański nie wykonuje swojej jurysdykcji w większości państw Unii Afrykańskiej. Do dnia dzisiejszego jedynie dwanaście

---

[1109] M. I. Andrzejewski, M. Cios, *Rola i przyszłość…*, op. cit., s. 17.

[1110] Ibidem, s. 18.

[1111] B. S. Diallo, *Międzynarodowe instrumenty...,* Wyd. I, op. cit., s. 182.

[1112] [w:] M. Zubik, *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka,* Warszawa 2008, s. 132-134.

spośród trzydziestu dwóch państw, które są stronami Protokołu do Karty Afrykańskiej, i pięćdziesięciu pięciu państw członkowskich Unii Afrykańskiej, złożyło oświadczenie w przedmiocie uznania kompetencji Trybunału Afrykańskiego[1113]. Zatem tylko dziewięć państw regionu zadeklarowało, że zezwala Trybunałowi na orzekanie w indywidualnych sporach dotyczących praw człowieka. Bezpośredni dostęp do Trybunału Afrykańskiego przez osoby fizyczne i organizacje pozarządowe jest ograniczony wymogiem fakultatywnej deklaracji złożonej przez zainteresowane państwo, uznające kompetencje organu do przyjmowania spraw od osób fizycznych i organizacji pozarządowych. Z uwagi na fakt, że złożenie takiego oświadczenia jest dobrowolne, państwo może je również jednostronnie wycofać. Ponadto należy mieć na uwadze, że organ ten nie działa w trybie stałym, tak jak Europejski Trybunał Praw Człowieka. Jedynie prezes Trybunału Afrykańskiego pracuje w pełnym wymiarze czasu pracy, zaś pozostali sędziowie pełnią swoje funkcje w niepełnym wymiarze. Fakt ten nie przyczynia się do efektywności organu i należy uznać go za wadę systemu afrykańskiego. Może to mieć również istotny wpływ na jakość orzecznictwa Trybunału[1114].

Wskazane ograniczenia, w połączeniu z niewielką liczbą spraw trafiających do Trybunału, przekładają się na stosunkowo skromny dorobek orzeczniczy, jednak w jego ramach znajdują się również sprawy dotyczące osób pozbawionych wolności, obejmujące w szczególności zagadnienia warunków detencji, stosowania kar cielesnych, ochrony przed nadmierną izolacją oraz zapewnienia gwarancji proceduralnych związanych z prawem do rzetelnego postępowania[1115].

Podsumowując, podobnie jak w systemie amerykańskim, dostęp jednostek do Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów jest w praktyce ograniczony. Co do zasady skargi kierowane są do Trybunału za pośrednictwem Afrykańskiej Komisji Praw Człowieka i Ludów, natomiast bezpośrednie wnoszenie skarg przez osoby fizyczne jest możliwe jedynie w przypadku państw, które złożyły stosowną deklarację uznającą taką kompetencję Trybunału. W rezultacie procedura ta w istotny sposób ogranicza dostęp jednostek do sądowej ochrony praw człowieka. Również w zakresie wykonywania orzeczeń brak jest skutecznych mechanizmów egzekwowania wyroków, co w konsekwencji ogranicza realną efektywność ochrony praw jednostki również w tym systemie regionalnym.

[1113] www.african-court.org/afchpr/declarations-2/ (data dostępu: 24.05.2025 r.)

[1114] A. Dąbrowska, *Kryzys jurysdykcyjny Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów*, „Polityka i Społeczeństwo" 2023, nr 4, s. 107-109.

[1115] Szerzej na ten temat zobacz w V rozdziale niniejszej pracy doktorskiej.

4.2.3.2. Mechanizmy pozasądowej ochrony praw człowieka

Afrykańska Komisja Praw Człowieka i Ludów to organ *quasi*-sądowy, który został utworzony w 1986 r., jeszcze w ramach Organizacji Jedności Afrykańskiej. Podstawowe ramy instytucjonalne i funkcjonalne Afrykańskiej Komisji Praw Człowieka i Ludów zostały określone w części II Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów, która reguluje: strukturę organizacyjną Komisji (Rozdział I), procedurę jej działania (Rozdział III) oraz ogólne zasady funkcjonowania tego organu (Rozdział IV). Natomiast szczegółowe kwestie dotyczące sposobu działania Komisji, jej wewnętrznej organizacji oraz procedur postępowania zostały doprecyzowane w Regulaminie Komisji[1116].

Komisja składa się z 11 członków wybieranych przez Zgromadzenie UA spośród kandydatów nominowanych przez państwa-strony Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów, cechujących się wysokimi walorami moralnymi. Co ciekawe nie ma bezwzględnego obowiązku posiadania wykształcenia prawniczego przez kandydata. Artykuł 31 Karty stanowi jedynie, że „szczególną uwagę" zwróci się na osoby z takim wykształceniem. W 2005 r. Unia Afrykańska zarekomendowała, aby członkami Afrykańskiej Komisji Praw Człowieka i Ludów nie były osoby pełniące funkcje rządowe ani wysokie stanowiska państwowe, w celu zapewnienia jej niezależności i bezstronności. Przy wyborze członków Komisji Zgromadzenie UA bierze pod uwagę sprawiedliwą reprezentację geograficzną i płciową. Członkowie Komisji są wybierani na sześcioletnią kadencję, przy czym obowiązuje zakaz reelekcji. Po wyborze komisarze pełnią swoje funkcje we własnym imieniu, a nie jako przedstawiciele swoich państw[1117].

Komisja wybiera swojego Przewodniczącego i Wiceprzewodniczących na dwa lata. Tworzą one biuro Komisji, które koordynuje jej prace oraz kieruje działaniami sekretariatu. Może ono podejmować decyzję w sprawach niecierpiących zwłoki w okresie między sesjami. Przewodniczący Komisji mianuje sekretarza oraz pozostałych funkcjonariuszy. Komisja spotyka się na sesjach zwyczajnych i nadzwyczajnych. Sesje trwają

[1116] Regulamin postępowania Afrykańskiej Komisji Praw Człowieka i Ludów został przyjęty w dniu 13 lutego 1988 r. (z późniejszymi zmianami), tekst regulaminu: www.hrlibrary.umn.edu/africa/ (data dostępu: 24.05.2025 r.)

[1117] Zob. art. 30-36 [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka…,* Wyd. II, op. cit., s. 331-332. Szerzej na ten temat zob. K. Orzeszyna, M. Skwarzyński, R. Tabaszewski, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. II, op. cit., s. 1188-190.

kilkanaście dni w zależności od potrzeb. Komisja na każdej sesji przedstawia sprawozdania ze swojej działalności. Sesje są otwarte dla publiczności, a Komisja zaprasza do wzięcia w nich udziału państwa, wyspecjalizowane instytuty, narodowe instytucje praw człowieka, organizacje pozarządowe a także poszczególne osoby[1118].

Afrykańska Komisja Praw Człowieka i Ludów ma oficjalnie trzy główne zadania: ochronę i promowanie praw człowieka i ludów oraz interpretację Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów. Do realizacji tych zadań Komisja posiada szereg mechanizmów. Po pierwsze, państwa są zobowiązane do składania co dwa lata raportów dotyczących środków podjętych w celu wdrożenia postanowień Karty. Procedura raportowania państw jest traktowana jako forma dialogu, w ramach którego państwo zainteresowane i Komisja wymieniają się swoimi opiniami. Raport państwa jest publikowany przez Komisję przed sesją, aby umożliwić społeczeństwu obywatelskiemu zgłoszenie uwag do treści raportu. Następnie raport poddawany przeglądowi publicznemu, a po dialogu Komisja wydaje uwagi końcowe skierowane do danego państwa. Chociaż niewiele państw jest na bieżąco ze swoimi obowiązkami, a nawet nieraz kwestionowało, konieczność raportowania co dwa lata, to jednak treść raportów i powaga, z jaką państwa podchodzą do tego obowiązku, wzrosła w ciągu lat. Obecnie nie jest rzadkością, że państwa przesyłają bardzo szczegółowe raporty, np. raport Republiki Malawi złożony w lipcu 2013 roku liczył ponad 100 stron. Jednakże po dokładniejszym przeanalizowaniu raporty te często ograniczają się do wychwalania zalet państwa, dając niewiele wskazówek co do rzeczywistej sytuacji w kraju w raportowanym obszarze[1119].

Kolejną funkcją Komisji jest interpretowanie przepisów Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów. Taka formuła zakłada wprawdzie pewien imperatyw działania, tym niemniej Komisja sama o tym decyduje. Argumentem za taką interpretacją jest art. 45 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów, stanowiący że Komisja uprawniona jest do interpretacji wszystkich postanowień Karty, na prośbę państwa członkowskiego, instytucji Unii Afrykańskiej lub innej afrykańskiej instytucji uznanej przez Unię Afrykańską[1120]. Ponieważ Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów zachowuje własną kompetencję do wydawania opinii doradczych, relacja między obiema instytucjami pozostaje niejasna. Wykonywanie ich odpowiednich kompetencji, przyznanych każdej z nich w celu zapewnienia jednolitej

---

[1118] J. Barcik, T. Srogosz, *Prawo międzynarodowe*…, Wyd. IV, op. cit., s. 411.
[1119] Raport dostępny na stronie internetowej: www.achpr.au.int (data dostępu: 10.03.2025 r.)
[1120] B. S. Diallo, *Międzynarodowe instrumenty...,* Wyd. I, op. cit., s. 177,

interpretacji, mogłoby prowadzić do rozbieżnych rezultatów i osłabiać pozycję obu organów. Problem ten jednak prawdopodobnie pozostanie teoretyczny, jeśli obie instytucje zharmonizują swoje interpretacje i będą korzystać z przysługującego im uznania w postępowaniu doradczym w taki sposób, by uniknąć podwójnego rozpatrywania tych samych kwestii[1121].

Po trzecie, na podstawie art. 47-59 Afrykańskiej Karty, Komisja jest odpowiedzialna za przyjmowanie skarg zarówno od państw członkowskich, jak i od osób fizycznych oraz organizacji pozarządowych. Skarga wniesiona przez wymienione podmioty powinna spełniać określone warunki dopuszczalności. Przede wszystkim musi wskazywać autora, nawet jeżeli wnioskuje on o zachowanie anonimowości. Ponadto powinna być zgodna z postanowieniami Afrykańskiej Karty oraz nie może być sformułowana w języku obraźliwym lub znieważającym wobec zainteresowanego państwa. Ponadto nie powinna opierać się wyłącznie na informacjach rozpowszechnianych przez środki masowego przekazu. Kolejnym warunkiem jest wyczerpanie krajowych środków odwoławczych, o ile takie istnieją, chyba że oczywiste jest, iż postępowanie krajowe jest nadmiernie przewlekłe. Skarga powinna zostać wniesiona w rozsądnym terminie od momentu wyczerpania krajowych środków odwoławczych lub od chwili przekazania sprawy Komisji i nie może ona dotyczyć spraw, które zostały już rozstrzygnięte przez państwo[1122].

Komisja, po otrzymaniu skargi, wyznacza sprawozdawcę odpowiedzialnego za jej wstępne rozpoznanie. Z chwilą przyjęcia sprawy do rozpatrzenia Komisja zawiadamia strony, że decyzja w przedmiocie dopuszczalności zostanie podjęta na kolejnym posiedzeniu, co zazwyczaj następuje w terminie około sześciu miesięcy. Komisja może posłużyć się dowolnymi środkami postępowania wyjaśniającego, w tym zwrócić się o informacje do Sekretarza Generalnego Unii Afrykańskiej lub innych osób mogących przyczynić się do ustalenia istotnych okoliczności sprawy. Jeśli skarga zostanie uznana za dopuszczalną, Komisja prowadzi dochodzenie w sprawie skargi, podejmuje decyzję co do meritum sprawy i przedstawia zalecenia państwu, którego skarga dotyczy. Mogą one obejmować m.in. wypłatę odszkodowania dla ofiary czy ofiar naruszeń praw człowieka oraz wprowadzenie środków zapobiegających powtórzeniu się takich naruszeń. Aby zapobiec nieodwracalnej szkodzie dla ofiary lub ofiar domniemanego naruszenia, Komisja może, w miarę pilności sytuacji, zażądać

[1121] N. Krisch, *The Establishment of an African Court on Human and Peoples' Rights*, Heidelberg 1998, s. 720-721.

[1122] M. Jabłoński, *Afrykański Regionalny System Ochrony wolności i praw* [w:] B. Banaszak, A. Bisztyga, K. Complak, M. Jabłoński, R. Wieruszewski, K. Wójtowicz (red.), System ochrony…, Wyd. I, op. cit., s. 243-244.

od państwa podjęcia środków tymczasowych przed wydaniem decyzji co do meritum skargi. Komisja może również dążyć do polubownego załatwienia sprawy. Zalecenia Komisji są przekazywane Zgromadzeniu Państw Unii Afrykańskiej celem ich przyjęcia. Wszystkie środki podjęte przez Afrykańską Komisję pozostają poufne, chyba że Zgromadzenie zdecyduje inaczej. Jednak po przyjęciu przez Zgromadzenie publikowany jest raport[1123].

Należy jednak zauważyć, że Komisja nie dysponuje żadnymi mechanizmami egzekwowania swoich rozstrzygnięć. Wydawane przez nią decyzje oraz rekomendacje nie mają charakteru wiążącego, a ich realizacja w praktyce zależy od woli państw członkowskich, których te decyzje czy rekomendacje dotyczą. W związku z czym skuteczność tego mechanizmu ochrony praw człowieka jest w znacznym stopniu ograniczona[1124].

Ponadto, choć nie wynika to bezpośrednio z treści Afrykańskiej Karty Praw Człowieka, Komisja nominuje Specjalnych Sprawozdawców i tworzy Grupy Robocze do spraw konkretnych tematów. Specjalne mechanizmy służyć mają ochronie praw grup szczególnie zagrożonych. Obecnie działa siedem grup roboczych. pięciu specjalnych sprawozdawców, dwa komitety i jeden doradczy komitet. Wszystkie specjalne mechanizmy gromadzą i rozpowszechniają informacje, jak i poszczególne prawa są przestrzegane, a różne grupy traktowane przez państwa członkowskie[1125].

W kwestii praw osób pozbawionych wolności i warunków ich przetrzymywania kluczowe znaczenie ma Specjalny Sprawozdawca ds. Więzień i Warunków Detencji. Został on ustanowiony w 1996 r. podczas 20. sesji zwyczajnej Komisji. Praca Specjalnego Sprawozdawcy polega na wizytach i inspekcji więzień, oraz sporządzaniu po takiej wizycie raportu[1126]. Wizyty zwykle trwają 10 dni i obejmują spotkania z władzami, więzienia i innych placówek detencyjnych. Sprawozdawca spotyka się z administracją, więźniami i po wizytach przygotowuje raporty, które mogą być komentowane przez rządy. Niestety, raporty nie są obecnie udostępniane publicznie, co powinno zostać zmienione. Dotychczas Sprawozdawca odwiedził 13 krajów w ramach 16 wizyt, inspekcjonując ok. 250 miejsc osadzenia w ciągu ostatniej dekady. Raporty Specjalnego Sprawozdawcy zazwyczaj wzywają do zwiększenia

---

[1123] J. Adams, E. Udo, P. Bekonfe, *The Inter-State Complaint under the African Charter on Human and People's Rights: A Lesson from the European Regional System,* „An Interdisciplinary Journal of Human Theory and Praxis" 2019, nr 2, s. 128-129.

[1124] J. Barcik, T. Srogosz, *Prawo międzynarodowe*…, Wyd. IV, op. cit., s. 411.

[1125] The Danish Institute for Human Rights, *African Human Rights Complaints Handling Mechanisms A Descriptive Analysis,* Copenhagen 2008, s. 51.

[1126] Special Rapporteur on Prisons and Conditions of Detention - Center for Global Law and Justice | Resource Hub, www.cglj.org (data dostępu: 18.09.2025 r.)

zasobów finansowych dla więzień, lepszego szkolenia personelu więziennego. Do głównych wyzwań związanych z funkcjonowaniem Specjalnego Sprawozdawcy ds. Więzień i Warunków Detencji należą przede wszystkim ograniczone zasoby finansowe, niewielka liczba wizyt monitoringowych, uzależnionych od zgody państwa. Pomimo wskazanych ograniczeń instytucja Sprawozdawcy przyczyniła się do zwiększenia znaczenia problematyki praw osób pozbawionych wolności w agendzie Komisji oraz do ujawniania istotnych naruszeń praw człowieka, w tym w szczególności praktyk związanych ze stosowaniem kary śmierci czy kar cielesnych. Dalsze wzmocnienie roli Specjalnego Sprawozdawcy wymaga przede wszystkim zapewnienia większych zasobów finansowych, rozwinięcia współpracy i komunikacji z organizacjami pozarządowymi oraz państwami członkowskimi, a także pogłębienia instytucjonalnej integracji tego mechanizmu w strukturach Komisji oraz doprecyzowania jego mandatu i organizacji działania[1127].

Podsumowując, Afrykańska Komisja Praw Człowieka i Ludów przyjęła wieloaspektowe podejście do problemów ochrony praw człowieka w państwach afrykańskich, obejmujące m.in. przyjmowanie raportów od państw, rozpatrywanie skarg czy działalność specjalnych sprawozdawców. Nie dysponuje jednak żadnymi środkami egzekwowania przyjętych przez nią postanowień. W celu monitorowania sytuacji w zakładach karnych Komisja powołała również Specjalnego Sprawozdawcę ds. Więzień i Warunków Detencji w Afryce, którego zadaniem jest analizowanie warunków pozbawienia wolności oraz formułowanie rekomendacji dla państw. Należy jednak podkreślić, że również skuteczność tego mechanizmu jest ograniczona. Wizyty monitoringowe mogą być przeprowadzane wyłącznie za zgodą państwa, a sporządzane raporty nie mają charakteru publicznego. Dodatkowo działalność Sprawozdawcy napotyka na istotne bariery organizacyjne. W konsekwencji, pomimo stworzenia przez Komisję istotnych podstaw instytucjonalnych dla ochrony praw osób pozbawionych wolności, rzeczywista poprawa warunków detencji w wielu państwach regionu wymaga bardziej skoordynowanego działania.

[1127] J. Sarkin, *Prisons in Africa: an evaluation from a human rights perspective,* „International Journal on Human Rights" 2008, nr 9, s. 37-38..

4.2.4. Mechanizmy w ramach arabskiego systemu ochrony praw człowieka

4.2.4.1. Mechanizmy pozasądowej ochrony praw człowieka

W przeciwieństwie do europejskiego, amerykańskiego oraz afrykańskiego systemu ochrony praw człowieka, w ramach systemu Ligi Państw Arabskich nie funkcjonuje regionalny trybunał praw człowieka, a więc podstawowym organem monitorującym przestrzeganie praw człowieka w ramach tego systemu jest Arabski Komitet Praw Człowieka z siedzibą w Kairze, został utworzony w 2009 r., na podstawie postanowień Arabskiej Karty Praw Człowieka z 2004 r. Stanowi on pierwszy niezależny Komitet Praw Człowieka w ramach Ligi Państw Arabskich[1128].

Komitet składa się z siedmiu członków, którzy powinni być obywatelami państw-stron, odznaczać się wysoką wiedzą prawniczą i być w pełni niezależni i bezstronni, są być wybrani przez państwa-strony Karty w drodze tajnego głosowania. Ich kadencja trwa cztery lata, z możliwością reelekcji[1129]. Artykuł 47 Karty podkreśla, że członkowie Komitetu powinni korzystać z immunitetów niezbędnych do ochrony bezstronnego wykonywania swoich funkcji[1130]. Jednak większość poprzednich i obecnych członków Arabskiego Komitetu Praw Człowieka pełni funkcje rządowe. Analogiczne problemy niezależności występowały w Afrykańskiej Komisji Praw Człowieka i Ludów, która była krytykowana z uwagi na udział w jej składzie osób pełniących wysokie funkcje polityczne. W związku z tym Unia Afrykańska rekomendowała ograniczenie udziału wysokich urzędników państwowych i dyplomatów w składzie Komisji w celu wzmocnienia jej niezależności. Ze względu na podobieństwo struktur instytucjonalnych, podobne rozwiązania mogłyby zostać rozważone także w ramach Ligi Państw Arabskich.[1131].

Funkcje Komitetu ograniczają się do roli nadzorczej polegające na nadzorowaniu wdrażania Arabskiej Karty poprzez przegląd raportów państw-stron, które są przekazywane Komitetowi przez Sekretarza Generalnego. Raporty te są omawiane z przedstawicielami państw, co skutkuje rekomendacjami, które Komitet może przyjąć. Rekomendacje te muszą być

[1128] Zob. art.. 45-48 [w:] „Studia Prawnicze KUL" 2007, nr 1, s. 163-165.

[1129] Zob. art. 45 [w:] Ibidem, s. 163.

[1130] Ibidem, s. 47

[1131] H. Hunaiti, *The Arab Human Rights Committee: A Promising Mechanism in an Emerging Human Rights System,* Strasburg 2020, s. 39-41.

zatwierdzone przez bezwzględną większość członków Komitetu. Uwagi i rekomendacje powinny następnie zostać podsumowane w rocznym raporcie, przekazanym Radzie Ligi Arabskiej i udostępnionym publicznie[1132].

Istotną kompetencją Komitetu, jest prawo do interpretacji postanowień Arabskiej Karty. Poszerza to jego mandat w sposób *quasi-sądowniczy*, umożliwiając definiowanie praw w niej zawartych i nadzorowanie ich realizacji. Komitet może również żądać od państw-stron oraz instytucji Ligi Państw Arabskich dodatkowych informacji dotyczących w szczególności krajowych środków implementacji postanowień Karty, praktyki stosowania przepisów, obowiązujących regulacji prawnych, danych statystycznych dotyczących ochrony praw człowieka oraz wyjaśnień w sprawach indywidualnych i systemowych. Dotychczas nie wypracowano jednak spójnych standardów dotyczących publikowania interpretacji Komitetu, w tym nie jest jasno określone, gdzie i w jakiej formie są one oficjalnie udostępniane[1133].

Podsumowując, w ramach arabskiego systemu ochrony praw człowieka brak jest sądowej ochrony praw jednostki. Jeżeli chodzi o mechanizmy pozasądowe, system ten dysponuje jedynie mechanizmem raportowym, opartym na analizie sprawozdań państw. Brak jest również instrumentów wizytacji miejsc detencji. W związku z tym spośród regionalnych systemów ochrony praw człowieka cechuje się on najsłabszymi mechanizmami i najniższym poziomem efektywności.

4.3. Mechanizmy międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych

Jeńcy wojenni i internowane osoby cywilne to grupa w dużej mierze pozbawiona możliwości korzystania z opieki państwa pochodzenia i w szczególny sposób narażona na wszelkiego rodzaju niedogodności oraz złe traktowanie ze strony funkcjonariuszy państwa zatrzymującego. A zatem, z uwagi na to, że podmioty te pozostają pod władza państwa innego niż państwo ich pochodzenia, cztery Konwencje Genewskie z 1949 r. i Protokoły Dodatkowe do nich z 1977 r., przewidują kilka instrumentów mających zapewnić realizację praw tych osób.

[1132] K. Orzeszyna, M. Skwarzyński, R. Tabaszewski, *Prawo międzynarodowe…,* Wyd. II, op. cit., s. 192.
[1133] H. Siebenrock, *The Enforceability of Human Rights in the States of the Arab League*, Innsbruck, Juli 2018, s. 53–54.

Należą do nich: Mocarstwa Opiekuńcze, Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża oraz Międzynarodowa Komisja do Ustalania Faktów oraz karanie naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego. Z wymienionych wyżej środków działają jedynie: Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża oraz karanie zbrodni wojennych (zwłaszcza przez międzynarodowe trybunały karne)[1134].

Każde państwo jest zobowiązane do ścigania i osądzania sprawców ciężkich naruszeń, rozumianych jako zbrodnie wojenne w ścisłym tego słowa znaczeniu, bez względu na ich obywatelstwo [1135] . W tym celu państwo powinno wydać niezbędne przepisy ustawodawcze, w których będą ustalane sankcje za złamanie międzynarodowego prawa humanitarnego[1136]. Stanowi to przykład jurysdykcji uniwersalnej, czyli kompetencji państwa do pociągnięcia sprawcy do odpowiedzialności karnej bez względu na jego obywatelstwo, obywatelstwo ofiary, miejsce popełnienia czynu ani jakikolwiek inny związek z państwem prowadzącym postępowanie[1137].

Państwo często nie wykonuje swojego obowiązku ścigania sprawców zbrodni wojennych, a ponieważ ich ukaraniem jest zainteresowana społeczność międzynarodowa, tworzone są instytucje, które maja pomóc w doprowadzeniu zbrodniarzy wojennych przed oblicze sprawiedliwości. W tym kontekście należy wskazać na działalność: Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii z siedzibą w Hadze, powołanego w 1993 r. oraz Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy z siedzibą w Arushy, powołanego w 1994 r. (trybunały *as hoc)* oraz utworzonego w 1994 r. Międzynarodowego Trybunału Karnego z siedzibą w Hadze jako stałego, niezależnego organu sądowego o charakterze powszechnym[1138].

Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii oraz Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy w swoim orzecznictwie odnosiły się również do sytuacji osób

---

[1134] A. Szpak, *Nowy mechanizm...,* op. cit., s. 179.

[1135] Za ciężkie naruszenia, przewidziane w Konwencjach Genewskich z 1949 r. uważa się popełnienie któregokolwiek z niżej wymienionych czynów na szkodę osób lub mienia, chronionych przez niniejszą Konwencję: umyślne zabójstwo, torturowanie lub nieludzkie traktowanie, włączając w to doświadczenia biologiczne, umyślne sprawianie wielkich cierpień albo ciężkie uszkodzenia ciała lub zdrowia, niszczenie i przywłaszczanie osobie mienia, nie usprawiedliwione koniecznościami wojskowymi i dokonane na wielką skalę w sposób bezprawny i samowolny. Zob. art. 130 III KG oraz 147 IV KG [w:] M. Flemming, *Międzynarodowe prawo…,* Wyd. IV, op. cit., s. 299 i s. 344.

[1136] Zob. art. 129 III KG oraz 146 IV KG [w:] Ibidem, s. 299 i s. 344.

[1137] Zob. art. 130 III KG oraz 147 IV KG [w:] Ibidem, s. 299 i s. 344. Szerzej na ten temat zob. M. Jeżewski *Uniwersalna jurysdykcja karna w prawie międzynarodowym,* „Kwartalnik Prawa Publicznego" 2003, nr 3, s. 159-178.

[1138] P. Grenich, *Wdrażanie międzynarodowego prawa humanitarnego* [w:] K. Lankosz (red.), Międzynarodowe prawo humanitarne*…,* op. cit., s. 210-211.

pozbawionych wolności w związku z konfliktem zbrojnym, w szczególności do warunków detencji oraz standardów ich traktowania. Przykładem może być wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii z dnia 17 października 2003 r. sprawie *Prosecutor przeciwko Simić, Tadić i Zarić* (sprawa nr IT-95-9-T), w którym Trybunał wskazał, że nieludzkie traktowanie może obejmować w szczególności takie działania jak nękanie i upokarzanie osób pozbawionych wolności, tworzenie atmosfery strachu poprzez groźby stosowania tortur lub innych form przemocy fizycznej, a także zapewnianie niewystarczających racji żywnościowych i wodnych, brak odpowiedniej przestrzeni życiowej, niehigieniczne warunki detencji oraz ograniczony dostęp do opieki medycznej. W orzeczeniu tym podkreślono, że pojęcie nieludzkich warunków detencji nie ogranicza się wyłącznie do aspektów materialnych, lecz obejmuje również sferę psychiczną oraz godność osób pozbawionych wolności[1139].

Z kolei w wyroku z dnia 17 września 2003 r. w sprawie *Prosecutor przeciwko. Krnojelac* (sprawa nr IT-97-25-A) Trybunał odniósł się do problemu izolacji penitencjarnej, wskazując, że sama izolacja nie stanowi tortur. Jednakże jej charakter, intensywność, długość trwania oraz cel mogą prowadzić do wywołania poważnego cierpienia fizycznego lub psychicznego. Trybunał podkreślił również, że w sytuacji, gdy izolacja jest stosowana w jednym z celów zakazanych przez prawo międzynarodowe oraz powoduje u osoby pozbawionej wolności dotkliwe cierpienie lub ból, może zostać zakwalifikowana jako forma tortur.[1140].

W kontekście konfliktu w Rwandzie Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy w wyroku z dnia 7 lipca 2001 r. w sprawie *Prosecutor przeciwko Bagilishema* (sprawa nr ICTR-95-1A-T) podzielił stanowisko innych organów międzynarodowych, że warunki detencji same w sobie mogą stanowić nieludzkie lub poniżające traktowanie. W tym kontekście wskazano, że przetrzymywanie dużej liczby osób na otwartym terenie, bez dostępu do wody, żywności oraz urządzeń sanitarnych, którego skutkiem jest poważne cierpienie psychiczne lub fizyczne albo poważne naruszenie godności ludzkiej, stanowi takie traktowanie w rozumieniu

---

[1139] Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii z dnia 17 października 2003 r. w sprawie *Prosecutor przeciwko Blagoje Simić, Miroslav Tadić i Simo Zarić* (sprawa nr IT-95-9-T), dostępny na: https://www.icty.org/x/cases/simic/tjug/en/sim-tj031017e.pdf (data dostępu: 25.05.2025 r.).

[1140] Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii z dnia 17 września 2003 r. w sprawie *Prosecutor przeciwko Milorad Krnojelac* (sprawa nr IT-97-25-A), dostępny na: https://www.icty.org/x/cases/krnojelac/acjug/en/krn-aj030917e.htm (data dostępu: 25.05.2025 r.).

prawa międzynarodowego[1141]. W kontekście konfliktu w Rwandzie przetrzymywanie osób pozbawionych wolności było przez Trybunał rozpatrywane przede wszystkim jako element zbrodni ludobójstwa, w sytuacjach gdy cywile byli celowo gromadzeni przed masakrami[1142].

Natomiast Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze nie wykształcił jeszcze orzecznictwa w zakresie ochrony osób pozbawionych wolności, w związku z konfliktem zbrojnym. Warto jednak zauważyć, że prowadzi on własny ośrodek detencyjny, który znajduje się w Scheveningen na przedmieściach Hagi i służy do zapewnienia bezpiecznego, humanitarnego oraz zgodnego ze standardami międzynarodowymi pozbawienia wolności osób zatrzymanych na podstawie decyzji Trybunału[1143].

Z perspektywy ochrony praw osób pozbawionych wolności w związku z konfliktem zbrojnym szczególne znaczenie ma działalność Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża - humanitarnej organizacji niepaństwowej, która jest jednym z elementów rozbudowanej struktury Międzynarodowego Ruchu Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężyca[1144].

W międzynarodowych konfliktach zbrojnych państwa-strony Konwencji genewskich są zobowiązane do umożliwienia Komitetowi przeprowadzenia wizyt osób pozbawionych wolności, a podstawą prawną tego mechanizmu są postanowienia III i IV Konwencji Genewskiej z 1949 r. Przepisy w nich zawarte przyznają Komitetowi szerokie uprawnienia obejmujące stałe lub regularne wizytacje w czasie konfliktu lub ich bezpośrednich następstw, swobodę wyboru miejsc detencji oraz prawo do przeprowadzania rozmów z zatrzymanymi bez obecności osób trzecich, a także zakaz ograniczania czasu trwania i częstotliwości wizyt. Ponadto Komitet powinien otrzymywać listy wszystkich osób do odwiedzenia lub mieć możliwość sporządzenia takich list na miejscu. Odmowa przeprowadzenia wizyty może nastąpić wyłącznie w wyjątkowych przypadkach bezwzględnej konieczności wojskowej i jedynie tymczasowo, co podkreśla nadrzędny charakter ochrony humanitarnej nad względami operacyjnymi[1145]. Mechanizm ten ma charakter gwarancyjny i

---

[1141] Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy z dnia 7 czerwca 2001 r. w sprawie *Prosecutor przeciwko Ignace Bagilishema* (sprawa nr ICTR-95-1A-T), dostępny na: https://unictr.irmct.org/en/cases/ictr-95-1a (data dostępu: 25.05.2025 r.).

[1142] M. Zamroczyńska, *Implementation of the principle…,* op. cit., s. 154-162.

[1143] www.icc-cpi.int/sites/default/files/2025-03/DetentionCentreENG.pdf (data dostępu: 22.05.2025 r.)

[1144] W. Stankiewicz, *Rola i zadania Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża (MKCK) w systemie ochrony praw człowieka,* „Cywilizacja i Polityka" 2012, nr 10, s. 158.

[1145] Zob. art. 126 i 127 III Konwencji Genewskiej [w:] M. Flemming, *Międzynarodowe prawo…,* Wyd. IV, op. cit., s. 298-299; art. 143 i 144 IV Konwencji Genewskiej [w:] Ibidem, s. 343-344.

służy zapewnieniu rzeczywistego monitorowania warunków przetrzymywania jeńców wojennych oraz internowanych osób cywilnych[1146].

Wizyty Komitetu w miejscach detencji mają na celu ocenę materialnych i psychologicznych warunków przetrzymywania oraz traktowania osób uwięzionych. W przypadku stwierdzenia potrzeby poprawy tych warunków Komitet formułuje zalecenia dla władz detencyjnych. Raporty sporządzane po wizytach są ściśle poufne i nie mogą być publikowane. W konfliktach wewnętrznych raporty przekazywane są wyłącznie władzom detencyjnym, natomiast w konfliktach międzynarodowych – zarówno władzom detencyjnym, jak i państwom pochodzenia osób uwięzionych[1147].

Instytucjonalizacja działalności wykonywanej przez Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, stała się bez wątpienia milowym krokiem w zapewnieniu przestrzegania prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych. Powszechność obowiązywania Konwencji Genewskich pozwala Komitetowi, korzystającego po wielokroć z przyznanego mu prawa do inicjatywy, na prowadzenie kontroli przestrzegania prawa jenieckiego w olbrzymiej większości współczesnych konfliktów zbrojnych[1148]. Wnioski z analizy wizyt Komitetu pokazują, że choć w wielu konfliktach dostęp do miejsc detencji bywał ograniczony lub odmawiany (np. w konflikcie rosyjsko-ukraińskim[1149]), Komitet często uzyskiwał możliwość skutecznych wizyt dzięki negocjacjom i współpracy z władzami, (np. W Sudanie Południowym[1150]).

Podsumowując, w kwestii zapewnienia ochrony osób pozbawionych wolności w związku z konfliktem zbrojnym, istotną rolę odgrywa Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, który poprzez swój mechanizm wizytacyjny monitoruje warunki detencji, przy czym państwa mają obowiązek umożliwić wizytacje, a wyjątki dopuszczalne są wyłącznie z powodu bezwzględnej konieczności wojskowej. Komitet po wizytacji formułuje zalecenia dla władz detencyjnych w celu poprawy warunków, jednak wszystkie raporty sporządzane po wizytach mają charakter poufny. Wydaje się, że poufność raportów sporządzanych przez Komitet ogranicza możliwość społecznej i międzynarodowej kontroli nad warunkami detencji. Brak

---

[1146] J. M. Henckaerts, L. Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law. Volume I: Rules,* Geneva 2005, s. 442-444.

[1147] International Committee of the Red Cross, *Code of conduct for combatants,* Geneva 2011, s. 16.

[1148] Ł. Majewski, *Kontrola przestrzegania prawa jenieckiego - stare instytucje w nowych czasach* [w:] E. Cała-Wacinkiewicz, A. Kozłowski, B. Krzan, J. Nowakowska-Małusecka, A. Przyborowska-Klimczak, W. Sz. Staszewski, I. Wrońska (red.), Prawo międzynarodowe...., op. cit., s. 208.

[1149] www.icrc.org/en/what-we-do/violence-and-security/detention/ukraine-conflict (data dostępu: 24.05.2025 r.)

[1150] www.icrc.org/en/document/south-sudan-icrc-activities-detainees (data dostępu: 24.05.2025 r.)

publikacji raportów zmniejsza presję na władze detencyjne do wdrażania zaleceń Komitetu. W konsekwencji ochrona praw osób pozbawionych wolności w związku z konfliktem zbrojnym, mimo praktycznej użyteczności wizyt, pozostaje częściowo zależna od dobrej woli państw.

Oprócz mechanizmów wizytacyjnych, regulacje międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych przewidują również odpowiedzialność jednostek za popełnienie zbrodni wojennych. Odpowiedzialność ta realizowana jest przede wszystkim w ramach postępowań przed międzynarodowymi trybunałami karnymi. Należy jednak zauważyć, że regulacje te nie przewidują możliwości wnoszenia przez osoby fizyczne indywidualnych skarg inicjujących postępowanie przed tymi trybunałami.

Wnioski

Z perspektywy osób pozbawionych wolności najistotniejsze znaczenie mają te mechanizmy ochrony praw człowieka, które pozwalają na realne i bezpośrednie reagowanie na ich naruszenia w warunkach izolacji. W pierwszej kolejności są to skargi indywidualne, umożliwiające jednostce dochodzenie swoich praw przed organami międzynarodowymi. Równie istotne są mechanizmy wizytacyjne, które pozwalają wykrywać nadużycia, oceniać warunki detencji i zapobiegać naruszeniom jeszcze zanim staną się one przedmiotem skargi. W praktyce to właśnie te dwa mechanizmy stanowią najskuteczniejsze narzędzia ochrony praw osób pozbawionych wolności.

Na gruncie przedstawionych mechanizmów kontrolnych można sformułować następujący wniosek dotyczący mechanizmów skargowych w systemie uniwersalnym oraz w regionalnych systemach ochrony praw człowieka. Ich dostępność i efektywność jest różnorodna. W ramach systemu Organizacji Narodów Zjednoczonych możliwość wnoszenia skarg indywidualnych przewidziana jest przede wszystkim przed organami traktatowymi, takimi jak Komitet Praw Człowieka oraz Komitet przeciwko Torturom. Choć procedura ta stanowi istotny instrument ochrony praw jednostki na poziomie międzynarodowym, zwłaszcza dla osób pozbawionych wolności, jej skuteczność jest ograniczona ze względu na niewiążący charakter decyzji tych organów oraz brak mechanizmów przymusu umożliwiających egzekwowanie ich zaleceń przez państwa. W systemie uniwersalnym funkcjonuje również poufna procedura skargowa Rady Praw Człowieka, która umożliwia zgłaszanie tylko przypadków poważnych i systematycznych naruszeń praw człowieka, , co

istotnie ogranicza jej dostępność dla jednostek w sprawach indywidualnych.

Znacznie bardziej rozwinięty mechanizm skarg indywidualnych funkcjonuje w regionalnych systemach ochrony praw człowieka. W systemie europejskim osoby fizyczne mogą bezpośrednio wnosić skargi do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, a wydawane przez niego wyroki mają charakter prawnie wiążący dla państw-stron Konwencji. Sam mechanizm skargi indywidualnej i funkcjonowanie Trybunału nie są jednak wolne od wad, takich jak nadmierna liczba spraw, długi okres oczekiwania na rozpoznanie skargi oraz brak w pełni skutecznych mechanizmów egzekwowania wyroków.

W systemach amerykańskim oraz afrykańskim dostęp jednostek do trybunałów ma natomiast charakter ograniczony. W systemie amerykańskim skargi indywidualne kierowane są w pierwszej kolejności do Amerykańskiej Komisji Praw Człowieka, która dopiero po przeprowadzeniu postępowania może przekazać sprawę do Amerykańskiego Trybunału Praw Człowieka. Podobny model funkcjonuje w systemie afrykańskim, gdzie zasadniczo skargi rozpatrywane są najpierw przez Afrykańską Komisję Praw Człowieka i Ludów, a bezpośredni dostęp jednostek do Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów jest możliwy jedynie w odniesieniu do państw, które złożyły specjalną deklarację uznającą taką kompetencję. W konsekwencji procedury te są bardziej złożone, a dostęp jednostek do sądowej ochrony praw człowieka pozostaje w praktyce ograniczony. Również w zakresie wykonywania orzeczeń brak jest skutecznych mechanizmów egzekwowania wyroków, co w konsekwencji ogranicza realną efektywność ochrony praw człowieka w tych systemach regionalnych.

Z kolei mechanizmy wizytacyjne w systemie międzynarodowym można podzielić według kilku kryteriów, takich jak poufność działań i raportów, wymóg uzyskania zgody władz państwowych, charakter wizytacji (prewencyjny lub reaktywny), częstotliwość ich przeprowadzania oraz zakres dostępu do miejsc pozbawienia wolności.

W systemie uniwersalnym Podkomitet ONZ do spraw Prewencji Tortur prowadzi wizytacje prewencyjne w państwach, które ratyfikowały Protokół Fakultatywny do Konwencji przeciwko Torturom. Działania Podkomitetu są w pełni poufne, a raporty mogą być publikowane wyłącznie za zgodą Komitetu przeciwko Torturom lub państwa. Wizytacje mają charakter prewencyjny i są regularnie planowane, co pozwala monitorować warunki w jednostkach penitencjarnych na bieżąco. Podkomitet dysponuje nieograniczonym dostępem do wszystkich miejsc pozbawienia wolności, a jego przedstawiciele mogą prowadzić bezpośrednie rozmowy z więźniami w pełnej poufności. Z kolei Komitet przeciwko Torturom przeprowadza wizytacje w państwach-sygnatariuszach Konwencji wyłącznie w przypadkach

„systematycznego poddawania torturom". Procedura wizytacji jest poufna, a dostęp wymaga zgody władz państwowych. Charakter wizytacji jest reaktywny – organ reaguje na zgłoszenia lub podejrzenia naruszeń. Wizytacje są prowadzone nieregularnie, a zakres dostępu ograniczony do placówek wskazanych przez państwo, choć Komitet posiada możliwość bezpośredniego kontaktu z osobami pozbawionymi wolności w wyznaczonych lokalizacjach.

W regionalnych systemach ochrony praw człowieka Europejski Komitet Zapobiegania Torturom łączy obie zalety: nieograniczony dostęp do wszystkich jednostek penitencjarnych oraz możliwość prowadzenia zarówno wizytacji okresowych, jak i *ad hoc*. Raporty teoretycznie są poufne, jednak w praktyce publikacja staje się normą, co zwiększa skuteczność kontroli i wywiera presję na państwa w zakresie przestrzegania standardów ochrony osób pozbawionych wolności. Należy zauważyć, że mechanizmy łączące swobodny dostęp, możliwość bezpośredniego kontaktu z więźniami, regularne wizytacje prewencyjne i publiczne raporty są najbardziej efektywne w zapewnieniu realnej ochrony praw osób pozbawionych wolności. W praktyce Europejski Komitet Zapobiegania Torturom najlepiej spełnia te kryteria, co pozwala stwierdzić, że w kontekście skutecznej ochrony osób pozbawionych wolności jest on najefektywniejszym mechanizmem wizytacyjnym w stosunku do pozostałych organów międzynarodowych.

Z kolei Amerykańska Komisja Praw Człowieka, wraz z powołanym w jej ramach Specjalnym Sprawozdawcą ds. Praw Osób Pozbawionych Wolności, prowadzi wizytacje wyłącznie po uzgodnieniu z władzami państw-sygnatariuszy Deklaracji lub Konwencji. Wizytacje mają charakter kontrolny i reaktywny, są przeprowadzane nieregularnie, a raporty publikowane dopiero po zakończeniu wizyt i uwzględnieniu uwag państwa. Raporty sporządzane w ramach tego mechanizmu mają charakter jawny i są publikowane na stronie internetowej Amerykańskiej Komisji Praw Człowieka, co zwiększa transparentność działań. Natomiast Specjalny sprawozdawca ds. więzień w Afryce wizytuje państwa-sygnatariuszy Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów wyłącznie za zgodą władz. Zakres dostępu ogranicza się do placówek wskazanych przez państwo, Wizytacje mają charakter prewencyjny i oceniają ogólnie warunki przebywania oraz traktowanie osób pozbawionych wolności. Częstotliwość wizytacji jest nieregularna, a raporty publikowane są po uwzględnieniu komentarzy władz państwowych.

Należy zauważyć, że również podczas konfliktu zbrojnego monitorowane są warunki przetrzymywania osób pozbawionych wolności. Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża prowadzi takie działania w sposób poufny, a raporty pozostają tajne.

Wizytacje mogą mieć charakter zarówno prewencyjny, jak i kontrolny, w zależności od sytuacji w terenie, i są prowadzone regularnie podczas konfliktu zbrojnego. Zakres dostępu obejmuje osoby pozbawione wolności w związku z konfliktem zbrojnym. Odmowa przeprowadzenia wizyty może nastąpić wyłącznie w wyjątkowych przypadkach bezwzględnej konieczności wojskowej i jedynie tymczasowo, co podkreśla nadrzędny charakter ochrony humanitarnej nad względami operacyjnymi.

Reasumując, najskuteczniejsza ochrona praw człowieka, w tym osób pozbawionych wolności, przewidziana jest w ramach systemu ochrony praw człowieka Rady Europy, ponieważ łączy dwie komplementarne formy kontroli międzynarodowej. Po pierwsze, osoby pozbawione wolności mają bezpośredni dostęp do skargi indywidualnej przed Europejskim Trybunałem Praw Człowiek. Po drugie, Europejski Komitet ds. Zapobiegania Torturom zapewnia pełny dostęp do wszystkich miejsc pozbawienia wolności, zarówno w ramach regularnych wizyt, jak i wizyt *ad hoc*, bez konieczności uzyskiwania zgody państwa. Połączenie mechanizmu sądowego z możliwością bieżącego monitoringu warunków przetrzymywania gwarantuje skuteczną ochronę praw jednostki, czyniąc system Rady Europy najbardziej efektywnym wśród regionalnych systemów ochrony praw człowieka.

Na tle przedstawionych regionalnych systemów ochrony praw człowieka najsłabiej rozwinięty pozostaje arabski system ochrony praw człowieka. Brak jest w nim sądowego mechanizmu ochrony praw jednostki, natomiast dostępne instrumenty pozasądowe ograniczają się przede wszystkim do procedury raportowej polegającej na analizie sprawozdań państw. Nie przewidziano również mechanizmów wizytacji miejsc detencji. W konsekwencji poziom instytucjonalnej ochrony praw jednostki w tym systemie należy ocenić jako najniższy spośród analizowanych systemów regionalnych.

Rozdział V
Wybrane orzecznictwo sądów międzynarodowych w sprawach osób pozbawionych wolności oraz jego wpływ na prawo i praktykę penitencjarną

Wprowadzenie

Ochrona praw osób pozbawionych wolności stanowi jeden z najważniejszych obszarów działalności sądów międzynarodowych zajmujących się prawami człowieka. W tym kontekście szczególne znaczenie ma działalność Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, Amerykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów, które zajmują się indywidualnymi skargami. Dane statystyczne z ostatnich lat pokazują znaczące różnice w liczbie wpływających spraw oraz obciążeniu sądów. W europejskim systemie ochrony praw człowieka liczba indywidualnych skarg składanych do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka waha się od około 41 000 do 45 500 rocznie, z czego znaczna część dotyczy osób pozbawionych wolności i związanych z tym naruszeń praw. Dla przykładu, w 2023 roku złożono 45 500 skarg[1151]. W systemie amerykańskim liczba spraw przekazywanych do Amerykańskiego Trybunału Praw Człowieka waha się w granicach kilkunastu do kilkudziesięciu rocznie, przy czym w 2023 r. Komisja przesłała do Trybunału 34 sprawy[1152]. Z kolei w systemie afrykańskim liczba spraw pozostaje znacznie niższa – przykładowo Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów otrzymał 17 w 2021 r., 7 w 2022 r., oraz 10 w 2023 r[1153]. Różnice te odzwierciedlają zróżnicowany poziom aktywności sądów regionalnych, dostępności mechanizmów skargowych oraz świadomości prawnej obywateli w poszczególnych regionach[1154].

Analiza orzecznictwa wskazuje, że wśród osób pozbawionych wolności najczęściej dochodzi do naruszeń kilku kategorii praw człowieka. W systemie europejskim dominują sprawy związane z prawem do sądu i nadmiernej długości tymczasowego

---

[1151] www.echr.coe.int/annual-reports (data dostępu: 16.03.2025 r.)

[1152] www.corteidh.or.cr/docs/comunicados (data dostępu: 16.03.2025 r.)

[1153] www.african-court.org/cpmt/statistic (data dostępu: 16.03.2025 r.)

[1154] J. Kowalski, *Measuring the Effectiveness of Control Mechanisms in Regional Human Rights Systems – from Conception to Execution,* „Przegląd Prawno-Ekonomiczny" 2024, nr 2 , s. 67.

aresztowania. Często występują również naruszenia zakazu tortur oraz nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania. W praktyce dotyczą one m.in. złych warunków w więzieniach, niedostatecznej opieki zdrowotnej czy izolacji. W systemie afrykańskim i amerykańskim, choć liczba spraw jest mniejsza, również odnotowuje się naruszenia zakazu tortur, złych warunków detencji oraz ograniczeń gwarancji sądowych[1155].

5.1. Sprawy dotyczące praw materialnych

5.1.1. Sprawy dotyczące prawa do życia

Jak wskazano wcześniej prawo do życia jest najważniejszym prawem (czego dowodem jest umieszczenie go na pierwszym miejscu w najważniejszych konwencjach prawa międzynarodowego praw człowieka). Jego poszanowanie ma również istotne znaczenie dla osób pozbawionych wolności. Śmierć osoby pozbawionej wolności może nastąpić z przyczyn naturalnych, ale może też stać się przedmiotem zainteresowania organów ścigania, jeśli przyczyniła się do niej osoba trzecia – na przykład inny osadzony lub funkcjonariusz. Służba Więzienna, reprezentując państwo, odpowiada za zapewnienie bezpieczeństwa każdej osobie pozbawionej wolności. Przypadki, gdy więzień umiera w izolacji penitencjarnej, należy uznać za wymagające szczególnej uwagi i weryfikacji przez właściwe organy, w kontekście odpowiedzialności państwa jako całości za życie i zdrowie każdej osoby pozbawionej wolności[1156].

Powyższe stwierdzenie potwierdza wiele orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczących śmierci w detencji. W sprawie *Tanribilir przeciwko Turcji* (skarga nr 21422/93) zatrzymany został umieszczony w areszcie gminnym w Cizre, a następnie w ciągu kilku godzin znaleziono go martwego w swojej celi – według władz, popełnił samobójstwo przez powieszenie. W wyroku z dnia 16 listopada 2000 r., ETPCz stwierdził, że nie wykazano, aby śmierć zatrzymanego została spowodowana działaniem funkcjonariuszy w sposób celowy. Trybunał uznał, że władze państwowe podjęły rutynowe środki w celu ochrony życia osadzonego: przeszukanie przy przyjęciu, konfiskata przedmiotów niebezpiecznych i regularna kontrola celi co 20–25 minut, a okoliczności i sposób samobójstwa były trudne do

[1155] www.echr.coe.int/statistical-reports (data dostępu: 06.12.2025 r.)
[1156] E. Dawidziuk, *Zgony osób...,* op. cit., s. 67-68.

przewidzenia. Ponadto dochodzenie przeprowadzone przez władze krajowe uznano za wystarczająco gruntowne i skuteczne[1157].

Z kolei w sprawie *Tekin i Arslan przeciwko Belgii* (skarga nr 37795/13) osadzony cierpiący na zaburzenia psychiczne został poddany przez więziennych strażników technice przymusu fizycznego polegającej na przytrzymaniu i duszeniu ramieniem, w wyniku czego stracił przytomność i zmarł. Strażnicy nie mieli odpowiedniego przeszkolenia w stosowaniu tych technik wobec osób z zaburzeniami psychicznymi, a w czasie przetrzymywania nie zapewniono właściwej opieki medycznej. W wyroku z dnia 3 października 2006 r. ETPCz uznał, że państwo nie wykazało, iż użycie siły było absolutnie konieczne, ani że zapewniono odpowiednią ochronę życia osoby pozostającej pod jego kontrolą. Trybunał podkreślił, że państwo nie spełniło swojego obowiązku pozytywnego w zakresie podejmowania wszelkich możliwych środków, aby chronić życie więźnia, w tym właściwego szkolenia personelu i zapewnienia nadzoru medycznego, a także nie wypełniło obowiązku proceduralnego poprzez skuteczne dochodzenie okoliczności śmierci[1158].

Śmierć więźnia może nastąpić nie tylko wskutek działań funkcjonariuszy publicznych, lecz także w wyniku przemocy stosowanej przez współwięźniów. W sprawie *Rodić i inni przeciwko Bośni i Hercegowinie (skarga nr 22893/05)* skarżący, przestępcy wojenni pochodzenia serbskiego i chorwackiego, zarzucali, że zostali osadzeni w zwykłych jednostkach penitencjarnych, gdzie byli narażeni na szykany ze strony bośniackich współwięźniów. Przez zbrodnie popełnione w czasie wojny relacje międzyetniczne nadal były napięte, a nadużycia na tle etnicznym były często zgłaszane przez więźniów z Serbii czy Chorwacji. Ze względu na osadzenie skarżących w zakładzie karnym w Zenity, gdzie 90% skazanych stanowili Bośniacy oraz naturę popełnionych przestępstw (zbrodnie wojenne przeciwko Bośniakom), oczywiste było, że będą oni narażeni na utratę zdrowia lub życia. Nadto skarżący zostali osadzeni wraz z 20 innymi współwięźniami, a władze więzienne nie zapewniły odpowiedniej liczby personelu w celu zagwarantowania im bezpieczeństwa. Trybunał stwierdził naruszenia art. 2 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka[1159].

Natomiast w sprawie *Yuriy Illarionovich Shchokin przeciwko Ukrainie* (skarga nr

---

[1157] Wyrok ETPCz w sprawie *Tanribilir przeciwko Turcji* z dnia 16 listopada 2000 r., skarga nr 21422/93. Tekst wyroku dostępny na stronie: hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r.)

[1158] Wyrok ETPCz w sprawie *Tekin i Arslan przeciwko Belgii* z dnia 5 grudnia 2017 r., skarga nr 53405/99. Tekst wyroku dostępny na stronie: hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r.)

[1159] Wyrok ETPCz w sprawie *Rodić i inni przeciwko Bośni i Hercegowinie* z dnia 27 maja 2008 r, skarga nr 22893/05. Tekst wyroku dostępny na stronie: hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r.)

4299/03)[1160], w wyroku z 3 października 2013 r. Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał odpowiedzialność Ukrainy za śmierć więźnia, która była skutkiem znęcania się nad nim przez innych osadzonych, przy możliwym udziale funkcjonariusza służby więziennej. W śledztwie przeprowadzonym w tej sprawie ustalono co prawda tożsamość więźniów znęcających się nad synem skarżącego, lecz w ogóle nie wzięto pod uwagę kwestii odpowiedzialności państwa za ten zgon. Trybunał zauważył że na państwie spoczywa odpowiedzialność za życie i zdrowie osób pozbawionych wolności, jako że więzień znajduje się pod zupełną kontrolą państwa. Administracja kolonii karnej bezsprzecznie uchybiła temu obowiązkowi i nie ochroniła syna skarżącego przed znęcaniem się ze strony innych więźniów. Po drugie, na państwie zawsze spoczywa obowiązek przeprowadzenia skutecznego i pełnego śledztwa w sprawach tego typu zgonów, przy czym za „pełne i skuteczne" należy uznać takie śledztwo, w którym brana jest także pod uwagę odpowiedzialność organów i funkcjonariuszy państwowych za przebieg wydarzeń[1161].

Należy zwrócić uwagę, że w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka szczególne znaczenie przypisuje się również obowiązkowi państwa w zakresie zapobiegania samobójstwom. W sprawie *Keenan przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* (skarga nr 27229/95) Trybunał po raz pierwszy zbadał zakres pozytywnych obowiązków wynikających z art. 2 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka w kontekście samobójstwa więźnia. W wyroku z dnia 3 kwietnia 2001 r. Trybunał stwierdził, że działania władz były w pełni adekwatne do ryzyka, jakie stwarzał Keenan, oraz że nie można było przewidzieć dokładnego momentu ani sposobu, w jaki popełni samobójstwo. W związku z tym Trybunał uznał, że państwo wywiązało się z pozytywnego obowiązku ochrony życia Keenana i że nie doszło do naruszenia art. 2 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka[1162].

Natomiast odmiennie Trybunał orzekł w sprawie *Renolde przeciwko Francji* (skarga nr 5608/05), w której ustalił, że J. Renolde już osiemnaście dni przed śmiercią podjął próbę samobójczą poprzez samookaleczenie, a jego zachowanie wskazywało na występowanie poważnych objawów psychozy oraz zaburzeń psychotycznych. Schorzenia te zostały

---

[1160] Wyrok ETPCz w sprawie *Yuriy Illarionovich Shchokin przeciwko Ukrainie* z dnia 3 października 2013 r., skarga nr 4299/03. Tekst wyroku dostępny na stronie: hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r.)

[1161] K. Warecka, *Strasburg: ukraiński więzień zamęczony na śmierć. Yuriy Illarionovich Shchokin przeciwko Ukrainie - wyrok ETPC z dnia 3 października 2013 r., skarga nr 4299/03,* www.sip.lex.pl/publication/402847809 (data dostępu: 10.11.2025 r.)

[1162] Wyrok ETPCz w sprawie *Keenan przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 3 kwietnia 2001 r., skarga nr 27229/95. Tekst wyroku dostępny na stronie: hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r)

zdiagnozowane i były znane administracji więziennej, jednak mimo świadomości realnego zagrożenia dla życia osadzonego władze nie podjęły decyzji o jego przeniesieniu do specjalistycznego zakładu psychiatrycznego ani o zapewnieniu mu adekwatnej opieki medycznej. W czasie pobytu w więzieniu Renolde przyjmował leki neuroleptyczne, jednak jego codzienne przyjmowanie leków nie było kontrolowane, a ostatni zapis o wydaniu leków pochodził sprzed trzech dni od śmierci więźnia. W wyroku z 16 października 2008 r., Trybunał podkreślił, że brak nadzoru nad przyjmowaniem leków przez więźnia cierpiącego na poważne zaburzenia psychiczne, w połączeniu z faktem, że został on umieszczony w karnej celi izolacyjnej na 45 dni bez uwzględnienia jego stanu psychicznego, stanowił niewystarczającą reakcję władz. Izolacja i kara dyscyplinarna mogły istotnie pogorszyć jego stan psychiczny, zwiększając ryzyko samobójstwa. W świetle powyższych ustaleń stwierdzono po raz pierwszy materialne naruszenie art. 2 EKPCz z uwagi na brak właściwej reakcji władz penitencjarnych na ryzyko samobójcze[1163].

Kolejne orzeczenia konsekwentnie rozwijały tę linię judykatury. W sprawie *Abdulhadi Yıldırım przeciwko Turcji* (skarga nr 13694/04) Trybunał w wyroku z dnia 15 grudnia 2009 r. stwierdził naruszenie art. 2 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, ponieważ władze tureckie nie podjęły wymaganych środków w celu ochrony życia skazanego. Osoba cierpiąca na zdiagnozowaną schizofrenię została powołana do służby wojskowej wbrew opinii lekarskiej, a następnie, po dezercji, skazana na karę pozbawienia wolności. W więzieniu skazany popełnił samobójstwo, co Trybunał uznał za konsekwencję braku działań państwa mających na celu zapobieżenie przewidywalnemu ryzyku zagrożenia życia[1164].

Sytuacja więźniów w Turcji nie uległa istotnej poprawie po tym orzeczeniu. Według dostępnych danych za rok 2021, 52 osoby zmarły w tureckich zakładach karnych, przy czym rzeczywista liczba jest zapewne wyższa z powodu niedostatecznych informacji publikowanych przez władze. Wśród tych zgonów odnotowano 13 przypadków samobójstw, 15 zgonów spowodowanych COVID-19, 18 zgonów z powodu ciężkich chorób, 5 zgonów w wyniku zawałów serca, 5 zgonów w okolicznościach podejrzanych oraz jeden przypadek, w którym przyczyna śmierci nie została ujawniona[1165].

[1163] Wyrok ETPCz w sprawie *Renolde przeciwko Francji* z dnia 16 października 2008 r., skarga nr 5608/05. Tekst wyroku dostępny na stronie: hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r)

[1164] Wyrok ETPCZ w sprawie *Abdulhadi Yıldırım przeciwko Turcji* z dnia 15 grudnia 2009 r., skarga nr 13694/04. Tekst wyroku dostępny na stronie: hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r)

[1165] www.ihd.org.tr/en/wp-content/uploads/2022/08/sr202207_İHD-2021-Prisons-Report.pdf (data dostępu: 06.12.2025 r)

Naruszenia art. 2 Konwencji Trybunał stwierdził także w sprawach przeciwko Polsce. Przykładowo w sprawie *Jasińska przeciwko Polsce* (skarga nr 28326/05)[1166]. W wyroku z dnia 1 czerwca 2010 r. wskazał na istnienie wyraźnych braków w systemie, umożliwiających więźniowi o delikatnej konstrukcji psychicznej i pogarszającym się stanie zdrowia, zgromadzenie śmiertelnej dawki leków bez wiedzy personelu medycznego odpowiedzialnego za kontrolę przyjmowanych przez niego lekarstw i w konsekwencji popełnienie przez osadzonego samobójstwa. Odpowiedzialność władz nie ogranicza się bowiem do przepisywania lekarstw, ale polega także na zagwarantowaniu, że są one właściwie przyjmowane, szczególnie przez więźniów cierpiących na zaburzenia psychiczne[1167].

Jeżeli chodzi o amerykański system ochrony praw człowieka to również w wielu sprawach Amerykański Trybunał stwierdził naruszenie obowiązków państwa wobec osób pozbawionych wolności, skutkujące ich śmiercią. Przykładem może być sprawa *Montero Aranguren i inni przeciwko Wenezueli* (Seria C nr 150), w której Amerykański Trybunał Praw Człowieka stwierdził poważne naruszenia praw człowieka związane z masakrą więźniów w Ośrodku Detencyjnym w Catia w Caracas. W dniach 27–29 listopada 1992 r., w czasie nieudanego zamachu stanu, straż więzienna dokonała brutalnego ataku na więźniów. Trybunał stwierdził, że Wenezuela naruszyła art. 4 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka (prawo do życia) poprzez stosowanie nadmiernej i nieuzasadnionej siły wobec więźniów. Trybunał podkreślił, że użycie śmiercionośnej siły przez państwo jest dopuszczalne jedynie w ostatecznych sytuacjach, np. w samoobronie, po wyczerpaniu wszystkich innych środków, a w przypadku masakry w Catia nie zachodziły okoliczności usprawiedliwiające takie działanie. W konsekwencji wiele ofiar zostało pozbawionych życia w sposób arbitralny, co stanowiło naruszenie prawa do życia. Trybunał zobowiązał Wenezuelę do przeprowadzenia pełnego śledztwa, pociągnięcia sprawców do odpowiedzialności karnej, zapewnienia godziwych warunków detencji zgodnych ze standardami międzynarodowymi, wypłaty odszkodowań ofiarom i ich rodzinom oraz publicznego uznania odpowiedzialności państwa. W ramach monitoringu wykonania wyroku Trybunał stwierdził, że pomimo upływu czasu Wenezuela nie przedstawiła pełnych informacji dotyczących realizacji nakazanych środków naprawczych, w tym o konkretnych działaniach w celu zapewnienia sprawiedliwości w związku ze śmiercią

[1166] Wyrok ETPCZ w sprawie *Jasińska przeciwko Polsce* z dnia 1 czerwca 2010 r., skarga nr 28326/05, Tekst wyroku dostępny na stronie: hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r)

[1167] J. Czepek, Naruszenie obowiązków proceduralnych w sferze prawa do życia na podstawie spraw przeciwko Polsce, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego" 2012, nr 3, s. 11-12.

osadzonych i poprawy warunków detencyjnych[1168].

Z kolei w sprawie *Pacheco Teruel et al. przeciwko Hondurasowi (*Seria C nr 241) w dniu 17 maja 2004 r., w zakładzie karnym San Pedro Sula Prison w Hondurasie, w wyniku pożaru zginęło 107 więźniów. Budynek, który miał pojemność około 1 500 osób, mieścił wówczas ponad 2 000 osadzonych. Władze więzienne były świadome istnienia „ukrytego" ryzyka pożaru, a mimo to nie zostały wprowadzone skuteczne środki prewencyjne ani ewakuacyjne. Trybunał stwierdził, że ofiary zmarły w wyniku tych zaniedbań, w tym braku odpowiedniej reakcji strażników, niewłaściwego nadzoru nad systemem elektrycznym oraz niedostatecznego przygotowania i procedur awaryjnych w więzieniu, co bezpośrednio przyczyniło się do śmierci 107 więźniów[1169].

Amerykański Trybunał rozpatrywał też sprawy dotyczące samobójstwa więźniów. Przykładowo w sprawie *César Alberto Mendoza et al. przeciwko Argentynie* (Seria C nr 260) skazany popełnił samobójstwo przez powieszenie się paskiem na kracie okna celi. Trybunał ustalił, że państwo dopuściło się szeregu zaniedbań, które skutkowały nie tylko pogorszeniem dobrostanu ofiary, lecz także utratą życia, którą można było zapobiec. Władze więzienne nie monitorowały go uważnie, nie wzywały personelu medycznego ani psychologicznego w celu interwencji ani nie zapewniły odpowiednich środków opiekuńczych. Nie podjęły wszystkich niezbędnych działań, aby chronić jego życie. Gdy ofiara podjęła próbę samobójczą, nie działały z należytą starannością, aby jej zapobiec. W wyroku z dnia 14 maja 2013 Trybunał stwierdził, że państwo ponosi odpowiedzialność za śmierć osoby w detencji, nawet jeśli śmierć była wynikiem samobójstwa, gdyż nie zapewniono skutecznych środków zapobiegawczych ani odpowiedniego dochodzenia, podkreślając obowiązek państwa do ochrony życia i integralności osób pozbawionych wolności[1170].

Z kolei w afrykańskim systemie ochrony praw człowieka pozbawienie życia osoby pozbawionej wolności w praktyce wiąże się z wykonaniem kary śmierci, a Trybunał wielokrotnie podkreślał, że zarówno obowiązkowa, jak i długotrwale wstrzymywana egzekucja narusza prawo do życia oraz godność ludzką. Istotnym przykładem orzecznictwa dotyczącego

---

[1168] Wyrok ATPCz w sprawie *Aranguren i inni przeciwko Wenezueli* z dnia 5 lipca 2006 r., seria C nr 150. Orzeczenie dostępne na stronie: policehumanrightsresources.org/montero-aranguren-et-al-detention-center-of-catia-v-venezuela-series-c-no-150 (data dostępu: 06.12.2025 r.).

[1169] Wyrok ATPCz w sprawie *Pacheco Teruel et al. przeciwko Hondurasowi* z dnia 27 kwietnia 2012 r., seria C nr 241. Orzeczenie dostępne na stronie: www.corteidh.or.cr (data dostępu: 06.12.2025 r.).

[1170] Wyrok ATPCz w sprawie *César Alberto Mendoza et al. przeciwko Argentynie* z dnia 14 maja 2013 r., seria C nr 260. Orzeczenie dostępne na stronie: archive.crin.org/en/library/legal-database/mendoza-et-al-v-argentina.html (data dostępu: 06.12.2025 r.).

kary śmierci jest wyrok Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów w sprawie *Zabron przeciwko Tanzanii* (skarga nr 051/2016) z dnia 4 czerwca 2024 r. Skarżący został skazany przez sądy krajowe na karę śmierci za zabójstwo. Trybunał wskazał, że obowiązkowa kara śmierci przewidziana w prawie Tanzanii prowadzi do automatycznego wymierzania tej sankcji bez możliwości indywidualnej oceny okoliczności sprawy przez sąd. W ocenie Trybunału takie rozwiązanie może prowadzić do arbitralnego pozbawienia życia, co jest sprzeczne ze standardem ochrony prawa do życia wynikającym z Afrykańskiej Karty[1171].

Podsumowując, orzecznictwo regionalnych trybunałów praw człowieka jednoznacznie podkreśla, że państwo ponosi szczególną odpowiedzialność za życie osób pozbawionych wolności. Władze państwowe muszą podejmować skuteczne, proporcjonalne i racjonalne środki prewencyjne, w tym monitorować stan zdrowia psychicznego osadzonych, oraz reagować w sytuacjach bezpośredniego zagrożenia życia. We wszystkich systemach przyjmuje się domniemanie odpowiedzialności państwa w przypadku śmierci w detencji, a ciężar dowodu spoczywa na państwie poprzez przeprowadzenie szybkiego, bezstronnego, rzetelnego i jawnego dochodzenia. Różnice między orzecznictwem poszczególnych trybunałów dotyczą natomiast przedmiotu rozpatrywanych spraw. W orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz Amerykańskiego Trybunału Praw Człowieka odpowiedzialność państwa za życie osób pozbawionych wolności obejmuje m.in. przypadki samobójstw, śmierci spowodowanej działaniami funkcjonariuszy oraz zgony będące skutkiem przemocy ze strony współwięźniów. W orzecznictwie Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów głównym przedmiotem analizy są przypadki arbitralnego pozbawienia życia w związku z obowiązkową karą śmierci.

5.1.1.1. Opieka medyczna

Wcześniejsze rozważania koncentrowały się przede wszystkim na sytuacjach, w których śmierć osoby pozbawionej wolności była wynikiem bezpośrednich działań innych osób, takich jak funkcjonariusze państwowi czy współwięźniowie. Jednak w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka zakres ochrony wynikającej z art. 2 Konwencji nie

[1171] Wyrok ATPCiL w sprawie *Zabron przeciwko Tanzanii* z dnia 4 czerwca 2024 r., skarga nr 051/2016, Orzeczenie dostępne na stronie: Zabron v United Republic of Tanzania (Application No. 051/2016) [2024] AfCHPR 34 (4 June 2024) – AfricanLII (data dostępu: 06.12.2025 r.).

ogranicza się wyłącznie do takich przypadków. W stosunkowo nowszym orzecznictwie Trybunał przyjął szersze podejście, uznając, że poważne zaniedbania w zapewnieniu odpowiedniej opieki medycznej lub braki organizacyjne w systemie ochrony zdrowia mogą same w sobie stanowić naruszenie art. 2 Konwencji, zwłaszcza w odniesieniu do osób pozostających pod kontrolą państwa, takich jak osoby pozbawione wolności[1172].

W sprawie *Dzieciak przeciwko Polsce* (skarga nr 77766/01), skazany cierpiał na chorobę serca i przed aresztowaniem przeszedł dwa zawały. Zmarł w areszcie 25 października 2001 r., a aresztowano go 17 września 1997 r. Trybunał podkreślił, że państwo ma obowiązek nie tylko powstrzymać się od zamierzonego i niezgodnego z prawem pozbawienia życia, lecz także podejmować odpowiednie kroki w celu ochrony życia osób znajdujących się pod jego jurysdykcją. Osoby pozbawione wolności znajdują się w sytuacji całkowitej bezbronności, a władze mają obowiązek zapewnić im ochronę. W praktyce oznacza to, że jeśli ktoś trafił do aresztu w dobrym stanie zdrowia, a przy zwolnieniu stwierdzono obrażenia, państwo musi zapewnić przekonujące wyjaśnienie ich przyczyn. Obowiązek państwa jest szczególnie rygorystyczny w przypadku śmierci więźnia. Wymagane jest wszczęcie skutecznego śledztwa, które umożliwi ustalenie okoliczności zdarzenia oraz identyfikację i ukaranie osób odpowiedzialnych. Władze muszą podjąć rozsądne i dostępne kroki w celu zabezpieczenia dowodów, w tym m.in. zeznań naocznych świadków oraz dowodów rzeczowych[1173].

Podobna sytuacja wystąpiła w przypadku sprawy *Rokosz przeciwko Polsce* (skarga nr 15952/09)[1174], w której Trybunał uznał, że władze nie zapewniły osadzonemu wymaganej przez jego stan zdrowia opieki zdrowotnej. Wiele opinii biegłych lekarzy wskazywało na to, że Rokosz wymaga specjalistycznej opieki zdrowotnej z uwagi na fakt wysokiego prawdopodobieństwa zgonu. Administracja zakładu karnego nie tylko zignorowała zalecenia lekarskie, lecz także nie zapewniła osadzonemu wymaganej jego stanem zdrowia opieki zdrowotnej[1175].

[1172] D. Bach-Golecka, *Opieka medyczna w placówkach penitencjarnych w świetle standardu Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* [w:] X Seminarium Warszawskie..., op. cit., s. 83.

[1173] Wyrok ETPC w sprawie *Dzieciak przeciwko Polsce* z dnia 9 grudnia 2008 r., skarga nr 77766/01, [w:] M.A. Nowicki, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 2008*, Warszawa 2009, s. 53.

[1174] Wyrok ETPCz w sprawie *Rokosz przeciwko Polsce* z dnia 27 lipca 2011 r., skarga nr 15952/09. Orzeczenie dostępne na stronie: trybunal.gov.pl/polskie-akcenty-w-orzecznictwie-miedzynarodowym/rada-europy-europejski-trybunal-praw-czlowieka/w-sprawach-polskich/art/8300-sprawa-rokosz-przeciwko-polsce-skarga-nr-15952-09- (data dostępu: 06.12.2025 r.).

[1175] A. Podciechowska, A. Wilk, *Prawo osób pozbawionych wolności do opieki zdrowotnej według orzecznictwa ETPCz i jego skuteczność w Polsce,* „Europejski Przegląd Sądowy" 2011, nr 12 , s.11.

Natomiast w sytuacjach, gdy brak opieki medycznej nie stanowi bezpośredniego zagrożenia życia, lecz prowadzi do poważnego cierpienia lub warunków nieludzkich lub poniżających, odpowiednie zastosowanie znajduje art. 3 Konwencji. W sprawie *Kupczak przeciwko Polska* (skarga nr 2627/09) Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że podczas pobytu w areszcie tymczasowym osadzonemu nie zapewniono odpowiedniej opieki medycznej przez to, iż władze dopuściły do niesprawności jego pompy morfinowej i nie pozwoliły mu na jej wymianę. Powyższy stan rzeczy utrzymywał się dwa i pół roku, dopiero po zwolnieniu tymczasowo aresztowanego udało mu się doprowadzić do przeprowadzenia operacji wymiany zepsutej pompy morfinowej[1176].

Analiza orzecznictwa pokazuje, że prawo do opieki medycznej w systemie więziennym nie jest absolutne. Przykładem jest sprawa *Rehbock przeciwko Słowenii* (skarga nr 29462/95), która dotyczyła kilkakrotnego odmówienia skarżącemu, cierpiącemu na bóle głowy, leków przeciwbólowych. Trybunał uznał, że w tym przypadku nie doszło do naruszenia art. 3, ponieważ ból nie osiągnął progu nieludzkiego lub poniżającego traktowania[1177].

Należy podkreślić, że więźniowie nie mają realnego prawa do wyboru konkretnego leczenia, choć co do zasady ich wybór lekarza powinien być respektowany. W sprawie natomiast *Kudła przeciwko Polsce* (skarga nr 30210/96) Trybunał stwierdził, że nie jest naruszeniem art. 3 Konwencji odmowa konsultacji z wybranym lekarzem-specjalistą, jeżeli wcześniej zapewniono więźniowi odpowiednią pomoc medyczną w inny sposób. Osadzony musi liczyć się z ograniczeniami, jakie niesie za sobą kara pozbawienia wolności, a administracja więzienna nie jest obowiązana spełniać wszystkich jego oczekiwań i życzeń[1178]. Mimo to należy wziąć pod uwagę wybór lekarza przez więźnia, jeżeli będzie on w stanie samodzielnie ponieść koszty nieuzasadnione potrzebami leczenia. W sprawie *Matencio przeciwko Francji* (skarga nr 58749/00) Trybunał uznał, że przeniesienie więźnia do innej placówki w celu zapewnienia mu odpowiedniej opieki, mimo że oddalało go to od rodziny, nie naruszyło jego praw[1179].

[1176] Wyrok ETPCz w sprawie *Kupczak przeciwko Polska* z dnia 25 stycznia 2011 r., karga nr 2627/09. Tekst orzeczenia: etpcz.ms.gov.pl (data dostępu: 06.12.2025 r.).

[1177] Wyrok ETPCz w sprawie *Rehbock przeciwko Słowenii* z dnia 28 listopada 2000 r., skarga nr 29462/95 [w:] M. A. Nowicki, *Nowy Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 1999-2004*, Zakamycze 2005, s. 248.

[1178] Wyrok ETPCz w sprawie *Kudła przeciwko Polsce* z dnia 26 października 2000 r., skarga nr 30210/96 Orzeczenie dostępne na stronie: hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r.).

[1179] Wyrok ETPCz w sprawie *Matencio przeciwko Francji* z dnia 15 stycznia 2004 r., skarga nr 58749/00. Orzeczenie dostępne na stronie: hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r.).

Zasady wypracowane w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczące obowiązku zapewnienia odpowiedniego leczenia osobom pozbawionym wolności cierpiącym na choroby fizyczne znajdują zastosowanie również w odniesieniu do chorób zakaźnych. Władze państwowe powinny w takich przypadkach dokonać właściwej oceny koniecznych badań diagnostycznych, umożliwiających ustalenie stanu zdrowia osadzonego, określenie odpowiedniego leczenia oraz ocenę rokowań dotyczących powrotu do zdrowia[1180].

W sprawie *Khudobin przeciwko Rosji* (skarga nr 59696/00)[1181] Trybunał stwierdził naruszenie art. 3 poprzez pozbawienie opieki medycznej osadzonego, który będąc nosicielem wirusa HIV, cierpiał na kilka przewlekłych schorzeń (epilepsję, wirusowe zapalenie wątroby i różne choroby psychiczne). Mimo umieszczenia go w szpitalu, nie został uwzględniony wniosek jego ojca o szczegółowe badania lekarskie[1182].

Także do osadzonych, chorujących na choroby psychiczne, odnoszą się wszystkie powyżej wskazane reguły. T W przypadku tej grupy osadzonych Trybunał zwraca uwagę także na dodatkowe problemy. W sprawie *Dybeku przeciwko Albanii* (skarga nr 41153/06) Trybunał wskazał na istnienie w Albanii strukturalnego problem braku odpowiedniej opieki medycznej w przypadku więźniów umysłowo chorych. Skarżący był traktowany tak jak pozostali osadzeni, mimo że chorował na przewlekłą schizofrenię paranoidalną[1183].

Podobnie w sprawie *Musiał przeciwko Polsce* (skarga nr 28300/06)[1184] skarżący podnosił, że opieka medyczna jaką został objęty podczas pobytu w aresztach śledczych oraz w zakładzie karnym, w których przebywał nie była dostosowana do zaburzeń psychicznych, na które cierpiał, w tym epilepsji i schizofrenii. Trybunał uznał, że pozwane państwo powinno jak najszybciej dostosować warunki w jednostce penitencjarnej do potrzeb skarżącego, w szczególności zagwarantować mu stałą opiekę lekarską i niezbędne leczenie

---

[1180] M. Ejchart, K.Wiśniewska, *Prawa więźniów z niepełnosprawnością fizyczną w polskich jednostkach penitencjarnych* „Palestra" 2014, nr 1-2, s. 98.

[1181] Wyrok ETPCz w sprawie *Khudobin przeciwko Rosji* z dnia 26 października 2006 r., skarga nr 59696/00. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r.).

[1182] Zob. szerzej na ten temat M. Głowińska, *Przegląd orzecznictwa ETPCz i regulacje w zakresie osób pozbawionych wolności niepełnosprawnych fizycznie [w:]* J. Helios, W. Jedlecka, A. Kwieciński (red.), Prawo wobec wyzwań współczesności. Z zagadnień nauk penalnych, Wrocław 2023, s. 68-69.

[1183] Wyrok ETPCz w sprawie *Dybeku przeciwko Albanii* z dnia 18 grudnia 2007 r., skarga nr 41153/06. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r).

[1184] Wyrok ETPCz w sprawie *Musiał przeciwko Polsce* z dnia 20 stycznia 2009 r., skarga nr 28300/06 Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r).

psychiatryczne[1185].

Jeżeli chodzi o Amerykański Trybunał Praw Człowieka to w sprawie *García-Astooraz Ramírez-Rojas przeciwko Peru* (Seria C nr 137) wskazał on, że państwo ma obowiązek zapewnić więźniom regularne badania zdrowotne oraz odpowiednią opiekę i leczenie, gdy jest to konieczne. Ponadto państwo musi umożliwić i zapewnić pomoc więźniom w dostępie do lekarza konsultującego, wybranego przez nich samych lub przez ich przedstawicieli ustawowych czy opiekunów, zgodnie ze specyficznymi wymaganiami danej sprawy[1186].

Jednakże, jak zauważa Trybunał w sprawie *Vélez Loor przeciwko Panamie* (Seria C nr 218), obowiązek ten nie oznacza konieczności spełniania wszystkich życzeń i preferencji osoby pozbawionej wolności w zakresie pomocy medycznej, lecz jedynie zaspokojenie rzeczywistych potrzeb zgodnych z rzeczywistymi okolicznościami i stanem zdrowia osoby przebywającej w areszcie. W związku z tym brak odpowiedniej pomocy medycznej może sam w sobie stanowić naruszenie art. 5 Konwencji Amerykańskiej, w zależności od rodzaju choroby lub schorzenia oraz czasu, przez jaki osoba pozostawała bez opieki medycznej, a także skutków kumulatywnych tego zaniedbania[1187].

W ramach systemu afrykańskiego prawo do opieki medycznej osób pozbawionych wolności nie było dotąd przedmiotem orzecznictwa Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów. Natomiast kwestię tą analizowała Afrykańska Komisja Praw Człowieka i Ludów[1188].

Podsumowując, zakresie opieki medycznej osób pozbawionych wolności, Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdza naruszenia praw przede wszystkim wtedy, gdy zaniedbania medyczne stwarzają poważne zagrożenie dla życia lub zdrowia więźnia, mogą prowadzić do nieludzkiego albo poniżającego traktowania, oraz dotyczą szczególnie osób z

---

[1185] Zob. szerzej na ten temat K. Olkowicz, *Osoby z niepełnosprawnością intelektualną a odbywanie kary pozbawienia wolności* [w:] X Seminarium Warszawskie..., op. cit., s. 71-77.

[1186] Wyrok ATPCz w sprawie *García-Asto oraz Ramírez-Rojas przecikwo Peru* z dnia 25 listopada 2005 r. Seria C nr. 137. Orzeczenie dostępne na stronie: www.oas.org (data dostępu: 06.12.2025 r.).

[1187] Wyrok ATPCz w sprawie *Vélez Loor przeciwko Panamie* z dnia 23 listopada 2010 r., Seria C Nr. 218. Orzeczenie dostępne na stronie: www.oas.org (data dostępu: 06.12.2025 r.).

[1188] W decyzji z dnia 11 maja 2001 r. w sprawie *Malawi African Association i inni przeciwko Mauretanii* (komunikat nr 54/91, 61/91, 98/93, 164/97, 196/97 i 210/98) Afrykańska Komisja Praw Człowieka i Ludów stwierdziła naruszenie prawa do życia (art. 4 AKPCiL) częściowo z powodu braku usług medycznych dla osób pozbawionych wolności. Czterech więźniów zmarło wskutek niedostatecznej opieki medycznej, a Komisja uznała, że odmowa udzielenia więźniom pomocy medycznej stanowi naruszenie artykułu 4 Karty. www.worldcourts.com/achpr/eng/decisions/2000.05.11_Malawi_ (data dostępu: 06.12.2025 r.).

chorobami psychicznymi lub zakaźnymi. Trybunał nie przewiduje jednak możliwości wyboru metody leczenia przez więźniów. Szersze podejście prezentuje Amerykański Trybunał Praw Człowieka, który uznaje obowiązek zapewnienia opieki medycznej nie tylko przy bezpośrednim zagrożeniu życia lub zdrowia, ale również w innych sytuacjach, a ponadto w pewnym stopniu dopuszcza możliwość wyboru przez więźniów metody leczenia. Z kolei w afrykańskim systemie ochrony praw człowieka brak jest orzecznictwa dotyczącego obowiązku zapewnienia opieki medycznej osobom pozbawionym wolności, co znacząco ogranicza skuteczność ochrony w tym zakresie.

5.1.2. Sprawy dotyczące zakazu tortur i nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania

Jeżeli chodzi o zakaz tortur oraz nieludzkiego lub poniżającego traktowania, naruszenia tego zakazu wobec osób pozbawionych wolności dotyczą przede wszystkim stosowania kar cielesnych przez funkcjonariuszy oraz długotrwałej izolacji penitencjarnej.

5.1.2.1. Kary cielesne

Przemoc w więzieniach stanowi jedno z najpoważniejszych wyzwań systemów penitencjarnych na całym świecie, co odnosi się również do polskiego systemu więziennego. Choć często bywa utożsamiana wyłącznie z fizycznymi konfrontacjami, rzeczywistość pokazuje, że może przyjmować wiele różnorodnych, zarówno jawnych, jak i ukrytych form. Przemoc fizyczna, psychiczna, seksualna, a także przemoc strukturalna – wynikająca z warunków życia oraz sposobu funkcjonowania instytucji penitencjarnych – to tylko niektóre z jej przejawów[1189].

Kwestia ta była przedmiotem orzecznictwa regionalnych trybunałów praw człowieka. W przypadku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka kluczową była sprawa *Tyrer przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* (skarga nr 5856/72), która dotyczyła piętnastoletniego ucznia skazanego na chłostę przez policjanta za popełnienie przestępstwa. Trybunał stwierdził, że kara musi osiągnąć określony poziom surowości, aby mogła zostać

[1189] A. Nymś-Górna, *Przemoc w polskich więzieniach – wyzwania resocjalizacyjne i potrzeba prewencji*, „*Teologia i Moralność”* 2024, nr 3, s. 56.

uznana za torturę lub karę nieludzką, oraz że sądowo orzeczona kara cielesna stanowi naruszenie artykułu 3 Konwencji, ponieważ w większości przypadków prowadzi do upokorzenia ofiary. Trybunał uznał, że wymóg obnażenia pośladków w trakcie wykonywania kary był jednym z czynników potęgujących poniżenie, choć nie jedynym decydującym elementem. Wskazał także, że tego rodzaju kara stanowi przejaw przemocy instytucjonalnej, w której ofiara traktowana jest jak przedmiot podlegający władzy państwa, co narusza jej godność i integralność fizyczną. Choć nie wszystkie formy kar cielesnych osiągają poziom surowości niezbędny do zakwalifikowania ich jako tortur, to dopuszczalność sądowych kar cielesnych została jednoznacznie odrzucona przez Europejski Trybunał Praw Człowieka[1190].

W sprawie *Davydov i inni przeciwko Ukrainie (skargi nr 17674/02 i 39081/02),* specjalny oddział interwencyjny odbywał w zakładzie karnym trening, w wyniku czego skarżący zostali poturbowani i poniżeni. Wszyscy więźniowie znajdowali się na straconej pozycji, nie mogli się bronić przed użyciem siły i poniżającym przeszukiwaniem, zostali potraktowani jak przedmiot ćwiczeń. Administracja więzienna nie zleciła przeprowadzenia obdukcji i nie zapewniła osadzonym odpowiedniego leczenia. Trybunał zaakceptował potrzebę ćwiczeń, aby utrzymywać gotowość do podejmowania interwencji przez funkcjonariuszy służby więziennej w razie buntu, przetrzymywania zakładników lub innych kryzysowych sytuacji. Państwo ma jednak obowiązek przeprowadzenia szkoleń w taki sposób, aby zostało zapewnione ich najlepsze przygotowanie i profesjonalizm, jednakże nikt nie może być poddawany torturom lub traktowaniu sprzecznemu z art. 3 Konwencji. Ćwiczenia powinny również obejmować przeciwdziałanie takim zachowaniom, w których może dochodzić do naruszenia zakazu tortur, nieludzkiego lub poniżającego traktowania lub karania[1191].

Z kolei w sprawie *Artyomov przeciwko Rosji (skarga nr 14146/02)* grupa interwencyjna funkcjonariuszy służby więziennej, ubrana w specjalne uniformy i wyposażona w pałki, przeprowadzała przeszukanie wszystkich pomieszczeń połączone z kontrolą osobistą więźniów. W trakcie wykonywania czynności funkcjonariusze bili osadzonych, w wyniku czego wielu z nich, w tym skarżący, ponieśli szereg obrażeń. Trybunał uznał, że nie było podstaw do użycia siły wobec skarżącego, który współpracował i podporządkował się poleceniom służb. Zastosowanie siły zmierzało wyłącznie do upodlenia i wymuszenia

---

[1190] Wyrok ETPCz w sprawie *Tyrer przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 25 kwietnia 1978 r., skarga nr 5856/72. Orzeczenie dostępne na stronie: hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r).

[1191] Wyrok ETPCz w sprawie *Davydov i inni przeciwko Ukrainie* z dnia 1 lipca 2010 r., skargi nr 17674/02 i 39081/02. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r).

bezwzględnej uległości. Zdaniem Trybunału, użycie siły jest dopuszczalne jedynie wtedy, gdy jest to konieczne dla zapewnienia bezpieczeństwa lub ze względu na potrzebę zapobiegania popełnianiu przestępstw na terenie zakładu penitencjarnego. W każdym przypadku zastosowanie przymusu fizycznego musi być jednak uzasadnione i proporcjonalne do rzeczywistego zagrożenia. W innym wypadku może dojść do naruszenia ludzkiej godności, a co jest to sprzeczne z art. 3 Konwencji. W omawianej sytuacji skarżący został pobity, aby zaspokoić żądzę zemsty funkcjonariuszy, którzy chcieli w ten sposób ukarać go za to, że odmówił opuszczenia celi[1192].

Natomiast w sprawie *Tali przeciwko Estonii* (skarga nr 66393/10) skarżący wniósł skargę na niewłaściwe traktowanie przez funkcjonariuszy policji, w szczególności użycie wobec niego gazu pieprzowego oraz przypięcie do łóżka zabezpieczającego. Trybunał uznał funkcjonariuszy za winnych naruszenia art. 3 EKPCz, przede wszystkim za użycie gazu pieprzowego, które może powodować poważne problemy zdrowotne i było uznane za niepotrzebne, ponieważ więzień był już pod kontrolą. Jeśli chodzi o zastosowanie łóżka zabezpieczającego, Trybunał podkreślił, że takie środki nigdy nie mogą być stosowane jako kara, lecz jedynie jako środek ochrony przed samookaleczniem w przypadku agresywnych więźniów[1193].

Z kolei Amerykański Trybunał Praw Człowieka rozpatrywał kwestię kar cielesnych w sprawie *Caesar przeciwko Trinidadowi i Tobago* (Seria C nr 123). Skarżący, skazany za usiłowanie gwałtu, otrzymał wyrok 20 lat pozbawienia wolności oraz 15 uderzeń biczem. W trakcie wykonywania kary został zmuszony do położenia się nago, z zakrytą głową i skrępowanymi kończynami, które przywiązano do metalowej ramy, w obecności lekarza. Następnie trafił do szpitala więziennego, gdzie przebywał przez dwa miesiące. Trybunał uznał, że kara cielesna stanowi samoistne naruszenie artykułu 5 Amerykańskiej Konwencji. Podkreślił przy tym, jej z natury okrutny, nieludzki i poniżający charakter, określając chłostę jako formę tortur. Trybunał wskazał, że tego rodzaju kara odzwierciedla instytucjonalizację przemocy, która – mimo że przewidziana przez prawo krajowe – jest niezgodna z postanowieniami Konwencji. Należy zauważyć, że sąd rozpatrzył sprawę nie tylko w wymiarze ogólnym, ale również z uwzględnieniem indywidualnych okoliczności, takich jak ekstremalne upokorzenie wynikające z charakteru kary oraz cierpienie psychiczne spowodowane nieuzasadnioną zwłoką

[1192] Wyrok ETPCz w sprawie *Artyomov przeciwko Rosjy* z dnia 27 maja 2010 r., skarga nr 14146/02. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r).
[1193] Wyrok ETPCz w sprawie *Tali przeciwko Estonii* z dnia 13 lutego 2014 r., skarga nr 66393/10. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r).

w jej wykonaniu. Czynniki te zostały również uwzględnione przy ustalaniu należnych reparacji[1194].

Ponadto w sprawie *Loayza-Tamayo przeciwko Peru* (Seria C nr 33) Amerykański Trybunał podkreślił, że stosowanie przemocy przez funkcjonariuszy państwowych, nawet w ramach działań antyterrorystycznych, nie może naruszać podstawowych praw człowieka, w tym zakazu tortur i nieludzkiego traktowania. Stosowanie przemocy fizycznej i psychicznej w celu wymuszenia zeznań są absolutnie zabronione, niezależnie od sytuacji czy okoliczności[1195].

Natomiast Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów po raz pierwszy wyraźnie odniósł się do kwestii kar cielesnych w sprawie *Maige przeciwko Tanzanii* (skarga nr 018/2017)[1196]. W tej sprawie skarżący został skazany przez sąd krajowy na 12 uderzeń rózgą oraz długotrwałe pozbawienie wolności. W orzeczeniu Trybunał uznał, że przepisy prawa krajowego dopuszczające karę cielesną są sprzeczne z art. 5 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów, uwzględniając, że sama możliwość zastosowania kary cielesnej podważa godność osoby skazanej. Nakazał więc usunięcie takich przepisów z krajowego systemu prawnego, ustanawiając istotny precedens w afrykańskim systemie ochrony praw człowieka.

Mimo że Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów w wyroku *Maige przeciwko Tanzanii* jednoznacznie uznał kary cielesne za sprzeczne z Afrykańską Kartą, w wielu krajach afrykańskich przepisy przewidujące takie kary wciąż pozostają w mocy w prawie krajowym[1197].

Podsumowując, mimo że przepisy dotyczące zakazu tortur oraz nieludzkiego lub poniżającego traktowania bądź karania nie przewidują wprost zniesienia kar cielesnych, to jednak regionalne trybunały ochrony praw człowieka wskazują że kary te są niezgodne z zakazem tortur oraz nieludzkiego lub poniżające traktowania bądź karania wynikającym z prawa międzynarodowego. W konsekwencji, kara cielesna powinna być kwalifikowana jako forma tortur, zgodnie z ewoluującymi standardami prawa międzynarodowego praw

---

[1194] Wyrok ATPCz w sprawie *Caesar przeciwko Trinidadowi i Tobago* z dnia 11 marca 2005 r., seria C nr 123. Orzeczenie dostępne na stronie: www.corteidh.or. (data dostępu: 06.12.2025 r).

[1195] Wyrok ATPCz w sprawie *Loayza-Tamayo przeciwko Peru* (Seria C nr 33) z dnia 17 września 1997 r., Orzeczenie dostępne na stronie: www.corteidh.or. (data dostępu: 06.12.2025 r)

[1196] Wyrok ATPCiL w sprawie *Maige przeciwko Tanzanii* z dnia 5 września 2023 r., skarga nr 018/2017. Orzeczenie dostępne na stronie www.africanlii.org (data dostępu: 06.12.2025 r)

[1197] Szerzej na ten temat F. Viljoen, C.Odinkalu, *The Prohibition of Torture and Ill-treatment in the African Human Rights System. A handbook for Victims and their Advocates*, Geneva 2006, s. 48.

człowieka[1198]. Wydaje się zatem, że kierunek interpretacyjny przyjęty przez regionalne trybunały ochrony praw człowieka ochrony praw człowieka, a w szczególności przez Europejski Trybunał Praw Człowieka, odzwierciedla postępującą humanizację prawa karnego oraz wzrost znaczenia zasady poszanowania godności ludzkiej jako fundamentu międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka. Kary cielesne - nawet jeśli historycznie postrzegane były jako element sankcji dyscyplinarnych lub środków wychowawczych - w świetle współczesnych standardów nie mogą być już usprawiedliwiane ani tradycją, ani względami kulturowymi. Współczesne standardy ochrony praw człowieka jednoznacznie wskazują, że kary cielesne nie mogą już stanowić elementu ustawodawstwa ani praktyki państwowej.

5.1.2.2. Izolacja osób pozbawionych wolności

Oprócz kwestii związanych z karami cielesnymi czy innymi ograniczeniami fizycznymi, częstym powodem wnoszenia skarg przez osoby pozbawione wolności do regionalnych trybunałów praw człowieka jest stosowanie izolacji penitencjarnej. Choć izolacja wykorzystywana jest głównie w celu zapewnienia bezpieczeństwa, zarówno wewnętrznego, jak i zewnętrznego, jej stosowanie może jednak prowadzić do nadmiernych ograniczeń podstawowych praw osadzonych[1199].

Do najistotniejszych spraw, badających problematykę umieszczania więźniów w izolatkach przez ETPCz należy sprawa *Ramirez Sanchez przeciwko Francji* (skarga nr 59450/00[1200]*)*. Skarżący, skazany za terroryzm, spędził w izolatce 8 lat i 2 miesiące. Trybunał stwierdził, że warunki osadzenia skarżącego były zgodne z regułami i odpowiednie. Głównym zagadnieniem budzącym wątpliwości Trybunału był okres odosobnienia. Trybunał stwierdził,

---

[1198] A. Karapetyan, *A Recurring Phenomenon: The Lawful Sanctions Clause in the Definition of Torture and the Question of Judicial Corporal Punishment under International Human Rights Law*, „Polish Yearbook of International Law" 2016, nr 35, s. 150-152.

[1199] M. Kądziołka, *Bezpieczeństwo polskiej jednostki penitencjarnej a prawa więźnia w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu* [w:] K. Śmiałek, Ł. Kominek (red.), Bezpieczeństwo ekonomiczne i prawne podstawy bezpieczeństwa kontynentu europejskiego w XXI wieku, Poznań 2024, s. 252.

[1200] Wyrok ETPCz w sprawie *Ramirez Sanchez przeciwko Francji* z dnia 6 lipca 2006 r., skarga nr 59450/00. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 07.12.2025 r).

że można zaakceptować sytuację, w której więźniowie są umieszczani w izolatkach, a decyzja w tym zakresie sama w sobie nie świadczy o nieludzkim traktowaniu. Aby uniknąć zarzutu o arbitralność, władze powinny szczegółowo uzasadniać każdą decyzję, zwłaszcza w przypadku, gdy okres izolacji jest przedłużany. Decyzja powinna zawierać dokładną analizę postępowania osadzonego, które doprowadziło do umieszczenia go w izolatce oraz uwzględniać wszystkie zmiany okoliczności i zachowanie osadzonego w trakcie odbywania kary dyscyplinarnej. Wszystkie działania polegające na „dodatkowym uwięzieniu w trakcie odbywania kary", mogą być stosowane jedynie w wyjątkowych okolicznościach i dopiero wówczas, gdy zostaną podjęte wszystkie środki bezpieczeństwa. Ponadto należy wdrożyć system kontroli zdrowia psychicznego osadzonych, aby na bieżąco sprawdzać ich reakcję na przebywanie w izolatce, szczególnie w wypadku przedłużania okresu kary dyscyplinarnej. Okres umieszczenia w izolatce nie może być orzeczony bezterminowo, a osadzony musi mieć zagwarantowane prawo kontroli prawidłowości przyczyn decyzji podjętej przez władze więzienne oraz przyczyn ewentualnego przedłużenia tego okresu. W przedstawionej sprawie Trybunał nie stwierdził naruszenia art. 3 Konwencji, ponieważ ogólne warunki w izolatce nie były złe, a administracja więzienna wyrażała chęć umieszczenia skarżącego w standardowej celi, lecz nie mogła tego uczynić ze względu na niebezpieczeństwo, jakie stwarzał. Trybunał wyraził jednak wątpliwość co do długości okresu stosowania wobec skarżącego kary dyscyplinarnej i orzekł, że w przyszłości nie powinien on być tam umieszczany.

W sprawie *G.B. przeciwko Bułgarii* (skarga nr 42346/98) skarżący był poddany reżimowi bardzo restrykcyjnemu, obejmującemu minimalny kontakt z ludźmi. Przez większość okresu rozpatrywanego wniosku przebywał sam w celi, gdzie spędzał prawie dwadzieścia trzy godziny dziennie. Nie miał prawa do wspólnego spożywania posiłków w stołówce ani uczestniczenia w innych zajęciach z innymi kategoriami więźniów. Posiłki były mu dostarczane do celi. Miał prawo do nie więcej niż dwóch wizyt w miesiącu. Kontakty z ludźmi ograniczały się praktycznie do rozmów z innymi więźniami podczas jednej godziny spaceru dziennie oraz sporadycznych kontaktów z personelem więziennym. Według Trybunału taki reżim stanowił naruszenie art. 3 EKPCz[1201].

Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka obejmuje również sprawy wnoszone przez osoby pozbawione wolności w Polsce, dotyczące m.in. stosowania izolacji penitencjarnej i przestrzegania ich podstawowych praw. Sprawa *Piechowicz przeciwko*

[1201] Wyrok ETPCz w sprawie *G.B. przeciwko Bułgarii* z dnia 11 marca 2004 r., skarga nr 42346/98 Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r).

Polsce (skarga nr 20071/07)[1202] oraz *Horych przeciwko Polsce* (skarga nr 13621/08)[1203] dotyczy dwóch obywateli Polski oskarżonych o poważne przestępstwa związane z handlem narkotykami i udziałem w zorganizowanej grupie przestępczej. Obu nadano status "niebezpiecznego więźnia"[1204], który w przypadku jednego z nich trwał prawie trzy lata, a w odniesieniu do drugiego ponad siedem lat. Więźniowie niebezpieczni przetrzymywani są w pełnej izolacji, pod ciągłym monitoringiem, są poddawani rewizji osobistej przy każdym opuszczeniu i powrocie do celi, której nie mogą opuścić bez kajdanek[1205]. Trybunał podkreślił przede wszystkim problem stosowania nadzwyczajnych środków ostrożności w sposób rutynowy i przez wiele lat, co nie wydaje się koniecznością. Szczególnie wieloletnie pozbawienie skarżących wolności w warunkach pełnej izolacji musi wywierać negatywny wpływ na ich stan psychiczny[1206].

Jak zauważa M. Niełaczna zarzuty stawiane przez skarżących i konkluzje, do jakich dochodził Trybunał, były zbieżne, powtarzały się, wskazując na te same „słabe" punkty systemu więziennego. Stąd zdaniem autorki można było przyjąć, że w systemie postępowania z tą szczególną kategorią więźniów istnieją błędy systemowe – złe prawo lub zła praktyka – które będą generować kolejne naruszenia prawa międzynarodowego, w tym EKPCz[1207].

Natomiast Amerykański Trybunał Praw Człowieka przyjął szerszą definicję „izolacji" w odróżnieniu od innych organów międzynarodowych, uznając, że obejmuje ona zarówno izolację więźnia od innych osób, jak i izolację wynikającą z nielegalnego pozbawienia wolności. W praktyce Trybunału istnieje duże podobieństwo orzecznictwa dotyczącego

---

[1202] Wyrok ETPCz w sprawie *Piechowicz przeciwko Polsce* z dnia 17 kwietnia 2012 r., skarga nr 20071/07. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 07.12.2025 r)

[1203] Wyrok ETPCz w sprawie *Horych przeciwko Polsce* z dnia 17 kwietnia 2012 r., skarga nr 13621/08. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 07.12.2025 r.)

[1204] W celu zachowania niezbędnej precyzji terminologicznej należy podkreślić, że pojęcie „więźnia niebezpiecznego" jest dzisiaj pewnym skrótem myślowym, choć nadal pozostającym w obiegowym użyciu. Przypomnijmy bowiem, że nowelizacja polskiego kodeksu karnego wykonawczego dokonana w 2003 r. wprowadziła nowe określenie „skazany/tymczasowo aresztowany stwarzający poważne zagrożenie społeczne albo poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu karnego". Por. Ustawa z dnia 24 lipca 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. 2003, nr 142, poz. 1380 (dalej jako k. k. w.). Zob. także B. Gronowska*, Więźniowie niebezpieczni w polskich zakładach karnych,* „Państwo i Prawo" 2013, nr 7-8, s. 8.

[1205] Zob. szerzej na ten temat M. Ćwikła, *Izolacja skazanych niebezpiecznych w polskich zakładach karnych*, „Kortowski Przegląd Prawniczy" 2021, nr 1, s. 9

[1206] K. Warecka, *Strasburg: więźniowie "niebezpieczni" zbyt często "niebezpieczni". Piechowicz przeciwko Polsce oraz Horych przeciwko Polsce - wyrok ETPC z dnia 17 kwietnia 2012 r., skargi nr 20071/07 i 13621/08*, Warszawa 2014, s. 1-2.

[1207] M. Niełaczna, *Człowiek w akwarium - postępowanie z więźniami niebezpiecznymi w oddziałach o specjalnych zabezpieczeniach*, „Archiwum Kryminologii" 2014, t. 37, s. 170.

izolacji oraz przypadków pozbawienia więźnia kontaktu z innymi osobami i tzw. „zniknięć wymuszonych”. W sprawie *Montero-Aranguren przeciwko Wenezueli (*Seria C nr 150) Trybunał stwierdził, że przedłużona izolacja i przymusowa samotna izolacja same w sobie stanowią okrutne i nieludzkie traktowanie, szkodzące integralności psychicznej i moralnej osoby oraz jej godności. Izolacja stawia więźniów w szczególnie wrażliwej sytuacji i zwiększa ryzyko przemocy oraz działań arbitralnych w ośrodkach detencyjnych. Trybunał uznał, że cele dyscyplinarne lub ochronne mogą uzasadniać izolację wyłącznie przez czas konieczny, przy spełnieniu kryteriów racjonalności, konieczności i legalności, przy zachowaniu minimalnych standardów warunków osadzenia[1208].

Z kolei Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów we wspomnianej już sprawie *Zabron v. United Republic of Tanzania* rozpatrywał sytuację skarżącego, który został skazany na karę śmierci i przetrzymywany na tzw. *„death row*” w Tanzanii. Trybunał podkreślił, że choć sama izolacja nie musi automatycznie stanowić naruszenia prawa, w połączeniu z innymi niedostatkami i surowymi warunkami więziennymi może być uznana za element naruszenia godności i praw człowieka. W wyroku zwrócono uwagę, że w kontekście izolacji szczególne znaczenie ma długość trwania izolacji, brak możliwości kontaktu z innymi osobami, ograniczenia w dostępie do światła, odpowiedniego wyżywienia i warunków sanitarnych[1209].

Podsumowując, regionalne trybunały praw człowieka podkreślają, że izolacja penitencjarna nie jest sama w sobie niedozwolona, jednak jej stosowanie musi być proporcjonalne i uwzględniać wszystkie czynniki wpływające na prawa osób pozbawionych wolności, takie jak czas trwania izolacji, cel jej stosowania, warunki fizyczne pomieszczenia, dostęp do światła, żywności, opieki medycznej oraz możliwość kontaktu z innymi osobami.

[1208] Wyrok ATPCz w sprawie *Montero-Aranguren przeciwko Wenezueli* z dnia 5 lipca 2006 r., seria C nr 150, www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_150_ing.pdf (data dostępu: 06.12.2025 r)

[1209] Wyrok ATPCiL w sprawie *Zabron przeciwko Tanzanii* z dnia 4 czerwca 2024 r., skarga nr 051/2016, Orzeczenie dostępne na stronie: Zabron v United Republic of Tanzania (Application No. 051/2016) [2024] AfCHPR 34 (4 June 2024) – AfricanLII (data dostępu: 06.12.2025 r)

5.1.3. Sprawy dotyczące prawa do godnego i humanitarnego odbywania kary pozbawienia wolności

Europejski Trybunał Praw Człowieka wielokrotnie stwierdzał, że przeludnienie więzień narusza zakaz tortur oraz nieludzkiego lub poniżającego traktowania, a w praktyce orzeczniczej ETPCz naruszenia te najczęściej dotyczą nieludzkiego traktowania wynikającego z umieszczania więźniów w celach o powierzchni mniejszej niż 3 m² na osobę. Trybunał zauważa, że przeludnienie jednostek penitencjarnych stanowi poważny problem w niektórych państwach, takich jak: Rumunia (sprawa *Florea przeciwko Rumunii,* skarga nr 37186/03) [1210], Mołdawia (sprawa *Modârcă przeciwko Mołdawii;* skarga nr 14437/05[1211] oraz sprawa *Ciorap przeciwko Mołdawii,* skarga nr 12066/02)[1212], Ukraina (sprawa *Malenko przeciwko Ukrainie,* skarga nr 18660/03)[1213] oraz Grecja (*Peers przeciwko Grecji*, skarga nr 2854/95)[1214].

Liczne skargi na warunki więzienne (zwłaszcza przeludnienie cel) składane były do ETPCZ przez osoby pozbawione wolności w Polsce. W sprawie *Orchowski p-ko Polsce* (skarga nr 17885/04) w wyroku z dnia 22 października 2009 r ustalono, że skarżący przez większą część uwięzienia miał do dyspozycji mniej niż 3m², a czasami nawet mniej niż 2 m² osobistej przestrzeni wewnątrz cel. Co więcej, z uwagi na to, że osobista przestrzeń skarżącego była bardzo ograniczona przez prawie cały dzień i noc, był on zmuszony spożywać posiłki w przeludnionej celi oraz brać prysznic pośród obcych osób, których czasami było dwudziestu czterech, Trybunał uznał, iż warunki te z pewnością nie pozwalały na jakąkolwiek prywatność oraz pogarszały sytuację skarżącego[1215].

W sprawie *Sikorski przeciwko Polsce* (skarga nr 17599/05) Trybunał zauważył, że nadmierne zagęszczenie, stawało się jeszcze bardziej dolegliwe z uwagi na fakt, że

---

[1210] Wyrok ETPCz w sprawie *Florea przeciwko Rumunii* z dnia 14 września 2010 roku, skarga nr 37186/03. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 07.12.2025 r.

[1211] Wyrok ETPCz w sprawie *Modârcă przeciwko Mołdawii* z dnia 10 maja 2007 r., skarga nr 14437/05. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 07.12.2025 r.)

[1212] Wyrok ETPCz w sprawie *Ciorap przeciwko Mołdawii* z dnia 19 czerwca 2007 roku, skarga nr 12066/02. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 07.12.2025

[1213] Wyrok ETPCz w sprawie *Malenko przeciwko Ukrainie* z dnia 19 lutego 2009 roku, skarga nr 18660/03. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 07.12.2025 r.)

[1214] Wyrok ETPCZ w sprawie *Peers przeciwko Grecji* z dnia 19 kwietnia 2001 r., skarga nr 2854/95. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 07.12.2025 r.)

[1215] Wyrok ETPCz w sprawie *Orchowski p-ko Polsce* z dnia 22 października 2009 r., skarga nr 17885/04. Tekst [w:] M. A. Nowicki, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór Orzeczeń 2009*, Warszawa 2010, s. 94-101.

możliwość poruszania się poza celą było w dużym stopniu ograniczona, do jednej godzinny dziennie. W wyroku z dnia 22 października 2009 r., Trybunał stwierdził, że ustalone fakty - długie osadzenie skarżącego w ogromnym stłoczeniu przy braku możliwości swobodnego poruszania się poza celą, z towarzyszącymi trudnymi warunkami higienicznymi, do czego należy dołączyć pasywną postawę lokalnych organów, które nie starały się rozwiązać tej sytuacji – pozwalają stwierdzić, że cierpienia i dolegliwości, których Skarżący doświadczył, przekroczyły nieunikniony poziom dolegliwości, jaki powoduje ze swej natury fakt osadzenia w zakładzie karnym. W rezultacie czego, Trybunał orzekł, że doszło do naruszenia art. 3 EKPCz.[1216].

Poza sprawami dotyczącymi przeludnieniem cel, skargi więźniów z zakresu art. 3 Konwencji dotyczyły również:

– nieodpowiednich warunków sanitarnych (brak bieżącej wody czy ciepłej wody, zbyt rzadkie prysznice, np. *Novoselov przeciwko Rosji*, skarga nr 66460/01[1217]);

– nieodpowiednie wyżywienie (np. w sprawie *Moisejevs przeciwko Łotwie,* skarga nr 64846/01, w której Trybunał stwierdził, że skarżący, który zamiast normalnego posiłku otrzymywał kromkę chleba, cebulę, kawałek grillowanej ryby lub kulki mięsne i kanapkę, cierpiał z powodu niedożywienia. Takie posiłki były niewystarczające dla prawidłowego funkcjonowania organizmu, w szczególności przy zwiększonym wysiłku umysłowym związanym z uczestnictwem w procesie sądowym. dieta więźniów powinna składać się z co najmniej trzech posiłków, uwzględniających wiek, zdrowie, kondycję fizyczną, religię, kulturę oraz charakter pracy osadzonych[1218]);

– niedogrzania cel, braku odpowiedniej wentylacji i dostępu do światła dziennego, brudu, wilgoci i insektów w celach (np. *Babushkin przeciwko Rosji*, skarga nr 67253/01[1219]);

– osadzenia z osobami palącymi lub chorymi na choroby zakaźne (np. *Elefteriadis przeciwko Rumunii*, skarga nr 38427/05[1220]);

[1216] Wyrok ETPCz w sprawie *Sikorski przeciwko Polsce* z dnia 22 października 2009 r., skarga nr 17599/05. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 07.12.2025 r.)

[1217] Wyrok ETPCz w sprawie *Novoselov przeciwko Rosji* z dnia 2 czerwca 2005 r., skarga nr 66460/01. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 07.12.2025 r

[1218] Wyrok ETPCz w sprawie *Moisejevs przeciwko Łotwie* z dnia 15 czerwca 2006 r., skarga nr 64846/01. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 07.12.2025 r.)

[1219] Wyrok ETPCz w sprawie *Babushkin przeciwko Rosji*, z dnia 18 października 2007 r., skarga nr 67253/01. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 07.12.2025 r.)

[1220] Wyrok ETPCz w sprawie *Elefteriadis przeciwko Rumunii*, z dnia 25 stycznia 2011 r., skarga nr 38427/05. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 07.12.2025 r.)

– nieodpowiednich warunków bytowych w zakresie wyposażenia (np. *Komeykova i Komeykov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 56660/12[1221]);

W powyższym zakresie Trybunał zwrócił uwagę, że brak środków finansowych nie może być usprawiedliwieniem dla warunków, które naruszają art. 3 Konwencji.

Należy także zwrócić uwagę na wyrok z dnia 15 grudnia 2015 r. w sprawie *Szafrański przeciwko Polsce* (skarga nr 17249/12)[1222], odnoszący się do prawa do prywatności więźnia, w kontekście zabudowy kącików sanitarnych, znajdujących się w wieloosobowych celach mieszkalnych. To pierwszy wyrok przeciwko Polsce, który dotyczył tego zagadnienia. Zdaniem Trybunału, w przypadku skarżącego nie doszło do naruszenia art. 3 EKPCz (nikt nie może być poddany torturom ani nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu), gdyż nie został osiągnięty minimalny poziom uciążliwości. Doszło natomiast do naruszenia art. 8 EKPCz (każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, swojego mieszkania i swojej korespondencji), na państwie bowiem ciąży pozytywny obowiązek zapewnienia kącików sanitarnych gwarantujących minimum prywatności[1223].

We wspomnianej już sprawie sprawie *Rezmives i inni przeciwko Rumunii* (skarga nr 26421/16) oprócz skargi dotyczącej przeludnienia, skarżący zwrócił uwagę na złe warunki sanitarne, a mianowicie niewystarczające wyposażenie sanitarne, brak higieny oraz obecność szczurów i owadów w celach. Trybunał stwierdził, że w świetle tych okoliczności warunki życia skarżącego stanowiły naruszenie Art. 3 Konwencji ze względu na ich poniżający charakter; ponadto, ponieważ nie był to przypadek odosobniony, Trybunał wezwał rząd Rumunii do wdrożenia środków mających na celu poprawę standardów osadzenia. W odpowiedzi państwo przyjęło plan działania obejmujący reformę systemu penitencjarnego, w tym rozbudowę i modernizację więzień w celu zwiększenia liczby miejsc, wdrażanie środków zmniejszających przeludnienie oraz rozwój alternatywnych kar i środków nieizolacyjnych[1224].

Również w orzecznictwie Amerykańskiego Trybunału Praw Człowieka

---

[1221] Wyrok ETPCz w sprawie *Komeykova i Komeykov przeciwko Ukrainie* z dnia 24 marca 2016 r., skarga nr 56660/12. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 07.12.2025 r.)

[1222] Wyrok ETPCz w sprawie *Szafrański przeciwko Polsce* z dnia 15 grudnia 2015 r., skarga nr 17249/12. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 07.12.2025 r.)

[1223] E. Dawidziuk, M. Mazur, *Prawa więźniów w najnowszych wyrokach Europejskiego Trybunału Praw Człowieka przeciwko Polsce*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego" 2018, nr 9, s. 55-56.

[1224] www.coe.int/en/web/execution/-/romania-presentation-of-the-2025-annual-report-of-the-romanian-prison-administration (data dostępu: 31.12.2025 r.)

wielokrotnie podkreślano, że warunki pozbawienia wolności muszą pozostawać w zgodzie z prawem do humanitarnego traktowania, o którym mowa w art. 5 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka. Trybunał wskazuje, że już samo pozbawienie wolności nie może prowadzić do dodatkowego cierpienia fizycznego lub psychicznego wynikającego z niewłaściwych warunków detencji. W związku z tym w swoim orzecznictwie identyfikuje szereg sytuacji, które – występując pojedynczo lub łącznie – mogą osiągnąć próg okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania. W sprawach, takich jak *Juvenile Reeducation Institute przeciwko Paragwajowi*[1225], czy *Berenson-Mejía przeciwko Peru* [1226]Trybunał wprost powiązał warunki pozbawienia wolności z celami kary, stwierdzając, że warunki, które negatywnie wpływają na fizyczną, psychiczną i moralną integralność osadzonych, są sprzeczne z podstawowym celem kary pozbawienia wolności, czyli z reedukacją i społeczną readaptacją więźniów.

Trybunał wielokrotnie potępiał państwa za przeludnienie więzień stanowiące naruszenie Amerykańskiej Konwencji. W sprawie *Instituto de Reeducación del Menor przeciwko Paragwajowi* (Seria C nr 112)[1227] ATPCz stwierdził, że więźniowie znajdowali się w sytuacji permanentnego przeludnienia. Byli bowiem przetrzymywani w niehigienicznych celach, z ograniczonym dostępem do urządzeń sanitarnych, wielu z nich nie miało łóżek, koców ani materacy, co zmuszało ich do spania na podłodze, na zmianę z innymi współwięźniami lub do dzielenia nielicznych łóżek i materacy

Podobnie w sprawie *López Álvarez przeciwko Hondurasowi*, Trybunał stwierdził, że ofiara była przez długi czas przetrzymywana w warunkach permanentnego przeludnienia; przebywała w małej celi, zamieszkanej przez wielu więźniów; musiała spać na podłodze przez długi okres; nie miała odpowiedniego pożywienia ani dostępu do wody pitnej, ani też do niezbędnych warunków higienicznych. W orzeczeniu podkreślił więc, że państwo, jako odpowiedzialne za jednostki penitencjarne, „musi zapewnić warunki detencji, które szanują prawa podstawowe i godność osadzonych[1228].

W istotnym orzeczeniu w tej materii – sprawie *Montero Aranguren i inni*

[1225] Wyrok ATPCz w sprawie *Juvenile Reeducation Institute przeciwko Paragwajowi* z dnia 2 września 2004 r., seria C nr 112. Orzeczenie dostępne na stronie: www.corteidh.or. (data dostępu: 06.12.2025 r).
[1226] Wyrok ATPCz w sprawie *Berenson-Mejía przeciwko Peru* z dnia 25 listopada 2004 r., seria C nr 119. Orzeczenie dostępne na stronie: www.corteidh.or. (data dostępu: 06.12.2025 r)
[1227] Wyrok ATPCz w sprawie *Instituto de Reeducación del Menor przeciwko Paragwajowi* z dnia 2 wrzesnia 2004 r., seria C nr 112. Orzeczenie dostępne na stronie: www.corteidh.or. (data dostępu: 06.12.2025 r)
[1228] Wyrok ATPCz w sprawie *López Álvarez przeciwko Hondurasowi* z dnia 1 stycznia 2006 r., seria C nr 141. Orzeczenie dostępne na stronie: www.corteidh.or. (data dostępu: 06.12.2025 r)

przeciwko Wenezueli[1229]– ATPCz przyjął standardy wypracowane w europejskim systemie ochrony praw człowieka, który ustanowił 7 m² jako minimalny standard przestrzeni na jednego więźnia, jak również orzecznictwo ETPCz. Trybunał stwierdził, że „w niniejszej sprawie przestrzeń około 30 cm² na więźnia jest całkowicie niedopuszczalna i sama w sobie stanowi okrutne, nieludzkie i poniżające traktowanie, sprzeczne z przyrodzoną godnością człowieka, a zatem stanowi naruszenie artykułu 5 ust. 2 AKPCz.

W szerszym rozumieniu jakościowego aspektu przeludnienia, może ono dotyczyć również osób przebywających w celach jednoosobowych, ponieważ takie warunki mogą prowadzić do ograniczenia czasu spędzanego poza celą, problemów higienicznych oraz utrudnionego dostępu do urządzeń sanitarnych – jak zauważono w sprawie *Boyce i inni przeciwko Barbadosowi*[1230].

Z kolei w sprawie *Pacheco Teruel i inni przeciwko Hondurasowi* Amerykański Trybunał Praw Człowieka podsumował główne standardy, które wypracował w swoim orzecznictwie dotyczącym warunków bytowych osób pozbawionych wolności. W orzecznictwie Trybunału podkreśla się, że państwo ma obowiązek zapewnić osobom pozbawionym wolności minimalne warunki bytowe zgodne z godnością człowieka. Obejmuje to w szczególności zapewnienie odpowiedniego wyżywienia i dostępu do wody pitnej, odzieży dostosowanej do warunków klimatycznych oraz możliwości utrzymania podstawowej higieny, w tym korzystania z kąpieli i urządzeń sanitarnych. Trybunał wskazuje także na konieczność zapewnienia odpowiednich warunków w celach, w tym dostępu do naturalnego światła, właściwej wentylacji oraz miejsca do spania. Ponadto warunki detencji powinny gwarantować minimalny poziom prywatności, tak aby wykonywanie podstawowych czynności życiowych nie prowadziło do poniżającego traktowania osób pozbawionych wolności[1231].

Również w orzecznictwie Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów znaczące miejsce zajmuje także ocena warunków traktowania osób pozbawionych wolności, w tym osadzonych oczekujących na wykonanie kary śmierci. W wyroku *Augustino i Inni przeciwko Tanzanii* (skarga nr 015/2016) Trybunał wyraźnie zaznaczył, że warunki pozbawienia wolności mają kluczowe znaczenie dla godności i integralności osoby osadzonej

---

[1229] Wyrok ATPCz w sprawie *Montero Aranguren i inni przeciwko Wenezueli* z dnia 5 lipca 2006 r., seria C nr 150. Orzeczenie dostępne na stronie: www.corteidh.or (data dostępu: 06.12.2025 r)

[1230] Wyrok ATPCz w sprawie *Boyce i inni przeciwko Barbadosowi* z dnia 20 listopada 2007 r., seria C nr 169. Orzeczenie dostępne na stronie: www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec (data dostępu: 06.12.2025 r)

[1231] Wyrok ATPCz w sprawie *Pacheco Teruel i inni przeciwko Hondurasowi* z dnia 27 kwietnia 2012 r., seria C nr 241. Orzeczenie dostępne na stronie: www.corteidh.or. (data dostępu: 06.12.2025 r)

oraz mogą stać się przedmiotem kontroli międzynarodowej, jeżeli osiągają poziom nieludzkiego lub poniżającego traktowania w rozumieniu art. 5 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów. Trybunał wskazał, że przedłużona detencja w skrajnie trudnych warunkach — zwłaszcza w sytuacji, gdy skazany przebywa na tzw. „death row", gdzie codzienne życie charakteryzuje się nadmierną izolacją, brakiem dostępu do adekwatnej opieki medycznej, ograniczonym kontaktem z rodziną oraz ubogim dostępem do warunków socjalnych — może powodować faktyczne pogorszenie stanu zdrowia fizycznego i psychicznego więźnia. Taka sytuacja, zdaniem Trybunału, może przekraczać dopuszczalne granice traktowania osób pozbawionych wolności i stanowić nieludzkie lub poniżające traktowanie, co jest sprzeczne z standardami ochrony godności ludzkiej przewidzianymi w Karcie[1232].

Podsumowując, regionalne trybunały ochrony praw człowieka w zakresie humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności wskazują na obowiązek zapewnienia odpowiednich warunków bytowych, w tym minimalnej powierzchni celi, dostępu do światła dziennego, odpowiedniej wentylacji i higieny. Podkreślają także znaczenie zapewnienia wyżywienia, dostępu do opieki medycznej oraz możliwości kontaktu z rodziną i światem zewnętrznym. Trybunały te zwracają uwagę, że państwa-strony Konwencji muszą przeciwdziałać przepełnieniu, stosować proporcjonalne środki dyscyplinarne i chronić więźniów przed przemocą ze strony współosadzonych. Europejski Trybunał Praw Człowieka w szczególności ustalił standardy minimalnej powierzchni celi (ok. 3 m² na osobę) a Amerykański Trybunał często wzoruje się na tych normach przy ocenach warunków więziennych.

5.1.4. Sprawy dotyczące prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego

Częstym naruszeniem praw osób pozbawionych wolności jest również ograniczanie prawa do kontaktów ze światem zewnętrznym, w szczególności z rodziną. Wynika to najczęściej rygoru i organizacji reżimu więziennego, a także z ograniczeń wprowadzanych

[1232] Wyrok ATPCiL w sprawie *Augustino i Inni przeciwko Tanzanii* z dnia 3 września 2024 r., skarga nr 015/2016. Tekst orzeczenia dostępny na stronie www.africanlii.org (data dostępu: 06.12.2025 r)

przez administrację penitencjarną, które utrudniają lub uniemożliwiają odbywanie wizyt, wykonywanie połączeń telefonicznych czy prowadzenie korespondencji.

W początkowej fazie orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka ograniczenia dotyczące kontroli korespondencji oraz kontaktów z dziećmi i małżonkami uznawane były automatycznie za konsekwencje wynikające z faktu pozbawienia wolności. Stopniowo jednak zyskiwał zwolenników pogląd, że życie prywatne osób pozbawionych wolności z zasady pozostaje pod ochroną art. 8 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, a granice dopuszczalnej ingerencji administracji podlegają ocenie z punktu widzenia kryteriów wymienionych w art. 8 ust. 2, wśród których istotną rolę odgrywa kryterium konieczności ingerencji i proporcjonalności z uwagi na cel, któremu ma służyć[1233].

Jak wskazuje Europejski Trybunał Praw Człowieka w sprawie *Klamecki przeciwko Polsce* (skarga nr 31583/96), ograniczenia dotyczące liczby wizyt rodzinnych, nadzoru nad tymi wizytami oraz, w zależności od rodzaju przestępstwa, zastosowanie specjalnego reżimu odwiedzin w więzieniu stanowią ingerencję w prawa wynikające z artykułu 8, ale same w sobie nie naruszają tego przepisu. Niemniej osoba pozbawiona wolności ma prawo wymagać od władz penitencjarnych poszanowania jej życia rodzinnego i umożliwienia, a nawet wspomagania, utrzymywania kontaktu z najbliższą rodziną . Jakiekolwiek ograniczenia prawa do kontaktu muszą być stosowane „zgodnie z prawem" i nastawione na osiągnięcie jednego lub więcej uzasadnionych celów wymienionych w art. 8 ust. 2 Konwencji. W tym ostatnim względzie Trybunał podkreśla potrzebę przekonującego uzasadniania stosowania ograniczeń, szczególnie jeśli mają charakter długotrwały[1234].

Powyższe potwierdza sprawa *Mirgadirov przeciwko Azerbejdżanowi i Turcji* (skarga nr 62775/14), w której na osobę tymczasowo aresztowaną nałożono całkowity zakaz utrzymywania jakichkolwiek kontaktów z rodziną. Trybunał zauważył, że władze krajowe ograniczyły się w uzasadnieniu jedynie do powołania na konieczność ochrony poufności śledztwa i zapobieżenia ujawnienia informacji o dochodzeniu, nie przedstawiając żadnego wyjaśnienia, dlaczego nałożone ograniczenia były konieczne i niezbędne w niniejszej sprawie. Nie przedstawiono również żadne go dowodu wskazującego na konkretne podejrzenie dotyczące zachowania skarżącego i nie odniesiono się do żadnych faktów wskazujących na to,

---

[1233] B. Stańdo-Kawecka, *Prawa osób pozbawionych wolności w świetle orzeczeń organów Europejskiej Konwencji Praw Człowieka,* Warszawa 1998, s. 50.

[1234] Wyrok ETPCz w sprawie *Klamecki przeciwko Polsce* z dnia 3 kwietnia 2003 r., skarga nr 31583/96. Orzeczenie dostępne na stronie: hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 08.12.2025 r.)

że poufność postępowania zostałaby w wyniku utrzymywania kontaktów z rodziną w jakikolwiek sposób naruszona[1235].

Należy również mieć na uwadze, że znaczna odległość między jednostką penitencjarną a miejscem zamieszkania rodziny osoby pozbawionej wolności może w istotny sposób utrudniać utrzymywanie kontaktów rodzinnych. W połączeniu z dodatkowymi ograniczeniami wprowadzanymi przez administrację penitencjarną może to prowadzić do nieproporcjonalnej ingerencji w prawo do poszanowania życia rodzinnego. Przykładem może być sprawa *Subaşı i inni przeciwko Turcji* (skarga nr 13385/05) [1236], która dotyczyła niewyrażenia zgody przez administrację więzienną na utrzymywanie kontaktów z dziećmi w weekendy. Skarżący argumentowali swoje stanowisko tym, że ich dzieciom (które miały obowiązek uczęszczania do szkoły) trudno było korzystać z widzeń w dni powszednie. Trybunał zauważył, iż ograniczenie możliwości odbywania widzeń jedynie do dni powszednich istotnie wpłynęło na możliwość pełnego realizowania prawa skarżących do cotygodniowego widzenia z rodziną. Trybunał ocenił, że okoliczności te stanowiły ingerencję w prawo do poszanowania życia rodzinnego skarżących i że należało umożliwić skazanym kontakty w dni wolne od szkoły[1237].

W aspekcie prawa do poszanowania życia rodzinnego należy również zwrócić uwagę na sprawę *Aliev przeciwko Ukrainie* (skarga nr 41220/98). Wnioskodawca skarżył się, że władze więzienne odmówiły mu możliwości kontaktów seksualnych z żoną podczas wizyt. Trybunał podkreślił, że choć zatrzymanie ogranicza życie prywatne i rodzinne, więźniowie mają prawo do utrzymywania skutecznego kontaktu z bliskimi. Jednocześnie uznał, że pewien stopień kontroli kontaktów więźniów jest konieczny i sam w sobie nie narusza Konwencji. W okolicznościach sprawy Trybunał stwierdził więc, że odmowa wizyt intymnych była proporcjonalna i służyła uzasadnionym celom, w związku z czym nie doszło do naruszenia art. 8 EKPCz[1238].

[1235] Wyrok ETPCz w sprawie Mirgadirov przeciwko Azerbejdżanowi i Turcji z dnia 17 września 2020 r., skarga nr 62775/14. Orzeczenie dostępne na stronie: hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 08.12.2025 r)

[1236] Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Subaşı i inni przeciwko Turcji* z dnia 21 czerwca 2007 r., skarga nr 13385/05. Orzeczenie dostępne na stronie: hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 08.12.2025

[1237] A. Kwieciński, A. Polak-Kruszyk, *Prawo osadzonych do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego — uwagi na tle najnowszych rozstrzygnięć Europejskiego Trybunału Praw Człowieka,* „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego" 2023, nr 67, s. 152.

[1238] Wyrok ETPCz w sprawie *Aliev przeciwko Ukrainie* z dnia 28 kwietnia 2005 r., skarga nr 41220/98. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r)

Z kolei we wspomnianej już sprawie *Dickson przeciwko Zjednoczonemu Królestwu (*skarga nr 44362/04*),* w której skazany oraz jego żona wnieśli skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczącą odmowy umożliwienia im skorzystania z procedury wspomaganego rozrodu, Trybunał przyjął odmienne podejście niż w sprawie *Alieh*. Podczas gdy widzenia intymne mogą w systemie penitencjarnym zostać całkowicie wyłączone bez konieczności przedstawienia szczegółowego uzasadnienia, odmowa umożliwienia skazanemu dostępu do procedury sztucznej inseminacji, zdaniem Trybunału wymaga przeprowadzenia testu wyważenia interesów oraz uzasadnienia dostosowanego do okoliczności konkretnej sprawy[1239]. W rezultacie, należy się zgodzić z P. V. Kempen, że powstaje paradoksalna sytuacja: osoby pozbawione wolności nie mają prawa do realizowania prawa do założenia rodziny w sposób naturalny, natomiast mogą dochodzić możliwości jego realizacji przy wykorzystaniu nowoczesnych metod medycznych[1240].

W swoich orzeczeniach Europejski Trybunał Praw Człowieka zwracał również szczególną uwagę na potrzebę umożliwienia osadzonym kontaktu z rodziną w przypadkach nagłych. Kwestia poszanowania życia rodzinnegoi, pojawiła się w dwóch orzeczeniach, w bardzo szczególnym wymiarze, mianowicie możliwości brania udziału w pogrzebie osób najbliższych. W pierwszej sprawie *Płoski przeciwko Polsce* (skarga nr 26761/95)[1241] skarżący twierdził, że postanowienia o odmowie udzielenia przepustki w celu wzięcia udziału w pogrzebach jego rodziców były podjęte w sposób arbitralny i naruszały art. 8 EKPCz, skarżący bowiem nie nadużył zaufania władz zakładu karnego, kiedy to udzielano mu przepustek z innych okazji. Trybunał podkreśla, że nawet jeżeli tymczasowo aresztowany ze względu na istotę sytuacji, w jakiej się znajduje, musi być poddany różnym ograniczeniom w korzystaniu z praw i wolności, to każde takie ograniczenie musi być mimo wszystko usprawiedliwione jako konieczne w społeczeństwie demokratycznym[1242].

[1239] Zob. omówienie orzeczenia: I. Roagna, *Ochrona prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka Podręczniki praw człowieka Rady Europy,* Strasburg 2012, s. 50.

[1240] P. V. Kempen, *Positive Obligations to Ensure the Human Rights of Prisoners: Safety, Healthcare, Conjugal Visits and the Possibility of Founding a Family Under the ICCPR, the ECHR, the ACHR and the AfChHPR, „*Social Science Research Network" 2008, nr 2, s. 40-42.

[1241] Wyrok ETPCz w sprawie *Płoski przeciwko Polsce* z dnia 13 listopada 2002 r., skarga nr 26761/95, [w:] Wybór orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach polskich, t. I, „Biuletyn" 2003, nr 1, s. 126–136

[1242] B. Gronowska, *Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 12listopada 2002 r. w sprawie Płoski przeciwko Polsce (dot. poszanowania życia rodzinnego osoby pozbawionej wolności),* „Prokuratura i Prawo" 2003, nr 7–8, s. 184.

W kolejnej sprawie *Czarnowski przeciwko Polsce* (skarga nr 7710/02 *)* w wyroku z 15 czerwca 2010 r. Trybunał podkreślił, że jest świadomy problemów natury finansowej i logistycznej związanych z koniecznością eskortowania skazanych, włącznie z brakami kadrowymi Służby Więziennej i Policji. Jednak biorąc pod uwagę powagę przedmiotowej sprawy, fakt, że przedmiotem rozstrzygnięcia był brak zgody na uczestniczenie w pogrzebie własnego ojca, Trybunał uznaje, że pozwane państwo mogłoby odmówić zgody tylko w sytuacji, w której zaistniałyby istotne powody i nie byłoby alternatywnego rozwiązania – takiego jak eskorta funkcjonariuszy Policji lub Służby Więziennej[1243].

Analizowane orzecznictwo wskazuje, jak bardzo w polskich regulacjach prawnych standard przestrzegania tego prawa w kontekście możliwości zwolnienia celem uczestnictwa w uroczystościach pogrzebowych osoby bliskiej był niewystarczający. Wychodząc naprzeciw powyższym orzeczeniom zdecydowano się na dokonanie nowelizacji k.k.w. 16 września 2011 roku znowelizowano art. 141a. k.k.w[1244].

Należy zauważyć, że oprócz wizyt osoby pozbawione wolności mogą utrzymywać kontakt ze światem zewnętrznym również za pomocą innych form komunikacji, w szczególności poprzez rozmowy telefoniczne oraz korespondencję.

Jeśli chodzi o rozmowy telefoniczne, art. 8 EKPcz sam w sobie nie gwarantuje takiego prawa, zwłaszcza gdy istnieją odpowiednie możliwości prowadzenia korespondencji pisemnej. Jeżeli jednak udostępnione są udogodnienia telefoniczne, mogą one, z uwzględnieniem zwykłych i uzasadnionych wymogów odbywania kary pozbawienia wolności, również podlegać ograniczeniom. W sprawie *Davison przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* (nr

---

[1243] Wyrok ETPCz w sprawie *Czarnowski przeciwko Polsce* z dnia 15 czerwca 2010, skarga nr 7710/02 [w:] Wybór orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach polskich, t. I, „Biuletyn" 2010, nr 1, s. 58–66.

[1244] Nowelizacja ta doprowadziła do przesunięcia kompetencji decyzyjnych w zakresie udzielania zwolnienia na dyrektora zakładu karnego. Takie rozwiązanie sprzyja sprawności podjęcia decyzji i daje większe szanse na uczestnictwo w ceremonii pogrzebowej zainteresowanemu z uwagi na to, że zazwyczaj okres między śmiercią a pogrzebem danej osoby wynosi jedynie kilka dni. Jak zauważa A. Wadeł-Domaradzka, sam wysiłek legislacyjny związany z nowelizacją przepisów pozostaje niewystarczający. Autorka podkreśla, że w praktyce nadal dochodzi do nieuzasadnionego odmawiania udzielania zezwoleń na udział w ceremoniach pogrzebowych, w szczególności w sytuacjach, gdy prognozy dotyczące zachowania osoby pozbawionej wolności nie były pozytywne. W takich przypadkach niezwykle rzadko w ogóle poddawano rozważaniom możliwość udzielenia zwolnienia pod eskortą, decydując się na odmowę. A. Wadeł-Domaradzka, *Prawo do kultu osoby zmarłej w kontekście możliwości uczestnic-twa w pogrzebie osób pozbawionych wolności. Uwagi na tle orzecznictwa Europejskiego Trybuna łu Praw Człowieka wobec Polski* [w:] E. Karska (red.), Wpływ Europejskiej Konwencji Praw Człowieka na systemy ochrony praw człowieka oraz międzynarodowe prawo karne i humanitarne, Warszawa 2013, s. 282.

skargi skarga nr 28901/95)[1245] Trybunał uznał za oczywiście bezzasadną skargę więźnia, który twierdził, że koszt połączenia telefonicznego z telefonu więziennego był wyższy niż koszt połączenia z publicznej budki, jeśli rozmowa trwała dłużej niż określony czas. Trybunał, uznając ograniczone środki finansowe skarżącego oraz niedogodności związane z komunikacją pisemną, zauważył jednak, że skarżący mógł regularnie kontaktować się telefonicznie z rodziną, choć nie tak często ani tak tanio, jak by tego chciał[1246].

Podobnie jak w przypadku kontaktów telefonicznych, Trybunał orzekł, że artykuł 8 nie może być interpretowany jako gwarantujący więźniom prawo do komunikowania się ze światem zewnętrznym za pomocą urządzeń online, zwłaszcza gdy dostępne są inne, odpowiednie środki komunikacji. W sprawie *Ciupercescu przeciwko Rumunii (nr 3)* (nr sprawy 41995/14) [1247] , dotyczącej czasowego braku odpowiednich podstaw prawnych i infrastrukturalnych umożliwiających skarżącemu komunikowanie się online z żoną (co było przewidziane jako prawo w prawie krajowym), Trybunał nie stwierdził naruszenia artykułu 8, uznając, że ograniczenie to trwało stosunkowo krótko (około roku), a w tym czasie skarżący miał możliwość odbywania wizyt oraz kontaktów telefonicznych z żoną[1248].

Jednym z najczęściej podnoszonych zarzutów w skargach dotyczących standardów odbywania kary pozbawienia wolności jest nieprzestrzeganie prawa do zachowania tajemnicy korespondencji, z uwagi na fakt, iż często to właśnie za pomocą korespondencji więźniowie kontaktują się ze swoimi obrońcami, organami państwowymi oraz instytucjami służącymi ochronie praw człowieka. Istotne jest także, iż zazwyczaj korespondencja jest jedyną formą kontaktowania się osób pozbawionych wolności z najbliższymi[1249].

Zgodnie z orzecznictwem ETPCz tajemnica komunikowania się może – a nawet powinna – podlegać ograniczeniom w odniesieniu do osób pozbawionych wolności, jeśli jest to konieczne do zapobiegania ingerencji w przebieg postępowania karnego lub prowadzeniu działalności przestępczej zza krat. Takie restrykcje mogą obejmować m.in. kontrolę

[1245] Wyrok ETPCz w sprawie *Davison przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 16 lutego 2000 r., skarga nr 28901/95 [w:] M.A. Nowicki, *Nowy Europejski…,* op. cit., s. 489

[1246] Przegląd orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka: www./ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_prisoners_rights_eng (07.12.2025 r.)

[1247] Wyrok ETPCz w sprawie *Ciupercescu przeciwko Rumunii (nr 3)* z dnia 7 stycznia 2021 r., skarga nr 41995/14. Orzeczenie dostępne na stronie: hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 08.12.2025 r)

[1248] Przegląd orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka: www./ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_prisoners_rights_eng (07.12.2025 r.)

[1249] P. Gąska, *Pozbawienie wolności jako element kary, środka zapobiegawczego lub izolacyjnego środka zabezpieczającego w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka,* „The Prison Systems Review" 2021, nr 110, s. 48.

korespondencji czy nagrywanie rozmów telefonicznych. Ograniczenia te muszą jednak znajdować odpowiednią podstawę w obowiązującym prawie krajowym. Równocześnie należy mieć na uwadze, że sformułowanie „przewidziane przez ustawę" wymaga nie tylko zgodności z prawem krajowym (tj. aby omawiana ingerencja miała podstawę w prawie krajowym), ale odnosi się także do jakości tego prawa[1250]. Po dokonaniu analizy orzecznictwa ETPCz, dotyczącego możliwości podjęcia ingerencji w odniesieniu do prawa osadzonych do swobody i tajemnicy korespondencji, należy podkreślić, że zgodnie z nim jej przyczyny muszą być jasno wskazane i prawidłowo zastosowane[1251].

Zakres dopuszczalnych ograniczeń zależy jednak od tego, kto jest odbiorcą danej komunikacji. Szczególnie uprzywilejowana powinna być korespondencja więźnia z adwokatem z uwagi na prawo każdej jednostki do uzyskania fachowej porady prawnej. Trybunał uznaje, iż pomoc prawnika traci istotnie na skuteczności, gdy ten nie ma możliwości konferowania z klientem i uzyskiwania od niego poufnych informacji bez nadzoru służb więziennych[1252]. W sprawie *Altay przeciwko Turcji (nr 2)* (skarga 11236/09) w wyroku z dnia 9 kwietnia 2019 r., ETPCz stwierdził, że komunikacja danej osoby z adwokatem w ramach pomocy prawnej wchodzi w zakres życia prywatnego, ponieważ celem takiej interakcji jest umożliwienie jednostce podejmowania świadomych decyzji dotyczących jej życia. Najczęściej informacje przekazywane prawnikowi dotyczą spraw intymnych i osobistych lub kwestii wrażliwych. Wynika z tego, że niezależnie od kontekstu — pomocy w sporze cywilnym lub karnym, czy też ogólnej porady prawnej — osoby, które konsultują się z prawnikiem, mogą w uzasadniony sposób oczekiwać, że ich komunikacja będzie prywatna i poufna. Dlatego też, zdaniem Trybunału niezależnie od charakteru korespondencji, nie powinna być ona otwierana, za wyjątkiem sytuacji, gdy istnieje uzasadnione przypuszczenie, że przywilej korespondencji jest

---

[1250] Wyrok ETPCz w sprawie *Silver i Inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu,* z dnia 25 marca 1983 r., skargi nr 5947/72, 6205/73, 7052/75, 7061/75, 7107/75, 7113/75 i 7136/75), Wyrok ETPCz w sprawie *Domenichini przeciwko. Włochom* z dnia 15 listopada 1996 r., skarga nr 15943/90;, Wyrok ETPCz w sprawie *Valenzuela Contreras przeciwko Hiszpanii* z dnia 30 lipca 1998 r., skarga nr 27671/95; Wyrok ETPCz w sprawie *Niedbała przeciwko Polsce* z dnia 4 lipca 2000 r., skarga nr 27915/95; Wyrok ETPCz w sprawie *Sałapa przeciwko Polsce* z dnia 19 grudnia 2002 r., skarga nr 35489/97; Wyrok ETPCz w sprawie *Matwiejczuk przeciwko Polsce* z dnia 2 grudnia 2003 r., skarga nr 37641/97. Orzeczenia dostępnena stronie: hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 08.12.2025 r)

[1251] K. Grabowska - Biernat, *Prowadzenie korespondencji przez osadzonych na tle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, ze szczególnym uwzględnieniem zmiany art. 105 Kodeksu karnego wykonawczego,* „Studia Prawnoustrojowe" 2024, nr 65, s. 126.

[1252] Standardy orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w zakresie cenzury korespondencji,www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/standardy-europejskiego-trybunalu-praw-czlowieka2 (data dostępu: 06.12.2025 r.)

wykorzystywany do celów sprzecznych z prawem, np. przesyłka zawiera przedmioty zakazane, a nie da się ich w inny sposób ujawnić i przejąć, co jednak nie daje uprawnienia do odczytania listu[1253].

Głównym problemem skutkującym dużą ilością skarg wpływających do Trybunału z naruszeniem art. 8 Konwencji jest rutynowo stosowana cenzura korespondencji osób tymczasowo aresztowanych i skazanych adresowanej do międzynarodowych organów ochrony praw człowieka. Przykładowo w sprawie *Konstantin Markin przeciwko Rosji* (skarga nr 30078/06) ETPCz w wyroku z dnia 22 marca 2012 r. orzekł, że z punktu widzenia skutecznego działania systemu skarg indywidualnych ustanowionego na mocy art. 34 Konwencji jest sprawą najwyższej wagi, by skarżący mieli możliwość swobodnego komunikowania się z Trybunałem bez poddawania ich jakiejkolwiek formie nacisku ze strony władz w celu wycofania lub zmiany skarg. W tym kontekście „nacisk" oznacza nie tylko bezpośredni przymus bądź rażące akty zastraszania, lecz także inne niewłaściwe, pośrednie działania czy kontakty, których celem jest odwieść lub zniechęcić skarżących do korzystania ze środka odwoławczego wynikającego z Konwencji[1254].

W orzecznictwie dotyczącym spraw przeciwko Polsce, najczęstsze zarzuty dotyczą stemplowania kopert pieczęcią o nazwie „ocenzurowano/cenzurowano"[1255]. W sprawie *G.K. p-ko Polsce* (skarga nr 38816/97)[1256] kwestią poddawaną ocenie był także fakt ocenzurowania korespondencji prowadzonej przez powoda z ETPCz. Zgodnie z art. 103 § 1 kodeksu karnego wykonawczego z 1997 r. korespondencja osób prawomocnie skazanych prowadzona m.in. z międzynarodowymi organami ochrony praw człowieka, traktowana jest jako kwalifikowany typ korespondencji, który nie podlega cenzurze. Znajdujący się natomiast w materiale dowodowym list powoda, noszący oczywiste ślady ocenzurowania, datowany był z okresu po uprawomocnieniu się wyroku skazującego, a więc z okresu, w którym powód dysponował już statusem prawnym osoby skazanej w rozumieniu art. 103 k. k. w. z 1997 r. Analiza wskazanego przepisu prawa polskiego doprowadziła ETPCz do wniosku, iż regulacja ta nie pozostawia organom procesowym żadnego marginesu swobody decyzji i ustanawia bezwzględny zakaz

---

[1253] Wyrok ETPCz w sprawie *Altay przeciwko Turcji (nr 2)* z dnia 9 kwietnia 2019 r., skarga 11236/09 Tekst orzeczenia dostepny na stronie: hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 08.12.2025 r)

[1254] Wyrok ETPCz w sprawie *Konstantin Markin przeciwko Rosji* (skarga nr 30078/06) z dnia 22 marca 2012 r. Orzeczenie dostępne na stronie: hudoc.echr.coe.int/eng (data dostępu: 21.05.2025 r.)

[1255] G. Lewocki, *Wyroki Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczące cenzury korespondencji,* „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2008, nr 60, s. 21.

[1256] Wyrok ETPCz w sprawie *G. K. przeciwko Polsce* (skarga nr 38816/97) z dnia z 20 stycznia 2004 r. Orzeczenie dostępne na stronie: hudoc.echr.coe.int/eng (data dostępu: 21.05.2025 r.)

cenzurowania danego typu korespondencji osób skazanych. Ponieważ w niniejszej sprawie organy postąpiły ewidentnie wbrew zakazowi prawnemu, to ingerencja dokonana w korespondencję powoda nie może być uznana za „zgodną z prawem" w rozumieniu art. 8 KE[1257].

Podobnie w sprawie *Jasiński p-ko Polsce* (skarga nr 72976/01) w wyroku z dnia 6 marca 2008 r., Trybunał zauważył, iż zgodnie z art. 214 Kodeksu karnego wykonawczego, osoba tymczasowo aresztowana korzysta z tych samych praw, co osoba odbywająca karę pozbawienia wolności. Zatem, zakaz cenzurowania korespondencji z Europejskim Trybunałem Praw Człowieka wynikający z art. 103 k.k.w., odnoszący się wprost do osób skazanych, odnosił się również do osób tymczasowo aresztowanych[1258].

Jak zauważa T. Jasudowicz, Trybunał wykazuje bardzo pryncypialne podejście do problematyki stempla „ocenzurowano" i usilnie stara się „wyleczyć władze polskie z tej choroby stemplowej"[1259].

W przeciwieństwie do wieloaspektowego orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w zakresie prawa osób pozbawionych wolności do kontaktów z rodziną, orzecznictwo Amerykańskiego Trybunału Praw Człowieka w tym aspekcie jest nieliczne. Kwestie kontaktów więźniów z rodziną na gruncie tego orzecznictwa były rozważane przede wszystkim w kontekście ogólnego prawa do humanitarnego traktowania oraz ochrony integralności fizycznej i psychicznej osób pozbawionych wolności. W sprawie *De La Cruz-Flores przeciwko Peru* (Seria C nr 115) Trybunał badał sytuację M. T. Flores, która została aresztowana i skazana w procesie dotyczącym działalności terrorystycznej. Skarżąca doświadczyła licznych uchybień proceduralnych oraz nieludzkiego traktowania w więzieniu, w tym ograniczenia kontaktów ze światem zewnętrznym, w tym z rodziną i przedstawicielami ustawowymi. Choć Trybunał nie ustanowił wprost autonomicznego prawa więźnia do wizyt rodzinnych, wskazał, że tego rodzaju ograniczenia były częścią szerszego naruszenia praw

---

[1257] B. Gronowska, *Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia z 20 stycznia 2004 r. w sprawie G. K. przeciwko Polsce (dot. sytuacji prawnej osoby pozbawionej wolności w toku procesu karnego)*, „Prokuratura i Prawo" 2004, nr 3, s. 176.

[1258] Wyrok ETPCz w sprawie *Jasiński przeciwko Polsce* (skarga nr 72976/01) z dnia 6 marca 2008 r. [w:] *Wybór orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach polskich*, t. 1„Biuletyn" 2008, nr 2, s. 96-110.

[1259] T. Jasudowicz, *Prawo do poszanowania prywatności osób pozbawionych wolności w Polsce w świetle orzecznictwa strasburskiego,"*Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego" 2012, nr 3, s. 52.

osoby pozbawionej wolności, w tym prawa do integralności fizycznej i psychicznej oraz prawa do humanitarnego traktowania[1260].

Podobnie w sprawie *Miguel Castro-Castro Prison przeciwko Peru* ( ) Trybunał zajmował się masowymi naruszeniami praw człowieka w więzieniu Miguel Castro-Castro w Limie w 1992 roku, w wyniku których więźniowie byli poddawani przemocy, a niektórzy z nich zginęli. W toku wydarzeń osoby pozbawione wolności były często pozbawione możliwości kontaktu z rodziną, adwokatami i światem zewnętrznym[1261].

W szerszym zakresie prawa do kontaktu ze światem zewnętrznym więźniów, np. kwestią kontroli osób odwiedzających (w tym rewizji cielesnych), zajmuje się przede wszystkim Amerykańska Komisja Praw Człowieka[1262]. Z kolei Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów nie wydał dotychczas orzeczeń odnoszących się do tej problematyki.

Podsumowując, ETPCz podkreśla, że ingerencje w prawa do życia rodzinnego i prywatnego więźniów muszą mieć wyraźną podstawę prawną, być przewidywalne i proporcjonalne, a państwa mają obowiązek zapewnienia minimalnej ochrony jednostki przed arbitralnymi decyzjami władz. W orzecznictwie ETPCz daje się zauważyć tendencja do coraz szerszego ujmowania zakresu ochrony przyznawanej życiu prywatnemu i rodzinnemu osób pozbawionych wolności[1263]. Prawo to obejmuje już nie tylko tradycyjne kontakty więźniów z rodziną poprzez widzenia w zakładzie karnym oraz korespondencję, ale także rozmowy telefoniczne, a w uzasadnionych przypadkach Trybunał zaczyna dopuszczać komunikację przez internet. Istotne jest również umożliwienie udziału więźniów w pogrzebach osób najbliższych. Ponadto ETPCz odnosi się również do prawa więźniów do powiększania rodziny,

---

[1260] Wyrok ATPCz w sprawie *De La Cruz Flores przeciwko Peru* z dnia 18 listopada 2004 r., seria C nr. 115. Tekst orzeczenia dostępny na stronie: www.corteidh.or. (data dostępu: 06.12.2025 r).

[1261] Wyrok ATPCz w sprawie *Miguel Castro-Castro Prison przeciwko Peru* z dnia 25 listopada 2006 r., seria C nr 160. Tekst orzeczenia dostępny na stronie www.corteidh.or.cr (data dostępu: 06.12.2025 r).

[1262] Powódka oraz jej 13-letnia córka zostały poddane rewizji pochwowej w ramach rutynowej procedury umożliwiającej wejście do więzienia w celu odbycia widzenia. Złożyły skargę, domagając się zakazu stosowania tej procedury przez państwo. . Komisja podkreśliła, że osoba odwiedzająca lub członek rodziny, chcący korzystać z prawa do życia rodzinnego, nie powinni być automatycznie podejrzewani o zamiar popełnienia czynu zabronionego ani uznawani z góry za poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa. Choć w pewnych wyjątkowych sytuacjach tego rodzaju środki mogą być zastosowane w celu zapewnienia bezpieczeństwa, nie można uznać, że ich systematyczne stosowanie wobec wszystkich odwiedzających jest konieczne dla zapewnienia bezpieczeństwa publicznego. Decyzja AmKPCz w sprawie *Ms. X przeciwko Argentynie* (raport nr 38/96) z dnia 15 października 1996 r., Ms. X v. Argentina, Case 10.506, Report No. 38/96, Inter-Am.C.H.R., OEA/Ser.L/V/II.95 Doc. 7 rev. at 50 (1997).

[1263] B. Stańdo-Kawecka, *Prawne podstawy resocjalizacji,* Kraków 2000, s. 99.

w tym poprzez metody sztucznego zapłodnienia. Trybunał wciąż nie dopuszcza formalnie wizyt małżeńskich w sensie intymnym, jednak wraz z dynamicznym rozwojem standardów europejskich możliwe jest, że w przyszłości takie kontakty zostaną uwzględnione w praktyce. Standard ochrony praw osób pozbawionych wolności rozwijany przez ETPCz w Europie jest znacznie bardziej rozbudowany niż w systemach amerykańskim i afrykańskim, gdzie brak jest podobnie szerokiego podejścia do kontaktów więźniów ze światem zewnętrznym.

5.1.5. Sprawy dotyczące prawa do wolności myśli sumienia i wyznania

W orzecznictwie Europejskiego Trybunału początkowo widoczne było stanowisko, że państwa mają prawo wprowadzać w szerokim zakresie ograniczenia dotyczące działań jednostki, zwłaszcza jeśli chodzi o więźniów. Wszelkie ograniczenia, jeżeli osoba została zgodnie z prawem pozbawiona wolności, wypływają z „immanentnych ograniczeń" takiego statusu. Trybunał uznał, że więzień nie może powoływać się na swoją wolność religijną, odmawiając noszenia więziennego uniformu oraz sprzeciwiając się obowiązkowi pracy w zakładzie karnym. Trybunał wskazał na konieczność zapewnienia możliwości identyfikacji osób osadzonych jako uzasadnienie zakazu noszenia zarostu (choć w późniejszym orzecznictwie ETPCz przyjął inne podejście do tej kwestii). Podobnie zaakceptował ograniczenia w dostępie do rekwizytów kultu religijnego ze względów bezpieczeństwa, nawet w sytuacjach, gdy były one niezbędne do wykonywania praktyk religijnych przez więźniów. [1264].

Kwestia ograniczenia wolności uzewnętrzniania religii przez więźniów została podjęta przez Trybunał między innymi w sprawie *Korostelev przeciwko Rosji* (skarga nr 29290/10) [1265] , która dotyczyła nałożenia na skarżącego, nagany, z powodu jego niewłaściwego zachowania w czasie pobytu w więzieniu. Chodziło o dwukrotne dokonanie aktów kultu religijnego w nocy, kiedy nieprzerwany sen był obowiązkiem wszystkim więźniów Europejski Trybunał, powołując się na swoje orzecznictwo, stwierdził, że nałożenie na skarżącego kary dyscyplinarnej stanowiło naruszenie jego prawa do wolności wyznania

---

[1264] Zob. szerzej na ten temat A. Gliszczyńska-Grabias, *Prawo do poszanowania wyznania i światopoglądu osadzonego* [w:] X Seminarium Warszawskie…, op. cit., s. 120-121.

[1265] Wyrok ETPCz w sprawie *Korostelev przeciwko Rosji* z dnia 12 maja 2020 r., skarga nr 29290/10. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 08.12.2025 r).

gwarantowanego art. 9 konwencji, nawet w tak łagodnej formie, jak nagana. Dlatego zauważył, że należało zbadać, czy kwestionowany środek był niezbędny w demokratycznym społeczeństwie. Trybunał podkreślił, że podczas pobytu w więzieniu więźniowie nadal korzystają ze wszystkich podstawowych praw i wolności, z wyjątkiem prawa do wolności. W związku z tym w przypadku pozbawienia wolności dana osoba nie traci swoich praw wynikających z konwencji, w tym prawa do wolności religijnej, a zatem wszelkie ograniczenia tego prawa muszą być w sposób właściwy uzasadnione. W omawianym przypadku powodem nałożenia kary na wnioskodawcę była niezgodność jego działań z harmonogramem więziennym oraz próba zapewnienia przez władze pełnego i bezwarunkowego przestrzegania tego harmonogramu przez każdego więźnia. Trybunał podkreślił konieczność przestrzegania dyscypliny więziennej, jednak wyraził swoją dezaprobatę wobec formalistycznego podejścia do niej. Stwierdził, że Trybunał takie podejście wyraźnie lekceważy indywidualną sytuację wnioskodawcy i nie uwzględnia wymogu zachowania właściwej równowagi między konkurencyjnymi interesami prywatnymi i publicznymi[1266].

Jak wspomniano, kwestia prawa do noszenia zarostu i brody osób osadzonych powróciła w nowszym orzecznictwie ETPCz. W wyroku w sprawie *Biržietis przeciwko Litwie* (skarga nr 49304/09)[1267] Trybunał stwierdził naruszenie art. 8 EKPCz. Co prawda skarga dotyczyła zarzutu naruszenia prawa do prywatności właśnie z art. 8 Konwencji, a element religijny nie był podnoszony przez skarżącego jednak wnioski płynące z orzeczenia mogą być przydatne w podobnych sprawach dotyczących już kwestii wolności religijnej. Trybunał uznał zakaz wprowadzony w zakładach karnych na Litwie za naruszający w sposób nieproporcjonalny prawo do prywatności skarżącego. W zdaniu odrębnym polski sędzia wskazał na element religijny, nie zgadzając się z oceną Trybunału. Stwierdził, że ten rodzaj zakazu – generalnego zabronienia osobom osadzonym zapuszczania zarostu, który nie został obwarowany żadnymi dodatkowymi warunkami można byłoby postrzegać jako problematyczny wówczas, kiedy w grę wchodziłyby względy religijne i gdyby skarżący powoływał się właśnie na prawo do przestrzegania wymogów własnej religii[1268].

[1266] A. M. Abramowicz, T. Abramowicz, *Ograniczenie wolności uzewnętrzniania religii w warunkach więziennych w świetle wyroku ETPCz z 12 maja 2020 r. w sprawie Korostelev przeciwko Rosji*, „Law . Education. Security" 2023, nr 119, s. 253-269.

[1267] Wyrok ETPCz w sprawie *Biržietis przeciwko Litwie* z dnia 14 czerwca 2016 r., skarga nr 49304/09. Tekst orzeczenia dostępny na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 09.12.2025 r).

[1268] A. Gliszczyńska-Grabias, *Prawo do poszanowania wyznania i światopoglądu osadzonego* [w:] X Seminarium Warszawskie…, op. cit., s. 122.

Należy zauważyć jednak, że w art. 9 Europejskiej konwencji nie dokonuje się rozróżnienia stopnia niezbędności form uzewnętrzniania wolności religijnej, wskazując na indywidualny charakter tej wolności. Widać to chociażby na przykładzie sprawy *Jakóbski przeciwko Polsce* (skarga nr 18429/06)[1269], w której Trybunał nie odniósł się do niezbędności diety wegetariańskiej inspirowanej przekonaniami religijnymi. Wziąwszy pod uwagę wszystkie okoliczności oraz pomimo istnienia marginesu uznaniowości pozostawionego państwu pozwanemu, Trybunał stwierdził, iż władze nie zdołały dokonać sprawiedliwego wyważenia po między interesami władz więziennych a interesami skarżącego, to jest jego prawem do uzewnętrzniania swojego wyznania poprzez przestrzeganie zasad religii buddyjskiej. Jak zauważa P. Jabłońska obecnie obowiązujące przepisy polskiego prawa krajowego, dotyczące wyżywienia religijnego, są nieprecyzyjne, a przez to niewystarczające. Przepisy te nie chronią w odpowiedni sposób uprawnień, które wynikają z gwarancji określonych w art. 9 EKPCz. Art. 109 k.k.w., który stanowi bazę normatywną do rozważań na temat tzw. diety religijnej (kulturowej), i art. 106 k.k.w., normujący całość uprawnień z zakresu wolności sumienia i religii więźniów, wymagają aktualizacji[1270].

Problem naruszania praw osób pozbawionych wolności w zakresie wolności myśli, sumienia i religii, gwarantowanej w art. 9 EKPCz, pozostaje zagadnieniem wyraźnie aktualnym. Najnowsze orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka wskazuje, że w wielu sprawach dotyczących osób osadzonych dochodzi do ograniczeń, które wykraczają poza dopuszczalne ramy. W sprawie *Saran przeciwko Rumunii* (skarga nr 65993/16) Trybunał potwierdził i rozwinął swoje orzeczenie w sprawie *Jakóbski przeciwko Polsce*, wypowiadając się na temat ograniczeń w dostępie do diety stosowanych przez władze więzienne w Rumunii. Skarżący, obywatel Mołdawii będący muzułmaninem, wniósł o zapewnienie mu posiłków zgodnych z jego wyznaniem. Prośba została odrzucona, ponieważ nie przedstawił pisemnego dowodu zmiany wyznania. Trybunał stwierdził naruszenie artykułu 9 Konwencji, wskazując, że prawo do diety religijnej jest bezpośrednim wyrazem wolności religijnej, a państwo ma obowiązek zapewnienia więźniom posiłków zgodnych z wyznaniem[1271]. Sprawa ta podkreśla znaczenie indywidualnej wolności religijnej. Jak zauważa A. Pachciarz zmuszanie więźnia do

---

[1269] Wyrok ETPCz w sprawie *Jakubski przeciwko Polsce* z dnia 7 grudnia 2010 r., skarga nr 18429/06. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 09.12.2025 r).

[1270] P. Jabłońska, *Wolność religijna jako prawo osób osadzonych w zakładach penitencjarnych,* Warszawa 2024, s. 245.

[1271] Wyrok ETPCz w sprawie *Saran przeciwko Rumunii* z dnia 10 listopada 2020 r., skarga nr 65993/16. Orzeczenie dostępne na stronie: hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 22.05.2025 r.)

spożywania pokarmów zabronionych przez jego religię, jawić się może jako dodatkowa - obok samej kary pozbawienia wolności - niedopuszczalna kara[1272].

W sprawie *Abdullah Yalçın przeciwko Turcji* (skarga nr 34417/10) Skarżący, więzień należący do nielegalnej organizacji (Hezbullah), zwrócił się do administracji więzienia o możliwość uczestnictwa w muzułmańskiej modlitwie piątkowej. Jego prośba została odrzucona ze względów bezpieczeństwa. ETPCz stwierdził naruszenie art. 9 Europejskiej Konwencji, uznając, że władze nie dokonały „uczciwej równowagi" między interesem bezpieczeństwa i porządku a prawem skarżącego do zbiorowego wyrażania wolności religijnej. Trybunał podkreślił, że władze więzienne mogły udostępnić pomieszczenie do modlitwy piątkowej i nie przeprowadziły indywidualnej oceny ryzyka, które mogłoby wiązać się z organizacją zgromadzenia modlitewnego. Orzeczenie to podkreśla znaczenie zarówno zbiorowego, jak i indywidualnego wymiaru wolności religijnej osadzonego[1273].

Z kolei w sprawie *Constantin-Lucian Spînu przeciwko Rumunii* (skarga nr 29443/20)[1274] Skarżący, który był więźniem w rumuńskich zakładach karnych, należał do wspólnoty religijnej Świadków Jehowy. Władze więzienne odmówiły mu zezwolenia na opuszczenie więzienia w celu uczestnictwa w regularnych rytuałach religijnych poza więzieniem Jilava. Odmowa była uzasadniona środkami nadzwyczajnymi wprowadzonymi w czasie pandemii COVID-19 w celu zapobiegania rozprzestrzenianiu się wirusa. Trybunał, wskazując, że ochrona zdrowia publicznego uzasadnia wszelkie ograniczenia wolności religijnej, uznał więc, że w tym przypadku nie doszło do naruszenia prawa, ponieważ władze mogły, w ramach szerokiego marginesu swobody, zapewnić alternatywne formy uczestnictwa w praktykach religijnych, np. za pośrednictwem telekonferencji, nawet jeśli nie mogły one w pełni zastąpić bezpośredniego udziału w rytuałach. Trybunał zauważył również, że rytuały religijne nie były zabronione wewnątrz więzienia[1275].

Jeżeli chodzi o Amerykański Trybunał Praw Człowieka to w swoim orzecznictwie również wypracował standardy dotyczące poszanowania wolności religii i przekonań osób

---

[1272] A. Pachciarz, *Religijnie motywowana dieta więźniów : refleksje na tle wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie "Vartic przeciwko Rumunii",* „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego" 2014, nr 5, s. 62.

[1273] Wyrok ETPCz w sprawie *Abdullah Yalçın przeciwko Turcji* (skarga nr 34417/10) z dnia 14 czerwca 2022 r. Orzeczenie dostępne na stronie: hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 21.05.2025 r.)

[1274] Wyrok ETPCz w sprawie *Constantin-Lucian Spînu przeciwko Rumunii* (skarga nr 29443/20) z 11 dnia października 2022 r.Orzeczenie dostępne na stronie: hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 22.05.2025 r.)

[1275] G. I. Androutsopoulos, *Article 9 of the E.C.H.R. in light of newer findings of the case law of the E.C.H.R. during the years 2018-2023,* „Stato, Chiese e pluralismo confessionale" 2024, nr 1, s. 5-6.

pozbawionych wolności. Trybunał stwierdził, że wolność religii i przekonań należy do praw, które nie ulegają ograniczeniu wskutek pozbawienia wolności. Ograniczanie innych praw, takich jak prawo do życia, integralności osobistej, wolności religii czy gwarancji procesowych, nie znajduje żadnego uzasadnienia w fakcie pozbawienia wolności i jest zakazane przez prawo międzynarodowe. Prawa te muszą być skutecznie respektowane i gwarantowane tak samo jak wobec osób niepozbawionych wolności. Trybunał podkreślił obowiązek państw umożliwienia osobom pozbawionym wolności, które należą do ludów rdzennych, wykonywania ich praktyk religijnych i kulturowych, co obejmuje m. in.: a) prawo do wyznawania i praktykowania religii; b) udział w rytuałach religijnych i duchowych; c) wybór przedstawicieli religijnych wśród więźniów; d) wizyty przedstawicieli ich religii i wspólnot; e) dostęp do miejsc kultu; f) noszenie tradycyjnej odzieży i utrzymywanie długości włosów. Trybunał odniósł się także do sytuacji osób pozbawionych wolności z ograniczoną długością życia, stwierdzając, że obowiązki władz obejmują zapewnienie im dostępu do wsparcia duchowego lub religijne[1276].

Jeżeli chodzi o afrykański system ochrony praw człowieka, Artykuł 8 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka był przywoływany stosunkowo rzadko w orzecznictwie, a w kontekście praw osób pozbawionych wolności nie odnotowano żadnych skarg odnoszących się bezpośrednio do tego przepisu.

Reasumując, Europejski Trybunał Praw Człowieka konsekwentnie stoi na stanowisku, że prawo do wyzwania i praktykowania religii przysługuje również osobom pozbawionym wolności, choć dopuszczalne są pewne ograniczenia wynikające z konieczności zachowania bezpieczeństwa, porządku i dyscypliny w zakładach karnych. Nie mają one jednak racjonalnego uzasadnienia w odniesieniu do takich sfer aktywności religijnej więźniów jak dostęp do niezbędnej literatury, czy konieczność zachowania wymogów dietetycznych dyktowanych praktyką religijną [1277] . Natomiast udział w obrzędach religijnych czy uzewnętrznianie swojej religii może być ograniczone wyłącznie w szczególnych przypadkach, np. gdy przeprowadzenie zgromadzenia modlitewnego stwarza ryzyko dla bezpieczeństwa lub porządku w zakładzie, a decyzje te powinny opierać się na indywidualnej ocenie ryzyka. Amerykański Trybunał Praw Człowieka również podkreśla znaczenie prawa osób pozbawionych wolności do praktykowania religii, jednak brak jest szczegółowych odniesień w

[1276] Opinia doradcza ATPCz OC-29/22 z dnia 30 maja 2022 r., Tekst: www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_29_esp.pdf (data dostępu: 01.12.2025 r.)

[1277] A. Kotowska, *Prawo więźniów do posługi religijnej w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* [w:] J. Jaskiernia (red), Efektywność europejskiego...,op. cit., s. 425-428. Zob. także A. Reynaud, *Human rights in prisons*, Strasbourg 1986, s. 92.

jego orzecznictwie. W przypadku Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów brak jest orzecznictwa w tym zakresie.

5.1.6. Sprawy dotyczące prawa do zawarcia związku małżeńskiego

Kwestia udzielania zgody na zawarcie małżeństwa osobom pozbawionym wolności przez długi czas pozostawała poza głównym zainteresowaniem organów ochrony praw człowieka. Z czasem jednak podejście to uległo ewolucji. Na początku stanowisko w tej kwestii zostało ukształtowane przez Europejską Komisję Praw Człowieka. W sprawie w sprawie X *przeciwko Republice Federalnej Niemiec* (skarga nr 2728/66)[1278], gdzie osoba aresztowana wystosowała zażalenie na decyzję władz niemieckich odmawiającą zgody na zawarcie związku małżeńskiego w trakcie pobytu w areszcie. W sprawie została złożona skarga do Europejskiej Komisji Praw Człowieka, którą oddalono jako oczywiście bezzasadną. Komisja nie przedstawiła własnego uzasadnienia, lecz powołała się na zawarte w decyzji krajowej stwierdzenie dotyczące tego, że skarżący będzie przez dłuższy okres przebywał w areszcie, co uniemożliwi mu zamieszkanie z małżonką, wobec czego nie będą mogli stworzyć stabilnego związku małżeńskiego. Komisja uznała także, że biorąc pod uwagę osobowość więźnia i długi okres pozostawania przez parę w stanie narzeczeństwa, nie można zakładać, iż skarżący poważnie myśli o małżeństwie. W uzasadnieniu zostało również podniesione zagadnienie bezpieczeństwa. Uznano mianowicie, że małżeństwa więźniów wpływają negatywnie na utrzymanie porządku w zakładzie karnym[1279].

Za punkt zwrotny w podejściu do możliwości zawarcia związku małżeńskiego przez osoby pozbawione wolności można uznać sprawę *Hamera przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* (nr skargi 7114/75)[1280], w której Europejska Komisja Praw Człowieka uznała, że odbywanie kary pozbawienia wolności nie może powodować utraty prawa do zawarcia

---

[1278] Decyzja EKmPCz w sprawie X *przeciwko Republice Federalnej Niemiec* z dnia 6 października 1967 r., skarga nr 2728/66. Decyzja dostępna na stronie: hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":["001-3020 (data dostępu: 28.05.2025 r.)

[1279] K. Grabowska, *Prawo do zawarcia…,* op. cit., s. 125.

[1280] Decyzja EKmPCz w sprawie *Hamer przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 13 października 1977 r., skarga nr 7114/75. Decyzja dostępna na stronie: hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":["001-74593 (data dostępu: 28.05.2025 r.)

małżeństwa. Z jednej bowiem strony, brak możliwości wspólnego przebywania i współżycia nie przekreśla istnienia małżeństwa. Z drugiej zaś strony, istotą prawa do małżeństwa jest sformowanie wiążących relacji prawnych między mężczyzną i kobietą. Tylko do nich należy decyzja, czy życzą sobie ustanowienia tych relacji w sytuacji, gdy nie będą mogli ze sobą przebywać. Odsunięcie możliwości zawarcia małżeństwa do czasu zakończenia odbywania kary, choć jest ograniczeniem tymczasowym, stanowi jednak ingerencję w "istotę" prawa do zawarcia małżeństwa. Drugi argument dotyczył kwestii bezpieczeństwa. Wskazano wówczas, że władze więzienne powinny wykazać w sposób niebudzący wątpliwości, iż zawarcie małżeństwa stanowiłoby realne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu karnego. Co więcej, pewne zasady dotyczące kwestii zawierania związków małżeńskich powinny zostać uwzględnione w ustawodawstwie krajowym. Małżeństwo, jako czynność prawna i faktyczna, nie powinno mieć wpływu na bezpieczeństwo panujące w zakładzie karnym. Aby jednak ceremonia zawarcia związku małżeńskiego się odbyła, władze zakładu karnego muszą wyrazić na to zgodę. Naczelnik zakładu karnego nie powinien podejmować decyzji biorąc pod uwagę jedynie trudności, które mogą wystąpić przy organizowaniu ceremonii zawarcia związku małżeńskiego w więzieniu. Władze więzienia muszą przedstawić rzetelne uzasadnienie, dlaczego ceremonia miałaby w istotny sposób wpłynąć na bezpieczeństwo panujące w zakładzie karnym. Zgodnie z orzecznictwem Trybunału, państwo powinno zachowywać równowagę pomiędzy kwestiami bezpieczeństwa, a prawami przysługującymi więźniom.

Następnie Europejski Trybunał Praw Człowieka wskazał, że art. 12 EKPCz zabezpiecza podstawowe prawo mężczyzny i kobiety do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny. Skorzystanie z prawa do zawarcia małżeństwa rodzi skutki społeczne, osobiste i prawne. Podlega ono prawu krajowemu państw, jednak wprowadzone w tym zakresie regulacje nie mogą prowadzić do jego takiego ograniczenia, które naruszałoby samą istotę tego prawa[1281].

Pomimo tego, że art. 12 Konwencji nie znalazł bardzo szerokiego rozwinięcia w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka – co łączyć należy z licznym orzecznictwem dotyczącym art. 8 Konwencji i interpretacji użytego tam pojęcia „życie rodzinne" – niemniej jednak w wydanych wyrokach w sposób jasny i precyzyjny potwierdzono oraz rozwinięto zasady dotyczące interpretacji art. 12 Konwencji w aspekcie osób pozbawionych wolności. W szczególności odzwierciedlenie znalazło to w sprawach przeciwko Polsce, gdzie podsumowano stanowisko Trybunału w tym zakresie. W sprawie *Frasik*

[1281] Wyrok ETPCz w sprawie *B. i L. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 13 września 2005 r., skarga nr 36536/02. Orzeczenie dostępne na stronie: etpcz.ms.gov.pl (data dostępu: 25.05.2025 r.)

przeciwko Polsce (skarga nr 22933/02) Trybunał, w wyroku z dnia 5 stycznia 2010 r., zauważył, że wolność osobista nie jest koniecznym warunkiem korzystania z prawa do małżeństwa. Osadzenie jest równoznaczne z pozbawianiem wolności osobistej i pewnych praw osobistych, co jednak nie oznacza, że osadzony nie może zawrzeć związku małżeńskiego. Trybunał odnotował, że polskie prawo nie przewiduje, aby pozostawanie w relacji oskarżony – pokrzywdzona w postępowaniu karnym była okolicznością wyłączającą możliwość zawarcia małżeństwa. W ocenie Trybunału w niniejszej sprawie podstawą naruszenia art. 12 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka była arbitralność sądu przy podejmowaniu decyzji o odmowie udzielenia zgody. Nawet jeśli sąd działał w celu zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania, to utracił z pola widzenia konieczność wyważenia interesu publicznego i interesu indywidualnego tj. poszanowania fundamentalnego prawa skarżącego do zawarcia małżeństwa gwarantowanego przez Konwencję[1282].

Z kolei w sprawie *Jeremowicz przeciwko Polsce* (skarga nr 24023/03), w której Trybunał, w wyroku z dnia z dnia 5 stycznia 2010 r., uznał że, naruszenie Konwencji wynikało raczej z niezachowania przez władze sprawiedliwej równowagi proporcji pomiędzy różnymi wchodzącymi tu w grę kategoriami interesu publicznego oraz indywidualnego – jak wymaga tego Europejska Konwencja – a nie z braku szczegółowych uregulowań dotyczących zawierania małżeństw w więzieniu. W wyniku tego zastosowany środek naruszył samą istotę prawa wnioskodawcy do zawarcia małżeństwa. Dlatego też Trybunał stwierdza, że nastąpiło naruszenie Artykułu 12 Konwencji. Uznając w sprawie *Jaremowicza* cel „zapobiegania zamieszkom lub przestępczości", Trybunał wskazał, że „nie jest jednak tak, by osoby pozbawione wolności były pozbawione ich prawa gwarantowanego przez art. 12 tylko z racji ich statusu", czego nie dałoby się pogodzić z „tolerancją i otwartością umysłu", postrzeganymi jako „wyznaczniki demokratycznego społeczeństwa" [1283].

Należy jednak zauważyć, że ze statystyk udostępnionych przez Ministerstwo Sprawiedliwości Rzeczypospolitej Polskie, po wydaniu wyroków w niniejszych sprawach, wynika, że w latach 2013–2014 wniesiono 393 wnioski o wydanie zgody na zawarcie małżeństwa w jednostkach penitencjarnych (pięć z nich dotyczyło osób zatrzymanych). Tylko

---

[1282] Wyrok ETPCz w sprawie sprawie *Frasik przeciwko Polsce* z dnia 5 stycznia 2010 r., skarga nr 22933/02. Orzeczenie dostępne na stronie: etpcz.ms.gov.pl (data dostępu: 25.05.2025 r.).

[1283] Wyrok ETPCz w sprawie *Jeremowicz przeciwko Polsce* z dnia 5 stycznia 2010 r., skarga nr 24023/03. Orzeczenie dostępne na stronie: etpcz.ms.gov.pl (data dostępu: 25.05.2025 r.). Szerzej na ten temat zob. T. Jasudowicz, *Test celowości w funkcjonowaniu mechanizmu limitacji korzystania z praw człowieka w systemie EKPC,* „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego" 2012, nr 3, s. 122

w jednym z tych 393 przypadków kierownik jednostki penitencjarnej odmówił wydania zgody. Wnioskodawca zaskarżył tę decyzję do właściwego sądu penitencjarnego. Zdaniem K. Masło, powyższe statystyki wyraźnie wskazują, że problem niewydawania zgody na zawarcie małżeństwa w jednostkach penitencjarnych pojawia się bardzo sporadycznie. Nie ma więc potrzeby zmiany Kodeksu Karnego Wykonawczego i wprowadzania doń odrębnej instytucji „zgody na zawarcie małżeństwa”[1284].

Europejski Trybunał Praw Człowieka w swoim orzecznictwie uznaje prawo osób pozbawionych wolności do zawarcia małżeństwa. Państwa muszą zapewnić możliwość odbycia ceremonii małżeńskiej w zakładach karnych, przy czym odmowa wymaga rzetelnego uzasadnienia związanego z rzeczywistym zagrożeniem bezpieczeństwa, a decyzje władz nie mogą opierać się jedynie na przewidywanych trudnościach organizacyjnych. Trybunał podkreśla konieczność zachowania równowagi między bezpieczeństwem zakładu a prawami więźniów, co stanowi standard ochrony praw jednostki w systemie europejskim. W systemach amerykańskim i afrykańskim brak jest natomiast rozwiniętego orzecznictwa w tym zakresie, co wskazuje na znacznie niższy poziom ochrony prawa do zawarcia małżeństwa dla osób pozbawionych wolności w tych regionach.

5.1.7. Sprawy dotyczące prawa do udziału w wyborach

Dużo bardziej skomplikowana była ocena przez Europejski Trybunał Praw Człowieka w kwestii pozbawienia więźniów prawa do głosowania. Przez długi czas godzono się na krajową regułę wykluczającą z procesu wyborczego wszystkie osoby skazane na karę więzienia. Wskazywano, że nie jest to ani arbitralne, ani nie wpływa – ze względu na niewielki krąg osób – na wybór „ciała ustawodawczego. Przełomowe znaczenie miał dopiero wyrok wydany w sprawie *Hirst przeciwko Wielkiej Brytanii (nr 2)* (nr skargi 24025/01). Skarżący zarzucał, że jako skazany więzień podczas osadzenia był objęty całkowitym zakazem głosowania w wyborach. W związku z wieloma podobnymi skargami w ciągu lat, Trybunał

[1284] K. Masło, *Wykonanie wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w zakresie środków generalnych – najważniejsze wyzwania w zakresie wymiaru sprawiedliwości* [w:] Reprezentacja Rzeczypospolitej Polskiej przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka – ponad dwie dekady doświadczeń Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Warszawa 2017,s. 89-90.

wezwał rząd Wielkiej Brytanii do zmiany prawa w celu dostosowania go do przepisów europejskich[1285].

Trybunał powtórzył swoje orzeczenie przeciwko Wielkiej Brytanii w kolejnych sprawach, zanim w końcu w 2017 roku, dwanaście lat po wyroku Hirst, zaakceptował kompromis w postaci możliwości głosowania przez więźniów, jeśli zostali zwolnieni na dozór domowy, albo byli więzieni za nieposłuszeństwo wobec sądu lub nieuiszczenie grzywien. Rząd brytyjski zgodził się również powiadamiać więźniów o pozbawieniu prawa do głosowania w momencie wydania wyroku[1286].

Europejski Trybunał Praw Człowieka potwierdził swoje dotychczasowe stanowisko w odniesieniu do niedyskryminujących ograniczeń prawa wyborczego więźniów także w orzeczeniach dotyczących innych państw europejskich. Tytułem przykładu w sprawie *Frodl przeciwko Austrii* (nr skargi 20201/04) skarżący zakwestionował pozbawienie prawa do głosowania na podstawie ustawy o wyborach do Zgromadzenia Narodowego, która przewidywała, że więzień skazany na karę powyżej roku za przestępstwo umyślne nie może głosować. Trybunał uznał, że choć przepis był bardziej precyzyjny niż brytyjski, to jednak również naruszał przepisy europejskie, ponieważ brak było wyraźnego powiązania między przestępstwem a prawem wyborczym[1287].

Natomiast w sprawie *Scoppola przeciwko Włochom (nr 3)* (nr skargi 126/05), Trybunał stwierdził brak naruszenia Konwencji, uznając że nie jest konieczne stworzenie sądowego mechanizmu zindywidualizowanego orzekania o pozbawieniu praw wyborczych. Wskazał przy tym, że możliwe jest również inne rozwiązanie, polegające na wprowadzeniu do ustawodawstwa przepisu będącego wynikiem wyważenia przez ustawodawcę różnych racji i stworzenia rozwiązania proporcjonalnego. Przykładowo Trybunał odwołał się do Włoch, gdzie taki alternatywny model został przyjęty i wdrożony. Wykluczenie z wyborów następuje tam w przypadku osób skazanych na więcej niż trzy lata więzienia (a więc po popełnieniu najpoważniejszych przestępstw). Sankcja jest ponadto zróżnicowana: wynosi pięć lat lub ma charakter dożywotni[1288].Wydaje się, że przed wydaniem wyroku w sprawie *Scoppola przeciwko*

[1285] *Hirst przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* (nr 2) (skarga nr 24025/01, wyrok z 6 października 2005 r.). Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r.).

[1286] R. Lawrence, *Priority to Prisoner Rights: The Qualified Rights of Prisoners Under the European Convention on Human Rights*, Exeter 2023, s. 21- 24.

[1287] Wyrok ETPCz w sprawie *Frodl przeciwko Austrii* z dnia 8 kwietnia 2010 r., skarga nr 20201/04. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r.).

[1288] Wyrok ETPCz w sprawie *Scoppola przeciwko Włochom* (no. 3) z 22 maja 2012 r., skarga nr 126/05. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r.).

Włochom (nr 3) Trybunał skłaniał się ku traktowaniu pozbawienia praw wyborczych jako wyjątku od zasady. Nawet w przypadku sprawców najpoważniejszych przestępstw, odbywających długoterminowe kary pozbawienia wolności, należało każdorazowo rozważyć, czy istnieją okoliczności uzasadniające wyłączenie z udziału w jednym z najważniejszych procesów w demokratycznym społeczeństwie. Jak zauważa I. C. Kamiński, zmiana podejścia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, widoczna w wyroku *Scoppola przeciwko Włochom*, rodzi wątpliwości co do aktualności wcześniejszych konkluzji zawartych w sprawie *Frodl przeciwko Austrii*[1289].

Z kolei w sprawie *Söyler przeciwko Turcji* (nr skargi 29411/07) Skarżący, skazany za nieopłacone czeki, skarżył się na zakaz głosowania w wyborach tureckich w 2007 r., podczas odbywania kary, oraz w 2011 r., po zwolnieniu warunkowym. Trybunał uznał, że zakaz ten stanowił naruszenie art. 3 Protokołu nr 1 do EKPCz, ponieważ: był dyskryminujący, nie uwzględniał charakteru przestępstwa, długości kary ani indywidualnego zachowania skarżącego, stosowano go nadzwyczaj rygorystycznie, również po warunkowym zwolnieniu[1290].

Problem ograniczeń czynnego prawa wyborczego osób pozbawionych wolności pozostaje aktualny. W najnowszym orzeczeniu z dnia 24 stycznia 2024 r., w sprawie *Myslihaka i inni przeciwko Albanii* (nr skarg 68958/17, 68965/17, 68970/17, 68976/17, 68985/17 oraz 68993/17) Trybunał uznał, że ustawowy zakaz głosowania, uniemożliwiający osobom odbywającym karę pozbawienia wolności za poważne przestępstwa kryminalne udział w wyborach parlamentarnych, nie narusza art. 3 Protokołu nr 1 do EKPCz. Trybunał zauważył, że ograniczenie to nie miało charakteru ogólnego ani powszechnego i było ograniczone do określonej listy przestępstw, a więc dotyczyło jedynie wąskiej grupy osób. Stosowanie tego ograniczenia było uzależnione od rodzaju i ciężaru popełnionego przestępstwa, a kończyło się wraz z odbyciem kary pozbawienia wolności. W analizowanym przypadku istniał wyraźny i wystarczający związek pomiędzy przestępstwami popełnionymi przez skarżących a pozbawieniem ich praw wyborczych[1291].

[1289] I. C. Kamiński, *Prawo do wolnych wyborów w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego" 2015, t. 13, s. 28-29.

[1290] Wyrok ETPCz w sprawie *Söyler przeciwko Turcji* z dnia 17 września 2013 r., skarga nr 29411/07. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r.).

[1291] Wyrok ETPCz w sprawie *Myslihaka i inni przeciwko Albanii* z dnia 24 stycznia 2024 r., skargi nr 68958/17, 68965/17, 68970/17, 68976/17, 68985/17, 68993/17. Orzeczenie dostępne na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r.).

Nie we wszystkich państwach będących członkami Rady Europy, w których system prawa wewnętrznego regulował kwestie praw wyborczych osób pozbawionych wolności w sposób odbiegający od standardu strasburskiego, proces implementacji orzecznictwa w tym zakresie postępuje w sposób tak nieefektywny, jak ma to miejsce w odniesieniu do Wielkiej Brytanii[1292].

Jeżeli chodzi o Amerykański Trybunał Praw Człowieka, rozpatrzył on do tej pory jedną istotną sprawę dotyczącą pozbawienia prawa do głosowania skazanych. W 2014 roku w sprawie *Argüelles i inni przeciwko Argentynie* Trybunał analizował ograniczenia wynikające z sankcji karnych w kontekście praw politycznych, stwierdzając, że pozbawienie skazanych prawa do głosowania na 10 lat w ramach dodatkowej kary za przestępstwo oszustwa było proporcjonalne i miało uzasadniony cel. Ograniczenie opierało się na istnieniu wyroku sądowego i nie było permanentne, co legitymizowało zastosowaną sankcję jako środek wykonania wyroku karnego i ochrony społeczeństwa[1293].

Z kolei Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów nie wypracował dotąd orzecznictwa w tej materii co oznacza, że brak jest regionalnego standardu, który nakładałby na państwa obowiązek zapewnienia więźniom udziału w wyborach[1294].

Zaprezentowane wyżej w porządku chronologicznym orzeczenia Europejskiego

---

[1292] Warto odnotować, że siła oddziaływania wyroku w sprawie *Hirst przeciwko Wielkiej Brytanii* okazała się wykraczać znacznie poza skalę jednego kraju. Zmiany legislacyjne przyjęte w Belgii w 2009 roku wyeliminowały automatyczny łącznik pomiędzy skazaniem a pozbawieniem praw publicznych, a sędzia został zobowiązany do tego, by wydając wyrok skazujący wyraźnie określił, czy wobec konkretnej osoby ma być zastosowana kara dodatkowa pozbawienia praw wyborczych. W przypadku Cypru uprzednio obowiązująca regulacja przewidywała blankietowe pozbawienie prawa głosu osób skazanych na karę pozbawienia wolności. Już w 2006 r. wprowadzono jednak zmiany przyznające tym osobom pełne prawa wyborcze. W przypadku Irlandii więźniowie mają prawo głosowania od 2006 r., kiedy to przyznano im prawo korespondencyjnego głosowania w macierzystych komisjach wyborczych. Natomiast jeśli chodzi o Słowację, to do marca 2009 r. skazani odbywający kary pozbawienia wolności byli pozbawieni prawa głosu w wyborach parlamentarnych i do Parlamentu Europejskiego. Słowacki Trybunał Konstytucyjny uchylił te przepisy wyrokiem z 11 lutego 2009 r., uznając je za niekonstytucyjne. W okresie pomiędzy 1 kwietnia 2009 roku a 14 marca 2010 r. wszyscy więźniowie mieli prawo głosu, natomiast w lutym 2010 roku wprowadzono regulację pozbawiającą prawa głosu osób odbywających kary pozbawienia wolności za poważne przestępstwa. M. Rulka, *Problem wykonywalności orzecznictwa strasburskiego na przykładzie wyroku w sprawie Hirst przeciwko Wielkiej Brytanii* „Europejski Przegląd Sądowy" 2015, nr 2, s. 32-41. Zob. także S. Janczarek, *Europejska Konwencja Praw Człowieka a kształtowanie się standardu prawa osób pozbawionych wolności do udziału w wolnych wyborach* [w:] E. Karska (red.), Wpływ Europejskiej..., op. cit., s. 269.

[1293] Wyrok ATPCz w sprawie *Argüelles i inni przeciwko Argentynie* z dnia 20 listopada 2014 r., Seria C nr 288. Orzeczenie dostępne na stronie: www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_288_ (data dostępu: 25.02.2025 r.)

[1294] P. Mukumbiri, C. Mlambo, *Towards a Just and Inclusive Penal System: A Comparative Analysis of Prisoners' Right to Vote in Zimbabwe, South Africa and Sweden*, „Zimlii" 2019, nr 5, s. 36-37.

Trybunału Praw Człowieka wskazują na ewolucyjny charakter kształtowania się standardu prawa osób odbywających karę pozbawienia wolności do udziału w wolnych wyborach. Kolejne wyroki wydawane przez Trybunał precyzują warunki, na jakich może dojść do ograniczenia praw wyborczych jednostek znajdujących się w takiej sytuacji. Wydaje się, że aktualnie ograniczenie czynnego prawa wyborczego osób pozbawionych wolności będzie uznane za zgodne z art. 3 Protokołu 1 do EKPCz wówczas, gdy pozbawienie prawa głosu wynika z orzeczenia sądu, jest stosowane wobec wąskiej grupy sprawców przestępstw skazanych na długotrwałe kary pozbawienia wolności, a pomiędzy pozbawieniem prawa głosu a okolicznościami popełnienia przestępstwa istnieje określonego rodzaju związek. Z wyroku *Scoppola przeciwko Włochom* wynika, że indywidualne orzeczenie sądu nie stanowi bezwzględnego wymogu. Dopuszczalne jest wprowadzenie ustawowych ograniczeń czynnego prawa wyborczego, o ile pozostają one proporcjonalne i odnoszą się wyłącznie do osób skazanych za najpoważniejsze przestępstwa. Natomiast w systemach amerykańskim i afrykańskim brak jest rozwiniętych standardów dotyczących prawa więźniów do uczestnictwa w wyborach, co wskazuje na znaczną lukę w ochronie politycznych praw jednostki w tych regionach.

5.2. Sprawy dotyczące praw proceduralnych

5.2.1. Sprawy dotyczące prawa do legalnego pozbawienia wolności

Patrząc na funkcjonowanie prawa do legalnego pozbawienia wolności w praktykach poszczególnych państw, nasuwa się następująca refleksja: najczęściej odnotowywane naruszenia tego standardu wynikają z nadmiernie długiego stosowania aresztów tymczasowych[1295]. Żaden z traktatów praw człowieka istotnych w tym zakresie nie określa bezwzględnych, maksymalnych okresów tymczasowego aresztowania (przedprocesowego ani procesowego). Niemniej jednak pewne wytyczne można wyprowadzić z orzecznictwa sądów międzynarodowych.

Jeżeli chodzi o Europejski Trybunał Praw Człowieka to w sprawie *Belchev*

[1295] B. Gronowska, *Europejski Trybunał...,* op. cit., s. 162-163.

przeciwko Bułgarii (skarga nr 39270/98), która dotyczyła zatrzymania w dniu 14 listopada 1996 r. pod zarzutem podżegania urzędnika państwowego do nadużycia uprawnień w celu osiągnięcia bezprawnych korzyści majątkowych, skarżący od chwili zatrzymania pozostawał w areszcie przez okres czterech miesięcy i czternastu dni tj. do dnia 28 marca 1997 r., kiedy to został zwolniony za kaucją. Trybunał uznał, że cztery miesiące i czternaście dni pozbawienia wolności, choć nie jest okresem wyjątkowo długim w porównaniu z innymi sprawami, musi być ocenione w świetle zasady, iż każde pozbawienie wolności wymaga przekonującego uzasadnienia. Trybunał podkreślił, że utrzymywanie aresztu wyłącznie na podstawie ogólnych i abstrakcyjnych przesłanek, bez analizy indywidualnych okoliczności sprawy, jest niezgodne z Europejską Konwencją Praw Człowieka. W ocenie Trybunału, organy bułgarskie nie wykazały, że dalsze przetrzymywanie skarżącego było rzeczywiście konieczne, a ich decyzje opierały się głównie na automatycznym stosowaniu przepisów przewidujących obowiązkowe aresztowanie w przypadku poważnych przestępstw. Trybunał podkreślił przy tym, że nawet stosunkowo krótki okres zatrzymania, jeśli pozbawiony jest wystarczających podstaw faktycznych i prawnych, stanowi naruszenie Konwencji, ponieważ art. 5 ust. 3 nie dopuszcza automatyzmu w stosowaniu aresztu tymczasowego[1296].

Z drugiej strony, w wyjątkowych sytuacjach dopuszczone zostały dłuższe okresy aresztowania, jeśli sprawa była szczególnie złożona i prowadzona bez nieuzasadnionej zwłoki. Przykładowo w sprawie *Chraidi przeciwko Niemcom* (skarga nr 65655/01) skarżący został aresztowany w Libanie w 1992 r., a następnie w 1996 r. wydany władzom niemieckim w związku z podejrzeniem o udział w zamachu bombowym na dyskotekę „La Belle" w Berlinie w 1986 r., w którym zginęły trzy osoby, a ponad sto zostało rannych. Po ekstradycji był przetrzymywany w Niemczech w areszcie tymczasowym przez ponad pięć lat – od 24 maja 1996 r. do dnia wyroku sądu krajowego z 13 listopada 2001 r., skazującym go na czternaście lat pozbawienia wolności. Europejski Trybunał Praw Człowieka zauważył, że całkowity czas tymczasowego aresztowania wyniósł pięć lat i niemal sześć miesięcy, podkreślając przy tym, że zasadniczo tak długi okres byłby sprzeczny z art. 5 ust. 3 Konwencji, ale w tym przypadku miał on charakter wyjątkowy. Sprawa dotyczyła bowiem międzynarodowego terroryzmu, obejmowała wielu oskarżonych, 169 świadków i 106 oskarżycieli posiłkowych, a proces trwał ponad 280 dni rozpraw. Trybunał uznał, że władze niemieckie wykazały się szczególną starannością w prowadzeniu postępowania i że powody dalszego pozbawienia wolności

[1296] Wyrok ETPCz w sprawie *Belchev przeciwko Bułgarii* (skarga nr 39270/98) z dnia 8 lipca 2004 r., Orzeczenie dostępne na stronie: hudoc.echr.coe.int/eng (data dostępu: 21.05.2025 r.)

(ryzyko ucieczki i powaga zarzutów) były relewantne i wystarczające[1297].

Europejski Trybunał Praw Człowieka wydał również wyroki dotyczące nadmiernej długości tymczasowego aresztowania w sprawach przeciwko Polsce. W sprawie *Jabłoński p-ko Polsce* (skarga nr 33492/96) skarżącego przetrzymywano w areszcie w sumie przez cztery lata, dziewięć miesięcy i siedem dni. W wyroku z dnia 21 grudnia 2000 r. Trybunał wskazuje, że przede wszystkim do krajowych władz sądowych należy zapewnienie, że w danej sprawie tymczasowe aresztowanie osoby oskarżonej nie przekracza rozsądnego terminu. W związku z tym muszą one, przywiązując odpowiednią wagę do zasady domniemania niewinności, zbadać wszystkie fakty przemawiające za lub przeciw istnieniu wyżej wymienionego wymogu interesu publicznego, który uzasadniałby odejście do przepisu art. 5 oraz muszą podać je w swoich orzeczeniach w przedmiocie wniosków o zwolnienie. Trybunał powołany jest do wydania decyzji czy nastąpiło naruszenie art. 5 ust. 3 Konwencji, czy też nie, właśnie na podstawie przyczyn podanych w tych orzeczeniach oraz należycie udokumentowanych faktów podanych przez skarżącego w jego zażaleniach[1298] .

W sprawie *Bagiński przeciwko Polsce* (skarga nr 37444/97) skarżący twierdził, że jego tymczasowe aresztowanie trwało wyjątkowo długo - 3 lata i 10 dni. W wyroku z dnia 11 października 2005 r. Trybunał zauważył, że kwestia czy okres aresztowania jest rozsądny, nie może być oceniana abstrakcyjnie. To, czy rozsądnym jest pozostawanie oskarżonego w areszcie musi być ocenione w każdej sprawie zgodnie z jej szczególnymi przymiotami. Przedłużające się aresztowanie może być uzasadnione w danej sprawie jedynie, gdy istnieją konkretne przesłanki autentycznego wymogu interesu publicznego, który bez względu na domniemanie niewinności przeważa nad zasadą poszanowania wolności osobistej, o której mowa w art. 5 Konwencji[1299].

Uwydatnieniem problemu Polski z przestrzeganiem art. 5 ust. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, było przyjęcie 6 czerwca 2007 r. Tymczasowej Rezolucji Komitetu Ministrów Rady Europy, która zachęca polskie władze ze względu na ciężar systemowego problemu, dotyczącego nadmiernej długości aresztów tymczasowych, do

---

[1297] Wyrok ETPCz w sprawie *Chraidi przeciwko Niemcom* z dnia 26 stycznia 2007 r., skarga nr 65655/01. Orzeczenie dostępne na stronie: hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":["001-77694 (data dostępu: 21.05.2025 r.)

[1298] Wyrok ETPCz w sprawie *Jabłoński p-ko Polsce* z dnia 21 grudnia 2000 r., skarga nr 33492/96. Orzeczenie dostępne na stronie: etpcz.ms.gov.pl (data dostępu: 21.05.2025 r.)

[1299] Wyrok ETPCz w sprawie *Bagiński przeciwko Polsce* z dnia 11 października 2005 r., skarga nr 37444/97[w:] *Wybór orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach polskich*, t. 3, „Biuletyn" 2009, nr 3,, s. 17-41.

dalszego analizowania i wprowadzania kolejnych środków mających na celu skrócenie długości aresztów tymczasowych, z uwzględnieniem podjęcia możliwych środków legislacyjnych i zmiany praktyki sądowej w tym zakresie, aby zapewnić zgodność z wymogami ustanowionymi przez Konwencję i orzecznictwo Trybunału; oraz w szczególności: podjęcia właściwych środków ukierunkowanych na władze biorące udział przy zastosowaniu tymczasowego aresztowania jako środka zapobiegawczego, włączywszy sędziów sądów karnych oraz prokuratorów; zachęcenia sądów krajowych oraz prokuratorów do wzięcia pod rozwagę stosowania alternatywnych środków zapobiegawczych przewidzianych w ustawodawstwie krajowym, takich jak na przykład poręczenie majątkowe, dozór policyjny, zakaz opuszczania kraju; ustanowienia jasnego i skutecznego mechanizmu pozwalającego na śledzenie trendów w długości aresztów tymczasowych[1300].

Mimo zaleceń Komitetu Ministrów RE oraz stosowanych rozwiązać wskazanych przez rząd Polski problem nie został zniwelowany. Potwierdzają to kolejne sprawy, w których orzekał ETPCz. Najważniejszym wyrokiem, który ukazał się po Tymczasowej Rezolucji był wyrok w sprawie *Kauczor przeciwko Polsce* (skarga nr 45219/06)[1301]. Skarżący podniósł, iż długość tymczasowego aresztu była nadmierna a użycie tego środka było niewystarczająco uzasadnione przez władze (siedem lat, dziesięć miesięcy oraz 3 dni.)[1302]. Sprawa ma istotne znaczenie z dwóch względów. Po pierwsze – odnośnie do rekordowej długości stosowania tymczasowego aresztowania. Po drugie – ponieważ ETPCz po raz pierwszy stwierdził, że stosowanie tymczasowego aresztowania w Polsce jest problemem strukturalnym [1303] . Szesnaście lat po wydaniu wyroku w sprawie *Kauczor przeciwko Polsce,* problemy stwierdzone przez Trybunał nadal pozostają aktualne[1304].

[1300] Tymczasowa Rezolucja KMRE (2007)75 dotycząca wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczących nadmiernej długości aresztów tymczasowych, dotycząca wyroków ETPCz w 44 sprawach przeciwko Polsce z dnia 6 czerwca 2007 r. arch-bip.ms.gov.pl/Data/Files/_public/bip/prawa_czlowieka/zalecenia/tymczasowa_rezolucja.rtf (data dostępu: 12.05.2024 r.).

[1301] Wyrok ETPCz w sprawie *Kauczor przeciwko Polsce* z dnia 3 lutego 2009 r., skarga nr 45219/06 [w:] M.A. Nowicki, *Europejski Trybunał…,* op. cit., s. 102.

[1302] J. Górska, *Tymczasowe aresztowanie i okres jego trwania - analiza orzecznictwa ETPCZ w sprawach polskich,* „Kortowski Przegląd Prawniczy" 2017, nr 4, s. 29-30.

[1303] M. Bernatt, A. Bodnar, *Stosowanie tymczasowego aresztowania w Polsce – problem strukturalny – wyrok ETPCz z 3.02.2009 r. w sprawie Kauczor v. Polsce*, „Europejski Przegląd Sądowy" 2010, nr 5, s. 48-49. Zob. także J. Czabański, *Stosowanie tymczasowego aresztowania w Polsce,* „Prokuratura i Prawo" 2010, nr 10, s. 31-32.

[1304] P. Kładoczny zauważa, że średnia liczba osób tymczasowo aresztowanych w Polsce wykazywała w ostatnich latach tendencję wzrostową, szczególnie gdy wziąć pod uwagę perspektywę długoterminową – i chociaż ostatnie dane wskazują na jej ustabilizowanie, to stabilizacja ta nastąpiła na bardzo wysokim

Z kolei Amerykański Trybunał Praw Człowieka orzekał w kwestii nadmiernej długości tymczasowego aresztowania m. in. w sprawie *Bayarri przeciwko Argentynie* (Seria C nr 187) zwracając uwagę, że areszt prewencyjny „jest najcięższym środkiem, jaki można zastosować wobec osoby oskarżonej o popełnienie przestępstwa; dlatego jego stosowanie powinno być wyjątkowe, ograniczone zasadą legalności, domniemaniem niewinności oraz zasadą konieczności i proporcjonalności, zgodnie z tym, co jest ściśle niezbędne w społeczeństwie demokratycznym", ponieważ jest środkiem zapobiegawczym, a nie represyjnym. Trybunał stwierdził, że areszt Bayarri przekroczył maksymalny okres przewidziany prawem i był rażąco nadmierny. Nie jest rozsądne, aby osoba oczekująca na ostateczne rozstrzygnięcie spędziła w więzieniu 13 lat, aby ostatecznie zostać uniewinnioną. Sędzia nie musi czekać na wyrok uniewinniający, aby przywrócić wolność; powinien okresowo oceniać potrzebę i proporcjonalność środka, a gdy areszt nie spełnia wymogów, nakazać zwolnienie, nie naruszając kontynuacji postępowania. W konsekwencji Trybunał uznaje, że państwo naruszyło prawo do procesu w rozsądnym czasie lub zwolnienia, zgodnie z art. 7 ust. 5, 7 ust. 2 i 7 ust. 1 AKPCz[1305].

Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów w sprawie *Msuguri przeciwko Tanzanii* (skarga nr 052/2016) również rozpoznał zarzut nadmiernej długości tymczasowego aresztowania. Skarżący spędził w areszcie ponad 6 lat i 6 miesięcy przed rozpoczęciem procesu. Trybunał podkreślił, że tak długotrwałe tymczasowe zatrzymanie wymagało szczegółowego uzasadnienia przez władze i ocenienia, czy postępowanie było prowadzone z należytą starannością i bez zbędnej zwłoki. W orzeczeniu podkreślił również, że przewlekłe tymczasowe

---

pułapie. Kontrola sądowa wniosków o zastosowanie i przedłużenie tymczasowego aresztowania wciąż pozostaje mało rygorystyczna, co w połączeniu z rosnącą liczbą tych wniosków prowadzi do coraz częstszego orzekania o zastosowaniu oraz przedłużeniu stosowania tego środka. Zażalenia na postanowienia dotyczące tymczasowego aresztowania jedynie w marginalnym odsetku spraw prowadziły do uchylenia tymczasowego aresztowania, a odsetek ten – zwłaszcza w przypadku postępowań przed sądami okręgowymi – uległ w ostatnich latach dalszemu pomniejszeniu. W latach 2018-2022 wzrosła średnia długość tymczasowego aresztowania w postępowaniach przed sądami rejonowymi oraz okręgowymi. Lawinowo powiększyła się w ciągu ostatnich pięciu lat liczba osób tymczasowo aresztowanych na długie okresy (powyżej dwunastu miesięcy) w postępowaniu przygotowawczym, co budzi jeszcze większe zastrzeżenia po uwzględnieniu jedynie sporadycznego występowania takich przypadków jeszcze w latach 2013-2017. Rosnąca liczba osób długotrwale tymczasowo aresztowanych w postępowaniu przygotowawczym była w ostatnich latach skorelowana z wydłużającym się stale czasem trwania tych postępowań. P. Kładoczny, *O standardzie, który się nie przyjął (w Polsce). Praktyka stosowania tymczasowego aresztowania w świetle przepisów Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2023, s. 6.

[1305] Wyrok ATPCz w sprawie *Bayarri przeciwko Argentynie* z dnia 30 października 2008 r., seria C nr 187. Orzeczenie dostępne na stronie: www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_187_ing.pdf (data dostępu: 21.05.2025 r.)

aresztowanie w połączeniu z innymi niekorzystnymi warunkami detencji może naruszać godność osoby pozbawionej wolności oraz prawo do sprawiedliwego procesu[1306].

Podsumowując, regionalne trybunały ochrony praw człowieka oceniają, czy czas trwania aresztu jest rozsądny, biorąc pod uwagę okoliczności każdej sprawy, jej złożoność oraz działania władz i obrony. W zasadzie okres dłuższy niż około 18–24 miesiące od dnia zatrzymania do dnia ustalenia zarzutów zwykle stanowi naruszenie standardów wynikających z Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Wyjątek może mieć miejsce jedynie wtedy, gdy przedstawione zostaną wyjątkowo przekonujące wyjaśnienia opóźnienia. Stanowisko zarówno Amerykańskiego jak i Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka jest w tej kwestii mniej jasne, ale ponieważ obie instytucje wydają się przyjmować standardy Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, prawdopodobne jest, że zbliżony reżim obowiązuje również na podstawie Afrykańskiej Karty Praw Człowieka oraz Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka. Powyższe nie oznacza jednak, że krótsze okresy aresztu automatycznie są zgodne z międzynarodowym prawem praw człowieka, bowiem każdy okres detencji, niezależnie od długości, musi być przekonująco uzasadniony przez władze.

5.2.2. Sprawy dotyczące prawa do sądu

5.2.2.1. Korzystanie z pomocy obrońcy

Prawo do obrony stanowi jedną z podstawowych gwarancji rzetelnego procesu karnego. Obejmuje ono możliwość podejmowania przez oskarżonego działań zmierzających do ochrony własnych praw i interesów w toku postępowania. Prawo to obejmuje także możliwość korzystania z pomocy profesjonalnego obrońcy. Oskarżony ma bowiem prawo wyboru adwokata lub radcy prawnego, który będzie reprezentował jego interesy i wspierał go w przygotowaniu oraz prowadzeniu obrony. Wybór ten ma istotne znaczenie dla skutecznej realizacji prawa do obrony, gdyż profesjonalny pełnomocnik dysponuje wiedzą prawniczą oraz doświadczeniem pozwalającym na właściwą ocenę sytuacji procesowej i dobór odpowiedniej strategii obrony. W sytuacji, gdy oskarżony nie jest w stanie ponieść kosztów obrony, przepisy przewidują możliwość ustanowienia obrońcy z urzędu, który zapewnia nieodpłatną pomoc prawną. Kwestia korzystania przez osobę pozbawioną wolności z pomocy obrońcy, a co za tym

[1306] Wyrok ATPCiL w sprawie *Msuguri przeciwko Tanzanii* z dnia 1 grudnia 2022 r., skarga nr 052/2016. Orzeczenie dostępne na stronie www.africanlii.org (data dostępu: 06.12.2025 r)

idzie, umożliwienie takiej osobie przygotowania obrony i realizowania jej w toku postępowania, jest niezwykle istotna z punktu widzenia fundamentalnych zasad rzetelnego procesu sądowego. EKPCz nie zawiera przepisu mówiącego wprost od jakiego momentu osoba pozbawiona wolności musi mieć zapewnioną możliwość kontaktu ze swoim obrońcą. W orzecznictwie Trybunału prezentowane jest stanowisko, zgodnie z którym uprawnienie do kontaktu z obrońcą powinno być zagwarantowane od samego początku, to jest od momentu zatrzymania. Trybunał w wyroku w sprawie *Yurttas przeciwko Turcji* (skarga nr 25143/94) potwierdził, że pomoc adwokata, szczególnie dla osoby pozbawionej wolności, jest niezbędna począwszy od początkowej fazy śledztwa, bowiem istotna jest obecność obrońcy już przy pierwszych przesłuchaniach podejrzanego, na przykład w związku z decyzjami o zastosowaniu środków zapobiegawczych, w szczególności w przypadku konieczności udzielenia pomocy w ewentualnym formułowaniu środków odwoławczych[1307].

Prawo do obrony, jak wynika choćby z wyroku Trubunału w sprawie *Öcalan przeciwko Turcji* (skarga nr 46221/99), jakkolwiek nie absolutne, jest podstawą gwarancji rzetelnego procesu sądowego. Prawo do korzystania z pomocy obrońcy może podlegać ograniczeniom, ale tylko i wyłącznie z uzasadnionych powodów. Kwestia ta podlega ocenie przez pryzmat konkretnej sprawy i ewentualnych konsekwencji kontynuowania postępowania bez udziału obrońcy. Należy więc, biorąc pod uwagę całość postępowania, zbadać czy ograniczenie takie pozbawiło oskarżonego rzetelnej rozprawy. Rola Trybunału ogranicza się jedynie do zbadania, czy owe ograniczenie było zgodne z wymaganiami rzetelnego procesu sądowego[1308].

W sprawie *Zdravko Stanev przeciwko Bułgarii* (skarga nr 32238/04) [1309] Europejski Trybunał Praw Człowieka wypowiedział się także co do kwestii powołania obrońcy z urzędu. Po pierwsze, oskarżony musi wykazać, że nie posiada wystarczających środków na pokrycie kosztów pomocy prawnej. Nie musi jednak udowadniać tego „ponad wszelką wątpliwość"; wystarczy, że istnieją „pewne wskazania", że tak jest, lub innymi słowy, że nie ma wyraźnych dowodów przeciwnych. ETPCz podkreślił, że nie może zastąpić sądów krajowych w ocenie sytuacji finansowej skarżącego w czasie istotnym dla sprawy, lecz

---

[1307] Wyrok ETPCz w sprawie *Yurttas przeciwko Turcji* z dnia 27 czerwca 2000 r., skarga nr 25143/94 [w:] M.A. Nowicki, *Nowy Europejski…,* op. cit., s. 104.

[1308] Wyrok ETPCz w sprawie *Öcalan przeciwko Turcji* z dnia 12 maja 2005 r., skarga nr 46221/99 [w:] M.A. Nowicki, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 2005*, Zakamycze 2006, s. 16.

[1309] Wyrok ETPCz w sprawie *Zdravko Stanev przeciwko Bułgarii* z dnia 6 listopada 2012 r., skarga nr 32238/04. Tekst orzeczenia dostępny na stronie: www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 06.12.2025 r.).

powinien jedynie sprawdzić, czy sądy te, wykorzystując swoje kompetencje w zakresie oceny dowodów, działały zgodnie z art. 6 ust. 1. Po drugie, państwa są zobowiązane do udzielania pomocy prawnej jedynie „jeżeli wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości". Ocena ta musi uwzględniać okoliczności faktyczne sprawy jako całości, w tym zarówno sytuację w chwili rozpatrywania wniosku o przyznanie pomocy prawnej, jak i w momencie podejmowania decyzji co do istoty sprawy[1310].

Bez względu na znaczenie relacji zaufania między adwokatem a klientem, prawo do obrony przez adwokata „własnego wyboru" podlega pewnym ograniczeniom, w zakresie bezpłatnej pomocy prawnej. Na przykład w sprawie *Croissant przeciwko Niemcom* (skarga nr 13611/88) ETPCz stwierdził, że przy wyznaczaniu obrońcy sądy muszą brać pod uwagę życzenia oskarżonego, ale mogą one zostać pominięte, jeżeli istnieją odpowiednie i wystarczające podstawy do stwierdzenia, że jest to konieczne ze względu na interes wymiaru sprawiedliwości[1311].

Również w orzecznictwie Amerykańskiego Trybunału Praw Człowieka istotne znaczenie ma standard zapewnienia skutecznej obrony w postępowaniu karnym, obejmujący zarówno możliwość korzystania z pomocy adwokata, jak i obowiązek państwa zapewnienia bezpłatnej pomocy prawnej osobom, które nie dysponują wystarczającymi środkami finansowymi. Trybunał wielokrotnie podkreślał, że prawo do obrony musi mieć charakter realny i efektywny, a nie wyłącznie formalny, a jego ograniczenia mogą prowadzić do naruszenia gwarancji rzetelnego procesu. Przykładowo w sprawie *Tibi przeciwko Ekwadorowi* (Seria C nr 114), Trybunał uznał, że oskarżony przez długi czas pozostawał bez realnej pomocy prawnej oraz nie miał możliwości skutecznego kontaktu z adwokatem. W ocenie Trybunału brak zapewnienia niezwłocznego dostępu do obrońcy oraz ograniczenie możliwości przygotowania obrony narusza fundamentalne gwarancje procesowe wynikające z prawa do rzetelnego procesu. W konsekwencji uznał, że doszło do naruszenia prawa do obrony oraz prawa do skutecznej pomocy prawnej[1312].

Kolejnym przykładem jest sprawa *Hilaire, Constantine i Benjamin i inni przeciwko*

[1310] Przewodnik w zakresie stosowania Artykułu 6 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_criminal_pol (data dostępu: 06.12.2025 r.)

[1311] Wyrok ETPCz w sprawie *Croissant przeciwko Niemcom* z dnia 25 września 1992 r., skarga nr 13611/88. Orzeczenie dostępne na stronie: hudoc.echr.coe.int/eng (data dostępu: 06.12.2025 r).

[1312] Wyrok ATPCz w sprawie *Tibi przeciwko Ekwadorowi* z dnia 7 września 2004 r., seria C nr 114, Orzeczenie dostępne na stronie: www.corteidh.or.cr (data dostępu: 06.12.2025 r).

Trynidadowi i Tobago (Seria C nr 94), w której Amerykański Trybunał wskazał, że brak zapewnienia odpowiedniej i dostępnej pomocy prawnej osobom oskarżonym o poważne przestępstwa stanowi naruszenie prawa do obrony. W szczególności podkreślił, że w sytuacji, gdy oskarżonemu grozi surowa kara, państwo ma obowiązek zapewnić mu skuteczną reprezentację prawną, w tym również w formie bezpłatnej pomocy prawnej, jeżeli nie jest on w stanie ponieść jej kosztów[1313].

Z kolei w sprawie *Ruano Torres i inni przeciwko Salwadorowi* (Seria C nr 303), Trybunał stwierdził naruszenie prawa do obrony ze względu na nieskuteczność pomocy prawnej udzielonej oskarżonemu przez obrońcę z urzędu. W ocenie Trybunału samo formalne wyznaczenie adwokata nie spełnia standardu konwencyjnego, jeżeli obrona nie jest wykonywana w sposób rzeczywisty i aktywny. Adwokat nie podjął bowiem podstawowych działań procesowych, w tym nie zakwestionował istotnych dowodów przedstawionych przez oskarżenie. Trybunał wskazał, że w takich okolicznościach państwo ponosi odpowiedzialność za brak skutecznej pomocy prawnej, ponieważ obowiązek zapewnienia obrony obejmuje również zapewnienie jej efektywności[1314].

Przykładem znaczenia efektywnej pomocy prawnej w systemie afrykańskim jest sprawa *Mwita przeciwko Zjednoczonej Republice Tanzanii* (skarga nr 032/2016), w której Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów uznał naruszenie prawa do obrony. Oskarżony nie miał w tym procesie adwokata ani zapewnionej przez państwo pomocy prawnej, mimo że stawiano mu poważne zarzuty i groziła mu wysoka kara pozbawienia wolności. Trybunał podkreślił, że państwo nie może uzależniać przyznania skutecznej obrony od uprzedniego wniosku oskarżonego, jeśli ten nie dysponuje środkami na opłacenie adwokata. W ocenie Trybunału brak adwokata w toku postępowania skutkował faktycznym pozbawieniem oskarżonego prawa do obrony.[1315].

Natomiast w sprawach *Onyachi i Njoka oraz Jonas przeciwko Tanzanii* (skarga nr 006/2015 i 008/2015) Afrykański Trybunał uznał, że prawo do pomocy prawnej stanowi element immanentny prawa do obrony, gwarantowanego w artykule 7 ustęp 1 litera (c) Afrykańskiej

---

[1313] Wyrok ATPCz w sprawie *Hilaire, Constantine i Benjamin i inni przeciwko Trynidadowi i Tobago* z dnia 21 czerwca 2002 r., seria C nr 94. Orzeczenie dostępne na stronie: www.corteidh.or.cr (data dostępu: 06.12.2025 r).

[1314] Wyrok ATPCz w sprawie *Ruano Torres i inni przeciwko Salwadorowi* z dnia 5 października 2015 r., seria C nt 303. Orzeczenie dostępne na stronie: www.corteidh.or.cr (data dostępu: 06.12.2025 r).

[1315] Wyrok ATPCiL w sprawie *Mwita przeciwko Zjednoczonej Republice Tanzanii* z dnia 1 grudnia 2022 r., skarga nr 032/2016. Orzeczenie dostępne na stronie: www.african-court.org (data dostępu: 06.12.2025 r).

Karty. Trybunał przypomniał, że udzielenie bezpłatnej pomocy prawnej uzależnione jest od spełnienia dwóch przesłanek: ubóstwa oraz interesu wymiaru sprawiedliwości. Przy ocenie, czy warunki te zostały spełnione, Trybunał brał pod uwagę kilka czynników, w tym: powagę zarzucanego czynu, surowość grożącej kary, stopień złożoności sprawy oraz sytuację społeczną i osobistą oskarżonego. Afrykański Trybunał uznał, że jeżeli powyższe przesłanki są spełnione, to bezpłatna pomoc prawna powinna być zapewniona zarówno w postępowaniu przed sądem pierwszej instancji, jak i w postępowaniu apelacyjnym, jako integralna część prawa do rzetelnego procesu gwarantowanego przez Afrykańską Kartę Praw Człowieka[1316].

Podsumowując, regionalne trybunały ochrony praw człowieka uznają istotne znaczenie standardu zapewnienia skutecznej obrony w postępowaniu karnym. Standard ten obejmuje zarówno prawo oskarżonego do korzystania z pomocy adwokata, jak i obowiązek państwa zapewnienia bezpłatnej pomocy prawnej osobom, które nie dysponują wystarczającymi środkami finansowymi. Europejski Trybunał Praw Człowieka podkreśla, że oskarżony ma prawo do wskazania obrońcy finansowanego przez państwo, podczas gdy inne organy regionalne przyznają oskarżonemu ograniczoną możliwość wyboru takiego prawnika.

5.2.2.2. Udział w krajowych postępowaniach sądowych

Skuteczny udział w krajowych postepowaniach sądowych jest jednym z kluczowych elementów prawa do sprawiedliwego procesu, gwarantowane w najważniejszych dokumentach z zakresu prawa do sprawiedliwego procesu, gwarantowanego w najważniejszych dokumentach z zakresu prawa międzynarodowego praw człowieka. Potwierdziły to również regionalne organy ochrony praw człowieka w swoim orzecznictwie. Przykładem Europejski Trybunał, który wielokrotnie podkreślał znaczenie, jakie dla realizacji prawa do rzetelnego procesu i prawa do obrony w znaczeniu materialnym ma udział samego oskarżonego w posiedzeniach i rozprawach, a także zapewnienie rzeczywistej skuteczności tego uprawnienia[1317].

[1316] Wyrok ATPCiL w sprawie *Onyachi i Njoka przeciwko Zjednoczonej Republice Tanzanii* z dnia 28 września 2017 r., skarga nr 006/2015 i 008/2015. Orzeczenie dostepne na stronie: www.african-court.org (data dostępu: 06.12.2025 r).

[1317] M. Marcia, *Dopuszczalność przeprowadzenia rozprawy pod nieobecność oskarżonego lub obrońcy na podstawie art. 378a k.p.k. w kontekście konstytucyjnego prawa do obrony*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji" 2021, nr 4049, s. 178

W sprawie *Sejdovic przeciwko Włochom* (skarga nr 56581/00) Trybunał wskazał na możliwość wyboru przez oskarżonego, czy chce uczestniczyć w postępowaniu, przy czym zrzeczenie się prawa do obecności może być dorozumiane w przypadkach, gdy oskarżony jest świadomy postępowania przeciwko niemu i świadomie (ale nie wprost) decyduje się nie stawić, najpierw się pojawić, a potem nie wracać, lub zachowywać się w sposób tak zakłócający, że musi zostać usunięty z sali sądowej. Proces może być kontynuowany w takich sytuacjach. Natomiast gdy oskarżony nie jest świadomy, że toczy się przeciwko niemu postępowanie karne, nie można uznać, że dokonał świadomego wyboru, by nie uczestniczyć w procesie. W takiej sytuacji oskarżonemu przysługuje prawo do ponownego rozpatrzenia zarzutów. Oznacza to, że wyrok wydany *in absentia* jest ważny tylko wtedy, gdy oskarżony aktywnie zdecydował się nie brać udziału w rozprawie[1318].

Trybunał musi przy tym ocenić, czy osobiste wystąpienie strony stanowiłoby istotną część przedstawienia sprawy i niemal jedyny sposób zapewnienia kontradyktoryjności postępowania. W sprawie *Margaretić przeciwko Chorwacji* (skarga nr 16155/13) gdzie skarżący był więźniem i nie mógł stawić się osobiście, Trybunał nie stwierdził naruszenia art. 6 Europejskiej Konwencji. Zwrócono uwagę, że sprawa dotyczyła kwestii prawnych, a nie osobistych doświadczeń, a więźniowi zapewniono rozsądną możliwość skutecznej prezentacji sprawy przez przedstawiciela[1319] .

Ponadto środki ograniczające więźniów w sali sądowej mogą wpływać na rzetelność rozprawy gwarantowaną w art. 6 Konwencji, w szczególności mogą oddziaływać na skuteczne uczestnictwo oskarżonego w postępowaniu i otrzymanie praktycznej i skutecznej pomocy prawnej. W związku z tym krajowe sądy muszą dobierać najodpowiedniejsze środki bezpieczeństwa, uwzględniając interes wymiaru sprawiedliwości, rzetelność postępowania, domniemanie niewinności, a jednocześnie zabezpieczyć prawo oskarżonego do skutecznego uczestnictwa i uzyskania efektywnej pomocy prawnej. Na przykład w sprawie *Belousov przeciwko Federacji Rosyjskiej* (nr sprawy 2653/13) skarżący był umieszczony w przepełnionej szklanej kabinie w sali sądowej. Trybunał uznał, że trudno pogodzić takie upokarzające traktowanie z pojęciem rzetelnej rozprawy, uwzględniając znaczenie równości stron, domniemania niewinności i zaufania publicznego, które sąd w demokratycznym państwie musi

[1318] Wyrok ETPCZ w sprawie *Sejdovic przeciwko Włochom* z dnia 10 listopada 2004 r., skarga nr 56581/00) [w:] M.A. Nowicki, *Nowy Europejski…*, op. cit., s. 693

[1319] Wyrok ETPCZ w sprawie *Margaretić przeciwko Chorwacji* z dnia 27 października 2015 r., skarga nr 16155/13. Orzeczenie dostępne na stronie: hudoc.echr.coe.int/eng (data dostępu: 21.05.2025 r.)

budzić, szczególnie u oskarżonego. Nawet gdy środek ograniczający w sali sądowej nie narusza art. 3 EKPCz sam w sobie, może utrudniać skuteczne uczestnictwo oskarżonego. Rutynowe umieszczenie oskarżonego w szklanej kabinie uniemożliwiało poufne konsultacje z prawnikiem oraz obsługę dokumentów i sporządzanie notatek[1320] .

Z kolei w sprawie *Altay przeciwko Turcji* (nr 2) (skarga nr 11236/09) nie przeprowadzono żadnej rozprawy ustnej, choć sprawa dotyczyła kwestii faktycznych i prawnych. Postępowanie oparte było wyłącznie na aktach, a skarżący i jego przedstawiciel nie mogli uczestniczyć w posiedzeniach, co Trybunał uznał za naruszenie art. 6 Konwencji. Wniosek Trybunału wynikał z przekonania, że trudno byłoby realizować inne wyraźnie wskazane w Konwencji prawa, takie jak prawo do obrony osobiście, prawo „do przesłuchiwania lub żądania przesłuchania świadków oraz prawo do bezpłatnej pomocy tłumacza, jeśli oskarżony nie rozumie lub nie mówi w języku używanym w sądzie, bez obecności oskarżonego podczas procesu. Na tej podstawie, nawet jeśli prawo do obecności nie jest wyraźnie wymienione w Konwencji, jest ono implikowane, ponieważ umożliwia korzystanie z innych istotnych praw oskarżonego, w tym przede wszystkim prawa do rzetelnego procesu[1321].

W systemie amerykańskim problem obecności oskarżonego w procesie karnym również był przedmiotem orzecznictwa Amerykańskiego Trybunału Praw Człowieka. W sprawie *Valle Jaramillo i inni przeciwko Kolumbii* (seria C nr 192) Amerykański Trybunał Praw Człowieka zwrócił uwagę na proces *in absentia*, w którym członkowie grup paramilitarnych zostali skazani bez stawienia się w sądzie. Trybunał nie stwierdził, że brak obecności sam w sobie naruszał prawa oskarżonych, lecz wskazał, że proces był w dużej mierze pokazowy. W rzeczywistości wyrok nie prowadził do faktycznego ukarania oskarżonych, co pokazało, że proces *in absentia* mógł chronić oskarżonych, jeśli władze nie miały rzeczywistego zamiaru egzekwowania kary[1322].

Z kolei w orzecznictwie Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów kwestie związane z prowadzeniem procesu *in absentia* zostały poruszone m.in. w sprawie *Alex Thomas przeciwko Tanzanii (*skarga nr 005/2013). W tej sprawie skarżący został skazany w nieobecności przez krajowy sąd, gdyż przebywał w szpitalu podczas etapu obrony i nie dano

---

[1320] Wyrok ETPCz w sprawie *Belousov przeciwko Federacji Rosyjskiej* z dnia 6 marca 2017 r., skarga nr 2653/13. Orzeczenie dostępne na stronie: hudoc.echr.coe.int/eng (21.05.2025 r.)

[1321] Wyrok ETPCZ w sprawie *Altay przeciwko Turcji* (nr 2) z dnia 9 lipca 2019 r., skarga nr 11236/09. Orzeczenie dostępne na stronie: hudoc.echr.coe.int/eng (21.05.2025 r.)

[1322] Wyrok ATPCz w sprawie *Valle Jaramillo i inni przeciwko Kolumbii* z dnia 27 listopada 2008 r., seria C nr 192. policehumanrightsresources.org/valle-jaramillo-et-al-v-colombia-series-c-no-192

mu możliwości wyjaśnienia przyczyn jego nieobecności. Trybunał uznał, że Trybunał krajowy w takiej sytuacji naruszył prawo do rzetelnego procesu, ponieważ oskarżony został pozbawiony możliwości uczestniczenia w swoim procesie i skutecznej obrony, a także państwo nie zapewniło mu bezpłatnej pomocy prawnej w okolicznościach, gdy był osobą niezamożną oraz jego prawa procesowe były rażąco naruszone.[1323].

W innej sprawie, *Juma przeciwko Tanzanii* (skarga nr 028/2016) Trybunał ponownie analizował sytuację skazania oskarżonego w nieobecności. W tej sprawie skarżący został początkowo skazany *in absentia* po tym, jak uchylał się od stawienia się w sądzie, wskutek czego proces został kontynuowany zgodnie z krajowym prawem karnym. Po jego późniejszym aresztowaniu i przedstawieniu przed sądem, Juma miał możliwość wyjaśnienia przyczyn nieobecności, jednak sąd krajowy nie uchylił wyroku ani nie wznowił postępowania. Trybunał przyjął, że o ile skazanie w nieobecności nastąpiło zgodnie z przepisami krajowymi (tj. po wielokrotnych próbach doprowadzenia oskarżonego i zawiadomienia go o terminie rozpraw), to nie doszło do naruszenia prawa do rzetelnego procesu ani prawa do obrony w rozumieniu art. 7 Afrykańskiej Karty, ponieważ skarżący miał później realną możliwość przedstawienia swoich wyjaśnień i korzystania z krajowych środków odwoławczych, które zostały mu udostępnione i wykorzystane. Trybunał podkreślił przy tym, że prawo do bycia wysłuchanym zawiera możliwość uczestnictwa w postępowaniu i przedstawiania dowodów, lecz dopuszczalność dalszego prowadzenia procesu mimo nieobecności oskarżonego może być uznana za zgodną z Kartą, jeżeli jego nieobecność nie wynika z barier proceduralnych uniemożliwiających kontakt z wymiarem sprawiedliwości, a oskarżony ma możliwość skutecznej reakcji po odnalezieniu[1324].

Podsumowując, regionalne trybunały ochrony praw człowieka konsekwentnie podkreślają prawo oskarżonego do bycia obecnym, określając ograniczone sytuacje, w których proces może toczyć się bez jego udziału. Państwa mają obowiązek zapewnić odpowiednie zawiadomienie, umożliwić udział oskarżonego w procesie oraz umożliwić ponowny proces w przypadku stawienia się oskarżonego. Proces *in absentia* jest dopuszczalny tylko w razie

---

[1323] Wyrok ATPCiL w sprawie *Alex Thomas przeciwko Zjednoczonej Republice Tanzanii* wyrok z dnia 20 listopada 2015 r., skarga nr 005/2013. Orzeczenie dostępne na stronie: www.african-court.org (data dostępu: 06.12.2025 r).

[1324] Wyrok ATPCiL w sprawie *Juma przeciwko Tanzanii* z dnia 28 listopada 2019 r, skarga nr 028/2016. Orzeczenie dostępne na stronie: www.african-court.org (data dostępu: 06.12.2025 r).

wyraźnej rezygnacji, choroby oskarżonego lub wyjątkowych okoliczności, np. związanych z bezpieczeństwem państwa. Całkowita nieobecność oskarżonego ogranicza inne prawa procesowe, w tym prawo do przygotowania obrony, kontaktu z obrońcą i przesłuchiwania świadków.

Wnioski

Przeprowadzona analiza orzecznictwa sądów międzynarodowych w zakresie ochrony praw osób pozbawionych wolności wskazuje, że orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka znacząco przewyższa dorobek innych regionalnych trybunałów pod względem liczby rozpatrywanych spraw oraz stanowi najbogatsze źródło wiedzy o naruszeniach praw materialnych i proceduralnych osób osadzonych. Obejmuje ono w szczególności sprawy dotyczące prawa do życia, zakazu tortur, prawa do humanitarnego traktowania, kontaktów ze światem zewnętrznym, wolności religijnej, prawa do zawarcia małżeństwa, prawa do udziału w wyborach oraz praw proceduralnych. Natomiast w amerykańskim i afrykańskim systemie ochrony praw człowieka orzecznictwo koncentruje się głównie na prawie do życia, humanitarnym traktowaniu, zakazie tortur oraz prawach proceduralnych, natomiast inne aspekty, takie jak kontakty z rodziną, wolność religijna, zawarcie małżeństwa czy prawo wyborcze, nie są w nim rozwinięte.

Na podstawie orzecznictwa sądów międzynarodowych stwierdza się, jednoznacznie podkreśla, że państwo ponosi szczególną odpowiedzialność za życie osób pozbawionych wolności. Władze państwowe muszą podejmować skuteczne, proporcjonalne i racjonalne środki prewencyjne, w tym monitorować stan zdrowia psychicznego osadzonych, oraz reagować w sytuacjach bezpośredniego zagrożenia życia. We wszystkich systemach przyjmuje się domniemanie odpowiedzialności państwa w przypadku śmierci w detencji, a ciężar dowodu spoczywa na państwie poprzez przeprowadzenie szybkiego, bezstronnego, rzetelnego i jawnego dochodzenia. Władze państwowe muszą podejmować skuteczne, proporcjonalne i racjonalne środki prewencyjne, w tym monitorować stan zdrowia psychicznego osadzonych, oraz reagować w sytuacjach bezpośredniego zagrożenia życia. Różnice między orzecznictwem poszczególnych trybunałów dotyczą natomiast przedmiotu rozpatrywanych spraw. W orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz Amerykańskiego Trybunału Praw Człowieka odpowiedzialność państwa za życie osób

pozbawionych wolności obejmuje m.in. przypadki samobójstw, śmierci spowodowanej działaniami funkcjonariuszy oraz zgony będące skutkiem przemocy ze strony współwięźniów. W orzecznictwie Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów głównym przedmiotem analizy są przypadki arbitralnego pozbawienia życia w związku z obowiązkową karą śmierci.

W zakresie opieki medycznej osób pozbawionych wolności, Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdza naruszenia praw przede wszystkim wtedy, gdy zaniedbania medyczne stwarzają poważne zagrożenie dla życia lub zdrowia więźnia, mogą prowadzić do nieludzkiego albo poniżającego traktowania, oraz dotyczą szczególnie osób z chorobami psychicznymi lub zakaźnymi. Trybunał nie przewiduje jednak możliwości wyboru metody leczenia przez więźniów. Szersze podejście prezentuje Amerykański Trybunał Praw Człowieka, który uznaje obowiązek zapewnienia opieki medycznej nie tylko przy bezpośrednim zagrożeniu życia lub zdrowia, ale również w innych sytuacjach, a ponadto w pewnym stopniu dopuszcza możliwość wyboru przez więźniów metody leczenia. Z kolei w afrykańskim systemie ochrony praw człowieka brak jest orzecznictwa dotyczącego obowiązku zapewnienia opieki medycznej osobom pozbawionym wolności, co znacząco ogranicza skuteczność ochrony w tym zakresie.

W praktyce orzeczniczej wyodrębnia się dwa główne rodzaje naruszeń zakazu tortur oraz nieludzkiego lub poniżającego traktowania bądź karania: stosowanie kar cielesnych oraz izolację osób pozbawionych wolności. Chociaż przepisy dotyczące zakazu tortur oraz nieludzkiego lub poniżającego traktowania bądź karania nie przewidują wprost zniesienia kar cielesnych regionalne trybunały ochrony praw człowieka wskazują że kary cielesne są niezgodne z zakazem tortur oraz nieludzkiego lub poniżające traktowania bądź karania wynikającym z prawa międzynarodowego. W konsekwencji, kara cielesna powinna być kwalifikowana jako forma tortur, zgodnie z ewoluującymi standardami międzynarodowego prawa praw człowieka. Z kolei sama izolacja nie stanowi automatycznie naruszenia zakazu tortur czy nieludzkiego traktowania. Trybunały podkreślają jednak, że jej ocena zależy od szeregu czynników, takich jak czas trwania izolacji, cel jej stosowania, warunki fizyczne pomieszczenia, dostęp do światła, żywności, opieki medycznej oraz możliwość kontaktu z innymi osobami.

Ponadto regionalne trybunały ochrony praw człowieka wskazują, w zakresie humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności, na obowiązek zapewnienia odpowiednich warunków bytowych, w tym minimalnej powierzchni celi, dostępu do światła dziennego, odpowiedniej wentylacji i higieny. Podkreślają także znaczenie zapewnienia

wyżywienia, dostępu do opieki medycznej oraz możliwości kontaktu z rodziną i światem zewnętrznym. Trybunały te zwracają uwagę, że państwa-strony Konwencji muszą przeciwdziałać przepełnieniu, stosować proporcjonalne środki dyscyplinarne i chronić więźniów przed przemocą ze strony współosadzonych. Należy podkreślić, że w zakresie minimalnej powierzchni celi tylko Europejski Trybunał Praw Człowieka ustalił standardy minimalnej powierzchni celi (ok. 3 m² na osobę) a Amerykański Trybunał często wzoruje się na tych normach przy ocenach warunków więziennych.

Częstym naruszeniem praw osób pozbawionych wolności jest również ograniczanie prawa do kontaktów ze światem zewnętrznym, w szczególności z rodziną. Europejski Trybunał Praw Człowieka podkreśla, że ingerencje w prawa do życia rodzinnego i prywatnego więźniów muszą mieć wyraźną podstawę prawną, być przewidywalne i proporcjonalne, a państwa mają obowiązek zapewnienia minimalnej ochrony jednostki przed arbitralnymi decyzjami władz. W orzecznictwie Trybunału daje się zauważyć tendencję do coraz szerszego ujmowania zakresu ochrony przyznawanej życiu prywatnemu i rodzinnemu osób pozbawionych wolności. Prawo to obejmuje już nie tylko tradycyjne kontakty więźniów z rodziną poprzez widzenia w zakładzie karnym oraz korespondencję, ale także rozmowy telefoniczne, a w uzasadnionych przypadkach Trybunał zaczyna dopuszczać również komunikację przez internet. Istotne jest także umożliwienie udziału więźniów w pogrzebach osób najbliższych. Ponadto ETPCz w swoim orzecznictwie odnosi się do prawa więźniów do powiększania rodziny, w tym poprzez metody sztucznego zapłodnienia. Trybunał wciąż nie dopuszcza jednak formalnie wizyt małżeńskich w sensie intymnym, ale możliwe jest, wraz z dynamicznym rozwojem standardów europejskich, że w przyszłości takie kontakty zostaną uwzględnione w praktyce. Standard ochrony praw osób pozbawionych wolności rozwijany przez ETPCz w Europie jest znacznie bardziej rozbudowany niż w systemach amerykańskim i afrykańskim, gdzie brak jest podobnie szerokiego podejścia do kontaktów więźniów ze światem zewnętrznym.

Jeżeli chodzi o prawo do wyznania i praktykowania religii to Europejski Trybunał Praw Człowieka w swoim orzecznictwie konsekwentnie podkreśla, że przysługuje ono również osobom pozbawionym wolności, choć możliwe są pewne ograniczenia wynikające z konieczności zachowania bezpieczeństwa, porządku i dyscypliny w zakładach karnych. Nie mają one jednak racjonalnego uzasadnienia w odniesieniu do takich sfer aktywności religijnej więźniów jak dostęp do niezbędnej literatury, czy konieczność zachowania wymogów dietetycznych dyktowanych praktyką religijną. Natomiast udział w obrzędach religijnych czy

uzewnętrznianie swojej religii może być ograniczone wyłącznie w szczególnych przypadkach, np. gdy przeprowadzenie zgromadzenia modlitewnego stwarza ryzyko dla bezpieczeństwa lub porządku w zakładzie, a decyzje te powinny opierać się na indywidualnej ocenie ryzyka. Amerykański Trybunał Praw Człowieka również podkreśla znaczenie prawa więźniów do praktykowania religii, jednak brak jest szczegółowych odniesień do tego prawa w jego orzecznictwie. W przypadku Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów praktycznie brak jest orzecznictwa w tym zakresie.

Europejski Trybunał Praw Człowieka w swoim orzecznictwie potwierdza również prawo osób pozbawionych wolności do zawarcia małżeństwa. Wskazuje, że państwa muszą zapewnić możliwość odbycia ceremonii małżeńskiej w zakładach karnych, przy czym odmowa wymaga rzetelnego uzasadnienia związanego z rzeczywistym zagrożeniem bezpieczeństwa, a decyzje władz nie mogą opierać się jedynie na przewidywanych trudnościach organizacyjnych. Trybunał podkreśla konieczność zachowania równowagi między bezpieczeństwem zakładu a prawami więźniów, co stanowi standard ochrony praw jednostki w systemie europejskim. W systemach amerykańskim i afrykańskim brak jest natomiast rozwiniętego orzecznictwa w tym zakresie, co wskazuje na znacznie niższy poziom ochrony prawa do zawarcia małżeństwa dla osób pozbawionych wolności w tych regionach.

Ponadto w orzecznictwie Europejskiego Trybunału sprecyzowano również warunki, na podstawie jakich może dojść do ograniczenia praw wyborczych jednostek znajdujących się w takiej sytuacji. Z orzecznictwa tego wynika, że aktualnie ograniczenie czynnego prawa wyborczego osób pozbawionych wolności będzie uznane za zgodne z art. 3 Protokołu 1 do EKPCz wówczas, gdy pozbawienie prawa głosu wynika z orzeczenia sądu, jest stosowane wobec wąskiej grupy sprawców przestępstw skazanych na długotrwałe kary pozbawienia wolności, a pomiędzy pozbawieniem prawa głosu a okolicznościami popełnienia przestępstwa istnieje określonego rodzaju związek. Z wyroku *Scoppola przeciwko Włochom* wynika, że indywidualne orzeczenie sądu nie stanowi bezwzględnego wymogu. Dopuszczalne jest wprowadzenie ustawowych ograniczeń czynnego prawa wyborczego, o ile pozostają one proporcjonalne i odnoszą się wyłącznie do osób skazanych za najpoważniejsze przestępstwa. W systemach amerykańskim i afrykańskim brak jest natomiast rozwiniętych standardów dotyczących prawa więźniów do uczestnictwa w wyborach, co wskazuje na znaczną lukę w ochronie politycznych praw jednostki w tych regionach.

Jeżeli chodzi o prawa proceduralne, to najczęściej odnotowywane naruszenia prawa do legalnego pozbawienia wolności wynikają z nadmiernie długiego stosowania

aresztów tymczasowych Regionalne trybunały ochrony praw człowieka oceniają, czy czas trwania aresztu jest rozsądny, biorąc pod uwagę okoliczności każdej sprawy, jej złożoność oraz działania władz i obrony. W zasadzie okres dłuższy niż około 18–24 miesiące od dnia zatrzymania do dnia ustalenia zarzutów zwykle stanowi naruszenie standardów wynikających z Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Wyjątek może mieć miejsce jedynie wtedy, gdy przedstawione zostaną wyjątkowo przekonujące wyjaśnienia opóźnienia. Stanowisko zarówno Amerykańskiego jak i Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka w tej kwestii jest mniej jasna, ale ponieważ oba Trybunały wydają się przyjmować standardy Europejskiego Trybunału, prawdopodobne jest, że podobny reżim obowiązuje również na podstawie Afrykańskiej Karty Praw Człowieka oraz Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka. Powyższe nie oznacza jednak, że krótsze okresy aresztu automatycznie są zgodne z międzynarodowym prawem praw człowieka, bowiem każdy okres detencji, niezależnie od długości, musi być przekonująco uzasadniony przez władze.

Natomiast jeżeli chodzi o prawo do sądu to najbardziej rozbudowane orzecznictwo dotyczy prawa oskarżonego do obrony oraz uczestnictwa w postępowaniach karnych. W tym zakresie orzecznictwo regionalnych trybunałów ochrony praw człowieka w znacznej mierze jest ze sobą spójne. Podkreślają one znaczenie prawa oskarżonego do obrońcy podczas trwania procesu karnego. Niemniej jednak w praktyce pojawiają się pewne wątpliwości i rozbieżności. Na przykład nie jest w pełni określone, w jakim stopniu oskarżeni mogą korzystać z pomocy prawnej podczas czynności śledczych innych niż samo przesłuchanie. Ponadto Europejski Trybunał Praw Człowieka podkreśla, że oskarżony ma prawo do zasugerowania wyboru obrońcy finansowanego przez państwo, podczas gdy inne Trybunały przyznają mu mniejsze możliwości wyboru takiego prawnika.

Regionalne trybunały praw człowieka podkreślają również w swoim orzecznictwie prawo oskarżonego do bycia obecnym w procesie sądowym, określając ograniczone sytuacje, w których proces może toczyć się bez jego udziału. Uznają, że państwa mają obowiązek zapewnić odpowiednie zawiadomienie, przyznać udział oskarżonego w procesie oraz przyznać ponowny proces w przypadku stawienia się oskarżonego. Proces *in absentia* jest dopuszczalny tylko w razie wyraźnej rezygnacji, choroby oskarżonego lub wyjątkowych okoliczności, np. związanych z bezpieczeństwem państwa. Całkowita nieobecność oskarżonego ogranicza inne prawa procesowe, w tym prawo do przygotowania obrony, kontaktu z obrońcą i przesłuchiwania świadków.

Wydaje się, że orzecznictwo sądów międzynarodowych odgrywa kluczową rolę w

rozwoju interpretacji praw osób pozbawionych wolności oraz w wyznaczaniu standardów ich praktycznej ochrony. Analiza orzecznictwa pozwala zidentyfikować powtarzające się naruszenia praw jednostki, precyzować zakres obowiązków państw oraz kształtować wytyczne interpretacyjne dla praktyki penitencjarnej i systemów ochrony praw człowieka w skali międzynarodowej. Dzięki temu państwa uzyskują wskazówki dotyczące minimalnych standardów warunków detencji, obowiązków w zakresie ochrony życia i zdrowia więźniów, a także praw proceduralnych, takich jak prawo do obrony i udział w postępowaniu. Orzecznictwo pełni również funkcję prewencyjną, gdyż państwa, mając świadomość odpowiedzialności wynikającej z decyzji sądów międzynarodowych, są motywowane do wprowadzania zmian w legislacji i praktyce penitencjarnej, co przyczynia się do ograniczenia naruszeń praw osób pozbawionych wolności.

Zakończenie

Osoby pozbawione wolności stanowią szczególną grupę podmiotów prawa, wobec których państwa ponoszą odpowiedzialność za zapewnienie godziwych warunków odbywania kary, ze względu na całkowitą zależność osadzonych od władz państwowych. Choć państwa sprawują wyłączną władzę nad miejscami detencji na swoim terytorium, muszą jednocześnie respektować normy międzynarodowe, chroniące godność i bezpieczeństwo osób osadzonych. Zgodnie z zasadą nienaruszalności godności człowieka, osoby pozbawione wolności zachowują podstawowe prawa i podlegają ochronie zarówno w czasie pokoju, jak i podczas konfliktów zbrojnych. Uznanie tych praw nakłada na państwo obowiązek nie tylko ich respektowania, ale również zapewnienia warunków do rzeczywistej realizacji tych praw, w tym poprzez właściwą organizację, nadzór oraz finansowanie systemu penitencjarnego.

W pracy potwierdzono tezę badawczą, zgodnie z którą zarówno w regulacjach poszczególnych międzynarodowych systemów ochrony praw człowieka, jak i w orzecznictwie sądów międzynarodowych akcentowana jest szczególna rola praw gwarantowanych osobom pozbawionym wolności, co ukierunkowuje rozwój międzynarodowych standardów prawnych na rzecz kompleksowej ochrony tej grupy jednostek. Standardy międzynarodowe oraz orzecznictwo sądów międzynarodowych koncentrują się na praktycznej ochronie praw osób pozbawionych wolności, kładąc nacisk na ich respektowanie w realnych warunkach detencji. Dzięki temu wskazują one państwom kierunki rozwoju prawa i praktyki penitencjarnej. Szczególne znaczenie mają przy tym mechanizmy wizytacyjne, które pozwalają na monitorowanie warunków pobytu, wykrywanie naruszeń i zapobieganie nadużyciom w zakładach karnych.

Przeprowadzone badania dotyczące praw osób pozbawionych wolności w świetle międzynarodowego prawa praw człowieka oraz orzecznictwa sądów międzynarodowych pozwoliły na sformułowanie następujących wniosków.

Po pierwsze, w ustanawianiu uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka fundamentalną ochronę odgrywa Organizacja Narodów Zjednoczonych. Jednocześnie efektywność ONZ w tym obszarze pozostaje zagadnieniem złożonym. Z jednej strony Organizacja stworzyła mechanizmy monitorowania przestrzegania tych praw, takie jak Rada Praw Człowieka, procedury specjalne czy traktatowe organy kontrolne, które przyczyniają się do upowszechniania i egzekwowania standardów międzynarodowych, z drugiej strony skuteczność ONZ jest ograniczona przez jej charakter instytucjonalny i polityczny. Brak

realnych mechanizmów przymusu wobec państw naruszających prawa człowieka, uzależnienie działań od woli politycznej państw członkowskich, a także napięcia geopolityczne w Radzie Bezpieczeństwa powodują, że egzekwowanie przyjętych norm bywa fragmentaryczne i nierównomierne. Często działania ONZ ograniczają się do monitorowania, potępiania czy rekomendowania reform, bez gwarancji ich wdrożenia na poziomie krajowym.

Obok uniwersalnego systemu ochrony praw człowiek, opartego na strukturach ONZ, wyróżnia się także systemy regionalne tworzone w ramach regionalnych organizacji międzynarodowych. Należy zauważyć, że najskuteczniejszym mechanizmem ochrony praw człowieka pozostaje system funkcjonujący w ramach Rady Europy, przede wszystkim ze względu na jego rozbudowane podstawy normatywne oraz istnienie sądowego mechanizmu kontroli w postaci Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Do podstawowych wyzwań stojących przed tym systemem należy przede wszystkim dalsze usprawnienie procedury postępowań przez Trybunałem, w szczególności w celu przeciwdziałania przewlekłości postępowań oraz przeciwdziałania nadmiernemu obciążeniu organów kontrolnych. Istotnym problemem pozostaje również zapewnienie skutecznego i terminowego wykonywania orzeczeń. Ponadto wyzwaniem jest właściwa koordynacja działań z innymi organizacjami międzynarodowymi funkcjonującymi w europejskiej przestrzeni ochrony praw człowieka, w szczególności z Organizacją Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie oraz Unią Europejską, tak aby uniknąć dublowania kompetencji i wzmocnić komplementarność mechanizmów ochronnych. Natomiast system amerykański i afrykański mają mniej rozbudowaną strukturę, a w Azji i na Bliskim Wschodzie inicjatywy ochrony praw człowieka pozostają fragmentaryczne.

Po drugie, proces kształtowania międzynarodowych standardów dotyczących odbywania kary pozbawienia wolności jest długotrwały. Prace prowadzone były od XIX wieku na Kongresach Penitencjarnych. Lata po II wojnie światowej przyniosły szczególnie intensywny rozwój międzynarodowych działań na rzecz poprawy sytuacji osób pozbawionych wolności. W tym okresie nastąpił dynamiczny rozwój prawa międzynarodowego praw człowieka, które zaczęło odgrywać kluczową rolę w kształtowaniu standardów ochrony jednostki. Międzynarodowe standardy normatywne z tego zakresu tradycyjnie dzielą się na uniwersalne i regionalne. Można dokonać również dalszej kategoryzacji tych standardów, dzieląc je na prawnie wiążące normy traktatowe (*hard law*) i normy wiążące w sensie organizacyjnym, politycznym lub moralnym (*soft law*). Ponadto, traktaty mogą być klasyfikowane jako ogólne (czyli adresowane do wszystkich osób) oraz bardziej szczegółowe, czyli dotyczące określonej kategorii osób lub problemów (np. zakazu tortur).

Jednocześnie należy zauważyć, w prawie międzynarodowym praw człowieka brak jest konwencji, która w sposób kompleksowy regulowałaby prawa odnoszące się do osób pozbawionych wolności. Prawa adresowane do tej kategorii osób znajdują się zarówno w konwencjach o charakterze uniwersalnym jak i regionalnym. Przykładem mogą być, konwencje dotyczące zakazu tortur ustanowiono bezwzględny zakaz stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania wobec osób pozbawionych wolności. Uzupełnieniem tych regulacji są instrumenty *soft law*, które – mimo braku mocy prawnie wiążącej – wyznaczają kierunki humanitarnego traktowania więźniów, interpretacji norm penitencjarnych oraz stanowią istotny punkt odniesienia dla ustawodawstw krajowych. Należy wskazać, że najbardziej kompleksowe regulacje dotyczące osób pozbawionych wolności zostały opracowane w systemie uniwersalnym oraz europejskim.

Po trzecie, współczesne standardy międzynarodowe jednoznacznie odrzucają model „szczególnego stosunku władczego" i przyjmują, że osoby pozbawione wolności nadal korzystają z pełni praw i wolności gwarantowanych przez standardy ochrony praw człowieka, z wyjątkiem samego prawa do wolności osobistej, które zostaje ograniczone na skutek orzeczonej kary. Osoba pozbawiona wolności zachowuje w związku z tym prawo do życia, prawo do wolności od tortur i nieludzkiego traktowania, prawo do humanitarnego wykonywania kary, wolności religijnej, kontaktów ze światem zewnętrznym, zawarcia małżeństwa, udziału w wyborach oraz prawa procesowe, w tym prawo do sądu i prawo do obrony. Ograniczenia niektórych z tych praw mogą być wprowadzane jedynie w uzasadnionych przypadkach, takich jak zapewnienie bezpieczeństwa, ochrona porządku publicznego czy zapobieganie przestępstwom, i muszą być proporcjonalne do zaistniałych okoliczności.

Międzynarodowe konwencje praw człowieka formułują prawa osób pozbawionych wolności w sposób ogólny. Takie sformułowania pozostawiają szerokie pole do interpretacji i mogą nie zapewniać pełnej ochrony w praktyce. W związku z tym kluczowe jest stosowanie prawa miękkiego, które pozwala uszczegółowić i precyzować normy konwencyjne, wskazując konkretne sposoby ich stosowania w zakładach penitencjarnych.

Po czwarte, z perspektywy osób pozbawionych wolności najważniejsze są mechanizmy pozwalające na bezpośrednie reagowanie na naruszenia ich praw, przede wszystkim skargi indywidualne i wizytacje prewencyjne. Skargi indywidualne umożliwiają dochodzenie praw przed organami krajowymi i międzynarodowymi. W europejskim systemie osoby pozbawione wolności mogą bezpośrednio wnosić skargi do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. W systemach amerykańskim i afrykańskim skargi z reguły trafiają najpierw

do odpowiednich komisji, a dopiero potem do trybunału, co wydłuża procedurę.

Z kolei mechanizmy wizytacyjne pozwalają ocenić warunki detencji i zapobiegać naruszeniom praw z nimi związanych. Należy zauważyć, że mechanizmy łączące swobodny dostęp, możliwość bezpośredniego kontaktu z więźniami, regularne wizytacje prewencyjne i publiczne raporty są najbardziej efektywne w zapewnieniu realnej ochrony praw osób pozbawionych wolności. W praktyce Europejski Komitet Zapobiegania Torturom najlepiej spełnia te kryteria, co pozwala stwierdzić, że w kontekście skutecznej ochrony osób pozbawionych wolności jest on najefektywniejszym mechanizmem wizytacyjnym w stosunku do pozostałych tego typu organów międzynarodowych.

Po piąte, przeprowadzona analiza orzecznictwa sądów międzynarodowych w zakresie ochrony osób pozbawionych wolności wskazuje, że orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka znacząco przewyższa dorobek innych regionalnych trybunałów pod względem liczby rozpatrywanych spraw oraz stanowi najbogatsze źródło wiedzy o naruszeniach praw materialnych i proceduralnych osób osadzonych. Obejmuje ono w szczególności sprawy dotyczące prawa do życia, zakazu tortur, prawa do humanitarnego traktowania, kontaktów ze światem zewnętrznym, wolności religijnej, prawa do zawarcia małżeństwa, prawa do udziału w wyborach oraz praw proceduralnych. Natomiast w amerykańskim i afrykańskim systemie ochrony praw człowieka orzecznictwo koncentruje się głównie na prawie do życia, humanitarnym traktowaniu, zakazie tortur oraz prawach proceduralnych, natomiast inne aspekty, takie jak kontakty z rodziną, wolność religijna, małżeństwo czy prawo wyborcze, nie są w nim rozwinięte.

Należy stwierdzić, że orzecznictwo sądów międzynarodowych odgrywa kluczową rolę w rozwoju praw osób pozbawionych wolności oraz w wyznaczaniu standardów ich praktycznej ochrony. Analiza orzecznictwa pozwala zidentyfikować powtarzające się naruszenia praw jednostki, precyzować zakres obowiązków państw oraz kształtować wytyczne interpretacyjne dla praktyki penitencjarnej i systemów ochrony praw człowieka w skali międzynarodowej. Dzięki temu państwa uzyskują wskazówki dotyczące minimalnych standardów warunków detencji, obowiązków w zakresie ochrony życia i zdrowia więźniów, a także praw proceduralnych, takich jak prawo do obrony i do udziału w postępowaniu. Orzecznictwo pełni również funkcję prewencyjną, gdyż państwa, mając świadomość odpowiedzialności wynikającej z decyzji sądów międzynarodowych, są motywowane do wprowadzania zmian w legislacji i praktyce penitencjarnej, co przyczynia się do ograniczenia naruszeń praw osób pozbawionych wolności.

Po szóste, również międzynarodowe prawo humanitarne w sposób kompleksowy reguluje status oraz podstawowe gwarancje przysługujące osobom pozbawionym wolności podczas konfliktów zbrojnych. Normy te obejmują zarówno jeńców wojennych, jak i internowane osoby cywilne. Kluczowe znaczenie mają postanowienia III i IV Konwencji Genewskiej z 1949 r., które określają zasady traktowania tych osób oraz ustanawiają szczegółowe standardy ich ochrony. Podstawową zasadą jest obowiązek humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności w każdych okolicznościach. Konwencje te gwarantują m.in. prawo do życia i ochrony zdrowia, odpowiednich warunków bytowych, opieki medycznej oraz zakaz stosowania tortur i innych form nieludzkiego lub poniżającego traktowania. Osobom tym przysługuje również prawo do utrzymywania kontaktu z rodziną, praktykowania religii oraz do sprawiedliwego procesu. Wprowadzone regulacje mają na celu zapewnienie minimalnych standardów ochrony osób pozbawionych wolności nawet w warunkach konfliktu zbrojnego.

Należy zauważyć, że również podczas konfliktu zbrojnego monitorowane są warunki przetrzymywania osób pozbawionych wolności. Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża prowadzi takie działania w sposób poufny, a raporty pozostają tajne. Wizytacje mogą mieć charakter zarówno prewencyjny, jak i kontrolny, w zależności od sytuacji w terenie, i są prowadzone regularnie podczas konfliktu zbrojnego. Zakres dostępu obejmuje osoby pozbawione wolności w związku z konfliktem zbrojnym. Odmowa przeprowadzenia wizyty może nastąpić wyłącznie w wyjątkowych przypadkach bezwzględnej konieczności wojskowej i jedynie tymczasowo, co podkreśla nadrzędny charakter ochrony humanitarnej nad względami operacyjnymi.

Pomimo rozbudowanego systemu ochrony praw osób pozbawionych wolności, nadal brakuje jednolitego, wiążącego katalogu tych praw w systemie międzynarodowym, co skutkuje różnym poziomem ochrony w zależności od regionu. W praktyce, na w przeważającej liczbie państw jednostki penitencjarne są przeludnione, a warunki bytowe więźniów pozostawiają wiele do życzenia – brak odpowiedniej przestrzeni, higieny, opieki medycznej i minimalnych standardów humanitarnych jest zjawiskiem powszechnym. Wobec powyższego zasadne wydaje się:

– uchwalenie, w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych, konwencji dotyczącej traktowania osób pozbawionych wolności o charakterze prawnie wiążącym. Przyjęcie takiego instrumentu prawnego mogłoby przyczynić się do ujednolicenia standardów ochrony praw osób pozbawionych wolności oraz wzmocnienia mechanizmów ich międzynarodowej kontroli

przestrzegania;

– powrócenie do koncepcji uchwalenia protokołu dodatkowego Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, który w sposób wiążący określiłby standardy ochrony praw osób pozbawionych wolności;

– wzmocnienie mechanizmów wizytacyjnych, przede wszystkim poprzez upublicznianie raportów, czego w wielu istniejących mechanizmach brak, a także poprzez częstsze i regularne wizytacje w jednostkach penitencjarnych;

Powyższe ustalenia prowadzą do wniosku, że dalszy rozwój standardów ochrony praw osób pozbawionych wolności powinien zmierzać zarówno w kierunku doprecyzowania istniejących norm prawnych, jak i wzmacniania mechanizmów ich skutecznej implementacji. Problematyka ta pozostanie zatem w dalszym ciągu istotnym obszarem zainteresowania międzynarodowego prawa międzynarodowego praw człowieka. Jednocześnie należy zauważyć, że pełna realizacja tych standardów w praktyce państw nie jest zadaniem łatwym, co wynika m.in. z często restrykcyjnego nastawienia części społeczeństwa wobec osób pozbawionych wolności, ale nie niemożliwym.

Bibliografia

1. ŹRÓDŁA

1.1. UMOWY MIĘDZYNARODOWE

1. Konwencja o polepszeniu losu chorych i rannych w armiach czynnych z dnia 6 lipca 1906 r., LNTS: 1927, vol. 11, p. 440, tekst polski: Dz. U. 1927, nr 28, poz. 225.
2. Konwencja w sprawie Niewolnictwa z dnia 25 września 1926 r, LNTS: 1927, vol. 60, p. 254, tekst polski: Dz.U. 1931, nr 4, poz. 21.
3. Konwencja o polepszeniu losu chorych i rannych w armiach czynnych z dnia 27 lipca 1929 r., LNTS: 1930, vol. 118, p. 303, tekst polski: Dz. U. 1932, nr 103, poz. 864.
4. Konwencja dotycząca traktowania jeńców wojennych z dnia 27 lipca 1929 r., LNTS: 1930, vol. 118, p. 343, tekst polski: Dz. U. 1932, nr 103, poz. 866.
5. Konwencja nr 29 Międzynarodowej Organizacji Pracy z dnia 28 czerwca 1930 r. dotycząca Pracy Przymusowej lub Obowiązkowej, UNTS: 1948. vol. 39, p. 55, tekst polski: Dz. U. 1959, nr 20, poz. 122.
6. Konwencja Genewska o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych z dnia 12 sierpnia 1949 r., UNTS: 1950, vol. 75, p. 31, tekst polski: Dz. U. 1956, nr 38, poz. 171
7. Konwencja Genewska o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu z dnia 12 sierpnia 1949 r., UNTS: 1950, vol. 75, p. 85, tekst polski: Dz. U. 1956, nr 38, poz. 171.
8. Konwencji Genewskiej dotyczącej Traktowania Jeńców Wojennych z dnia 12 sierpnia 1949 r., UNTS: 1950, vol. 75, p. 135, tekst polski: Dz. U. 1956, nr 38, poz. 171.
9. Konwencja Genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny z dnia 12 sierpnia 1949, UNTS: 1950, vol. 75, p. 287, tekst polski: Dz. U. 1956 r., nr 38, poz. 171.
10. Protokół dodatkowy do Konwencji Genewskich dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych z dnia 8 czerwca 1977 r., UNTS: 1979, vol. 1125, p. 3, tekst polski: Dz. U. 1992, nr 41, poz. 175.
11. Protokół dodatkowy do Konwencji Genewskich dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych z dnia 8 czerwca 1977 r., UNTS: 1979, vol. 1125, p. 609, tekst polski: Dz. U. 1992, nr 41, poz. 175.

ORGANIZACJA NARODÓW ZJEDNOCZNYCH

12. Karta Narodów Zjednoczonych z dnia 26 czerwca 1945 r., UNTS: 1946, vol. 1, p. 16, tekst polski: Dz. U. 1947, nr 23, poz. 90.
13. Konwencja w sprawie Zwalczania Handlu Ludźmi i Eksploatacji Prostytucji z dnia 21 marca 1950 r, UNTS: 1951, vol. 96, p. 271, tekst polski: Dz. U. 1952, nr 41, poz. 278.
14. Międzynarodowego Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 r., UNTS: 1976, vol. 999, p. 171, tekst polski: Dz. U. 1977, nr 38, poz. 167.
15. Pierwszy Protokół Fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 16 grudnia 1996 r., UNTS: 1976, vol. 999, p. 302, tekst polski: Dz. U. 1994, nr 23, poz. 80.
16. Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z dnia 19 grudnia 1966 r., UNTS: 1976, vol. 999 p. 3, tekst polski: Dz. U. 1977, nr 38, poz. 169.
17. Międzynarodowa Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej z dnia 7 marca 1966 r., UNTS: 1969, vol. 660, p. 195, tekst polski: Dz. U. 1969, nr 25, poz. 187.
18. Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet z dnia 18 grudnia 1979 r., UNTS: 1981, vol. 1249, p. 13, tekst polski: Dz. U. 1982, nr 10, poz. 71.
19. Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania z dnia 10 grudnia 1984 r., UNTS:1987, vol. 1465, p. 85, tekst polski: Dz. U. 1989, nr 63, poz. 378.
20. Konwencji o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r., UNTS: 1990, vol. 1577, p. 3., tekst polski: Dz. U. 1991, nr 120, poz. 526.
21. Drugi Protokół Fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych w sprawie zniesienia kary śmierci z dnia 15 grudnia 1989 r., UNTS: 1991, vol. 1642, p. 414, tekst polski: Dz. U. 1994, nr 23, poz. 80.
22. Międzynarodowa Konwencja o ochronie praw wszystkich pracowników migrujących oraz członków ich rodzin z dnia 18 grudnia 1990 r., UNTS: 2003, vol. 2220, p. 3.
23. Protokół Fakultatywny do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania z dnia 18 grudnia 2002 r., UNTS: 2006, vol. 2375, p. 237, tekst polski: Dz. U. 2007, nr 30, poz. 192.
24. Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych z dnia 13 grudnia 2006 r, UNTS: 2008, vol. 2515, p. 3, tekst polski: Dz. U. 2012, poz. 1169.

25. Międzynarodowa Konwencja w sprawie ochrony wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem z dnia 20 grudnia 2006 r, UNTS: 2011, vol. 2716, p. 3, tekst polski: Dz. U. 2025, poz. 457.
26. Pierwszy Protokół Fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z dnia 18 czerwca 2008 r., UNTS: 2009, vol. 2922, p. 27.

RADA EUROPY

27. Statut Rady Europy z dnia 5 maja 1949 r., ETS: 1949, No. 001, tekst polski: Dz. U. 1994, nr 118, poz. 565.
28. Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 4 listopada 1950 r., ETS: 1950, No. 005, tekst polski: Dz. U. 1993, nr 61, poz. 284.
29. Europejska Karty Społecznej z dnia 18 października 1961 r., ETS: 1961, No. 35, tekst polski: Dz. U. 1947, nr 23, poz. 90.
30. Protokół nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 20 marca 1952 r. ETS: 1952, No. 9, tekst polski: Dz. U. 1995, nr 36, poz. 175.
31. Protokół nr 4 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności zapewniający niektóre prawa i wolności inne niż już zawarte w Konwencji i w Protokole nr 1 do Konwencji z 16 września 1963 r. ETS: 1963, No. 46, tekst polski: Dz. U. 1995, nr 36, poz. 175.
32. Protokół nr 6 do Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności dotyczący zniesienia kary śmierci z dnia 28 kwietnia 1983 r., ETS: 1983, No. 114, tekst polski: Dz. U. 2001, nr 23, poz. 266.
33. Protokół nr 7 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 22 listopada 1984 r. ETS: 1984, No. 117, tekst polski: Dz.U. 2003, nr 42, poz. 364.
34. Europejska Konwencja o Zapobieganiu Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu z dnia 26 listopada 1987 r., ETS: 1987, No. 126, tekst polski: Dz. U. 1995, nr 46, poz. 238.
35. Protokół dodatkowy do Europejskiej Karty Społecznej z dnia 5 maja 1988, ETS: 1989, No. 86.
36. Protokół zmieniający Europejską Kartę Społeczną z dnia 21 października 1991 r., ETS: 1992, No. 128

37. Protokół nr 11 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności restrukturyzujący mechanizm kontrolny ustanowiony na mocy Konwencji z 11 maja 1994 r. ETS: 1994, No. 155, tekst polski: Dz. U. 1998, nr 147, poz. 962.
38. Konwencja Ramowa o ochronie mniejszości narodowych z dnia 1 lutego 1995 r., ETS: 1995: No. 157, tekst polski: Dz. U. 2002, nr 22, poz. 209.
39. Protokół dodatkowy do Europejskiej Karty Społecznej z dnia 9 listopada 1995 r., ETS: 1996, No. 142
40. Zrewidowana Europejska Karta Społeczna z dnia 3 maja 1996 r., ETS: 1996, No. 163, tekst polski: Dz.U. 2001, nr 8, poz. 67.
41. Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Godności Istoty Ludzkiej wobec zastosowań Biologii i Medycyny z dnia 4 listopada 1997 r., ETS: 1997, No. 164.
42. Protokół nr 12 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności ustanawiający ogólny zakaz dyskryminacji z 4 listopada 2000 r. ETS: 2000, No. 177.
43. Protokół nr 13 do Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 3 maja 2002 r., ETS: 2002, No. 187, tekst polski: Dz. U. 2014, poz. 1155.
44. Protokół nr 14 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności zmieniający system kontroli Konwencji z 13 maja 2004 r. ETS: 2004, No. 194, tekst polski: Dz.U. 2010, nr 90, poz. 587.
45. Protokół nr 15 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności zmieniający Konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 24 czerwca 2013 r. CETS: 2013, No. 213, tekst polski: Dz. U. 2021, poz. 1045.
46. Protokół nr 16 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 2 października 2013 r. CETS: 2013, No. 214.

UNIA EUROPEJSKA

47. Traktat o Unii Europejskiej z dnia 7 lutego 1992 roku, Dz. Urz. UE, C 191, s. 1
48. Traktat Amsterdamski z dnia 2 października 1997 roku, Dz. Urz. UE, C 340, s. 1
49. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej z dnia 7 grudnia 2000 r., Dz. Urz. UE, C 326, s. 391
50. Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej z dnia 13 grudnia 2007 r. (wersja skonsolidowana z dnia 30 marca 2010 r.); Dz. Urz. UE, C 83, s. 47.
51. Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską z dnia 13 grudnia 2007 r., Dz. Urz. UE, C 306, s. 1.

ORGANIZACJA PAŃSTW AMERYKAŃSKICH

52. Karta Organizacji Państw Amerykańskich z dnia 30 kwietnia 1948 r.
53. Amerykańska Konwencja Praw Człowieka z dnia 22 listopada 1969 r., OAS TS: 1969, No. 36,
54. Amerykańska Konwencja o Zapobieganiu i Karaniu Tortur z dnia 9 grudnia 1985 r., OAS TS: 1985, No. 67.
55. Protokół dodatkowy do Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka w dziedzinie praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych z dnia 17 listopada 1988 r., OAS TS: 1988, No. 69.
56. Protokół do Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka w sprawie zniesienia kary śmierci z dnia 8 czerwca 1990 roku, OAS TS: 1990, No. 73.
57. Amerykańska Konwencja o wymuszonych zaginięciach osób z dnia 9 czerwca 1994 r.
58. Amerykańska Konwencja o Zapobieganiu, Karaniu i Eliminowaniu Przemocy wobec Kobiet z dnia 6 września 1994 r.
59. Amerykańska Konwencję o Eliminacji Wszystkich Form Dyskryminacji wobec Osób z Niepełnosprawnościami z dnia 7 czerwca 1999 r

UNIA AFRYKAŃSKA

60. Karta Organizacji Jedności Afrykańskiej z dnia 25 maja 1963 r., UNTS: 1963, vol. 479, p. 39.
61. Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów z dnia 26 czerwca 1986 r. UNTS: 1988, vol. 1520, p. 217.
62. Afrykańska Karta Praw i Dobrobytu Dziecka z dnia 24 września 1990 r.
63. Protokół do Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów o utworzeniu Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów z dnia 9 czerwca 1998 r., UNTS: 2001, vol. 2150 p. 3.
64. Protokół do Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów o prawach kobiet w Afryce z dnia 11 lipca 2003 r., UNTS: 2005, vol. 2361, p. 3.

LIGA PAŃSTW ARABSKICH

65. Arabska Karta Praw Człowieka z dnia 22 maja 2004 r.

WSPÓLNOTA NIEPODLEGŁYCH PAŃSTW

66. Konwencja Wspólnoty Niepodległych Państw o Prawach Człowieka i Podstawowych Wolnościach z dnia 26 maja 1995 r.

1.2. INNE DOKUMENTY MIĘDZYNARODOWE

ORGANIZACJA NARODÓW ZJEDNOCZONYCH

1. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 217 (III) z dnia 10 grudnia 1948 r.
2. Wzorcowe Reguły Minimum Postępowania z Więźniami, Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 104 z dnia 30 sierpnia 1955 r.
3. Deklaracja w sprawie ochrony wszystkich osób przed torturami oraz innym okrutnym, nieludzkim lub poniżającym traktowaniem albo karaniem, Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 3452 z dnia 9 grudnia 1975 r.
4. Zasady etyki medycznej odnoszące się do roli personelu służby zdrowia, w szczególności lekarzy, w ochronie więźniów i osób aresztowanych przed torturami oraz innym okrutnym, nieludzkim lub poniżającym traktowaniem albo karaniem, Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 37/194 z dnia 18 grudnia 1982 r.
5. Uwagi Ogólne Komitetu Praw Człowieka nr 20 z dnia 27 lipca 1982 roku do art. 7 MPPOiP, CCPR/C/GC/20.
6. Uwagi Ogólne Komitetu Praw Człowieka nr 20 z dnia 28 lipca 1982 roku do art. 10 MPPOiP, CCPR/C/GC/21.
7. Deklaracja podstawowych zasad wymiaru sprawiedliwości odnoszących się do ofiar przestępstw i nadużyć władzy, Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 40/34 z dnia 29 listopada 1985 r.
8. Wzorcowe Reguły Minimalne Narodów Zjednoczonych dotyczące wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich, Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 45/112 z dnia 29 listopada 1985 r.
9. Zbiór zasad mających na celu ochronę wszystkich osób poddanych jakiejkolwiek formie aresztowania bądź uwięzienia, Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 43/173 z dnia 9 grudnia 1988 r.

10. Zasady skutecznego zapobiegania i ścigania pozaprawnych, arbitralnych i wykonywanych w trybie doraźnym egzekucji, Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 44/162 z dnia 15 grudnia 1989 r.
11. Podstawowe zasady traktowania więźniów, Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 45/111 z dnia 14 grudnia 1990 r.
12. Wzorcowe reguły minimalne Narodów Zjednoczonych dotyczące środków o charakterze nieizolacyjnym, Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 45/110 z dnia 14 grudnia 1990 r.
13. Deklaracja w sprawie ochrony wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem, Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 47/133 z dnia 18 grudnia 1992 r.
14. Uwagi Ogólne Komitetu Praw Człowieka nr 22, z dnia 20 lipca 1993 r., CCPR/C/21/Rev.1/Add.4.
15. Reguły z Bangkoku, Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 21 grudnia 2010 r.
16. Wzorcowe reguły minimalne Narodów Zjednoczonych dotyczące postępowania z więźniami. Reguły Nelsona Mandeli, Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 17 grudnia 2015 r.

RADA EUROPY

17. Rekomendacja Nr R (82) 16 dla państw członkowskich o czasowym opuszczaniu więzienia przyjęta przez Komitet Ministrów RE w dniu 24 września 1982 r.
18. Rekomendacja Nr R (84) 12 dla państw członkowskich dotycząca więźniów cudzoziemców przez Komitet Ministrów RE w dniu 21 czerwca 1984 r.
19. Rekomendacja Nr R (92) 16 Europejskie Reguły dotyczące sankcji i środków alternatywnych przyjęta przez Komitet Ministrów RE w dniu 19 października 1992 r.
20. Rekomendacja 1245 (1994) w sprawie pozbawienia wolności osób oczekujących na rozprawę przyjęta przez Zgromadzenie Parlamentarnego Rady Europy z dnia 30 czerwca 1994 r.
21. Rekomendacja Nr R (98) 7 dotycząca etycznych i organizacyjnych aspektów opieki zdrowotnej w więzieniu przyjęta przez Komitet Ministrów RE w dniu 8 kwietnia 1998 r.
22. Rekomendacja Nr R (99) 22 dotycząca przeludnienia w więzieniach i wzrostu populacji więziennej przyjęta przez Komitet Ministrów RE w dniu 30 września 1999 r.

23. Rekomendacja Rec (2000) 22 o usprawnieniu implementacji Europejskich Reguł dotyczących sankcji i środków alternatywnych przyjęta przez Komitet Ministrów RE w dniu 29 listopada 2000 r.
24. Rekomendacja Rec (2003) 23 o wykonywaniu przez administracje więzienne kary dożywotniego pozbawienia wolności oraz innych długoterminowych kar pozbawienia wolności przyjęta przez Komitet Ministrów RE w dniu w 9 października 2003 r.
25. Europejskie Reguły Więzienne przyjęte przez Komitet Ministrów RE w dniu 11 stycznia 2006 r.
26. Rekomendacja Rec (2006) 13 o stosowaniu tymczasowego aresztowania, warunkach jego odbywania i zabezpieczeniu przed jego nadużywaniem przyjęta przez Komitet Ministrów RE w dniu 27 września 2006 r.
27. Tymczasowa Rezolucja Komitet Ministrów RE (2007)75 dotycząca wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczących nadmiernej długości aresztów tymczasowych, dotycząca wyroków ETPCz w 44 sprawach przeciwko Polsce z dnia 6 czerwca 2007 r.
28. Rezolucja 1663 (2009) Kobiety w więzieniu przyjęta przez Zgromadzenie Parlamentarne RE w dniu 28 kwietnia 2009 r.

UNIA EUROPEJSKA

29. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 26 maja 1989 roku w sprawie kobiet i dzieci w więzieniach, Dz. Urz. UE, C 153, s. 511.
30. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 18 stycznia 1996 roku w sprawie złych warunków w więzieniach w UE, Dz. Urz. UE, C 32, s. 102.
31. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 17 grudnia 1998 roku w sprawie warunków w więzieniach w UE: ulepszeń i kar zastępczych, Dz. Urz. UE, C 98, s. 299.
32. Zalecenie Parlamentu Europejskiego z dnia 9 marca 2004 r. dla Rady w sprawie praw więźniów w Unii Europejskiej , Dz. Urz. UE, C 102E, s. 154.
33. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 13 marca 2008 r. w sprawie szczególnej sytuacji kobiet w więzieniach oraz wpływu pobytu rodziców w więzieniu na życie społeczne i rodzinne, Dz. Urz. UE, C 66 E, s. 49.

34. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 15 grudnia 2011 r. w sprawie warunków panujących w zakładach karnych w UE, Dz. Urz. UE, C 168E, s. 82.

35. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 5 października 2017 r. w sprawie systemów penitencjarnych i warunków panujących w zakładach karnych, Dz. Urz. UE, C 346, s. 14.

ORGANIZACJA BEZPIECZEŃSTWA I WSPÓŁPRACY W EUROPIE (POPRZEDNIO KONFERENCJA BEZPIECZEŃSTWA I WSPÓŁPRACY W EUROPIE)

36. Akt końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie z dnia 1 sierpnia 1975 r.

37. Dokument Końcowy Spotkania Madryckiego z dnia 6 września 1983 r.

38. Paryska Karta Nowej Europy z dnia 21 listopada 1990 r.

39. Dokument spotkania kopenhaskiego konferencji w sprawie wymiaru ludzkiego KBWE z dnia 29 czerwca 1990 r.

40. Dokumencie Moskiewskim z dnia 3 października 1991 r.

39. Dokument Helsiński z dnia 10 maja 1992 r.

40. Deklaracja Szczytu Budapeszteńskiego z dnia 6 grudnia 1994 r.

41. Deklaracja Lizbońska z dnia 3 grudnia 1996 r.

42. Stambulska Karta Bezpieczeństwa Europejskiego z dnia 19 listopada 1999 r.

ORGANIZACJA PAŃSTW AMERYKAŃSKICH

43. Amerykańska Deklaracja Praw i Obowiązków Człowieka z dnia 2 maja 1948 r.

44. Rezolucja nr 1/08: Zasady i Dobre Praktyki dotyczące Ochrony Osób Pozbawionych Wolności w Ameryce, przyjęta przez Amerykańską Komisję Praw Człowieka w dniu 13 marca 2008 r.

UNIA AFRYKAŃSKA

45. Deklaracja z Kampali w sprawie warunków więziennych w Afryce przyjęta przez Afrykańską Komisję Praw Człowieka i Ludów w dniach 19 - 21 września 1996 r.

46. Deklaracja z Kadomy przyjęta przez Afrykańską Komisję Praw Człowieka i Ludów w dniach 24-28 listopada 1997 r.

47. Rezolucja w sprawie wytycznych i środków dotyczących zakazu i zapobiegania torturom oraz okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu w Afryce przyjęta przez Afrykańską Komisję Praw Człowieka i Ludów w dniach 11-14 luty 2002 r.

48. Deklarację z Wagadugu przyjęta przez Afrykańską Komisję Praw Człowieka i Ludów w dniach 18-20 września 2002 r.

LIGA PAŃSTW ARABSKICH

49. Powszechna Islamska Deklaracja Praw Człowieka z dnia 19 września 1981 roku

50. Kairska Deklaracja Praw Człowieka z dnia 5 sierpnia 1990 r.

51. Arabska Karta Praw Człowieka z dnia 15 września 1994 r.,

1.3. AKTY KRAJOWE

AKTY PRAWA POLSKIEGO

1**.** Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, Dz. U. 1997, nr 89, poz. 555, ze zm.

2. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz.U. 1997, nr 90, poz. 557, ze zm.

1. 4. ORZECZENIA

EUROPEJSKI TRYBUNAŁ PRAW CZŁOWIEKA

1. Wyrok ETPCz w sprawie *Lawless przeciwko Irlandii* z dnia 1 lipca 1961 r., skarga nr 332/57.
2. Wyrok ETPCz w sprawie *Tyrer przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 25 kwietnia 1978 r., skarga nr 5856/72.
3. Wyrok ETPCz w sprawie *Silver i Inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 25 marca 1983 r., skargi nr 5947/72, 6205/73, 7052/75, 7061/75, 7107/75, 7113/75 i 7136/75.
4. Wyrok ETPCz w sprawie *Croissant przeciwko Niemcom* z dnia 25 września 1992 r., skarga nr 13611/88.

5. Wyrok ETPCz w sprawie *Domenichini przeciwko. Włochom* z dnia 15 listopada 1996 r.; skarga nr 15943/90.

6. Wyrok ETPCz w sprawie *Kurt przeciwko Turcji* z dnia 25 maja 1998 r., skarga nr 24276/94.

7. Wyrok ETPCz w sprawie *Valenzuela Contreras przeciwko Hiszpanii* z dnia 30 lipca 1998 r., skarga nr 27671/95.

8. Wyrok ETPCz w sprawie *Davison przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 16 lutego 2000 r., skarga nr 28901/95.

9. Wyrok ETPCz w sprawie *Yurttas przeciwko Turcji* z dnia 27 czerwca 2000 r., skarga nr 25143/94.

10. Wyrok ETPCz w sprawie *Niedbała przeciwko Polsce* z dnia 4 lipca 2000 r., skarga nr 27915/95.

11. Wyrok ETPCz w sprawie *Tanribilir przeciwko Turcji* z dnia 16 listopada 2000 r., skarga nr 21422/93.

12. Wyrok ETPCz w sprawie *Rehbock przeciwko Słowenii* z dnia 28 listopada 2000 r., skarga nr 29462/95.

13. Wyrok ETPCz w sprawie *Jabłoński p-ko Polsce* z dnia 21 grudnia 2000 r., skarga nr 33492/96.

14. Wyrok ETPCz w sprawie *Keenan przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 3 kwietnia 2001 r., skarga nr 27229/95.

15. Wyrok ETPCZ w sprawie *Peers przeciwko Grecji* z dnia 19 kwietnia 2001 r., skarga nr 2854/95.

16. Wyrok ETPCz w sprawie *Płoski przeciwko Polsce* z dnia 13 listopada 2002 r., skarga nr 26761/95.

17. Wyrok ETPCz w sprawie *Sałapa przeciwko Polsce* z dnia 19 grudnia 2002 r., skarga nr 35489/97.

18. Wyrok ETPCz w sprawie *Klamecki przeciwko Polsce* z dnia 3 kwietnia 2003 r., skarga nr 31583/96.

19. Wyrok ETPCz w sprawie *Matwiejczuk przeciwko Polsce* z dnia 2 grudnia 2003 r., skarga nr 37641/97.

20. Wyrok ETPCz w sprawie *Matencio przeciwko Francji* z dnia 15 stycznia 2004 r., skarga nr 58749/00.

21. Wyrok ETPCz w sprawie *G. K. przeciwko Polsce* z dnia z 20 stycznia 2004 r., skarga nr 38816/97.

22. Wyrok ETPCz w sprawie *G.B. przeciwko Bułgarii* z dnia 11 marca 2004 r., skarga nr 42346/98.

23. Wyrok ETPCz w sprawie *Belchev przeciwko Bułgarii* z dnia 8 lipca 2004 r., skarga nr 39270/98.

24. Wyrok ETPCz w sprawie *Sejdovic przeciwko Włochom* z dnia 10 listopada 2004 r., skarga nr 56581/00.

25. Wyrok ETPCz w sprawie *Aliev przeciwko Ukrainie* z dnia 28 kwietnia 2005 r., skarga nr 41220/98.

26. Wyrok ETPCz w sprawie *Öcalan przeciwko Turcji* z dnia 12 maja 2005 r., skarga nr 46221/99.

27. Wyrok ETPCz w sprawie *Novoselov przeciwko Rosji* z dnia 2 czerwca 2005 r., skarga nr 66460/01.

28. Wyrok ETPCz w sprawie *B. i L. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 13 września 2005 r., skarga nr 36536/02.

29. Wyrok ETPCz w sprawie *Hirst przeciwko Wielkiej Brytanii (nr 2)* z dnia 6 października 2005 r., skarga nr 74025/01.

30. Wyrok ETPCz w sprawie *Bagiński przeciwko Polsce* z dnia 11 października 2005 r., skarga nr 37444/97.

31. Wyrok ETPCz w sprawie *Moisejevs przeciwko Łotwie* z dnia 15 czerwca 2006 r., skarga nr 64846/01.

32. Wyrok ETPCz w sprawie *Ramirez Sanchez przeciwko Francji* z dnia 6 lipca 2006 r., skarga nr 59450/00.

33. Wyrok ETPCz w sprawie Khudobin przeciwko Rosji z dnia 26 października 2006 r., skarga nr 59696/00.

34. Wyrok ETPCz w sprawie *Chraidi przeciwko Niemcom* z dnia 26 stycznia 2007 r., skarga nr 65655/01.

35. Wyrok ETPCz w sprawie *Estrikh przeciwko Łotwie* z dnia 18 kwietnia 2007 r., skarga nr 73819/01.

36. Wyrok ETPCz w sprawie *Modârcă przeciwko Mołdawii* z dnia 10 maja 2007 r., skarga nr 14437/05.

37. Wyrok ETPCz w sprawie *Ciorap przeciwko Mołdawii* z dnia 19 czerwca 2007 r., skarga nr 12066/02.

38. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Subaşı i inni przeciwko Turcji* z dnia 21 czerwca 2007 r., skarga nr 13385/05.

39. Wyrok ETPCz w sprawie *Babushkin przeciwko Rosji*, z dnia 18 października 2007 r., skarga nr 67253/01.

40. Wyrok ETPCz w sprawie Dybeku przeciwko Albanii z dnia 18 grudnia 2007 r., skarga nr 41153/06.

41. Wyrok ETPCz w sprawie *Jasiński przeciwko Polsce* z dnia 6 marca 2008 r., skarga nr 72976/01.

42. Wyrok ETPCz w sprawie Draper przeciwko Zjednoczonemu Królestwu z dnia 29 kwietnia 2008 r., skarga nr 8186/78.

43. Wyrok ETPCz w sprawie *Rodić i inni przeciwko Bośni i Hercegowinie* z dnia 27 maja 2008 r, skarga nr 22893/05.

44. Wyrok ETPCz w sprawie *Renolde przeciwko Francji* z dnia 16 października 2008 r., skarga nr 5608/05.

45. Wyrok ETPC z dnia 9 grudnia 2008 r. w sprawie *Dzieciak przeciwko Polsce*, skarga nr 77766/01.

46. Wyrok ETPCz w sprawie *Musiał przeciwko Polsce* z dnia 20 stycznia 2009 r., skarga nr 28300/06.

47. Wyrok ETPCz w sprawie *Kauczor przeciwko Polsce* z dnia 3 lutego 2009 r., skarga nr 45219/06.

48. Wyrok ETPCz w sprawie *Malenko przeciwko Ukrainie* z dnia 19 lutego 2009 r., skarga nr 18660/03.

49. Wyrok ETPCz w sprawie *Moiseyev przeciwko Federacji Rosyjskiej* z dnia 6 kwietnia 2009 r., skarga nr 62936/00.

50. Wyrok ETPCz w sprawie *Orchowski p-ko Polsce* z dnia 22 października 2009 r., skarga nr 17885/04.

51. Wyrok ETPCz w sprawie *Sikorski przeciwko Polsce* z dnia 22 października 2009 r., skarga nr 17599/05.

52. Wyrok ETPCZ w sprawie *Abdulhadi Yıldırım przeciwko Turcji* z dnia 15 grudnia 2009 r., skarga nr 13694/04.

53. Wyrok ETPCz w sprawie sprawie *Frasik przeciwko Polsce* z dnia 5 stycznia 2010 r., skarga nr 22933/02.

54. Wyrok ETPCz w sprawie *Jeremowicz przeciwko Polsce* z dnia 5 stycznia 2010 r., skarga nr 24023/03.

55. Wyrok ETPCz w sprawie *Frodl przeciwko Austrii* z dnia 8 kwietnia 2010 r., skarga nr 20201/04.

56. Wyrok ETPCz w sprawie *Artyomov przeciwko Rosji* z dnia 27 maja 2010 r., skarga nr 14146/02.

57. Wyrok ETPCZ w sprawie *Jasińska przeciwko Polsce* z dnia 1 czerwca 2010 r., skarga nr 28326/05.

58. Wyrok ETPCz w sprawie *Czarnowski przeciwko Polsce* z dnia 15 czerwca 2010, skarga nr 7710/02.

59. Wyrok ETPCz w sprawie *Davydov i inni przeciwko Ukrainie* z dnia 1 lipca 2010 r., skargi nr 17674/02 i 39081/02.

60. Wyrok ETPCz w sprawie *Florea przeciwko Rumunii* z dnia 14 września 2010 r., skarga nr 37186/03.

61. Wyrok ETPCz w sprawie *Jakubski przeciwko Polsce* z dnia 7 grudnia 2010 r., skarga nr 18429/06.

62. Wyrok ETPCz w sprawie *Kupczak przeciwko Polska* z dnia 25 stycznia 2011 r., skarga nr 2627/09.

63. Wyrok ETPCz w sprawie *Elefteriadis przeciwko Rumunii*, z dnia 25 stycznia 2011 r., skarga nr 38427/05.

64. Wyrok ETPCz w sprawie *Rokosz przeciwko Polsce* z dnia 27 lipca 2011 r., skarga nr 15952/09.

65. Wyrok ETPCz w sprawie *Horych przeciwko Polsce* z dnia 17 kwietnia 2012 r, skarga nr 13621/08.

66. Wyrok ETPCz w sprawie *Piechowicz przeciwko Polsce* z dnia 17 kwietnia 2012 r., skarga nr 20071/07.
67. Wyrok ETPCz w sprawie *Scoppola przeciwko Włochom* (no. 3) z 22 maja 2012 r., skarga nr 126/05.
68. Wyrok ETPCz w sprawie *Zdravko Stanev przeciwko Bułgarii* z dnia 6 listopada 2012 r., skarga nr 32238/04.
69. Wyrok ETPCz w sprawie *Söyler przeciwko Turcji* z dnia 17 września 2013 r., skarga nr 29411/07.
70. Wyrok ETPCz w sprawie *Yuriy Illarionovich Shchokin przeciwko Ukrainie* z dnia 3 października 2013 r., skarga nr 4299/03.
71. Wyrok ETPCZ w sprawie *Tali przeciwko Estonii* z dnia 13 lutego 2014 r., skarga nr 66393/10.
72. Wyrok ETPCz w sprawie *Rezmives i inni przeciwko Rumunii* z dnia 27 kwietnia 2015 r., skarga nr 26421/16.
73. Wyrok ETPCZ w sprawie *Margaretić przeciwko Chorwacji* z dnia 27 października 2015 r., skarga nr 16155/13.
74. Wyrok ETPCz w sprawie *Szafrański przeciwko Polsce* z dnia 15 grudnia 2015 r., skarga nr 17249/12.
75. Wyrok ETPCz w sprawie *Komeykova i Komeykov przeciwko Ukrainie* z dnia 24 marca 2016 r., skarga nr 56660/12.
76. Wyrok ETPCz w sprawie *Biržietis przeciwko Litwie* z dnia 14 czerwca 2016 r., skarga nr 49304/09.
77. Wyrok ETPCz w sprawie *Belousov przeciwko Federacji Rosyjskiej* z dnia 6 marca 2017 r., skarga nr 2653/13.
78. Wyrok ETPCz w sprawie *Tekin i Arslan przeciwko Belgii* z dnia 5 grudnia 2017 r., skarga nr 53405/99.
79. Wyrok ETPCz w sprawie *Altay przeciwko Turcji (nr 2)* z dnia 9 kwietnia 2019 r., skarga 11236/09.
80. Wyrok ETPCz w sprawie *Rook przeciwko Niemcom* z dnia 25 października 2019 r., skarga nr 1586/15.

81. Wyrok ETPCz w sprawie *Korostelev przeciwko Rosji* z dnia 12 maja 2020 r., skarga nr 29290/10.
82. Wyrok ETPCz w sprawie Mirgadirov przeciwko Azerbejdżanowi i Turcji z dnia 17 września 2020 r., skarga nr 62775/14.
83. Wyrok ETPCz w sprawie *Saran przeciwko Rumunii* z dnia 10 listopada 2020 r., skarga nr 65993/16.
84. Wyrok ETPCz w sprawie *Ciupercescu przeciwko Rumunii (nr 3)* z dnia 7 stycznia 2021 r., skarga nr 41995/14.
85. Wyrok ETPCz w sprawie *Abdullah Yalçın przeciwko Turcji* z dnia 14 czerwca 2022 r., skarga nr 34417/10.
86. Wyrok ETPCz w sprawie *Constantin-Lucian Spînu przeciwko Rumunii* z 11 dnia października 2022 r., skarga nr 29443/20.
87. Wyrok ETPCz w sprawie *Myslihaka i inni przeciwko Albanii* z dnia 24 stycznia 2024 r., skargi nr 68958/17, 68965/17, 68970/17, 68976/17, 68985/17, 68993/17.

TRYBUNAŁ SPRAWIEDLIWOŚCI UNII EUROPEJSKIEJ

88. Wyrok Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości w sprawie *Friedrich Stork przeciwko Wysokiej Władzy Wspólnoty Węgla i Stali* z dnia 4 lutego 1959 r., sprawa nr 1/58.
89. Wyrok Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości w sprawie *Internationale Handelsgesellschaft mbH przeciwko Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* z dnia 17 grudnia 1970 r., sprawa nr 11/70.
90. Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE w *sprawie Inuit Tapiriit Kanatami i in. przeciwko Parlamentowi Europejskiemu i Radzie Unii Europejskiej* z dnia 3 października 2013 r, sprawa nr C-583/11 P.
91. Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE w sprawach połączonych Pál Aranyosi i Robert Căldăraru z dnia 5 kwietnia 2016 r., sprawa nr C-404/15 i C-659/15 PPU.
92. Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE w sprawie *ML* z dnia 25 lipca 2018 r., sprawa nr C-220/18 PPU.
93. Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE w sprawie *LM* z dnia 25 lipca 2018 r., sprawa C-216/18 PPU.

AMERYKAŃSKI TRYBUNAŁ PRAW CZŁOWIEKA

– WYROKI:

94. Wyrok ATPCz w sprawie *Velásquez Rodríguez przeciwko Hondurasowi* z dnia 29 lipca 1988 r., seria C nr 4.

95. Wyrok ATPCz w sprawie *Loayza-Tamayo przeciwko Peru* z dnia 17 września 1997 r., seria C nr 33.

96. Wyrok ATPCz w sprawie *Castillo Petruzzi i in. przeciwko Peru* z dnia 4 września 1998 r., seria C nr 52

97. Wyrok ATPCz w sprawie *Hilaire, Constantine i Benjamin i inni przeciwko Trynidadowi i Tobago* z dnia 21 czerwca 2002 r., seria C nr 94.

98. Wyrok ATPCz w sprawie *Instituto de Reeducación del Menor przeciwko Paragwajowi* z dnia 2 wrzesnia 2004 r., seria C nr 112

99. Wyrok ATPCz w sprawie *Tibi przeciwko Ekwadorowi* z dnia 7 września 2004 r., seria C nr 114.

100. Wyrok ATPCz w sprawie *De La Cruz Flores przeciwko Peru* z dnia 18 listopada 2004 r., seria C nr 115.

101. Wyrok ATPCz w sprawie *Berenson-Mejía przeciwko Peru* z dnia 25 listopada 2004 r., seria C nr 119.

102. Wyrok ATPCz w sprawie *Caesar przeciwko Trinidadowi i Tobago* z dnia 11 marca 2005 r., seria C nr 123.

103. Wyrok ATPCz w sprawie *García-Asto oraz Ramírez-Rojas przecikwo Peru* z dnia 25 listopada 2005 r., seria C nr 137.

104. Wyrok ATPCz w sprawie *López Álvarez przeciwko Hondurasowi* z dnia 1 stycznia 2006 r., seria C nr 141.

105. Wyrok ATPCz w sprawie *Aranguren i inni przeciwko Wenezueli* z dnia 5 lipca 2006 r., Seria C nr 150

106. Wyrok ATPCz w sprawie *Miguel Castro-Castro Prison przeciwko Peru* z dnia 25 listopada 2006 r., seria C nr 160.

107. Wyrok ATPCz w sprawie *Boyce i inni przeciwko Barbadosowi* z dnia 20 listopada 2007 r., seria C nr 169.

108. Wyrok ATPCz w sprawie *Bayarri przeciwko Argentynie* z dnia 30 października 2008 r., seria C nr 187.

109. Wyrok ATPCz w sprawie *Valle Jaramillo i inni przeciwko Kolumbii* z dnia 27 listopada 2008 r., seria C nr 192.

110. Wyrok ATPCz w sprawie *González i inni przeciwko Meksykowi* z dnia 16 listopada 2009r., seria C nr 205.

111. Wyrok ATPCz w sprawie *Barreto Leiva przeciwko Wenezueli* z dnia 17 listopada 2009 r., seria C nr 206.

112. Wyrok ATPCz w sprawie *Vélez Loor przeciwko Panamie* z dnia 23 listopada 2010 r., seria C nr 218.

113. Wyrok ATPCz w sprawie *Vera przeciwko Ekwadorowi* z dnia 27 stycznia 2012 r., seria C nr 226.

114. Wyrok ATPCz w sprawie *Pacheco Teruel i inni przeciwko Hondurasowi* z dnia 27 kwietnia 2012 r., seria C nr 241.

115. Wyrok ATPCz w sprawie *César Alberto Mendoza oraz inno przeciwko Argentynie* z dnia 14 maja 2013 r., seria C nr 260.

116. Wyrok ATPCz w sprawie *Argüelles i inni przeciwko Argentynie* z dnia 20 listopada 2014 r., seria C nr 288.

117. Wyrok ATPCz w sprawie *Ruano Torres i inni przeciwko Salwadorowi* z dnia 5 października 2015 r., seria C nr 303.

– OPINIE DORADCZE:

118. Opinia doradcza ATPCz nr OC-11/90 z 10 sierpnia 1990 r.

119. Opinia doradcza ATPCz nr OC-29/22 z 30 maja 2022 r.

AFRYKAŃSKI TRYBUNAŁ PRAW CZŁOWIEKA I LUDÓW

120. Wyrok ATPCiL w sprawie *Alex Thomas przeciwko Zjednoczonej Republice Tanzanii* wyrok z dnia 20 listopada 2015 r., skarga nr 005/2013.

121. Wyrok ATPCiL w sprawie *Onyachi i Njoka przeciwko Zjednoczonej Republice Tanzanii* z dnia 28 września 2017 r., skarga nr 006/2015 i 008/2015

122. Wyrok ATPCiL w sprawie *Abubakari przeciwko Tanzani* z dnia 4 lipca 2019 r., skarga nr 007/2013.

123. Wyrok ATPCiL w sprawie *Juma przeciwko Tanzanii* z dnia 28 listopada 2019 r, skarga nr 028/2016.

124. Wyrok ATPCiL w sprawie *Mwita przeciwko Zjednoczonej Republice Tanzanii* z dnia 1 grudnia 2022 r., skarga nr 032/2016.

125. Wyrok ATPCiL w sprawie *Msuguri przeciwko Tanzanii* z dnia 1 grudnia 2022 r., skarga nr 052/2016.

126. Wyrok ATPCiL w sprawie *Zabron przeciwko Tanzanii* z dnia 4 czerwca 2024 r., skarga nr 051/2016.

127. Wyrok ATPCiL w sprawie *Augustino i Inni przeciwko Tanzanii* z dnia 3 września 2024 r., skarga nr 015/2016.

KOMITET PRAW CZŁOWIEKA

128. Decyzja KPCz w sprawie *Delia Saldias de Lopez przeciwko Urugwajowi* z dnia 6 czerwca 1979 r., skarga nr 52/1979.

129. Decyzja KPCz w sprawie *Barbato przeciwko Urugwajowi* z dnia 27 stycznia 1981 r., skarga nr 84/1981.

130. Decyzja KPCz w sprawie *Pinkney przeciwko Kanadzie* z dnia 29 października 1981 r., skarga nr 027/1977.

131. Decyzja KPCz w sprawie Estrella przeciwko Urugwajowi z dnia 29 marca 1983 r., skarga nr 074/1980.

132. Decyzja KPCz w sprawie *Martinez Portorreal* przeciwko *Republice Dominikany* (skarga nr 188/1984) z dnia 2 kwietnia 1986 r.

133. Decyzja KPCz w sprawie *Vuolanne przeciwko Finlandii* z dnia 2 maja 1989 r., skarga nr 265/1987.

134. Decyzja KPCz w sprawie *Pinto przeciwko Trynidadowi i Tobago* z dnia 21 sierpnia 1990 r., skarga nr 232/87.

135. Decyzja KPCz w sprawie *Little przeciwko Jamajce* z dnia 1 listopada 1991 r., skarga nr 283/1998.

136. Decyzja KPCz w sprawie *Burrell przeciwko Jamajce* z dnia 28 kwietnia 1993 r., skarga nr 546/1993

137. Decyzja KPCz w sprawie *Henry przeciwko Trynidad i Tobago* z dnia 19 października 1998 r., skarga nr 752/1992.

138. Decyzja KPCz w sprawie *Brown przeciwko Jamajce* z dnia 23 marca 1999 r., skarga nr 775/1997.

139. Decyzja KPCz w sprawie *Osbourne przeciwko Jamajce* z dnia 15 marca 2000 r., skarga nr 759/1997

140. Decyzja KPCz w sprawie *Gridin przeciwko Federacji Rosyjskiej* z dnia 20 lipca 2000 r., skarga nr 770/1997.

141. Decyzja KPCz w sprawie *Lantsova przeciwko Federacji Rosyjskiej* z dnia 24 marca 2002 r., skarga nr 763/1997.

142. Decyzja KPCz w sprawie *Kurbanov przeciwko Tadżykistanowi* z dnia 6 listopada 2003 r., skarga nr 1096/2002.

143. Decyzja KPCz w sprawie *Titiahonjo przeciwko Kamerunowi* z dnia 26 października 2007 r., skarga nr 1186/2003.

144. Decyzja KPCz w sprawie *Sathasivam i Saraswathi przeciwko Sri Lance* z dnia 8 lipca 2008 r., skarga nr 1436/2005.

145. Decyzja KPCz w sprawie *Engo przeciwko Kamerunowi* z dnia 22 lipca 2009 r., skarga nr 1397/2005.

146. Decyzja KPCz w sprawie *Chiti przeciwko Zambii* z dnia 28 sierpnia 2012 r., skarga nr 1303/2004.

147. Decyzja KPCz w sprawie *Ernazarov przeciwko Kirgistanowi* z dnia 25 marca 2015 r., skarga nr 2054/2011.

148. Decyzja KPCz w sprawie *Kostin przeciwko Rosji* z dnia 21 marca 2017 r., skarga nr 2496/2014.

149. Decyzja KPCz w sprawie *Eliseev przeciwko Kirgistanowi* z dnia 21 października 2020 r., skarga nr 2500/2014.

150. Decyzja KPCz w sprawie *Khadzhiev przeciwko Turkmenistanowi* z dnia 1 kwietnia 2015 r., skarga nr 2079/2011.

151. Decyzja KPCz w sprawie *Yevdokimov i Rezanov* przeciwko *Federacji Rosyjskiej* z dnia 21 marca 2011 r., skarga nr 1410/2005.

152. Decyzja KPCz w sprawie *Teesdale przeciwko Trinidad i Tobago* z dnia 23 października 1998 r., skarga nr 677/1996.

153. Decyzja KPCz w sprawie *Famara Koné przeciwko Senegalowi* z dnia 27 października 1994 r., skarga nr 386/1989.

154. Decyzja KPCz w sprawie *Bleier przeciwko Urugwajowi* z dnia 29 marca 1982 r., skarga nr 030/1978.

155. Decyzja KPCz w sprawie *Boodoo przeciwko Trynidadowi i Tobago* z dnia 2 kwietnia 2002 r., skarga nr 721/1996.

EUROPEJSKA KOMISJA PRAW CZŁOWIEKA (FUNKCJONOWAŁA DO 1998 R.)

156. Decyzja Europejskiej Komisji Praw Człowieka w sprawie X *przeciwko Republice Federalnej Niemiec* z dnia 6 października 1967 r., skarga nr 2728/66

157. Decyzja Europejskiej Komisji Praw Człowieka w sprawie *Hamer przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 13 października 1977 r., skarga nr 7114/75

AMERYKAŃSKA KOMISJA PRAW CZŁOWIEKA

158. Decyzja AmKPCz sprawie *Ms. X przeciwko Argentynie* z dnia 15 października 1996 r., petycja nr 10.506, raport nr 38/96.

AFRYKAŃSKA KOMISJA PRAW CZŁOWIEKA

159. Decyzja AKmPCiL z dnia 31 października 1998 r. w sprawie *International PEN i inni (w imieniu Kena Saro-Wiwy) przeciwko Nigerii,* komunikat nr 137/94, 139/94, 154/96 i 161/97.

160. Decyzja AKmPCiL z dnia 31 października 1998 r. w sprawie *Civil Liberties Organisation przeciwko Nigerii*, komunikat nr 154/96.

161. Decyzja AkmPCiL z dnia 11 maja 2001 r. w sprawie *Malawi African Association i inni przeciwko Mauretanii,* komunikat nr 54/91, 61/91, 98/93, 164/97, 196/97 i 210/98.

162. Decyzja AKmPCiL z 19 listopada 2000 r. w sprawie *Media Rights Agenda przeciwko Nigerii, komunikat* nr 224/98.

2. LITERATURA

POZYCJE ZWARTE

1. Andrzejczuk R., *Prawa człowieka podstawą prawa narodów do samostanowienia,* Lublin 2004.
2. Andrzejczuk R., *Prawa człowieka w świetle uwarunkowań kulturowych i prawnych,* Lublin 2011.
3. Antkowiak T. M., Gonza A., *Introduction to the American Convention on Human Rights: Essential Rights,* Oxford 2017.
4. Antonowicz L., *Podręcznik prawa międzynarodowego,* Wyd. VI, Warszawa 2001.
5. Astramowicz-Leyk T., *Międzynarodowe systemy ochrony praw i wolności człowieka,* Olsztyn 2009.
6. Balcerzak M., Balcerzak K., Gronowska B., Jasudowicz T., *Neminem captivabimus nisi iure victum. Prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Ochrona praw osób pozbawionych wolności,* Toruń 2004.
7. Balcerzak M., Sykuna S., *Leksykon ochrony praw człowieka. 100 podstawowych pojęć*, Warszawa 2010.
8. Banaszak B., Bisztyga A., Complak K., Jabłoński M., Wieruszewski R., Wójtowicz K., *System ochrony praw człowieka*, Wyd. I, Kraków 2003.
9. Barcik J., Srogosz T., *Prawo międzynarodowe publiczne,* Wyd. IV, Warszawa 2017.
10. Barcz J., Górka M., Wyrozumska A., *Prawo instytucji Unii Europejskiej. Podręcznik dla kierunków prawa, zarządzania i administracji,* Wyd. VII, Warszawa 2023.
11. Batory A., Jabłoński M., Maciejewski M., Wójtowicz K., *Współczesne koncepcje ochrony wolności i praw podstawowych,* Wrocław 2013.
12. Baurski J., *Nowe instrumenty międzynarodowej ochrony praw człowieka w świetle działalności Komisji Praw Człowieka ONZ,* Warszawa 2001.
13. Bednarczyk B., *Granice władzy. Wybrane problemy praw i wolności człowieka,* Kraków 2001.
14. Berezowski C., *Prawo międzynarodowe publiczne,* Wyd. I, Warszawa 1966.
15. Białocerowicz J., *Prawo międzynarodowe publiczne. Zarys Wykładu,* Olsztyn 2003.

16. Bieńczyk – Missala A., *Zapobieganie masowym naruszeniom praw człowieka. Międzynarodowe instytucje i instrumenty*, Warszawa 2018.

17. Bierzanek R., Symonides J., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Wyd. V, Warszawa 1997.

18. Bisztyga A., *Europejski Trybunał Praw Człowieka,* Katowice 1997.

19. Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE, *Opinia ODIHR dotycząca definicji tortur i bezwzględnego zakazu ich stosowania w polskim ustawodawstwie*, Warszawa 2018.

20. Bodnar A., *Wykonywanie wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Polsce. Wymiar instytucjonalny,* Warszawa 2018.

21. Bojarski Ł., Schindlauer D., Wladasch K., Wróblewski M., *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej jako żywy instrument. Podręcznik dla prawników*, Warszawa 2014.

22. Brzozowski W., Krzywoń A., Wiącek M., *Prawa człowieka*, Wyd. III, Warszawa 2021.

23. Bucińska J., *Ochrona instytucji małżeństwa na płaszczyźnie międzynarodowej,* Warszawa 2018.

24. Buergenthal T., *Max Planck Encyclopedias of International Law,* Oxford 2007.

25. Burdzik M., *Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako uczestnik procesu karnego,* Warszawa 2025.

26. Cała-Wacinkiewicz E., Staszewski W. S., *Prawo międzynarodowe publiczne - zarys systemu,* Wyd. I, Warszawa 2024.

27. Carta M. C., *The Humanitarian Principle of Punishment and the Protection of Prisoners within the European Legal Space*, Warszawa 2020.

28. Chmielewska H., Jędrzejak K., Karczewski T., Łapiński P., Nowak B., Stodolska L., Szymczak E., *Zagadnienia penitencjarne*, Kalisz 2004.

29. Chukwumah N., *The Banjul Charter and Universal Human Rights: A Comparative Analysi*s, New York 2016.

30. Clooney A., Webb P., *The Right to a Fair Trial in International Law,* Oxford 2011.

31. Compagnoni F., *Prawa człowieka,* Kraków 2000.

32. Czapliński W., Wyrozumska A., *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, Wyd. II, Warszawa 2014.

33. Czepek J., *Zobowiązania pozytywne państwa w sferze praw człowieka pierwszej generacji na tle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka,* Olsztyn 2014.

34. Czubik A., *Prawo do prywatności. Wpływ amerykańskich koncepcji i rozwiązań prawnych na prawo międzynarodowe,* Kraków 2013.

35. Dawidziuk E., *Traktowanie osób pozbawionych wolności we współczesnej Polsce na tle standardów międzynarodowych,* Warszawa 2013.

36. Dąbrowska A., *Regionalne Trybunały Praw Człowieka*. *Analiza prawnoporównawcza*, Toruń 2021.

37. Decker K., McInerney-Lankford S., Sage C., *Human Rights and Equitable Development: "ideals", issues and implications,* Washington 2005.

38. Diallo B. S., *Międzynarodowe instrumenty ochrony praw człowieka*, Poznań 2010.

39. Dobrzycki W., *System międzyamerykański*, Warszawa 2002.

40. Dynia E., *Integracja Europejska,* Wyd. I, Warszawa 2004.

41. Gajdus D., Gronowska B., *Europejskie standardy traktowania więźniów*, Toruń 1998.

42. Garlicki L., *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Komentarz do artykułów 1-18.* Tom I,, Warszawa 2010.

43. Gelberg L., *Zarys prawa międzynarodowego,* Wyd. III, Warszawa 1979.

44. Gerecka-Żołyńska A., *Internacjonalizacja współczesnego procesu karnego w Polsce*, Warszawa 2009.

45. German Institute of Human Rights, *The Inter-American Human Rights System,* Berlin 2004.

46. Ghandhi P. R., *The Human Rights Committee and the Right of Individual Communication. Law and Practice,* London 1998.

47. Gilas J., *Prawo międzynarodowe,* Wyd. II, Toruń 1999.

48. Góralczyk W., Sawicki S., *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Wyd. XVIII, Warszawa 2020.

49. Górny J., *Elementy indywidualizacji i humanizacji karania w rozwoju penitencjarystyki,* Warszawa 1996.

50. Gronowska B., *Europejski Trybunał Praw Człowieka. W poszukiwaniu efektywnej ochrony praw jednostki,* Toruń 2011.

51. Gronowska B., Jasudowicz T., Balcerzak M., Lubiszewski M., Mizerski R., *Prawa człowieka i ich ochrona*, Wyd. I, Toruń 2005.

52. Gronowska B., Jasudowicz T., Balcerzak M., Lubiszewski M., Mizerski R., *Prawa człowieka i ich ochrona*, Wyd. II, Toruń 2010.

53. Gronowska B., Sadowski P., *Treatment of prisoners. International and Polish perspective,* Toruń 2020.

54. Grzeszczyk T., *Organizacje międzynarodowe. Poradnik metodyczny,* Warszawa 1998.

55. Grzymisłowska-Cybulska M., *Prawo pomocy w postępowaniu sądowoadministracyjnym jako element realizacji prawa do sądu,* Warszawa 2013.

56. Hauser A., *Prawa jednostki do sądu europejskiego,* Warszawa 2017.

57. Have N., *The prevention of gross human rights violations under international human rights law,* Amsterdam 2017.

58. Hedman A., *Life Imprisonment – Possible Violation of Article 3 of the European Convention on Human Rights,* Tallinn 2018.

59. Helios J., Jedlecka W., Kalisz T, *Zakład karny i szkoła jako przykłady instytucji totalnych,* Wrocław 2020.

60. Henckaerts J. M., Doswald-Beck L., *Customary International Humanitarian Law. Volume I: Rules,* Geneva 2005.

61. Hennebel L., Tigroudja H., *The American Convention on Human Rights: A Commentary,* Oxford 2022.

62. Hernandez-Połczyńska A., *Procedury Specjalne Rady Praw Człowieka ONZ,* Warszawa 2019.

63. Hofmański P., *Europejska Konwencja Praw Człowieka i jego znaczenie dla prawa karnego,* Białystok 1993.

64. Hofmański P., *System Prawa Karnego Procesowego. Tom I. Zagadnienia ogólne*, Warszawa 2013.

65. Hołda J., Hołda Z., Ostrowska D., Rybczyńska D., *Prawa człowieka. Zarys wykładu,* Wyd. I, Kraków 2004.

66. Hołda Z., *Ochrona praw człowieka. Wykłady otwarte UMCS,* Lublin 1996.

67. Hunaiti H., *The Arab Human Rights Committee: A Promising Mechanism in an Emerging Human Rights System,* Strasburg 2020.

68. Indecki K., *Ochrona praw człowieka. Źródła do nauki prawa międzynarodowego publicznego,* Łódź 2002.

69. Instytut Wydawniczy Euro Prawo, *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej wraz z wyjaśnieniami*, Warszawa 2009.

70. International Committee of the Red Cross, *Code of conduct for combatants,* Geneva 2011.

71. Jabłońska P., *Wolność religijna jako prawo osób osadzonych w zakładach penitencjarnych,* Warszawa 2024.

72. Jabłoński M., Jarosz-Żukowska S., *Prawa człowieka i systemy ich ochrony. Zarys wykładu*, Wyd. I, Wrocław 2004.

73. Jasiński F., *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej*, Warszawa 2003.

74. Jasudowicz T., *Europejskie standardy bioetyczne,* Toruń 1998.

75. Jasudowicz T., *Prawa człowieka w konfliktach zbrojnych*. *Rekonstrukcja międzynarodowego prawa humanitarnego,* Toruń 1997.

76. Kaguongo W., *Prisoner's rights: The role of National Human Rights Institutions in Africa,* Egypt 2003.

77. Kamiński I. C., *Procedura pilotażowa i wyrok pilotażowy,* Warszawa 2014.

78. Kamiński I. C., *Ograniczenia swobody wypowiedzi dopuszczalne w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Analiza krytyczna*, Warszawa 2010.

79. Kańska K., *Karta Praw Podstawowych a przestrzeganie praw człowieka przez instytucje Unii Europejskiej,* Warszawa 2003.

80. Karamalidou A., *A Critical Assessment of Human Rights in English and Dutch Prisons,* London 2010,

81. Klafkowski A., *Prawo międzynarodowe publiczne,* Wyd. V, Warszawa 1979.

82. Kładoczny P., *O standardzie, który się nie przyjął (w Polsce). Praktyka stosowania tymczasowego aresztowania w świetle przepisów Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2023.

83. Kowalski J., *Ewolucja mechanizmu kontrolnego w porządku Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Analiza teoretycznoprawna*, Lublin 2023.

84. Kranz J., *Pojęcie suwerenności we współczesnym prawie międzynarodowym.,* Warszawa 2015.

85. Krisch N., *The Establishment of an African Court on Human and Peoples' Rights*, Heidelberg 1998.

86. Krzan B., *Kompetencje Rady Bezpieczeństwa ONZ w międzynarodowym sądownictwie karnym*, Toruń 2009.

87. Kulińska-Kępa Z., *Prawa obywatelskie i polityczne a prawa gospodarcze, społeczne i kulturalne. Porównanie systemów ochrony*, Warszawa 2017.

88. Kuźniak B., Marcinko M., Ingelevič-Citak M., *Organizacje międzynarodowe,* Wyd. V, Warszawa 2007.

89. Kuźniar R., *O prawach człowieka,* Warszawa 1992.

90. Kuźniar R., *Prawa człowieka. Prawo, instytucje, stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2000.

91. Kryszeń G., *Standardy prawne wolnych wyborów parlamentarnych*, Białystok 2007.

92. Lang M., *Prawo do życia w świetle standardów praw człowieka,* Toruń 2021.

93. Larralde J., Cliquennois G., *The Right to Life: Suicide and Homicide Prevention in Prison*, London 2022.

94. Lasocik Z., *Praktyki religijne więźniów,* Warszawa 1993.

95. Latos B., *Klauzula derogacyjna i limitacyjna w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności,* Warszawa 2008.

96. Lawrence R., *Priority to Prisoner Rights: The Qualified Rights of Prisoners Under the European Convention on Human Rights*, Exeter 2023.

97. Lis E., *Wpływ opinii doradczych stałych trybunałów międzynarodowych na rozwój ochrony praw człowieka,* Lublin 2022.

98. Lubiszewski M., *Kryteria dopuszczalności skargi do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Poradnik praktyczny,* Olsztyn 2020.

99. Lubiszewski M., Czepek J., *Procedura wyroku pilotażowego w praktyce Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Warszawa 2016.

100. Łazowski A., Zawidzka A., *Prawo międzynarodowe publiczne,* Wyd. I, Warszawa 2001.

101. Łopatka A., *Jednostka. Jej prawa człowieka*, Warszawa 2002.

102. Łopatka A., *Prawo do wolności, myśli, sumienia i religii,* Warszawa 1995.

103. Łoś-Nowak T., *Narody Zjednoczone: między oczekiwaniem a spełnieniem*, Wrocław 1995.

104. Machowski J., *Prawa człowieka,* Warszawa 1968.

105. Makowski J., *Organizacja Narodów Zjednoczonych,* Warszawa 1946.

106. Malinowska I., *Prawa człowieka i ich ochrona międzynarodowa,* Warszawa 2004.

107. Malinowska I., *Prawa człowieka w Unii Europejskiej,* Warszawa 2005.

108. Marek A., *Podstawy prawa karnego i prawa wykroczeń dla studentów administracji*, Toruń 2009.

109. Marks S. P. , *Human Rights: A Brief Introduction,* Cambridge 2016.

110. Martin C., Rodríguez Pinzón D., *The Prohibition of Torture and Ill-Treatment in the Inter-American Human Rights System. A Handbook for victims and their Advocates, Vol. 2,* Switzerland 2014.

111. Menkes J., Wasilkowski A., *Organizacje międzynarodowe. Prawo instytucjonalne,* Warszawa 2017.

112. Michalska M., *Podstawowe prawa człowieka w prawie wewnętrznym a pakty praw człowieka,* Warszawa 1976.

113. Michałowska G., *Ochrona praw człowieka w Radzie Europy i Unii Europejskiej,* Warszawa 2007.

114. Michałowska G., *Problemy ochrony praw człowieka w Afryce,* Warszawa 2008.

115. Mik C., *Państwo i prawo wobec procesów internacjonalizacji, integracji i globalizacji*, Toruń 2021.

116. Mik C., *Zbiorowe prawa człowieka,* Toruń 1992.

117. Moeckli D., Shah S., Sivakumaran S., Harris D., *International Human Rights Law*, Oxford 2014.

118. Mohamed M., *The Death Penalty under International Law: A Background Paper to the IBAHRI Resolution on the Abolition of the Death Penalty*, London 2008

119. Montenegro P., *The Inter-American System of Human Rights and the Right to Vote for Convicts: The Case of Felony Disenfranchisement as a Social Conflicting Application and its Full Impropriety under International Human Rights Law*, Athens 2019.

120. Morawska E. H., *Zobowiązania pozytywne państw-stron Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, Warszawa 2016.

121. Morawska E., Gałka K., *Standardy ochrony praw człowieka w prawie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Analiza wiodących spraw polskich*, Warszawa 2011.

122. Motyka K., *Prawa człowieka. Wprowadzenie. Wybór źródeł,* Lublin 2004.

123. Murray R., *The African Charter on Human and Peoples' Rights: A Commentary*, Oxford 2019.

124. Murray R., *The Human Rights Jurisdiction of the African Court of Justice and Human and Peoples' Rights*, Cambridge 2016.

125. Nawój - Śleszyński A., *Przeludnienie więzień w Polsce - przyczyny, następstwa i możliwości przeciwdziałania*, Łódź 2013.

126. Neuman G. L., *Giving Meaning and Effect to Human Rights: The Contributions of Human Rights Committee Members*, Cambridge 2016.

127. Nickiel J., Etinson A., *The Stanford Encyclopedia of Philosophy,* Stanford 2024.

128. Niełaczna M., *Europejski Komitet Zapobiegania Torturom. Między kontrolą a standaryzacją,* Warszawa 2010 .

129. Niełaczna M., *Zmiany za murami? Stosowanie standardów postępowania z więźniami w Polsce,* Warszawa 2011.

130. Niewiński Ł., *Obozy jenieckie w wojnie secesyjnej 1861-1865*, Białystok 2012.

131. Nowak M*, Torture: An Expert's Confrontation with an Everyday Evil,* Philadelphia 2018

132. Nowak M., *Deprivation of liberty does not mean deprivation of liberties*, Oxford 2012.

133. Nowak M., *Handbook on the Individual Complaints Procedures of the UN Treaty Bodies*, Switzerland 2016.

134. Nowak M., Birk M., Monina G., *The United Nations Convention Against Torture and its Optional Protocol. A Commentary. Second Edition,* Oxford 2019.

135. Nowicki M. A., *Wokół Konwencji Europejskiej,* Wyd. I, Warszawa 1992.

136. Nowicki M. A., *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka,* Wyd. VIII, Warszawa 2021.

137. Oksztulski M., *Prawnomiędzynarodowe standardy prawa do nauki i ich praktyczna realizacja przez krajowe instytucje naukowe w odniesieniu do studentów ze spektrum autyzmu. Analiza porównawcza ze szczególnym uwzględnieniem Polski i Stanów Zjednoczonych*, Białystok 2021.

138. Ornowska A., Zduński I., *Resocjalizacja Penitencjarna. Zarys problematyki*, Bydgoszcz 2014.

139. Orzeszyna K., Skwarzyński M., Tabaszewski R., *Prawo międzynarodowe praw człowieka.* Wyd. 2, Warszawa 2022,

140. Paruch S. A., *Efektywność systemów ochrony praw człowieka Rady Europy i Unii Europejskiej,* Toruń 2019.

141. Piechowiak M., *Filozofia Praw Człowieka. Prawa człowieka w świetle ich międzynarodowej ochrony,* Lublin 1999.

142. Pieńkos J., *Prawo międzynarodowe publiczne,* Kraków 2004.

143. Pietras-Eichberger M., *Ochrona osób pozbawionych wolności podczas konfliktów zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego,* Przemyśl-Rzeszów 2010.

144. Pietraś M., Wojtaszczyk K. A., *Rola Organizacji Narodów Zjednoczonych w kształtowaniu ładu międzynarodowego,* Warszawa 2017.

145. Przybyszewski K., *Prawa człowieka w kontekstach kulturowych,* Poznań 2010.

146. Przygoda M., *Prawa człowieka we współczesnych konfliktach zbrojnych. Studium przypadku,* Łódź 2024.

147. Reinsberg L. J., *Advocacy before the Inter-American System. A Manual for Attorneys and Advocates. Second Edition*, San Francisco 2014.

148. Resich Z., *Międzynarodowa ochrona praw człowieka,* Wyd. I, Warszawa 1981.

149. Resich Z., *Polska w obronie praw człowieka,* Warszawa 1978.

150. Reynaud A., *Human rights in prisons*, Strasbourg 1986.

151. Rezmer J., *Jak korzystać z procedur skargowych w traktatowym systemie ochrony praw człowieka ONZ? Informator dla ofiar naruszeń,* Warszawa 2011.

152. Rodley N., Huckerby J., *Outlawing Torture: The Story of Amnesty International's Efforts to Shape the UN Torture Convention,* New York 2009

153. Roagna I, *Ochrona prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka Podręczniki praw człowieka Rady Europy,* Strasburg 2012.

154. Rodley N., Pollard M., *The Treatment of Prisoners under International Law,* Oxford 2011.

155. Rybicka-Nowek A., *Wybrane zagadnienia z zakresu praw człowieka,* Legionowo 2012.

156. Ryter E., *Prawo do prywatności więźniów w polskim systemie penitencjarnym na tle międzynarodowych standardów wykonywania kary pozbawienia wolności,* Łódź 2023.

157. Ryter J., *Standardy wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet w ciąży oraz matek z dziećmi w polskim systemie penitencjarnym*, Łodź 2023.

158. Sagan S., Ciechanowska J., *Organy i korporacje ochrony prawa,* Warszawa 2010.

159. Samnoy A., *Human Rights as International Consensus The Making of the Universal Declaration of Human Rights 1945-1948,* Norway 1993.

160. Sękowska-Kozłowska K., *Komitet ONZ ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet. Ustrój, kompetencje, funkcjonowanie*, Toruń 2011.

161. Sharom A., Purnama J., Mullen M., Asuncion M., Hayes M., *An Introduction to Human Rights in Southeast Asia*. Volume 1, Thailand 2018.

162. Schauring K., *Ochrona praw jednostek w postępowaniach przed sądami wspólnotowymi*, Warszawa 2007.

163. Shaw M. N., *Prawo międzynarodowe,* Wyd. II, Warszawa 2006.

164. Siebenrock H., *The Enforceability of Human Rights in the States of the Arab League*, Innsbruck, Juli 2018.

165. Skrzydło W., *Polskie prawo konstytucyjne*, Lublin 2003.

166. Speck A., *A Conscientious Objector's Guide to the International Human Rights System,* Geneva 2012.

167. Stańdo-Kawecka B., *Prawa osób pozbawionych wolności w świetle orzeczeń organów Europejskiej Konwencji Praw Człowieka,* Warszawa 1998.

168. Stańdo-Kawecka B., *Prawne podstawy resocjalizacji,* Kraków 2000.

169. Symonides J., *Międzynarodowa ochrona praw człowieka,* Warszawa 1977.

170. Szarek-Zwijacz A., *Zawiadomienia (skargi) indywidualne do organów traktatowych w systemie ochrony praw człowieka ONZ*, Warszawa 2025.

171. Szawłowski R., *Prawa człowieka a Polska,* Londyn 1982.

172. Szczygieł G. B., *Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym,* Białystok 2002.

173. Szewczyk A. K., *Model postępowania w przedmiocie tymczasowego aresztowania w świetle konwencyjnego standardu habeas corpus,* Wrocław 2014.

174. Szpak A., *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych,* Toruń 2025.

175. Szpak A., *Status prawny zatrzymanych w Guantanamo Bay,* Toruń 2007.

176. Szpak A., *Wymuszone zaginięcia. Wybrane zagadnienia*, Toruń 2009.

177. Śliwowski J., *Prawo i polityka penitencjarna*, Warszawa 1982.

178. Taylor P. M., *A commentary on the International Covenant on Civil and Political Rights,* Cambridge 2020.

179. Teleszewska M., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet,* Białystok 2018.

180. The Danish Institute for Human Rights, *African Human Rights Complaints Handling Mechanisms A Descriptive Analysis,* Copenhagen 2008.

181. Turek P., *Prokuratura w standardach prawnych Rady Europy,* Warszawa 2022

182. University of Pretoria, *A Guide to the African Human Rights System: Celebrating 30 Years Since the Entry into Force of the African Charter on Human and Peoples' Rights 1986–2016*, Pretoria 2016.

183. Viljoen F., Odinkalu C., *The Prohibition of Torture and Ill-treatment in the African Human Rights System: A Handbook for Victims and their Advocates,* Geneva 2014.

184. Wałach J., *Uprawnienia procesowe zatrzymanego i tymczasowo aresztowanego w świetle zasady prawo do obrony*, Białystok 2014.

185. Warchołowski K., *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności,* Lublin 2004.

186. Wasiński M. J., *Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów. Studium podstawy normatywnej regionalnego systemu ochrony praw człowieka,* Łódź 2018.

187. Wedeł - Domaradzka A., *Śmierć a prawa człowieka,* Toruń 2010.

188. Wieruszewski R., Gliszczyńska A., Sękowska-Kozłowska K., *Komitet Praw Człowieka ONZ*, Warszawa 2009.

189. Wieruszewski R., *Mechanizmy ochrony praw człowieka w ramach ONZ. Analiza systemowa*, Warszawa 2017.

190. Williams P. R., *Treatment of Detainees. Examination of Issues Relevant to Detention by the United Nations Human Rights Committee*, Geneva 1990.

191. Wiśniewski A., *Koncepcja marginesu oceny w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka,* Gdańsk 2008.

192. Wnukiewicz-Kozłowska A., *Autonomia jednostki w międzynarodowym prawie biomedycznym,* Wrocław 2019.

193. Zięba-Załucka H., *System ochrony praw człowieka w RP,* Rzeszów 2015.

ARTYKUŁY I STUDIA

194. Abramowicz A. M., Abramowicz T., *Ograniczenie wolności uzewnętrzniania religii w warunkach więziennych w świetle wyroku ETPCz z 12 maja 2020 r. w sprawie Korostelev przeciwko Rosji*, „Law. Education. Security" 2023, nr 119.

195. Ahid A. K., Dreyer Y., *Penal reform in Africa: The case of prison chaplaincy,* „Theological Studies" 2017, nr 3.

196. Akram S. M. , *The Arab Charter on Human Rights 2004 The Arab Charter on Human Rights 2004,* „Boston University International Law Journal" 2007, nr 24.

197. Al-Midani A. M., *The Enforcement Mechanisms of the Arab Charter on Human Rights and the Need for an Arab Court of Human Rights,* „Human Rights Law Review" 2021, nr 3.

198. Almutawa A. , *The Arab Court of Human Rights and the Enforcement of the Arab Charter on Human Rights,* „Human Rights Law Review" 2021, nr 21.

199. Andrzejczak-Świątek M., *Prawno-międzynarodowe aspekty stosowania klauzuli derogacyjnej w amerykańskim systemie ochrony praw człowieka, ze szczególnym*

uwzględnieniem problematyki derogacji praw dziecka, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego" 2018, nr 9.

200. Andrzejczuk R., *Ewolucja treści praw człowieka,* „Studia Prawa Wyznaniowego" 2002, t. 4.

201. Andrzejczuk R., *Podmiotowość jednostki w prawie międzynarodowym,* „Studia z Prawa Wyznaniowego" 2001, nr 3.

202. Andrzejewski M. I., Cios M., *Rola i przyszłość Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów w regionalnym systemie ochrony praw człowieka* [w:] M. Marcinko (red.), Ochrona praw człowieka w wymiarze regionalnym, Kraków 2012.

203. Antonowicz L, *Zagadnienie podmiotowości prawa międzynarodowego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska" 1988, nr 45.

204. Arain R. H., *A Critical Analysis of the UN Human Rights Treaty Monitoring System*„„SSRN" 2025, nr 3.

205. Astramowicz-Leyk T., Turchyn Y., *Ochrona prawna wolności myśli, sumienia i wyznania,* „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2023, nr 2.

206. Bach-Golecka D., *Opieka medyczna w placówkach penitencjarnych w świetle standardu Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* [w:] X Seminarium Warszawskie. Pozytywne i negatywne obowiązki państwa wobec osób pozbawionych wolności – aktualne wyzwania polskiego systemu penitencjarnego, Warszawa 2017.

207. Balcerzak M., Dobrzeniecki K., *EU-China Rights Network - założenia i realizacja* [w:] J. Marszałek-Kawa (red.), Strategie w polityce azjatyckiej. Rozważania o aspiracjach i możliwościach współczesnej Azji, Toruń 2011.

208. Balcerzak M., *Geneza i funkcje procesdur specjalnych Rady Praw Człowieka ONZ*[w:] G. Baranowska, A. Gliszczyńska - Grabias, A. Hernandez-Połczyńska, K. Sękowska-Kozłowska (red.), O prawach człowieka. Księga Jubileuszowa Profesora Romana Wieruszyńskiego, Warszawa 2017.

209. Balcerzak M., *Międzynarodowe standardy ochrony wolności religijnej – analiza systemowa* [w:] M. Bielecki (red.), Ograniczenia wolności religijnej w przestrzeni publicznej, Tom 1, Warszawa 2024.

210. Balcerzak M., *Niezależność Europejskiego Trybunału Praw Człowieka a status jego sędziów*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego" 2014, t. 12.

211. Bałandynowicz A., *Niedoskonałe prawo* [w:] A. Kryniecka (red.), Filozofia Marii Szyszkowskiej,, Białystok 2012, s. 386.

212. Banach-Gutierrez J. B., Janicz M., *Zakaz nieludzkiego lub poniżającego traktowania osób skazanych na karę pozbawienia wolności w świetle prawa karnego Unii Europejskiej,* „Studia Prawnoustrojowe" 2022, nr 55.

213. Banaszak P., Burdziak K., *Standardy postępowania z nieletnimi – raport z badania*, Warszawa 2019.

214. Banaszkiewicz A,, *Karta Praw Podstawowych jako uwieńczenie unijnego systemu ochrony praw człowieka*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie" 2010, z. 4.

215. Baranowska G., Hernandez-Połczyńska A., *Procedury specjalne a rozbudowa uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka,* „Studia Prawnicze" 2017, nr 3.

216. Baranowska G., *Wymuszone zaginięcia na Ukrainie w latach 2013-2014: skargi i procedury międzynarodowe*, „Studia Prawnicze KUL" 2015, nr 2.

217. Baranowska N., Chłopecki T., *Kilka słów o kształtowaniu się praw człowieka w okresie XVIII-XX w.,* „Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego" 2013, nr 36.

218. Barcz J., *Instytucjonalne uwarunkowania strategii rozszerzenia Unii Europejskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 2009, z. 2.

219. Bartsch H. J., *Zakaz stosowania tortur i złego traktowania w europejskim systemie ochronnym* [w:] J. Skupiński (red.), Standardy praw człowieka a polskie prawo karne,Warszawa 1995.

220. Basch F., *The Doctrine of the Inter-American Court of Human Rights Regarding States Duty to Punish Human Rights Violations and Its Dangers,* „American University International Law Review" 2013 nr 1.

221. Bernatt M., Bodnar A., *Stosowanie tymczasowego aresztowania w Polsce – problem strukturalny – wyrok ETPCz z 3.02.2009 r. w sprawie Kauczor v. Polsce*, „Europejski Przegląd Sądowy" 2010, nr 5.

222. Bębas S., *Rodzinne uwarunkowania resocjalizacji więźniów* [w:] F. Kozaczuk (red.), Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych, Rzeszów 2009.

223. Bielecki L., *Aksjologia Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów w aspekcie praw człowieka - zagadnienia podstawowe* [w:] J. Jaskiernia, K. Spryszak (red.) Ochrona praw człowieka w Afryce. Aksjologia. Instytucje. Nowe wyzwania. Praktyka., Toruń 2017.

224. Bieńczyk A., *Ludzki wymiar w działalności KBWE/OBWE,* „Sprawy międzynarodowe" 2000, nr 4.

225. Bierzanek R., *"Miękkie" prawo międzynarodowe*, „Sprawy Międzynarodowe" 1987, nr 1,

226. Bisztyga A., *Zachodnia a islamska koncepcja praw jednostki,* „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2013, nr 1.

227. Bodnar A., *Standard „równoważnej ochrony" w odniesieniu do ochrony praw człowieka po opinii Trybunału Sprawiedliwości 2/13,* „„Europejski Przegląd Sądowy" 2015, nr 12.

228. Bogacki P., *Zagadnienie podmiotowości prawnej w stosunkach międzynarodowych*, „Roczniki Nauk Prawnych" 1997, t. 7.

229. Boniecka M., *Rada Europy i Unia Europejska jako dwie główne organizacje chroniące prawa człowieka w Europie – krytyczna analiza na podstawie wybranych wyroków,* „Zeszyty Naukowe Prawa Konstytucyjnego" 2017, nr 10.

230. Borek M., *Ciężar dowodu i jego domniemana obecność w polskim procesie karnym* [w:] P. Czarnecki, M. Czerwińska (red.) Katalog dowodów w postępowaniu karnym, Warszawa 2014.

231. Brach-Golecka D., *Opieka medyczna w placówkach penitencjarnych w świetle standardu Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* [w:] X Seminarium Warszawskie. Pozytywne i negatywne obowiązki państwa wobec osób pozbawionych wolności – aktualne wyzwania polskiego systemu penitencjarnego, Warszawa 2017.

232. Brodecki Z., Koncewicz T., *Karta Praw Podstawowych i zasady ogólne prawa wspólnotowego* [w:] A. Wróbel (red.), Karta Praw Podstawowych w europejskim i krajowym porządku prawnym, Warszawa 2009.

233. Brodowski L., *Zakaz tortur, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania w kontekście ekstradycji - zagadnienia wybrane na tle orzecznictwa ETPC* [w:] B. Kuźniak, M. Ingelević-Citak (red.), Ius cogens, soft law. Dwa bieguny prawa międzynardowego publicznego, Kraków 2017.

234. Brown G., *The Universal Declaration of Human Rights in the 21st Century*, „Open Book Publishers" 2016, nr 1.

235. Brzozowska M., *Prawo do odszkodowania w związku z niesłusznym tymczasowym aresztowaniem w świetle standardów Europejskiego Trybunału Praw Człowieka,* „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2017, nr 96.

236. Bucińska J., *Społeczne prawa człowieka w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka,* „Roczniki Nauk Prawnych" 2003, z. 1.

237. Buergenthal T. , *The American Convention on Human Rights: Illusions and Hopes,* „Buffalo Law Review" 1971, nr 1.

238. Buergenthal T., *The Inter-American Court of Human Rights*, „The American Journal of International Law" 1982, nr 2.

239. Cabaj O., Łachacz O., *Strasburski standard prawa człowieka do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Implikacje w sferze prawa polskiego,* „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego" 2012, nr 3.

240. Caflisch L., *The Reform of the European Court of Human Rights: Protocol no. 14 and Beyond*, „Human Rights Law Review" 2006, nr 6.

241. Cała-Wacinkiewicz E. , *Humanizacja prawa międzynarodowego i humanizacja w prawie międzynarodowym a upodmiotowienie jednostki* [w:] E. Cała-Wacinkiewicz, J. Menkes, J. Nowakowska-Małusecka, W. S. Staszewski (red.) Podmiotowość prawnomiędzynarodowa i jej współczesne aspekty*,* Warszawa 2020.

242. Carlson L., *Access to Justice*, „SSRN" 2024, nr 8.

243. Chabier P., Kwieciński A., *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka a prawo do korespondencji skazanego i tymczasowo aresztowanego*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego" 2013, t. 29.

244. Chevalier-Watts J., *Effective Investigations under Article 2 of the European Convention on Human Rights: Securing the Right to Life or an Onerous Burden on a State,* „The European Journal of International Law" 2010, nr 3.

245. Chmielewski K., Pająk M., *Zasada humanitaryzmu w krajowych i międzynarodowych standardach prawa penitencjarnego*, „Adam Mickiewicz Law Review" 2015, nr 5.

246. Ciesielska M., *Zakaz dyskryminacji i zasada równości w regionalnych systemach ochrony praw człowieka na przykładzie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Arabskiej Karty Praw Człowieka* [w:] M. Marcinko (red.), Ochrona praw człowieka w wymiarze regionalnym, Kraków 2012.

247. Ciszek M., *Postulat czwartej generacji praw człowieka w politycznym systemie międzynarodowej ochrony: próba filozoficznego uzasadnienia z perspektywy personalizmu etycznego* „Studia Ecologiae et Bioethicae" 2010, nr 1.

248. Ciżyńska A., *Obowiązek wykonywania orzeczeń ETPCz przez państwa-strony Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Analiza zagadnienia uwzględniająca zarys polskiego modelu wykonywania orzeczeń ETPCz* [w:] A. Ciżyńska, K. Kos (red.), Prawa i wolności konstytucyjne z perspektywy orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, Kraków 2018.

249. Ciżyńska-Pałosz A., *Wpływ Europejskiego Trybunału Praw Człowieka na porządek prawny państw-stron Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, a koncepcja marginesu oceny. Analiza ze szczególnym uwzględnieniem wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Hirst przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny" 2020, nr 1.

250. Cora Ł., *Minimalne gwarancje prawa do rzetelnego procesu karnego w początkowym etapie ścigania,* „ Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis" 2020, nr 9.

251. Cymerman M., *Ewolucja europejskiego systemu kontroli przestrzegania praw człowieka* [w:] A, Przyborowska-Klimczak, W. S. Staszewski (red.), Prawo międzynarodowe publiczne. Studia i materiały. Tom I, Lublin 2006.

252. Cymerys K., *Działania OBWE na rzecz ochrony praw człowieka – ze szczególnym uwzględnieniem praw edukacyjnych,* „Zeszyty Naukowe Instytutu Administracji AJD w Częstochowie" 2016, nr 4.

253. Cymerys K., *Aksjologia, idee i zasady ogólne Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej,* „Humanum" 2011, nr 2.

254. Czabański J., *Stosowanie tymczasowego aresztowania w Polsce,* „Prokuratura i Prawo" 2010, nr 10.

255. Czarnecki R., *Prawa człowieka wobec wyzwań globalizacji, ,,*Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy" 2005, z. 6.

256. Czarniawski R., *Krajowy mechanizm prewencji – funkcje i zadania Rzecznika Praw Obywatelskich*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne" 2013, nr 1.

257. Czech E. K., *Osoby fizyczne i osoby prawne jako podmioty publicznych praw podmiotowych, których źródłem są przyrodzone prawa człowieka*, „Krytyka Prawa" 2020, nr 4.

258. Czepek J., *Naruszenie obowiązków proceduralnych w sferze prawa do życia na podstawie spraw przeciwko Polsce*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego" 2012, nr 3.

259. Czepek J., *Problem systemowy i strukturalny w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka,* „Państwo i Prawo" 2015, nr 9.

260. Czepek J., *Zaległości orzecznicze Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz mechanizmy służące ich eliminacji* „Prawo i Więź" 2021, nr 4.

261. Ćwiertniak T., *Wokół zagadnienia filozoficznych podstaw praw człowieka,* „Roczniki Administracji i Prawa" 2019, nr 19.

262. Ćwikła M., *Izolacja skazanych niebezpiecznych w polskich zakładach karnych*, „Kortowski Przegląd Prawniczy" 2021, nr 1.

263. Daniluk P., *Zakaz tortur, okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania oraz niedobrowolnych eksperymentów naukowych w kontekście leczenia bez zgody*, „Przegląd Sejmowy". 2012, nr 1.

264. Daranowski P., *Konwencja w sprawie zakazu tortur i innych czynów okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania*, „Palestra" 1986, nr 10-11.

265. Dawidziuk E., Mazur M., *Prawa więźniów w najnowszych wyrokach Europejskiego Trybunału Praw Człowieka przeciwko Polsce*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego" 2018, nr 9.

266. Dawidziuk E., *Zgony osób pozbawionych wolności w warunkach izolacji penitencjarnej w Polsce,* „Studia Prawnoustrojowe" 2024, nr 63.

267. Dąbrowska A., *Dwudziesta rocznica utworzenia Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów – przegląd działalności,* „Studia Prawnicze" 2019, nr

268. Dąbrowska A., *Historia powstania regionalnych trybunałów praw człowieka,* „Studia Prawa Publicznego" 2022, nr 1.

269. Dąbrowska A., *Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu – skład i status sędziów*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny" 2009, nr 3.

270. Dąbrowska A., *Kryzys jurysdykcyjny Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów*, „Polityka i Społeczeństwo" 2023, nr 4.

271. Dąbrowska A., *Zalety i wady Afrykańskiej Karty Praw i Dobrobytu Dziecka,* „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin- Polonia" 2020, nr 2.

272. Dąbrowska, *Termin do wniesienia skargi indywidualnej do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu - De lege lata i de lege ferenda,* „ Palestra" 2017, nr 5.

273. Diab J., *United States Ratification of the American Convention on Human Rights*, „Duke Journal of Comparative and International Law' 1992, nr 22.

274. Dlamini C., *Towards a regional Protection of human rights in Africa: The African Charter on Human and Peoples' Rights*, „Comparative International Law Journal South Africa" 1991, nr 2.

275. Długosz J., *Prawo do udziału tłumacza jako jedna z przesłanek rzetelnego procesu karnego*, „Investigationes Linguisticae" 2008, nr 26.

276. Długosz M., *Europejski system ochrony praw człowieka a zwalczanie dyskryminacji na przykładzie osób homoseksualnych* [w:] w:] J. Jaskiernia (red), Efektywność europejskiego systemu ochrony praw człowieka. Obszary analizy skuteczności europejskiego systemu ochrony praw człowieka, Toruń 2012.

277. Domańska M., *Grupa jednostek jako podmiot poszukujący ochrony w postępowaniu przed ETPC. Koncepcja ochrony praw grup wrażliwych*, „Studia Prawnicze" 2019, nr 1.

278. Douglas-Scott S., *The European Union and Human Rights after the Treaty of Lisbon,* „Human Rights Law Review" 2011, nr 4.

279. Drakulevski A. G., *The Nelson Mandela Rules: The Revised United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners - Short Review*, „Iustinianus Primus Law Review" 2017, nr 1.

280. Drewniowska K., *Granica między wolnością sumienia i wyznania a laickością państwa na przykładzie noszenia chusty islamskiej w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Zeszyt Studencki Kół Naukowych Wydziału Prawa i Administracji UAM", 2020, nr 10.

281. Drobnik M., *Podmiotowość prawnomiędzynarodowa jednostki,* „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 2003, z. 2.

282. Drzemczewski A., *Wybór sędziów Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Europejski Przegląd Sądowy" 2021, nr 10.

283. Drzewick K., *Prawa człowieka w Karcie NZ i w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, „Sprawy Międzynarodwe" 1998, nr 3.

284. Dulkowska A., *Rola Komitetu Przeciwko Torturom w systemie prawnym ONZ. Skarga indywidualna na naruszenie Konwencji* [w:] L. Topa, M. Półtorak (red.) Powszechny system ochrony praw człowieka: podsumowanie dekad, Katowice 2018.

285. Dykmann K., *Polityka praw człowieka Organizacji Państw Amerykańskich* „Polski Przegląd Dyplomatyczny" 2003, nr 12.

286. Dynia E., *Stanowisko ONZ wobec agresji Rosji na Ukrainę* [w:] D. Tarczyński, E. Krzysztofik, A. Romanko (red.), Unia Europejska i wybrane państwa członkowskie wobec konfliktu na Ukrainie, Lublin 2022.

287. Dynia E., *Europejski system ochrony praw człowieka a Polska* [w:] E. Dynia, Cz. Kłak (red.), Europejskie standardy ochrony praw człowieka a ustawodawstwo polskie, Rzeszów 2005.

288. Dynia E., *Ochrona osób pozbawionych wolności w świetle prawa międzynarodowego praw człowieka* [w:] (red.) R.M. Czarny, K. Spryszak, Państwo i prawo wobec współczesnych wyzwań. Problemy administracji, zarządzania i ekonomii. Księga Jubileuszowa Profesora Jerzego Jaskierni, Toruń 2012.

289. Dynia E., *Podmiotowość prawnomiędzynarodowa jednostki we współczesnym prawie międzynarodowym* [w:] E. Cała-Wacinkiewicz, J. Menkes, J. Nowakowska-Małusecka, W. S. Staszewski (red.) Podmiotowość prawnomiędzynarodowa i jej współczesne aspekty*,* Warszawa 2020.

290. Dynia E., *Prawo do sądu w świetle Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności i Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej*

[w:] A. Wróbel (red.), Karta Praw Podstawowych w europejskim i krajowym porządku prawnym, Warszawa 2009.

291. Dynia E., *Skuteczność systemu ochrony praw człowieka ONZ na przykładzie konfliktu na Ukrainie* [w:] E. Krzysztofik, M. Maksymiuk, D. Tarczyński (red.), Unijny system ochrony praw człowieka wobec współczesnych wyzwań, Lublin 2022.

292. Dynia E., *Uznanie państwa przez organizację międzynarodową. Uznanie państw powstałych po rozpadzie ZSRR i Jugosławii,* „Rzeszowskie Zeszyty Naukowe Prawo i Ekonomia" 1997, nr 21.

293. Dynia E., *Wpływ Rady Europy na rozwój prawa międzynarodowego* [w:] I. Głuszyńska, K. Lankosz (red.), Rada Europy. 60 lat na rzecz jedności europejskiej, Bielsko-Biała 2008.

294. Dynia E., *Zasada demokracji, praworządności i poszanowania praw człowieka jako warunek członkostwa w Radzie Europy,* „Stosunki Międzynarodowe" 2021, nr 4.

295. Dziedzic M., *Istota i treść zasady humanitaryzmu w prawie karnym wykonawczym,* „Prokuratura i Prawo" 2023, nr 9

296. Egan S., *The Optional Protocol to the UN Convention Against Torture: Paying the Price for Prevention,* „New Series" 2009, nr 44

297. Egwuatu G., *Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów - ochrona bez klauzul limitacyjnych i derogacyjnej* [w:] T. Jasudowicz (red.), Prawa człowieka

298. Ejchart M., Wiśniewska K., *Prawa więźniów z niepełnosprawnością fizyczną w polskich jednostkach penitencjarnych* „Palestra" 2014, nr 1-2.

299. Ferenc-Kopeć D., *Definicje legalne w dokumentach międzynarodowej ochrony praw człowieka* [w:] M. Król, A. Bartczak, M. Zalewska (red.), Jurysprudencja. Integracja zewnętrzna i wewnętrzna nauk prawnych, Łódź 2014.

300. Ferstman C., *Integrity of the Person, ,,*International Human Rights Law" 2022, nr 9.

301. Fidler D. P. , *Recent De Recent Developments: The European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment,* ‚Articles by Maurer Faculty" 1989, nr 872.

302. Filipek A., *Europejski Komitet Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu* [w:] E. H. Morawska, K. Gałkas. (red.)

Pozasądowe mechanizmy praw człowieka i podstawowych wolności Rady Europy, Lublin 2021.

303. Florczak A., *Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie* [w:] T. Łoś-Nowak (red.) Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota – mechanizmy działania – zasięg, Wrocław 2004.

304. Florczak A., *Prawa Człowieka* [w:] A. Florczak, A. Lisowska (red.), Organizacje Międzynarodowe w działaniu, Wrocław 2014

305. Gadkowski A., *Europejski Komitet Praw Społecznych w systemie organów traktatowych międzynarodowej ochrony praw człowieka,* „Adam Mickiewicz University Law Review" 2014, nr 3.

306. Gajus D., Gronowska B., *O potrzebie działań na rzecz poprawy sytuacji więźniów. Uwagi na tle standardów międzynarodowych,* „Toruński Rocznik Praw Człowieka i Pokoju" 1996, nr 4.

307. Garlicki L., *Przystąpienie UE do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka – przygotowania i problemy*, „Europejski Przegląd Sądowy" 2011, nr 1.

308. Garlicki L., *Pojęcie i cechy „sądu" w świetle orzecznictwa Europejskiej Konwencji Praw Człowieka* [w:] A. Szmyt (red.), Trzecia władza. Sądy i Trybunały w Polsce, Gdańsk 2008.

309. Gawlikowski K., *Problem praw człowieka z perspektywy azjatyckiej*, „Azja-Pacyfik" 1998, t. 1.

310. Gąska P., *Pozbawienie wolności jako element kary, środka zapobiegawczego lub izolacyjnego środka zabezpieczającego w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka,* „The Prison Systems Review" 2021, nr 110.

311. Gerecka-Żołyńska A., *International and transnational cooperation instruments strengthening the protection and security of persons deprived of their liberty in connection with the commission of a crime* [w:] A. Gerecka-Żołyńska (red.), International Legal Sources of Implementation of the Humanitarian Principles in the Process of Implementation, Poznań 2021

312. Gittleman R., *The African Charter on Human and Peoples' Rights: A Legal Analysis,* „Virginia Journal of International Law" 1982, nr 4.

313. Gliszczyńska-Grabias A., *Prawo do poszanowania wyznania i światopoglądu osadzonego* [w:] X Seminarium Warszawskie. Pozytywne i negatywne obowiązki państwa wobec osób pozbawionych wolności – aktualne wyzwania polskiego systemu penitencjarnego, Warszawa 2017.

314. Glugla A., *Prawo do życia jako suprema lex humana*, „Resovia Sacra" 2018, nr 25.

315. Głowacki F., *IX Międzynarodowy Kongres Penitencjarny i wyniku udziału w nim przedstawicieli Polski* [w:] Księga Jubileuszowa Więziennictwa Polskiego 1918-1929, Warszawa 1929.

316. Głowińska M., *Przegląd orzecznictwa ETPCz i regulacje w zakresie osób pozbawionych wolności niepełnosprawnych fizycznie* [w:] J. Helios, W. Jedlecka, A. Kwieciński (red.), Prawo wobec wyzwań współczesności. Z zagadnień nauk penalnych, Wrocław 2023.

317. Gołaś-Podolec M., *Porównanie europejskiego i interamerykańskiego systemu ochrony praw człowieka,* „Krakowskie Studia Międzynarodowe" 2008, nr 2.

318. Gołębiowska A., Woźnica J., *Prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka,* „Zeszyty Naukowe SGSP" 2019, nr 1.

319. Grabowska - Biernat K., *Prowadzenie korespondencji przez osadzonych na tle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, ze szczególnym uwzględnieniem zmiany art. 105 Kodeksu karnego wykonawczego,* „Studia Prawnoustrojowe" 2024, nr 65.

320. Grabowska K., *Prawo do zawarcia związku małżeńskiego w warunkach pozbawienia wolności,* „Palestra" 2017, nr 7–8.

321. Grenich P., *Wdrażanie międzynarodowego prawa humanitarnego* [w:] K. Lankosz (red.), Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych, Dęblin 2006.

322. Gronowska B., *African Prison Rules - Idea and reality* [w:] J. Jaskiernia, K. Spryszak (red.) Ochrona praw człowieka w Afryce. Aksjologia. Instytucje. Nowe wyzwania. Praktyka, Toruń 2017.

323. Gronowska B., *Europejska Konwencja Praw Człowieka a prawa drugiej generacji: kilka refleksji o zacieraniu granic,* „Europejski Przegląd Sądowy" 2013, nr 9.

324. Gronowska B., *Formalno-organizacyjne przesłanki korzystania z derogacji w dziedzinie praw człowieka. Kontrola międzynarodowa* [w:] T. Jasudowicz (red.), Prawa człowieka w sytuacjach nadzwyczajnych, Toruń 1997.

325. Gronowska B., *Inter-American Prison Rules – Creating a Normal Life Behind Bars*, „Comparative Law Review" 2016, nr 21.

326. Gronowska B., *Polskie rozwiązania dotyczące zatrzymania i aresztu tymczasowego w świetle uniwersalnych standardów ochrony i bezpieczeństwa osobistego* [w:] J. Skupiński, J. Jakubowska-Hara (red.) Standardy praw człowieka a polskie prawo karne, Warszawa 1996.

327. Gronowska B*., Poszanowanie życia rodzinnego osób pozbawionych wolności z perspektywy europejskich standardów ochrony praw człowieka* [w:] T. Jasudowicz (red.), Prawa rodziny - prawa w rodzinie, w świetle standardów międzynarodowych : materiały krajowej konferencji naukowej, Toruń, 22-23 X 1998 r., Toruń 1999.

328. Gronowska B., *Pozycja jednostki w systemie procedury kontrolnej Europejskiej Konwencji Praw Człowieka z 1950 r.* [w:] J. Białocerkiewicz, M. Balcerzak, A. Czeczko-Durlak (red.), Księga jubileuszowa Profesora Tadeusza Jasudowicza, Toruń 2004.

329. Gronowska B., *Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 6 października 2005 r. w sprawie Hirst przeciwko Zjednoczonemu Królestwu (dot. prawa wyborczego osób pozbawionych wolności)*, „Prokuratura i Prawo" 2005, nr 12.

330. Gronowska B., *Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 12listopada 2002 r. w sprawie Płoski przeciwko Polsce (dot. poszanowania życia rodzinnego osoby pozbawionej wolności),* „Prokuratura i Prawo" 2003, nr 7–8.

331. Gronowska B*., Więźniowie niebezpieczni w polskich zakładach karnych,* „Państwo i Prawo" 2013, nr 7-8.

332. Grossman C. M., *Inter-American Commission on Human Rights (IACommHR)* [w:] Max Planck Encyclopedia of Public International Law, Oxford 2021.

333. Grygiel J., *Gwarancje niezależności krajowych mechanizmów prewencji powołanych na podstawie OPCAT*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego" 2021, nr 19.

334. Grzelak-Bach K., *Znaczenie orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej w procesie legislacyjnym*, [w:] W. Federczyk, S. Peszkowski (red.) Doskonalenie i standaryzacja procesu legislacyjnego – dobre praktyki, Warszawa 2013.

335. Grzeszczak R., *Zupełny i efektywny system praw człowieka w Unii Europejskiej* [w:] D. Kornobis-Romanowska (red.), Unia Europejska w roli gwaranta i promotora praw podstawowych, Sopot 2016.

336. Grześkowiak A., *Nullum crimen, nulla poena sine lege anteriori* [w:] R. Wieruszewski (red.), Prawa Człowieka. Model Prawny, Warszawa 199.

337. Gutterman A. S., *What are Human Rights?,* „Social Science Research Network" 2023, nr 1.

338. Gwoździcka-Piotrowska M., *Pojęcie strony procesu karnego w aspekcie prawa międzynarodowego i wewnętrznego*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa" 2009, nr 2.

339. Hannuma H., *The status of the Universal Declaration of Human Rights in national and international law*, „The Georgia Journal of International and Comparative Law" 1996, nr 1.

340. Hassanová R. L., *The Prohibition of Torture and its Implications in the European Legal Sphere* „Central European Journal of Comparative Law" 2023, nr 4.

341. Haug H., *Efforts to eliminate torture through international law,* „The International Review of the Red Cross" 1989, nr 4.

342. Hauser A., *Zakres i wymogi skargi indywidualnej do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* [w:] A. Hauser, M. Urbaniak (red.), Ochrona praw człowieka. Zagadnienia praktyczne, Poznań 2019.

343. Heinze M., *Wysoki Komisarz OBWE do spraw Mniejszości Narodowych jako instytucja regionalnej ochrony praw człowieka w Europie Środkowej i Wschodniej* [w:] J. Jaskiernia (red.), Europejski system ochrony praw człowieka. Aksjologia-instytucje- efektywność, t. 2, Toruń 2015.

344. Heler M., *Ochrona praw człowieka w jednoczącej się Europie,* „Państwo i Społeczeństwo" 2003, nr 4.

345. Hernandez-Połczyńska A., *Specjalne procedury Rady Praw Człowieka a Powszechny Przegląd Okręsowy* [w:] G. Baranowska, A. Gliszczyńska - Grabias, A. Hernandez-Połczyńska, K. Sękowska-Kozłowska (red.), O prawach człowieka. Księga Jubileuszowa Profesora Romana Wieruszyńskiego, Warszawa 2017.

346. Hersch J., *Human Rights in Western Thoughts,* [w:] A. Diemer (red.), Philosophical Foundations of Human Rights, Paris 1986.

347. Hofmański P., *Komentarz do Europejskiej Konwencji o zapobieganiu torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu* [w:] E. Zielińska (red.), Standardy Prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom III. Prawo karne, Warszawa 1997.

348. Hofmański P., *Prawo do udziału tłumacza w postępowaniu karnym*, [w:] A. J. Szwarca (red.), Przestępczość przygraniczna. Postępowanie karne przeciwko cudzoziemcom w Polsce, Poznań 2000.

349. Hołda Z., *Artykuł 10 Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych - kilka uwag* [w:] T. Jasudowicz, C. Mik (red.), O prawach człowieka w podwójną rocznicę Paktów. Księga pamiątkowa w hołdzie profesor Annie Michalskiej. Toruń 1996.

350. Hołda Z., *Europejskie standardy traktowania więźniów. Kilka uwag o Europie, Radzie Europy, Polsce i prawach więźniów,* „Czasopismo prawa karnego i nauk penalnych" 2009, nr 1.

351. Hołda Z., *Prawa i obowiązki więźniów* [w:] T. Bulenda, R. Musidłowski (red.), System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce, Warszawa 2003.

352. Hołda Z., *Wpływ na polepszenie przez władze publiczne sytuacji osób pozbawionych wolności – możliwości Europejskiego Komitetu Zapobiegania Torturom* [w:] W. Klaus, M. Niełaczna (red.), Przestrzeganie praw osób pozbawionych wolności. O monitorowaniu jednostek penitencjarnych, Warszawa 2008.

353. Horajska A., *Obszary aktywności Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE w europejskim systemie ochrony praw człowieka*, [w:] J. Jaskiernia (red.), Europejski system ochrony praw człowieka. Aksjologia-instytucje-efektywność, t. 2, Toruń 2015.

354. Hrynicki W. M., *Potrzeba wzmocnienia międzynarodowej ochrony praw człowieka trzeciej generacji,* „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka - Praktyka- Refleksje" 2018, nr 30.

355. Hryniewicz J. T., *Prawa człowieka w międzynarodowym kontekście kulturowym*, „Sprawy Międzynarodowe" 2009, nr 3.

356. Hulak A., *Kontakty skazanych ze światem zewnętrznym jako element procesu społecznej readaptacji,* „Problemy Prawa Karnego" 2021, nr 2.

357. Iluk Ł., *Ewolucja europejskiego systemu ochrony praw człowieka, przyczyny i kierunki rozwoju*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Administracji Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie" 2006, z. 4.

358. Adams J., Udo E., Bekonfe P., *The Inter-State Complaint under the African Charter on Human and People's Rights: A Lesson from the European Regional System,* „An Interdisciplinary Journal of Human Theory and Praxis" 2019, nr 2.

359. Jabłoński A. W., *Prawa człowieka – od ideologii do praw podstawowych*, „Studia Krytyczne" 2020, nr 9.

360. Jabłoński M.,Węgrzyn J., *Prawo do obrony i domniemanie niewinności* [w:] M. Jabłoński (red.), Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym, Wrocław 2014.

361. Jach A., A*kt końcowy KBWE i jego wpływ na instytucjonalizację ruchu praw człowieka w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej 1975–1991 (wybrane aspekty),* „Nowa Polityka Wschodnia" 2017, nr 2.

362. Jackiewicz A., *Problematyka praw człowieka w świetle Karty Praw Podstawowych w aspekcie integracji Polski z Unią Europejską,* „Studia Europejskie" 2003, nr 2.

363. Jagielski M., *Podmioty w prawach człowieka* [w:] A. Bielska-Brodziak (red.), O czym mówią prawnicy, mówiąc o podmiotowości, Katowice 2015.

364. Jakuszewicz A., *Prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny oraz prawa małżonków w świetle Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznyc*h, „Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania" 2016, t. 9.

365. Jakuszewicz A., *Problematyka pochówków oraz kultu zmarłych w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* [w:] J. Gołaczyński, J. Mazurkiewicz, J. Turłukowski, D. Karkut (red.), Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane, Wrocław 2015.

366. Janczarek S., *Europejska Konwencja Praw Człowieka a kształtowanie się standardu prawa osób pozbawionych wolności do udziału w wolnych wyborach* [w:] E. Karska

(red.), Wpływ Europejskiej Konwencji Praw Człowieka na systemy ochrony praw człowieka oraz międzynarodowe prawo karne i humanitarne, Warszawa 2013.

367. Jaskiernia J., *Rada Europy jako „organizacja wartości”,* „Studia Politologiczne” 2020, nr 17.

368. Jaskiernia J., *Prawo Rady Europy a prawo krajowe – granice i wspólne obszary* [w:] B. Mikołajczyk, J. Nowakowska-Małusecka (red), Prawo międzynarodowe, europejskie i krajowe – granice i wspólne obszary. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Genowefie Grabowskiej, Katowice 2009.

369. Jaskiernia J., *70 lat Rady Europy. Nowe wyzwania w dziedzinie demokracji, praworządności i ochrony praw człowieka*, „Państwo i Prawo” 2020, nr 3.

370. Jaskiernia J., *Egzekwowanie standardów Rady Europy dotyczących wykonywania kary pozbawienia wolności*, „Humanistyczne Zeszyty Naukowe - Prawa Człowieka” 2020, nr 1.

371. Jaskiernia J., *Rada Europy, Unia Europejska i OBWE w europejskim systemie ochrony praw człowieka - synergia działań czy konkurencja?* [w:] J. Jaskiernia (red.), Efektywność europejskiego systemu ochrony praw człowieka. Ewolucja i uwarunkowania europejskiego systemu ochrony praw człowieka, Toruń 2021.

372. Jaskiernia J., *Rada Praw Człowieka Narodów Zjednoczonych,* „Państwo i Prawo” 2008, nr 1.

373. Jaskólska J., *Treść Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka,* „Człowiek w kulturze” 1998, nr 11.

374. Jastrzębski M., *Analiza funkcjonowania mechanizmu skargi międzypaństwowej: studium przypadku skarg rosyjskich do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2024, nr 1.

375. Jasudowicz T., *Prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka* „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego” 2013, nr 4.

376. Jasudowicz T., *Studium substancjalnych przesłanek dopuszczalności środków derogacyjnych* [w:] T Jasudowicz (red.), Prawa człowieka w sytuacjach nadzwyczajnych, ze szczególnym uwzględnieniem prawa i praktyki polskiej, Toruń 1997.

377. Jasudowicz T., *Zakaz niewolnictwa i poddaństwa oraz pracy przymusowej lub obowiązkowej w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka,* „Studia Prawa Publicznego" 2003, nr 3.

378. Jaworska M., *Prawo do sądu* [w:] M. Jabłoński (red.), Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym, Wrocław 2014.

379. Jóźwiak-Olszewska K., *Prawo dostępu do sądu w procesie ochrony wolności i praw człowieka w Polsce*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ" 2010, nr 1.

380. Jóźwicki W., *Ograniczenia możliwości korzystania z praw zagwarantowanych w Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych na podstawie jego art. 4 a progresywna realizacja tych praw*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 2019, nr 1.

381. Jurczyk T. , *Geneza rozwoju praw człowieka* „Homines Hominibus" 2009, nr 1.

382. Jurczyk T., *Trzy źródła praw podstawowych Unii Europejskiej* [w:] M. Jabłoński, S. Jarosz-Żukowska (red.), Aktualne wyzwania ochrony wolności i praw jednostki. Prace uczniów i współpracowników dedykowane Profesorowi Bogusławowi Banaszakowi, Wrocław 2014.

383. Kacała A., *Inicjatywy na rzecz pokoju i ochrony praw człowieka ONZ: sukcesy czy porażki?* [w:] M. Półtorak, I. Topa (red.), Powszechny system ochrony praw człowieka : podsumowanie dekad, Katowice 2018.

384. Kalisz T., Kwieciński A., *Polskie więziennictwo w percepcji sędziów penitencjarnych i dyrektorów zakładów karnych, ,,*Państwo i Prawo" 2015, nr 2.

385. Kalisz T., *Mechanizmy międzynarodowej kontroli i ochrony praw człowieka wykorzystywane w toku postępowania wykonawczego,* „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego" 2009, nr 26.

386. Kamarad E., *Zastosowanie klauzuli porządku publicznego w sprawach dotyczących zawarcia małżeństwa wybrane zagadnienia,* „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego" 2012, nr 10.

387. Kamiński I. C., *Prawo do wolnych wyborów w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego" 2015, t. 13.

388. Kania M., *Więzienie w Guantanamo jako przykład biopolitycznego paradygmatu globalnej wojny z terroryzmem*, „Polityka Wewnętrzna i Bezpieczeństwo", 2015, nr 3.

389. Kapka M., *Prawo do petycji w międzyamerykańskim systemie ochrony praw człowieka* [w:] J. Jaskiernia (red.), Amerykański system ochrony praw człowieka. Aksjologia, instytucje, efektywność, Toruń 2015.

390. Karapetyan A., *A Recurring Phenomenon: The Lawful Sanctions Clause in the Definition of Torture and the Question of Judicial Corporal Punishment under International Human Rights Law*, „Polish Yearbook of International Law" 2016, nr 35.

391. Karaźniewicz J., *System polskiego więziennictwa na tle europejskich standardów resocjalizacji i readaptacji skazanych* [w:] E. Dynia, Cz. Kłak (red.) Europejskie standardy ochrony praw człowieka a ustawodawstwo polskie, Rzeszów 2005.

392. Kazimierczuk M., *Ograniczenie wolności i praw człowieka podczas stanu wyjątkowego w polskim prawodawstwie,* „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego" 2018, nr 9.

393. Kądziołka M., *Modern technologies in penitentiary institutions* [w:] Ł. Kominek, W. Śmiałek, K. Śmiałek (red.), Gospodarcze determinanty bezpieczeństwa międzynarodowego, Poznań 2025.

394. Kądziołka M., *Bezpieczeństwo polskiej jednostki penitencjarnej a prawa więźnia w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu* [w:] K. Śmiałek, Ł. Kominek (red.), Bezpieczeństwo ekonomiczne i prawne podstawy bezpieczeństwa kontynentu europejskiego w XXI wieku, Poznań 2024.

395. Kądziołka M., *Wpływ orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka na prawo do kontaktu ze światem zewnętrznym osób pozbawionych wolności w polskich jednostkach penitencjarnych*, „Acta Iuridica Resoviensia" 2024, nr 1.

396. Kelly T., *The UN Committee Against Torture: Human Rights Monitoring and the Legal Recognition of Cruelty,* „Human Rights Quarterly" 2009, nr 3.

397. Kempen P. V., *Positive Obligations to Ensure the Human Rights of Prisoners: Safety, Healthcare, Conjugal Visits and the Possibility of Founding a Family Under the ICCPR, the ECHR, the ACHR and the AfChHPR, „*Social Science Research Network" 2008, nr 2.

398. Kędzia Z., *70 lat Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka – pomnik czy żywy dokument?,* „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 2018, z. 4.

399. Kędzia Z., *Uwagi o uwarunkowaniach reformy organów traktatowych ONZ w dziedzinie praw człowieka* [w:] G. Baranowska, A. Gliszczyńska - Grabias, A. Hernandez-Połczyńska, K. Sękowska-Kozłowska (red.), O prawach człowieka. Księga Jubileuszowa Profesora Romana Wieruszyńskiego, Warszawa 2017.

400. Kierska M., *Prawo do przesłuchania świadków oskarżenia w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Palestra" 2017, nr 6.

401. Kilarski W., *Afrykański system międzynarodowych organów sądowych*, „Przegląd Prawa i Administracji" 2011, nr 85.

402. Kleczkowska A., *Karta Narodów Zjednoczonych jako światowa konstytucja - uwagi z perspektywy zakazu użycia siły,* „Studia Prawnicze" 2016, z. 3.

403. Klein E., *Human Rights of the third generation*, [w:] C. Starch (red.), Rights, Institutions and impact of international law according to the German basic law, Baden-Baden 1987.

404. Kłak C. P., *Pojęcie skutecznego środka odwoławczego w odniesieniu do przewlekłości postępowania w rozumieniu art. 13 EKPC a polska skarga na przewlekłość postępowania karnego* [w:] P. Czubik, Z. Mach (red.), Hereditas Mercaturae – księga pamiątkowa ku pamięci prof. S. Miklaszewskiego, Kraków 2012.

405. Kłak C. P., *Pojęcie przewlekłości postępowania sądowego*, „Prawo i Prokuratura" 2008, nr 12.

406. Kłak C. P., *„Przewlekłość postępowania sądowego" w prawie polskim a obowiązek państwa dotyczący „dobrego rządzenia" w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Prawa Człowieka,* „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie" 2011, nr 852

407. Kłak C. P., *Standard rzetelnego postępowania sądowego w sprawie karnej a Europejski Nakaz Aresztowania – uwagi na tle Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego" 2012, nr 10.

408. Kłączyńska N., *Wizytacje Krajowego Mechanizmu Prewencji w systemie ochrony praw osób pozbawionych wolności*, [w:] L. Leszczenko, J. Szablicka-Żak (red.), Wybrane problemy ochrony praw człowieka w Polsce, Wrocław 2016.

409. Koba L., Zydel R., *Zarys historii praw człowieka* [w:] L. Koba, W. Wacławczyk (red.), Prawa człowieka. Wybrane zagadnienia i problemy, Warszawa 2009.

410. Kociołek-Pęksa A., Menkes J., *Aksjologia praw człowieka. O przesłankach i determinantach współczesnego dyskursu w filozofii prawa międzynarodowego*, „Zeszyty Naukowe SGSP" 2018, nr 2.

411. Kolendowska K., *Skarga do Strasburga – antidotum na złe prawo?* „ Państwo i Społeczeństwo 3" 2003, nr 4.

412. Kolendowska-Matejczuk M., *Problematyka zgodności z zasadą ne bis in idem rozwiązania przyjętego w art. 10 § 1 Kodeksu wykroczeń*, „Palestra" 2015, nr 9–10.

413. Kołodko K., *Uwarunkowania prawne ochrony praw człowieka w Afryce* [w:] J. Jaskiernia, K. Spryszak (red.) Ochrona praw człowieka w Afryce. Aksjologia. Instytucje. Nowe wyzwania. Praktyka., Toruń 2017.

414. Koperek J., *Katalog praw społecznych w Europejskiej Karcie Społecznej,* „Roczniki Teologiczne" 2014, nr 1.

415. Kosowicz K., *Rekomendacja Rec (2000) 22 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich o usprawnieniu implementacji Europejskich Reguł dotyczących sankcji i środków alternatywnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2011, nr 72-73.

416. Kotowska A., *Prawo więźniów do posługi religijnej w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* [w:] J. Jaskiernia (red), Efektywność europejskiego systemu ochrony praw człowieka. Obszary analizy skuteczności europejskiego systemu ochrony praw człowieka, Toruń 2012.

417. Kotowska A., *Realizacja przez państwa przepisów art. 9 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka w stosunku do osób pozbawionych wolności.* [w:] R. M. Czarny, K. Spryszak (red.) Państwo i prawo wobec współczesnych wyzwań. Problemy administracji, zarządzania i ekonomii. Księga jubileuszowa Profesora Jerzego Jaskierni, Toruń 2021.

418. Kowalik-Bańczyk K., *Autonomia prawa unijnego w świetle opinii 2/13,* „Europejski Przegląd Sądowy" 2015 , nr 12.

419. Kowalska S., *Odpowiedzialność państwa w kontekście funkcjonowania Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu,* „Państwo i Społeczeństwo" 2010, nr 4.

420. Kowalski J., *Wykluczenie Federacji Rosyjskiej z Rady Europy: wstępne refleksje na temat skutków*, „US Novum" 2024, nr 3.

421. Kowalski J., *Measuring the Effectiveness of Control Mechanisms in Regional Human Rights Systems – from Conception to Execution, ,,*Przegląd Prawno-Ekonomiczny" 2024, nr 2.

422. Kowalski J., *Skargi międzypaństwowe przeciwko Federacji Rosyjskiej w europejskim regionalnym systemie ochrony praw człowieka*, „Zeszyty Prawnicze" 2023, t. 23, nr 3.

423. Kowalski P., *Nowe prawa człowieka. Perspektywy i zagrożenia*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1988, z. 2.

424. Kręgiel M. , Lewicka M., *Normatywne podstawy ochrony praw człowieka w świecie arabskim. Arabska Karta Praw Człowieka* [w:] J. Marszałek-Kawa, M. Górnikiewicz, Kultura prawna państw azjatyckich, Toruń 2020.

425. Kriebaum U., *The European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment,* „Austrian Review of International and European Law Online" 2014, nr 16.

426. Kroplewski J., Ochrona jeńców wojennych w świetle Kodeksu Liebera, „Rocznik Bezpieczeństwa Morskiego"2014, nr 7.

427. Kryński M., *Międzynarodowe standardy wykonywania kary pozbawienia wolności a system terapeutyczny wykonywania kary w Polsce wobec skazanych uzależnionych od alkoholu,* „Państwo i Prawo" 2022, nr 3.

428. Kryszeń G., *Uczciwość wyborów jako zasada prawa wyborczego*, „Studia Wyborcze" 2016, t. 21.

429. Kryszeń G., *Zasada wolnych wyborów w dokumentach prawa międzynarodowego* [w:] A. Jamróz, S. Bożyk (red.), Z zagadnień współczesnych społeczeństw demokratycznych, Białystok 2006.

430. Krzysztofik E., *Ochrona praw podstawowych w Unii Europejskiej po Traktacie z Lizbony,* „Roczniki Administracji i Prawa : teoria i praktyka" 2014, t. 2.

431. Krzyżanowska-Mierzewska M., *Sprawa mienia zabużańskiego przed ETPCz*, „Europejski Przegląd Sądowy" 2008, nr 12.

432. Kubaczyk T., *Jeńcy wojenni w konflikcie na wschodzie Ukrainy*, „Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem" 2016, nr 1.

433. Kubala M., *Polaryzacja prawnego rozumienia pojęcia małżeństwo w międzynarodowych dokumentach praw człowieka* [w:] R. Sztychmiler, J. Krzywkowska, M. Paszkowski, Problemy małżeństwa i rodziny w prawodawstwie polskim, międzynarodowym i kanonicznym, Olsztyn 2017.

434. Kubaszewski P.,Wiśniewska K., *35 lat obowiązywania w Polsce Konwencji w sprawie zakazu tortur – czas na zmiany,* „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych" 2024, nr 3-4.

435. Kucharczyk B., Bolewski A., *Międzynarodowe operacje pokojowe Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Udział Polski w misjach terenowych,* „Przegląd Historyczno-Wojskowy" 2011, nr 12.

436. Kudła W., *Analiza formalnych czynników limitowania wolności religijnej we współczesnym świecie* [w:] M. Bielecki (red.), Ograniczenia wolności religijnej w przestrzeni publicznej, Tom 1, Warszawa 2024.

437. Kuźniak B., *Ius cogens i soft law a bieżące cele polityczne uczestników relacji międzynarodowych – przykład badań mieszczących się we wspólnej przestrzeni teorii polityki i teorii prawa międzynarodowego,* „Historia i Polityka" 2022, nr 41.

438. Kuźniak R., *Prawa człowieka i stosunki międzynarodowe,* „Sprawy Międzynarodowe" 1998, nr 3.

439. Kwapisz D., *Pojęcie znaczącego uszczerbku jako nowej przesłanki wniesienia skargi indywidualnej do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury" 2012, nr 3.

440. Kwiatkowski Z., *Prawo do sądu w demokratycznym państwie prawnym*, „Ius Novum" 2019, nr 2.

441. Kwieciński A., *Podstawy prawne realizacji prawa do wolności religijnej w warunkach izolacji penitencjarnej* „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji" 2015, nr 2.

442. Kwieciński, A. Polak-Kruszyk A., *Prawo osadzonych do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego — uwagi na tle najnowszych rozstrzygnięć Europejskiego Trybunału Praw Człowieka,* „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego" 2023, nr 67.

443. Labelle D., *Ensuring Rights for All: Realizing Human Rights for Prisoners* „Praeger Press", 2008, nr 1.

444. Lang M., *Kara śmierci a prawa człowieka*, „Studia z Zakresu Nauk Prawnoustrojowych Miscellanea" 2015, nr 8.

445. Laskowski B., *Krótkotrwałe formy pozbawienia wolności. Rodzaje, cele i ograniczenia stosowania*, „Law. Education. Security. Special Issue" 2024, nr 1.

446. Lasocik Z., A. Męzik, *Krajowy Mechanizm Prewencji Tortur w oczach funkcjonariuszy Służby Więziennej*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego" 2019, nr 54.

447. Lasocik Z., *Prawa więźniów*, [w:] Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Szkoła Praw Człowieka, Teksty wykładów. Zeszyt 5, Warszawa 1998.

448. Latoszek E., *System ochrony praw człowieka w wymiarze międzynarodowym*, „International Journal of Management and Economics" 1999, nr 6.

449. Lenaerts K., *Aby Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej była rzeczywistością dla wszystkich: 10 lat, odkąd Karta jest prawnie wiążąca,* „Europejski Przegląd Sądowy" 2020, nr 2.

450. Lewandowski M., *Realizacja art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka w Europie Środkowo-Wschodniej: przegląd orzecznictwa strasburskiego,* „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego" 2011, nr 2.

451. Lines R., *The right to health of prisoners in international human rights law,* „International Journal of Prisoner Health" 2008, nr 4.

452. Lis E., *Normy ius cogens w orzeczeniach i opiniach doradczych Międzyamerykańskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Studia Prawnicze" 2017, nr 2.

453. Liżewski B., Myślińska M., *Mechanizm ochrony praw człowieka w systemie Rady Europy i w systemie interamerykańskim (teoretyczna analiza prawnoporównawcza)*, „Studia Iuridica Lublinensia" 2014, nr 21.

454. Liżewski B., *Aksjologiczne uwarunkowania modelu jurysdykcji Międzyamerykańskiego Trybunału Praw Człowieka (analiza teoretycznoprawna)* [w:] J. Jaskiernia (red.), Amerykański system ochrony praw człowieka. Aksjologia, instytucje, efektywność, Toruń 2015.

455. Liżewski B., *Europejski regionalny system ochrony praw człowieka a systemy interamerykański i afrykański – realizacja idei uniwersalizmu czy autonomia rozwiązań systemowych,* „Studia Iuridica Lublinensia" 2016, nr 3.

456. Liżewski B., *Klauzule generalne i ich funkcje w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka,* „Annales Universitatis Mariae-Curie-Skłodowska-Lublin-Polonia" 2016, nr 2.

457. Long D., Murray R., *Ten years of the Robben Island Guidelines and prevention of torture in Africa: For what purpose*, „African Human Rights Law Jurnal" 2012, nr 1.

458. Łasińska A. J., *Wzmocnienie pozycji prawnej i rozwój kompetencji Międzyamerykańskiej Komisji Praw Człowieka,* „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego"2019, nr 3.

459. Łętowska E., *Zapewnienie skuteczności orzeczeniom sądów międzynarodowych,* „Europejski Przegląd Sądowy" 2010, nr 2.

460. Łubiński P., *Ochrona ludności cywilnej. Ochrona uchodźców* [w:] Z. Falkowski, M. Marcinko (red.), Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych, Warszawa 2014.

461. Łubiński P., *Status kombatanta, ochrona i uprawnienia jeńców wojennych i innych osób zatrzymanych,* [w:] Z. Falkowski, M. Marcinko (red.), Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych, Warszawa 2014.

462. Machel H., *Rodzina skazanego jako współuczestnik jego resocjalizacji penitencjarnej, readaptacji i reintegracji społecznej,* „Resocjalizacja Polska" 2014, nr 7.

463. Maćkowiak M., *Instytucja wyroku pilotażowego w praktyce orzeczniczej Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis" 2016, nr 5.

464. Majewski Ł, *Kontrola przestrzegania prawa jenieckiego - stare instytucje w nowych czasach* [w:] E. Cała-Wacinkiewicz, A. Kozłowski, B. Krzan, J. Nowakowska-Małusecka, A. Przyborowska-Klimczak, W. Sz. Staszewski, I. Wrońska (red.), Prawo międzynarodowe w służbie ludzkości. Księga jubileuszowa Profesora Jerzego Menkesa, Warszawa 2024.

465. Malinowska I., *Promocja i ochrona praw człowieka w systemie organizacji Narodów Zjednocznych* [w:] J. Kukułka, I. Popiuk-Rysińska (red.), Wkład ONZ w rozwój współżycia narodów, Warszawa 1997.

466. Mao J., Gady A., *Arab Charter on Human Rights & International Conventions*, „Beijing Law Review" 2021, nr 2.

467. Marcia M., *Dopuszczalność przeprowadzenia rozprawy pod nieobecność oskarżonego lub obrońcy na podstawie art. 378a k.p.k. w kontekście konstytucyjnego prawa do obrony*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji" 2021, nr 4049.

468. Marcinko M., *Obiektywizm w przestrzeganiu międzynarodowego prawa humanitarnego jako gwarant humanitaryzmu w konfliktach zbrojnych,* [w:] E. Cała-Wacinkiewicz, A. Kozłowski, B. Krzan, J. Nowakowska-Małusecka, A. Przyborowska-Klimczak, W. Sz. Staszewski, I. Wrońska (red.), Prawo międzynarodowe w służbie ludzkości. Księga jubileuszowa Profesora Jerzego Menkesa, Warszawa 2024.

469. Marcisz-Dynia A., *European Union Accession to the European Convention on Human Rights. Outline of the Theoretical Framework,* „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2020, nr 5.

470. Markiewicz -Stanny J., *Interpretacja Europejskiej Konwencji Praw Człowieka a międzynarodowe prawo uchodźcze – kilka uwag na tle pozbawienia wolności w związku z migracyjnym statusem,* „Studia Prawnoustrojowe" 2020, nr 47.

471. Masło K., *Wykonanie wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w zakresie środków generalnych – najważniejsze wyzwania w zakresie wymiaru sprawiedliwości* [w:] Reprezentacja Rzeczypospolitej Polskiej przed Europejskim

Trybunałem Praw Człowieka – ponad dwie dekady doświadczeń Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Warszawa 2017.

472. Matwiejuk J., *Konstytucyjne wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela* [w:] S. Bożyk (red.), Prawo Konstytucyjne, Białystok 2014.

473. Matyasik M., *Rada Europy – ocena i przyszłość z perspektywy 60 lat funkcjonowania*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe" 2009, nr 3.

474. Mazur M., *Prawo osób pozbawionych wolności do Internetu*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2015, nr 89.

475. Mazur M., *Zawarcie związku małżeńskiego przez i z osobami pozbawionymi wolności w jednostkach penitencjarnych*, „Prokuratura i Prawo" 2019, nr 1.

476. Mazzuoli V O., *The Inter-American Human Rights Protection System: Structure, Functioning and Effectiveness in Brazilian Law,* „Anuario Mexicano de Derecho Internacional" 2011, nr 11, s. 10.

477. Mazzuoli V. O., *The Inter-American human rights protection system: Structure, functioning and effectiveness in Brazilian law*, „African Human Rights Law Journal" 2011, nr 11.

478. Meler S., Prawo więźniów do wolności religijnej, „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2003, nr 38–39.

479. Menkes J., *III koszyk KBWE − na drodze do równości praw w Europie,* „Rocznik Nauk Społecznych" 1994-1995, z. 1.

480. Menkes J., *Karta Praw Podstawowych UE a konstytucja Europy* „Studia Europejskie – Studies in European Affairs" 2001, nr 2.

481. Menkes J., *Uniwersalny system ochrony praw człowieka,* „Sprawy Międzynarodowe" 1998, nr 3.

482. Mężykowska A., *Niekończąca się historia: Protokół nr 15 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka – kolejny etap długofalowej reformy strasburskiego systemu ochrony praw człowieka,* „Europejski Przegląd Sądowy" 2018, nr 18.

483. Michalska A., *Prawa człowieka w systemie organizacji państw amerykańskich,* „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1980, z. 2.

484. Michalska A. , *Uniwersalizm i regionalizm w międzynarodowej ochronie praw człowieka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1974, nr

485. Michalska A., *Ewolucja kompetencji Komitetu Praw Człowieka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1996, z. 1.

486. Michalska A., *Pakty Praw Człowieka a regulacje regionalne w dziedzinie praw człowieka,* „Państwo i Prawo" 1987, nr 2.

487. Michalska A., *Prawo do życia w traktatach międzynarodowych,* „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1984, z. 3.

488. Michalska A., *Znaczenie i rola Uniwersalnej Deklaracji Praw Człowieka*, „Roczniki Nauk Społecznych" 1984, nr 1.

489. Michalski D., *Rozwój uniwersalnej ochrony praw człowieka,* „Cywilizacja i Polityka" 2016.

490. Michur-Ziemba M., *Cele i zasady funkcjonowania Wspólnoty Niepodległych Państw,* „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne" 2007, nr 1.

491. Miedzińska I., *Prawa człowieka w polityce zagranicznej Unii Europejskiej – aspekty prawne*, „Młody Jurysta" 2018, nr 1.

492. Mielniczuk A., *Prawnomiędzynarodowy zakaz kary śmierci w świetle raportu Amnesty International z 2013 roku*, „Facta Simonidis" 2015, nr 1.

493. Mierzejewski Z., *Prawo do odwołania się w sprawach karnych w ujęciu wynikającym z Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej,* „Prokuratura i Prawo" 2020, nr 4-5.

494. Migdał J., *Wizytacje Europejskiego Komitetu Zapobiegania Torturom na Słowacji*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych" 2009, z. 1.

495. Migdał M., *Kara śmierci a prawa człowieka*, „Studia Prawnicze KUL" 2019, nr 2.

496. Mik C., *Przystąpienie Unii Europejskiej do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka* [w:] M. Balcerzak, T. Jasudowicz, J. Kapelińska-Pręgowska (red.), Europejska Konwencja Praw Człowieka i jej system kontrolny - perspektywa systemowa i orzecznicza, Toruń 2011.

497. Morawska E. H., *Standardy ochrony praw człowieka na przykładzie wyroków ETPCz w sprawach przeciwko Polsce,* „Na wokandzie" 2011, nr 10.

498. Morawska E., *Ludzki wymiar KBWE/OBWE* [w:] Helsińska Fundacja Praw Człowieka. Szkoła Praw Człowieka. Teksty wykładów. Zeszyt 3, Warszawa 1998.

499. Mrozek J., *Godność osoby ludzkiej jako źródło praw człowieka i obywatela,* „Civitas et Lex" 2014, nr 1.

500. Mrozek K., *Reguły Nelsona Mandeli,* „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego" 2018, t. 48.

501. Mujuzi J. D., *Protecting Prisoners' Rights before the African Commission on Human and Peoples' Rights: The Role of Civil Society,* „CSPRI Newsletter" 2007, nr 22.

502. Mujuzi J., *An analysis of the approach to the right to freedom from torture adopted by the African Commission on Human and Peoples' Rights,* „African Human Rights Law Jurnal" 2002, nr 6.

503. Mukumbiri P., Mlambo C., *Towards a Just and Inclusive Penal System: A Comparative Analysis of Prisoners' Right to Vote in Zimbabwe, South Africa and Sweden*, „Zimlii" 2019, nr 5.

504. Muntingh L., *Guidelines and principles on imprisonment and the prevention of torture under the African Charter on Human and Peoples' Rights – how relevant are they for South Africa?*, „Law, Democracy and Development" 2013, nr 17.

505. Myl M., *Ochrona godności jeńców wojennych w świetle postanowień międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych*, „Roczniki Administracji i Prawa" 2022, z. 2.

506. Myl M., *Powszechny Przegląd Okresowy - szklanka do połowy pełna czy do połowy pusta?* [w:] M. Półtorak, I. Topa,, Powszechny system ochrony praw człowieka: podsumowanie dekad, Katowice 2018.

507. Myl M., *Wschodnia Ukraina w obliczu masowych zaginięć,* „Acta Iuris Stetinensis" 2016, z. 4.

508. Myl-Chojnacka M., *Prawo do ochrony zdrowia osób z niepełnosprawnościami w warunkach izolacji penitencjarnej. Studium prawnomiędzynarodowe*, „Roczniki Administracji i Prawa" 2023, z. 4.

509. Myrna B., *Wykonanie kary pozbawienia wolności w świetle Europejskich Reguł Więziennych z 2006 r. Podstawowe zasady, zakres i zastosowanie przedmiotowych reguł,* „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego" 2009, t. 24.

510. Naskou-Perraki P., *The Arab Charter on Human Rights: A New Start for the Protection of Human Rights in the Arab World*, „Revue hellénique de droit international" 2022, nr 65.

511. Niełaczna M., *Człowiek w akwarium - postępowanie z więźniami niebezpiecznymi w oddziałach o specjalnych zabezpieczeniach*, „Archiwum Kryminologii" 2014, t. 37.

512. Niełaczna M., *Wizytacje jako środek kontroli Europejskiego Komitetu zapobiegania torturom (CPT)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2011, nr 71.

513. Niełaczna M., *Wolność bezwarunkowa — wokół problemu tortur. Polemika z argumentami Alana Dershowitza, zwolennika stosowania przemocy przez państwo*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych" 2008, z. 2.

514. Niewęgłowski K., Mierzwa M., *Kara śmierci w świetle norm prawnomiędzynarodowych,* „Studenckie Zeszyty Naukowe" 2018, nr 37.

515. Nikołajew J., *Reguły Minimalne i Europejskie Reguły Więzienne a prawo więźniów do wolności sumienia i religii w Polsce,* „Studia z Prawa Wyznaniowego" 2013, t. 16.

516. Nousiainen A., *Prawo do rzetelnego procesu w świetle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Koncepcja, doświadczenia fińskie* [w:] J. Skupiński, J. Jakubowska-Hara (red.) Standardy praw człowieka a polskie prawo karne, Warszawa 1996.

517. Nowak M., Monina G., *Committee against Torture (CAT)* [w:] Max Planck Encyclopedia of Public International Law, Oxford 2018.

518. Nowak M., *Trzy generacje praw człowieka ich znaczenie w świetle przesłanek ideowych i historycznych oraz w świetle ich genezy*, [w:] B. Banaszak (red.), Prawa człowieka. Geneza, koncepcje, ochrona, Wrocław 1993.

519. Nowicki M. A., Co to są prawa człowieka? [w:] M. Jakowicka, K. Stech (red.), Pedagogiczne aspekty Paktów Praw Człowieka i Konwencji Praw Dziecka, Zielona Góra 2000

520. Nudd E., Aon M., Kambanella K., Brashol M., *Overcrowding in prisons: Health and legal implications*, „Health and Human Rights Journal" 2024, nr 3.

521. Nwocha E., *Appraising the Frontiers and Limits of the Inter-American Human Rights System and Its Relevance to International Human Rights Law,* „Beijing Law Review" 2019, nr 10.

522. Nymś-Górna A., *Przemoc w polskich więzieniach – wyzwania resocjalizacyjne i potrzeba prewencji*, „*Teologia i Moralność”* 2024, nr 3.

523. Ochwat M., *Ochrona praw człowieka w systemie Rady Europy,* „Studia Politicae Universitatis Silesiensis” 2007, nr 3.

524. Ognik H., *Organizacja Bezpieczeństwa i współpracy w Europie* [w:] S. Parzymies (red.), Europejskie struktury współpracy. Informator, Warszawa 1997.

525. Olkowicz K., *Osoby z niepełnosprawnością intelektualną a odbywanie kary pozbawienia wolności* [w:] X Seminarium Warszawskie. Pozytywne i negatywne obowiązki państwa wobec osób pozbawionych wolności – aktualne wyzwania polskiego systemu penitencjarnego, Warszawa 2017.

526. Oniszczuk-Gaik Z., *Kto ma prawo do praw człowieka? Prezentacja muzułmańskiego punktu widzenia na przykładzie dwóch międzynarodowych deklaracji,* [w:] I. Kończak, M. Woźniak-Bobińska (red.), Ciągłość i zmiana w świecie Islamu, Łódź 2016.

527. Orzeszyna K., *Godność ludzka podstawą praw człowieka,* [w:] R. Tabaszewski (red.), Człowiek - jego prawa i odpowiedzialność, Lublin 2013.

528. Orzeszyna K., *Klauzula sumienia jako gwarancja realizacji prawa do wolności sumienia,* „Medyczna Wokanda” 2017, nr 9.

529. Osiatyński W., *Wprowadzenie do pojęcia praw człowieka,* [w:] Szkoła Praw Człowieka. Teksty wykładów, Warszawa 1996.

530. Ośko P. W., *Zobowiązania pozytywne państw-stron Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, w związku z horyzontalnym wymiarem stosowania art. 3 EKPC,* „Kortowski Przegląd Sądowy” 2018, nr 3.

531. Özler S. I., *The Universal Declaration of Human Rights at Seventy: Progress and Challenges*, „*Essay*” 2018, nr 4.

532. Pachciarz A., *Pozytywny wpływ edukacji dotyczącej wolności religii u osób pozbawionych wolności. Refleksje i wybrane zagadnienia,* „Law. Education. Security” 2023, nr 1.

533. Pachciarz A., *Religijnie motywowana dieta więźniów : refleksje na tle wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie "Vartic przeciwko Rumunii"*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego” 2014, nr 5.

534. Papucki M., *Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka jako jeden z elementów panamerykańskiego systemu ochrony praw człowieka* [w:] J. Jaskiernia (red.), Amerykański system ochrony praw człowieka. Aksjologia, instytucje, efektywność, Toruń 2015.

535. Patel L. P., *The African Charter on Human and Peoples' Rights: How Effective is this Legal Instrument in Shaping a Continental Human Rights Culture in Africa?* „Le Petit Juriste" 2014, nr 2.

536. Pazura A., Uniejewski J., *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności jako fundamentalny akt prawa europejskiego – czy twierdzenie to nadal zachowuje aktualność?,* „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2016, nr 2.

537. Pazura A., *Uwagi na temat przesłanek skargi indywidualnej do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2014, nr 3.

538. Pérez A. C., Rincón A. M., *The Inter-American System for the Protection of Human Rights and Persons with Disabilities: challenges and perspectives beyond the non-discrimination rule*, „Juridicas" 2021, nr 2.

539. Piechowiak M., *Godność jako fundament powinności prawa wobec człowieka* [w:] P. Morciniec, S. L. Stadniczenko (red.), Urzeczywistnianie praw człowieka w XXI wieku. Prawo i etyka, Opole 2004.

540. Piechowiak M., *Karta Praw Podstawowych UE a tradycyjne wartości* [w:] M. Gierycz, J. Grosfeld (red.), Zmagania początku tysiąclecia, Warszawa 2012.

541. Piechowiak M., *Klauzula limitacyjna a nienaruszalność praw i godności,* „Przegląd Sejmowy" 2009, nr 2.

542. Piechowiak M., *Pojęcie praw człowieka* [w:] L. Wiśniewski (red.), Podstawowe prawa jednostki i systemy ich ochrony, Warszawa 1997.

543. Pieszczek M., *Prawo do rzetelnego procesu w postępowaniu w sprawach nieletnich w świetle przepisów obowiązujących w Polsce i standardów międzynarodowych,* „Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Zeszyty Studenckie" 2009, nr 2.

544. Pindel E., *Podtrzymywanie więzi rodzinnych w warunkach izolacji*, „Probacja" 2011, nr 1.

545. Plis J., *Wprowadzenie do problematyki i koncepcji praw człowieka trzeciej generacji Karela Vasaka*, „Ius et Administratio" 2014, nr 1.

546. Ploszka A., *Reforma mechanizmu kontrolnego Europejskiej Konwencji Praw Człowieka* [w:] M. Grabowski (red.), Stosunki międzynarodowe we współczesnym świecie: regiony i problem, Kraków 2011.

547. Płachta A., *Zasada ochrony praw podstawowych* [w:] A. Wróbel (red.), Stosowanie prawa Unii Europejskiej przez sądy, Kraków 2005.

548. Płatek M., *Europejskie reguły więzienne a polskie prawo i praktyka penitencjarna,* „Studia Iuridica" 1997, nr 34.

549. Płatek M., *Europejskie Reguły Więzienne z 11 stycznia 2006,* „Biuletyn" 2008, nr 1.

550. Płatek M., *Europejskie Reguły Więzienne z 2006 r.,* „Państwo i Prawo" 2008, nr 2.

551. Płonka A., *Prawa więźnia* [w:] L. Koba, W. Wacławczyk (red.), Prawa człowieka. Wybrane zagadnienia i problemy, Warszawa 2009.

552. Płoski T., *Wolność sumienia i wyznania w warunkach izolacji penitencjarnej,* „Studia Prawnoustrojowe" 2009, nr 9.

553. Pogłódek A., *Deklaracja praw człowieka Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej, Phnom Penh, 18 listopada 2012 r.*, „Przegląd Sejmowy" 2022, t. 30.

554. Poklewski-Koziełł K., *Prawa więźniów w świetle reguł międzynarodowych oraz ustawodawstwa polskiego* [w:] Prawa Człowieka. Model Prawny, Wrocław 1991.

555. Połatyńska J., *Prawo do rzetelnego procesu sądowego* [w:] L. Koba, W. Wacławczyk (red.), Prawa człowieka. Wybrane zagadnienia i problemy, Warszawa 2009.

556. Półtorak M., Topa I., *Powszechny system ochrony praw człowieka: zarys problematyki* [w:] M. Półtorak, I. Topa (red.), Powszechny system ochrony praw człowieka: podsumowanie dekad, Katowice 2018.

557. Pryciak M., *Prawo do prywatności* [w:] M. Sadowski i P. Szymaniec (red.), Prawa człowieka: idea, instytucje, krytyka, Wrocław 2010.

558. Przyborowska-Klimczak A., *Europejski system ochrony praw człowieka,* „Rocznik Nauk Prawnych" 1991-1992, t. 1-2.

559. Przyborowska-Klimczak A., *Aktualne problemy i nowe dziedziny uregulowań prawnomiędzynarodwych w konwencjach Rady Europy* [w:] E. Dynia (red.), Nauka

prawa międzynarodowego u progu XXI wieku, Materiały pokonferencyjne, Rzeszów 2003.

560. Przyborowska-Klimczak A., *Zobowiązania Polski wynikające z umów międzynarodowych w dziedzinie praw człowieka* [w:] H. Zięba-Załucka (red.), *Prawa i wolności obywatelskie w procesie transformacji ustrojowej,* Rzeszów 1997.

561. Radajewski M. , *Derogacja praw i wolności w sytuacjach nadzwyczajnych w międzynarodowych systemach ochrony praw człowieka* [w:] M. Jabłoński, T. Jurczyk, P. Gutierreza (red.), Międzynarodowa ochrona praw człowieka – współczesne problemy na świecie, Wrocław 2015.

562. Radajewski M., *Treść i gwarancje prawa do sądu* [w:] O. Hałub-Kowalczyk, M. Jabłoński, M. Radajewski (red.), Identyfikacja treści prawa do sądu – wybrane zagadnienia, Wrocław 2019.

563. Radkiewicz O., *Współczesne stosowanie tortur w kontekście wojny w Ukrainie* „Problemy Techniki Uzbrojenia", 2023, nr 167, nr 5.

564. Radlak K., *Łamanie czynnego prawa wyborczego osób osadzonych w zakładach karnych – zagadnienia wybrane,* „Roczniki Administracji i Prawa" 2020, z. 3.

565. Radoniewicz F., *Prawo do sądu w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej oraz w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej – zagadnienia wybrane (cz. I),* „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2017, nr 2.

566. Randzio-Sajkowska K., Sajkowski M., *Ochrona osób cywilnych w konfliktach zbrojnych* [w:] K. Lankosz (red.), Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych, Dęblin 2006.

567. Redo S., *United Nations Criminal Justice: Norms / Standards and Customary International Law,* „Toruński Rocznik Praw Człowieka i Pokoju" 1996, z. 3.

568. Reich Z., *Bilans prac ONZ w dziedzinie praw człowieka,* „Sprawy Międzynarodowe" 1970, nr 8.

569. Rescia V. R., Seitles M. D., *The Development of the Inter-American Human Rights System: A Historical Perspective and a Modern-Day Critique,* „ NYLS Journal of Human Rights" 2000, nr 16.

570. Rishmawi M., *The Arab Charter on Human Rights and the League of Arab States: An Update*, „Human Rights Law Review" 2010, nr 10.

571. Roman Ł., Kubiak R., Mieciński J., *Rodzina jako czynnik wspierający oddziaływania resocjalizujące wobec osób pozbawionych wolności w zakładzie karnym, „*Law. Education. Security" 2023, nr 12.

572. Romańska M. *Realizacja prawa do sądu w postępowaniu przed sądami administracyjnymi (wybrane zagadnienia)* [w:] J. Filipek (red.), Jednostka w demokratycznym państwie prawa, Bielsko-Biała 2003.

573. Roszkiewicz J., *Jawność postępowania sądowego w świetle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka,* „Zeszyty Naukowe" 2021, nr 2.

574. Rota M., *Case-law of the Inter-American Court of Human Rights*, „Revus" 2009, nr 9.

575. Różański M., *Prawo do życia w Konstytucji Rzeczpospolitej Polskiej z 1997 roku,* „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego" 2015, nr 6.

576. Ruchała S., *Współczesne filozoficzne spory o ugruntowanie praw człowieka*, Katowice 2006.

577. Rulka M., *Prawa wyborcze więźniów*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2010, nr 69.

578. Rulka M., *Problem wykonywalności orzecznictwa strasburskiego na przykładzie wyroku w sprawie Hirst przeciwko Wielkiej Brytanii* „Europejski Przegląd Sądowy" 2015, nr 2.

579. Rusińska J., *Więźniowie z Guantanamo Bay w świetle Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka* [w:] M. Półtorak, I. Topa (red.), Powszechny system ochrony praw człowieka : podsumowanie dekad, Katowice 2018.

580. Rychlewska A. , *Zasada ne bis in idem w świetle Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej,* „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych" 2014, nr 3.

581. Rynkiewicz S., *Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie* [w:] M. Perkowski (red.), Integracja Europejska. Wprowadzenie, Warszawa 2002.

582. Sadowski M., *Islam a prawa człowieka* [w:] S. Patyra, M. Sadowski, K. Urbaniak (red.), Konstytucja w państwie demokratycznym, Poznań 2017.

583. Seatzu F., *A Comparative Approach to Prisoners' Rights in the E o Prisoners' Rights in the European Court of Human Rights and Inter-American Court of Human Rights Jurisprudence,* „Denver Journal of International Law and Policy" 2015.

584. Shaver L., *The Inter-American Human Rights System: An Effective Institution for Regional Rights Protection?*, „Washington University Global Studies Law Review" 2010, nr 9.

585. Shukuralieva N., Sobczak W., *Kara śmierci w państwach Azji Centralnej*, „Państwo i Prawo" 2014, nr 9.

586. Sieniow T., *Ochrona praw i wolności jednostek w Unii Europejskiej* [w:] A. Kuś (red.), Prawo Unii Europejskiej z uwzględnieniem Traktatu z Lizbony, Lublin 2010.

587. Sitarz O., Jaworska-Wieloch A., Hanc J. S., *Prisoners' Opinions About Religious Practices in Polish Penitentiary Facilities: An Analysis of the Results of a Study,* „Religions" 2024, nr 15.

588. Sitarz O., Jaworska-Wieloch A., *Prawo do praktyk religijnych osób osadzonych w areszcie śledczym i odbywających karę pozbawienia wolności w teorii i praktyce penitencjarnej,* „Archiwum Kryminologii" 2017, nr 34.

589. Sitnik K., Mrozek K., *Prawo skazanych do korzystania z wolności religijne*j, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2011, nr 4.

590. Składowska J., *Stan ochrony praw człowieka w wybranych państwach Ameryki Środkowej na przykładzie prawa do rzetelnego procesu*, „Ameryka Łacińska", nr 2.

591. Skorupka J., *Zatrzymanie procesowe osoby podejrzanej*, „Prokuratura i Prawo" 2007, nr 11.

592. Skrobotowicz G. A., *Wybrane regulacje prawne normujące pozycję oraz rolę kościołów i związków wyznaniowych w procesie wykonywania kary pozbawienia wolności,* „Kościół i Prawo" 2022, nr 11.

593. Sobczak J., Sobczak W. , *Aksjologia regionalnych aktów normatywnych stojących na straży praw człowieka*, [w:] J. Jaskiernia, K. Stryszak (red.), Ochrona praw człowieka w wymiarze uniwersalnym. Aksjologia – instytucje – nowe wyzwania – praktyka, Toruń 2017.

594. Sobczak W., *Wolność od tortur - czy istnieją standardy europejskie?* [w:] J. Jaskiernia (red.), Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989-2009*,* Toruń 2010.

595. Sorensens B., Dalton P., *The Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment - limitation, restrictions and reservation* [w:] I. Ziemele (red.), Reservations to Human Rights Treaties and the Vienna Convention Regime, Washington 2004.

596. Ssenyonjo M., *Analysing the economic, social and cultural rights jurisprudence of the African commission: 30 years since the adoption of the African charter*, „Kluwer Law International" 2011, nr 3.

597. Ssenyonjo M., *Responding to Human Rights Violations in Africa. Assessing the Role of the African Commission and Court on Human and Peoples' Rights (1987-2018)*, „International Human Rights Law Review" 2018, nr. 1.

598. Stachowiak G., *Przystąpienie Unii Europejskiej do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności jako droga do ujednolicenia europejskiego systemu ochrony praw człowieka z uwzględnieniem działań trio prezydencji Polska – Dania – Cypr*, „Zeszyty Naukowe Koła Studentów Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego" 2013, nr 1.

599. Stachowiak S., *Formy pozbawienia wolności w toku prowadzonego postepowania karnego w Polsce* [w:] E. Cała-Wacinkiewicz, D. Wacinkiewicz (red.), Prawne aspekty wolności. Zbiór studiów, Toruń 2008.

600. Stankiewicz W., *Rola i zadania Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża (MKCK) w systemie ochrony praw człowieka,* „Cywilizacja i Polityka" 2012, nr 10.

601. Stańdo-Kawecka B., *Działalność Europejskiego Komitetu do Spraw Zapobiegania Torturom (w świetle sprawozdań ogólnych 1990–1993)*, „Państwo i Prawo" 1995, z. 9.

602. Stańdo-Kawecka B., *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach dotyczących złego traktowania osób pozbawionych wolności przez funkcjonariuszy* [w:] B. Stańdo-Kawecka, K. Krajewski (red.), Problemy Penologii i Praw Człowieka na początku XXI stulecia. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Hołdy, Warszawa 2011.

603. Stańdo-Kawecka B., *Rezolucja 1663 (2009). Komentarz*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2011, nr 72–73.

604. Stępczyńska N., *Prawa kobiet w Afryce Wschodniej jako istotny element w dyskusji o prawach człowieka na całym świecie,* „Tutoring Gedanensis" 2023, nr 1.

605. Stępniak K., *Koncepcja jurydyzacji czwartej generacji praw człowieka w międzynarodowym systemie ochrony*, „Przegląd Sejmowy" 2019, nr 2.

606. Suchocka A., *Niektóre zagadnienia prawa karnego na tle prawa europejskiego* „Przegląd Prawa Europejskiego" 1998, nr 1(4).

607. Sveaass N., Gaer F., Grossman C., *Rehabilitation in Article 14 of the Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman, or Degrading Treatment or Punishment,* „International Lawyer" 2018, nr 1.

608. Symonides J. , *Ocena demokratyczności systemu politycznego państw w prawie międzynarodowym i praktyce międzynarodowej* [w:] E. Haliżak, D. Popławski (red)., Demokracja w stosunkach międzynarodowych, Warszawa 1997.

609. Symonides J. , *Afrykański system ochrony praw człowieka* [w:] J. Jaskiernia, K. Spryszak (red.), Ochrona praw człowieka w Afryce. Aksjologia. Instytucje. Nowe wyzwania. Praktyka., Toruń 2017.

610. Symonides J., *Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów oraz perspektywy jego instytucjonalnych przekształceń* [w:] G. Baranowska, A. Gliszczyńska - Grabias, A. Hernandez-Połczyńska, K. Sękowska-Kozłowska (red.), O prawach człowieka. Księga Jubileuszowa Profesora Romana Wieruszyńskiego, Warszawa 2017.

611. Symonides J., *Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka* [w:] S. Bieleń (red.), Historia. Stosunki międzynarodowe. Amerykanistyka. Księga Jubileuszowa na 65-lecie Profesora Wiesława Dobrzyckiego, Warszawa 2001.

612. Symonides J., *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (po 60 latach od jej przyjęcia),* „Państwo i Prawo" 2008, nr 12.

613. Symonides J., *System ochrony praw człowieka Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie,* „Stosunki Międzynarodowe" 2005, nr 3.

614. Szczepanowska-Kozłowska K., *Prawo do skutecznego środka prawnego i bezstronnego sądu - art. 47 Karty Praw Podstawowych w relacjach horyzontalnych*

- kilka uwag w związku z wyrokiem TSUE w sprawach połączonych C-585/18; C-624/18; C-625/18, "Palestra" 2020, nr 5.

615. Szczygieł G., *Rekomendacja Nr R (84) 12 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotycząca więźniów cudzoziemców. Komentarz*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2011, nr 72-73.

616. Szpak A., *Amerykańska praktyka renditions jako współczesny przykład wymuszonych zaginięć,* „Studia Prawnicze" 2009, nr 1-2.

617. Szpak A., *Ewolucja definicji tortur w orzecznictwie Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. zbrodni w byłej Jugosławii,* „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego. Numer specjalny – ochrona praw człowieka" 2009, nr 7.

618. Szpak A., *Nowy mechanizm implementacji międzynarodowego prawa humanitarnego w ramach inicjatywy Szwajcarii i Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża,* „Prawo i Polityka" 2015, nr 6.

619. Szpak A., *Traktowanie zatrzymanych w Guantanamo Bay: czy mamy do czynienia z torturami?* „Kwartalnik Prawa Publicznego" 2007, nr 3.

620. Szubska M., *Geneza i znaczenie dla unijnego porządku prawnego Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej,* „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego" 2018, nr 9.

621. Szuniewicz M., *Wpływ orzecznictwa strasburskiego na standard ochrony praw człowieka w Unii Europejskiej (z uwzględnieniem zmian traktatowych z grudnia 2007 r.),* „Studia Europejskie" 2008, nr 1.

622. Szwarc-Kuczer M., *Ochrona praw jednostek w dziedzinie współpracy sądowej w sprawach karnych* [w:] A. Wróbel (red.), Karta Praw Podstawowych w europejskim i krajowym porządku prawnym, Warszawa 2009.

623. Szymaniak A., *Prawo do życia* [w:] L. Koba, W. Wacławczyk (red.), Prawa człowieka. Wybrane zagadnienia i problemy, Warszawa 2009.

624. Szymanowska A., Szymanowski T., *Humanitaryzm w wykonywaniu kary pozbawienia wolności w Polsce,* „The Prison Systems Review" 2020, nr 107.

625. Szymanowski T., *Międzynarodowe konwencje o postępowaniu wobec osób skazanych, zwłaszcza osób pozbawionych wolności,* „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2011, nr 72-73.

626. Szymanowski T., *Rekomendacja (2003) 23 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich o wykonywaniu przez administracje więzienne kary dożywotniego pozbawienia wolności oraz innych długoterminowych kar pozbawienia wolności. Komentarz,* „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2011, nr 72-73.

627. Świtalski P. A., *Miejsce Rady Europy w europejskiej architekturze instytucjonalnej* [w:] H. Machińska (red.), 60 lat Rady Europy. Tworzenie i stosowanie standardów prawnych, Warszawa 2009.

628. Tabaszewski R., *Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka jako panamerykański organ sądowniczy* [w:] K. Krzywicka, J. Kaczyńska (red.), Oblicze Ameryki Łacińskiej, Lublin 2010.

629. Tacik P., *Europejski Trybunał Praw Człowieka* [w:] B. Kuźniak (red.), Sądy i trybunały oraz pozasądowe sposoby załatwiania sporów międzynarodowych – perspektywa polska, Warszawa 2015.

630. Tacik P., *Ochrona Praw Podstawowych w Unii Europejskiej po traktacie z Lizbony - próba bilansu,* „Politeja" 2018, nr 3.

631. Tardti M. E., *The United Nations Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment,* „Nordic Journal of International Law" 1987, nr 4.

632. Tegamaisho P., *The Efficacy of the African Commission on Human and Peoples' Rights in Protecting and Promoting Human Rights in Africa: A Focus on the Implementation of the Commission's Recommendations and Conclusions*, „LST Law Review" 2017, nr 2.

633. Tęcza-Paciorek A. M., *O potrzebie uregulowania odszkodowania za niesłuszne skazanie,* „ Przegląd Sądowy" 2011, nr 2.

634. Tiroch K., *Violence against Women by Private Actors: The Inter-American Court's Judgment in the Case of Gonzalez et al. ('Cotton Field') v. Mexico,* „Max Planck Yearbook of United Nations Law" 2010, nr 14.

635. Tomczyk E., *Ochrona Praw Człowieka w Unii Europejskiej,* „Krakowskie Studia Międzynarodowe" 2019, nr 4.

636. Tomporek A., *Humanitaryzm w postępowaniu karnym wykonawczym* [w:] S. Lelental, B. Szczygieł (red.), X lat obowiązywania Kodeksu Karnego Wykonawczego, Białystok 2009, s. 296.

637. Trybka W., *Postępowanie dowodowe przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka (zagadnienia ogólne)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji" 2013, nr 93

638. Tychmańska A., *Znaczenie Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych dla polskiego porządku prawnego na przykładzie analizy orzecznictwa polskich sądów administracyjnych,* „Studenckie Zeszyty Naukowe" 2017, nr 34.

639. Vasak K., *A 30-year struggle. The sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights*, „The UNESCO Courier" 1977, nr 11.

640. Vasiliades E. , *Solitary Confinement and International Human Rights: Why the U.S. Prison System Fails Global Standards*, „American University International Law Review " 2005, nr 1.

641. Vatcharadze N., *Navigating Cruelty: Examining ECHR Practice in Defining a Minimum Threshold for Torture Facilitated by State Agents*, „International Journal of Law. Law and World" 2024, nr 10.

642. Viljoen F., *International Human Rights Law: A Short History*, „Journal of Humanitarian Medicine" 2012, nr 1.

643. Vitkauskaite-Meurice D., *The Arab Charter on Human Rights: The Naissance of New Regional Human Rights System or a Challenge to the Universality of Human Rights?*, „Jurisprudence" 2010, nr 1.

644. Vitkauskas, G., *Ochrona prawa do rzetelnego procesu w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka. Podręczniki praw człowieka Rady Europy*, Strasburg 2012.

645. Wadeł-Domaradzka A., *Prawo do kultu osoby zmarłej w kontekście możliwości uczestnic-twa w pogrzebie osób pozbawionych wolności. Uwagi na tle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka wobec Polski* [w:] E. Karska (red.),

Wpływ Europejskiej Konwencji Praw Człowieka na systemy ochrony praw człowieka oraz międzynarodowe prawo karne i humanitarne, Warszawa 2013.

646. Waldziński C., *Konstytucyjne prawo do uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia a cofnięcie pozwu bez zezwolenia pozwanego*, „Palestra" 2018, nr 6.

647. Wąsek M., *Ochrona praw człowieka w Unii Europejskiej – nowy standard czy zatwierdzenie status quo?,* „Europejski Przegląd Sądowy" 2015, nr 10.

648. Wąsiewicz-Szczepańska A., *Interamerykański system ochrony praw człowieka* [w:] L. Wiśniewski (red.), Ochrona praw człowieka w świecie, Bydgoszcz-Poznań 2000.

649. Wedeł-Domaradzka A., *Prawo do kontaktów z rodziną osób aresztowanych oraz odbywających karę pozbawienia wolności — rozważania na tle standardów soft law oraz art. 8 EKPC*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego" 2016, nr 7.

650. Widawska E., *System ochrony praw człowieka w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych* [w:] L. Koba, W. Wacławczyk (red.), Prawa człowieka. Wybrane zagadnienia i problemy, Warszawa 2009.

651. Wieczorek L., *Wdrażanie standardów Rady Europy w zakresie wykonywania kary pozbawienia wolności na przykładzie wybranych instytucji prawa europejskiego i prawa polskiego,* „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2018, nr 100.

652. Wieruszewski R., *Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej – think tank czy watchdog?* [w:] A. Kozłowski (red.), Rządy prawa jako wartość uniwersalna: księga jubileuszowa Profesora Krzysztofa Wójtowicza, Wrocław 2022.

653. Wieruszewski R., *Rola i znaczenie Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej dla ochrony praw człowieka*, „Przegląd Sejmowy" 2008, nr 2.

654. Wilczanowska H., *Współpraca Unii Europejskiej z regionalnymi organizacjami arabskimi i islamskimi w dziedzinie ochrony praw człowieka,* „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego" 2018, nr 9.

655. Wiliński P., N*iezależność sądu – standard konstytucyjny i konwencyjny*, „Kwartalnik Prawa Publicznego" 2010, nr 1–2.

656. Wisniewski A., *Nowa instytucja opinii doradczych Europejskiego Trybunału Praw Człowieka – uwagi po czterech latach od wejścia w życie Protokołu 16 do EKPC,* „Prawo i Więź" 2022, nr 4.

657. Witkowska K., *Gwarancje zatrzymanego,* „Prokuratura i Prawo” 2011, nr 9.

658. Wojtyczek K., *Zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową wyrządzoną przez władzę publiczną. Uwagi na tle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Państwo i Prawo” 2018, nr 8.

659. Wołpiuk W. J., *Bezpieczeństwo państwa a prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego* [w:] J. Jaskiernia (red.), Bezpieczeństwo państwa a ochrona praw i wolności jednostki we współczesnym świecie, Kielce 2012.

660. Woś T., *Czy dwuinstancyjne sądownictwo administracyjne realizuje konstytucyjną zasadę prawa do sądu* [w:] J. Filipek (red.), Jednostka w demokratycznym państwie prawa, Bielsko-Biała 2003.

661. Woźniak M., *Ochrona praw podstawowych w Unii Europejskiej w perspektywie Karty Praw Podstawowych UE,* „Rocznik Administracji Publicznej” 2021, nr 7.

662. Wrońska I., Cała-Wacinkiewicz E., Nyka M., *Reguły z Bangkoku – (nieoczywistym?) standardem kształtującym status kobiet w warunkach izolacji penitencjarnej,* „Miscellanea Historico-Iuridica” 2025, t. 24, nr 1.

663. Wrońska I., *Pozycja ustrojowa władzy wykonawczej w Polsce w aspekcie wykonywania wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka - wybrane zagadnienia,* „Białostockie Studia Prawnicze”, 2016, z. 20.

664. Wrońska I., *Procedura powoływania członków Europejskiego Komitetu do spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu* „Białostockie Studia Prawnicze” 2006, nr 20.

665. Wróbel A., *Dekalog akcesyjny, czyli dziesięć argumentów Trybunału Sprawiedliwości przeciwko przystąpieniu Unii Europejskiej do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka,* „Europejski Przegląd Sądowy” 2015 , nr 12.

666. Wyrozumska A., *Karta Praw Podstawowych - polskie obiekcje*, „Sprawy Międzynarodowe” 2007, nr 4.

667. Wyrozumska A., *Znaczenie prawne zmiany statusu Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej w Traktacie Lizbońskim oraz Protokołu polsko-brytyjskiego*, „Przegląd Sejmowy” 2008, nr 2.

668. Zagórski J., *Europejskie Reguły Więzienne i ich stosowanie w polskim prawie i praktyce penitencjarnej* [w:] G. B. Szczygieł, P. Hofmański (red.), Model społecznej readaptacji skazanych w reformie prawa karnego, Białystok 1999.

669. Zajadło J., *Wolności i prawa człowieka i obywatela-katalog,* [w:] A. Szmyt (red.), Leksykon prawa konstytucyjnego. 100 podstawowych pojęć, Warszawa 2010.

670. Zamroczyńska M., *Implementation of the principle of humanitarian in the execution of the penalty of deprivation of liberty in the light of the international tribunals' case law* [w:] A. Gerecka-Żołyńska (red.), International Legal Sources of Implementation of the Humanitarian Principles in the Process of Implementation, Poznań 2021

671. Zawiślak A., *Treaty Organs of The Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment of 1984 and The Optional Protocol of 2002 – The Committee Against Torture and The Subcommittee on Prevention*, „Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze" 2021, nr 12.

672. Zbaraszewska A., *Tajne więzienia CIA w Europie – implikacje dla Polski*, „Przegląd Strategiczny" 2017, nr 10.

673. Zieliński M., *Wolność osobista, jej charakter oraz gwarancje* [w:] M. Jabłoński (red.) Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym, Wrocław 2014.

674. Zientkowski P., *Prawa człowieka prawem natury - źródło czy tożsamość? Refleksja nad koncepcją praw człowieka w cywilizacji Zachodu* [w:] J. Waskan (red.), Świat Idei i Polityki, Toruń 2010.

675. Zimecka-Kroll D., *Nadzór penitencjarny w Polsce*, „Analizy Raporty Ekspertyzy" 2010, nr 4.

676. Zyl-Smit D. V. , *Dignity unlocked? The Nelson Mandela Rules as a key to the transnational legal ordering of imprisonment,* „Archiwum Kryminologii" 2023, nr 2.

677. Zyl-Smit D. V., *International standards and transnational criminal justice* [w:] G. Shaffer, E. Aaronson (red.), Transnational Ordering of Criminal Justice. Cambridge 2020.

678. Zyl-Smith D. V., *Prawa więźniów w perspektywie europejskiej ostatnich lat,* „Archiwum Kryminologii" 2009, t. 31.

ZBIORY DOKUMENTÓW

679. *Basic Documents pertaining to Human Rights in Inter-american system*, San Jose 2012

680. Bieńczyk-Missala A., *Międzynarodowa ochrona praw człowieka. Wybór dokumentów,* Wyd. I, Warszawa 2008.

681. Flemming K., *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych. Zbiór dokumentów,* uzupełnienie i redakcja M. Gąska, E. Mikos-Skuza, Wyd. IV, Warszawa 2003

682. Gronowska B., Jasudowicz T., Mik C., *Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe,* Wyd. II, Toruń 1993.

683. Gronowska B., Jasudowicz T., Mik C., *Prawa człowieka. Wybór dokumentów międzynarodowych*, Wyd. I., Toruń 1999.

684. *Human rights: collection of international documents,* Warszawa 2001.

685. Jasudowicz T., *Wspólny standard do osiągnięcia. Stan urzeczywistnienia. W pięćdziesięciolecie Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 roku,* Toruń 1998

686. Marszałek P. K., *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych. Dokumenty,* Warszawa 2019.

687. Michalska, A., *Europejska Konwencja Praw Człowieka. Podstawowe dokumenty,* Wyd. I, Warszawa 1995.

688. Motyka K., *Prawa człowieka. Wybór źródeł,* Łódź 2002.

689. *Materiały pomocnicze. Kurs VII,* Warszawa 1995.

690. Nowicki M. A., *Nowy Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 1999-2004*, Zakamycze 2005.

691. Nowicki M. A., *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 2005*, Zakamycze 2006.

692. M. A. Nowicki, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 2008*, Warszawa 2009.

693. Nowicki M. A., *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór Orzeczeń 2009*, Warszawa 2010.

694. Połatyńska J., Daranowski P., P*rawo międzynarodowe publiczne. Wybór orzecznictwa*, Warszawa 2011.

695. *Prawa człowieka a policja. Wybór dokumentów Rady Europy i ONZ*, Legionowo 1992.

696. *Prawo Unii Europejskiej,* wyd. III, Bielsko-Biała 2006.

697. Przyborowska-Klimczak A., Skrzydło-Tefelska E., *Dokumenty Wspólnot Europejskich,* Lublin 1994.

698. Przyborowska-Klimczak A., Skrzydło-Tefelska E., *Dokumenty europejskie,* t. II, Lublin 1999.

699. Przyborowska-Klimczak A., Skrzydło-Tefelska E., *Dokumenty europejskie,* t. III, Lublin 1999.

700. Przyborowska-Klimczak A., *Prawo międzynarodowe publiczne. Wybór dokumentów*, Wyd. VII, Lublin 2005.

701. Przyborowska-Klimczak A., Skrzydło-Tefelska E., *Dokumenty europejskie,* Tom IV, część I, Lublin 2006.

702. *Reguły Narodów Zjednoczonych dotyczące postępowania z kobietami pozbawionymi wolności i środków nieizolacyjnych dla przestępców płci żeńskiej wraz z komentarzem,* Warszawa 2006.

703. *Standardy Organizacji Narodów Zjednoczonych w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych,* Warszawa 2010.

704. *Twenty-five Human Rights Documents*, New York 2005.

705. *Wybór orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach polskich. Biuletyn*, t. I., Warszawa 2009.

706. *Wybór orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach polskich. Biuletyn*, t. I, Warszawa 2008. .

707. Wysocka-Madej K. Rybicka E., Lemieszewska R., *Międzynarodowa Organizacja Pracy 90 lat istnienia. Informator,* Warszawa 2017.

708. *Zbiór Dokumentów.* t. V, Warszawa 1963.

709. *Zbiór Dokumentów*, t. XXXI, Warszawa 1975.
710. Zielińska E., *Standardy Prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom III. Prawo karne*, Warszawa 1997.

STRONY INTERNETOWE

711. www.coe.int/en/web/portal/the-council-of-europe (dostęp: 18.04.2023 r.).
712. www.hudoc.echr.coe.int (data dostępu: 04.04.2024 r.)
713. www.myiacfp.org/rights-of-prisoners-differentiated-approaches (05.04.2024 r.)
714. www.unodc.org/res/justice-and-prison-reform (data dostępu: 22.07.2024)
715. www.oas.org/en/iachr/media_cente (data dostępu: 02.02.2025 r.)
716. www.ghana.un.org/en/261330 (data dostępu: 02.03.2025 r.)
717. www.coe.int/en/web/prison/-/prison-overcrowding (data dostępu: 05.03.2025 r.)
718. www.link.springer.com/article/10.1186 (data dostępu: 08.03.2025 r.)
719. www.arabcenterdc.org/resource/child-marriage (data dostępu: 09.03.2025 r.)
720. www.unicef.org/wca/child-marriage (data dostępu: 09.03.2025 r.)
721. www.bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Monitoring.pdf (data dostępu: 13.03.2025 r.)
722. www.wjwc.org/news-en/ report-political-prisoners (data dostępu: 16.03.2025 r.)
723. www.hfhr.pl/aktualnosci/w-poszukiwaniu (data dostępu: 16.03.2025 r.)
724. www.zpp.net.pl/raport-zpp-w-polsce (data dostępu: 16.03.2025 r)
725. www.oas.org/en/iachr/pdl/docs/pdf/ppl2011eng.pdf (data dostępu: 16.03.2025 r.)
726. www.cbpe.aws.edu.pl/liczba-wiezniow-na-swiecie (data dostępu: 01.04.2025 r.)
727. www.tbinternet.ohchr.org (data dostępu: 02.04.2025 r.)
728. www.unodc.org/pdf/criminal_justice (data dostępu: 04.04.2025 r.)
729. www.gov.pl/web/obwe/polska-w-obwe (data dostępu: 05.04.2025 r.)
730. www.rm.coe.int/16806f6b7e (data dostępu: 05.04.2025 r.).
731. www.rp.pl/prawo-karne/art40814761slub-w-wiezieniu (data dostępu: 16.04.2025 r.)
732. www.indicators.ohchr.org (data dostępu: 18.04.2025 r.)
733. www.eur-lex.europa.eu (data dostępu: 4.05.2025 r.)
734. www.amnesty.org.pl/egipt-tortury-arbitralne (data dostępu 12.05.2025 r.)
735. www.hrw.org/report/2004/06/09/road-abu-ghraib (data dostępu: 22.05.2025 r.)
736. www.amnesty.org/en/location (data dostępu: 23.05.2025 r.)

737. www.african-court.org/afchpr/declarations-2/ (data dostępu: 24.05.2025 r.)
738. www.icrc.org/en/what-we-do/detention/ukraine-conflict (data dostępu: 24.05.2025 r.)
739. www.icrc.org/en/document/south-sudan-detainees (data dostępu: 24.05.2025 r.)
740. www.un-ilibrary.org/content/periodicals/25202189 (data dostępu: 24.09.2025 r.)
741. www.africanlii.org/en/articles/2025-03-19/SALC/the-right-to-vote (28.09.2025 r.)
742. www.rightsrecall.com/fifth-generation-of-rights (data dostępu: 11.10.2025 r)
743. www.arch-bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/ (data dostępu: 02.11.2025 r.)
744. www.hrw.org/news/2025/08/07 (data dostępu: 05.11.2025 r.)
745. www.oas.org/juridico/english/sigs/a-53.html (data dostępu: 01.12.2025 r.)
746. www.odihr.osce.org/chairmanship/2025whdc (data dostępu: 05.12.2025 r.)
747. www.ihd.org.tr/en/wp-content/Prisons-Report.pdf (data dostępu: 06.12.2025 r)
748. www.amnesty.org.pl (data dostępu: 22.12.2025 r.)
749. www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2022/04/deadly (data dostępu: 22.12.2025 r.)
750. www.coe.int/en/web/execution/-/romania-presentation (data dostępu: 31.12.2025 r.)